

Abhidhammapiṭake

Pañcapakaraṇa-aṭṭhakathāya Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariya-ānandattherena katā

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā

Tapassānuvaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Pañcapakaraṇa-anuṭīkā

Romanized from Myanmar version published in 1960

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 24

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṅa
 ဇ ca ခ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 ဋ ta ဣ tha ဍ ḍa ဖ ḍha ဎ ṇa
 တ ta ထ tha ဒ da ဓ dha န na
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ ḷa ၵ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ၵ = ā ိ = i ိ = ī ဣ ၵ = u ဣ ၵ = ū ဧ = e ဩ ိ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က kka	ယ ṅgha	က ṇṭha	ဈ dhya	ဠ pla	ဠ lla
က kka	ဇ cca	က ṇḍa	ဇ dhva	ဠ pba	ဠ lya
က kya	ခ ccha	က ṇṇa	န nta	ဠ bbha	ဠ lha
က kri	ဇ jja	က ṇha	န ntva	ဠ bya	ဠ vha
က kla	ဇ jjha	က tta	န ntha	ဠ bra	ဠ sta
က kva	ည ṇṇa	က ttha	န nda	ဠ mpa	ဠ stra
ဈ khya	ဉ ṇha	က tva	န ndra	ဠ mpha	ဠ sna
ဇ khva	ဉ ṇca	က tya	န ndha	ဠ mba	ဠ sya
ဇ gga	ခ ṇcha	က tra	န nna	ဠ mbha	ဠ ssa
ဠ ggha	ဉ ṇja	န dda	ဈ nya	ဠ mma	ဠ sma
ဈ gya	ဉ ṇjha	န ddha	န nha	ဈ mya	ဠ sva
ဠ gra	ဇ ṭta	ဈ dya	ဠ ppa	ဠ mha	ဠ hma
ဠ ṅka	ဇ ṭtha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ဠ hva
ဠ ṅkha	ဉ ḍḍa	ဠ dva	ဈ pya	ဠ yha	ဠ ḷha
ဠ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Dhātukathāpakaraṇamūlaṭīkā

Gandhārambhavaṇṇanā	...	...	1
---------------------	-----	-----	---

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā	...	...	3
2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā	...	...	3
3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā	...	...	4
4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā	...	...	5
5. Bāhiraṇamātikāvaṇṇanā	...	...	5

2. Niddesaṇṇanā

1. Paṭṭhamanayasāṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā	...	...	8
1. Khandhapadavaṇṇanā	...	...	8
Āyatanapadādivaṇṇanā	...	...	9
6. Paṭiccasamuppādivaṇṇanā	...	...	9
2. Duttiyanaya saṅgahitena-asāṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	10
3. Tattiyanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	14
4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	15
5. Pañcamanaya saṅgahitena-asāṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	16
6. Chatṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā	...	...	18
7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā	...	...	22
8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā	...	...	23
9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā	...	...	23

Mātikā	Piṭṭhaṅka
10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā ...	24
11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā	24
12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā	25
13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā	25
14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā	26

Puggalapaññattipakaraṇamūlaṭīkā

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
1. Mātikāvaṇṇanā	...	...	27
2. Niddesavaṇṇanā			
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	31
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	39
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	40
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	41
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	43
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	44
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	45
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	45

Kathāvatthupakaraṇamūlaṭṭikā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhakathāvaṇṇanā	...	...	47
Nidānakathāvaṇṇanā	...	...	47

Mahāvagga

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	50
2. Paccanīkānulomavaṇṇanā	...	...	53

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	54
----------------------------	-----	-----	----

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	54
----------------------------	-----	-----	----

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	54
----------------------------	-----	-----	----

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā	...	...	54
5. Suddhikaṣaṁsandanaṇṇanā	...	...	55
6. Opammaṣaṁsandanaṇṇanā	...	...	56
7. Catukkanayaṣaṁsandanaṇṇanā	...	...	57
8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā	...	...	57
9. Vacanasodhanaṇṇanā	...	...	58
10. Paññattānuyogavaṇṇanā	...	...	58

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
11. Gati-anuyogavaṇṇanā	...	...	59
12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā	...	...	59
13. Purisakārānuyogavaṇṇanā	...	...	60
14. Abhiññānuyogavaṇṇanā	...	...	61
15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā	...	...	62
19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā	...	...	62

2. Parihānikathā

1. Vādayuttaparihānikathāvaṇṇanā	...	...	64
2. Ariyapuggalasamsandanaparihānivaṇṇanā	...	...	64
3. Suttasāadhanaparihānivaṇṇanā	...	...	65

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā	...	...	66
2. Samsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā	...	...	66
3. Odhisokathāvaṇṇanā	...	...	67

4. Jātikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā	...	...	67
------------------------------	-----	-----	----

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā	...	...	67
2. Kālasamsandanavaṇṇanā	...	...	68
Vacanasodhanavaṇṇanā	...	...	68
Atītaññādikathāvaṇṇanā	...	...	69
Arahantādikathāvaṇṇanā	...	...	70
Padasodhanakathāvaṇṇanā	...	...	70

Mātikā		Piṭṭhaṅka
7. Ekaccaṃatthītikathā		
1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā	...	70
8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā	...	70
9. Hevatthikathāvaṇṇanā	...	71
2. Dutiyavagga		
1. Parūpahāraṇṇanā	...	71
5. Vacībhedaṇṇanā	...	71
7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā	...	72
9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā	...	72
10. Vohāraṇṇanā	...	73
11. Nirodhakathāvaṇṇanā	...	73
3. Tatiyavagga		
1. Balakathāvaṇṇanā	...	74
2. Ariyantikathāvaṇṇanā	...	74
4. Vimuccamanakathāvaṇṇanā	...	75
5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā	...	75
6. Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā	...	75
7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā	...	76
9. Yathākammūpagataññānakathāvaṇṇanā	...	76
10. Saṃvarakathāvaṇṇanā	...	77
4. Catutthavagga		
1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā	...	77
2. Upapattikathāvaṇṇanā	...	77
4. Samannāgatakathāvaṇṇanā	...	78
5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā	...	78

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā	...	...	78
7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā	...	...	78
8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā	...	...	79
10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā	...	...	79

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā	...	...	79
2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	80
3. Viparītakathāvaṇṇanā	...	...	80
4. Niyāmakathāvaṇṇanā	...	...	80
5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā	...	...	80
6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā	...	...	81
7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā	...	...	81
8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	81
9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	82
10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	82

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā	...	...	82
2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā	...	...	82
3. Saccakathāvaṇṇanā	...	...	83
5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā	...	...	83

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā	...	...	83
2. Sampayuttakathāvaṇṇanā	...	...	83
3. Cetasikakathāvaṇṇanā	...	...	84
4. Dānakathāvaṇṇanā	...	...	84

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Paribhogamayapuñṇakathāvaṇṇanā	...	...	85
6. Itodinnakathāvaṇṇanā	...	...	85
7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā	...	...	86
8. Jarāmarañañvipākotikathāvaṇṇanā	...	...	86
9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā	...	...	87
10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā	...	...	87

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā	...	...	87
2. Antarābhavakathāvaṇṇanā	...	...	87
3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā	...	...	88
5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā	...	...	88
6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā	...	...	89
7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā	...	...	89
8. Arūperūpakathāvaṇṇanā	...	...	89
9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā	...	...	89
10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā	...	...	90
11. Kammahetukathāvaṇṇanā	...	...	90

9. Navamavagga

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā	...	...	91
2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā	...	...	91
3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā	...	...	91
4. Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā	...	...	92
5. Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā	...	...	92
7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā	...	...	92
8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā	...	...	92

Mātikā	Piṭṭhaṅka
9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā	92
11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā	93

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā	93
3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā	93
5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā	94
6. Dvīhisilchītikathāvaṇṇanā	94
7. Sīlānacetasikantikathāvaṇṇanā	94
9. Samādānahetukathāvaṇṇanā	94
11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā	95

11. Ekādasamavagga

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā	95
6. Idamdukkhantikathāvaṇṇanā	95
7. Iddhibalakathāvaṇṇanā	96
8. Samādhikathāvaṇṇanā	96
9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā	96
10. Aniccatākathāvaṇṇanā	97

12. Dvādasamavagga

1. Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā	97
2. Kammakathāvaṇṇanā	97
3. Saddovipākotikathāvaṇṇanā	97
4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā	98
5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā	98

Mātikā

Piṭṭhaṅka

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā	...	...	99
3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā	...	...	99
4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā	...	...	99
8. Asātarāgakathāvaṇṇanā	...	...	100
9. Dhammataṇhā-abyākatātīkathāvaṇṇanā	...	...	100

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā	...	...	100
2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā	...	...	101
3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā	...	...	101
4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā	...	...	101
5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā	...	...	101
6. Pariyuṭṭhānamcittavippayuttantikathāvaṇṇanā	...	...	102
7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā	...	...	102
8. Abyākatakathāvaṇṇanā	...	...	102
9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā	...	...	102

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā	...	...	103
2. Aññaṃaññapaccayakathāvaṇṇanā	...	...	103
9. Tatiyaṣaṇṇāvedayitakathāvaṇṇanā	...	...	104
10. Asaṇṇasattupikākathāvaṇṇanā	...	...	104
11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā	...	...	104

16. Soḷasamavagga

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā	...	...	105
4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā	...	...	105
9. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā	...	...	105

Mātikā

Piṭṭhaṅka

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā	...	...	106
2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā	...	...	106
3. Sabbamidamkammatotikathāvaṇṇanā	...	...	107
4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā	...	...	107
7. Navattabbamsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā			107
11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā	...	...	107

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā	...	...	108
2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā	...	...	108
6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā	...	...	108
7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā	...	...	109
9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā	...	...	109

19. Ekūnavīsativavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā	...	...	109
2. Suññatakathāvaṇṇanā	...	...	110
3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā	...	...	110
5. Tathatākathāvaṇṇanā	...	...	110
6. Kusalakathāvaṇṇanā	...	...	110
7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā	...	...	111
8. Indriyakathāvaṇṇanā	...	...	111

Mātikā		Piṭṭhaṅka
20. Vīsativavagga		
2. Nāṇakathāvaṇṇanā	...	111
3. Nirayapālakathāvaṇṇanā	...	112
4. Tiracchānakathāvaṇṇanā	...	112
6. Nāṇakathāvaṇṇanā	...	112
21. Ekavīsativavagga		
1. Sāsanakathāvaṇṇanā	...	112
11. Iddhikathāvaṇṇanā	...	113
14. Dhammakathāvaṇṇanā	...	113
22. Bāvīsativavagga		
2. Kusalacittakathāvaṇṇanā	...	114
3. Āneñjakathāvaṇṇanā	...	114
5. Tissopikathāvaṇṇanā	...	114
9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā	...	115
10. Khaṇikakathāvaṇṇanā	...	115
23. Tevīsativavagga		
1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā	...	115
3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā	...	115
8. Patirūpakathāvaṇṇanā	...	116
9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā	...	116

Yamakapakaraṇamūlaṭīkā

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Ganthārambhavaṇṇanā	...	...	117
1. Mūlayamaka			
Uddesavāraṇṇanā	...	...	117
Niddesavāraṇṇanā	...	...	118
2. Khandhayamaka			
1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	121
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	122
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	124
3. Pariññāvāraṇṇanā	...	...	126
3. Āyatanayamaka			
1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	127
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	127
2. Pavattivāra			
1. Uppādavāraṇṇanā	...	...	128
4. Dhātuyamakavaṇṇanā	...	...	133
5. Saccayamaka			
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	134
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	135
3. Pariññāvāraṇṇanā	...	...	138
6. Saṅkhārayamaka			
1. Paṇṇattivāraṇṇanā	...	...	138
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	139

Mātikā

Piṭṭhaṅka

7. Anusayayamaka

Paricchedaparicchinuuddesavāraṇṇanā	...	...	141
Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā	...	...	143

Mahāvāra

1. Anusayavāraṇṇanā	...	...	146
2. Sānusayavāraṇṇanā	...	...	147
3. Pajahanavāraṇṇanā	...	...	148
5. Pahīnavāraṇṇanā	...	...	149
7. Dhātuvāraṇṇanā	...	...	150

8. Cittayamaka

Uddesavāraṇṇanā	...	...	151
Niddesavāraṇṇanā	...	...	151

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	154
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	154

10. Indriyayamaka

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	156
Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	156
Pavattivāraṇṇanā	...	...	157
Pariññāvāraṇṇanā	...	...	162

Paṭṭhānapakaraṇamūlaṭṭikā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Ganthārambhavaṇṇanā	...	...	165
Paccayuddesavaṇṇanā	...	...	166

Paccayaniddesa

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	176
2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	180
3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	182
4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	183
6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	184
8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	184
9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	185
10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	188
11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	189
12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	189
13. Kammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	189
14. Vipākaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	189
15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	190
16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	190
17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	191
18. Maggaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	193
20. Vippayuttaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	194
21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	194
22-24. Natthi-Vigata-Avigatapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	194
Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayaṇakathāvaṇṇanā	...	...	195

Mātikā		Piṭṭhaṅka
Pucchāvāra		
1. Paccayānulomavaṇṇanā	...	198
2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā	...	203
3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā	...	204
1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā		
1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāra	...	204
1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra	...	210
Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā	...	212
Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā	...	213
Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā	...	214
2. Sahajātavāravaṇṇanā	...	216
3. Paccayavāravaṇṇanā	...	216
4. Nissayavāravaṇṇanā	...	218
5. Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā	...	218
6. Sampayuttavāravaṇṇanā	...	219
7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā	...	219
Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā	...	223
Paccanīyuddhāravaṇṇanā	...	229
Paccanīyagaṇanavaṇṇanā		
Nahetumūlakavaṇṇanā	...	233
Anulomapaccanīyavaṇṇanā	...	235
Paccanīyānulomavaṇṇanā	...	236
2. Vedanāttikavaṇṇanā	...	238

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
3. Vipākattikavaṇṇanā	...	...	240
4. Upādinnaṭṭikavaṇṇanā	...	...	241
6. Vitakkattikavaṇṇanā	...	...	243
8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā	...	...	245
Pucchāgaṇanagāthāyo	...	...	245

Pañcapakaraṇamūlaṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Pañcapakaraṇa-anuṭṭikā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭṭikā

Ganthārambhavaṇṇanā	...	...	1
---------------------	-----	-----	---

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā	...	...	3
2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā	...	...	3
3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā	...	...	4
4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā	...	...	5
5. Bāhiramātikāvaṇṇanā	...	...	6

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā	...	...	10
1. Khandhapadavaṇṇanā	...	...	10
Āyatanapadādivaṇṇanā	...	...	10
6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā	...	...	11
2. Dutīyanaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	12
3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	18
4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	19
5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā	...	...	20
6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā	...	...	22
7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā	...	...	28
8. Aṭṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā	...	...	29
9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā	...	...	30

Mātikā	Piṭṭhaṅka
10. Dasamanaya vip̐payuttenavip̐payuttapadavaṇṇanā ...	30
11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavip̐payuttapadavaṇṇanā	31
12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā	31
13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavip̐payuttapadavaṇṇanā	32
14. Cuddasamanaya vip̐payuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā	32

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭikā

Mātikā		Piṭṭhaka	
1. Mātikāvaṇṇanā	...	...	35
2. Niddesavaṇṇanā			
1. Ekakaniddesavaṇṇanā	...	...	43
2. Dukaniddesavaṇṇanā	...	...	50
3. Tikaniddesavaṇṇanā	...	...	51
4. Catukkaniddesavaṇṇanā	...	...	52
5. Pañcakaniddesavaṇṇanā	...	...	53
6. Chakkaniddesavaṇṇanā	...	...	54
7. Sattakaniddesavaṇṇanā	...	...	54
10. Dasakaniddesavaṇṇanā	...	...	55

Kathāvatthupakarāṇa-anuṭṭikā

Mātikā		Piṭṭhāṅka	
Ganthārambhavaṇṇanā	...	...	57
Nidānakathāvaṇṇanā	...	...	58
1. Puggalakathā 1. Suddhasaccikaṭṭha			
1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	60
2. Paccanīkānulomavaṇṇanā	...	...	72
2. Okāsasaccikaṭṭha			
1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	73
3. Kālasaccikaṭṭha			
1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	73
4. Avayavasaccikaṭṭha			
1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā	...	...	73
Okāsādisaccikaṭṭha			
2. Paccanīkānulomavaṇṇanā	...	...	74
5. Suddhikaṣaṁsandanaṇṇanā	...	...	74
6. Opammasaṁsandanaṇṇanā	...	...	75
7. Catukkanayaṣaṁsandanaṇṇanā	...	...	76
8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā	...	...	77
9. Vacanasodhanaṇṇanā	...	...	77
10. Paññattānuyogavaṇṇanā	...	...	78

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
11. Gati-anuyogavaṇṇanā	...	...	78
12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā	...	...	80
13. Purisakārānuyogavaṇṇanā	...	...	80
14. Abhiññānuyogavaṇṇanā	...	...	82
15-18. Ñātakānuyogādivaṇṇanā	...	...	82
19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā	...	...	82

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā	...	...	84
2. Ariyapuggalasamsandanaparihānikathāvaṇṇanā	...	...	85
3. Suttasāadhanaparihānikathāvaṇṇanā	...	...	85

3. Brahmācariyakathā

1. Suddhabrahmācariyakathāvaṇṇanā	...	...	86
2. Samsandanabrahmācariyakathāvaṇṇanā	...	...	86
3. Odhisokathāvaṇṇanā	...	...	87

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā	...	...	89
------------------------------	-----	-----	----

5. Sabbamatthītikathāvaṇṇanā

1. Vādayuttivaṇṇanā	...	...	89
2. Kālasamsandanakathāvaṇṇanā	...	...	90
3. Vacanasodhanavaṇṇanā	...	...	91
4. Atītañāṇādikathāvaṇṇanā	...	...	94
5. Arahantādikathāvaṇṇanā	...	...	94
6. Padasodhanakathāvaṇṇanā	...	...	94

Mātikā		Piṭṭhaṅka
6. Atītakkhandaḥādikathā		
1. Nasuttasādhanaḥāvaṇṇanā	...	99
2. Suttasādhanaḥāvaṇṇanā	...	100
7. Ekaccaṃatthītikathā		
1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā	...	100
8. Satipaṭṭhānaḥāvaṇṇanā	...	101
9. Hevatthikathāvaṇṇanā	...	101
2. Dutiyavagga		
1. Parūpahāraḥāvaṇṇanā	...	103
5. Vacībhedaḥāvaṇṇanā	...	104
7. Cittaṭṭhikathāvaṇṇanā	...	104
9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā	...	105
10. Vohāraḥāvaṇṇanā	...	106
11. Nirodhaḥāvaṇṇanā	...	106
3. Tatiyavagga		
1. Balakathāvaṇṇanā	...	107
2. Ariyāntikathāvaṇṇanā	...	107
4. Vimuccamānaḥāvaṇṇanā	...	108
5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā	...	109
6. Aṭṭhamakassa-indriyakathāvaṇṇanā	...	109
7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā	...	109
9. Yathākammūpagaññakathāvaṇṇanā	...	110
10. Saṃvarakathāvaṇṇanā	...	111
4. Catutthavagga		
1. Gihissa-arahātikathāvaṇṇanā	...	112
4. Samannāgataḥāvaṇṇanā	...	112

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā	...	...	112
6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā	...	...	112
7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā	...	...	113
8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā	...	...	113
10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā	...	...	113

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā	...	...	114
2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	114
3. Viparītakathāvaṇṇanā	...	...	114
4. Niyāmakathāvaṇṇanā	...	...	114
5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā	...	...	115
7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā	...	...	115
8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	115
9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	115
10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā	...	...	116

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā	...	...	116
2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā	...	...	116
5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā	...	...	116

7. Sattamavagga

1. Saṅghitakathāvaṇṇanā	...	...	117
2. Sampayuttakathāvaṇṇanā	...	...	117
3. Cetasikakathāvaṇṇanā	...	...	117
4. Dānakathāvaṇṇanā	...	...	117
5. Paribhogamayapuññakathāvaṇṇanā	...	...	118
6. Itodinnakathāvaṇṇanā	...	...	118

Mātikā	Piṭṭhaṅka
7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā	119
8. Jarāmarañamvipākotikathāvaṇṇanā	119
10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā	120

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā	120
2. Antarābhavakathāvaṇṇanā	120
3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā	124
5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā	124
6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā	125
7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā	125
8. Arūperūpakathāvaṇṇanā	125
9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā	125
10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā	126
11. Kammahetukathāvaṇṇanā	126

9. Navamavagga

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā	126
2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā	127
3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā	127
4. Anusayā-anārammaṇāntikathāvaṇṇanā	127
5. Ñāṇaṃanārammaṇantikathāvaṇṇanā	128
7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā	128
8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā	128
9. Nayathācittassavācāntikathāvaṇṇanā	129
11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā	129

Mātikā	Piṭṭhaṅka
10. Dasamavagga	
1. Nirodhakathāvaṇṇanā	129
3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā	130
5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā	130
6. Dvīhisīlehitikathāvaṇṇanā	131
7. Sīlamacetāsikantikathāvaṇṇanā	131
9. Samādhānahetukathāvaṇṇanā	131
11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā	132
11. Ekādasamavagga	
4. Ñāṇakathāvaṇṇanā	132
7. Iddhibalakathāvaṇṇanā	133
8. Samādhikathāvaṇṇanā	133
9. Dhammaṭṭhitatākathāvaṇṇanā	133
10. Aniccatākathāvaṇṇanā	134
12. Dvādasamavagga	
1. Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā	134
2. Kammakathāvaṇṇanā	135
4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā	135
5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā	135
13. Terasamavagga	
1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā	136
4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā	136
8. Asātarāgakathāvaṇṇanā	136
9. Dhammaṭṭhā-abyākatātīkathāvaṇṇanā	137

Mātikā

Piṭṭhaṅka

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā	...	...	137
2. Saḷāyatanupattikathāvaṇṇanā	...	...	137
3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā	...	...	137
4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā	...	...	138
5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā	...	...	138
6. Pariyuṭṭhānaṁcittavippayuttantikathāvaṇṇanā	...	...	138
7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā	...	...	139
8. Abyākatakathāvaṇṇanā	...	...	139
9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā	...	...	139

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā	...	...	140
2. Aññaṁaṇṇapaccayakathāvaṇṇanā	...	...	140
9. Tatiyaṁaṇṇavedayitakathāvaṇṇanā	...	...	140
10. Asaṇṇasattupikākathāvaṇṇanā	...	...	141
11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā	...	...	141

16. Soḷasamavagga

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā	...	...	141
4. Adhiggaḃhamanasikārakathāvaṇṇanā	...	...	142

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuñṇūpacayakathāvaṇṇanā	...	...	142
2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā	...	...	142
3. Sabbamidaṁkammatotikathāvaṇṇanā	...	...	143

Mātikā	Piṭṭhaṅka
4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā	143
7. Navattabbamsaṅghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā	143
11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā	143

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā	144
2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā	144
6. Jhānasaṅkantikathāvaṇṇanā	144
7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā	145
9. Cakkhunārūpaṃpassatītikathāvaṇṇanā	145

19. Ekūnavīsativavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā	145
2. Suññatakathāvaṇṇanā	146
3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā	146
5. Tathatākathāvaṇṇanā	146
6. Kusalakathāvaṇṇanā	147
7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā	147
8. Indriyakathāvaṇṇanā	148

20. Vīsativavagga

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā	148
3. Nirayapālakathāvaṇṇanā	149
4. Tiracchānakathāvaṇṇanā	151
6. Ñāṇakathāvaṇṇanā	151

Mātikā		Piṭṭhaṅka
21. Ekavīsativavagga		
1. Sāsanakathāvaṇṇanā	...	152
11. Iddhikathāvaṇṇanā	...	152
14. Dhammakathāvaṇṇanā	...	152
22. Bāvīsativavagga		
2. Kusalacittakathāvaṇṇanā	...	153
3. Āneñjakathāvaṇṇanā	...	154
5. Tissopikathāvaṇṇanā	...	154
9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā	...	154
10. Khaṇikakathāvaṇṇanā	...	155
23. Tevīsativavagga		
1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā	...	155
3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā	...	156
8. Patirūpakathāvaṇṇanā	...	156
9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā	...	156

Yamakapakaraṇa-anuṭikā

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Ganthārambhavaṇṇanā	...	...	159
1. Mūlayamaka			
Uddesavāraṇṇanā	...	...	161
Niddesavāraṇṇanā	...	...	162
2. Khandhayamaka			
1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	168
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	173
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	174
3. Pariññāvāraṇṇanā	...	...	177
3. Āyatanayamaka			
1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	178
1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	179
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	179
4. Dhātuyamakavaṇṇanā			
5. Saccayamaka			
1. Paṇṇattivāraṇṇanā	...	...	185
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	186
3. Pariññāvāraṇṇanā	...	...	190
6. Saṅkhārayamaka			
1. Paṇṇattivāraṇṇanā	...	...	191
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	192

Mātikā

Piṭṭhaṅka

7. Anusayayamaka

Paricchedaparicchinuuddesavāraṇṇanā	...	...	195
Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā	...	...	198

Mahāvāra

1. Anusayavāraṇṇanā	...	...	203
2. Sānusayavāraṇṇanā	...	...	204
3. Pajahanavāraṇṇanā	...	...	206
5. Pahīnavāraṇṇanā	...	...	207
7. Dhātuvāraṇṇanā	...	...	208

8. Cittayamaka

Uddesavāraṇṇanā	...	...	209
Niddesavāraṇṇanā	...	...	209

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	212
2. Pavattivāraṇṇanā	...	...	212

10. Indriyayamaka

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā	...	...	214
Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā	...	...	214
Pavattivāraṇṇanā	...	...	215
Pariññāvāraṇṇanā	...	...	220

Paṭṭhānapakarāṇa-anuṭṭikā

Mātikā

Piṭṭhāṅka

Ganthārambhavaṇṇanā	...	...	223
Paccayuddesavaṇṇanā	...	...	224

Paccayaniddesa

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	239
2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	244
3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	247
4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	248
6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	250
8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	252
9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	252
10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	255
11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	256
12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	257
13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	257
14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	257
15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	258
16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	258
17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	260
18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	261
20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	262
21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	262
22-24. Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā	...	...	263
Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchaya-kathāvaṇṇanā	...	...	264

Mātikā		Piṭṭhaṅka
	Pucchāvāra	
1. Paccayānulomavaṇṇanā	...	267
2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā	...	273
3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā	...	274
	1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā	
1. Paccayānuloma	1. Vibhaṅgavāravaṇṇanā	274
1. Paccayānuloma	2. Saṅkhyāvāra	283
	Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā	285
	Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā	286
	Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā	286
2. Sahajātavāravaṇṇanā		288
3. Paccayavāravaṇṇanā		290
4. Nissayavāravaṇṇanā		291
5. Saṁsaṭṭhavāravaṇṇanā		291
6. Sampayuttavāravaṇṇanā		292
7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā		293
	Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā	298
	Paccanīyuddhāravaṇṇanā	305
	Paccanīyagaṇanavaṇṇanā	
	Nahetumūlakavaṇṇanā	309
	Anulomapaccanīyavaṇṇanā	311
	Paccanīyānulomavaṇṇanā	312
2. Vedanāttikavaṇṇanā		313
3. Vipākattikavaṇṇanā		316
4. Upādinnattikavaṇṇanā		316
6. Vitakkattikavaṇṇanā		321
8. Dassanenapahātābbattikavaṇṇanā		322

Pañcapakaraṇa-anuṭikāya mātikā niṭṭhitā.

Abhidhammapiṭaka

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dhātukathāpakaraṇamūlaṭīkā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇam desento bhagavā yasmiṃ samaye desesi, taṃ samayaṃ dassetuṃ, vibhaṅganantaram desitassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṃ dassetuṃ vā “**aṭṭhārasahī**”ti-ādimāha. Tattha balavidhamanavisayātikkaṃmanavasena devaputtamārassa, appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhārāmārāṇaṃ, samudayappahānapariññāvasena khandhamārassa, maccumārassa ca bodhimūle eva bhañjitattā parūpanissayarahitaṃ niratisayaṃ taṃ bhañjanaṃ upādāya bhagavā eva “mārabhañjano”ti thomito. Tattha māre abhañjesi, mārabhañjanaṃ vā etassa na pararājādibhañjananti **mārabhañjano**. Mahāvikkanto mahāvīriyoti **mahāvīro**.

Khandhādayo araṇanto dhammā sabhāvaṭṭhena dhātuyo, abhidhammakathādhīṭṭhānaṭṭhena vāti katvā tesam kathanato imassa pakaraṇassa **dhātukathā**ti adhivacanam. Yadi pi aññesu ca pakaraṇesu te sabhāvā kathitā, ettha pana tesam sabbesam saṅgahāsaṅgahādīsū cuddasasu navesu ekekasmim kathitattā sātisayaṃ kathananti idameva evaṃnāmakam. Ekadesakathanameva hi aññattha katanti. Khandhāyatana dhātūhi vā khandhādīnaṃ araṇantānaṃ saṅgahāsaṅgahādayo nayā vuttāti tattha mahāvisayānaṃ

dhātūnaṃ vasena dhātūhi kathā **dhātukathā**ti evaṃ assa nāmaṃ vuttanti
 veditabbaṃ. Dvidhā tidhā chadhā aṭṭhārasadhāti anekadhā dhātubhedam
 pakāsesīti **dhātubhedappakāsanoti**. **Tassatthanti** tassā dhātukathāya atthaṃ.
 A-kāre ā-kārassa lopo daṭṭhabbo. “Yaṃ dhātukathan”ti vā ettha pakaraṇanti
 vacanaseso sattannaṃ pakaraṇānaṃ kamena vaṇṇanāya pavattattāti tena
 yojanaṃ katvā tassa pakaraṇassa atthaṃ **tassatthanti** akāralopo vā. **Tanti** taṃ
 dīpanaṃ suṇātha, **taṃ** vā atthaṃ taṃdīpanavacanasavanena upadhārethāti
 attho. **Samāhitāti** nānākiecehi avikkhittacittā, attano citte āhitāti vā attho.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. Ko panetassa pakaraṇassa paricchedoti? Na so idha vattabbo, **aṭṭhassāliniyaṃ**¹ pakaraṇaparichedo vutto evāti dassento āha “**cuddasavidhena vibhattanti vuttan**”ti. Khandhādīnaṃ desanā nīyati pavattīyati etehi, khandhādayo eva vā nīyanti ñāyanti etehi pakārehīti nayā, nayānaṃ mātikā uddeso, nayā eva vā mātikāti **nayamātikā**. **Etesaṃ padānaṃ mūlabhūtattā**ti “mūlamātikā”ti vattabbānaṃ saṅgahāsaṅgahādīnaṃ cuddasannaṃ padānaṃ khandhādiddhammavibhajanaṃ imassa pakaraṇassa mūlabhūtattā nissayabhūtattāti attho.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. “Pañcakkhandhā”ti-ādīhi rūpakkhandhādīpadāni dassitāni, paṭicca-asamuppādavacanena ca yesu dvādasasu aṅgesu paccekāṃ paṭiccasamuppādasaddo vattati, tadatthāni dvādasa padāni dassitānīti tesāṃ tathā dassitānaṃ sarūpeneva dassitānaṃ phassādīnaṃ padānaṃ vasena āha “**pañcavīsādhikena padasatenā**”ti. Tattha kammupapattikāmbhavadīnaṃ idha vibhattānaṃ bhāvanabhavanabhāvena bhava viya sokādīnaṃ jarāmaṇassa viya anīṭṭhattā tannidānadukkhabhāvena ca jarāmaṇe antogadhatāya paṭiccasamuppādasassa dvādasapadatā daṭṭhabbā. Ettha ca pāḷiyaṃ bhinditvā avissajjitānampi satipaṭṭhānādīnaṃ bhinditvā gahaṇaṃ karonto tesāṃ bhinditvāpi vissajjitabbataṃ dassetīti veditabbāṃ.

Nayamātikādikā lakkhaṇamātikantā mātikā pakaraṇantarāsādhāraṇatāya dhātukathāya mātikā nāma, tassā abbhantare vutto vibhajitabbānaṃ uddeso abbhantaramātikā nāmāti imamatthaṃ pakāsento “**ayañhi**”ti-ādimāha. Tattha **evaṃ avatvāti** yathā “sabbāpi -pa- mātikā”ti ayaṃ dhātukathāmātikato bahiddhā vuttā, evaṃ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevāti** ca dhātukathāmātikāya abbhantareyevāti attho daṭṭhabbo. Tadāveṇīkamātikā-abbhantare hi ṭhapitā tassāyeva abbhantare ṭhapitāti

vuttā. Atha vā **evaṃ avatvāti** yathā “sabbāpi -pa- mātikā”ti etena vacanena dhātukathāto bahibhūtā kusalādi-araṇantā mātikā pakaraṇantaragatā vuttā, evaṃ avatvāti attho. **Dhātukathāya abbhantareyevāti** ca imassa pakaraṇassa abbhantare eva sarūpato dassetvā ṭhapitattāti attho. Sabbassa abhidhammassa mātikāya asaṅgahitattā vikiṇṇabhāvena **pakiṇṇakatā** veditabbā.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. Nayānaṃ pavattidvārabhūtā saṅgahāsaṅgahaviviyogīsahayogīdhammā nayamukhānti tesāṃ uddeso **nayamukhamātikā**. Cuddasapi hi saṅgahāsaṅgahasampayogavippayogānaṃ vomissakatāvasena pavattāti yehi te cattāropi honti, te dhammā cuddasannampi nayānaṃ mukhāni hontīti. Tattha saṅgahitena-asaṅgahitapadādīsu saccādīhipi yathāsambhavaṃ saṅgahāsaṅgaho yadipi vutto, so pana saṅgahakabhūtehi tehi vutto, na saṅgahabhūtehi, sopi “cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā”ti-ādinā pucchitabbavissajjitabbadhammuddhāre tatthāpi khandhādīheva saṅgahehi niyametvā vutto, tasmā **“tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho”**ti vuttaṃ. Pucchitabbavissajjitabbadhammuddhārepi pana pucchāvissajjanesu ca rūpakkhandhādīnaṃ araṇantānaṃ yathāsambhavaṃ sampayogavippayogā catūheva khandhehi hontīti **“catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo”**ti vuttaṃ.

Nanu ca vippayogo rūpanibbānehi hoti, kasmā “catūhi vippayogo”ti vuttanti? Rūpanibbānehi bhavantassapi catūheva bhāvato. Na hi rūpaṃ rūpena nibbānena vā vippayuttaṃ hoti, nibbānaṃ vā rūpena, catūheva pana khandhehi hotīti catunnaṃ khandhānaṃ rūpanibbānehi vippayogopi vippayujjamānehi catūhi khandhehi niyamito tehi vinā vippayogābhāvato. So cāyaṃ vippayogo anārammaṇassa anārammaṇa-anā rammaṇamissakehi missakassa ca na hoti, anārammaṇassa pana missakassa ca sārammaṇena, sārammaṇassa sārammaṇena anārammaṇena missakena ca hotīti veditabbo.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. Saṅgahoyeva **saṅgahanayo. Sabhāgo. Visabhāgoti** etassa “tīti saṅgaho. Tīhi asaṅgaho”ti etena, “catūhi sampayogo. Catūhi vippayogo”ti etenapi visurū yojanā kātabbā. Tena saṅgaho asaṅgaho ca sabhāgo visabhāgo ca bhāvo, tathā sampayogo vippayogo cāti ayamatto viññāyati. Yassa vā saṅgaho ca asaṅgaho ca, so dhammo sabhāgo visabhāgo ca, tathā yassa sampayogo vippayogo ca, sopi sabhāgo visabhāgo cāti. Tattha yena rūpakkhando -pa- manoviññāḍadhātūti dhammā gaṇanaṃ gacchanti, so ruppanādiko samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayoge veditabbo.

5. Bāhiramātikāvaṇṇanā

5. **Evam dhātukathāya mātikato bahi ṭhipitattāti** “sabbāpi -pa- mātikā”ti etena ṭhapanākārena bahi piṭṭhito ṭhapitattāti attho. Etena vā ṭhapanākārena kusalādīnaṃ araṇṇatānaṃ idha aṭṭhapetvā dhātukathāya mātikato bahi pakaraṇantaramātikāya imassa pakaraṇassa mātikābhāvena ṭhapitattā tathā pakāsītattāti attho.

Saṅgaho asaṅgahoti-ādīsu saṅgaho ekavidhova, so kasmā “catubbidho”ti vuttoti? Saṅgahoti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. **Saṅgaho asaṅgahoti**-ādīsu saddesu saṅgahasaddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhetthattho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññena gahetabbataṃ patto “saṅgaho asaṅgaho”ti-ādīsu “saṅgaho”ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. Jātisaddassa sāpekkhasaddattā “jātiyā saṅgaho”ti vutte “attano jātiyā”ti viññāyati sambandhārahassa aññassa avuttattāti **jātiisaṅgahoti** rūpakaṇḍe vutto sajātiisaṅgaho vutto hoti.

Ettha nayamātikāya “saṅgaho asaṅgaho, sampayogo vippayogo”ti ime dve pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaṃ aniddhāretvā sāmāññena dhammānaṃ pucchanavissajjananaya-uddesā, avasesā niddhāretvā. “Saṅgahitena asaṅgahitan”ti hi “saṅgahitena asaṅgahitaṃ asaṅgahitan”ti vattabbe ekassa asaṅgahitasaddassa lopo daṭṭhabbo. Tena saṅgahitavisesavisiṭṭho yo asaṅgahito dhammaviseso, tannissito asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo uddiṭṭho hoti, “saṅgahitenā”ti ca visesane karaṇavacanāṃ daṭṭhabbāṃ. Esa nayo tatiyādīsu dasamāvasānesu nayuddesesu chaṭṭhavajjesu. Tesupī hi vuttanayena dvīhi dvīhi padehi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ katvā tattha tattha antimapadasadisena tatiyapadena pucchanavissajjananayā uddiṭṭhāti. Tattha catutthapañcomesu kattu-atthe karaṇaniddeso, sattamādīsu ca catūsu sahayoge daṭṭhabbo, na dutiyatatiyesu viya samānādhikaraṇe visesane. Tattha hi sabhāvantarena sabhāvantarassa visesanaṃ kataṃ, etesu dhammantarena dhammantarassāti. Ekādasamādīsu pana catūsu ādipadeneva dhammavisesaniddhāraṇaṃ katvā itarehi pucchanavissajjananayā uddiṭṭhā. Visesane eva cettha karaṇavacanāṃ daṭṭhabbāṃ. Pucchāvissajjanānāhi nissayabhūtā dhammā saṅgahitatādivisesena karaṇabhūtena sampayuttavippayuttādibhāvaṃ attano visesentīti.

Vikappatoti vividhakappanato, vibhāgatoti attho. **Sanniṭṭhānavasenāti** adhimokkhasampayogavasena. Sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena **vuttasabbacittuppādā**, tesāṃ sādharmaṇavasenāti evamettha attho daṭṭhabbo. Adhimokkho hi sanniṭṭhānavasena vuttānaṃ cittuppādānaṃ sādharmaṇavasena vutto, itare sabbesanti. Tattha sādharmaṇā pasaṭā pākāṭā cāti ādito pariggahetabbā, tasmā tesāṃ saṅgahādipariggahatthaṃ uddeso kato, asādharmaṇāpi pana pariggahetabbāvāti tesu mahāvisayena aññesampi saṅgahādipariggahaṃ dassetuṃ adhimokkho uddiṭṭho. “Sanniṭṭhānavasena vuttā”ti ca **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṃ**¹ **paṭiccasamuppādavibhaṅge**² ca vacanaṃ sandhāya vuttanti veditabbāṃ. Sanniṭṭhānavasena ye vuttā, tesāṃ sabbesaṃ sādharmaṇatoti pana atthe

1. Abhi-Ṭṭha 1. 150 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 2. 143 piṭṭhe.

sati sādharmaṇāsādhāraṇesu vattabbesu yo asādhāraṇesu mahāvisayo
 adhimokkho, tassa vasena vuttasabbacittuppādasādhāraṇato phassādayo
 sabbasādhāraṇāti adhimokkho ca asādhāraṇesu mahāvisayoti katvā vutto
 aññaṣa tādisassa abhāvāti ayamadhippāyo daṭṭhabbo.

Jīvitindriyaṃ panettha rūpamissakattā na vuttanti veditabbaṃ,
 cittekaggatā pana asamādhisabhāvē sāmāññasaddeneva
 sāmāññavisesasaddehi ca samādhisabhāvē visesasaddavacanīyaṃ aññaṃ
 byāpetabbaṃ nivattetabbaṃ natthīti
 anaññabyāpakānivattakasāmāññavisesadīpanato tasseva dhammassa
 bhedaadīpakehi vattabbā, na sukhādisabhāvē vedanā viya
 vuttalakkhaṇaviparītehi sāmāññavisesasaddeheva, tasmā “cittékaggatā”ti
 ayaṃ sāmāññasaddo samādhisabhāvē visesasaddanirapekkho pavattamāno
 sayameva visesasasaddamāpajjitvā asamādhisabhāvameva pakāseyya, itaro
 ca samādhisabhāvamevāti dvidhā bhinnā cittekaggatā asādhāraṇā ceva
 appavisayā cāti idha uddesaṃ na arahati. Abhinnāpi vā phassādīnaṃ viya
 pakaṭattābhāvato aññadhammanissayena vattabbato ca sā jīvitaṇca na
 arahatīti na uddiṭṭhāti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. Khandhāyatanadhātuyo abhiññeyyadhammabhāvena vuttā, tesam pana sabhāvato abhiññātānaṃ dhammānaṃ pariññeyyatādivisesadassanatthaṃ saccāni, adhipatīyādikiccavisesadassanatthaṃ indriyādāni ca vuttānīti saccādiviseso viya saṅgahāsaṅgahaviseso ca abhiññeyyanissito vuccamāno suviññeyyo hotīti **“tīhi saṅgaho. Tīhi asaṅgaho”**ti **nayamukhamātikā** **ṭhapitā**ti veditabbā. Evaṃca katvā “catūhī”ti vuttā sampayogavippayogā ca abhiññeyyanissayena khandhādīheva pucchitvā vissajjitāti. **Rūpakkhandho** **ekena khandhenā**ti ye dhammā “rūpakkhandho”ti vuccanti, tesam pañcasu khandhesu rūpakkhandhabhāvena sabhāgatā hotīti rūpakkhandhabhāvasaṅkhātena, rūpakkhandhavacanasaṅkhātena vā gaṇanena saṅgahaṃ gaṇanaṃ dasseti. Tenāha **“yañhi kiñcī”**ti-ādi. **Rūpakkhandho**ti hi saṅgahitabbadhammo dassito. Yena saṅgahena saṅgayhati, tassa saṅgahassa dassanaṃ “ekena khandhenā”ti vacanaṃ. Pañcasu khandhagaṇanesu ekena khandhagaṇanena gaṇitoti ayañhettha attho. Yasmā ca khandhādivacanehi saṅgaho vuccati, tasmā upari “kandhasaṅgahena saṅgahitā”ti-ādi vakkhatīti.

Asaṅgahanayaniddeseti idaṃ “saṅgaho asaṅgaho”ti etasseva nayassa ekadesanayabhāvena vuttaṃ, na nayantaratāyāti daṭṭhabbaṃ.

Rūpakkhandhamūlakāeva **cettha dukatikacatukkā** **dassitā**ti etena vedanākkhandhamūkalā purimena yojīyamāne viseso natthīti pacchimeheva yojetvā tayo dukā dve tikā eko catukko, saññākkhandhamūlakā dve dukā eko tiko, saṅkhārakkhandhamūlako eko dukoti ete labbhantīti dasseti. Tesam pana bhedato pañcakapucchāvissajjanānantaraṃ pucchāvissajjanaṃ kātabbaṃ saṃkhittanti daṭṭhabbaṃ, vuttanayena vā sakkā ñātunti pālīnaṃ āropitanti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yasmā ca dukatikesūti** yadipi ekakepi sadisaṃ vissajjanam, ekake pana sadisavissajjananam cakkhundriyasotindriyasukhindriyādīnam dukādīsu asadisavissajjanam diṭṭham. Na hettha cakkhusotacakkhusukhindriyadukānam aññamaññasadisavissajjanam, nāpi dukehi tikassa, idha pana dukkhasamudayadukkhamaggadukānam aññamaññam tikena ca sadisaṃ vissajjananti dukatikesveva sadisavissajjanataṃ samudayānantaraṃ maggasaccassa vacane kāraṇam vadati.

6. Paṭiccasamuppādavaṇṇanā

61. “Pucchaṃ anārabhitvā avijjā ekena khandhena, avijjāpaccayā saṅkhārā ekena khandhenā”ti likhitabbepi pamādasena “avijjā ekena khandhenā”ti idaṃ na likhitanti daṭṭhabbaṃ. Sarūpekasesaṃ vā katvā avijjāvacanena avijjāvissajjanam dassitanti. **Sabbampi vipākaviññānanti** ettha vipākaggahaṇena visesaṃ na kātappaṃ. Kusalādīnampi hi viññāṇānaṃ dhātukathāyaṃ saṅkhārapaccayāviññāṇādipadehi saṅgahitatā vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadaniddese “vipākā dhammā”ti imassa vissajjanāsadisena tesāṃ vissajjanena dassitā, idha ca nāmarūpassa ekādasahāyatanehi saṅgahavacanena akammajānampi saṅgahitatā viññāyatīti.

71. Jāyamānaparipaccamānabhijjamānānaṃ jāyamānādibhāvamattattā jātijarāmaṇāni paramatthato vinibbhujitvā anupalabbhamānāni paramatthānaṃ sabhāvamattabhūtāni, tāni rūpassa nibbattipākabhedabhūtāni ruppanabhāvena gayhantīti rūpakkhandhadhammasabhāgāni, arūpānaṃ pana nibbatti-ādibhūtāni rūpakalāpajāti-ādīni viya sahuppajjamānacatukkhandhakalāpanibbatti-ādibhāvato ekeka bhūtāni vedīyanasañjānavijānanehi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni saṅkhatābhisaṅkharāṇaṃ anekantaparamatthakiccena gayhantīti saṅkhārakkhandhadhammasabhāgāni, tathā duvidhānīpi tāni cakkhāyatanādīhi ekantaparamatthakiccehi agayhamānāni nissattaṭṭhena dhammāyatanadhammadhātudhammehi sabhāgāni, tena tehi khandhādīhi saṅgayhantīti **“jāti dvīhi khandhehi”**ti-ādimāha.

Paṭhamanayasāṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyānaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

171. Saṅgahitena-asaṅgahitapadaniddese yaṃ taṃ uddese
 asaṅgahitatāya pucchitabbaṃ vissajjitabbañca saṅgahitatāvisiṭṭhaṃ
 asaṅgahitaṃ dhammajātaṃ niddhāritaṃ, tadeva tāva dassento
**“cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā
 āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā”**ti āha. Sabbattha
 khandhādisaṅgahasāmaññānaṃ niccaṃ visesāpekkhattā bhedanissitattā ca
 pucchāvissajjanānaṃ savisesāva khandhādigaṇanā suddhā. Tattha
 saṅgahitena-asaṅgahitavacanamattena dhammavisesassa niddhāritattā tisu
 saṅgahesu ekena dvīhi vā ye saṅgahitā hutvā aññehi asaṅgahitā, teyeva
 dhammā “khandhasaṅgahena saṅgahitā āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā”ti
 ettakeneva dassetabbā siyūṃ, tesāṃ pana evaṃvidhānaṃ asambhavā
 nayamātikāya ca abbhantarabāhiraṃmātikāpekkhattā uddesepi yaṃ yaṃ
 rūpakkkhandhādīsu araṇantesu saṅgāhakaṃ, taṃ taṃ apekkhitvā saṅgahitena-
 asaṅgahitaṃ niddhāritanti viññāyatīti tena tena saṅgāhakena
 yathāniddhāritaṃ dhammaṃ niyāmetvā dassetuṃ **“cakkhāyatanenā”**ti-
 ādimāha. Yattha hi pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇaṃ
 natthi, tasmim paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca
 pucchitabbavissajjitabbabhāvena, itaresu ca yaṃ yaṃ
 pucchitabbavissajjitabbaṃ niddhāritaṃ, tassa tassa niyāmakabhāvena
 rūpakkkhandhādayo araṇantā uddiṭṭhāti.

Tattha “cakkhāyatanena -pa- phoṭṭhabbadhātuyā”ti kattu-atthe
 karaṇaniddeso daṭṭhabbo, “khandhasaṅgahena āyatanasaṅgahena
 dhātusaṅgahenā”ti karaṇatthe. Ettha ca yena yena saṅgāhakena
 khandhādisaṅgahesu tena tena saṅgahetabbāsaṅgahetabbaṃ aññaṃ atthi, taṃ
 tadeva saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭaṃ. Rūpakkkhandhena pana
 khandhasaṅgahena saṅgahetabbo añño dhammo natthi, tathā
 vedanākkhandhādīhi, na ca so eva tassa saṅgāhako asaṅgāhako vā hoti.
 Yañca “rūpakkkhandho ekena khandhena saṅgahito”ti vuttaṃ, tañca na
 tasseva tena saṅgahitataṃ sandhāya vuttaṃ, rūpakkkhandhabhāvena pana
 rūpakkkhandhavacanena vā gahitataṃ sandhāya vuttanti pakāsitoyamattho.

Yadi ca so eva tena saṅgayheyya,
 saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese “vedanākkhandhena ye
 dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā

āyatanaśaṅgahena saṅgahitā dhātusaṅgahena saṅgahitā, te dhammā tīti khandhehi ekenāyatanaena sattahi dhātūhi sampayuttā”ti-ādi vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ, tasmā yathā cittaṃ cittaena sampayuttaṃ vippayuttaṃ na hoti, evaṃ rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hoti, tathā vedanākkhandhādayo vedanākkhandhādīhi. Na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cāti. Teneva na ekadesā viya samudāyassa, samudāyo ekadesānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā rūpakkhandho cakkhāyatanaḍḍinaṃ, dhammāyatanaṃ vedanākkhandhāḍḍinaṃ, saraṇā dhammā catunnaṃ khandhānaṃ. Samudāyantogadhānaṃhi ekadesānaṃ na vibhāgo atthi, yena te samudāyassa samudāyo ca tesaṃ sabhāgo visabhāgo ca siyāti, tathā na samudāyo ekadesasabhāgavisabhāgānaṃ saṅgāhako asaṅgāhako ca. Yathā dhammāyatanaṃ sukhumarūpasabhāgassa vedanādivisabhāgassa ca rūpakkhandhekadesassa khandhasaṅgahena, jīvitindriyaṃ rūpārūpajīvitasabhāgavisabhāgassa rūpakkhandhekadesassa saṅkhārakkhandhekadesassa ca jīvitavajjassa khandhasaṅgaheneva. Na hi ekadesasabhāgaṃ samudāyasabhāgaṃ, nāpi ekadesavisabhāgaṃ samudāyavisabhāganti, tasmā satipi attato attani antogadhato attekadesasabhāgato ca aññassa asaṅgāhakatte saṅgāhakattameva etesaṃ natthi, yena saṅgahitassa asaṅgāhakā siyunti saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṃ aggahaṇaṃ veditabbaṃ.

Yaṃ pana “dhammāyatanaṃ asaṅkhatāṃ khandhato ṭhapetvā catūhi khandhehi saṅgahitaṃ”ti¹, “cakkhāyatanaṃ sotāyatanaṃ ekena khandhena saṅgahitaṃ”ti¹ ca vuttaṃ, na tena ekadesānaṃ samudāyasaṅgāhakattaṃ, samudāyassa ca ekadesasaṅgāhakattaṃ dasseti, catukkhandhagaṇanabhedehi pana dhammāyatanaṃ gaṇetabbāgaṇetabbabhāvena pañcadhā bhinnataṃ, cakkhāyatanaḍḍinaṃ ekakkhandhagaṇanena gaṇetabbatāya ekavidhataṃ dasseti. Saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhānaṃ gaṇetabbāgaṇetabbānaṃ taṃtaṃgaṇaṃchi gaṇanadassanamattameva hi paṭhamanayo kammakaraṇamattasabbhāvā, dutiyādayo pana saṅgāhakāsaṅgāhakehi saṅgahitāsaṅgahitānaṃ agaṇanāḍḍidassanāni kattukaraṇakammattayasabbhāvā. Tathā paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbabhāvasaṅkhāto taṃtaṃkhandhāḍḍibhāvābhāvo

1. Abhi 3. 6 piṭṭhe.

sabhāgavisabhāgatā, dutiyādīsu yathāniddhāritadhammadassane saṅgāhakasaṅgahetabbānaṃ samānakkhandhādibhāvo sabhāgatā, tadabhāvo ca visabhāgatā. Pucchāvissajjanesu taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo evāti ayametesāṃ visesoti.

Samudayasaccasukhindriyasadisāni pana tehi saṅgahetabbameva atthi, na saṅgahitaṃ asaṅgahetabbanti asaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭāni. Dukkhasaccasadisāni tehi visabhāgasamudāyabhūtehi anekakkhandhehi khandhasaṅgahena saṅgahetabbāṃ, itarehi asaṅgahetabbāṃca natthīti saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato. Evaṃ saṅgāhakattābhāvato asaṅgāhakattābhāvato ubhayābhāvato ca yathāvuttasadisāni anuddharitvā saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato cakkhāyatanādīneva uddhaṭānīti veditabbāni. Tattha “cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā”ti cakkhāyatanavajjā rūpadhammā khandhasaṅgahena saṅgahitāti veditabbā, na rūpakkhadhoti. Na hi ekadeso samudāyasaṅgāhakoti dassitametanti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **khandhapadenā**ti khandhapadasaṅgahenāti attho, na saṅgāhakenāti. “Kenaci saṅgāhakenā”ti idaṃ pana ānetvā vattabbaṃ. **Taṃ pana rūpakkkhandhādīsu na yujjati**ti taṃ vissajjanaṃ rūpakkkhandhādīsu saṅgāhakesu na yujjati attho. **Rūpakkkhandhena hi -pa- saṅgahitoti** etena nayena cakkhāyatanena rūpakkkandhova saṅgahito, so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma natthīti evaṃ cakkhāyatanādīnīpi na gahetabbānīti āpajjati ce? Nāpajjati. Na hi aññamattanivāraṇaṃ evasaddassa attho, atha kho saṅgāhakato aññanivāraṇaṃ. **So cāti**-ādi ca na nirapekkhavadānaṃ, atha kho saṅgāhakāpekkhanti. Kathaṃ?

Rūpakkkhandhena hi rūpakkkandhova saṅgahitoti yathā cakkhāyatanena cakkhāyatanato aññampi khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ atthi, yaṃ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṃ hoti, na evaṃ rūpakkkandhena rūpakkkandhato aññaṃ khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ atthi, yaṃ āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitaṃ siyā, rūpakkkandhena pana rūpakkkandhova khandhasaṅgahena saṅgahitoti ayañhettha adhippāyo yutto. Siyā panetaṃ “so eva rūpakkkandho rūpakkkandhena āyatanadhātusaṅgaheti asaṅgahito hotū”ti, taṃ nivārento āha “**so ca aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhi asaṅgahito nāma**

natthi”ti. Ettha ca “rūpakkhandhenā”ti ānetvā vattabbaṃ. Tattha rūpakkhandho rūpakkhandhassa vā tadekadesānaṃ vā cakkhādīnaṃ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhako asaṅgāhako ca na hotīti iminā pariyāyena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti yujjati, na rūpakkhandhena rūpakkhandhassa tadekadesānaṃ vā aḍḍhekādasahi āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitatāya. Na hi sā saṅgahitatā atthi. Yadi siyā, saṅgahitenasampayuttavippayuttapadaniddese rūpakkhandhopi uddharitabbo siyā. Tena hi tīhipi saṅgahehi rūpakkhandho tadekadeso vā saṅgahitā siyumu, atthi ca tesaṃ vippayuttatāti.

Evam asaṅgahitatāya abhāvato etāni, aññāni cāti etthāpi cakkhāyatanādīhi viya etehi aññehi ca saṅgahitānaṃ asaṅgahitatāya abhāvato etāni aññāni ca yathā vā tathā vā etāni viya ayujjamānavissajjanattā evarūpāni padāni saṅgāhakabhāvena na gahitānīti adhippāyo.

Tattha yaṃ vuttaṃ “rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito”ti, taṃ teneva tassa saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvadassanena nivāritam. Yañhettha aggahaṇe kāraṇaṃ vuttaṃ, tañca satipi saṅgahitatte asaṅgahitatāya abhāvatoti viññāyamānaṃ samudayasaccādīsu yujjeyya sati tehi saṅgahite tadasaṅgahitattābhāvato. Rūpakkhandhādīhi pana saṅgahitameva natthi, kuto tassa asaṅgahitatā bhavissati, tasmā saṅgāhakattābhāvo evettha aggahaṇe kāraṇanti yuttaṃ. Saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṃ yadipi rūpakkhandhādīnaṃ attano attani antogadhassa attekadesasabhāgassa ca natthi, aññassa pana atthīti na dukkhasaccādīsu viya ubhayābhāvo cettha aggahaṇe kāraṇaṃ bhavituṃ yuttoti. Dhammāyatanaṇḍitindriyādīnaṃ khandhacatukkadukādisaṅgāhakatte sati na tesaṃ saṅgahitānaṃ tehi dhammāyatanaṇḍitindriyādīhi āyatanadhātusaṅgahehi asaṅgahitatā natthīti asaṅgahitatāya abhāvo anekantiko, tasmā pubbe vuttanayeneva aggahitānaṃ aggahaṇe, gahitānaṃ gahaṇe kāraṇaṃ veditabbanti.

Anidassanaṃ punadeva sappatighanti ettha **anidassananti** etena “sanidassanasappatighan”ti ettha vuttana sappatighasaddena saddhim yojetvā

anidassanasappaṭighā dassitā. **Punadevā**ti etena tattheva avasiṭṭhaṃ sanidassanapadaṃ nivattetvā gaṇhanto sanidassanadukapadaṃ dasseti. “Cakkhāyatanena cakkhāyatanamevekaṃ saṅgahitan”ti idaṃ na sakkā vuttum. Na hi “cakkhāyatanena cakkhāyatanam āyatanasaṅgahena saṅgahitan”ti ca “asaṅgahitan”ti ca vattabbanti dassitoyaṃ nayoti. Evaṃ sabbattha tasseva samudāyekaadesānañca saṅgāhakasaṅgahitanti vacanesu asaṅgāhaka-asaṅgahitanti vacanesu tadavattabbatā yojetabbā. Asaṅgāhakattābhāvato eva hi cakkhāyatanādīni cakkhāyatanādīhi asaṅgahitānīti na vuccanti, na saṅgāhakattābhāvatoti.

Dutiyanayasaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. Asaṅgahitenasaṅgahitapadaniddese rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesu vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ nibbānassa ca sukhumarūpena saha āyatanadhātusabhāgatte satipi na sukhumarūpameva rūpakkhandhoti rūpakkhandhena āyatanadhātusabhāgattaṃ natthi, tasmā na tena tāni āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitāni. Na kevalaṃ saṅgahitāneva, asaṅgahitānipi tena tāni tehi saṅgahehi na honteva tadekadesena sukhumarūpena āyatanadhātusabhāgattā, saṅgahitābhāvo eva pana idhādhippeto, viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi pana asaṅgahitā na te tehi kathañci sammissāti sabbathā te tehi na saṅgahitā. Dukkhasaccādīhi ca pañcakkhandhasamudāyabhūtehi khandhasaṅgahena asaṅgahitaṃ nibbānaṃ rūpakkhandhena viya āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṃ tehi na hoti, tasmā saṅgāhakattābhāvato eva evarūpānaṃ asaṅgāhakabhāvena aggahaṇaṃ veditabbaṃ, sanibbānapañcakkhandhasamudāyabhūtānaṃ pana abyākatadhammādīnaṃ asaṅgāhakattābhāvatova. Na hi taṃ kañci atthi, yassa te khandhasaṅgahena asaṅgāhakā siyumu, na ca attano ekadeso attekadesasabhāgo ca attanā asaṅgahito hotīti attanā asaṅgahitasāṅgāhakattā pana vedanākkhandhādīnaṃ gahaṇaṃ katanti.

Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “**ye dhammāyatanena saṅgahitā**”ti, taṃ na sakkā vuttuṃ. Dhammāyatanena hi na koci dhammo kenaci saṅgahena saṅgahito atthi visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā, khandhasaṅgahena sayameva attano saṅgāhakaṃ na hotīti āyatanadhātusaṅgahehi ca saṅgāhakattābhāvatoti dassitoyaṃ nayoti etassa dhammāyatanagaṇanena gaṇitāti attho. **Yāni -pa- gahitānī**ti etena viññāṇasammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpentāni iddhipādādīpadāni, oḷārikarūpasammissaṃ dīpentāni rūpakkhandhādīpadāni, sabbena sabbaṃ dhammāyatanāni adīpentāni viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīpadāni, sakaladhammāyatanādīpakāni dhammāyatanādīpadāni ca vajjetvā dhammāyatanekadesaṃ aññāyatanena asammissaṃ dīpentāni gahitānīti dasseti.

Tatiyanaya-asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. Saṅgahitenasaṅgahitapadaniddese yasmā yathā dutiyatatiyanayā tiṇṇaṃ saṅgahānaṃ saṅgahaṇāsaṅgaṇappavattivisesena “saṅgahitena asaṅgahitaṃ. Asaṅgahitena saṅgahitaṃ”ti ca uddiṭṭhā, nevaṃ catutthapañcamā. Saṅgahaṇappavattiyā eva hi saṅgahitena saṅgahitaṃ uddiṭṭhaṃ, asaṅgahaṇappavattiyā eva ca asaṅgahitena asaṅgahitanti, tasmā saṅgahaṇappavattivisesavirahe saṅgahitadhammāsaṅgahitadhammavisesa nissitā ete dve nayāti ettha kenaci saṅgahitena dhammavisesena puna saṅgahito dhammaviseso saṅgahitena saṅgahito saṅgahitātāya pucchitabbo vissajjitabbo ca, tameva tāva yathāniddhāritaṃ dassento “**samudayasaccena ye dhammā khandha -pa- saṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha -pa- saṅgahitā**”ti āha. Ettha ca ye tīhipi saṅgahehi na saṅgāhaka rūpakkhandhaviññāṇakkhandhadhammāyatanadukkhāsaccādīni viya, ye ca dvīhāyatanadhātusaṅgahehi asaṅgāhakā cakkhāyatanādīni viya, ye ca ekena khandhasaṅgaheneva dhātusaṅgaheneva ca na saṅgāhaka vedanādikkhandhanirodhasaccajīvitindriyādīni viya cakkhuvīññāṇadhātādayo viya ca, te dhammā saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭṭā, tīhipi pana

saṅgahehi ye saṅgāhakā, te saṅgahakattābhāvābhāvato idha uddhaṭā. Tehi saṅgahitāpi hi ekantena attano saṅgāhakassa saṅgāhakā honti, yassa puna saṅgaho pucchitabbo vissajjitabbo cāti.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **sakalena hi khandhādipadenāti** sakalavācakena rūpakkhandhādipadenāti attho. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ “yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyyā”ti, taṃ tena khandhādipadenāti evaṃ ayojetvā taṃ aññaṃ saṅgahitaṃ nāma natthīti evaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi yena yaṃ saṅgahitaṃ, teneva tassa saṅgaho pucchito vissajjito, na ca tasseva, atha kho tena saṅgahitassāti. Yathā vedanā saddo ca khandho āyatanañca, na evaṃ sukhumarūpaṃ, taṃ pana khandhāyatanānaṃ ekadesova, tasmā “sukhumarūpekadesaṃ vā”ti avatvā **“sukhumarūpaṃ vā”**ti vuttaṃ. Sabbattha ca aññena asammissanti yojetabbaṃ. Yampi cetāṃ vuttaṃ “tadeva yehi dhammehi khandhādivasena saṅgahitaṃ, te dhamme sandhāyā”ti, tampi tathā na sakkā vattuṃ. Na hi saṅgahitena saṅgahitassa saṅgahitena saṅgaho ettha pucchito vissajjito ca, atha kho saṅgahova, tasmā **ekena khandhenāti** ekena kandhagaṇanenaṭi ayamevettha attho, na saṅgāhakenāti. Na hi eko khandho attano ekadesassa saṅgāhakoti.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

193. Asaṅgahitena-asaṅgahitapadaniddeseṇi vuttanayeneva yathāniddhāritadhammadassanaṃ veditabbaṃ. Ettha ca sasukhumarūpaviññāṇasahitadhammasamudāyā ye te dukkhasacca-anidassana-appaṭiṅga-acetasikānupādāsadisā satipi ekena dvīhi vā saṅgahehi kesañci asaṅgāhakatte tihipi asaṅgahetabbassa abhāvato paripuṇṇasaṅgahāsaṅgāhakā na honti, abyākatadhammasadisā kenaci saṅgahena asaṅgahetabbabhāvato asaṅgāhakā eva na honti, tena te asaṅgāhakabhāvena na uddhaṭā, itare pana tabbipariyāyena uddhaṭāti.

Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ “**tādisena hi padena nibbānaṃ khandhasaṅgahamattaṃ na gaccheyyā**”ti vuttaṃ, taṃ dukkhasaccaṃ sandhāya vuttaṃ. Anidassana-appaṭighesu pana asaṅgāhakesu nibbānaṃ antogadhaṃ, na ca tadeva tassa asaṅgāhakanti. **Sadisavissajjanānaṃ vasena samodhānetvā katehi saddhinti** evaṃ katehi dutiyapañhādīhi saddhiṃ paṭhamapañhanāmarūpapañhādayo sabbepi catuttimsa hontīti attho. **Yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, tadevāti** rūpakkhandhādivisesakapadaṃ vadati, na niddhārite pucchitabbadhamme. Te hi lakkhaṇato dassitā, na padena sarūpatoti. Tattha **tadevāti** eva-saddena na taṃ kadāci saṅgahitena asaṅgahitaṃ na hotīti uddhaṭasseva asaṅgahitena-asaṅgahitabhāve niyatataṃ aññassa ca aniyatataṃ dassetīti veditabbaṃ. “**Tadeva yehi asaṅgahitaṃ**”ti ettha hi “niyamato”ti sakkā vacanaseso yojetunti. Atha vā **tadevāti** pucchāya uddhaṭameva evaṃpakārameva hutvā **yehi asaṅgahitaṃ**ti tassa pucchāya uddhaṭabhāvena evaṃ asaṅgahitena-asaṅgahitabhāvanīyamanattho eva-saddo, na aññassa asaṅgahitena-asaṅgahitatānivāraṇatthoti daṭṭhabbo. Pucchāya uddhaṭaṃhi aññasahitaṃ asahitaṃca asaṅgahitena asaṅgahitaṃ hoti. Rūpakkhandhādīni hi aññasahitāni viññāṇakkhandhādīni asahitānīti.

Avasesā saṅgahitāti idaṃ avasesā asaṅgahitā na hontīti evaṃ daṭṭhabbaṃ. **Tehipi viññāṇadhammehi te rūpadhammāva tīhi saṅgahehi asaṅgahitāti** pucchāya uddhaṭā tīhipi saṅgaheti asaṅgāhakā hutvā asaṅgahitāti adhippāyo. Anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evāti. Ettha ca paṭhame naye vedanādayopi viññāṇena asaṅgahitāti vuttā, dutiye rūpadhammāvāti ayaṃ viseso. **Vedanādayo hi rūpaviññāṇe** **veha khandhādisaṅgahena asaṅgahitāti** oḷārikarūpehi viññāṇena ca tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāti attho. Rūpekadeso hi ettha rūpaggaṇaṇena gahitoti.

196. Catutthapañhe **cakkhāyatanam vedanādīhi catūhīti** ettha **cakkhāyatananti** etena pucchāya uddhaṭaṃ asaṅgāhakaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Cakkhāyatanena pana asaṅgahitena asaṅgahitāni dassa oḷārikāyatanāni na cakkhāyatanamevāti. “**Rūpaṇca dhammāyatanan**”ti-ādinaṃ yehi dhammehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṃ taṃ viññāṇameva hoti, asaṅgahitena

tena asaṅgahitañca viññāṇavajjam sabbaṃ teva dhamme udāneti. Sadisavissajjanā hi ekato udānetvā dassetabbā. Tattha paṭhamena rūpakkkhandhena sadisavissajjanesu ekato udānetvā dassitesu aññe visadisavissajjanā nayadānena dassitā honti. Tenāha “**rūpañca dhammāyatananti -pa- aññenākārena saṅkhipitvā dassitā**”ti. Tattha **dve bhavāti** asaṅkavokārabhavā. **Dveti** bāhirupādādhamme eva sandhāya vuttaṃ. Yena asaṅgāhakena asaṅgahitena asaṅgahitaṃ pucchitabbaṃ vissajjitabbañca paricchijjati, so rūpakkkhandhādiko tassa pucchāvissajjanānañca nissayabhāvato “**visayo**”ti vutto, yathādassitassa pana uddānassa nayadānamattattā “**nayo**”ti vuttaṃ. “Dveṇisanayo cā”tipi pāṭho, dveṇisapadiko esa nayo cāti attho.

Pañcamanaya-asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. Sampayogavippayogapade **yaṃ labbhati, yañca na labbhati, taṃ sabbaṃ pucchāya gahitanti** idaṃ na rūpakkkhandhādīni padāni sandhāya vuttaṃ, atha kho sampayogapadaṃ vippayogapadañcāti veditabbaṃ. Rūpakkkhandhādīsu hi yaṃ dhammāyatanādipadaṃ na labbhati, taṃ pucchāyapi na gahitaṃ. Sampayogapadaṃ pana rūpakkkhandhādīsu alabbhamānampi “rūpakkkhandho katihi -pa- sampayutto”ti evaṃ pucchāya gahitaṃ, vedanākkhandhādīsu labbhamānaṃ, vippayogapadaṃ pana sabbattha labbhamānamevāti. **Rūpadhammānaṃ pana rūpena nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṃ sampayogo nāma natthīti** ekuppādādisabhāgatāya abhāvato sampayogaṃ nivārentena sā eva ekuppādādītā etesaṃ visabhāgatāti tadabhāvato vippayogopi nivārito eva hotīti daṭṭhabbo. Catūsu hi khandhesu vijjamānā ekuppādādītā tesāṃ aññamaññaṃ sabhāgatā hoti rūpanibbānehi tesāṃ tehi ca rūpanibbānānaṃ visabhāgatā ca, na ca rūpekadesassa nibbānassa vā sā ekuppādādītā atthi, yā rūpekadesena rūpekadesanibbānānaṃ nibbānena ca rūpassa visabhāgatā siyā. Teneva “**catūhi vippayogo**”ti vuttanti.

Sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutteti yathā rūpabhavo tihi viññāṇadhātūhi, nevavipākanavipākadhammadhammā pañcahi, avitakka-avicārā ekāya vippayutte anārammaṇamissake dhamme dīpenti, evaṃ adīpetvā ekāyapi vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā dīpenti adhippāyo. **Avippayutteti** hi ye vippayuttā na honti, te dhammeti vuttaṃ hoti, na sampayutteti. Tena yāni tāhi sampayutte dīpenti dhammāyatanādīpadāni, yāni ca sampayuttavippayuttabhāvehi navattabbaṃ dīpenti acetasikādīpadāni, yāni ca sampayuttanavattabbāni dīpenti dukkhasaccādīpadāni, tesaṃ sabbesaṃ anārammaṇamissakadhammadīpakānaṃ aggahaṇaṃ vuttaṃ hoti. Na hi anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttadubhayasamudāyānaṃ khandhāyatanadhātūsu kenaci sampayogo vippayogo vā atthīti.

Yadi evaṃ vippayuttenavippayuttapadaniddese “kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā”ti na vattabbaṃ. Akusalābyākatā hi anārammaṇamissobhayadhammāti? Na, yathāvuttasamudāyānaṃ khandhādīheva sampayogavippayogābhāvavacanato. Khandhādayo hi tadekadesā tadekadesaññasamudāyā ca, samudāyekadesānañca vibhāgābhāvato na sabhāgavisabhāgatā atthi, tena tesaṃ khandhādīhi sampayogavippayogābhāvo hoti. Kusalā pana dhammā akusalābyākatchi vibhattā, te ca kusalehi, na tesaṃ samudāyekadesabhāvo tadekadesaññasamudāyabhāvo vā, tasmā khandhādīni anāmasitvā vippayuttatāmattena yathānidhāritadhammadassane kusalehi itaresaṃ, itarehi ca kusalānaṃ vippayogo na na hoti visabhāgatāsabbhāvatoti tesaṃ aññamaññavippayuttatā vuttā. Esa nayo sabbesu evarūpesu.

Uddāne pana **aṭṭhārassa tato pareti** idaṃ “soḷasā”ti vattabbaṃ, **tevīsanti** idaṃ “ekavīsā”ti. Sabbattha ca kālasantānabhedarahitārahitabahudhammasamodhānānaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūnaṃ ekadesā samudayasaccavedanākkhandhādayo ekadesasammissā ca iddhipādādayo anārammaṇehi asammissā rūpakkhandhādayo ca sārammaṇehi asammissā

sampayogīvippayogībāhāvena samānakālasantānehi ca ekadesantarehi vibhattā eva gahitāti tehi te kehici ekadesantarehi vibhattehi yathāyogaṃ sampayogaṃ vippayogañca labhanti. Atthi hi tesam ekuppādādītā sabhāgatā visabhāgatā cāti. Tena tattha tattha “ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttan”ti ca, “ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttan”ti ca vuttam. Bhinnakālasamudāyā eva pana vedanāsaññāviññāṇakkhandhā vattamānā ca ekekaḍḍhammā eva, tasmā tesam samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato na sukhindriyādīni vedanākkhandhassa vibhāgaṃ karonti, cakkhuviññāṇadhātādayo ca viññāṇakkhandhassa manāyatanassa ca. Tena “sukhindriyaṃ ekena khandhena kehici vippayuttan”ti, “cakkhuviññāṇadhātu ekena khandhena ekenāyatanena kehici vippayuttā”ti ca evamādi na vuttam, khandhāyatanavibhāgavirahitampi pana viññāṇaṃ dhātuvibhāgena vibhattameva vuttanti “cakkhuviññāṇadhātu -pa- manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā”ti vuttam, evamevaṃ indriyavibhāgena vibhattānaṃ sukhindriyādīnaṃ “sukhindriyena ye dhammā vippayuttā”ti-ādīsu yathāyogaṃ vippayogo daṭṭhabbo, nāvibhattassa vedanākkhandhassāti.

235. Yathā taṃsampayogībāhāvaṃ sandhāya “samudayasaccaṃ tihi khandhehi sampayuttan”ti vuttam, evaṃ taṃvippayogībāhāvaṃ sandhāya “tihi khandhehi vippayuttan”ti kasmā na vuttanti ce? Avibhāgehi tehi vippayogavacanassa ayuttattā. Vibhāge hi sati samudayasaccaṃ sukhadukkhadomanassindriyehi manoviññāṇadhātuto aññaviññāṇadhātūhi vippayuttanti yuttam vuttam vibhāgeneva visabhāgatāya saṅgahitattā, vibhāgarahitehi pana vedanākkhandhādīhi na yuttam tehi vijjamānehi vijjamānassa samudayassa visabhāgabāhāvābhāvato. Yañhi anuppannā dhammā viya āmaṭṭhakālabhedam na hoti saṅkhatam uddharitabbam, taṃ paccuppannabhāvaṃ nissāya sampayogīvippayogībāhāvena uddharīyati, tañca vibhāgarahitehi khandhādīhi saṅkhathehi paccuppannabhāvameva nissāya anāmaṭṭhakālabhede atthitāya eva nissitabbattā. Avijjamānassa hi avijjamānena, avijjamānassa ca vijjamānena, vijjamānassa ca avijjamānena sampayogo natthi, vippayogo pana avijjamānatādīpake bhedo gahite teneva visabhāgatāpi gahitā evāti

hoti. Bhede pana aggahite tena tena gahaṇena visabhāgatāya aggahitattā sati sabhāgatte vijjamānatāya eva dhammānaṃ sabhāgassa paricchindanato vijjamānatā dassitāti ekuppādādi bhāvasaṅkhātā sabhāgatāpi gahitā eva hoti. Tassā ca gahitattā sampayogova labbhati, na vippayogo, tasmā samudayasaccaṃ vedanākkhandhādīhi sampayuttattena vuttaṃ, na vippayuttattenāti. Esa nayo maggasaccādīsupīti.

262. “Dutiya jhānavicāraṇhi ṭhapetvā sesā avitakkavicāramattā”ti aṭṭhakathāvacanaṃ ye padhānā vitakko viya koṭṭhāsantaracittuppadesu alīnā, te eva idha avitakkavicāramattāti adhippetāti dasseti. Teneva hi anantaranaye samudayasaccena samānagatikā na savitakkasavicārehīti te na gahitā. Dasamosānanayesu ca tehi vippayuttehi vippayuttānaṃ tehi vippayuttānaṃ soḷasati dhātūhi vippayogo aṭṭhārasasaṅgahito ca vutto. Vitakkasahitesupi pana tesu gahitesu sabbepi te vicārena sampayuttāti “ekena khandhena kehici sampayuttā”ti sakkā vattuṃ. So hi samudāyo vicāraṃ vajjetvā aññena kenaci sampayutto na hoti. Na hi tadekadesassa vitakkassa vicārato aññena sampayogo samudāyassa hoti. Yathā nānācittuppadesu uppajjamānānaṃ iddhipādānaṃ samudāyassa iddhipādassa ekadesānaṃ tīhi khandhehi sampayogo samudāyassa na hoti, evamidhāpi daṭṭhabbari. Yathā pana tesu ekopi vedanāsaṅkhākkhandhehi saṅkhārakkhandhekadesena ca asampayutto nāma natthīti samudāyassa tehi sampayuttatā vuttā, evamidhāpi vicārena asampayuttassa avitakkavicāramattassa kassaci abhāvato samudāyassa tena sampayuttatā na na sakkā vattuṃ. Na hi avitakkavicāramattānaṃ dassanenapahātabbahetukādīnaṃ viya sampayuttatā na vattabbā. Yathā hi dassanenapahātabbahetukesu keci saṅkhārakkhandhekadesena mohena sampayuttā, keci asampayuttāti na samudāyo tena sampayutto, nāpi añño koci dhammo atthi, yena so samudāyo sampayutto siyāti “dassanenapahātabbahetukā dhammā sampayuttāti natthī”ti vuttaṃ, evaṃ bhāvanāyapahātabbahetukasahetukādayopi. Na panevaṃ yena avitakkavicāramattasamudāyo sampayutto siyā, taṃ natthi avitakkavicāramattesu kassaci

vicārena asampayuttāssa abhāvā, tasmā te “sampayuttā”ti na na vattabbāti. Sabbattha ca ekadhammepi kehicīti bahuvacananiddeso saṅkhyāya aniyamitattā katoti vaditabbo.

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. Sampayuttenavippayuttapadaniddese rūpakkhandhādayo tehi sampayuttābhāvato na gahitā. Samudayasaccādīni satipi tehi sampayutte, sampayuttehi ca vippayutte sampayuttenavippayuttānaṃ khandhādīhi vippayogābhāvato. Na hi samudayasaccena sampayuttehi lobhasahagatacittuppādehi vippayuttānaṃ tato aññadhammānaṃ khandhādīsu kenaci vippayogo atthi. Nanu ca te eva vittuppādā cattāro khandhā aḍḍhadutiyaṇi āyatanāni aḍḍhadutiya dhātuyo ca hontīti tehi vippayogo vattabboti? Na, tadaññadhammānaṃ khandhādibhāvato. Na hi te eva dhammā cattāro khandhā, atha kho te ca tato aññe ca, tathā aḍḍhadutiyaāyatanadhātuyopi. Na ca tadaññasamudāyehi aññe vippayuttā honti samudāyekadesānaṃ ekadesaññasamudāyānaṃ vippayogābhāvato. Esa nayo maggasaccasukhindriyādīsu. Avitakkavicāramattesupi niravasesesu adhippetesu tesāṃ savitakkasavicārasamānagahitattā aggahaṇe kāraṇaṃ na dissati.

Aṭṭhakathāyaṃ pana **evarūpānīti** yathā rūpakkhandhe vissajjanaṃ na yujjati, evaṃ yesu aññesupi na yujjati, tāni vissajjanassa ayogena “evarūpānī”ti vuttāni, na sampayuttābhāvenāti daṭṭhabbaṃ. **Yāni pana padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme dīpentīti** etena vedanākkhandhādipadāni dasseti, **viññāṇaṇca aññena asammissanti** viññāṇakkhandhamanāyatanādipadāni. Tattha **aññena asammissanti** asampayuttana asammissanti attho.

Adukkhamasukhāyavedanāyasampayuttapadānipi hi sampayuttehi sammissaviññāṇadīpakāni idha gahitānīti. Etena ca lakkhaṇena evarūpāneva gahitānīti dasseti, na evarūpāni gahitānevāti

samudayasaccādi-iddhipādādīpadānaṃ asaṅgahitattā. “Atha phassasattakaṃ cittaṃ saha yuttapadehi sattā”ti purāṇapāṭho, ayaṃ pana ūnoti katvā **“atha phassasattakaṃ, tike tayo satta mahantare cā”**ti pāṭho kato.

309. **Pucchāya uddhaṭapadeneva saddhiṃ vip̐payuttānaṃ vassenāti** idaṃ pucchāya uddhaṭapadena sampayuttehi vip̐payuttā tena saddhiṃ vip̐payuttā hontīti katvā vuttaṃ. Pāḷi-uddānagāthāyaṃ **dve ca manena yuttā, vitakkavicāraṇāti** manodhātuyā ekantasampayuttā dve vitakkavicārāti savitakkapadaṃ savitakkapadaṃ savicārapadañca dasseti.

Sattamanayasampayuttenavip̐payuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamanaya vip̐payuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Vip̐payuttenasampayuttapadaniddese rūpakkkhandhādīhi vip̐payuttenasampayuttameva yathāniddhāritaṃ natthīti “rūpakkkhandhena ye dhammā vip̐payuttā, tehi dhammehi ye dhammā sampayuttā”ti avatvā **“rūpakkkhandhena ye dhammā vip̐payuttā, te dhammā katihi khandhehi -pa-sampayuttāti natthī”**ti vuttaṃ. Tena rūpakkkhandhena vip̐payuttānaṃ kenaci khandhādīnā sampayogābhāvato yathāniddhāritaṃ vip̐payuttenasampayuttameva natthi, kuto tassa puna khandhādīhi sampayuttatāti dasseti.

Aṭṭhamanayavip̐payuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. Sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanāyaṃ **yaṃkkhandhādivassenāti** samāsapadaṃ idaṃ daṭṭhabbaṃ, yassa khandhādino vassenāti attho. **Tassevāti** ca tasseva khandhādīnoti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti—yaṃ idha sampayuttaṃ vuttaṃ, taṃ rūpakkkhandhādīsū araṇantesu yena vedanākkhandhādīnā sampayuttaṃ, puna tasseva devanākkhandhādīno khandhādīhi sampayogaṃ pucchitvā vissajjanaṃ

kataṃ. Tañhi attanā sampayuttena sampayuttattā “sampayuttena sampayuttan”ti niddhāritanti. **Rūpena vā**ti etena nirodhasacca-appaccaya-asāṅkhatehipi ayogo vutto hotīti daṭṭhabbo, tathā **rūpamissakehi vā**ti etena anupādinna-anupādāniyādīhi nibbānamissakehipi. Vakkhati hi “**nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikamevā**”ti. **Sabbārūpakkhandhasaṅgāhakehī**ti vattamānānameva sampayogo labbhatīti vattamānesu ekampi dhammaṃ anapanetvā avikalacatukkhandhasaṅgāhakehi arūpabhavādīhīti attho. Ayaṃ panettha saṅkhepo—ye sampayogaṃ na labhanti rūpakkhandhādayo, te sabbe na gahitā, itare ca vedanākkhandhādayo sabbe gahitāti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Vippayuttenavippayuttapadaniddese aggahitesu dhammāyatanādīdhammā anārammaṇamissakasabbacittuppadagatadhammabhāvato tehi vippayuttassa abhāvā na gahitā, dukkhasaccacatumahābhava-abyākatādīdhammā tehi vippayuttehi vippayuttānaṃ khandhādīhi vippayogābhāvatoti ayaṃ viseso veditabboti.

Dasamanayavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Ekādasamanaya saṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Ekādasamanayavaṇṇanāyaṃ “te ca sesehi tīhi khandhehi ekena manāyatanena sattahi viññāṇadhātūhi”ti etesaṃ padānaṃ “sampayuttā nāmā”ti etena saha sambandho. “Kehicī”ti etassa panatthaṃ dassetuṃ “saṅkhārakkhandhe dhammāyatanadhammadhātūsu ca ṭhapetvā taṇhan”ti etena “te cā”ti vutte samudayasaccena khandhādīsaṅgahena saṅgahitadhamme visesetvā tesāṃ eva visesitānaṃ attavajjehi sesehi saṅkhārakkhandhe taṇhāya dhammāyatanadhammadhātūsu ca taṇhāya vedanāsaññākkhandhehi

sampayogārahehi sampayuttataṃ sandhāyāha “**sesehi sampayuttattā kehi sampayuttā nāma**”ti.

Ekādasamanayasāṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Dvādasamanaye ca navamanaye viya sampayogārahāva labbhantīti āha “**teyeva uddhaṭṭā**”ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. Terasamanayavaṇṇanāyaṃ yehi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitaṃ viññāṇameva hoti, te pāḷiyaṃ “rūpaṇca dhammāyatanan”ti-ādi-uddānagāthāya dassitā bāvīsa dhammā “**rūpakkkhandhena sadisapañhā dhammā**”ti vuttā. Yehi pana tīhipi saṅgahehi asaṅgahitāni arūpabhavena viya oḷārikāyatanāneva honti, te vuttāvasesā sabbe idha uddhaṭṭā “**arūpabhavena sadisā**”ti vuttā. **Sesā**ti sesā pañcamanaye āgatā vedanākkhandhādayo satipi asaṅgāhakatte idha vissajjanaṃ na ruhanṭīti na uddhaṭṭā. Ye pana asaṅgāhakā eva na honti dukkhasaccādidhammā, tesu vattabbameva natthi. Yathā pana vedanākkhandhādayo na ruhanti, taṃ dassetuṃ “**vedanākkhandhena hi**”ti-ādimāha. Tattha **tesaṇca sampayogo nāma natthīti** rūpārūpadhammānaṃ asampayogehi vomissatāya sampayogo natthīti attho.

Yadi pana te kadāci asabbaviññāṇadhātusampayuttā arūpadhammā rūpadhammā ca siyumaṃ, na tesaṃ vippayogo natthīti “vippayogo ca natthi”ti na vuttaṃ, na vedanākkhandhena asaṅgahitānaṃ vippayogassa atthitāyāti veditaḥḥaṃ. Ubhayābhāvato hi vedanākkhandhādayo idha na ruhanti. Evaṃ panettha siyā “vedanākkhandhena hi khandhādivasena anārammaṇamissakā sattaviññāṇadhātudhammā asaṅgahitā honti, tesaṇca

sampayogo vippayogo ca natthi”ti. Anārammaṇasahitānañhi sabbaviññāṇadhātūnaṃ sabbaviññāṇadhātusampayuttānaṃ tadubhayadhammānañca vedanākkhandhādi-viññāṇakkhandhādicakkhāyatanādīhi tīhipi saṅgahehi asaṅgahitānaṃ sampayogavippayogābhāvo aruhaṇe kāraṇaṃ. Jātivippayogabhūmikālasantānavippayogato catubbidho vippayogo. Tattha **jātivippayogo** “kusalā dhammā, akusalā dhammā”ti-ādi, **bhūmivippayogo** “kāmaṇāvacarā, rūpāvacarā”ti-ādi, **kālavippayogo** “atītā dhammā, anāgatā dhammā”ti-ādi, **santānavippayogo** “ajjhata dhammā, bahiddhā dhammā”ti-ādi. Evaṃ vippayogo catudhā veditabbo.

Terasamanaya-asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. Cuddasamanaye dhammāyatanādīnaṃ anārammaṇamissaka-sabbacittuppadagatadhammabhāvato vippayogassa aruhaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Jāti-ādittayassa cettha dhammasabhāvamattattā na kathañci sampayogo vippayogo ca ruhati ajjhatabhiddhadhammānaṃ sabbadhammasamodhānattā, anidassana-appaṭighādīnaṃ anārammaṇamissakasabbacittuppadattā. Dukkhasaccādidhammāva idha tehi vippayuttānaṃ saṅghāsaṅghasabbhāvā gahitāti.

Pāli-uddānagāthāyaṃ **samucchede na labbhantīti** pariyosāne naye na labbhantīti attho. **Moghapucchakena cāti** alabbhamānā ca te moghapucchakena hetunā na labbhanti tesāṃ pucchāya moghattāti vuttaṃ hoti. Atha vā **moghapucchako** aṭṭhamo nayo, tena ca saha osānanaye ete dhammā vippayogassapi abhāvā sabbathāpi na labbhantīti attho.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇamūlaṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Dhammasaṅgahe tikadukavasena saṅgahitānaṃ dhammānaṃ vibhaṅge khandhādivibhāgaṃ dassetvā tathāsaṅgahitavibhattānaṃ dhātukathāya saṅgahāsaṅgahādippabhedanāṃ vatvā yāya paññattiyā tesāṃ sabhāvato upādāya ca paññāpanaṃ hoti, taṃ pabhedato dasseturā **“cha paññattiyo”**ti-ādinā puggalapaññatti āraddhā. Tattha ye dhamme pubbāpariyabhāvena pavattamāne asabhāvasamūhavasena upādāya “puggalo, itthi, puriso, devo, manusso”ti-ādikā **puggalapaññatti** hoti, tesāṃ aññesaṅca bāhiraṇupanibbānānaṃ sasabhāvasamūhasasabhāvabhedavasena paññāpanā sabhāvapaññattitī **khandhapaññatti**-ādikā pañcavidhā veditabbā. Tāya dhammasaṅgahādīsu vibhattā **sabhāvapaññatti** sabbāpi saṅgahitā hoti. Puggalapaññatti pana **asabhāvapaññatti**. Tāya ca samayavimuttādippabhedāya sattasantānagate pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito padhānāya “vihāro mañco”ti-ādikā ca sabbā **asabhāvapaññatti** saṅgahitā hoti.

Ettāvatā ca paññatti nāma vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti ca. Tā eva hi vomissā itarā catassoti. Tasmā tāsāṃ dassanena imasmiṃ pakaraṇe sabbā paññattiyo dassitāti veditabbā. Khandhādipaññattīsu pana chasu aññattha adassitappabhedanā idheva ca dassitappabhedanā puggalapaññattim upādāya imassa pakaraṇassa **puggalapaññattitī** nāmaṃ vuttanti veditabbanā. **Ye dhamme idha paññāpetukāmoti** paññattiyā vatthubhāvena dassetukāmoti adhippāyo. Na hi etasmiṃ pakaraṇe paññāpanaṃ karoti, vatthūhi pana paññattiyo dassetīti.

Khandhāti paññāpanāti idaṃ khandhāti rūpaṃ pathavīti-ādikā sabbāpi sāmāññappabhedapaññāpanā nāma hoti, taṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbāṃ. **Paññāpanā**ti etassa pana **dassanā ṭhapanā**ti ete dve atthā, tesaṃ **pakāsanā nikkhipanā**ti. Tattha “rūpakkhando -pa- aññātāvindriyaṃ samayavimutto”ti-ādinā idamevaṃnāmakaṃ idamevaṃnāmakanti taṃtaṃkoṭṭhāsikakaraṇaṃ bodhanaṃeva nikkhipanā, na paññāpetabbānaṃ mañcādīnaṃ viya ṭhānasambandhakaraṇaṃ. Yo panāyaṃ “nāmapaññatti hi dasseti ca ṭhāpeti cā”ti kattuniddeso kato, so bhāvabhūtāya karaṇabhūtāya vā nāmapaññattiya tesaṃ tesaṃ dhammānaṃ diṭṭhatāya ṭhapitatāya ca taṃnimittataṃ sandhāya katoti veditabbo.

Vijjamānapaññattīti-ādinā vacanena pāliyaṃ anāgatataṃ sandhāya “**pālimuttakenā**”ti-ādimāha. **Kusalākusalassevāti** kusalākusalassa viya. **Vijjamānassāti** etassa attho satoti, tassa attho **sambhūtassāti**. **Vijjamānassa satoti** vā vijjamānabhūtassāti attho. Tamevatthaṃ dassento āha “**sambhūtassā**”ti. Tena avijjamānabhāvaṃ paṭikkhipati. **Tathā avijjamānassāti** yathā kusalādīni akusalādisabhāvato, phassādayo ca vedanādisabhāvato vinivattasabhāvāni vijjanti, tathā avijjamānassa ye dhamme upādāya “itthī, puriso”ti upaladdhi hoti, te apanetvā tehi vinivattassa itthi-ādisabhāvassa abhāvato asambhūtassāti attho. Yaṃ panetassa “tenākārena avijjamānassa aññenākārena vijjamānassā”ti atthaṃ keci vadanti, tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paññattiduke vuttameva. Avijjamānepi sabhāve lokaniruttiṃ anugantvā anabhinivesena cittena “itthī, puriso”ti gahaṇasabbhāvā “**lokaniruttimattasiddhassā**”ti āha. Sābhinivesena pana cittena gayhamānaṃ pañcamasaccādikaṃ na sabhāvato, nāpi saṅketena siddhanti “**sabbākārenapi anupalabbhaneyyan**”ti vuttaṃ. **Tāsu imasmim -palabbhantī**ti imasmim pakaraṇe sarūpato tissannaṃ āgatataṃ sandhāya vuttaṃ.

Yathāvuttassa pana aṭṭhakathānayaṃ avirodhena ācariyavādā yojetabbā, tasmā **paññāpetabbatṭhena cesā paññattī**ti etassa sabhāvato avijjamānattā paññāpetabbamattaṭṭhena paññattīti attho. Paññāpetabbampi hi sasabhāvaṃ tajjaparamattanāmalābhato na parato

labhitabbaṃ paññattināmaṃ labhati, nisabhāvaṃ pana sabhāvābhāvato na attano sabhāvena nāmaṃ labhatīti. Sattoti-ādikena nāmena paññapitabbamattatṭhena paññattīti nāmaṃ labhati, nisabhāvā ca sattādayo. Na hi sasabhāvassa rūpādīhi ekattena aññattena vā anupalabbhasabhāvata atthīti.

Kirītaṃ makuṭaṃ, taṃ assa atthīti **kirīṭī**. Etasmiṃca ācariyavāde anūnena lakkhaṇena bhavitabbanti sabbasamorodho kātabbo. Dutiyam tatiyanti evaṃpakārā hi upanidhāpaññatti upanikkhattakapaññatti ca saṅkhātabbappadhānattā chapi paññattiyo bhajatīti yuttaṃ vattum, itarā ca yathāyogaṃ taṃ taṃ paññattinti. Dutiyam tatiyaṃ dve tīṇīti-ādi pana saṅkhā nāma kāci natthīti tasmaṃ upādāsantatipaññattīnaṃ avijjamānapaññattibhāvaṃ, itarāsaṅga upanidhāpaññattīnaṃ yathānidassitānaṃ¹ avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvaṃ maññamāno āha “**sesā avijjamānapakkhāṇceva avijjamānena-avijjamānapakkhāṇca bhajanti**”ti. Dutiyam tatiyaṃ dve tīṇīti-ādīnaṃ upanidhā- upanikkhattakapaññattīnaṃ avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvameva maññati. Yaṇhi paṭhamādikam apekkhivā yassa cekādikassa upanikkhipitvā paññāpīyati, taṃca saṅkhānaṃ kiñci natthīti. Tathā santatipaññattiyā ca. Na hi asīti āsītiko ca vijjamānoti.

Ekaccā bhūmipaññattīti kāmāvacarādipaññattīnaṃ sandhāyāha. Kāmāvacarādī hi sabhāvadhammāti adhippāyo. Kāmoti pana okāse gahite avijjamānenavijjamānapaññatti esā bhavitum arahati, kammanibbattakkhandhesu gahitesu vijjamānenavijjamānapaññatti. Yathā pana vacanasāṅkhātāya vacanasamuṭṭhāpakacetanāsaṅkhātāya vā kiriyāya bhāṇakoti puggalassa paññatti vijjamānena-avijjamānapaññattipakkhaṃ bhajati, evaṃ kiso thūloti rūpāyatanaṃsaṅkhātēna saṅghānena puggalādīnaṃ paññāpanā vijjamānena-avijjamānapaññatti bhavitum arahati. Saṅghānanti vā rūpāyatane aggahite avijjamānena-avijjamānapaññatti. Rūpaṃ phassoti- ādikā pana vijjamānapaññatti ruppanādikiccavasena kiccapaññattiyam, paccattadhammanāmasena paccattapaññattiyam vā avarodhetabbā. Vijjamānavijjamānapaññattisu ca vuttāsu tasmaṃ

1. Yathānissitānaṃ (Ka)

vomissatāvasena pavattā itarāpi vuttāyeva hontīti ayampi ācariyavādo sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo.

2. **“Yāvatā pañcakkhandhā”**ti-ādikassa attham dassento **“yattakena paññāpanenā”**ti-ādimāha. Tattha **yāvatā pañcakkhandhā**ti yāvatā rūpakkkhandho -pa- viññāṇakkhandhoti khandhānaṃ khandhapaññatti, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti, evaṃ pāliyojanaṃ katvā saṅkhepappabhedavasena ayaṃ attho vuttoti veditabbo. **“Yāvatā pañcakkhandhā”**ti, **“khandhānaṃ khandhapaññatti”**ti hi imassa attho **“yattakena paññāpanena saṅkhepato pañcakkhandhāti vā”**ti etena dassito, **“yāvatā rūpakkkhandho”**ti-ādikassa pana **“pabhedato rūpakkkhandho”**ti-ādikenāti. Tattha **rūpakkkhandho -pa- viññāṇakkhandhoti** pabhedanidassanamattametam. Tena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **“tatrāpi rūpakkkhandho kāmāvacaro”**ti-ādi vuttam. Ayaṃ vā ettha pāliyā atthayojanā—**“yāvatā”**ti idaṃ sabbehi padehi yojetvā yattakā pañcakkhandhā, tattakā khandhānaṃ khandhapaññatti. Yattako pañcannaṃ khandhānaṃ tappabhedānaṃ rūpakkkhandhādīnaṃ pabhedo, tattako khandhānaṃ khandhapaññattiyā pabhedoti pakaraṇantare vuttena vatthubhedena khandhapaññattiyā pabhedam dasseti. Esa nayo **“yāvatā āyatanānaṃ”**ti-ādīsupi.

7. **Ekadesenevāti** uddesamattenevāti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Jhānaṅgāneva vimokkhoti iminā adhippāyenāha
“**vimokkhasahajātena nāmakāyenā**”ti. **Yena hi saddhinti**-ādinā paṭhamam
samaṅgibhāvattham vivarati. **Phassenapi phutṭhāyeva nāmāti** etena
“apicesā”ti-ādinā vuttam dutiyam samphassena phusanattham, itarehi itare
kāraṇatthe. Samaṅgibhāvaphusanakāraṇabhāvā hi phusanāti vuttāti. Punapi
paṭhamatthameva dubbiññeyyattā vivaranto “**tatrāssā**”ti-ādimāha. **Ṭhapetvā**
tāni aṅgāni sesā atirekapaṇṇāsadhammāti ettha vedanāsomassindriyāni
saṅgahitānīti āha “**cattāro khandhā hontī**”ti. Evam sati
vedanāsomassindriyehi sukhassa phusitabbattā tiṇṇaṅca tesam anaññattā
teneva tassa phusanā āpajjātīti? Nāpajjati vedayitādhipatiyaṭṭhehi
upanijjhāyanabhāvapaṭilābhassa vuttattā. Atha vā **ṭhapetvā tāni aṅgānīti**
aṅgānam bahuttā bahuvacanam. Tesu pana paccekampi yojanā kātabbā
“vitakkam ṭhapetvā”ti-ādinā. Tattha “sukham ṭhapetvā”ti imissā yojanāya
sesā tayo khandhā honti, itarāsu cattāroti. Sabbayojanāsu ca tayo anto katvā
“**cattāro khandhā hontī**”ti vuttam.

2. Yo asamayavimokkhena ekaccehi āsavehi vimutto
asamayavimokkhūpanissayaalābhena ca sātisayena samayavimokkhena, so
eva **samayavimutto**. So hi tena vimutto jhānalābhī sekkho rūpārūpabhavato
apunarāvaṭṭako kāmarāgādīhi tathāvimuttova hotīti samayavimuttapaññattim
laddhum arahati. Puthujjano pana jhānalābhī punarāvaṭṭakadhammo puna
kāmarāgādisamudācārabhāvato vimutto nāma na hotīti
samayavimuttapaññattim nārahati, tena so “samayavimutto”ti na vutto.
Arahato pana aparikkhīṇā āsavā natthi, yato vimucceyya.
Diṭṭhadhammasukhavihāramattā hi tassa aṭṭha vimukkhāti. Tasmā tassa na
aṭṭha vimokkhā samayavimuttapaññattibhāvassa
asamayavimuttapaññattibhāvassa vā kāraṇam. Tadakāraṇabhāvameva

dassetum **“na heva kho -pa- viharatī”**ti vuttaṃ, na sukkhavipassakasseva asamayavimuttabhāvaṃ dassetunti daṭṭhabbā. Sabbopi hi arahā asamayavimuttoti. **Bāhirānanti** lokuttarato bahibhūtānaṃ, lokiyānanti attho.

3. Arūpakkhandhanibbānamattavācako arūpasaddo na hotīti dassanattam **“rūpato aññan”**ti-ādi vuttaṃ. **Cittamañjūsanti** samādhim. Abhiññādīnāhi dhammānaṃ pādakabhāvena samādhi mañjūsāsadisō hoti. **Addhānaṃ pharitunti** dīghakālaṃ byāpetum, pavattetunti attho. **“Sammajjitabban”**ti cintetvā tattha ādarassa akatattā vattabhedoti veditabbo. Evaṃ vattabhedamattena naṭṭhā pana samāpatti kāmaccchandādihi naṭṭhā viya na kicchena paccāharitabbā hoti mandapāripanthakattā¹, tasmā vattasamitakaraṇamatteneva paccāharitabbattā **“appentova nisīdi”**ti āha.

4. **Attano anurūpena pamādena vītināmentānampi samāpatti na kuppātīti** parihīno nāma na hoti tasmim tasmim byāsaṅge² paṭisaṃhaṭamatte samāpajjitum samatthatāyāti adhippāyo. “Kissa pana bhante khīṇāsavassa bhikkhuno lābhasakkārasiloko antarāyāyāti? Yā hissa sā ānanda akuppā cetovimutti, nāhaṃ tassā lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmi. Ye ca khvassa ānanda appamattassa ātāpino pahitattassa viharato diṭṭhadhammasukhavihārā adhigatā, tesāhamassa lābhasakkārasilokaṃ antarāyāya vadāmi”ti **sutte**³ pana samayena samayaṃ āpajjanena pariharitabbānaṃ samāpattisukhavihārānaṃ tasmim tasmim byāsaṅgakāle anipphattito lābhasakkārasiloko antarāyoti vuttoti adhippāyenassa tena avirodho veditabbo.

5. **Dhammānaṃ -pa- pīti** ettha “dhammehī”ti vattabban. Idha hi tāhi samāpattihi parihāyeyyāti dhammehi puggalassa parihānampi aparihānampi vuttaṃ. Tattha ca puggalassa pamādamāgama tā samāpattiyo kuppeyyunti dhammānaṃ kuppanaṃ akuppanaṃ vuttaṃ, puggalassa pana parihānadhammānameva vināsoti vacananānattamattena vacanatthanānattamattena vā pariyāyantaratā vuttāti daṭṭhabbā.

1. Mandapāribandhakattā (Ka)

2. Byābhaṅge (Ka)

3. Saṃ 1. 434 piṭṭhe.

7-8. **Cetanā** samāpatticetanā tadāyūhanā ca. **Anurakkhaṇā** samāpatti-upakārānupakārapariggāhikā paññāsahitā sati. Tāhi cetiyamāna-anurakkhiyamānasamāpattīnaṃ bhabbā cetanābhabbā anurakkhaṇābhabbā.

10. **Puthujjanagottanti** puthujjanasikkhaṃ, puthujjanagatā tisso sikkhā atikkantāti attho. Tā hi saṃyojanattayānupacchedena “puthujjanasikkhā”ti vuccantīti.

11. Arahattamaggaṭṭho ca vaṭṭabhayato paññubbegena ubbijjanto uddhambhāgiyasamyojanehi uparatoti bhayūparato nāmāti āha “**satta sekkhā bhayūparatā**”ti.

12. Bhavaṅgapaññāviraḥitā “vipākāvaraṇena samannāgatā”ti iminā gahitāti tihetukapaṭisandhikā keci “duppaññā”ti iminā gayhantīti dassento āha “**appaṭiladdhamaggaphalūpanissayā**”ti. Paññāya hi vinā na tadupanissayo atthīti.

14. Yattha niyatāniyatavomissā pavatti atthi, tattheva niyatadhammā hontīti uttarakurūsu tadabhāvā niyato nāma natthīti dassento “**yā pana uttarakurukānan**”ti-ādimāha.

16. Terasasu sīsesu palibodhasīsādīni pavattasīsāṇca pariyādiyitabbāni, adhimokkhasīsādīni pariyādakāni, pariyādakaphalaṃ gocarasiṃsaṃ. Tañhi visayajjhataṭṭhalavimokkhoti. Pariyādakassa maggassa phalassa ca ārammaṇaṃ saṅkhārasīsaṃ saṅkhāravivekabhūto nirodhoti pariyādiyitabbānaṃ pariyādakaphalārammaṇānaṃ saha viya saṃsiddhidassanena samasītibhāvaṃ dassetuṃ **paṭisambhidāyaṃ**¹ terasa sīsāni vuttāni. Idha pana “apubbaṃ acarimaṃ āsavapariyādānaṇca hoti jīvitapariyādānaṇcā”ti vacanato tesu kilesapavattasīsānameva vasena yojanaṃ karonto “**tattha kilesasīsan**”ti-ādimāha. Tattha pavattasīsampi vaṭṭato vuṭṭahanto maggo cutito uddhaṃ appavattikaraṇavasena yadipi pariyādiyati, yāva pana cuti, tāva pavattisabbhāvato “**pavattasīsaṃ**

1. Khu 9. 99 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

jīvitindriyaṃ cuticittaṃ pariyādiyaṭī”ti āha. Kilesapariyādānena pana attano anantaraṃ viya nipphādetabbā paccavekkhaṇavārā ca kilesapariyādānasseva vārāti vattabbataṃ arahanti. “Vimuttasmiṃ vimuttamiti ñāṇaṃ hotī”ti vacanato¹hi paccavekkhaṇaparisamāpanena kilesapariyādānaṃ samāpitaṃ nāma hoti. Taṃ pana parisamāpanaṃ yadi cuticittena hoti, teneva jīvitaparisamāpanaṃ hotīti imāya vāracutisamatāya kilesapariyādānajīvitapariyādānaṃ apubbācarimatā hotīti āha **“vārasamatāya”**ti. **Bhavaṅgaṃ otaritvā parinibbāyaṭī**ti ettha parinibbānacittameva bhavaṅgotaraṇabhāvena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

17. **Mahāpayogoti** mahākiriyo vipattikaraṇamahāmeghuṭṭhānākāravinaṣo. **Tiṭṭheyyāti** vinaṣo nappavatteyyāti attho.

18. **Araṇīyattāti** payirupāsitaṭṭabbatā.

20. Yāya katakiccatā hoti, tāya aggavijjāya adhigatāya tevijjatābhāvo nippariyāyatā, sā ca āgamanavasena siddhā sātisaṃ tevijjatāti āha **“āgamaṇīyameva dhuraṇ”**ti.

22. **Tattha cāti** nimittatthe bhummaṃ, sabbaññutaññāṇappattiyā ādhārabhāve vā. Tattheva hi sabbaññutaṃ patto nāma hotīti.

23. **Ananussutesu dhammesūti** ca ananussutesu saccesūti attho.

24. “Rūpī rūpāni passaṭī”ti-ādike² nirodhasamāpatti-ante³ aṭṭha vimokkhe vatvā “yato kho ānanda bhikkhu ime aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati ānanda bhikkhu ubhatobhāgavimutto”ti yadipi mahānidānasutte⁴ vuttaṃ, taṃ pana ubhatobhāgavimuttaseṭṭhavasena vuttanti idha kiṭṭāgirisuttavasena sabba-ubhatobhāgavimuttasaṅgahatthaṃ **“aṭṭha samāpattiyo sahaajātanāmākāyena paṭilabhivā viharati”**ti āha.

1. Ma 1. 47; Saṃ 2. 18, 19 piṭṭhesu.

2. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu.

3. Nirodhasamāpattisutte (Ka) majjhimaapaṇṇāsake kiṭṭāgirisuttaṭṭkāyaṃ passitaṭṭhaṃ.

4. Dī 2. 60 piṭṭhe.

kīṭāgirisutte hi “idha bhikkhave ekacco puggalo ye te santā vimokkhā atikkamma rūpe āruppā, te kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati bhikkhave puggalo ubhatobhāgavimutto”¹ arūpasamāpattivāsena cattāro ubhatobhāgavimuttā vuttā, ubhatobhāgavimuttasetṭho ca vuttalakkaṇopapattitoti. Kāyasakkhimhipi eveda nayo.

Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontīti na āsavā paññāya passanti, dassanakāraṇā pana parikkhīṇā disvā parikkhīṇāti vuttā. Dassanāyattaparikkhayattā eva hi dassanaṃ purimakiriyā hotīti. **Nāmanissitako esoti** eso ubhatobhāgavimutto rūpato muccitvā nāmaṃ nissāya ṭhito puna tato muccanato “nāmanissitako”ti vatvā tassa ca sādhaṃ suttam vatvā “kāyadvayato suvimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti āhāti attho. Sutte hi ākiṇcaññāyatanaḷābhino upasīvabrāhmaṇassa bhagavatā nāmakāya vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti muni akkhātoti.

Paṭhamattheravāde dvīhi bhāgehi vimutto ubhatobhāgavimutto, **dutiyattheravāde** ubhato bhāgato vimuttoti ubhatobhāgavimuttoti², **tatiyattheravāde** dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti ayametesam viseso. Tattha **vimuttoti** kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho daṭṭhabbo. **Arūpāvacaram pana nāmakāyato ca vimuttanti** nīvaraṇasaṅkhātanaṃ nāmakāyato vimuttanti vuttam hoti. Tañhi nīvaraṇadūribhāvena nāmakāyato rūpaṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā ekadesena ubhatobhāgavimuttam nāma hotīti arahattamaggassa pādakabhūtam ubhatobhāgavimuttanāmalābhassa kāraṇam bhavitum yuttanti adhippāyo.

25. Etesu hi ekopi aṭṭhvimokkhalābhī nam hotīti
ubhatobhāgavimuttabhāvassa kāraṇabhūtam rūpakāyato vimuttam ekampi

1. Ma 2. 143 piṭṭhe.

2. Majjhimaṇṇāsaṭīkāyaṃ kīṭāgirisuttavaṇṇanā passitabbā.

vimokkham anadhigatoti adhippāyo. Arūpāvacaresu hi ekampi adhigato ubhatobhāgavimuttabhāvakāraṇapaṭilābhato aṭṭhavimokkhekadesena tena taṃnāmadāne samatthena “aṭṭhavimokkhalābhī”tveva vuccati. Tenāha “arūpāvacarajjhānesu panā”ti-ādi.

26. **Phuṭṭhantaṃ sacchikarotī**ti phuṭṭhānaṃ anto phuṭṭhanto, phuṭṭhānaṃ arūpāvacarajjhānānaṃ anantaro kāloti adhippāyo. Accantasamīyoge cettha upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Phuṭṭhānantarakārameva sacchikaroti sacchikātabbopāyenāti vuttaṃ hoti. “Ekamantaṃ nisīdi”ti-ādīsu¹ viya bhāvanapumsakaṃ vā etaṃ. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena so sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathā-ālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhī**ti vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

27. **Diṭṭhattā pattoti** etena catusaccadassanasāṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. “Diṭṭhantaṃ patto”ti vā pāṭho, dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti vuttaṃ hoti. Paṭhamaphalato paṭṭhāya hi yāva aggamaggā diṭṭhippattoti.

28. **Imaṃ pana nayaṃ “no”ti paṭikkhipitvā**ti ettha diṭṭhippattasaddhāvimuttabhāvappattānaṃ paññānānattaṃ vuttaṃ, na pana yena viśesena so viśeso patto, so vuttoti imaṃ dosaṃ disvā paṭikkhepo katoti daṭṭhabbo. **Āgamatṭhakathāsū**ti ca vacanena āgamanīyanānattasanniṭṭhānameva thiraṃ karotīti veditabbaṃ. **Saddahanto vimuttoti** etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya adhimuttoti attho.

29. **Paññaṃ vā hetī**ti paññaṃ sātisaṃ pavattetīti attho. **Paññaṃ imaṃ puggalaṃ vaha**ti ti nibbānābhimukhaṃ gametīti attho.

1. Dī 1. 48 piṭṭhādīsu.

31. **Evam maggakkhaṇepī**ti ayaṃ api-saddo kasmā vutto, nanu ariyena aṭṭhaṅgikena maggena samannāgato maggakkhaṇe eva hotīti tadā eva sotāpanno nāmāti āpannanti? Nāpannam. Maggena hi attanā sadisassa aṭṭhaṅgikassa vā sattaṅgikassa vā phalassa sototi nāmaṃ dinnanti tenapi samannāgatassa sotāpannabhāvato, sotena vā maggena pavattetuṃ aparihīnena phalaṭṭhopi samannāgato eva nāma, na ca tena paṭhamamaggakkhaṇe viya soto samāpajjiyamāno, tasmā samāpannasotattā paṭhamaphalato paṭṭhāya “sotāpanno”ti vattuṃ yutto. Vuttañhi “ye keci bhikkhave mayi aveccappasannā, sabbe te sotāpannā. Tesam sotāpannānaṃ pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā”ti¹. Tattha dutiyaphalaṭṭhādīnaṃ visuṃ nāmaṃ atthīti paṭhamaphalaṭṭho eva itarehi visesiyamāno “sotāpanno”ti vattuṃ yuttoti so eva idhādhippeto.

Paṭiladdhamaggena bujjhatīti etena paṭiladdhamaggassa catusaccapaccavekkhaṇādīnaṃ upanissayabhāvaṃ dasseti. Sambodhi param ayanam nissayo etassāti hi **sambodhiparāyaṇoti**. Dutiyenatthena sambodhi param ayanam gati etassāti **sambodhiparāyaṇo**.

32. Kevalena kulasaddena mahākulameva vuccatīti āha “mahābhogakulesuyeva nibbattatīti attho”ti.

33. **Khandhabijam nāma** paṭisandhiviññāṇam. **Ihaṭṭhakanijjhānikavaseneva imasmim thāne kathitā**ti sajjhānako ajjhattasaṃyojanasamucchede akatepi anāgāmisabhāgo anāvattidhammo idha gaṇanūpago na hoti, heṭṭhā upari ca saṃsaraṇako kāmabhavagato hīnajiñhānako idha gaṇanūpagoti adhippāyo.

34. **Yaṃ vattabbanti** “dvīhi kāraṇehi tanubhāvo veditabbo”ti-ādi yaṃ vattabban siyāti attho.

36. **Upapannam vā samanantarāti** upapannam vā etena puggalena hoti, atha samanantarā ariyamaggaṃ sañjaneti. **Appattam vā vemajjham āyuppaṃāṇanti** āyuppaṃāṇam tassa puggalassa vemajjham appattam hoti, etthantare

1. Am 3. 351 piṭṭhe.

ariyamaggaṃ sañjanetīti ayamettha pāḷi-attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “appatvā pabbataṃ nadi”ti viya **āyuppamāṇaṃ vemajjhaṃ appattaṃ vā hutvā**ti parasaddayoge parato bhūto hutvā saddo vacanasesabhūto payuttoti veditabbo.

37. **Upahaccā**ti etassa upagantvāti attho, tena vemajjhātikkamo kālakiriyopagamanañca saṅgahitaṃ hoti. Tena vuttaṃ “**atikkamitvā vemajjhan**”ti-ādi.

40. **Uddhamvāhibhāvenā**ti uddhaṃ vahaṭīti uddhamvāhī, taṇhāsotaṃ vaṭṭasotaṃ vā, tassa bhāvo, tena uddhamvāhibhāvenāti vuttaṃ hoti. Avihesu uddhamṣoto yadipi tattha parinibbāyī na hoti, yattha vā tattha vā gantvā parinibbāyatu, parinibbāyino pana tassa asaṅkhārāparinibbāyitā sasaṅkhārāparinibbāyitā ca atthīti tattha dasa anāgāmino vuttā, evaṃ atappādīsipi. **Anupahaccatalā**ti appattatalā.

Asaṅkhārasasaṅkhārāparinibbāyīnaṃ lahusālahusagatikā eva parittavipulatīṇakaṭṭhahjāpakapappaṭikāsadisatā veditabbā, na uppajjitvāva nibbāyanakādihi adhimattatā viya samuddaṃ patvā nibbāyanakato anadhimattatā viya ca antarā upahaccāparinibbāyīhi uddhamṣotato ca adhimattānādhimattatā. Te eva hi asaṅkhārasasaṅkhārāparinibbāyīnoti. **Tato mahantatareti** vacanaṃ tiṇakaṭṭhahjāpanasamatthapappaṭikādassanattamaṃ, na adhimattanādhimattadassanattanti.

No cassa no ca me siyāti avijjāsaṅkhārādikaṃ hetupañcakaṃ no ca assa, viññāṇādikaṃ idaṃ phalapañcakaṃ vattamānaṃ no ca me siyāti attho. Tena atītabhavasamsiddhito dukkhasamudayaṭṭhena khandhānaṃ udayadassanapaṭipatti vuttā hoti. **Na bhavissati, na me bhavissatī**ti yadi etarahi hetupañcakaṃ na bhavissati, anāgate phalapañcakaṃ na me bhavissatīti attho. Etena paccayanirodhaṭṭhena vāyadassanapaṭipatti vuttā hoti, etarahi anāgate ca attattaniyanivāraṇavasena suññatāpaṭipatti vā catūhipi vuttā. **Yadatthī**ti yaṃ atthi. **Bhūta**nti sasabhāvaṃ nibbattaṃ vā yathādiṭṭha-udayabbayaṃ yathādiṭṭhasuññataṃ vā khandhapañcakaṃ parikappita-itthipurisasattādhāvarahitaṃ nāmarūpamattanti attho. Vivaṭṭānupassanāya vivaṭṭamānaso taṃ bhūtaṃ

pajahāmīti **upekkham paṭilabhati**, saṅkhārupekkhāññena upekkhako hotīti vuttaṃ hoti.

Bhave na rajjati, sambhave na rajjatīti avasiṭṭhe visiṭṭhe ca bhava na rajjatīti keci vadanti. Paccuppanno pana bhavo **bhavo**, anāgato jātiyā gahaṇena gahito **sambhavoti** veditabbo. Atha vā **bhavoti** bhūtameva vuccati, **sambhavo** tadāhāro, tasmim dvaye na rajjatīti sekkhapaṭipattiṃ dasseti. Bhūte hi sasambhave ca virāgo sekkhapaṭipatti. Yathāha “bhūtamidanti bhante yathābhūtaṃ sammappaññāya passati, bhūtamidanti yathābhūtaṃ sammappaññāya disvā bhūtassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Tadāhārasambhavanti yathābhūtaṃ -pa- disvā tadāhārasambhavassa nibbidāya -pa- paṭipanno hoti. Tadāhāranirodhāya yaṃ bhūtaṃ, taṃ nirodhadhammanti yathābhūtaṃ -pa- disvā nirodhadhammassa nibbidāya virāgāya nirodhāya paṭipanno hoti. Evaṃ kho bhante sekkho hotī”¹. **Athuttarīti** atha evaṃ arajjamāno uttari santaṃ padaṃ nibbānaṃ anukkamena maggapaññāya sammā passati, tañca khvassa padaṃ na sabbena sabbam sacchikataṃ catutthamaggeneva sacchikātabbassa tassa tena asacchikatattā.

Ekakaniddesavasannaṇā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. Kassaci kilesassa avikkhambhitattā kassaci kathaṇca avimutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayoti ajjhattaṃ nāma. Tattha bandhanaṃ ajjhattasaṃyojanaṃ, tena sampayutto **ajjhattasaṃyojano**.

83. Kāraṇena vinā pavattahitacitto **akāraṇavacchalo**. Anāgatampi payojanaṃ apekkhamāno purimaggahitaṃ taṃ kataṃ upādāya kataññū eva nāma hoti, na pubbakārīti āha “**karissati me**”ti-ādi. **Tamojotiparāyaṇo** puññaphalaṃ anupajīvanto eva puññāni karotīti “**pubbakārī**”ti vutto. “**Iṇaṃ demī**”ti **saññaṃ karotīti** evaṃsaññaṃ akarontopi karonto viya hotīti attho.

1. Saṃ 1. 281 piṭṭhe.

86. **Acchamaṃsaṃ labhitvā sūkaramaṃsanti na kukkuccāyatīti** acchamaṃsanti jānantopi sūkaramaṃsanti na kukkuccāyati, madditvā vītikkamatīti vuttaṃ hoti.

90. **Titthoti** niṭṭhitakiccatāya nirussukko.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṃvarabhedenāti** manosaṃvarabhedena, satisaṃvarādibhedena vā. **Akusalasīlasamannāgamenāti** “katame ca thapati akusalā sīlā? Akusalaṃ kāyakammaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ pāpako ājīvo”¹ti¹ vuttehi samannāgadena. **Tassa hi -pa- evaṃ sāsāṅkasamācāro hotīti** evaṃ sāsāṅko samācāro hotīti attho.

94. Samānavisayānaṃ puggalānaṃ visesadassanavasena **“kāyasakkhī”**ti-ādikaṃ vuttaṃ.

107. **Samādhī vā ādīti** lokuttaradhammā hi paramatthato sāsanaṃti tadattho pādaḥsamādhī tassa ādī vutto, tadāsannattā **vipassanā**, tassa mūlekadesattā **maggo**.

108. **Ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabboti** ucchaṅgasadisapaññatāya eva paññā viya puggalopi ucchaṅgo viya hoti, tasmim dhammānaṃ aciraṭṭhānatoti adhippāyena vuttaṃ. Vakkhati hi **“ucchaṅgasadisapaññoti-attho”**ti.

109. Yathā ca ucchaṅgasadisā paññā, evaṃ nikkujjakumbhasadisā paññā evāti daṭṭhabbo tattha dhammānaṃ anavaṭṭhānato.

113. Ciraṭṭhānato thiraṭṭhānato ca pāsāṇalekhasadisā parāparādhanibbattā kodhalekhā yassa so pāsāṇalekhūpamasamannāgato **pāsāṇalekhūpamoti** vutto, evaṃ itarepi.

1. Ma 1. 217 piṭṭhe.

118. Sutādivatthurahito tucchamāno naḷo viyāti “naḷo”ti vuccati, so uggato naḷo etassāti **unnaḷo**.

122. “Sīlakathā ca no bhavissatī”ti ettha vuttam sīlakathābhavanam paṭhamārambhopi dussīlena saha na hotīti dassento āha “**neva sīlakathā hotī**”ti.

123. **Tattha tatthā**ti tasmim tasmim anuggahetabbe paññāya sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe ca adhikasīlam nissāya uppannapaññāya anuggaṇhāti nāmāti attho.

124. **Gūthakūpo viya dussīyanti** etena dussīyassa gūthasadisattameva dasseti.

130. **No ca sammā paññāpetum sakkontī**ti yebhuyyena na sakkontīti imamattham sandhāya vuttam, uppanne tathāgate tasmim anādariyam katvā samāpattim uppādetum vāyamantassa asamatthabhāvam vā. **Titthiyā** vā pūraṇādayo adhippetā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. Parena katam dussīyam āṇattiyā attanā ca payogena katanti āṇattiyā pāpassa dāyādo “**tato upaḍḍhassa dāyādo**”ti vutto.

145. **Ayanti** “tesu paṭhamo”ti-ādikaṃ nayam vadati.

148. Desanāya dhammānam ñāṇassa āpāthabhāvasampādanam **ñāṇugghāṭanam**. Saha udāhaṭavelāyāti udāhaṭavelāya saddhim tasmim kāle anatikkante evāti attho.

152. **Tanti** anantaravacanam vadati. “Katamo loko”ti vutte “pañcupādānakkhandhā”ti mahantaṃ atthaṃ saṅgahitvā ṭhitavacanam **atthayuttam**. Lujjati lokoti **kāraṇayuttam**.

156. **Sahitāsahitassāti** sahitāsahiteti attho, sahitāsahitassa paricchindaneti vā. **Dveyevāti** dutiyacatutthāyeva. Desakasāvakasampattiya bodhetum samatthatāya **sabhāvadhammakathikā**, saccadhammakathikāti attho.

157. Kusaladhammehi cittassa vāsanābhāvanā **vāsadhuraṃ**. **Ayaṃ pāpapuggaloti** catuttho vutto, na paṭhamo. Paṭhamo hi avisaṃvādetukāmo verañjabrahmaṇasado adhippetoti.

159. **Puggalepi ariyānaṃ abhikkamanādisadisatāti** puggale abhikkamanādīnaṃ ariyānaṃ abhikkamanādisadisatāti attho, ariyānaṃ abhikkamanādīnā puggalassa sadisatāti vā sadisābhikkamanāditāti attho.

166. Dussīlaṃ “dussīlo”ti vadanto **bhūtaṃ bhāsati** nāma. Pāṇātipātena dussīlaṃ adinnādānena dussīloti avatvā pāṇātipātenevāti vadanto **tacchaṃ bhāsati** nāma. Yamidaṃ “kālenā”ti vuttaṃ, tatra tasmim vacane, yo “kālena bhaṇati”ti vutto, so kīdisoti dassanattaṃ “kālaññū hoti”ti-ādi vuttanti dassento “**yamidaṃ kālenāti vuttaṃ, tatra yo puggalo**”ti-ādimāha.

168. **Āgamanavipatti** nāma kammaṃ, **pubbuppannapaccayavipatti** sukkasoṇitaṃ. Pavatte, pavattassa vā paccayā **pavattapaccayā**, āhārādayo. Joteti **joti**, āloko. Kulasampattiyādihi¹ jotamāno ca joti viyāti **joti**.

173. Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāpi yehi kilesehi vimutto avimutto ca, tesaṃ dassanavasena vimuttidassanameva hoti āha “**vimuttiñāṇadassanaṃ ekūnavīsatividhaṃ paccavekkhaṇāñāṇaṃ**”ti.

174. **Yāni kānici tantāvutānanti**² tantāvutānaṃ vatthānaṃ yāni kānici vatthānīti vuttaṃ hoti. Sāyaṃ tatiyaṃ assāti **sāyatatiyo**. Anuyuñjanaṃ **anuyogo**. Taṃ **anuyuttoti** upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, bhāvanapumsakaṃ vā.

1. Kusalappavattiyādihi (Ka)

2. Tantāvutānīti (Ka)

178. **Tattha sikkhanabhāvenā**ti sikkhāya sājīve ca sikkhanabhāvena. **Sikkham** paripūrentoti sīlasaṃvaram paripūrento. **Sājīvañca avītikkamantoti** “nāmakāyo padakāyo niruttikāyo byañjanakāyo”¹ti vuttaṃ sikkhāpadaṃ bhagavato vacanaṃ avītikkamanto hutvāti attho. Idameva ca dvayaṃ “sikkhanan”²ti vuttaṃ. Tattha sājīvānatikkamo sikkhāpāripūriyā paccayo. Tato hi yāva maggā saṃvarapāripūrī hotīti. **Vināsanabhāvatoti** himsanabhāvato. **Haliddirāgo viya na thirakatho hotīti** ettha kathāya aṭṭhitabhāvena haliddirāgasadisatā veditabbā, na puggalassa.

179. **Dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchantīti iti**-saddena evaṃpakāre dasseti. **Aññaṃ dassetvā aññaṃ parivattananti** dasagghanakam vatthayugam dassetvā tassa ajānantassa pañcagghanakassa dānaṃ.

181. **Avikiṇṇasukhanti** rūpādīsu subhādiparikappanavasena avisaṭasukhaṃ.

187. Khandhadhammesu aniccādivasena pavattā vipassanā maggaphalalābhena paṭiladdhā nāma hoti tadālābhena anavaṭṭhānatoti maggaphalalābhī eva “adhipaññādhammavipassanālābhī”³ti vutto, maggaphalaññaṃeva ca adhipaññābhāvato catusaccadhamme sabbadhammassa vare nibbāne eva vā viṣiṭṭhadassanabhāvato ca **adhipaññādhammavipassanā**ti daṭṭhabbā.

189. **Sutena anupapannoti** yathāsutena vā atthena vā na samannāgatoti attho.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. Paṭhamapañcake uddeseneva puggalavibhāgo viññāyatīti yathā tesu paṭipajjitabbaṃ, tāya paṭipattiya te vibhajanto **“tatra yvāyan”**ti-ādimāha. **Ārambhasaddoti** ārambhakiriyāvācako saddoti attho.

1. Vi-Ṭṭha 1. 187 piṭṭhe.

Phaluppattiyā maggakiccamṃ niṭṭhitaṃ hotīti “**maggakiccavasena phalameva vuttan**”ti āha. **Āyācanasādhūti** na pasamsanādisādhūti attho.

192. Ādito dheyyaṃ ṭhapetabbaṃ **ādheyyaṃ**, dassanasavanapaṭivacanadānavasena mukhena viya pavattaṃ gahaṇaṃ **mukhanti** daṭṭhabbaṃ. Taṃ mukhaṃ ādheyyaṃ, gahaṇatthaṃ pakatimukhameva vā ādheyyaṃ yassa so **ādheyyamukho**, avicāretvā ādikathāya eva ṭhapitagahaṇoti vuttaṃ hoti.

194. **Rajaggasminti** rajaggabhāve.

199. Gavā khīraṃ aggamakkhāyatīti na evaṃ sambandho, uppattito pana pañca gorase dassetvā tesu sappimaṇḍassa aggabhāvadassanatthaṃ “**gavākhīraṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha “**gāvito khīraṃ nāma hoti**”ti-ādi.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. Chakke ekantato pākaṭā sammāsambuddhādayo te yathāvuttaguṇā puggalāti dassento “**sammāsambuddho tena daṭṭhabbo**”ti-ādimāha. Tattha **tenāti** sāmaṃ saccābhisamayo tattha ca sabbaññutappattibalesu ca vasibhāvappattīti etena sabbena samuditena. “Sabbaññutaññāṇenā”ti pana vutte sabbamidaṃ saṅgahitaṃ hoti sāmaṃ saccābhisamayena balesu ca vasibhāvappattiyā ca vinā sabbaññutaññāṇassa abhāvā, tasmā aṭṭhakathāyaṃ “**sabbaññutaññāṇenā**”ti ettakameva vuttaṃ. Tattha **anācariyakena attanā uppāditenāti** vacanena sabbaññutaññāṇassa sācariyakattaṃ parato uppattiṇca paṭisedheti, na sācariyakam parehi uppāditaṇca sabbaññutaññāṇam. Na hi taṃ tādisaṃ nivāretabbaṃ atthīti.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Saddhā nāma sādhuḷaddhikāti ummujjati**ti etena kusalesu dhammesu antogadhā, bodhipakkhiyadhammesu vā adhimokkhabhūtā saddhā sādhuṭi ummujjamānaṃ kusalaṃ dasseti, evaṃ **hirīyādīsu** ca. **Kusalesu dhammesūti** ettha bhummaniddeso tadantogadhatāya tadupakāratāya vā veditabbo. Ettha ca **ummujjati sāhu saddhā kusalesu dhammesūti**-ādinā saddhādīnaṃ ummujjanapaññāya saddhādīnaṃ uppattim dasseti. Teneva “**tassa sā saddhā neva tiṭṭhati**”ti-ādi vuttaṃ. “**Sāhu saddhā kusalesu dhammesū**”ti vā ummujjanassa upakāraṃ ānisaṃsadassanaṃ vatvā “**ummujjati**”ti etena saddhāsankhātameva ummujjanaṃ dassitanti veditabbaṃ. **Caṅkavāreti** rajakānaṃ khāraparisāvane. Ekakammanibbattā paṭisandhibhavaṅgacutisantati eko cittavāroti cutito anantaro yathāgahito dutiyo hotīti-āha “**dutiyacittavārenā**”ti. Ummujjitvā ṭhitādayo cattāro tāya tāya jātiyā arahattaṃ asacchikarontā aneke puggalā veditabbā, sacchikaronto pana ekopi pubbabhāge tatiyapuggalādibhāvaṃ āpajjitvā ante sattamapuggalo hotīti.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhāti** ettha ye sotāpānādayo rūpārūpabhava upapajjitvā parinibbāyissanti, te idha vihāya niṭṭhāpakkaṃ bhajamānāpi ajjhattasamyojanānaṃ asamucchinnattā puthujjanasādhāraṇe ca ṭhāne upapattiyā na gahitā. Asādhāraṇaṭṭhānuppattivasena pana antarāparinibbāyī-ādayo eva “idha vihāya niṭṭhā”ti vuttāti veditabbāti.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Kathāvatthupakaraṇamūlaṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Kathānaṃ vatthubhāvatoti kathāsamudāyassa pakaraṇassa attano ekadesānaṃ okāsaḥbhāvaṃ vadati. Samudāye hi ekadesā antogadhāti. Yena pakārena saṅkhepena adesayi, taṃ dassento “**mātikāṭṭhapaneneva ṭhapitassā**”ti āha.

Nidānakathāvaṇṇanā

Anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyīti parinibbānameva parinibbānassa parinibbānantarato visesanatthaṃ karaṇabhāvena vuttaṃ. Yāya vā nibbānadhātuyā adhigatāya pacchimacittaṃ appaṭisandhikaṃ jātāṃ, sā tassa appaṭisandhivūpasamassa karaṇabhāvena vuttāti. **Dubbalapakkhanti** na kāḷāsokaṃ viya balavantaṃ, atha kho ekamaṇḍalikanti vadanti. Dhammavādī-adhammavādīvisesajananasamatthāya pana paññāya abhāvato dubbalatā vuttā. **Tesaṃyevāti** bāhuliyānameva, bahussutikātipi nāmaṃ. **Bhinnakāti** mūlasaṅgītito mūlanikāyato vā bhinnā, laddhiyā suttantehi liṅgākappehi ca visadisabhāvaṃ gatāti attho.

Mūlasaṅgahanti pañcasatikasaṅgītiṃ. **Aññatra saṅgahitāti**-ādīsu dīghādīsu aññatra saṅgahitato suttantarāsito taṃ taṃ suttaṃ nikkadḍhitvā aññatra akariṃsūti vuttaṃ hoti. Saṅgahitato vā aññatra asaṅgahitaṃ suttaṃ aññatra katthaci akariṃsu, aññaṃ vā akariṃsūti attho. **Atthaṃ dhammañcāti** pāḷiyā atthaṃ pāḷīṇca. **Vinaye nikāyesu ca pañcasūti** vinaye ca avasesapañcanikāyesu ca.

“Dvepānanda vedanā vuttā mayā pariyāyenā”^{ti}¹ ādi **pariyāyadesitaṃ**. Upekkhāvedanā hi santasmim paṇīte sukhe vuttā bhagavatāti ayañhettha pariyāyo. “Tisso imā bhikkhave vedanā sukhā dukkhā upekkhā vedanā”^{ti}² ādi **nippariyāyadesitaṃ**. Vedanāsabhāvo hi tividhoti ayamettha nippariyāyatā. “Sukhāpi vedanā aniccā saṅkhatā”^{ti}³ ādi **nītatthaṃ**. “Yaṃ kiñci vedayitaṃ, sabbaṃ taṃ dukkhaṃ”^{ti}⁴ ādi **neyyatthaṃ**. “Tīhi bhikkhave tñānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca tāvatimse”^{ti}⁵ ādikaṃ **aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ** gahetvā **aññaṃ atthaṃ tṭhapaṃsu**. “Natthi devesu brahmacariyavāso”^{ti}⁶ ādikaṃ suttañca aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ atthañca aññaṃ tṭhapaṃsūti evamettha attho daṭṭhabbo. “Atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno”^{ti}⁷ ādi **byañjanacchāyāya** saṇhasukhumaṃ suññatādi-**atthaṃ bahuṃ vināsayuṃ**.

Vinayagambhīranti vinaye gambhīrañca ekadesaṃ chaḍḍetvāti attho. Kilesavinayena vā gambhīraṃ ekadesaṃ suttaṃ chaḍḍetvāti attho. **Patirūpanti** attano adhippāyānurūpaṃ **suttaṃ**, suttapatirūpakaṃ vā asuttaṃ. Ekacce aṭṭhakathākaṇḍameva vissajjimsu, ekacce sakalaṃ abhidhammapiṭakanti āha “**atthuddhāraṃ abhidhammaṃ chappakaraṇaṃ**”^{ti}. Kathāvatthussa savivādattepi avivādāni chappakaraṇāni paṭhitabbāni siyuruṃ, tāni nappavattantīti hi dassanatthaṃ “**chappakaraṇaṃ**”^{ti} vuttanti. Tatiyaṃgītito vā pubbe pavattamānānaṃ vasena “**chappakaraṇaṃ**”^{ti} vuttaṃ. **Aññānī**ti aññāni abhidhammapakaraṇādīni. **Nāmaṇti** yaṃ buddhādipaṭisaṃyuttaṃ na hoti mañjusirīti-ādikaṃ, taṃ nikāyanāmaṃ. **Liṅganti** nivāsanapārūpanādivisesakataṃ saṇṭhānavisesaṃ. Sikkādikaṃ **parikkhāraṃ**. **Ākappo** tñānādīsu aṅgaṭṭhapanaviseso daṭṭhabbo. **Karaṇanti** cīvarasibbanādikiccaviseso.

Saṅkantikassapikena nikāyena vādena vā bhinnā **saṅkantikā**ti attho. **Saṅkantikānaṃ** bhedaṃ **suttavādī anupubbena bhijjatha** bhijjimsūti attho. **Bhinnavādenāti** bhinnā vādā etasminti bhinnavādo, tena

1. Ma 2. 60 piṭṭhe.

2. Saṃ 2. 407 piṭṭhe.

3. Dī 2. 57 piṭṭhe.

4. Saṃ 1. 285 piṭṭhe.

5. Aṃ 3. 198 piṭṭhe.

6. Abhi 4. 81 piṭṭhe.

7. Abhi 3. 109 piṭṭhe.

abhinnena theravādena saha aṭṭhārasa hontīti vuttaṃ hoti. **Bhinnavādenā**ti vā bhinnāya laddhiyā aṭṭhārasa honti, te sabbepi sahāti attho. **Thera vādānamuttamoti** ettha **thera**-iti avibhattiko niddeso. Therānaṃ ayanti thero. Ko so? Vādo. Thero vādānamuttamoti ayamettha attho.

Uppanne vāde sandhāya “**parappavādamathanan**”ti āha. Āyatim uppajjanakavādānaṃ paṭisedhanalakkhaṇabhāvato “**āyatilakkhaṇan**”ti vuttaṃ.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvagga

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Māyāya amaṇi-ādayo maṇi-ādi-ākārena dissamānā “māyā”ti vuttā. Abhūtena maṇi-udakādi-ākārena gayhamānā māyāmarīci-ādayo abhūtaññeyyākārattā asaccikaṭṭhā. Yo tathā na hoti, so saccikaṭṭhoti dassento āha “**māyā -pa- bhūtattho**”ti. Anussavādivasena gayhamāno tathāpi hoti aññathāpīti tādiso ñeyyo na paramattho, attapaccakkho pana paramatthoti dassento āha “**anussavā -pa- uttamattho**”ti.

Chalavādassāti atthīti vacanasāmaññena atthīti vuttehi rūpādīhi sāmaññavacanassāti adhippāyo. “So sacci -pa- laddhiṃ gahetvā āmantāti paṭijānāti”ti vacanato pana “chalavādassā”ti na sakkā vuttum. Na hi laddhi chalanti. **Okāsaṃ adadamānoti** paṭiṭṭhaṃ pacchindanto. Yadi saccikaṭṭhena upalabbhati, rūpādayo viya upalabbheyya, tathā anupalabbhanīyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattentoti adhippāyo. **Taṃ sandhāyāti** “yo saccikaṭṭho”ti ettha vutto yo saccikaṭṭho, sosappaccayādibhāvena dīpito “rūpañca-upalabbhati”ti-ādīsu āgato dhammappabhedoti dasseti.

“**Tena saccikaṭṭhaparamatthenā**”ti vatvā “**tenākārenā**”ti vadato ayamadhippāyo—saccikaṭṭhaparamatthākārena upalabbhamānaṃ saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhamānaṃ nāma hotīti. Aññathā tatoti tassa tenākārenāti vattabbaṃ siyā. Ko panetissā purimapucchāya ca visesoti? Purimapucchāya sattapaññāsavidho dhammappabhedo yathā bhūtena sabhāvatthena upalabbhati, evaṃ puggalo upalabbhatīti vuttaṃ. Idha pana bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno so dhammappabhedo yena ruppanādisappaccayādi-ākārena upalabbhati, kiṃ tenākārena

puggalopi upalabbhatīti esa vireso. Yathā pana rūpaṃ viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamānā vedanā na ruppanākārena upalabbhati, evaṃ dhammappabhedo viya bhūtasabhāvatthena upalabbhamāno puggalo na ruppanādisappaccayādi-ākārena upalabbhatīti sakkā paravādinā vattunti acodanīyaṃ etaṃ siyā. Avajānanañca tassa yuttanti niggaho ca na kātabbo. Dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā dhammappabhedākāreneva codeti. Avajānaneneva niggahaṃ dasseti. Anujānanāvajānanapakkhā sāmāññavisesehi paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anulomapaṭilomapakkhā paṭhamadutiyanayāti ayametesam vireso veditabbo.

“Tena vata re vattabbe”ti vadanto vattabbassa avacane dosaṃ pāpetīti iminā adhippāyena **“niggahassa pāpitattā”**ti vuttanti daṭṭhabbam.
“Evametaṃ niggahassa ca anulomapaṭilomato catunnaṃ pāpanāropanaṃ vuttattā upalabbhatīti-ādikaṃ anulomapañcakaraṃ nāma”ti vuttaṃ, anulomapaṭilomato pana dvīhi ṭhapanāhi saha sattakena bhavitabbam, tamvajjane vā kāraṇaṃ vattabbam. Yaṃ pana vakkhati **“ṭhapanā nāma paravādīpakkhassa ṭhapanato ‘ayaṃ tava doso’**ti dassetuṃ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammaṃ vā pākaṭabhāvakaraṇaṃ”¹. Tenādhippāyena idhāpi ṭhapanādvayaṃ vajjeti. Yathā pana tattha paṭikammaapañcakabhāvaṃ avatvā paṭikamma catukkabhāvaṃ vakkhati, evamidhāpi niggahacatukkabhāvo vattabbo siyā. Suddhikaniggahassa pana niggahappadhānattā uddesabhāvena vutto niggahova visuṃ vuttoti daṭṭhabbo. Ye pana **“ayathābhūtaniggahattā tattha paṭikammaṃ visuṃ na vuttan”**ti vadanti, tesaṃ dutiye vādamukhe niggahacatukkabhāvo paṭikammaapañcakabhāvo ca āpajjati.

2. **Attanā adhippetam saccikaṭṭhamevā**ti sammutisaccaṃ sandhāyāti adhippāyo. Vakkhati hi **“suddhasammutisaccaṃ vā paramatthamissakaṃ vā sammutisaccaṃ sandhāya ‘yo saccikaṭṭho’**ti puna anuyogo paravādissā”². Tattha yadi paravādinā attanā adhippetasaccikaṭṭho sammutisaccaṃ, sammutisaccākārena puggalo upalabbhatīti vadantena samānaladdhiko nappaṭisedhitabbo, kathā evāyaṃ nārabhitabbā. Atha sakavādinā

1. Abhi-Ṭṭha 3. 115 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 117 piṭṭhe.

attanā ca adhippetasaccikaṭṭhaṃyeva sandhāya paravādī “**yo saccikaṭṭho**”ti-
ādimāhāti ayamattho. Sakavādinā sammutisaccaṃyeva saccikaṭṭhoti
 adhippetanti āpajjati. Yadi ubhayaṃ adhippetam, puna
 “sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā”ti na vattabbaṃ
 siyāti. Yadi ca dvepi saccāni saccikaṭṭhaparamatthā, saccikaṭṭhekadesena
 upaladdhiṃ icchantena “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti-ādi
 anuyogo na kātabbo, na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo yutto. Na hi
 vedayitākārena upalabbhamānā vedanā ruppanākārena upalabbhatīti
 anuyuñjītabbā, na ca paravādī ruppanādisabhāvaṃ puggalaṃ icchati, atha
 kho saccikaṭṭhaparamatthamevāti. Paramatthasaccato aññasmim saccikaṭṭhe
 vijjamāne nāssa paramatthasaccatā anuyuñjītabbā. Asaccikaṭṭhe
 saccikaṭṭhavohāraṃ āropetvā taṃ sandhāya pucchatīti vadantānaṃ
 voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatā na yuttā.
 Voharitaparamatthasaccikaṭṭhānañca dvinnam saccikaṭṭhabhāve vuttanayova
 doso. Sammutisaccākārena upalabbhamānañca bhūtasabhāvatthena
 upalabbheyya vā na vā. Yadi bhūtasabhāvatthena upalabbhati, puggalopi
 upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenāti anujānanto nānuyuñjītabbo. Atha na
 bhūtasabhāvatthena, taṃvinimutto sammutisaccassa
 saccikaṭṭhaparamatthākāro na vattabbo asiddhattā. Vakkhati ca “yathā
 rūpādayo paccattalakkhaṇasāmaññalakkhaṇavasena atthi, na evaṃ
 puggalo”ti tasmā maggitabbo ettha adhippāyo.

Dvinnam saccānanti ettha saccadvayākārena anupalabbhanīyato
 anuññeyyametaṃ siyā, na vā kiñci vattabbaṃ. Yathā hi ekadesena
 paramatthākārena anupalabbhanīyatā anujānanaṃ na kāraṇaṃ, evaṃ
 ekadesena sammutiyākārena upalabbhanīyatā paṭikkhepassa cāti maggitabbo
 etthāpi adhippāyo. **Nupalabbhatīti vacanasāmaññamattanti** nupalabbhatīti
 idameva vacanaṃ anuññātāṃ paṭikkhittañcāti etaṃ chalavādaṃ nissāyāti
 adhippāyo. Yathā **upalabbhatīti** etasseva anujānanaṃ paṭikkhepehi ahaṃ
 niggaḥetabbo, evaṃ **nupalabbhatīti** etasseva anujānanaṃ paṭikkhepehi tvanti
 evaṃ sambhavantassa sāmaññena asamhavantassa kappanaṃ panettha
 chalavādo bhavituṃ arahati. Tena nupalabbhatīti vacanasāmaññamattaṃ
 chalavādassa kāraṇattā “chalavādo”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.
 Vacanasāmaññamattañca

chalavādañca nissāyāti vā attho. Thapanā niggahappaṭikammānaṃ pākāṭabhāvakaraṇaṃ na hotīti idaṃ vicāretabbaṃ. Na hi pakkhaṭṭhapenena vinā purimaṃ anujānitvā pacchimassa avajānanaṃ, pacchimaṃ vā avajānantassa purimānujānanaṃ micchāti sakkā āropetunti.

3. **Tavāti, paṭijānantanti** ca paccatte sāmi-upayogavacanānīti adhippāyena **“tvaṃyeva paṭijānanto”**ti āha.

4-5. **Catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattāti** “dunniggahitā ca homa, hañci”ti-ādinā tayā mama kato niggaho, mayā tava kato niggaho viya micchāti evaṃ tena anulomapañcake catūhi pāpanāropanāhi katassa niggahassa tena niyāmena dukkaṭabhāvassa attanā kataniggahena saha upanītattā aniggahabhāvassa vā upagamitattāti attho daṭṭhabbo. Evameva **tena hi yaṃ niggaṇhāsi hañci -pa- idaṃ te micchāti** etassa aniggahabhāvanigamanasseva niggamanacatukkatā¹ veditabbā.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **“Attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādissā”**ti vatvā puna **“paramatthavasena puggalassa abhāvato paṭikkhepo paravādissā”**ti vuttam. Tatrāyaṃ paṭikkhepo attano laddhiyā yadi kato, paramatthato aññena saccikaṭṭhaparamatthena puggalo upalabbhatīti ayamassa laddhīti āpajjati. Tathā ca sati nāyaṃ sammutisaccavasena upaladdhiṃ icchantena niggahetabbo. Atha attano laddhiṃ niggūhitvā parassa laddhivasena paṭikkhipati, purimapaṭiññāya avirodhitattā na niggahetabbo. Na hi attano ca parassa ca laddhiṃ vadantassa doso āpajjatīti. Attano pana laddhiyā paṭijānitvā paraladdhiyā paṭikkhipantena attano laddhiṃ chaḍḍetvā paraladdhi gahitā hotīti niggahetabboti ayamettha adhippāyo siyā.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Nigamanacatukkatā (Ka)

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. **Sabbatthā**ti sabbasmiṃ sarīreti ayamatthoti dassento āha “**sarīraṃ sandhāyā**”ti. **Tatthā**ti tasmiṃ saṃkhittapāṭhe. **Yasmā sarīraṃ sandhāya “sabbattha na upalabbhatī”**ti vutte sarīrato bahi upalabbhatīti āpajjati. **Tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissāti** etena na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatīti ayamattho vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa sarīratadaññāvimutto upaladdhi-okāso atthīti.

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. **Purimapacchimajātikālañcā**ti majjhimajātikāle upalabbhamānassa tasseva purimapacchimajātikālesu upaladdhiṃ sandhāyāti adhippāyo. **Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisamevā**ti imesu tīsu paṭhame “sabbatthā”ti etasmiṃ naye vuttasadisameva, kiṃ taṃ? Pāṭhassa saṃkhittatāti attho. Idhāpi hi yasmā “sabbadā na upalabbhatī”ti vutte ekadā upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissāti yojetabbanti.

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. **Tatīyanaye** ca yasmā “sabbesu na upalabbhatī”ti vutte ekasmiṃ upalabbhatīti āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissāti yojetabbari. Tenāha “tādisamevā”ti.

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Tattha anulomapañcakassāti**—ādimhi anulomapañcakanti niggaḥapañcakaṃ, paccanīkanti ca paṭikammaṃ vuttanti daṭṭhabbari. Tattha anulomapañcakassa

“sabbattha puggalo nupalabbhati”ti-ādikassa attho “sabbattha puggalo nupalabbhati”ti-ādipāḷim saṁkhipitvā āgate sarūpena avutte “yasmā sarīraṁ sandhāyā”ti-ādinā¹ vuttanayena veditabbo, paccanīkassa ca “sabbattha puggalo upalabbhati”ti-ādikassa paṭikammakaraṇavasena vuttassa attho paṭikammādi-pāḷim saṁkhipitvā ādimattadassanena āgate “puggalo upalabbhati”ti-ādimhi anulome “sabbatthāti sarīraṁ sandhāya anuyogo sakavādissā”ti-ādinā² vuttanayena veditabboti evamattho daṭṭhabbo. Atha vā **tatthāti** yaṁ āradham, tasminti evaṁ attham aggahetvā **tattha** tesu tīsu mukhesūti attho gahetabbo. Anulomapañcakamūlakā cettha sabbānulomapaccanīkapañcakapāḷi anulomapañcakassa pālīti vuttā, tathā paccanīkānulomapañcakapāḷi ca paccanīkassa pālīti. Taṁ saṁkhipitvā paṭikammavasena āgate sarūpena avutte “puggalo nupalabbhati”ti-ādike paccanīke “upalabbhati”ti-ādike anulome ca attho heṭṭhā suddhikasaccikaṭṭhe vuttanayeneva veditabboti vuttam hoti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikasamsandanavaṇṇanā

17-27. **Rūpādīhi saddhiṁ saccikaṭṭhasamsandananti** saccikaṭṭhassa puggalassa rūpādīhi saddhiṁ saṁsandanam, saccikaṭṭhe vā rūpādīhi saddhiṁ puggalassa saṁsandananti adhippāyo. **Puggalo rūpañcāti ca-** kārassa samuccayatthattā **yathā rūpanti** evaṁ nidassanavasena vutto attho vicāretabbo. Rūpādīhi añño anañño ca puggalo na vattabboti laddhi **samayo**. “Aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīranti abyākatametam bhagavatā”ti-ādikam³ **suttam**. Anuññāyamāne tadubhayavirodho āpajjatīti imamattham sandhāyāha “**samayasuttavirodham disvā**”ti.

Dhammatoti pālito. “Paṭikammacatukkādīni saṁkhittāni. Paravādī -pa-dassitāni”ti vadantehi **puggalo nupalabbhati -pa- ājānāhi**

1. Abhi-Ṭṭha 3. 119 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 119 piṭṭhe.

3. Saṁ 2. 558 piṭṭhe.

paṭikammanti ettha **ājānāhi niggahanti** pāṭho diṭṭho bhavissati. **Aññattaṃ paṭijānāpanatthanti** yathā mayā aññattaṃ vattabbaṃ, tathā ca tayāpi taṃ vattabbanti aññattapaṭiññāya codanatthanti attho. **Sammutiparamatthānaṃ ekattanānattapañhassa ṭhapanīyattāti** abyākatattāti attho. Yadi ṭhapanīyattā paṭikkhipitabbaṃ, parenapi ṭhapanīyattā laddhimeva nissāya paṭikkhepo katoti sopi na niggahetabbo siyā. Paro pana puggaloti kañci sabhāvaṃ gahetvā tassa ṭhapanīyattaṃ icchati, sati ca sabhāve ṭhapanīyatā na yuttāti niggahetabbo. Sammuti pana koci sabhāvo natthi. Tenevassa ekattanānattapañhassa ṭhapanīyataṃ vadanto na niggahetabboti sakavādinā paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo yutto.

Suddhikaśamsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Opammasaśamsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchā cāti** idañca dvinnāṃ samānatā no aññattassa kāraṇaṃ yuttaṃ, atha kho visuṃ attano sabhāvena saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhanīyatāti vicāretabbaṃ. “Ekavīsādhikānī”ti purimapaṭho, **vīsādhikānī**ti pana paṭhitabbaṃ.

3745. “Atthi puggalo”ti suttaṃ anujānāpentena upaladdhi anujānitā hotīti maññamāno āha “**upaladdhisāmaññaṃ āropetvā**”ti. **Vīsādhikāni nava paṭikammaapañcakasatāni dassitānī**ti etena suddhikaśamsandanepi “ājānāhi paṭikammam”icceva pāthoti viññāyati. Yañca vādamukhesu suddhikasaccikaṭṭhe “paṭikammaecatukkan”ti vuttaṃ, tampi “paṭikammaapañcakan”ti.

Opammasaśamsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasamsandanavaṇṇanā

46-52. Ekadhammatopi aññattaṃ anicchanto rūpādi-
ekekadhammavasena nānuyuñjitabbo. Samudāyato hi ayaṃ aññattaṃ
anicchanto ekadesato anaññattaṃ paṭikkhipanto na niggahāraho siyāti etaṃ
vacanokāsaṃ nivattetuṃ “**ayaṇca anuyogo**”ti-ādimāha. **Sakalanti**
sattapaññāsavidho dhammappabhedo puggaloti vā paramatthasaccaṃ
puggaloti vā evaṃ sakalaṃ sandhāyāti attho. Evaṃ sakalaṃ paramatthaṃ
cintetvā tantivasena anuyogalakkaṇassa ṭhapitattā sakalaparamatthato ca
aññassa saccikaṭṭhassa abhāvā saccikaṭṭhena puggalena tato aññena na
bhavitabbanti “rūpaṃ puggalo”ti imaṃ pañhaṃ paṭikkhipantassa
niggahāropanaṃ yuttanti attho.

Sabhāgavinibbhogati rūpato aññasabhāgattāti vuttaṃ hoti.
Sabbadhammāti rūpavajje sabbadhamme vadati. “Rūpasmiṃ puggalo”ti
ettha nissayavināse vināsāpattibhayena paṭikkhipatīti adhippāyenāha
“**ucchedadiṭṭhibhayena cevā**”ti. Tīsu pana **samayavirodhena** paṭikkhepo
adhippeto. Na hi so sakkāyadiṭṭhiṃ icchatī, apica sassatadiṭṭhibhayena
paṭikkhipatīti yuttaṃ vattum. Sakkāyadiṭṭhīsu hi pañceva ucchedadiṭṭhiyo,
sesāsassatadiṭṭhiyoti. **Aññatra rūpāti** ettha ca rūpavā puggaloti ayamattho
saṅgahitoti veditabbo.

Catukkanayasamsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca samsandanakathāvaṇṇanā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. **Paccanīkānulometi** idaṃ yaṃ vakkhati “chalavasena pana
vattabbaṃ ‘ājānāhi paṭikammaṃ’ti-ādī”ti¹, tena pana na sameti.
Paccanīkānulome hi paccanīke “ājānāhi niggahan”ti vattabbaṃ, na pana
“paṭikammaṃ”ti.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 124 piṭṭhe.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatteti** ettha tadeva ekattaṃ parena sampāṭicchitaṃ asampāṭicchitanti vicāretabbametaṃ. Puggalassa hi avibhajitabbataṃ, upalabbhatīti etassa vibhajitabbataṃ vadanto vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṃ upalabbhatipuggalasaddānaṃ kathaṃ atthato ekattaṃ sampāṭiccheyyāti. Yathā ca vibhajitabbāvibhajitabbatthānaṃ upalabbhatirūpasaddānaṃ taṃ vibhāgaṃ vadato rūpaṃ kiñci upalabbhati, kiñci na upalabbhatīti ayaṃ pasaṅgo nāpajjati, evaṃ etassapi yathāvuttavibhāgaṃ vadato yathā-āpāditena pasaṅgena na bhavitabbanti maggitabbo ettha adhippāyo.

60. “Suññato lokaṃ avekkhassū”¹ti etena atthato puggalo natthīti vuttaṃ hotīti āha **“natthīti vuttan”**ti.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. Rūpakāyāvirahaṃ sandhāya **“rūpakāyasabbhāvato”**ti āha. “Rūpino vā arūpino vā”ti sutte² āgatapaññattiṃ sandhāya **“tathārūpāya ca paññattiyā atthitāyā”**ti. **Vītarāgasabbhāvato**ti kāmībhāvassa anekantikattā kāmādhātuyā āyattatābhāvato ca “kāmī”ti na vattabboti paṭikkhipatīti adhippāyo.

67. **Kāyānupassanāyā**ti kāraṇavacanametaṃ, kāyānupassanāya kāraṇabhūtāya evamladdhikattāti attho. **Āhacca bhāsitaṃ**ti “aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīraṃ abyākatametaṃ mayā”³ti āhacca bhāsitaṃ.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 448 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Khu 1. 254 piṭṭhe.

3. Ma 2. 94 piṭṭhe.

11. Gati-anuyogavaṇṇanā

69-72. “Dassento ‘tena hi puggalo sandhāvatī’ti-ādimāhā”ti vuttam,
“dassento ‘na vattabbaṃ puggalo sandhāvatī’ti-ādimāhā”ti pana
bhavitabbaṃ, dassetvāti vā vattabbaṃ.

91. **Yena rūpasāṅkhātena sarīrena saddhiṃ gacchatīti** ettha “rūpena
saddhiṃ gacchatī”ti vadantena “rūpaṃ puggalo”ti ananuññātattā yenākārena
taṃ jīvaṃ taṃ sarīranti idaṃ āpajjati, so vattabbo. **Asaññūpapattiṃ**
sandhāyāti nirayūpagassa puggalassa asaṇṇūpagassa arūpūpagassa ca
antarābhavaṃ na icchatīti cutito anantaram upapattiṃ sandhāyāti attho
daṭṭhabbo. Ye pana cutikāle upapattikāle ca asaṇṇūpapattikāle ca
asaṇṇasattesu saṇṇā atthīti gahetvā asaṇṇūpagassa ca antarābhavaṃ
iccheyyum, tesam antarābhavabhāvato “asaṇṇūpapatti avedanā”ti na sakkā
vattunti.

92. **Avedanoti-ādīsu tadanñanti** saṇṇabhavato aññaṃ
asaṇṇānevasaṇṇānāsaṇṇāyatanupapattiṃ. Nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanepi hi na
vattabbaṃ saṇṇā atthīti icchanti.

93. **Yasmā rūpādidhamme vinā puggalo natthīti** indhanupādāno aggi
viya indhanena rūpādi-upādāno puggalo rūpādīnā vinā natthīti laddhivasena
vadati.

Gati-anuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. **Nīlaṃ rūpaṃ upādāya nīloti-ādīsūti** “nīlaṃ rūpaṃ upādāya
nīlakassa puggalassa paññattī”ti ettha yo puṭṭho nīlaṃ upādāya nīloti,
tadādīsūti attho.

98. **Chekaṭṭhaṃ sandhāyāti** chekaṭṭhaṃ sandhāya vuttam, na
kusalapaññattiṃ. “Kusalaṃ vedanaṃ upādāyā”ti maññaṃāno paṭijānātīti
attho daṭṭhabbo.

112. **Idāni -pa- dassetuṃ “yathā rukkhā”ti-ādimāhāti** pubbapakkham dassetvā uttaramāhāti vuttaṃ hoti.

115. “Yassa rūpaṃ so rūpavā”ti uttarapakkhe vuttaṃ vacanaṃ uddharitvā **“yasmā”ti-ādimāha**.

116. **Cittānupassanāvasenāti** cittānupassanāvasena paridīpitassa sarāgādicittayogassa vasenāti adhippāyo.

118. **Yenāti cakkhūti** “yenā”ti vuttaṃ karaṇaṃ cakkhūti attho. **Cakkhumeva rūpaṃ passatīti** viññāṇanissayabhāvūpagamanameva cakkhussa dassanaṃ nāma hotīti sandhāya vadati.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Karaṇamattanti** kammānaṃ nipphādakappayojakabhāvena pavattā khandhā.

124. Purimakammena vinā puggalassa jāti, jātassa ca vijjaṭṭhānādīsu sammā micchā vā pavatti natthīti sandhāya **“purimakammameva tassā”ti-ādimāha**.

125. **Kammavaṭṭassāti** ettha kammakāraṇakassa yo kāraṇo, tenapi aññaṃ kammaṃ kātappaṃ, tassa kāraṇenapi aññanti evaṃ kammavaṭṭassa anupacchedaṃ vadanti. Puggalassa kāraṇo kammassa kāraṇo āpajjatiṭi vicāretabbameva. Mātāpitūhi janitatādinā tassa kāraṇaṃ icchantassa kammakāraṇaṃ kāraparamparā āpajjatiṭi idaṃca vicāretabbam.

170. **Suttavirodhabhayenāti** “so karoti so paṭisaṃvedayatīti kho brāhmaṇa, ayameko anto”ti-ādīhi¹ virodhabhayā.

171. “Idha nandati pecca nandati”ti² vacanato kammakaraṇakāle vipākaṭisaṃvedanakāle ca soyeveṭi paṭijānātiṭi adhippāyo.

1. Saṃ 1. 303 piṭṭhe.

2. Khu 1. 15 piṭṭhe.

Sayaṃkataṃ sukhadukkhaṃ ca puṭṭho “kiṃ nu kho bho gotama sayaṃkataṃ sukhaṃ dukkhaṃ? Mā hevaṃ kassapā”¹ ādisuttavirodho paṭikkhipati.

176. **Laddhimattamevetanti** soyeveko neva so hoti na aññoti idaṃ pana nattheva, tasmā evaṃvādino asayaṃkāraṇti-ādi āpajjatīti adhippāyo. **Apicāti**-ādinā idaṃ dasseti—na parassa icchāvaseneva “so karotī”ti-ādi anuyogo vutto, atha kho “so karotī”ti-ādīsu ekaṃ anicchantassa itaraṃ, tañca anicchantassa aññaṃ āpannanti evaṃ kārakavedakicchāya ṭhatvā “so karotī”ti-ādīsu taṃ taṃ anicchāya āpannavasenāpīti. Atha vā na kevalaṃ “so karotī”ti-ādīnaṃ sabbesaṃ āpannattā, atha kho ekekasēva ca āpannattā ayaṃ anuyogo katoti dasseti. **Purimanayenevāti** etena “idha nandatī”ti-ādi sabbaṃ paṭijānaṇādikāraṇaṃ ekato yojetabbanti dasseti.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Abhiññānuyogādivasena arahattasādhanaṃ**ti ettha “nanu atthi koci iddhiṃ vikubbatī”ti abhiññā-anuyogo ca “hañci atthi koci iddhiṃ vikubbatī”ti ṭhapanā ca “tena vata re”ti-ādi pāpanā ca ādisaddasaṅgahito atthova daṭṭhabbo. Āsavakkhayaññaṃ panettha abhiññā vuttāti tadabhiññāvato arahato sādhanāṃ “**arahattasādhanaṃ**”ti āha. Arahato hi sādhanā tabbhāvassa ca sādhanā hotiyevāti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-18. Āṭakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tathārūpassā**ti tatiyakotibhūtaṃ saccikaṭṭhaṃ abhāvāti adhippāyo. Evaṃ pana paṭikkhipanto asaccikaṭṭhaṃ tatiyakotibhūtaṃ puggalaṃ vadeyyāti tādisaṃ puggalaṃ icchanto hi suttena niggaḥetabbo siyā. Kasmā? **Tathārūpassa saccikaṭṭhaṃ abhāvato**ti, tathārūpassa kassaci sabhāvassa abhāvato paṭikkhepārahattā attano laddhiṃ nigūhitvā paṭikkhepo paravādissāti ayamatto daṭṭhabbo.

Āṭakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pariggahitavedanoti** vacanena apariggahitavedanassa “sukhitosmi, dukkhitosmi”ti jānanaṃ pajānanaṃ nāma na hotīti dasseti yogāvacarassa sukhumānampi vedanānaṃ paricchedanasaṃmatthatañca.

228. **Lakkhaṇavacananti** rūpabbhantaragamanā saharūpabhāvo, bahiddhā nikkhamanaṃ vinārūpabhāvoti adhippāyo.

237. **Imā khoti** oḷāriko attapaṭilābho manomayo attapaṭilābho arūpo attapaṭilābhoti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharati aparāmasaṃ, yo sacco mogho vā siyā, tasmim anupalabbhamānepi attani tadanupalabbhatoyeva parāmāsaṃ attadiṭṭhiṃ anuppādentō loke attapaṭilābhoti pavattavohāravaseneva voharatīti ayamettha attho. Ettha ca paccattasāmaññalakkhaṇavasena puggalassa atthitaṃ paṭikkhipitvā lokavohārena atthitaṃ vadentena puggaloti koci sabhāvo natthīti vuttaṃ hoti. Sati hi tasmim attano sabhāveneva atthitā vattabbā siyā, na lokavohārenāti. Iminā pana yathā sameti, yathā

ca parāmāso na hoti, evaṃ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā.

Lokasammutikāraṇanti yasmā lokasammutivasena pavattaṃ, tasmā saccanti vuttaṃ hoti. **Tathalakkaṇanti** tathakāraṇaṃ. Yasmā dhammānaṃ tathatāya pavattaṃ, tasmā saccanti dasseti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. “Dveme bhikkhave dhammā sekkhassa bhikkhuno parihānāya saṁvattantī”¹ti idaṁ suttaṁ arahato parihāniladdhiyā na nissayo, atha kho anāgāmi-ādīnaṁ parihāniladdhiyā, tasmā **arahatopi parihāniṁ icchantīti** ettha **pi**-saddena anāgāmissapi sakadāgāmissapīti yojetabbaṁ.

“**Tatiyasmimpi mudindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī**”ti purimapāṭho, mudindriyesveva pana adhippetesu parikkhepo na kātabbo siyā, kato ca, tasmā “**tatiyasmimpi tikkhindriyāva adhippetā. Tesañhi sabbesampi parihāni na hotīti tassa laddhī**”ti paṭhanti.

Ayoniso atthaṁ gahetvāti sotāpannoyeva niyatoti vuttoti soyeva na parihāyati, na itareti atthaṁ gahetvā. “Uparimaggatthāyā”ti vuttaṁ atthaṁ aggahetvā niyatoti sotāpattiphalā na parihāyatīti etamatthaṁ gaṇhīti pana vadanti.

Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyapuggalasamsandanaparihānivaṇṇanā

241. **Yaṁ panetthāti**-ādimhi dassanamaggaphale t̥hitassa anantaraṁ arahattappattiṁ, tato parihāyitvā tattha ca t̥hānaṁ icchanto puna vāyāmena tadanantaraṁ arahattappattiṁ na icchatīti vicāretabbametam.

262. **Avasippatto jhānalābhīti** sekkho vuttoti daṭṭhabbo. Puthujjano pana vasippatto avasippatto ca samayavimutta-asamayavimuttatantiyā aggahito, bhajāpiyamāno pana samāpattivikkhambhitānaṁ kilesānaṁ vasena samayavimuttabhāvaṁ bhajeyyāti vuttoti.

Ariyapuggalasamsandanaparihānivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 1. 95 piṭṭhe.

3. Suttasādhana-parihāṇivaṇṇanā

265. **Uttamahīnabhedo** “tatra yāyaṃ paṭipadā sukhā khippābhiññā, sā ubhayeneva paṇītā akkhāyati”¹ ti ādisuttavasena vutto. “Diṭṭhaṃ suttaṃ mutan” ti ettha viya mutasaddo pattaḃbaṃ vadatīti āha **“phusanārahan”** ti.

267. **Appattaparihāṇāya ceva saṃvattanti** yathākatasaṇṇiṭṭhānassa samayavimuttassāti adhippāyo.

Suttasādhana-parihāṇivaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihāṇikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 88 piṭṭhe thokaṃ visadisam.

3. Brahmācariyakathā

1. Suddhabrahma-ariyakathāvaṇṇanā

269. “Paranimmitavasavattideve upādāya taduparī”¹ti vuttam, “tīhi bhikkhave ṭhānehi”¹ti pana suttassa vacanena heṭṭhāpi maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati.

270. “Gihīnañceva ekaccānañca devānaṃ maggapaṭilātaṃ sandhāya paṭikkhepo tassevā”¹ti vuttam, “yattha natthi”¹ti pana okāśavasena puṭṭho puggalavasena tassa paṭikkhepo na yutto. Yadi ca tassāyaṃ adhippāyo, sakavādinā samānādhippāyattā na niggahetabbo.

271. Ekantarikapañhāti paravādīsakavādīnaṃ aññamaññaṃ uñhantarikapañhā.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. Rūpāvacaramaggena hi so idhavihāyaniṭṭho nāma jātoti idaṃ “idha bhāvitamaggo hi anāgāmī idhavihāyaniṭṭho nāma hoti”¹ti-ādikena laddhikittanena kathaṃ sametīti vicāretabbaṃ. Pubbe pana anāgāmī eva anāgāmīti vutto. Idha jhānānāgāmissotāpannādikoti adhippāyo. Idha arahattamaggaṃ bhāvetvā idheva phalaṃ sacchikarontaṃ “idhāparinibbāyī”¹ti vadati, idha pana maggaṃ bhāvetvā tattha phalaṃ sacchikarontaṃ “tatthāparinibbāyī arahā”¹ti.

Brahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhisō odhisoti** etassa atthaṃ dassento “**ekadesena ekadesanā**”ti āha.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharanākathāvaṇṇanā

280. **Kiccasabbhāvanti** tīhi pahātabbassa pahīnataṃ. Taṃ pana kiccaṃ yadi teneva maggena sijjhatīti laddhi, puthujjanakāle eva kāmarāgabyāpādā pahīnāti laddhīti evaṃ na sameti, tasmā puthujjanakāle pahīnānampi dassanamagge uppanne puna kadāci anuppattito tiṇṇaṃ maggānaṃ kiccaṃ sambhavatīti adhippāyo.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbamatthītikathā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbasmim sarīre sabbanti** sirasi pādā pacchato cakkhūnīti evaṃ sabbam sabbattha atthīti attho. **Sabbasmim kāleti** bālakāle yuvatā, vuḍḍhakāle bālātā, evaṃ sabbasmim kāle sabbam. **Sabbenākārenāti** nīlākārena pītaṃ, pītākārena lohitaṃ evaṃ. **Sabbesu dhammesūti** cakkhusmim sotaṃ, sotasmim ghānanti evaṃ. **Ayuttanti** yogarahitaṃ vadati, taṃ pana ekasabhāvaṃ. Kathaṃ pana ekasabhāvassa yogarahitatāti taṃ dassento “**nānāsabhāvānañhi**”ti-ādimāha. Dvinnañhi nānāsabhāvānaṃ aṅgulīnaṃ meṇḍakānaṃ vā aññamaññayogo hoti, na ekasseva sato, tasmā yo nānāsabhāvesu hoti yogo, tena rahitaṃ ekasabhāvaṃ ayoganti vuttaṃ. **Idaṃ pucchatīti**

paravādīdiṭṭhiyā micchādiṭṭhibhāvaṃ gahetvā uppannāya attano diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti vuttaṃ hoti.

Vādayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kālasaṃsandanavaṇṇanā

285. **Atītānāgataṃ pahāya paccuppannarūpameva appiyaṃ avibhajitabbaṃ karitvāti** paccuppannadassena rūpasaddena cāti ubhohipi paccuppannarūpameva vattabbaṃ katvāti vuttaṃ hoti. **Paññattiyā avigatattāti** etena idaṃ viññāyati “na rūpapaññatti viya vatthapaññatti sabhāvaparicchinne pavattā vijjāmānapaññatti, atha kho pubbāpariyavasena pavattamānaṃ rūpasamhaṃ upādāya pavattā avijjāmānapaññatti, tasmā vatthabhāvassa odātabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā, na pana rūpabhāvassa paccuppannabhāvavigame”ti.

Kālasaṃsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotīti vuttanti** ettha anāgataṃ anāgataṃ hutvā puna paccuppannaṃ hontaṃ hutvā hotīti, tathā paccuppannaṃ paccuppannaṃ hontaṃ pubbe anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotīti hutvā hotīti vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Kiṃ te tampi hutvā hotīti** tabbhāvavigamato hutvāhotibhāvānuparamaṃ anupacchedaṃ pucchatīti adhippāyo yutto. **Hutvā bhūtassa puna hutvā abhāvatoti** anāgataṃ hutvā paccuppannabhūtassa puna anāgataṃ hutvā paccuppannābhāvato.

Yasmā tanti taṃ hutvā bhūtaṃ paccuppannaṃ yasmā anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hontaṃ “hutvā hotī”ti saṅkhyāṃ gataṃ, tasmā dutiyampi “hutvā hotī”ti vacanaṃ arahatīti paṭijānātīti adhippāyo. Evaṃ pana dhamme hutvāhotibhāvānuparamaṃ vadantassa adhamme sasavisāṇe nahutvāna hotibhāvānuparamo āpajjatīti adhippāyena “**atha nan**”ti-ādimāha.

Paṭikkhittanayenāti kālanānattena. **Paṭiññātanayenā**ti atthānānattena. Atthānānattaṃ icchantopi pana anāgatassa paccuppanne vuttaṃ hotibhāvaṃ, paccuppannassa ca anāgate vuttaṃ hutvābhāvaṃ kathaṃ paṭijānātīti vicāretabbaṃ. Atthānānattameva hi tena anuññāyati, na anāgate paccuppannabhāvo, paccuppanne vā anāgatabhāvoti. **Purimaṃ paṭikkhittapañhaṃ parivattitvā**ti anuññātapañhassa hutvā hoti hutvā hotīti doso vuttoti avuttadosaṃ atikkamma paṭikkhittapañhaṃ puna gahetvā tena cedetīti attho. Ettha ca atthānānattena hutvā hotīti anujānantassa doso kālanānatthāyeva anāgataṃ paccuppannanti paṭikkhepena kathaṃ hotīti? Tasseva anujānanaṭṭikhepatoti adhippāyo.

Ekekanti anāgatampi na hutvā na hoti paccuppannampīti tadubhayaṃ gahetvā “**ekekaṃ na hutvā na hoti na hutvā na hotī**”ti vuttaṃ, na ekekameva na hutvā na hoti na hutvā na hotīti. Esa nayo purimasmim “**ekekaṃ hutvā hoti hutvā hotī**”ti vacanepi. Anāgatassa hi “hutvā hotī”ti nāmaṃ paccuppannassa cāti dvepi nāmāni saṅgahetvā “hutvā hoti hutvā hotī”ti coditaṃ, tathā “na hutvā na hoti na hutvā na hotī”ti cāti adhippāyo. **Sabbato andhakārena pariyaṇaddho viyā**ti etena apariyaṇaddhena paṭijānitabbaṃ siyāti dasseti. Ettha ca purimanaye hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo codito, dutiyanaye anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatāti ayaṃ viseso.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītaññādikathāvaṇṇanā

290. **Puna puṭṭho -pa- atthitāya paṭijānātī**ti ettha **paccuppannaṃ ñāṇaṃ tenā**ti etena anuvattamānāpekkhanavacanena kathaṃ vuccatīti vicāretabbaṃ.

Atītaññādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Arahantādikathāvaṇṇanā

291. **Yuttivirodho** arahato sarāgādibhāve puthujjanena anānattaṃ brahmacariyavāsassa aphalatāti evamādiko daṭṭhabbā.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. **Tena kāraṇenā**ti atīta-atthisaddānaṃ ekatthattā atthisaddatthassa ca nvātītabhāvato “atītaṃ nvātītaṃ, dvātītañca atītaṃ hotī”ti vuttaṃ hoti. Ettha pana atītādīnaṃ atthitaṃ vadantassa paravādissevāyaṃ doso yathā āpajjati, na pana “nibbānaṃ atthī”ti vadantassa sakavādisa, tathā paṭipādetabbaṃ.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaccamatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā

299. **Tiṇṇā rāsīnanti** avipakkavipākavipakkavipāka-avipākānaṃ. Vohāravasena avipakkavipākānaṃ atthitaṃ vadanto kathaṃ codetabboti vicāreti “kammupacayaṃ cittavippayuttaṃ saṅkhāraṃ icchantī”ti.

Ekaccamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāyā**ti lokiya lokuttarāya sammāsatiyā satipaṭṭhānattā, lokuttarāyayeva vā paramatthasatipaṭṭhānattā tassā vasena lokuttarabhāvaṃ pucchanatthāyāti attho.

Pabhedapucchāvasenāti lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūtaṣa
satipaṭṭhānaṣa pabhedānaṃ pucchāvasena.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. **Ayoniso patiṭṭhāpitattā**ti avattabbuttarena upekkhitabbena
patiṭṭhāpitattāti attho daṭṭhabbo.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Parūpahāraṇṇanā

307. **Adhimānikānaṃ** sukkavissatṭhidassanaṃ vicāretabbaṃ. Te hi
samādhivipassanāhi vikkhambhitarāgāva, bāhirakānaṃpi ca kāmesu
vītarāgānaṃ sukkavissatṭhiyā abhāvo vuttoti. Adhimānikapubbā pana
adhippetā siyūṃ.

308. **Vacasāyattheti** nicchayatthe, “kiṃ kāraṇā”ti pana kāraṇassa
pucchitattā brahmacariyakathāyaṃ viya kāraṇattheti yuttaṃ.

Parūpahāraṇṇanā niṭṭhitā.

5. Vacībhedaḥkathāvaṇṇanā

326. Vacībhedaḥkathāyaṃ **lokuttaraṃ paṭhamajjhānaṃ samāpannoti**
paṭhamamaggaṃ sandhāya vadati, yasmā so dukkhanti vipassati, tasmā
dukkhamicceva vācaṃ bhāsati, na samudayoti-ādīnīti adhippāyo.

328. **Yena taṃ saddaṃ suṇātīti** idaṃ vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇe eva etaṃ saddaṃ suṇātīti icchite āropite vā yujjati.

332. Lokuttaramaggakkhaṇe vacībhedaṃ icchato parassa abhibhūsuttāharaṇe adhippāyo vattabbo.

Vacībhedakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā

335. Cittaṭṭhitikathāyaṃ **cullāsīti -pa- ādivacanavasenāti** āruppeyeva evaṃ yāvatāyukaṭṭhānaṃ vuttaṃ, na aññatthāti katvā paṭikkhipatīti adhippāyo. Etena “na tveva tepi tiṭṭhanti, dvīhi cittasamohitā”¹ti¹ dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā. Purimāya ca vassasatādiṭṭhānānuññāya avirodho vibhāvetabbo. **Muhuttaṃ muhuttanti** pañho sakvādinā pucchito viya vutto, paravādinā pana pucchitoti daṭṭhabbo.

Cittaṭṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. Anupubbābhisamayakathāyaṃ **athavāti**-ādinā idaṃ dasseticatunnaṃ ṇāṇānaṃ ekamaggabhāvato na ekamaggassa bahubhāvāpatti, anupubbena ca sotāpattimaggaṃ bhāvetīti upapannanti paṭijānātīti.

344. **Tadāti** dassene pariniṭṭhite.

345. **Aṭṭhahi ṇāṇehīti** ettha paṭisambhidāṇāṇehi saha aṭṭhasugahitesu niruttapaṭibhānapaṭisambhidāhi sotāpattiphalasacchikiriyā kathaṃ hotīti vicāretabbaṃ.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 7. 32 piṭṭhe Mahāniddeseṇi passitabbaṃ.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. Vohārakathāyaṃ **udāhu sotādīnipīti** ekantalokiyesu visayavisayīsu visayasseva lokuttarabhāvo, na visayīnanti natthettha kāraṇaṃ. Yathā ca visayīnaṃ lokuttarabhāvo asiddho, tathā visayassa saddāyatanassa. Tattha yathā asiddhalokuttarabhāvassa tassa lokuttaratā, evaṃ sotādīnaṃ āpannati kinti tānapi lokuttarānīti attho daṭṭhabbo.

Yadi lokuttare paṭihaññeyya, lokuttaro siyāti attho na gahetabbo. Na hi lokuttare paṭihaññatīti parikkappitepi saddassa lokuttarabhāvo atthīti adhippāyo. **“Lokiyena ñāṇena”**ti uddhaṭaṃ **“viññāṇena”**ti pana pāḷi, tañca viññāṇaṃ sotasambandhena sotaviññāṇanti viññāyatīti. **Anekantatāti** lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyoti etassa hetussa lokiye lokuttare ca sambhavato anekantabhāvo siyāti adhippāyo.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Dve dukkhasaccāni na icchatīti** yesaṃ dvinnāṃ dvīhi nirodhehi bhavitabbaṃ, tāni dve dukkhasaccāni na icchatīti vuttaṃ hoti. **Ye paṭisaṅkhāya lokuttarena ñāṇena aniruddhāti**-ādinā paṭisaṅkhāya vinā niruddhā asamudācaraṇasaṅkhārā appaṭisaṅkhāniruddhāti dasseti, na uppajjitvā bhaṅgāti. Tena appaṭisaṅkhānirodho ca asamudācaraṇanirodhoti dassitaṃ hoti.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Indriyaparopariyattaṃ asādhāraṇanti** yathā niddesato vitthārato sabbaṃ sabbākāraṃ **ṭhānāṭṭhānādim** ajānantāpi “aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyyā”ti-ādinā¹ **ṭhānāṭṭhānāni** uddesato saṅkhepato sāvaka jānanti, na evaṃ “āsyāṃ jānāti anusayaṃ jānāti”ti-ādinā² uddesamattenapi indriyaparopariyattaṃ jānantīti “**asādhāraṇaṃ**”ti āha. Therena pana saddhādīnaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanamatthaṃ sandhāya “sattānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ pajānāmī”ti³ vuttaṃ, na yathāvuttaṃ indriyaparopariyattañāṇaṃ tathāgatabalanti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. “**Uddesato ṭhānāṭṭhānādimattajānanavasena paṭijānāti**”ti vuttaṃ, evaṃ pana paṭijānanta “**tathāgatabalaṃ sāvakasādhāraṇaṃ**”ti idampi evameva paṭiññātaṃ siyāti kathamayaṃ codetanno siyā.

356. **Sesesu paṭikkhepo sakavādisa** **ṭhānāṭṭhānañāṇādīnaṃ** sādharmaṇāsādharaṇattā tattha sādharmaṇapakkaṃ sandhāyāti adhippāyo.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa dvinnaṃ phassānaṃ samodhānaṃ kathaṃ āpajjati yathāvuttanayenāti vicāretabbaṃ. Parikappanavasena āropetvā **ṭhapetabbatāya** satto “paṇidhī”ti vutto. So pana ekasmimpi āropetvā na **ṭhapetabboti** ekasmimpi āropetvā **ṭhapetabbena** tena rahitatā vuttā.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Am 1. 28 piṭṭhe.

2. Khu 9. 117 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

3. Khu 9. 357 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. **Jhānena**¹ **vikkhambhanavimuttiyā vimuttaṃ (cittaṃ)**² **maggakkhaṇe samucchavedavimuttiyā vimuccamānaṃ nāma hotīti** etissā laddhiyā ko dosoti vicāretabbaṃ. Yadi vippakataniddese doso, tatrāpi tena vimuccamānatāya “**vimuttaṃ vimuccamānaṃ**”ti vuttaṃ. Sati ca dose uppādakkaṇe vimuttaṃ, veyyakkhaṇe vimuccamānanti vimuttavimuccamānavacanassa na codetabbaṃ siyā, atha kho vimuccamānavacanamevāti. Ekadesena, ekadesa vā vimuccamānassa ca vimuttakiriyaṃ ekadeso visesaṃ hotīti “**bhāvanapūmsakaṃ**”ti. **Kaṭṭhādayoti** kaṭṭhādayo. **Ekeneva cittaṇāti** ekeneva phalacittaṇāti adhippāyo.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. Anulomagoṭṭhābhikkhaṇepi asamudācarantā maggakkhaṇepi pahīnā eva nāma bhavēyyanti laddhi uppannāti adhippāyena **anulomagoṭṭhābhikkhaṇaṃ** karoti.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhamakassa indriya kathāvaṇṇanā

317. **Indriyāni paṭilabhati** appaṭiladdhindriyattā anindriyabhūtāni saddhādāni niyyānikāni bhāvento indriyāni paṭilabhati, na pana indriyāni bhāventoti adhippāyo.

Aṭṭhamakassa indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Jhāne (?)

2. () Aṭṭhakathāyaṃ na dissati.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. **Upatthaddhanti** yathā visayānubhāvagocarehi viṣiṭṭhaṃ hoti, tathā paccayabhūtena katabalādhānanti attho. **Taṃmattamevā**ti purimaṃ maṃsacakkhummattameva dhammupatthaddhaṃ hotīti attho. **Anāpāthagatanti** maṃsacakkhunā gahetabbaṭṭhānaṃ āpāthaṃ nāgataṃ. Ettha ca visayassa dīpakaṃ ānubhāvagocarānameva asadisataṃ vadanto yādiso maṃsacakkhussa visayoti visayaggahaṇaṃ na visayavisesadassanatthaṃ, atha kho yādiso visaye ānubhāvagocaravisesā honti, tādisassa rūpavisayassa dassanatthanti dīpeti, sadisassa vā visayassa ānubhāvagocaravisesova visesaṃ.

Na ca maṃsacakkhumeva dibbacakkhūti icchatīti dhammupatthaddhakāle purimaṃ maṃsacakkhumevāti na icchatīti adhippāyo. **Maṃsacakkhussa uppādo maggoti** maṃsacakkhupaccayatādassanatthameva vuttaṃ, na tena anupādinnatāsādhanaṭṭhaṃ. **Rūpāvacarikānanti** rūpāvacarajjhānapaccayena uppannāni mahābhūtāni rūpāvacarikānīti so icchatīti adhippāyo. Esa nayo “**arūpāvacarikānan**”ti etthāpi. **Arūpāvacarakkhaṇe rūpāvacaracittassa abhāvā paṭikkhipatīti** tasmiṃyeva khaṇe rūpāvacaraṃ hutvā arūpāvacaraṃ na jātanti paṭikkhipatīti adhippāyo.

374. **Kiñcāpi dibbacakkhuno dhammupatthaddhassa paññācakkhubhāvaṃ na icchati**, yena tīṇi cakkhūni dhammupatthambhena cakkhūntarabhāvaṃ vadato bhaveyyunti adhippāyo.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yathākammupagaññākathāvaṇṇanā

377. **Dibbena cakkhunā yathākammupage satte pajānātīti** yathākammupagaññāssa upanissaye dibbacakkhumhi karaṇaniddeso kato, na yathākammupagajānanakiccake. Taṃkiccakeyeva pana paro karaṇaniddesaṃ maññatīti āha “**ayoniso gahetvā**”ti. **Yathākammūpagaññānameva dibbacakkhūti laddhīti** iminā vacanena dibbacakkhumeva yathākammupagaññānanti

evaṃ bhavitabbaṃ. **Eva**-saddo ca aṭṭhāne ʈhito dibbacakkhusaddassa parato yojetabbo. Yathākammūpagañāṇassa hi so dibbacakkhuto atthantarabhāvaṃ nivāreti. Na hi dibbacakkhussa yathākammūpagañāṇatoti.

Yathākammūpagatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. Cātumahārājikānaṃ saṃvarāsaṃvarasambhāvo āṭṇāṭṭiyasuttēna pakāsitoti “**tāvatiṃse deve upādāyā**”ti āha. Evaṃ sati sugatikathāyaṃ “tāvatiṃse saṅgahitānaṃ pubbadevānaṃ surāpānaṃ, sakkadevānaṃ surāpānanivāraṇaṃ suyyati, taṃ tesāṃ surāpānaṃ asaṃvaro na hoti”ti vattabbaṃ hoti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatīyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthavagga

1. Gihissa arahātikathāvaṇṇanā

387. **Gihisaṃyojanasampayuttatāyā**ti etena gihichandarāgasampayuttāya eva “**gihi**”ti vuccati, na byañjanamattenāti imamatthaṃ dasseti.

Gihissa arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Upapattikathāvaṇṇanā

388. **Ayonisoti** opapātiko hoti, tattha tassāyevūpapattiyā parinibbāyīti atthaṃ gahetvāti adhippāyo.

Upapattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. Samannāgatakathāyaṃ pattim sandhāya paṭijānanto catūhi khandhehi viya samannāgamamāṃ na vadatīti tassa catūhi phassādīhi samannāgamappasaṅgo yathā hoti, taṃ vattabbaṃ.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Imināva nāyenāti** “tattha dve samannāgamā”ti-ādi sabbaṃ yojetabbaṃ. Tattha pattidhammo nāma rūpāvacarādīsu aññatarabhūmiṃ paṭhamajjhānādivasena pāpuṇāntassa paṭhamajjhānādīnaṃ paṭilābho. Niruddhesupī paṭhamajjhānadīsu anirujjhanato vittavippayutto saṅkhāro, yena supanto sajjhāyādīpasuto ca tehi samannāgatoti vuccatīti vadanti.

Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Tasmāti** yathāvuttassa nāṇadvayassa bodhibhāvato. Taṃ aggahetvā pattidhammavasena natthitāya¹ bodhiyā samannāgato buddhoti yesaṃ laddhi, te sandhāya pucchā ca anuyogo ca sakavādissāti yojanā daṭṭhabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Bodhisattameva sandhāya vuttanti** lakkhaṇasamannāgatesu abodhisatte chaḍḍhetvā bodhisattameva gahetvā idaṃ suttaṃ vuttaṃ,

1. Atthitāya (?)

na bodhisattato añño lakkhaṇasamannāgato natthīti. Nāpi sabbesaṃ lakkhaṇasamannāgatānaṃ bodhisattatā, tasmā asādhakanti adhippāyo.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Ṭhapetvā pāramīpūraṇanti** pāramīpūraṇeneva te “bodhiyā niyatā narā”ti vuccantīti dasseti. **Kevalañhi nanti**-ādinā ca na niyāmakassa nāma kassaci uppannattā byākarontīti dasseti.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. **Nippariyā yenevāti** avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā “sabbasaṃyojanappahānan”ti imaṃ pariyāyaṃ aggahetvā arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātīti vuttaṃ hoti. **Appahīnassa abhāvāti** avasiṭṭhassa pahātabbassa abhāvā **paṭijānātīti** vadanti, tathā “**anevasesappahānan**”ti etthāpi. Evaṃ sati tena attano laddhiṃ chaḍḍhetvā sakavādissa laddhiyā paṭiññātanti āpajjati.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalaññaṃ na hotīti “**vimuttānī**”ti vā tadaṅgavimuttiyādibhāvato maggena pahīnaṃ puna anuppattito ca “**avimuttānī**”ti vā

na vattabbānīti adhippāyo. Gotrabhuññañcettha vipassanāggahaṇena gahitanti daṭṭhabbān.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Asekhaññaṇakathāvaṇṇanā

421. **Na panetaṃ asekhanti** etena asekhavissayattā asekhameva ñāṇanti parassaladdhi, na pana asekhassāti imamatthaṃ dasseti.

Asekhaññaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. **Na pathaviyevāti** lakkhaṇapathaviyeva, sasambhārapathaviyeva vā na hotīti attho. **Anicce niccanti-ādivipariyeso pana viparītaññaṇaṃ nāmati** aññepi ñāṇavohāraṃ āropetvā vadatīti daṭṭhabbān.

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Ñāṇaṃ atthi**, yaṃ saccānulomaṃ maggañāṇānugatikāṃ passanto bhagavā “bhabbo”ti jānātīti laddhi. **Paṭhamapañhameva catutthaṃ katvāti** ettha “niyatassa aniyāmagamanāyā”ti viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā “catutthan”ti āha.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Yamkiñci ariyānaṃ ñāṇaṃ, sabbaṃ lokuttaramevāti** gaṇhantenapi sabbaṃ paṭisambhidāti na sakkā vattum. Anariyānampi hi ñāṇaṃ

ñāṇamevāti. Tassa vā ñāṇataṃ na icchatīti vattabbaṃ.

Pathavīkaṣiṇasammutiyaṃ samāpattiñāṇaṃ sandhāyāti anariyassa etaṃ ñāṇaṃ sandhāyāti adhippāyo siyā.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā

434-435. **Saccanti vacanasāmañña** ubhayassapi saccasāmaññattaṃ gahetvā vadatīti dassento “**tattho**”ti-ādimāha.

Sammutiñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittāramaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Phassassa phusanalakkhaṇaṃ manasikarototi** etena purimā vattabbapaṭiññā anupadadhammamanasikārato aññaṃ samudāyamanasikāraṃ sandhāya katāti dasseti.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Sabbasmimpīti** “pāṭaliputtassa kho”ti-ādinā anāgate ñāṇanti vuttanti anāgatabhāvasāmañña anantarāgatepi ñāṇaṃ icchantīti vuttaṃ hoti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. **Vacanaṃ nissāyāti** atthato āpannaṃ vacanaṃ, anujānanavacanaṃ vā nissāya. **Santatiṃ sandhāyāti** bhaṅgānupassanānaṃ bhaṅgato anupasanāsantatiṃ sandhāyāti adhippāyo.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phalañāṇakathāvaṇṇanā

443-444. **Buddhānaṃ viyāti** yathā buddhā sabbappakāraphalaparopariyattajānanavasena attano eva ca balena phalaṃ jānanti, evanti vuttaṃ hoti.

Phalañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chaṭṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Aniyato nāma na hotīti** yathā micchattaniyatassa bhavantare aniyataṃ nāma hoti, evaṃ etassa kadāci pi aniyatatā na hotīti yoniyāmo, so asaṅkhatoti adhippāyo.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇaṭṭhena ṭhitatāti** kāraṇabhāvoyeva. Etena ca dhammānaṃ kāraṇabhāvo **dhammaṭṭhitatāti** etamatthaṃ dasseti. Tathā “**dhammaniyāmatā**”ti etthāpi.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saccakathāvaṇṇanā

452-454. **Vatthusaccanti** jātiyādi kāmataṇhādi sammādiṭṭhi-ādi ca. Bādhanapabhavaniyyānikalakkhaṇehi **lakkhaṇasaccam** bādhanādi.

Saccakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Kariyamānā** karīyatīti arūpakkhandhānaṃ pavattamānānaṃ samathavipassanānukkamena appavatti sādhiyatīti attho.

Saṅkhatāsaṅkhatalakkhaṇānaṃ pana abhāvenāti vadanto

sabhāvadhammataraṃ paṭisedheti. **Vodānaṇca** vuṭṭhānapariyāyova.

Asaṅkatabhāve kāraṇaṃ na hoti sabhāvadhammattāsādhakattāti adhippāyo.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chaṭṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti sambandhā.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. **Nānattavavatthānaṃ natthī**ti vadanto “tilamhi telam anupaviṭṭhan”ti vacanameva na yujjati “na hevan”ti paṭikkhittanti dasseti.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. Phassādīnaṃ ekuppādatādivirahitā sahaajātatā natthīti āha “sampayuttasahajātataṃ sandhāyā”ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

478. **Deyyadhammavasena codetunti** yadi cetasikova dhammo dānaṃ, “diyyatīti dānaṃ”ti imināpi atthena cetasikasseva dānabhāvo āpajjatīti codetunti attho.

479. **Aniṭṭhaphalanti-ādi acetasikassa dhammassa dānabhāvadīpanatthaṃ vuttanti** phaladānabhāvadīpanatthaṃ na vuttanti attho daṭṭhabbo. **Aniṭṭhaphalanti-ādinā acetasikassa dhammassa phaladānaṃ vuttaṃ viya hoti**, na dānabhāvo, tannivāraṇatthañcetamāhāti. Evañca katvā anantaramevāha “**na hi acetasiko annādidhammo āyatim vipākam detī**”ti. **Iṭṭhaphalabhāvanīyamanatthanti** deyyadhammo viya kenaci pariyāyena aniṭṭhaphalatā dānassa natthi, ekantaṃ pana iṭṭhapalamevāti niyamanatthanti attho.

Itarenāti “diyyatīti dānaṃ”ti iminā pariyāyena. **Na pana ekenatthenāti** “deyyadhammova dānaṃ”ti imaṃ sakavādīvādaṃ¹ nivattetuṃ “saddhā hiriyaṃ”ti-ādikaṃ suttasādhanaṃ paravādīvāde² yujjati, “idhekacco annaṃ detī”ti-ādikañca, “cetasikova dhammo dānaṃ”ti imaṃ nivattetuṃ “cetasiko dhammo dānaṃ”ti imaṃ pana sādhetuṃ “saddho hiriyaṃ”ti-ādikaṃ sakavādīvāde³ yujjati, “idhekacco annaṃ detī”ti-ādikaṃ vā “deyyadhammo dānaṃ”ti sādhetunti evaṃ nivattanasādhanatthanānattaṃ sandhāya “na pana ekenatthenā”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Tattha yathā paravādīvāde ca suttasādhanatthaṃ “na vattabbaṃ cetasiko dhammo dānaṃ”ti pucchāyaṃ cetasikovāti attho daṭṭhabbo, tathā “na vattabbaṃ deyyadhammo dānaṃ”ti pucchāya ca deyyadhammovāti. **Deyyadhammo iṭṭhaphaloti iṭṭhaphalābhāvamattameva paṭikkhittanti** ettha “iṭṭhaphalabhāvamattameva paṭikkhittan”ti vāṭhena

1. Paravādīvādaṃ (Ka)

2. Sakavādīvāde (Ka)

3. Paravādī vāde (Ka)

bhavitabbanti. “Itṭhaphalābhāvamattameva disvā paṭikkhittan”ti vā vattabban. **Saṅkarabhāvamocanattanti** cetasikassa dātabbaṭṭhena deyyadhammassa ca itṭhaphalaṭṭhena dānabhāvamocanattanti vuttan hoti.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paribhogamayapuñṇakathāvaṇṇanā

483. Paribhogamayaṇṇā nāma cittavippayuttan puñṇan atthīti laddhi. Tañhi te sandhāya paribhogamayaṇṇā puñṇan pavaḍḍhatīti vadantīti adhippāyo.

485. **Tassāpi vassenāti** tassāpi laddhiyā vasena. Pañcaviññāṇanā viya etesampi samodhānaṇṇā siyāti paṭijānātīti vadanti. Pañcaviññāṇaphassādīnameva pana samodhānaṇṇā sandhāya paṭijānātīti adhippāyo.

486. **Aparibhuttepīti** iminā “paṭiggāhako paṭiggahetvā na paribhuñjati chaḍḍhetī”ti-ādikaṇṇā dasseti. Aparibhutte deyyadhamme puñṇabhāvato paribhogamayaṇṇā puñṇan pavaḍḍhatīti ayaṇṇā vādo hīyati. Tasmiṇṇa hīne sakavādīvādo balavā. Cāgacetanāya eva hi puñṇabhāvo evaṇṇā siddho hotīti adhippāyo. Aparibhuttepi deyyadhamme puñṇabhāve cāgacetanāya eva puñṇabhāvoti āha “**sakavādīvādova balavā**”ti.

Paribhogamayapuñṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva yāpentīti** teneva cīvarādīnā yāpenti, teneva vā cīvarādīdānena yāpenti, sayanīkatena kammunā vināpīti adhippāyo. **Iminā kāraṇenāti** yadi yaṇṇā ito cīvarādi dinnan, na tena yāpeyyuṇṇā, kathanā anumodeyyuṇṇā -pa- somanassan paṭilabheyyunti laddhiṇṇā patiṭṭhapentassapīti vuttan hoti.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pathavīkammavipā kotikathāvaṇṇanā

492. **Phasso sukhavedanīyādibhedo hotīti** phassena sabbampi kammavipākaṃ dassetvā puna attavajjehi sampayogadassanattarūpam “so ca saññādayo cā”ti-ādi vuttarūpam. **Atthi ca nesanti** sāvajjane cakkhuviñādisahajātadhamme sandhāya vuttarūpam. **Yo tattha iṭṭhavipāko, tassa patthanāti** iṭṭhavipāke eva patthanam katvā kammam karontīti kammūpanissayabhūtameva patthanam dasseti, paccuppannavedanāpaccayam vā taṇhā upādānādinibbattanavasena dukkhassa pabhāvitam. **Mūlataṇhāti** paccuppannavipākavaṭṭanibbattakakammassa upanissayabhūtam purimataṇham, kammasaṃhāyam vā vipākassa upanissayabhūtam.

493. Sakasamayavasena ca codanāya payujjamānatam dassetum “tesaṇca laddhiyā”ti-ādimāha.

494. **Paṭilābhavasenāti** kamme sati pathaviyādīnam paṭilābho hotīti kammam taṃsaṃvattanikam nāma hotīti dasseti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jarāmarāṇamvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Sampayogalakkhaṇābhāvāti** “ekārammaṇā”ti imassa sampayogalakkhaṇassa abhāvāti adhippāyo.

496. **Pariyāyo natthīti** sakavādinā attanā vattabbatāya pariyāyo natthīti abyākatānam jarāmarāṇassa vipākanivāraṇattarūpam **abyākatavasena pucchā na katāti** dasseti.

497. **Aparisuddhavaṇṇatā** jarāyevāti keci, tam **akusalakammam kammasaṃmutṭhānassāti**-ādinā rūpasseva dubbhaṇṇatādassanena samamevāti.

Jarāmarāṇamvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā

500. **Vaṭṭanti** kammādivaṭṭam.

Ariyadhammavipākakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. **Tappaccayāpīti** yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hoti tappaccayāpi aññamaññapaccayabhūtatopīti adhippāyo. **So hīti**-ādina purimapaṭiññāya imassa codanassa kāraṇabhāvaṃ dasseti.

Aññamaññapaccayādīsu paccayatṭhenāti ādi-saddena sahaṭṭādīpaccayesaṅgaṇhitvā tesu tena tena paccayabhāvenāti dasseti.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇoti vaṇṇanibhā saṇṭhānañca vuccatīti āha “**sadisarūpasanṭhānā**”ti.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. Atidūrassa antaritassa pattabbassa desassa dassanato **dibbacakkhuko viya**. Ākāseṇa pathavantaraṭṭhānāni bhinditvā gamanato **iddhimā viya**. **Na sahadhammenāti** yadi so bhavānaṃ antarā na siyā, na nāma antarābhavoti paṭikkhepe karaṇaṃ natthīti adhippāyo.

506. **Tattha jātijarāmarañāni ceva cutipaṭisandhiparamparañca anicchantoti** etena cuti-anantaram antarābhavam khandhāti¹, vattamānā jātīti, mātukucchimeva pavitṭhā antaradhāyamānā marañanti na icchatī.

507. **Yathā kāmabhavādīsu** tattha tattheva punappunam cavitvā upapattivasena cutipaṭisandhiparamparā hoti, evam tam tattha na icchatīti dasseti.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. Kāmabhavassa kamaṇaṭṭhena kāmabhavabhāvo sabbe pi kāmāvacarā khandhādayo kāmabhavoti iminā adhippāyena daṭṭhabbo. Upādinnakkhandhānameva pana kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṃ dassito, na kamaṇaṭṭhena kāmabhavabhāvo. **“Pañcime bhikkhave kāmaguṇā”ti vacanamattam nissāyāti** pañceva kāmakoṭṭhāsā “kāmo”ti vuttāti **kāmadhātūti** vacanam² na aññassa nāmantī iminā adhippāyenevaṃ vacanamattam nissāyāti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. Rūpadhātukathāyaṃ **rūpadhātūti** vacanato rūpīdhammeva rūpadhātuyā bhavitabbanti laddhi daṭṭhabbā. Suttasu “tayome bhavā”ti-ādinā³ paricchinnabhūmiyova **bhūmiparicchedo**, “heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyaṇam karitvā”ti⁴ ādikamma paricchindanampi vadanti.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Antarābhavakhandhā (?)

3. Dī 3. 181 piṭṭhe.

2. Kāmadhātūti vacanamattam (Ka)

4. Abhi 2. 88 piṭṭhe.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Imināvupāyenā**ti yathā hi purimakathāyaṃ rūpino dhammā avisesena “rūpadhātū”ti vuttā, evamidhāpi arūpino dhammā avisesena “arūpadhātū”ti vuttāti tattha vuttanayo idhāpi samānoti adhippāyo.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā

519. **Ghānanimittānipī**ti idaṃ ghānādinimittānipīti vattabbaṃ. **Nimittanti** ghānādīnaṃ okāsabhāvena upalakkhitaṃ tathāvidhasaṇṭhānaṃ rūpasamudāyamāha.

Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Sukhumarūpaṃ atthi**, yato nissaraṇaṃ taṃ āruppanti adhippāyo.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā

527. 537. **Pakappayamānā**ti āyūhamānā, sampayuttesu adhikaṃ byāpāraṃ kurumānāti attho. **Purimavāreti** “yaṃkiñci akusalena cittaṇa samuṭṭhitaṃ rūpaṃ, sabbaṃ taṃ akusalan”ti imaṃ pañhaṃ vadati.

Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Arūpajīvitindriyantipaṇhe** “atthi arūpīnaṃ dhammānaṃ āyū”ti-
ādikaṃ paṇhaṃ antaṃ gahetvā vadati. **Arūpadhammānaṃ cittavippayuttaṃ**
jīvitindriyasantānaṃ nāma atthīti icchatīti ettha rūpārūpadhāmmānaṃ taṃ
icchanto arūpadhammānaṃ icchatīti vattuṃ yuttoti “arūpadhammānaṃ”ti
vuttanti daṭṭhabbaṃ.

514. **Sattasantāne rūpino vā dhammā** **hontūti**-ādināpi tameva
jīvitindriyasantānaṃ vadatīti veditabbaṃ.

542. **Pubbāparabhāgaṃ sandhāyāti** samāpattiyā āsannabhāvato tadāpi
samāpannoyevāti adhippāyo.

544-545. **Dve jīvitindriyānīti** “pucchā sakavādissa, paṭiññā itarassā”ti
purimapāṭho. “Pucchā paravādissa, paṭiññā sakavādissā”ti pacchimapāṭho,
so yutto.

Jīvatindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. **Sesanti** pāṇātipātādikammasa hetūti ito purimaṃ sotāpannādi-
anuyogaṃ vadati. **Handa hīti** paravādissevetam sampaṭicchana-
vacananti sampaṭicchāpetunti na sakkā vattuṃ, “katamassa kammasa hetū”ti pana
sakavādī taṃ sampaṭicchāpetuṃ vadatīti yujjeyya, sampaṭicchāpetunti pana
pakkhaṃ paṭijānāpetunti atthaṃ aggahetvā paravādī attano laddhiṃ
sakavādiṃ gāhāpetunti attho daṭṭhabbo.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavagga

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. **Vibhāgadassanattanti** visabhāgadassanattanti vuttaṃ hoti. Nónācittavasena paṭijānantassa adhippāyamaddanaṃ kathaṃ yuttanti vicāretabbaṃ. Ārammaṇavasena hi dassanadvayaṃ saha vadantassa tadabhāvadassanattaṃ idaṃ āraddhanti yuttanti. **Anusāva vasānāti**-ādinā na kevalaṃ aniccādi-ārammaṇameva ñāṇaṃ vipassanā, atha kho “anuppādo khemaṇ”ti-ādikaṃ nibbāne ānisaṃsadassanañcāti dīpeti.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Suttabhayenāti**¹ “pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appaṭibhayanti kho bhikkhave nibbānassesam adhivacanan”ti² asaṃyojanīyādibhāvaṃ sandhāya khemādibhāvo vuttoti evamādinā suttabhayenāti daṭṭhabbaṃ.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. **Ārammaṇattassa vibhāgadassanattanti** paccayaṭṭho okubbaṭṭhoti evaṃ vibhāge vijjamāne paccayolubbhānaṃ visesābhāvaṃ kappetvā akappetvā vā sappaccayattā olubbhārammaṇenapi sārammaṇamevāti na gahetabbanti dassanattanti vuttaṃ hoti.

Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Suttavirodhabhayenāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Saṃ 2. 383 piṭṭhe.

4. Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā

554-556. **Appahīnattāva atthīti vuccati**, na pana vijjamānattāti adhippāyo.

Anusayā-anārammaṇātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñāṇamanārammaṇantikathāvaṇṇanā

557-8. **Tassa ñāṇassāti** maggañāṇassāti vadanti.

Ñāṇamanārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Avisesenevāti** ārammaṇasampayogehi dvīhipīti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbasoti** savitakkacittesu sabbattha sabbadā vāti imamattham dassento āha “**antamaso manodhātupavattikālepi**”ti.

Vitakkavipphāramattanti vitakkassa pavattimattanti adhippāyo.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. **Anāpattīti** visamvādanādhīppāyassa abhāvā musāvādo na hotīti vuttam.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Tāsūti** tāsū paññattisu. Samannāgamapaññattiyā **samannāgatoti vuccati**, paṭilābhapaññattiyā **lābhīti vuccati**. **Samannāgatoti vuccati** ayaṃ samannāgamapaññatti nāma. **Lābhīti vuccati** ayaṃ paṭilābhapaññatti nāmāti vā adhippāyo yojetabbo.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-2. **Bhavaṅgacittassa bhaṅgakkhaṇena sahevāti**-ādiṃ vadantena kiriyakhandhānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyaṃ khandhā uppajjantīti ca vattabbaṃ, tathā upapattesiyaṇaṃ bhaṅgakkhaṇena saha upapattesiyaṃ, kiriyānaṃ bhaṅgakkhaṇena saha kiriyāti. Cakkhuviññāṇādīnaṃ kiriyācatukkhandhaggahaṇena gahaṇaṃ. **Ñāṇanti** maggañāṇaṃ yuttaṃ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Taṃ lakkhaṇanti** “cha viññāṇā”ti avatvā “pañcaviññāṇā uppannavatthukā”ti-ādinā vuttaṃ lakkhaṇaṃ. “Cha viññāṇā”ti avacanāṃ panettha “no ca vata re vattabbe”ti-ādivacanassa kāraṇanti adhippetāṃ.

577. **Lokiyoti** vipassanāmaggamāha. **Yaṃ tattha-animittanti** cakkhuviññāṇasamaṅgikkhaṇe yaṃ animittaṃ gaṇhanto na nimittaggāhīti vutto, tadeva suññatanti adhippāyo.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Kusalākusalavasena namīti**¹ kusalākusalabhāvena namitvā pavattīti vuttaṃ hoti. Sā pana ārammaṇappakāraggahaṇaṃ yena alobhādīhi lobhādīhi ca sampayogo hotīti daṭṭhabbo “sukhamiti cetaso abhāgo”ti-ādīsu viya.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dvīhisīlehītīkathāvaṇṇanā

587-589. **Khaṇabhaṅganirodham**, na appavattinirodham², sīlavītikkamanirodham vā. **Vītikkamaṃviyāti** yathā vītikkame kate dussīlo, evaṃ niruddhepīti evaṃ vītikkamena ninnānaṃ sallakkhentoti attho.

Dvīhisīlehītīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sīlamācetasikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Yena so sīlavāyeva nāma hotīti** yena cittavip̐payuttēna ṭhiteṇa upacayēna akusalābyākatacittasamaṅgī sīlavāyeva nāma hotīti adhippāyo. **Sesamettha “dānaṃ acetasikaṃ”ti kathāyaṃ vuttanayēneva veditabbanti** vuttaṃ, sā pana kathā maggitabbā.

Sīlamācetasikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṃ **purimakathāsadisamevāti** paribhogakathekadesasadisatā daṭṭhabbā.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalākusalavasena namanamīti (?), kusalākusalavasena hoti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Khaṇabhaṅganirodhanti appavattinirodham (Ka)

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. **Āṇattiyā ca pāṇātipātādīsu aṅgapāripūrinti** ekasmiṃ divase āṇattassa aparasmiṃ divase pāṇātipātāṃ karontassa tadā sā āṇatti viññattim vināyeva aṅgaṃ hotīti **aviññatti dussīlyanti** adhippāyo.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyo paṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavagga

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. Ñāṇakathāyaṃ **seyyathāpi mahāsaṃghikānanti** pubbe **ñāṇaṃ anārammaṇantikathāyaṃ**¹ vuttehi andha kehi aññe idha mahāsaṃghikā bhaveyyuṃ. **Yadi aññāṇe vigateti**-ādinā rāgavigamo viya vītarāgapaññattiyā aññāṇavigamo ñāṇīpaññattiyā kāraṇanti dasseti. Na hi ñāṇaṃ assa atthīti ñāṇī, atha kho aññāṇīpaṭipakkhato ñāṇīti. **Yasmā ñāṇapaṭilābhenāti** ettha ca ñāṇapaṭilābhena aññāṇassa vigatattā so ñāṇīti vattabbataṃ āpajjatīti attho daṭṭhabbo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Idamdukkhantikathāvaṇṇanā

618-620. **Itaro pana sakasamayeti** paravādī attano samayeti attho.

Idamdukkhantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 4. 300 piṭṭhe.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. **Kamassa vipākavasena vāti** nirayaṃva sandhāya vuttaṃ. Tattha hi abbudādiparicchedo tādisassa kammavipākassa vasena vutto. **Vassagaṇanāya vāti** manusse cātumahārājikādideve ca sandhāya. Tesaṃhi asaṅkheyampi kālaṃ vipākadānasamatthaṃ kammaṃ vassagaṇanāya paricchijjatīti.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samādhānatṭhenāti** samaṃ ṭhapanatṭhena samādhi nāma cetasikantaraṃ atthīti aggahetvāti attho. **Chalenāti** ekacittakkhaṇikatte cakkhuviññāṇassa ca jhānacittassa ca na koci visesoti etena sāmāññamattenāti adhippāyo.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammatṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Anantarapaccayatañcevāti** avijjā saṅkhārānaṃ anantarapaccayo avijjāya yā ṭhitatā tato hoti, tāya ṭhitatāya anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hotīti adhippāyo. Anantarapaccayaggahaṇaṇcettha aññamaññapaccayabhāvarahitassa ekassa paccayassa dassanatṭhanti datṭhabbaṃ. Tena hi sabbo tādiso paccayo dassito hotīti. **Aññamaññapaccayatañcāti** avijjā saṅkhārānaṃ paccayo, saṅkhārā ca avijjāya. Tattha avijjāya saṅkhārānaṃ paccayabhāvasaṅkhātāya ṭhitatāya saṅkhārānaṃ avijjāya paccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā hoti, tassā ca itarāti adhippāyo.

Dhammatṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccataḥkathāvaṇṇanā

628. **Rūpādayo viya parinipphannāti** rūpādīhi saha uppajjitvā nirujjhanato parinipphannāti attho. **Aniccataṅkathāvaṇṇanā** tīsu daṇḍesu daṇḍavohāro viya tīsu lakkhaṇesu aniccataṅkathāvaṇṇanā hotīti tassā vibhāgaṇṇanā janavāsena vadanti.

Aniccataḥkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamavagga

1. Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. **Vipākadvāranti** bhavaṅgamaṇaṁ vadati. **Kammadvāranti** kusalākusalamaṇaṁ.

Saṁvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Abyākataṁ sandhāya paṭikkhepo**ti sakasamayalakkhaṇena paṭikkhepo katoti vadanti. Avipākacetanāya sarūpena dassitāya savipākāpi dassitāyeva nāma hotīti maññamāno āha “**savipākāvipākacetanaṁ sarūpena dassetun**”ti.

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Saddovipākotikathāvaṇṇanā

636-637. **Kammasamuṭṭhānā arūpadhammāvāti**-ādinaṁ kammasamuṭṭhānesu cakkhādīsopi vipākavohāro natthi, ko pana vādo akammasamuṭṭhāne saddeti dasseti.

Saddovipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. **tasmā vipākoti** avisesena saḷāyatanam vipākoti yesam laddhīti vuttam hoti.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Sattakkhattuparamatāniyatoti** sattakkhattuparamatāya niyato. **Imam vibhāganti** imam visesam. **Tvam panassa niyāmam icchasīti** avinipātadhammatāphalappattīhi aññasmim sattakkhattuparamabhāve ca niyāmam icchasīti attho.

Ānantariyābhāvanti yena so dhammābhisamayena bhabbo nāma hoti, tassa ānantariyakammassa abhāvanti attho, puggalassa vā ānantariyabhāvassa abhāvanti. Kim pana so antarādhhammam abhisamissatīti? Keci vadanti “sattakkhattuparamo sattamam bhavam nātikkamati, orato pana natthi paṭisedho”ti. Apare “yo bhagavatā ñāṇabalena byākato, tassa antarā abhisamayo nāma natthi, tathāpi bhavaniyāmassa kassaci abhāvā bhabboti vuccati. Yathā kusalā abhiññā cetanā kadāci vipākam adadamānāpi sati kāraṇe dātum bhabbatāya vipākadhammadhammā nāma, tathā indriyānam mudutāya sattakkhattuparamo, na niyāmasabbhāvā nāpi bhagavatā byākatattā, na ca indriyamudutā abhabbatākaro dhammoti na so abhabbo nāma. Abhabbatākaradhammā bhāvato cettha abhabbatā paṭisedhitā, na pana antarā abhisametum bhabbatā vuttā. Yadi ca sattakkhattuparamo antarā abhisameyya, kolamkolo siyā”ti. Visesam pana akatvā bhabbasabhāvatāya bhabboti vattum yuttam. **Na bhavaniyāmakam kiñcīti** passitvāti vacanaseso, byākarotīti vā sambandho.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. Kappaṭṭhakathāyaṃ **heṭṭhā**ti iddhibalakathāyaṃ.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā

660-662. Anantarāpayuttakathāyaṃ ānantariyaṃ payuttaṃ etenāti **anantarāpayuttoti** ānantariye anantarāsaddaṃ āropetvā aṭṭhakathāyaṃ attho vuttoti daṭṭhabbo. “Anantarapayutto”tipi pāḷi dissati.

Anantarāpayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Sesā te bhūmakadhammā aniyatā nāmā**ti ettha appattaniyāmānaṃ dhamme sandhāya “**tebhūmakadhammā**”ti āha. Eteva hi sandhāya “**tehi samannāgatopi aniyatoyevā**”ti vuttanti. Iti imaṃ vohāramattaṃ gahetvā “niyato bodhisatto pacchimabhaviko bhabbo dhammaṃ abhisametum okkamitum”ti adhippāyena “niyāmaṃ okkamati”ti yesaṃ laddhīti atthayojanā. Evaṃ pana vohāramatthasabbhāvo “niyato”ti vacanassa, dhammaṃ abhisametum bhabbatā ca “niyāmaṃ okkamati”ti vacanassa kāraṇabhāvena vuttā hoti, bhabbatāyeva pana ubhayassapi kāraṇanti yuttaṃ. **Aññenā**ti yadi niyato niyāmaṃ okkameyya, micchattaniyato sammattaniyāmaṃ, sammattaniyato vā micchattaniyāmaṃ okkameyya, na ca taṃ atthīti dassanatthanti attho.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. Asātarāgakathāyaṃ “**aho vata me etadeva bhaveyyā**”ti rajjanāti iminā evaṃ pavattamānoyeva lobho idha “rāgo”ti adhippeto, na aññathāti dasseti.

675. **Sutte panāti** etassa “adhippāyo”ti etena sambandho.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammatañhā-abyākatātīkathāvaṇṇanā

676-680. **Yasmā dhammatañhāti vuttā, tasmā abyākatāti** kusalesu dhammesu lokuttaresu vā sabbesu taṇhā “dhammatañhā”ti gahetvā yasmā sā taṇhā, tasmā kusalā na hoti, yasmā pana dhamme pavattā, tasmā akusalā na hotīti abyākatāti laddhīti dasseti. **Tīhi koṭṭhāsehi chapi taṇhā samkhipitvā dassitā**, tasmā dhammatañhāpi kāmatañhādibhāvato na abyākatāti adhippāyo.

Dhammatañhā-abyākatātīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. **Tanti** kusalaṃ akusalañcāti visuṃ sambandho daṭṭhabbo. **Taṃ** ubhayanti vā vacanaseso. **Paṭisandahatīti** ghaṭeti, anantaram uppadetīti vuttam hoti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saḷāyatanupattikathāvaṇṇanā

691-692. Keci vādino “āṅkure sākhaṇṇapādisampannānaṃ rukkhādānaṃ bījamattarā āvibhāvaṃ gacchatī”ti vadantīti tesaṃ vādaṃ nidassanaṃ karonto āha “**sampannasākhaṇṇapānaṃ**”ti-ādi.

Saḷāyatanupattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Cakkhuṇca paṭicca rūpe ca uppajjati sotaviññāṇanti** ettha “laddhivasena paṭijānāti”ti anantarupattirā sallakkhenti na so cakkhumhi rūpārammaṇaṃ sotaviññāṇaṃ icchati, atha kho sotamhiyeva saddārammaṇanti anantarūpaladdhivasena āpannattā “paṭijānāti”ti yuttaṃ vattum.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. Sammāvācādi rūpaṃ maggo cāti icchanto “**ariyarūpan**”tipi vadati.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. “Sarāgoti-ādi pana tasmim samaye rāgassa appahīnattā sarāgoti vattabban”ti purimapaṭho, “**sānusayoti-ādi pana tasmim samaye anusayassa appahīnattā sānusayoti vattabban**”ti pacchimapaṭho, so yutto. So hi na anusayapariyutṭhānānaṃ aññattaṃ, tasmā taṃ asādhakanti etena sametīti.

Añño-anusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Yasmā aniccādito manasikarotopi rāgādayo uppajjanti**, na ca te vipassanāya sampayuttā, tasmā ariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttanti laddhīti adhippāyo.

Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Tividhāyāti** kilesavatthu-okāsavasena, kāmarāgakāma vitakkakāmāvacaradhammavasena vā tividhāya. **Kilesakāmavasenāti** kilesakāmabhūtakāmadhātubhāvenāti vuttaṃ hoti. **Adhippāyaṃ asallakkhentoti** rūpadhātusahagatavasena anusetīti, rūpadhātudhammesu aññatarabhāvena rūpadhātupariyāpannoti ca pucchitabhāvaṃ asallakkhentoti attho.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. **Diṭṭhigataṃ “sassato lokoti kho vaccha abyākatametana”ti sassatādibhāvena akathitattā** “abyākatan”ti vuttanti sambandho. Ettha pana na diṭṭhigataṃ “abyākatan”ti vuttaṃ, atha kho “ṭhapanīyo eso pañho”ti dassitaṃ, tasmā sabbathāpi diṭṭhigataṃ “abyākatan”ti na vattabbanti vuttaṃ.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmāti** yasmā diṭṭhirāgānaṃ samāne vikkhambhanabhāvepi “vītarāgo”ti vuccati, na pana “vigatadiṭṭhiko”ti, tasmā diṭṭhi lokiyapariyāpannā na hotīti atthaṃ vadanti. Rūpadiṭṭhiyā abhāvā pana kāmādhātupariyāpannāya diṭṭhiyā bhavitabbaṃ. Yadi ca pariyāpannā siyā, tathā

ca sati kāmarāgo viya jhānalābhino diṭṭhipi vigaccheyyāti “vigatadiṭṭhiko”ti vattabbo siyā, na ca vuccati, tasmā apariyāpannā diṭṭhi. Na hi sā tassā avigatā diṭṭhi kāmarāgo viya kāmadiṭṭhi yena kāmadhātuyā pariyāpannā siyāti vadatīti veditabbaṃ.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Tasmā paccayatā vavatthitāti** hetupaccayabhūtaṃ dhammassa ārammaṇapaccayabhāvādinā viya adhipatipaccayatādinā ca na bhavitabbanti hetupaccayabhāvoyevetassa vavatthito hotīti attho.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Apuññābhisaṅkhārova gahito** “nanu avijjā saṅkhārena saha-jātā”ti vuttatīti adhippāyo. **Sahajāta-aññamañña-atthi-avigatasampayuttavasenāti** ettha nissayo kamabhedena atthiggahaṇena gahito hotīti na vutto, kammāhārā asādhāraṇatāyāti veditabbā. Vakkhati hi “tīṇi upādānāni avijjāya saṅkhārā viya taṇhāya paccayā hontī”ti¹, tasmā upādānehi samānā evettha saṅkhārānaṃ paccayato dassitāti.

Aññamaññapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Tatiyasaññāvedayitakathāyaṃ **sesasatte sandhāyāti** nirodhasamāpannato aññe yesaṃ nirodhasamāpattiyā bhavitabbaṃ, te pañcavokārasatte sandhāyāti adhippāyo, asaññasattānampi ca saññuppadā cutiṃ icchantīti sesasabbasatte sandhāyāti vā. **Sarīrapakatinti** tathārūpo ayaṃ kāyo, yathārūpe kāye paṇisamphassāpi kamantīti-ādikaṃ.

733-734. **Suttavirodho** siyāti idaṃ paravādiṃ sampañicchāpetvā vattabbaṃ.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. **Saññāvirāgavasena pavattabhāvanā asaññasamāpattipīti** laddhikittane saññāvirāgavasena pavattabhāvanam catutthajjhānasamāpattim “asaññasamāpattim”ti aggahetvā sāpi asaññitā¹ saññāvedayitanirodhasamāpattiyeva nāmāti parassa laddhīti dasseti. **Yasmā asaññasamāpattim samāpannassa alobhādayo atthīti** ettha sakasamayāsiddhā catutthajjhānasamāpatti “asaññasamāpatti”ti vuttā.

736. **Saññāvirāgavasena samāpannattā asaññitā**, na saññāya abhāvatoti catutthajjhānasamāpattimeva sandhāya vadati.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. **Kammena sahaajātoti pañhesu** “kammūpacayaṃ sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttaṃ sandhāya paṭijānātī”ti katthaci paḷho,

1. Asaññattā (Ka)

“cittasampayuttam sandhāya paṭikkhipati, cittavippayuttam sandhāya paṭijānāti”ti aññattha. Ubhayampi vicāretabbaṃ.

841. **Tasmā**ti tiṇṇampi ekakkhaṇe sabbhāvato tiṇṇam phassānañca samodhānā ca ekattaṃ pucchatīti adhippāyo daṭṭhabbo.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇasako samatto.

16. Soḷasamavagga

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. Sukhānuppadānakathāyaṃ **yaṃ evarūpanti** yaṃ nevattano, na paresaṃ na tassa, evarūpaṃ nāma anuppadinnaṃ bhavituṃ na arahati aññassa asakkuṇeyyattāti laddhimattena paṭijānāti, na yuttiyāti adhippāyo.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṃcittatāyā**ti¹ tadeva ārammaṇabhūtaṃ cittaṃ etassāti taṃcitto, tassa bhāvo taṃcittatā, tāya taṃcittatāya. Taṃ vā ālambakaṃ ālambitabbañca cittaṃ taṃcittaṃ, tassa bhāvo tasseeva ālambaka-ālambitabbatā taṃcittatā, tāya codetunti attho.

Adhigayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā

768-770. Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāyaṃ **heṭṭhā**ti cuddasamavagge **āgatapariyāpannakathāyaṃ**². “Samāpattesiyaṃ”ti-ādi vuttanayameva.

1. Taccittatāyāti (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 3. 243 piṭṭhe.

Yañcetta “atthi rūpaṃ arūpāvacaran”ti arūpāva-arakammassa katattā rūpaṃ vuttaṃ, tattha ca yaṃ vattabbaṃ, taṃ aṭṭhamavagge **arūperūpakathāyaṃ**¹ vuttanayamevāti.

Rūpaṃrūpāvacarārūpāvacarantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Cittaṃ anādiyivāti** “kiriya-cittena dānādipavattisabbhāvato”ti vuttaṃ kiriya-cittaṃ abyākataṃ anādiyivāti attho.

Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Ayoniso gahetvāti** aladdhavipākavārānampi kammānaṃ byantībhāvaṃ na vadāmīti atthaṃ gahetvāti adhippāyo. Keci pana “kammānaṃ vipākaṃ appaṭisaṃviditvā puggalassa byantībhāvaṃ na vadāmīti evaṃ ayoniso atthaṃ gahetvā”ti vadanti.

781. **Tāva na kamatīti laddhiyā paṭikkhipatīti** tāva na kamati, tato paraṃ kamatīti laddhiyā paṭikkhipatīti adhippāyo. Ettha kira “sati jīvite jīvitāvasese jīvitaṃ voropetī”ti vacanato attano dhammatāya marantaṃ koṭṭentassa vā sīsaṃ vā cindantassa natthi pāṇatipātoto ācariyā vadanti. Pāṇo pāṇasaññitā vadhakacitta-upakkamamaraṇesu vijjamānesupi na tena upakkamena matoti natthi pāṇatipātiti adhippāyo. Evaṃ pana marantena tena ekacittavārāmpi dhammatāmarāṇato orato na matoti dubbiññeyyametaṃ.

Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 210 piṭṭhe.

3. Sabbamidamkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Bījato añkurassevāti** yathā añkurassa abījato nibbatti natthi, tathā paccuppannapavattassapi akammato kammavipākato nibbatti natthi, taṃ sandhāya paṭikkhipatīti adhippāyo. **Deyyadhammavasena dānaphalaṃ pucchatīti** deyyadhammavasena yāya cetanāya taṃ deti, tassa dānassa phalaṃ pucchati, na deyyadhammassāti vuttaṃ hoti.

Sabbamidamkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccattenāti**¹ “yāva dukkhā nirayā”²ti² ādisu viya dukkhārammaṇattenapi dukkhaṃ vattabbanti adhippāyo.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Navattabbamsaṃghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. Navattabbamsaṃghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāyaṃ **na ca tāni dakkhiṇaṃ visodhetum sakkontīti** yathā puggalo sīlapisodhanādīni katvā nirodhampi samāpajjitvā visodhetum sakkoti, na evaṃ maggapalānīti adhippāyo, appaṭiggahaṇatoti vā.

Navattabbamsaṃghodakkhiṇaṃvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. Dakkhiṇāvisuddhikathāyaṃ **visujjheyyāti** etassa atthaṃ dassento “**mahapphalā bhaveyyā**”ti āha. **Dāyakasseva cittavisuddhi vipākadāyikā hotīti** paṭiggāhakanirapekkhā paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā dāyakeneva mahāvīpākacetanattaṃ āpādikā, paṭiggāhakanirapekkhā vipākadāyikā hotīti adhippāyo. **Añño aññassa**

1. Aniccatṭhena (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Ma 3. 205 piṭṭhe.

kārakoti ya**di** dāyaka**ssa** dānaceta**nā** nāma paṭiggāha**k**ena ka**tā** bhaveyya, yuttarūpa**m** siyāti kasmā vutta**m**, nanu laddhikittane “dāyake**n**a dāna**m** dinnam, paṭiggāha**k**ena vipāko nibbattitoti añño añña**ssa** kāra**k**o bhaveyyā”ti vuttanti? Saccame**ta**m, paṭiggāha**k**ena vipāko nibbattitoti añño añña**ssa** kāra**k**o bhaveyyā”ti vuttanti? Saccame**ta**m, paṭiggāha**k**ena vipāka**n**ibbatta**n**ampi pana dānaceta**nā**nibbatta**n**ena ya**di** bhaveyya, eva**m** sati añño añña**ssa** kāra**k**oti yuttarūpa**m** siyāti adhippāyo.

Dakkhiṇāvisuddhika**thā**vaṇṇa**nā** niṭṭhi**tā**.

Sattarasamavaggavaṇṇa**nā** niṭṭhi**tā**.

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇa**nā**

802-803. **Ayonisoti** “tusitapura**m** sandhāyā”ti-ādika**m** gahaṇa**m** sandhāyāha.

Manussalokakathāvaṇṇa**nā** niṭṭhi**tā**.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇa**nā**

804-806. Tassa ca desana**m** sampaṭicchitvā sayameva ca āyasma**tā** Ānandattherena desitoti vadati.

Dhammadesanākathāvaṇṇa**nā** niṭṭhi**tā**.

6. Jhānaśāṅkanti**k**athāvaṇṇa**nā**

813-816. Jhānaśāṅkanti**k**athāya**m** uppaṭipāṭiya**ti** paṭhamajjhāna**to** vuṭṭhāya vitakkavicārā ādīnavato manasikātabbā, tato dutiyajjhāna**na** bhavitabbanti eva**m** yo upacārāna**m** jhānāna**ñ**ca anukkamo, tena vināti attho.

Jhānaśāṅkanti**k**athāvaṇṇa**nā** niṭṭhi**tā**.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. **Jhānantarikā nāma esāti** paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhānaṃ, atha kho dakkhiṇapubbādidisantarikā viya jhānantarikā nāma esāti. Katarā? Yoyaṃ avitakkavicāramatto samādhīti yojetabbaṃ.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cakkhunārūpāmpassatītikathāvaṇṇanā

826-827. **Paṭijānanam sandhāyāti** “cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hoti”ti-ādinā¹ nayena vuttaṃ manoviññāṇapaṭijānanam kira sandhāyāti adhippāyo, tasmā “evaṃ sante rūpaṃ manoviññāṇam āpajjatīti manoviññāṇapaṭijānanam pana rūpadassanam katham hoti”ti vicāretabbaṃ.

Cakkhunārūpāmpassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Ekūnavīsativavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Anuppannāyeva nuppajantīti pahīnā nāma honti**, tasmā natthi kilesapajahanāti paṭikkhipati. Te pana neva uppajjitvā vigatā, nāpi bhavissanti, na ca uppannāti atīte kilese pajahatīti-ādi na vattabbanti dasseti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 261 piṭṭhe.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. **Anattalakkhaṇaṃ tāva ekaccanti** arūpakkhandhānaṃ anattalakkhaṇaṃ vadati. **Ekena pariyāyenāti** anattalakkhaṇassa jarāmarañabhāvapariyāyenāti vadanti. Rūpakkhandhādīnañhi mā jīratu mā maratūti alabbhaneyyo avasavattanākāro anattatā, sā atthato jarāmarāṇameva, tañca “jarāmarāṇaṃ dvīhi khandhehi saṅgahitan”¹ vuttattā arūpakkhandhānaṃ jarāmarāṇaṃ saṅkhārakkhandhapariyāpannanti ayametesam adhippāyo.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Phaluppatti cāti** pattidhammaṃ vadati.

Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādisabhāvatāsaṅkhātāti** ettha rūpādīnaṃ sabhāvatāti rūpādisabhāvatāti evamattho daṭṭhabbo. Bhāvaṃ hesa tathatāti vadati, na bhāvayoganti.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. **Anavajjabhāvamatteneva nibbānaṃ kusalanti** yaṃkiñci kusalaṃ, sabbam taṃ anavajjabhāvamatteneva, tasmā nibbānaṃ kusalanti vuttaṃ hoti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. “**Sakim nimuggo nimuggova hoti**”ti **suttam nissāyāti** tāya jātiyā lokuttarasaddhādīnaṃ anuppattiṃ sandhāya kataṃ avadhāraṇaṃ saṃsārakhāṇukabhāvaṃ sandhāya katanti maññamāno puthujjanassāyaṃ accantaniyāmatā, yāyaṃ niyatamicchādīṭṭhīti “atthi puthujjanassa accantaniyāmatā”ti vadati. Vicikicchuppatti niyāmantaruppatti ca accantaniyāmanivattakā vicāretvā gahetabbā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. **Lokiyānampīti** lokuttarānaṃ viya lokiyā nampi saddhādīnaṃyeva saddhindriyādibhāvadassanena lokiyasaddhindriyādibhāvaṃ sādhetuṃ **saddhādīnaṃ yeva saddhindriyādibhāvadassanatthaṃ vuttanti** attho daṭṭhabbo.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vīsativavagga

2. Ñāṇakathāvaṇṇanā

863-865. Ñāṇakathāyaṃ **dukkhaṃ parijānātīti lokuttaramaggañāṇameva dīpetīti** “dukkhaṃ parijānātī”ti vadanto¹ idaṃ tava vacanaṃ lokuttaramaggañāṇameva dīpeti, na tasseva ñāṇabhāvaṃ. Kasmā? Yasmā na lokuttarameva ñāṇaṃ, tasmā na idaṃ sādhakanti vuttaṃ hoti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vadanta (?)

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

867-868. **Paṇunnanti** paṇuditaṃ, anavasesakhittanti attho.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **tassa atthitāya paṭiññāti** tassa hatthināgassa ca dibbayānassa ca atthitāyāti visum yojetabbam.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ñāṇakathāvaṇṇanā

876-877. Ñāṇakathāyaṃ **sace taṃ dvādasavattukanti** ettha ca “lokuttaran”ti vacanaseso, taṃ vā lokuttaraññāṇaṃ sace dvādasavattukanti attho. Pariññeyyanti pubbabhāgo, pariññātanti aparabhāgo, saccaññāṇaṃ pana maggakkhaṇepi parijānanādikiccasādhanavasena hotīti āha “**saddhim pubbabhāgaparabhāgehī**”ti.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Visatimavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsativavagga

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Tisupi pucchāsu codanatthaṃ vuttanti** tisupi pucchāsu “sāsanān”ti-ādivacanāṃ vuttanti samudāyā ekadesānaṃ adhikaraṇābhāvena vuttāti daṭṭhabbā.

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. Iddhikathāyaṃ **atthi adhippāya-iddhīti** adhippāyavasena ijjhanato adhippāyoti evaṃnāmikā iddhi atthīti attho.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Dhammakathāyaṃ **rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvāti** yo rūpassa niyāmo vucceyya, so rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthīti rūpaṭṭhato aññaṃ rūpaṇca na hoti, tasmā rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena “rūpaṃ rūpaṭṭhena niyatan”ti vattabbaṃ, na aññathā rūpaṭṭhena niyāmenāti adhippāyo. Tattha rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāve dassite rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvo dasitoyeva nāma hotīti tameva rūpato aññassa rūpaṭṭhassa abhāvaṃ dassento **“rūpasabhāvo hī”**ti-ādimāha. **Esa vohāro**ti rūpassa sabhāvo rūpasabhāvo, rūpassa attho rūpaṭṭhoti evaṃ aññattaṃ gahetvā viya pavatto rūpasabhāvavohāro rūpaṭṭhavohāro vā vedanādīhi nānattameva so sabhāvoti nānattasaññāpanatthaṃ hotīti attho. **Tasmāti** rūpassa rūpaṭṭhena anaññattā. “Rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvan”ti avatvā **“rūpaṃ rūpaṭṭhena niyatan”**ti vadato¹ tañca vacanaṃ vuttappakārena sadosaṃ, atha kasmā “rūpañhi rūpaṭṭhena niyatanti rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvanti adhippāyena vattabbaṃ”ti vadanto “rūpaṃ rūpaṭṭhena niyatan”ti paṭijānātīti attho daṭṭhabbo. Nanu cetam attanāva vuttaṃ, na parenāti paṭijānātīti na vattabbanti? Na, attānampi paraṃ viya vacanato. Vattabbanti vā sakavādinā vattabbanti vuttaṃ hoti. Yadi ca tena vattabbaṃ paṭijānāti ca so etamatthanti, atha kasmā paṭijānāti sakavādīti ayamettha attho. **Attantaravasenāti** tattha vuttameva kāraṇaṃ nigūhitvā parena coditanti tameva kāraṇaṃ dassetvā codanaṃ nivattati. **Ito aññathāti** rūpādisabhāvamattaṃ muñcitvā tena parikappitaṃ niyataṃ natthīti

tassa parikappitassa nivattanatthaṃ puna teneva codetum
“micchattaniyatan”ti-ādimāhāti attho.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekavīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

22. Bāvisativavagga

2. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. Kusalacittakathāyaṃ **javanakkhaṇeti** parinibbānacittato
purimajavanakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. **Bhavaṅgacitteti** bhavaṅgapariyosānattā cuticittam
“bhavaṅgacittan”ti āha.

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. **Sattavassikaṃ gabbhaṃ disvā** “gabbheyeva
arahattappattihetubhūto indriyaparipāko atthī”ti “arahattapattipi atthī”ti
maññati, ākāśasupinaṃ disvā “ākāśagamanādi-abhiññā viya
dhammābhisamayo arahattappatti ca atthī”ti maññatīti adhippāyo.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āsevanapaccaya kathāvaṇṇanā

903-905. Na koci āsevanapaccayaṃ āsevati nāmāti yathā bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhāti, evaṃ bhāvanāsaṅkhātāṃ āsevanapaccayaṃ gaṇunto āsevanto nāma koci natthīti attho.

Āsevanapaccaya kathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. Pathaviyādirūpesu kesañci uppādo kesañci nirodhoti evaṃ patiṭṭhānaṃ rūpasantatiyā hoti. Na hi rūpānaṃ anantarādipaccayā santi, yehi arūpasantatiyā viya rūpasantatiyā pavatti siyāti citte “citte mahāpathavi saṇṭhātī”ti-ādi coditaṃ.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

23. Tevīsativavagga

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Karuṇādhippāyena ekādhippāyoti**¹ rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṃ hoti. **Ekā adhippāyoti** ettha ekatobhāve ekasaddo daṭṭhabbo. Samānatthe hi sati rāgādhippāyepi ekādhippāyenāti ekādhippāyatā atthīti.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. Issariyena yathādhippetassa karaṇaṃ **issariyakāmakārikā**. **Gaccheyyāti** gabbhaseyyokkamaṇaṃ gaccheyya.

1. Kāruṇṇena vā ekena adhippāyena ekādhippāyo (Aṭṭhakathāyaṃ)

Issariyakāmakārikāhetu nāma dukkarakārikā micchādīṭṭhiyā karīyatīti ettha dukkarakārikā nāma issariyakāmakārikāhetu kariyamānā micchādīṭṭhiyā karīyatīti attho daṭṭhabbo, issariyakāmakārikāhetu nāma vinā micchādīṭṭhiyā kariyamānā natthīti vā.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. Mettādayo sandhāya “mettādayo viya na rāgo rāgapatirūpako koci atthīti rāgameva gaṇhāti, evaṃ dosepī”ti vadanti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Na aniccādibhāvanti**¹ ettha aniccādiko bhāvo etassāti aniccādibhāvanti rūpaṃ vuttaṃ. “**Na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhan**”ti vadantena “**dukkhaññeva parinipphannan**”ti dukkhasaccaṃ sandhāya pucchā katāti dassitaṃ hoti. Evaṃ sati tena “cakkhāyatanam aparinipphannan”ti-ādi na vattabbaṃ siyā. Na hi cakkhāyatanādīni anupādinnānaṃ lokuttarāni vā. **Tanti** “dukkhaññeva parinipphannaṃ, na pana rūpan”ti etaṃ rūpassa ca dukkhattā no vata re vattabbeti attho.

Aparinipphakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇamūlaṭīkā samattā.

1. Na aniccādisabhāvanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Yamakapakaraṇamūlaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Kathāvatthupakaraṇena saṅkhepeneva desitena dhammesu viparītaggaḥaṇaṃ nivāretvā tesveva dhammesu dhammasaṅgahādīsu pakāsītesu dhammapuggalokāsādinissayānaṃ sanniṭṭhānasamśayānaṃ vasena nānappakāraḥkosallatthaṃ yamakapakaraṇaṃ āradhmaṃ, taṃ samayadesadesakavaseneva dassetvā samvaṇṇanākkamañcassa anuppattaṃ “āgato bhāro avassaṃ vahitabbo”ti samvaṇṇanamassa paṭijānanto āha “saṅkhepenevā”ti-ādi.

Tattha **yamassa visayā**ti totī jātīyā sati maraṇaṃ hotīti jāti, pañca vā upādānakkhandhā yamassa visayo, taṃ samudayappahānena atītīti attho. Yamassa vā rañño visayaṃ maraṇaṃ, tassa āṇāpavattiṭṭhānaṃ desaṃ vā atīto. “Chaccābhiṭṭhānāni abhabba kātun”ti¹ vuttānaṃ channaṃ abhabbaṭṭhānānaṃ desakoti **chatṭhānadesako**. Ayamā ekekā hutvā āvattā nīlā amalā ca tanuruhā assāti **ayamāvattanīlāmalatanuruho**.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlayamaka uddesavāraṇṇanā

1. **Yamakānaṃ vasena desitattā**ti iminā dasasu ekekassa yamakasamūhassa taṃsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassa yamakānaṃ vasena laddhavohārataṃ dasseti.

1. Khu 1. 6, 314 piṭṭhesu.

Kusalakusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnarū atthānaṃ vasena atthayamakanti etena “ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā”ti etasseva yamakabhāvo āpajjati ce? Nāpajjati ñātuṃ icchitānaṃ dutiyapaṭhamapucchāsu vuttānaṃ kusalakusalamūlavisesānaṃ, kusalamūlakusalavisesehi vā ñātuṃ icchitānaṃ paṭhamadutiyapucchāsu sannitṭhānapadasaṅgahitānaṃ kusalakusalamūlānaṃ vasena atthayamakabhāvassa vuttattā. Ñātuṃ icchitānaṃhi visesānaṃ visesavantāpekkhānaṃ, taṃvisesavataṃ vā dhammānaṃca visesāpekkhānaṃ ettha padhānabhāvoti ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hoti. Atthasaddo cettha na dhammavācako hetuphalādivācako vā, atha kho pāli-atthavācako. Tenevāha “**tesaññeva atthānaṃ**”ti-ādi.

Tiṇipi padāni ekato katvāti idaṃ nāmapadassa kusalādīnaṃ saṅgāhakattamattameva sandhāya vuttaṃ, na niravasesasaṅgāhakattam. Sabbakusalādisaṅgaṇhanatthameva ca nāmapadassa vuttattā “**kusalattikamātikāya catūsu padesū**”ti vuttaṃ.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlayamaka niddesavāraṇṇanā

52. **Aññamaññayamake ye keci kusalāti apucchitvāti** ettha yathā dutiyayamake “ye keci kusalamūlā”ti apucchitvā “ye keci kusalā”ti pucchā katā, evamidhāpi “ye keci kusalā”ti pucchā kātabbā siyā purimayamakaviṭṭhaṃ apubbaṃ gahetvā pacchimayamakassa appavattattāti adhippāyo. “Paṭilomapucchānurūpabhāvato”ti keci. Purimapucchāya pana atthavasena katāya tadanurūpāya pacchimapucchāya bhavitabbaṃ anuloma vigatasamśayassa paṭilome samśayuppattito. Tena na ca pacchimapucchānurūpāya purimapucchāya bhavitabbanti purimovettha adhippāyo yutto. **Imināpi byañjanena tashevattassa sambhavatoti** idamevaṃ na sakkā vuttuṃ. Na hi kusalabyañjanattho eva kusalamūlena ekamūlabyañjanattho, teneva vissajjanampi eva kusalamūlena ekamūlabyañjanattho, teneva vissajjanampi asamānaṃ hoti. Kusalabyañjanena

hi pucchāya katāya “avasesā”ti imasmiṃ ṭhāne “avasesā kusalā dhammā”ti vattabbaṃ hoti, itarathā avasesā kusalamūlasahajātā dhammāti, na ca tāni vacanāni samānatthāni kusalakusalābyākatadīpanatoti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā—“ye keci kusalā”ti imināpi byañjanena “ye kici kusalamūlena ekamūlā”ti vuttabyañjanatthasseva sambhavato duttiyayamake viya apucchitvā “ye kici kusalamūlena ekamūlā”ti pucchā katā. Na hi kusalamūlehi viya kusalamūlena ekamūlehi aññe kusalā santi, kusalehi pana aññepi te santīti.

Paṭilomapucchāvaṇanāyaṃ **“kusalamūlena ekamūlā”ti hi pucchāya katāya “mūlāni yāni jakato uppajjanti”ti heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanam kātabbam bhaveyyāti** vuttaṃ, tampi tathā na sakkā vuttum. “Ye vā pana kusalamūlena aññamaññamūlā, sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti ca pucchite “āmantā” icceva vissajjanena bhavitabbaṃ. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlaṃ na hoti, yena anulomapucchāya viya vibhāgo kātabbo bhaveyya. Yattha tīṇi kusalamūlāni uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāni ekamūlāni ca dvinnam dvinnam ekekena aññamaññekamūlattā. Yattha pana dve uppajjanti, tattha tāni aññamaññamūlāneva, na ekamūlānīti etassa gahaṇassa nivāraṇattham “mūlāni yāni ekato uppajjanti”ti-ādinā vissajjanam kātabbanti ce? Na, “āmantā”ti imināva vissajjanena taṃgahaṇanivāraṇato anulomapucchāvissajjanena ca ekato uppajjamānānaṃ dvinnam tiṇṇaṃ mūlānaṃ aññamaññekamūlabhāvassa nicchitattā. Aññamaññamūlānañhi samānamūlatā eva ekamūlavacanena pucchīyati, na aññamaññasamānamūlatā, atthi ca dvinnam mūlānaṃ samānamūlatā. Tesu hi ekekaṃ itarena mūlena taṃmūlehi aññehi samānamūlanti.

Aññamaññamūlatte pana nicchite ekamūlattasaṃsayābhāvato “sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti pucchā na katāti daṭṭhabbā. “Aññamaññassa mūlā etesanti pi aññamaññamūlā, samānatthena ekaṃ mūlaṃ etesanti ekamūlā”ti ubhayampi vacanaṃ mūlayuttatameva vadati, teneva ca ubhayatthāpi “kusalamūlenā”ti vuttaṃ. Tattha mūlayogasāmaññe ekamūlatte nicchite tabbiseso aññamaññamūlabhāvo na nicchito hotīti anulomapucchā pavattā, mūlayogavisese pana aññamaññamūlatte nicchite na vinā

ekamūlattena aññamaññamūlattaṃ atthīti mūlayogasāmaññaṃ ekamūlattaṃ nicchitameva hoti, tasmā “ekamūlā”ti puccham akatvā yathā kusalamūlavacanaṃ ekamūlavacanañca kusalabhāvadīpakaṃ na hotīti kusalabhāve saṃsayasabbhāvā paṭhamadutiyayamakesu “sabbe te dhammā kusalā”ti paṭilomapucchā katā, evaṃ aññamaññamūlavacanaṃ kusalabhāvadīpakaṃ na hotīti kusalabhāve saṃsayasabbhāvā kusalādhikārassa ca anuvattamānattā “sabbe te dhammā kusalā”ti paṭilomapucchā katāti.

53-61. Mūlanaye vutte eva atthe kusalamūlabhāvena mūlassa visesanena samānena mūlena aññamaññassa ca mūlena mūlayogadīpanena cāti iminā pariyāyantarena pakāsetum mūlamūlanayo vutto. Aññapadatthasamāsantena ka-kārena tīsupi yamakesu mūlayogameva dīpetum mūlakanayo vutto. Mūlamūlakanayavacanapariyāyo vuttappakārova.

74-85. **Abbohārikaṃ katvāti** na ekamūlabhāvaṃ labhamānehi ekato labbhamānattā sahetukavohārarahitaṃ¹ katvā. Na vā sahetukaduke viya ettha hetupaccayayogāyogavasena abbohārikaṃ kataṃ, atha kho sahetukavohārameva labhati, na ahetukavohāranti abbohārikaṃ kataṃ. **Ekato labbhamānakavasenāti** ahetukacittuppādanibbānehi hetupaccayarahitehi saha labbhamānakarūpavasenāti attho.

86-97. Yassaṃ pāliyaṃ “ahetukaṃ nāmamūlena na ekamūlaṃ sahetukaṃ nāmamūlena ekamūlan”ti² pāṭho āgato, tattha “ye keci nāmā dhammā”ti nāmānaṃ niddhāritattā “ahetukaṃ sahetukan”ti ca vutte “nāman”ti ca idaṃ viññāyamānamevāti na vuttanti veditabbaṃ. Yattha pana “ahetukaṃ nāmaṃ, sahetukaṃ nāman”ti² ca pāṭho, tattha supākaṭabhāvatthaṃ “nāman”ti vuttanti.

Niddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Alabbhamānattā ahetukavohārarahitaṃ (Ka)

2. Abhi 5. 13 piṭṭhe.

2. Khandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

2-3. Khandhayamake chasu kālabhedesu puggala-okāsapuggalokāsavasena khandhānaṃ uppādanirodhā tesāṃ pariññā ca vattabbā. Te pana khandhā “rūpakkkhandho”ti-ādīhi pañcahi padehi vuccanti, tesāṃ dasa avayavapadāni. Tattha yo rūpādi-avayavapadābhīhito dhammo, kiṃ so eva samudāyapadassa attho. Yo ca samudāyapadena vutto, so eva avayavapadassāti etasmim̐ saṃsayaṭṭhāne rūpādi-avayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṃ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena rūpādi-avayavapadānaṃ atthoti imamatthaṃ dassetuṃ “rūpaṃ rūpakkkhandho, rūpakkkhandho rūpaṃ”ti-ādinaṃ¹ **padasodhanavāro** vutto.

Puna “rūpakkkhandho”ti-ādīnaṃ samāsapadānaṃ uttarapadatthappadhānattā padhānabhūtaṃ khandhapadassa vedanādi-upapadatthassa ca sambhavato yathā “rūpakkkhandho”ti etasmim̐ pade rūpāvayavapadena vuttassa rūpakkkhandhabhāvo hoti rūpa-saddassa khandha-saddassa ca samānādhikaraṇabhāvatoti, evaṃ tattha padhānabhūtena khandhāvayavapadena vuttassa vedanākkhandhādibhāvo hoti khandhapadena vedanādipadānaṃ samānādhikaraṇattāti etasmim̐ saṃsayaṭṭhāne khandhāvayavapadena vutto dhammo koci kenaci samudāyapadena vuccati, na sabbo sabbenāti imamatthaṃ dassetuṃ “rūpaṃ rūpakkkhandho, khandhā vedanākkhandho”ti-ādinaṃ **padasodhanamūlacakkavāro** vutto. Evañca dassentena rūpadisaddassa visesanabhāvo, khandhasaddassa visesitabbabhāvo, visesanavisesitabbānaṃ samānādhikaraṇabhāvo ca dassito hoti.

Tenettha saṃsayo hoti—kiṃ kandhato aññampi rūpaṃ atthi, yato vinivattaṃ rūpaṃ kandhavisesanaṃ hoti, sabbeva kandhā kiṃ kandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbāti, kiṃ pana taṃ kandhavisesanabhūtaṃ rūpanti? Bhūtopādāyarūpaṃ tasseeva gahitattā. Niddese “kandhā rūpakkkhandho”ti padaṃ uddharitvā vissajjanaṃ katanti. Evaṃ etasmim̐ saṃsayaṭṭhāne na kandhato aññaṃ rūpaṃ atthi, teneva cetena rūpasaddena vuccamānaṃ suddhena kandhasaddena vuccate,

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

na ca sabbe khandhā khandhavisesanabhūtena rūpena visesitabbā, teneva te vibhajitabbā, esa nayo vedanākkhandhādīsūpīti imamatthaṃ dassetuṃ “rūpaṃ khandho, khandhā rūpaṃ”ti-ādinā **suddhakhandhavāro** vutto.

Tato “rūpaṃ khandho”ti etasmim̐ anuññāyamāne “na kevalaṃ ayaṃ khandhasaddo rūpavisesanova, atha kho vedanādivisesano cā”ti rūpassa khandhabhāvanicchayānantaraṃ khandhānaṃ rūpavisesanayoge ca saṃsayo hoti. Tattha na sabbe khandhā vedanādivisesanayuttā, atha kho keci kenaci visesanena yuñjantīti dassetuṃ **suddhakhandhamūlacakkavāro** vuttoti. Evaṃ yesaṃ uppādādayo vattabbā, tesaṃ khandhānaṃ paṇṇattisodhanavasena tannicchayatthaṃ **paṇṇattivāro** vuttoti veditabbo.

Cattāri cattāri cakkāni bandhitvāti ettha cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttāni ekekakhandhamūlāni cattāri cattāri yamakāni bandhitvāti. Iminā hi ettha atthena bhavitabbanti. Cattāri cattāri yamakāni yathā ekekakhandhamūlakāni honti, evaṃ bandhitvāti vā attho daṭṭhabbo. Tattha “rūpaṃ rūpakkhandho”ti evamādikaṃ mūlapadaṃ nābhim̐ katvā “khandhā”ti idaṃ nemim̐, “vedanākkhandho”ti-ādinī are katvā cakkabhāvo vuttoti veditabbo, na maṇḍalabhāvena sambajjhanato. Vedanākkhandhamūlakādīsūpi hi heṭṭhimaṃ sodhetvāva pāṭho gato, na maṇḍalasambandhenāti. **Teneva ca kāraṇenāti** suddhakhandhalābhamattameva gahetvā khandhaviseseane rūpādimhi suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā khandhavisesanabhāvasaṅkhātāṃ rūpādi-atthaṃ dassetuṃ khandhasaddena saha yojetvā “khandhā rūpakkhandho”ti-ādinā nayena padaṃ uddharitvā atthassa vibhattattāti attho.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

26. **Piyarūpaṃ sātārūpanti** “cakkhum̐ loke piyarūpaṃ -pa-. Rūpā loke -pa-. Cakkhuviññāṇaṃ -pa-. Cakkhusamphasso -pa-. Cakkhusamphassajā vedanā -pa-. Rūpasaññā -pa-. Rūpasañcetanā -pa-. Rūpataṇhā -pa-. Rūpavitakko -pa-. Rūpavicāro”ti¹ evā vutthaṃ

1. Dī 2. 246; Ma 1. 85; Abhi 2. 106 piṭṭhesu.

taṇhāvatthubhūtaṃ tebhūmakam veditabbaṃ, tasmā yaṃ
 pañcakkhandhasamudāyabhūtaṃ piyarūpasātarūpaṃ, taṃ ekadesena
 rūpakkhandho hotīti āha “piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhandho”ti.
 Piyasabhāvatāya vā rūpakkhandho piyarūpe pavisati, na rūppanasabhāvenāti
 “piyarūpaṃ sātarūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhandho”ti vuttaṃ. **Saññāyama-
 ke tava diṭṭhisaññāti** “viseso”ti vacanaseso. Tattha diṭṭhi eva saññā diṭṭhisaññā.
 “Sayam samādāya vatāni jantu, uccāvacaṃ gacchati saññāsatto”ti¹,
 “saññāvirattassa na santi ganthā”ti² ca evamādisu hi diṭṭhi ca “saññā”ti
 vutāti.

28. “Na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā”ti evaṃ
 khandhassappavattiyā abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvoti
 paṇṇattisodhanamattameva karotīti daṭṭhabbaṃ, na aññadhammasabbhāvo
 evettha pamāṇaṃ. Evañca katvā “nāyatanā na sotāyatananti? Āmantā”ti-
 ādiṃ vakkhatīti.

39. **Rūpato aññe vedanādayoti** ettha lokuttarā vedanādayo daṭṭhabbā. Te
 hi piyarūpā ca sātarūpā ca na honti taṇhāya anārammaṇattāti rūpato aññe
 hontīti. **Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesāti** idampi etehi saddhiṃ na-
 saddānaṃ appavattimattameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā
 “cakkhuṇca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanā”ti-
 ādiṃ³ vakkhati. Na hi tattha avasesaggahaṇena gayhamānaṃ kañci atthi.
 Yadi siyā, dhammāyatanam siyā. Vakkhati hi “dhammo āyatananti?
 Āmantā”ti⁴. Taṇhāvatthu ca na taṃ siyā. Yadi siyā, iyarūpasātarūpabhāvato
 rūpaṃ siyā “rūpaṃ khandhoti? Āmantā”ti⁵ vacanato khandho cāti.
 Aṭṭhakathāyaṃ pana avijjamānepi vijjamānaṃ upādāya itthi
 purisādiggaḥaṇasabbhāvaṃ sandhāya **avasesāti** ettha paññattiyā
 gahaṇamkatanti veditabbaṃ.

Paṇṇatiniddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 403 piṭṭhe.

2. Khu 1. 411 piṭṭhe.

3. Abhi 5. 79 piṭṭhe.

4. Abhi 5. 80 piṭṭhe.

5. Abhi 5. 27 piṭṭhe.

2. Pavattivāraṇṇanā

50-205. Pavattivāre vedanākkhandhādīmūlakāni pacchimeneva saha yojetvā tīṇi dve ekañca yamakāni vuttāni, na purimena. Kasmā? Amissakakālabhedesu vāresu atthavisesābhāvato. Purimassa hi pacchimena yojitayamakameva pacchimassa purimena yojanāya pucchānaṃ uppaṭipāṭiyā vucceyya, atthe pana na koci visesoti. Pucchāvissajjanesupi visesā natthi, tena tathā yojanā na kathāti. Kālabhedā panettha cha eva vuttā. Atītena paccuppanno, anāgatena paccuppanno, anāgatenātītoti ete pana tayo yathādassitā missakakālabhedā eva tayo, na visum vijjantīti na gahitā. Tattha tattha hi paṭilomapucchāhi atītena paccuppannādayo kālabhedā dassitā, teneva ca nayena “yassa rūpakkhando uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjati”ti-ādi sakkā yojetum. Teneva hi missakakālabhedesu ca na pacchimapacchimassa khandhassa purimapurimena yojanaṃ katvā yamakāni vuttāni. Amissakakālabhedesu gahitanīyāmena sukhaggahaṇatthampi pacchimapacchimeneva yojetvā vuttānīti.

Imināyeva ca lakkhāṇenāti-ādinā yena kāraṇena “purepaṇho”ti ca “pacchāpaṇho”ti ca nāmaṃ vuttam, taṃ dasseti. Yassa hi sarūpadassanena vissajjanaṃ hoti, so paripūretvā visajjetabbatthasaṅgaṇhanato paripuṇṇapaṇho nāma. Taṃvissajjanassa pana purimakotṭhāsena sadisatthatāya purepaṇho, pacchimakotṭhāsasadisatthatāya “pacchāpaṇho”ti ca nāmaṃ vuttam. Sadisatthatā ca sannitṭhinasamsayapadavisesaṃ avicāretvā ekena padena saṅgahitassa khandhassa uppādanīrodhalābhasāmaññamattena purepaṇhe daṭṭhabbā. Sannitṭhānapadasaṅgahitassa vā khandhassa anuññātavasena purepaṇho vuttoti yuttam.

Sannitṭhānatthasseva paṭikkhipanaṃ paṭikkhepo, saṃsayattaniṇvāraṇaṃ paṭisedhoti ayaṃ paṭikkhepaṭisedhānaṃ viseso. **Pālipadameva hutvāti** pucchāpāṭiyā “nuppajjati”ti yaṃ padaṃ vuttam, na-kāravirahitaṃ vadeva padaṃ hutvāti attho. Tattha uppattinīrodhapaṭisedhassa paṭisedhanattham pāḷigatiyā vissajjanaṃ uppattinīrodhānameva paṭisedhanattham paṭisedhena vissajjanaṃ katanti veditabbaṃ.

Catunnaṃ pañhānaṃ pañcannaṃca vissajjanānaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepo tadekadesapakkhepavasena vuttoti vedītabbo. Paripuṇṇapañho eva hi sarūpadassanena ca vissajjanānaṃ sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhipitabbanti.

Kim nu sakkā ito paranti ito pālīvavattthānadassanādito añño kim nu sakkā kātunti aññassa sakkuṇeyyassa abhāvaṃ dasseti.

“Suddhāvāsānaṃ tesāṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca nuppajjitthā”ti etena suddhāvāsabhūmisu ekabhūmiyampi dutiyā upapatti natthīti nāpitaṃ hoti. Paṭisandhito pabhūti hi yāva cuti, tāva pavattakammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa uppādanīrodhavasena ayaṃ desanā pavattā. Tasmiṃhi abbhocchinne kusalādīnaṃca pavatti hoti, vocchinne ca appavattīti teneva ca uppādanīrodhā dassitā, tasmā tassa ekasattassa paṭisandhi-uppādato yāva cutinīrodho, tāva atītātā natthi, na ca tato pubbe tattha paṭisandhivasena kammajasantānaṃ uppannapubbanti khandhadvayampi “nuppajjitthā”ti vuttaṃ. Kasmā pana etāya pālīyā sakalepi suddhāvāse dutiyā paṭisandhi natthīti na viññāyatīti? Uddhamasotapālīsabbhāvā. Dve hi pālīyo saṃsandetabbāti.

“Asaññasattānaṃ tesāṃ tattha rūpakkhandho uppajjissatī”ti ettha “yassa yattha rūpakkhandho uppajjissatī”ti etena sanniṭṭhānena visesitā asaññasattāpi santīti te eva gahetvā “asaññasattānaṃ”ti vuttaṃ. Tena ye sanniṭṭhānena vjjetā, te tato pañcavokāraṃ gantvā parinibbāyissanti, na tesāṃ puna asaññe upapattippasaṅgo atthīti te sandhāyāha “pacchimabhavikānaṃ tesāṃ tattha rūpakkhandho ca nuppajjissati vedanākkhandho ca nuppajjissatī”ti¹. Ettha kim pañcavokārādibhāvo viya pacchimabhavopi koci atthi, yattha tesamanuppatti bhavissatīti? Natthi pañcavokārādibhavesveva yattha vā tattha vā ṭhitānaṃ pacchimabhavikānaṃ “yassa yattha rūpakkhandho nuppajjissatī”ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitattā. Tesāṃ tattha itarānupattibhāvaṃca anujānanto “vedanākkhandho ca nuppajjissatī”ti āhāti.

1. Abhi 5. 35 piṭṭhe.

“Suddhāvāse parinibbantānaṃ”ti idaṃ sappāṭisandhikānaṃ
 appaṭṭisandhikānañca suddhāvāsānaṃ taṃtaṃbhūmiyaṃ
 khandhaparinibbānavasena vuttanti veditabbaṃ. Sabbesañhi tesāṃ tattha
 vedanākkhandho nuppajjitthāti. Yathā pana “nirujjhissatī”ti vacanaṃ
 paccuppannepi uppādakkhaṇasamaṅgimhi pavattati, na evaṃ “uppajjitthā”ti
 vacanaṃ paccuppanne pavattati, atha kho uppajjitvā vigate atīte eva, tasmā
 “parinibbantānaṃ nuppajjitthā”ti vuttaṃ uppannasantānassa avigatattā.
 Anantā lokadhātuyoti okāsassa aparicchinnattā okāsavasena
 vuccamānaṃnaṃ uppādanirodhānampi paricchedābhāvato saṃkiṇṇatā hotīti
 “yattha vedanākkhandho uppajjati, tattha saññākkhandho nirujjhatīti?
 Āmantā”ti vuttaṃ.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Parīññāvāravaṇṇanā

206-208. **Puggalokāsavāro labbhamānopīti** kasmā vuttaṃ, nanu
 okāsavārassa alābhe tassapi alābhena bhavitabbanti? Na, tattha puggalasseva
 parīññāvacanato. Puggalokāsavārepi hi okāse puggalasseva parīññā vuccati,
 na okāsassa. Okāsavāropi ca yadi vucceyya, “tattha rūpakkhandaṃ
 parijānātī”ti okāse puggalasseva parijānānavasena vucceyya, tasmā
 puggalokāsavārasseva labbhamānatā vuttā, na okāsavārassatī. Tenāha
 “āmantā -pa- siyā”ti.

Tenevāti pavatte citta-kkhaṇavasena tiṇṇaṃ addhānaṃ lābhato eva,
 aññathā cutipāṭisandhikkhaṇe rūpakkhanda-pari-ānassa abhāvā “yo
 rūpakkhandaṃ parijānātī, so vedanākkhandhaṃ parijānātī”ti ettha
 “natthī”ti vissajjanena bhavitabbaṃ siyā, “āmantā”ti ca katanti.
 Sanniṭṭhāna-saṃsayapada-saṅgahitānaṃ parīññānaṃ pavatte citta-kkhaṇe eva
 lābhaṃ dassento “**lokuttaramaggakkhaṇasmiñhī**”ti-ādimāha. **Na parijānātīti**
pañhe puthujjanaṃ sandhāya āmantātī vuttanti idaṃ puthujjana-sabbathā
 parīññā-kiccasa abhāvato vuttaṃ. “Arahā rūpakkhandaṃ na parijānātī no
 ca vedanākkhandhaṃ na parijānittha, agga-maggasamaṅgiṇca arahantaṇca
 ṭhapetvā avasesā puggalā rūpakkhandaṇca na

parijānanti vedanākkhandhañca na parijānitthā”ti pana vacanena
 “aggamaggasamaṅgiṃ ṭhapetvā añño koci parijānāti”ti vattabbo natthīti
 dassitaṃ hoti, tena tadavasesapuggale sandhāya “āmantā”ti vuttanti
 viññāyatīti.

Pariññāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhāyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1-9. Āyatanayamakādīsu ca paṇṇattivāre padasodhanavārādīnaṃ vacane
 kāraṇaṃ khandhayamake vuttanayeneva veditabbaṃ. **“Ekādasa ekādasa
 katvā tettiṃsasataṃ yamakānī”**ti-ādinā kesuci potthakesu gaṇanā likhitā, sā
 tathā na hoti. **“Dvattiṃsasatan”**ti-ādinā aññattha likhitā.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

10.17. **Vāyanatṭhenāti** pasāraṇatṭhena, pākataḥbhāvattṭhena vā. “Kāyo
 dhammo”ti ca vuccamānaṃ sabbaṃ sasabhāvaṃ āyatanaṃ evāti “kāyo-
 āyatanaṃ”ti, “dhammo āyatanaṃ”ti ca ettha “āmantā”ti vuttaṃ.
 Kāyavacanena pana dhamavacanena ca avuccamānaṃ kañci sasabhāvaṃ
 natthīti “na kāyo nāyatanaṃ, na dhammo nāyatanaṃ”ti ettha “āmantā”icceva
 vuttaṃ.

Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāra

1. Uppādavāraṇṇanā

18-21. Pavattivāre **cakkhāyatanamūlakāni ekādasāti**

paṭisandhicutivasena upādinnapavattassa uppādanirodhavacane etasmim alabbhamānavissajjanampi saddāyatanena saddhim yamakaṃ pucchāmattalābhena saṅgaṇhitvā vadatīti daṭṭhabbam. **Chasatthi yamakānīti** ettha cakkhu sotaghāṇajivhākāyarūpāyatanamūlakesu ekekaṃ saddāyatanamūlakāni pañcāti ekādasa yamakāni vissajjanavasena hāpetabbāni. Vakkhati hi “saddāyatanassa paṭisandhikkhaṇe anuppattito tena saddhim yamakassa vissajjanameva natthī”ti.

Dutiyam kiñcāpi paṭhamena sadisavissajjananti-ādi puggalavārameva sandhāya vuttanti daṭṭhabbam. Okāsavāre pana asadisavissajjanattā vuttam, na tam sabbattha sadisavissajjanti nāpetum puggalavārepi vissajjitanti.

Gandharasaphoṭṭhabbāyatanehi saddhim tūṇiyamakāni sadisavissajjanānīti rūpāvacarasatte sandhāya “sacakkhukānaṃ agandhakānaṃ”ti-ādinā vissajjitabbattā vuttam. Tesañhi virattakāmakammanibbattassa paṭisandhibijassa evaṃsabhāvattā ghāṇādīni gandhādayo ca na santīti.

Ghāṇāyatanayamakena sadisavissajjanattāti cakkhāyatanamūlakesu ghāṇāyatanayamakena saddhim sadisavissajjanattāti attho. Nanu tattha “sacakkhukānaṃ aghāṇakānaṃ upapajjantānaṃ”ti-ādinā vissajjanam pavattam, idha pana ghāṇāyatanamūlakesu “yassa ghāṇāyatanam uppajjati, tassa jivhāyatanam uppajjati? Āmantā”ti vissajjanena bhavitabbanti natthi sadisavissajjanatāti? Saccam, yathā pana tattha ghāṇāyatanayamakena jivhākāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, evamidhāpi jivvākāyāyatanayamakāni sadisavissajjanāni, tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pāḷiyam anārulhatāya kāraṇanti. Nidassanabhāvena pana gahitaṃ cakkhāyatanamūlakānaṃ sadisavissajjanakkānaṃ sadisavissajjanam nidassanabhāveneva kāraṇanti dassento “**ghāṇāyatanayamakena sadisavissajjanattā**”ti āha. Sadisavissajjanatā cettha ghāṇāyatanamūlakesu yebhuyyatāya daṭṭhabbā. Tesu hi jivhākāyāyatanayamakesu tiṇṇam pucchānaṃ “āmantā”ti vissajjanena

bhavitabbaṃ, pacchimapucchāya “sakāyakānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ”ti-ādināti.

Atha vā yathā vedanākkhandhādīmūlakānaṃ saññākkhandhādiyamakānaṃ amissakakālabhededu tīsu “āmanta”ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanassa vissajjanabhāvānujānanānaṃ kattabbanti apubbassa vattabbassa abhāvā vissajjanānaṃ na kataṃ, evamidhāpi ghānāyatanamūlakānaṃ jivhāyatanayamakānaṃ apubbassa vattabbassa abhāvā pāliṃ anārulhanti pākaṭoyamattho. Kāyāyatanayamakānaṃ pana dutiyapucchāya vasena vissajjitabbaṃ siyā, sā ca cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena sadisavissajjanā, tasmā yassā pucchāya vissajjanā kātabbā, tassā ghānāyatanayamakena sadisavissajjanattā taṃsesāni pāliṃ anārulhānti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tathāti** idaṃ pāli-anārulhatāsāmaññeneva vuttaṃ, na kāraṇasāmaññena.

Ghānājivhākāyāyatanānaṃ pana agabbhaseyyakesu pavattamānānaṃ gabbhaseyyakesu ca āyatanapāripūrikāle saha cārītāya avisesattā ca appavisesattā ca ekasmiṃ ghānāyatanayamake vissajjite itarāni dve, ghānāyatanamūlakesu ca vissajjitesu itaradvayamūlakāni na vissajjīyanti veditabbāni. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhinti** “yassa rūpāyatanānaṃ uppajjati, tassa manāyatanānaṃ uppajjati”ti etissā pucchāya vutthehi rūpāyatanamanāyatanehi saddhinti adhipāyo. Rūpāyatanamūlakesu hi manāyatanayameke ādipucchāya gandharasaphoṭṭhabbayamakesu ādipucchānaṃ sadisvissajjanatā yamakānaṃ avissajjane kāraṇabhāvena vuttā. Dutiyapucchānaṃhi paṭivacanavissajjanena bhavitabbanti pubbe vuttanayena vissajjanānaṃ na kātabbaṃ, ādipucchānaṃca na kātabbanti.

Heṭṭhimehi sadisavissajjanattāti ettha gandhāyatanamūlakānaṃ rasaphoṭṭhabbayamakānaṃ rasāyatanamūlakassa ca phoṭṭhabbayamakassa paṭivacanavissajjaneneva bhavitabbanti pubbe vuttanayeneva vissajjanānaṃ na kātabbanti yesaṃ kātabbaṃ, tesaṃ gandharasaphoṭṭhabbamūlakānaṃ manāyatanadhammayātanayamakānaṃ cakkhādipañcāyatanamūlakehi manāyatanadhammayātanayamakehi sadisavissajjanattāti attho. Cakkhāyatanādīmūlakāni saddāyatanayamakāni saddāyatanamūlakāni sabbāni avissajjaneneva

alabbhamānavissajjanatādassanena vissajjitāni nāma hontīti āha “**chasaṭṭhi yamakāni vissajjitāni nāma hontī**”ti.

Jaccandhampi jaccabadhirampīti ettha ca jaccabadhiraggahaṇena¹ jaccandhabadhiro gahitoti veditabbo. **Saghānakānaṃ sacakkhukānanti paripuṇṇāyatanameva opapātikaṃ sandhāya vuttanti** ettha **eva-saddaṃ vuttanti**-etassa parato yojetvā yathā “saghānakānaṃ acakkhukānaṃ”ti idaṃ aparipuṇṇāyatanam sandhāya vuttaṃ, na evaṃ “saghānakānaṃ sacakkhukānaṃ”ti etaṃ. Etaṃ pana paripuṇṇāyatanam sandhāya vuttamevāti attho daṭṭhabbo. Tena jaccabadhirampi sandhāya vuttatā na vāritā hotīti.

22-254. **Yattha cakkhāyatananti rūpībrahmalokaṃ pucchatī**ti niyamato tattha cakkhusotānaṃ sahuppattimattaṃ passanto vadati, okāsavāre pana tasmim puggalassa anāmaṭṭhattā yattha kāmādhātuyaṃ rūpadhātuyaṃ ca cakkhāyatanam uppajjati, tattha sotāyatanampi ekantena uppajjati “āmanta”ti² vuttaṃ.

“Yassa vā pana rūpāyatanam uppajjissati, tassa cakkhāyatanam uppajjissatīti? Āmantā”ti kasmā paṭiññātaṃ, nanu yo gabbhaseyyakabhāvaṃ gantvā parinibbāyissati, tassa rūpāyatanam paṭisandhiyam uppajjissati, na pana cakkhāyatananti? Yassa rūpāyatanam uppajjissati, tassa tadavatthassa puggalassa rūpāyanuppādato uddham cakkhāyatanasantānuppādassa pavattiyampi bhāvissantassa paṭiññātabbattā. Atha kasmā “yassa vā pana rūpāyatanam nuppajjissati, tassa cakkhāyatanam nuppajjissatīti? Āmantā”ti paṭiññātaṃ, nanu gabbhaseyyakassa pacchimabhavikassa upapajjantassa ekādasamasattāhā orato ṭhitassa rūpāyatanam nuppajjissati no ca cakkhāyatanam nuppajjissatīti? Tasmim bhava bhavissantassa uppādassa anāgatabhāvena avacanato. Bhavantare hi tassa tassa āyatanasantānassa yo ādi-uppādo paṭisandhiyam pavatte ca bhavissati, so anāgatuppādo tabbhāvena vuccati addhāpaccuppannānantogadhattā. Na pana yo tasmim yeva bhava pavatte bhavissati, so anāgatuppādabhāvena vuccati addhāpaccuppannānantogadhattā. Addhāvasena hettha kammajapavattassa paccuppannādikālabhedo adhippeto. Evaṃ katvā **indriyayamake**³ “yassa itthindriyam

1. Jaccandhajaccabadhiraggahaṇeneva (Ka)

2. Abhi 5. 84 piṭṭhe.

3. Abhi 7. 244 piṭṭhe.

upapajjati, tassa purisindriyaṃ uppajjissatīti? Pacchimabhavikānaṃ itthīnaṃ upapajjantīnaṃ, yā ca itthiyo rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, yā ca itthiyo eteneva bhāvena katicī bhavē dassetvā parinibbāyissanti, tāsāṃ upapajjantīnaṃ tāsāṃ itthindriyaṃ uppajjati, no ca tāsāṃ purisindriyaṃ uppajjissatīti”ti vuttaṃ. Na hi tāsāṃ sabbāsaṃ tasmīṃ bhavē pavatte purisindriyaṃ na uppajjissati līṅgaparivattanasabbhāvā, bhavantare pana ādi-uppādassa abhāvaṃ andhāya “no ca tāsāṃ purisindriyaṃ uppajjissatīti”ti vuttaṃ. Bhavantare hi ādi-uppādassa anāgatattaṃ adhippetanti. Evañca katvā “katicī bhavē dassetvā”ti bhavaggahaṇaṃ katanti.

“Āyatanānaṃ paṭilābho jātī”ti¹ vacanato taṃtaṃāyatananibbattakakammena gahitapaṭṭisandhikassa avassaṃbhāvī-āyatanassa yāva āyatanapāripūri, tāva uppajjatīti pana atthe gayhamāne pucchādvayavissajjanaṃ sūpapannaṃ hoti. Evañca sati “yassa vā pana sotāyatanāṃ nuppajjissati, tassa cakkhāyatanāṃ nuppajjatīti? Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ, ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesāṃ upapajjantānaṃ tesāṃ sotāyatanāṃ nuppajjissati no ca tesāṃ cakkhāyatanāṃ nuppajjatīti”ti evamādīsu² gabbhaseyyakāpi pacchimabhavikādayo upapajjantā gahitā honti. Evañca katvā **indriyayamake**³ “yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjatīti? Āmantā”ti idampi upapannaṃ hoti. Somanassindriyuppādakassa kammassa ekantena cakkhundriyuppādanato gabbhepi yāva cakkhundriyuppatti, tāva uppajjamānatāya tassā abhinanditabbattā.

Yaṃ pana “yassa vā pana yattha rūpāyatanāṃ uppajjittha, tassa tattha ghānāyatanāṃ uppajjatīti? Kāmāvacarā cavantānaṃ, aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ, rūpāvacarānaṃ tesāṃ tattha rūpāyatanāṃ uppajjittha no ca tesāṃ tattha ghānāyatanāṃ uppajjatīti”ti⁴ ettha “aghānakānaṃ kāmāvacaraṃ upapajjantānaṃ”ti⁴ vuttaṃ, taṃ ye ekādasamasattāhā orato kālaṃ karissanti, tesāṃ ghānāyatananibbattakakammena gahitapaṭṭisandhikānaṃ vasena vuttanti veditabbāṃ. “Yassa yattha ghānāyatanāṃ na nirujjhati,

1. Dī 2. 243; Abhi 2. 144 piṭṭhesu.

3. Abhi 7. 114 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 117 piṭṭhe.

4. Abhi 5. 105 piṭṭhe.

tassa tattha rūpāyatanam na nirujjhissatīti? Kāma vacaram upapajjantānam, aghānakānam kāma vacarā cavantānam, rūpāvacarānam tesam tattha ghānāyatanam na nirujjhati no ca tesam tattha rūpāyatanam na nirujjhissatī¹ ti hi ettha “aghānakānam kāma vacarā cavantānam”¹ ti vacanam anuppanneyeva ghānāyatane gabbhaseyyakānam cuti atthīti dīpeti. Na hi kāma vacare gabbhaseyyakato añño aghānako atthi

dhammahadaya vibhaṅge² “kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassaci aṭṭhāyatanāni pātubhavanti” avuttattāti. Atha kasmā opapātike eva sandhāya idha, indriyayamake ca yathā dassitāsu pucchāsu āmantā³ ti vuttanti na viññāyatīti? Yamake sanniṭṭhānena gahitattassa ekadese saṃsayatthasambavana paṭivacanassa akaraṇato. Bhinditabbe hi na paṭivacanavissajjanam hoti. Yadi siyā, paripuṇṇavissajjanameva na siyāti. Atha kasmā “yassa vā pana somanassindriyam uppajjati, tassa cakkhundriyam uppajjati? Āmantā”³ ti iminā “gabbhaseyyakānam somanassapaṭisandhi natthi”³ ti na viññāyatīti? “Kāmadhātuyā upapattikkhaṇe kassa dasindriyāni pātubhavanti? Gabbhaseyyakānam sattānam sahetukānam ñāṇasampayuttānam upapattikkhaṇe dasindriyāni pātubhavanti kāyindriyam manindriyam vā purisindriyam vā jīvitindriyam somanassindriyam vā upekkhindriyam vā sandhindriyam”⁴ ti ādivacanato.

Nirodhavāre anāgatakālabhede yathā tasseva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppattikkhaṇe vutto, evam tasseva kammajasantānassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppāde vattabboti sabbattha upapajjantānam eva so tathā vutto, na uppannānam. Uppannānam pana aññassa anāgatassa santānassa nirodho anāgatabhāvena vattabbo, na tasseva. Tassa hi uppādānantaram nirodho āraddho nāma hotīti. Tasmā arahatā pavatte sotassa cakkhussa ca bhede satipi anāgatakālāmasanavaseneva “yassa cakkhāyatanam nirujjhissati, tassa sotāyatanam nirujjhissatīti? Āmantā. Yassa vā pana sotāyatanam nirujjhissati, tassa cakkhāyatanam nirujjhissatīti? Āmantā”³ ti vissajjanadvayam upapannameva hotīti. Yasmā ca upapatti-anantaram

1. Abhi 5. 159 piṭṭhe.

3. Abhi 7. 114 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 415 piṭṭhe.

4. Abhi 2. 430 piṭṭhe.

nirodho āraddho nāma hoti, taṃniṭṭhānabhāvato pana cutiyā
 nirodhavacanāṃ, tasmā pavatte niruddhepi santānekadesse aniruddhaṃ
 upādāya anīṭṭhitanirodhoti cutiyāva tasa nirodhoti vuccati. Vakkhati hi
 “yassa vā pana somanassindriyaṃ nirujjhati, tassa cakkhundriyaṃ
 nirujjhatīti? Āmantā”ti, tenetthāpi cutinirodhe eva ca adhippete yañca
 pavatte nirujjhissati, tañca niṭṭhānavasena cutiyā eva nirujjhissatīti vuttanti
 “āmantā”ti yuttaṃ paṭivacanāṃ. “Sacakkhukānan”ti-ādīsu ca
 “paṭiladdhacakkhukānan”ti-ādinā attho viññāyatīti.

“Yassa cakkhāyatanāṃ na nirujjhati, tassa sotāyatanāṃ na
 nirujjhissatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ, acakkhukānaṃ cavantānaṃ tesaṃ
 akkhāyatanāṃ na nirujjhati no ca tesaṃ sotāyatanāṃ na nirujjhissatī”ti ettha
 āruppe pacchimabhavike ṭhapetvā sabbe upapajjantā, acakkhukā cavantā ca
 gahitāti daṭṭhabbā. Te hi dutiyakoṭṭhāsena saṅgayhantīti tadapekkhattā
 sāvasesamidaṃ sabbavacanāṃ acakkhukavacanāñāti. “Āruppe
 pacchimabhavikānan”ti ettha ca arūpato pañcavokāraṃ agacchantā
 anaññūpapattikāpi “arūpe pacchimabhavikā”icceva saṅgayhantīti veditabbā.
 Esa nayo aññesupi evarūpesūti.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakavaṇṇanā

1-19. **Labbbhamānānanti** idaṃ pa-attivāre saddadhātusambandhānaṃ
 yamakānaṃ cakkhuviññāṇadhātādisambandhānañca cutipaṭisandhivasena
 alabbhamānataṃ sandhāya vuttaṃ.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

10-26. “**Dukkhaṃ dukkhasaccanti? Āmantā**”ti ettha kiñcāpi dukkhadukkhaṃ saṅkhāradukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ tīsupi dukkhasaddo pavattati, “jātipi dukkhā”ti¹ ādinā jāti-ādīsu ca, so pana dukkhadukkhaṃ aññattha pavattamāno aññanirapekkho nappavattati. Suddhañcettha dukkhaṃ padam aññanirapekkham gahetvā paṇṇattisodhanam karoti, tena nippariyāyato dukkhasabhāvattā eva yaṃ dukkhadukkhaṃ, tasmim dukkhadukkhe esa dukkhasaddo, tañca ekantena dukkhasaccamevāti “āmantā”ti vuttam. Suddhasaccavāre sacavibhaṅge vuttasu samudayesu koci phaladhammesu natthi, na ca phaladhammesu koci nirodhoti vuccamāno atthi, maggasaddo ca phalaphalaṅgesu maggaphalattā pavattati, na maggakiccasabbhāvā. pariniṭṭhitanīyānakiccāni hi tāni. Niyyānavācako cettha maggasaddo, na niyyānaphalavācako, tasmā samudayo saccam nirodho saccam, maggo saccanti etesupi “āmantā”iceva vissajjanam katam.

Atha vā padasodhanena padesu sodhitesu saccavisesanabhūtā eva dukkhādisaddā idha gahitāti viññāyanti. Tesam pana ekantena saccavisesanabhāvam, saccānañca tabbisesanayogavisesam dīpetum suddhasaccavāro vuttoti saccavisesanānam dukkhādīnam ekantasaccattā “dukkhaṃ saccam -pa- maggo saccanti? Āmantā”ti vuttanti. Yathā cettha, evam khandhayamakādīsupi suddhakhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnam gahaṇam yuttam.

Aṭṭhakathāyam² pana “yasmā piyarūpasātarūpasāṅkhātam vā rūpam hotu bhūtopādārūpam vā, sabbaṃ pañcasu khandhesu saṅghaṃ gaccheteva, tasmā āmantāti paṭijānāti”ti vacanena rūpādivakkhādīdukkhādīgahaṇehi suddhakhandhādivāresupi khandhādivisesanato aññepi gahitāti ayamatto dīpito hoti, tena tadanurūpatāvasena itaro attho vutto.

Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Vi 3. 14; Abhi 2. 104 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 295 piṭṭhe.

2. Pavattivāraṇṇanā

27-164. **Antamaso suddhāvāsānampīti** idaṃ tesāṃ ariyattā dukkhasaccena upapajjane āsaṅkā siyāti katvā vuttaṃ.

Taṇhāvippayuttacittassāti idaṃ pañcavokāravaseneva gahetabbanti vuttaṃ. **Yassa dukkhasaccam upapajjati** etena pana sanniṭṭhānena sabbe upapajjantā pavattiyāṃ catuvokāre maggaphalato aññacittānaṃ uppādakkaṇasamaṅgino pañcavokāre ca sabbacittānaṃ uppādakkaṇasamaṅgino saṅgahitāti tesveva sanniṭṭhānena nicchitesu keci “pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkaṇe”ti etena dukkhasamudayesu ekakoṭṭhāsappavattisamaṅgino dassīyanti sanniṭṭhānena gahitasseva vibhāgadassanato, tena catuvokārānampi gahaṇaṃ upapannameva. Na hi tesu maggaphaluppādasamaṅgīsu pasaṅgatā atthi taṃsamaṅgīnaṃ tesāṃ sanniṭṭhānena aggahitattāti. **Idaṃ idha na gahetabbanti** idaṃ catuvokāre phalasamāpatticittāṃ idha saccānaṃ uppādavacane na gahetabbanti vuttaṃ hoti.

Ettha ca **sabbesaṃ upapajjantānanti** idaṃ kammajapavattassa paṭhamuppādadassanena vuttaṃ, asaṅṇasattāpettha saṅgahitā. **Pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkaṇeti** idaṃ pana samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassa taṃrahitassa dassanavasena vuttaṃ. **Taṇhāya uppādakkaṇeti** taṃsahitassa samudayasaccuppādavomissassa. Tesāṃ pana asaṅṇasattānaṃ pavattiyāṃ dukkhasaccassa uppādo sabbattha na gahito, tathā nirodho cāti. Maggasaccayamakepi eseva nayo. **Tesaṃ tasmīṃ upapattikkhaṇe ca taṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabboti** vuttaṃ, evaṇca sati “yassa yattha dukkhasaccam upapajjati, tassa tattha samudayasaccam upapajjissatī”ti¹ etassa vissajjane pacchimakoṭṭhāse “itaresāṃ catuvokāraṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ, pavatte cittassa uppādakkaṇe tesāṃ tattha dukkhasaccaṇca upapajjati samudayasaccaṇca upapajjissatī”ti¹ idaṃ na yujjeyya. Na hi upapattikkhaṇe cittuppattikkhaṇe ca samudayasaccam upapajjissatīti. Tasmā upapattikkhaṇataṇhāvippayuttacittuppattikkhaṇasamaṅgīnaṃ puggalānaṃ yasmīṃ kāmāvacarādi-okāse sā upapatti cittuppatti ca pavattamānā, tattha tesanti

1. Abhi 5. 227 piṭṭhe.

okāsavasenevettha tattha-saddassa attho yujjati. Puggalokāsavāro hesa. Tattha puggalavisesadassanattam “sabbesaṃ upapajjantānaṃ”ti-ādi vuttam, okāso pana yattha te, so evāti.

“Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe āruppe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesam samudayasaccaṇca nuppajjati dukkhasaccaṇca nuppajjati”ti etthapana “pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccaṃ nuppajjati”ti cittapaṭibaddhavuttittā cittajarūpameva idhādhippetam, na kammajādirūpaṃ cittaṃ anapekkhivāva uppajjanatoti keci vadanti. “Yassa vā panasamudayasaccaṃ nuppajjati”ti etena panasanniṭṭhānena gahito puggalo na cittaṃ apekkhitvāva gahito, atha kho yo koci evaṃpakāro, tasmā “tassa dukkhasaccaṃ nuppajjati”ti etena ca na cittāpekkhameva dukkhasaccaṃ vuttam, atha kho yaṃ kiñcīti cittassa bhaṅgakkhaṇe yaṃ kiñci dukkhasaccaṃ nuppajjatiṭi ayamatto viññāyatīti. Na hi yamake vibhajitabbe avibhattā nāma pucchā atthīti.

“Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne”ti idaṃ sabbanti mena paricche dena yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha no ca samudayasaccaṃ, taṃdassanavasena vuttam. Tasmim pana dassite tena samānagatikattā dutiyākusalcittato purimasabbacittasamaṅgino teneva dassitā honti. Tesampi hi tattha dukkhasaccaṃ uppajjitthi no ca tesam tattha samudayasaccaṃ uppajjatthāti. Evaṇca katvā “itaresaṃ catuvokārapañcavokārānaṃ”ti ettha yathāvuttā suddhāvāsā aggahitā honti. Yathā “yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthā”ti¹ etassa vissajjane “suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe”ti¹ eteneva upapatticittuppādakkhaṇasamaṅgisamānagatikā dutiyākusalo purimasabbacittuppādakkhaṇasamaṅgino dassitā hontīti na te “itaresaṃ”ti etena gayhanti, evamidhāpi daṭṭhabbanti. “Itaresaṃ”ti vacanaṃ pañcavokārānaṃ visesanattam, na catuvokārānaṃ. Na hi te pubbe vuttā vajjetabbā santi pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsāti. “Abhisametāvīnaṃtesam tattha dukkhasaccaṇca uppajjittha maggasaccaṇca uppajjitthā”ti² etena³ sannīṭṭhānena puggalokāsā aññamaññaparicchinā gahitāti yasmim okāse abhisametāvino, te evaṃ “abhisametāvīnaṃ”ti etena gahitāti

1. Abhi 5. 222 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 217 piṭṭhe.

3. Ettha (?)

daṭṭhabbā. Tena ye kāmāvacare rūpāvacare arūpāvacare vā abhisametāvino rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ vā upapannā, yāva atthābhisamayo uppanno bhavissati, tāva te ettha na gayhanti, te pana purimakotṭhāse “suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne”¹ evaṃ dassitehi suddhāvāse anuppannābhisamayehi samānagatikāti visuṃ na dassitā. “Anabhisametāvīnaṃ”² ti gahitā ye sabbattha tattha ca anabhisametāvino, tesu suddhāvāsānaṃ gahaṇakālavisesanattamaṃ “suddhā vāsānaṃ dutiye citte vattamāne”¹ ti vuttanti.

Yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti etena vodānacittasamaṅginā samānagatikā tato purimataracittasamaṅginopi yāva sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitāti veditabbā. Esa nayo aññesu evarūpesūti.

Pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇeti āgataṭṭhāne paṭisandhicittassapi bhaṅgakkhaṇaggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā “pavatte cittassa uppādakkhaṇe”¹ ti āgataṭṭhāne ca cuticittassapi uppādakkhaṇassāti. “Yassa dukkhasaccaṃ na nirujjhati, tassa samudayasaccaṃ na nirujjhissati”² etassa vissajane dvīsupi koṭṭhāsesu “arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe”² icceva² vuttaṃ, na visesitaṃ. Kasmā? Ekassapi maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino ubhayakoṭṭhāsabhajanato. **Yassa dukkhasaccaṃ na nitujjhatī** etena sannitṭhānena gahitesu hi arūpe maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgisu kesañci tiṇṇaṃ phālānaṃ dvinnaṇca maggānaṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṃ niranantaraṃ anuppādetvā antaranarā vipassanānikantiṃ bhavanikantiṃ uppādetvā ye uparimagge uppādessanti, tesam samudayasaccaṃ nirujjhissatī tesameva pana kesañci antarā taṇhaṃ anuppādetvā uparimagga-uppādentānaṃ maggaphalabhaṅgakkhaṇasamaṅgīnaṃ samudayasaccaṃ na nirujjhissatī. Sāmaññavacanenapi ca purimakotṭhāse vuccamānena pacchimakoṭṭhāse vakkhamāne vajjetvāva gahaṇaṃ hotīti dassitoyaṃ nayoti.

Pavattivaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 5. 217 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 244 piṭṭhe.

3. Pariññāvāraṇṇanā

165. 170. **Pariññāvāre -pa-** tissopettha pariññā labbhantīti ettheva visesanaṃ khandhayamakādīsū sabbakhandhādīnaṃ viya sabbasaccānaṃ apariññeyyatādassanattamaṃ sacchikaraṇabhāvanāvasena imassa vārassa appavattidassanattamaṃ. Dukkhasa pariññattamaṃ samudayassa ca pahānatthamaṃ bhagavati brahmacariyaṃ vussatīti pariññāpahānaṃ saccesu dassetuṃ dukkhe tīraṇapariññā vuttā, na pahānapariññā. Samudaye ca pahānapariññā, na tīraṇapariññā. Nātapariññā pana sādharmaṇāti ubhayattha vuttā. Maggañāṇaṃhi dukkhasamudayāni vibhāvetīti nātapariññā ca hoti, dukkhatīraṇakiccānaṃ nipphādanato tīraṇapariññā ca, samudayassa appavattikaraṇatova pahānapariññā cāti tissopi pariññā maggakkhaṇe eva yojetabbāti.

Pariññāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāraṇṇanā

1. Khandhādayo viya pubbe avibhattā kāyasaṅkhārādayoti tesam aviññātattā “assāsapassāsā kāyasaṅkhāro”ti-ādina¹ tayo saṅkhāre vibhajati. **Kāyassa saṅkhāro**ti paṭhame atthe sāmi-atthe eva sāmivacanaṃ, dutiye atthe kattu-atthe. **Vāciyā saṅkhāro**ti kammattthe sāmivacanaṃ. **Cittassa saṅkhāro**ti ca kattu-attheyeva. So pana karaṇavacanassa atthoti katvā “**karaṇatthe sāmivacanaṃ katvā**”ti vuttaṃ.

2-7. **Suddhika-ekekapadavasena atthābhāvatoti** padasonetaṃ mūlakacakkavārehi yopi attho dassito dvīhi padehi labbhamāno eko assāsapassāsādiko, tassa suddhikehi kāyādipadehi

1. Sam 2. 483 piṭṭhe.

suddhikena ca saṅkhārapadena avacanīyattā yathā rūpapadassa khandhekadeso khandhapadassa khandhasamudāyopadasodhane dassito yathādhippeto attho atthi, evaṃ ekekapadassa yathādhippetatthābhāvatoti adhippāyo. **Kāyo kāyasaṅkhāroti-ādi pana vattabbaṃ siyāti** yadi visum adīpetvā samudito kāyasaṅkhārasaddo ekattham dīpeti, kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti adhippāyena vadati. **Suddhasaṅkhāravāro hesāti** etena imassa vārassa padasodhanena dassitānaṃ yathādhippetānameva gahaṇato tesaṅca kāyādīpadehi aggahitattā “kāyo kāyasaṅkhāro”ti-ādivacanassa ayuttim dasseti. Idha pana saṅkhārayamake kāyādīpadānaṃ saṅkhārapadassa ca asamānādhikaraṇattā “kāyo saṅkhāro, saṅkhārā kāyo”ti-ādimhi vuccamāne adhippetatthapariccāgo anadhippetatthapariggaho ca kato siyāti suddhasaṅkhārataṃ mūlacakkavārā na vuttā.

Padasodhanavārataṃmūlacakkavārehi pana asamānādhikaraṇehi kāyādīpadehi saṅkhārasaddassa visesaṇīyatāya dassitāya saṃsāyo hoti “yo atthantarappavattinā kāyasaddena visesito kāyasaṅkhāro, eso atthantarappavattīhi vacīcīttehi visesito udāhu añño”ti. Evaṃ sesesupi. Ettha tesam aññattha dassanattam “kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro”ti-ādinā anulomapaṭilomavasena cha yamakāni vuttānīti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana suddhasaṅkhāravāraṭṭhāne vuttattā ayaṃ nayo suddhasaṅkhāravāroti vutto.

Paṇṇattivāravaṇṇanā nīṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

19. Pavattivāre saṅkhārānaṃ puggalānaṅca okāsattā jhānaṃ bhūmi ca visum okāsabhāvena gahitāti puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇena tesam dvinnam okāsānaṃ vasena gahaṇam hoti, tasmā “**vināvitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe**”ti dutiyatatiyajjhānokāsavasena gahitā puggalā visesetvā dassitāti

daṭṭhabbā. Puna **paṭhamajjhānaṃ samāpannānanti** jhānokāsavasena puggalaṃ dasseti, **kāmāvacarānanti** bhūmokāsavasena. Dvipakārānampi pana tesaṃ visesanatthamāha “**assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe**”ti. Tena rūpārūpāvacaresu paṭhamajjhānasamāpannake kāmāvacare gabbhagatādike ca nivatteti. Kāmāvacarānampi hi gabbhagatādīnaṃ vinā assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppatti atthi. Aṭṭhakathāyaṃ pana ekantikattā rūpārūpāvacarā nidassitā. **Vinā assāsapassā sehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇeti** etena pana dassitā puggalā paṭhamajjhānokāsā kāmāvacarādi-okāsā ca assāsapassāsavirahaviṣṭhā daṭṭhabbā. Iminā nayena sabbattha puggalavibhāgo veditabbo.

21. “**Paṭhamajjhāne kāmāvacareti kāmāvacarabhūmiyaṃ uppanne paṭhamajjhāne**”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, etasmiṃ pana atthe sati “catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare tattha cittasaṅkhāro uppajjati no ca tattha kāyasaṅkhāro uppajjati”ti etthāpi rūpārūpāvacarabhūmisu uppanne catutthajjhāneti attho bhavēyya, so ca anīṭṭho bhūmīnaṃ okāsabhāvassova aggahitatāpattito, sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitathāpattito ca, tasmā jhānabhūmokāsānaṃ saṅkaraṃ akatvā visuṃ eva okāsabhāvo yojetabbo. Paṭhamajjhānokāsepi hi kāyasaṅkhāro ca uppajjati vacīsaṅkhāro ca uppajjati kāmāvacarokāse ca. Yadihi na sabbamhi paṭhamajjhāne sabbamhi ca kāmāvacare dvayaṃ uppajjati, tatthā pana taṃdvayuppatti atthīti katvā evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Visuṃ okāsattā ca “**aṅgamattavasena cetthā**”ti-ādivacanāṃ na vattabbaṃ hotīti. Imamhi ca yamake avitakkavicāramattaṃ dutiyajjhānaṃ vicāravasena paṭhamajjhāne saṅgahaṃ gacchatīti daṭṭhabbaṃ. Muddhabhūtaṃ dutiyajjhānaṃ gahetvā itaraṃ asaṅgahitanti vā yassayatthake “**nirodhasamāpannānaṃ**”ti labbhati. Na hi te asaṅgāsattā viya okāse¹ hontīti.

37. **Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāneti** tesaṃ paṭhamato avitakka-avicārato dutiye savitakkasavicārepi bhavanikanti āvajjane vattamāne ubhayaṃ nuppajjitthāti dassentena tato purimacittakkhaṇesupi

nuppajjitthāti dassitameva hoti. Yathā pana cittasaṅkhārassa ādidassanattam “suddhāvāsaṃ upapajjantānaṃ”ti vuttaṃ, evaṃ vacī saṅkhārassa ādidassanattam “dutiye citte vattamāne”ti vuttantidaṭṭhabbam.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamaka

Paricchedaparinuddesavāraṇṇanā

1. Paccayapariggahapariyosānā nātapariññāti paccayadīpakenamūlayamakena nātapariññam, khandhādīsu tīraṇabāhullato khandhādiyamakehi tīraṇapariññāṇca vibhāvetvā anusayapahānantā pahānapariññāti pahātabbamuddhabhūtehi anusayehi pahānapariññam vibhāvetum anusayamakaṃ āradhim. **Labhamānavasenāti** anusayabhāvena labhamānānaṃ vasenāti attho. Tihākārehi anusayānaṃ gāhāpanaṃ tesu tathā aggahitesu anusayavārādipāliya duravabodhattā.

Ayam panettha purimesūti etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho. Atthavisesābhāvato “kāmadhātum vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassa, rūpadhātum vā pana upapajjantassa kāmadhātuyā cutassā”ti evamādīhi avuccamāne kathamayaṃ yamakadesanā siyāti? Nāyaṃ yamakadesanā, purimavārehi pana yamakavasena desitānaṃ anusayānaṃ cuti-upapattivasena anusayaṭṭhānaparicchedadassanaṃ. Yamakadesanābāhullato pana sabbavārasamudāyassa anusayayamakanti nāmaṃ daṭṭhabbam. Atha vā paṭilomapucchāpi atthavasena labbhanti, atthavisesābhāvato pana na vuttāti labhamānatāvasena etissāpi desanāya yamakadesanatā veditabbā.

Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā upapajjantīti etena kāraṇalābhe uppatti-arahataṃ dasseti. Appahīnā hi anusayā kāraṇalābhe sati upapajjanti. Yāva ca maggena tesaṃ anuppatti-arahatā na katā hoti,

tāva te evaṃpakārā evāti “anusayā”ti vuccanti. So evaṃpakāro uppajjati saddena gahito, na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā. Teneva “yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā”ti-ādinā uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto. Anurūpaṃ kāraṇaṃ pana labhitvā ye uppajjimsu uppajjamānā ca, tepi appahīnaṭṭhena thāmagatā ahesuṃ bhavanti ca. Uppatti-arahatāya eva ca te uppajjimsu uppajjanti ca, na ca atītānāgatapaccuppannato aññe uppatti-arahā nāma atthi, tasmā sabbe atītānāgatapaccuppannā kāmarāgādayo “anusayā”ti vuccanti.

Appahīnaṭṭheneva hi anusayā, appahīnā ca atītādayo eva, maggassa pana tādīsānaṃ anuppatti-arahatāpādanena anusayappahānaṃ hotīti.

Appahīnākāro nāma dhammākāro, na dhammo, dhammo eva ca uppajjatīti iminā adhippāyenāha “**appahīnākāro ca uppajjatīti vuttuṃ na yujjati**”ti.

Sattānusayāti ettha yadi appahīnaṭṭhena santāne anusetīti-anusayā, atha kasmā satteva vuttā, nanu sattānusayato aññesampi kilesānaṃ appahīnattā anusayabhāvo āpajjatīti ce? Nāpajjati, appahīnamattasseva anusayabhāvassa avuttattā. Vuttañhi “anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakilesa vuccatī”ti¹, tasmā appahīnaṭṭhena thāmagato kilesoyeva anusayo nāmāti yuttaṃ. Thāmagatanti ca aññehi asādhāraṇo sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi dhammasabhāvabodhinā tathāgatena imeyeva “anusayā”ti vuttā.

Thāmagatoti anusayasamaṅgīti attho.

Anusaya-uppajjanavārānaṃ samānagatikattā yathā “anusetī”ti vacanaṃ appahīnākadīpaṇaṃ, evaṃ “uppajjati”ti vacanaṃ siyāti uppajjanavārena “uppajjati”ti vacanassa avuttatā sakkā vattunti ce? Taṃ na, vacanatthavisesena taṃdvayassa vuttattā. “Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjati”ti hi etasmim atthe avisiṭṭhepi “anusetī”ti vacanaṃ santāne anusayitattaṃ thāmagatabhāvaṃ dīpeti. Yadi tameva “uppajjati”ti vacanaṃ dīpeyya, kassaci visesassa abhāvā uppajjanavāro na vattabbo siyā, “uppajjati”ti vacanaṃ pana uppattiyoggaṃ dīpeti. Kasmā? Uppajjanevārena

1. Abhi-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe.

uppatiyoggassa dassitattā, anusayasaddassa sabbadā vijjamānānaṃ
 aparinipphannasayanatthātāya nivāraṇattham uppati-arahatāya
 thāmagatabhāvasaṅkhātassa yathādhippetasayanatthassa dassanattham
 “anusetīti anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī”ti yaṃ
 uppatiyoggavacanaṃ vuttaṃ, taṃ suvuttamevāti adhippāyo. Tampi
 suvuttameva iminā tantippamāṇenāti sampandho. Tantittayenapi hi
 cittasampayuttatā dīpitā hoti.

Paricchedaparinicchinuḍḍesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā

2. **Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ca upekkhāya cāti** aṭṭhakathāyaṃ kāmadhātuggahaṇaṃ dvinnāṃ vedanānaṃ visesanabhāvena vuttaṃ, evaṃ sati kāmadhātuyā kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānatā na vuttā hoti. Dvīsu pana rāgesu bhavarāgassa tīsu dhātūsu rūpārūpadhātūnaṃ anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā vattabbā. Dhātuvedanāsabbasakkāyapariyāpannavasena hi tippakāraṃ anusayānaṃ anusayaṭṭhānaṃ vuttanti. Tasmā tīsu dhātūsu kāmadhātuyā tīsu vedanāsu dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anusetīti visuṃ anusayaṭṭhānatā dhātuyā vedanānaṃca yojetabbā. **Dvīsu vedanāsūti** idaṃca vedanāsu anusayamāno kāmarāgānusayo dvīsveva anuseti, na tīsūti tiṇṇampi ṭhānatānivāraṇatthameva vuttanti na sabbāsu dvīsu anusayanappatto atthi, tena vedanāviseśanattham na kāmadhātuggahaṇena koci attho. Bhavarāgānusayanatṭhānaṃhi aṭṭhānaṃca anusayānaṃ apariyāpannaṃ sakkāye kāmarāgānusayassa anusayaṭṭhānaṃ na hotīti pākaṭametaṃ. Yathā ca “dvīsu vedanāsū”ti vutte paṭighānusayānusayaṭṭhānato aññā dve vedanā gayhanti, evaṃ bhavarāgānusayānusayanatṭhānato ca aññā tā gayhantīti.

Ettha ca dvīhi vedanāti sampayuttesu aññesu ca piyarūpasātarūpesu iṭṭharūpādīsu uppajjamāno kāmarāgānusayo sātasantasukhagiddhiyā pavattatīti dvīsu vedanāsu tassa anusayanaṃ vuttaṃ. Aññattha

uppajjamānopi hi so imāsu dvīsu vedanāsu anugato hutvā seti sukhamicceva abhilaḥhatīti. Evaṃ paṭighānusayo ca dukkhavedanāsampayuttesu aññesu ca appiyarūpāsātarūpesu aniṭṭharūpādīsu uppajjamāno dukkhapaṭikūlato dukkhamicceva paṭihaññatīti dukkhavedanameva anugato hutvā seti, tena pana tasmiṃ anusayanāṃ vuttaṃ. Evaṃ kāma rāgapaṭighānaṃ tīsu vedanāsu anusayavacanena iṭṭha-iṭṭhamajjhatta-aniṭṭhesu ārammaṇapakatīyā vīparītasaññāya ca vasena iṭṭhādibhāvena gahite su kāmarāgapaṭighānaṃ uppatti dassitā hoti. Tattha uppajjamānā hi te tīsu vedanāsu anusenti nāma. Vedanāttayamukhena vā ettha iṭṭhādīnaṃ ārammaṇānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ, kāmadhātu-ādiggahaṇena kāmassādādivatthubhūtaṇaṃ kāmabhavādīnaṃ. Tattha kāmarāgānusayo bhavassadavasena anusayamāno kāmadhātuyā anuseti, kāmasukhassādavasena anusayamāno sukhopekkhāvedanāsu. Paṭigho dukkhapaṭighātavaseneva pavattatīti yattha tattha paṭihaññamānopi dukkhavedanāya eva anuseti. Rūpārūpabhavesu pana rūpārūpāvacaradhammesu ca kāmassādassa pavatti natthīti tattha anusayamāno rāgo bhavarāgo-icceva veditabbo. Dhātuttayavedanāttayaggahaṇena ca sabbasakkāyapariyāpannānaṃ gahitattā “yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānuseti”¹ti¹ evamādīnaṃ vissajjanesu dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayaṭṭhānaṃ na vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nanu ca anuttaresu vimokkhesu pihaṃ upaṭṭhāpayato pihapaccayā uppannadomanasse paṭighānusayo nānuseti, tathā nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgena nānusayitabbanti tadanusayanaṭṭhānato aññāpi diṭṭhānusayānusayanaṭṭhānabhūtā kāmāvacaravedanā santīti? Hontu, na pana dhātuttayavedanāttayato aññānaṃ tadanusayanaṭṭhānaṃ atthi, tasmā taṃ na vuttaṃ. Yasmā pana “yattha kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca nānuseti, tattha diṭṭhānusayo vicikicchānusayo nānuseti? Āmantā”²ti² vuttaṃ, tasmā avisesena dukkhaṃ paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānanti samudāyavasena gahetvā vuttanti veditabbaṃ. Tathā lokiyasukhopekkhā kāmarāgamānānusayanaṭṭhānanti.

1. Abhi 6. 83 piṭṭhe.

2. Abhi 6. 87 piṭṭhe.

Apica sutte “idhāvuso visākha bhikkhu iti paṭisañci kkhati ‘kudāssu nāmāhaṃ domanassaṃ pajaheyyan’ti, so iti paṭisañcikkhitvā paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anuseti”¹ ti nekkhammassitaṃ domanassaṃ uppādetvā taṃ vikkhambhetvā vīriyaṃ katvā anāgāmiccaggaṃ paṭighassa samugghātanaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi paṭigheneva paṭighappahānaṃ, domanassena vā domanassappahānaṃ atthīti. Paṭighuppattirahaṭṭhānatāya pana idha sabbaṃ dukkhaṃ “paṭighānusayassa anusayanaṭṭhānaṃ” ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā. Evañca katvā paṭhamajjhānavikkhambhitaṃ kāmarāgānusayaṃ tathā vikkhambhi tameva katvā anāgāmiccaggaṃ samugghātanaṃ sandhāya “viviceva -pa- paṭhamāṃ jhānaṃ upasampajja viharati, rāgaṃ tena pajahati, na tattha rāgānusayo anuseti”¹ ti vuttaṃ. Evaṃ catutthajjhānavikkhambhitaṃ avijjānusayaṃ tathā vikkhambhitameva katvā arahattamaggaṃ samugghātanaṃ sandhāya “sukhassa ca pahānā -pa- catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, avijjaṃ tena pajahati, na tattha avijjānusayo anuseti”¹ ti vuttaṃ. Na hi lokiyacatutthajjhānupekkhāya avijjānusayo sabbathā nānuseti ti sakkā vuttuṃ “sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu ettha avijjānusayo anuseti”² ti vuttatā, tasmā avijjānusayasseva vatthu catutthajjhānupekkhā, nekkhammassitadomanassañca paṭighānusayassa vatthu na na hoti ti tatthāpi tassa anusayanaṃ veditabbaṃ. Avatthubhāvato hi idha anusayanaṃ na vuccati, na suttantesu viya vuttanayena taṃpaṭipakkhabhāvato taṃsamugghātakamaggassa balavūpanissayabhāvato cāti.

Ettha ca ārammaṇe anusayaṭṭhāne sati bhavarāgavajjo sabbo lobho kāmarāgānusayoti na sakkā vuttuṃ. Dukkāya hi vedanāya rūpārūpadhātūsu ca anusayamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho lobho eva, na kāmarāgānusayo. Yadi siyā, diṭṭhānusayassa viya etassapi ṭhānaṃ vattabbaṃ siyāti. Atha pana ajjhāsayavasena tanninnatāya anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. Yathā iṭṭhānaṃ rūpādīnaṃ sukhāya ca vedanāya appaṭiladdhaṃ vā appaṭilābhato samanupassato, paṭiladdhapubbaṃ vā atītaṃ niruddhaṃ vigataṃ pariṇataṃ samanupassato uppajjamāno paṭigho dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattatīti dukkhameva tassa anusayanaṭṭhānaṃ vuttaṃ, nālambitaṃ, evaṃ dukkhādīsu

1. Ma 1. 378 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 321 piṭṭhe.

abhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayuttopi lobho sukhābhisaṅgavaseneva pavattatīti sātasantasukhadvayamevassa anusayaṭṭhānaṃ vuttanti bhavarāgavajjassa sabbalobhassa kāmarāgānusayatā na virujjhati, ekasmiṃyeva ca ārammaṇe rajjanti dussanti ca. Tattha rāgo sukhajjhāsayo paṭigho dukkhajjhāsayoti tesam nānānusayaṭṭhānatā hoti.

Evañca katvā “yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha paṭighānusayo anusetīti? No”ti¹ vuttanti. Aṭṭhakathāyaṃ pana dvīsu vedanāsu iṭṭhārammaṇe ca domanassuppattiṃ vatvā “dīmanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo”ti² vuttatā yathā yathā tattha aṭigho paṭighonusayo na hoti, evaṃ dukkhādīsu uppajjamānena diṭṭhānusayena sahaajāto lobho kāmarāgānusayo na hoticceva viññāyatīti. Yaṃ panetaṃ vuttaṃ **“domanassamattameva pana taṃ hoti, na paṭighānusayo”**ti, ettha **na paṭighānusayoti** natthi paṭighānusayoti attho daṭṭhabbo. Na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsankā atthīti.

Desanā samkiṇṇā viya bhaveyyāti bhavarāgassapi kāmādhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavaseneva uppatti vuttā viya bhaveyya, tasmā ārammaṇavisesena visesadassanatthaṃ evaṃ desanā katā sahaajātavedanāvisesābhāvatoti adhippāyo.

Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāra 1. Anusayavāraṇṇanā

3. **Anuseti uppajjatīti** paccuppannavohārā pavattāvirāmasena veditabbā. Maggeneva hi anusayānaṃ virāmo vicchedo hoti, na tato pubbeti.

20. **Nāpi ekasmiṃ ṭhāne uppajjanti, na ekaṃ dhammaṃ ārammaṇaṃ karontīti** ettha purimena ekasmiṃ cittuppāde uppatti nivāritā, pacchimena ekasmiṃ ārammaṇeti ayaṃ viseso. Puggalokāsavārassa paṭilome tesam tesam

1. Abhi 6. 61 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 323 piṭṭhe.

puggalānaṃ tassa tassa anusayassa ananusayanaṭṭhānaṃ pakatiyā pahānena ca veditabbaṃ, “tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya tesāṃ tattha kāmarāgānusayo nānuseti no ca tesāṃ tattha paṭighānusayo nānuseti, tesaññeva puggalānaṃ rūpadhātuyā arūpadhātuyā apariyāpanne tesāṃ tattha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo ca nānuseti”¹ti pakatiyā dukkhādīnaṃ kāmarāgādīnaṃ ananusayaṭṭhānataṃ sandhāya vuttaṃ, “dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha kāmarāgānusayo ca nānuseti paṭighānusayo a nānuseti”¹ti¹ anusayappahānena. Ettha purimanayena okāsaṃ avekkhitvā puggalassa vijjāmānānaṃ anusayānaṃ ananusayanaṃ vuttaṃ, pacchimanayena puggalaṃ avekkhitvā okāsassa kāmadhātu-ādikassa anokāsatāti.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. Sānusayapajahanapariññāvāresu “sānusayo, pajahati, pariṇānāti”¹ti puggalo vutto. Puggalassa ca imasmiṃ bhavē sānusayoti evaṃ bhavavisesena vā, imasmiṃ kāmarāgānusayena sānusayo imasmiṃ itaresu kenacīti evaṃ bhavānusayavisesena vā sānusayatāniranusayatādikā natthi. Tathā dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayena sānusayo, dukkhāya vedanāya niranusayoti idampi natthi. Na hi puggalassa vedanā okāso, atha kho anusayānanti. Anusayassa pana tassa tassa so so anusayanokāso puggalassa tena tena anusayena sānusayatāya, tassa tassa pajahanapariṇānanañca nimittaṃ hoti, ananusayanokāso ca niranusayatādīnaṃ, tasmā okāsavāresu bhummaniddesaṃ akatvā “yato tato”¹ti nimittatthe nissakkavacanaṃ kataṃ, pajahanapariññāvāresu apādānatthe eva vā. Tato tato hi okāso apahamakaraṇaṃ vināsaṃ pajahanaṃ pariṇānanañcāti.

Tattha yatoti yato anusayaṭṭhānato anulome, paṭikāme ananusayaṭṭhānatoti attho. Anusayānānusayasseva hi

1. Abhi 6. 89 piṭṭhe.

nimittāpādānabhāvadassanattam “rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayena sānusayoti¹, pajahatī”²ti ca “dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayena niranusayoti³, na pajahatī”⁴ti ca evamādisu rūpadhātu-ādayo eva bhummaniddeseneva niddiṭṭhāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana catutthapañhavissajjanena sarūpato anusayanaṭṭhānassa dassitattā tadatthe ādipañhepi “yato”ti anusayanaṭṭhānaṃ vuttanti imamatthaṃ vibhāvetvā puna “yato”ti etassa vacanatthaṃ dassetum **“uppannena kāmarāgānusayena sānusayo”**ti vuttaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ viya dissati. Na hi uppanneva anusayena sānusayo, uppattirahaṭṭhānatañca sandhāyeva nissakkavacanāṃ na sakkā vattum. Na hi apariyāpannānaṃ anusayuppattirahaṭṭhānatāti taṃ tatheva dissati. Evaṃ panettha attho daṭṭhabbo—yato uppannenaṭṭi yato uppannena bhavittabbaṃ, tenāti uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanāṃ katanti. Tathā sabbadhammesu uppajjanakenāti. Uppattiṭṭhesidhe akate anuppattiya anicchitattā sabbadhammesu uppajjanakabhāvaṃ āpannena anuppajjanabhāvaṃ apaneti nāma. **Sabbatthāti** etassa pana sabbatṭhānatoti ayamatto na na sambhavati. Ttha-kāraṇhi bhummato aññatthāpi saddavidū icchantīti.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. Pajahanavāre yena kāmarāgānusayādayo sāvasesā pahīyanti, so te pajahatīti sannitṭhānaṃ katvā vattabbo hoti apajahanasabbhāvā, tasmā sannitṭhāne niravasesappajahanakoyeva pajahatīti vutto, tasmā “yo vā pana mānānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No”⁵ti vuttaṃ. Yasmā pana saṃsayapadena pahānakaraṇamattameva pucchati, na sannitṭhānaṃ karoti, tasmā yathāvijjamānaṃ pahānaṃ sandhāya “yo kāmarāgānusayaṃ pajahati, so mānānusayaṃ pajahatīti? Tadekatṭhaṃ pajahatī”⁵ti vuttaṃ. Paṭilome pana “nappajahatī”ti pajahanābhāvo eva sannitṭhānapadena saṃsayapadena ca

1. Abhi 6. 106 piṭṭhe.

2. Abhi 6. 151 piṭṭhe.

3. Abhi 6. 127 piṭṭhe.

4. Abhi 6. 167 piṭṭhe.

5. Abhi 6. 148 piṭṭhe.

vinicchito pucchito ca, tasmā yesaṃ pajahanaṃ natthi niravasesavasena pajahanaṃ, te ṭhapetvā avasesā appajahanaṃ abbhāveneva nappajahantīti vuttā, na ca yathāvijjamānena pahānena vajjitāti daṭṭhabbāti.

“Anāgāmaṃ maggasamaṅgiṇaṃ aṭṭhamakaṇṇaṃ ṭhapetvā avasesā puggalā kāmarāgānusayaṇaṃ nappajahanti vicikicchānusayaṇaṃ nappajahanti”¹ ettha **aṭṭhakathāyaṃ**² “pūthujjano pahānapariññāya abbhāvena nappajahati, sesā tesāṃ anusayānaṃ pahīnattā”³ti vuttam.

Tattha kiñcāpi kesaṇci vicikicchānusayo kesaṇci ubhayanti sesānaṃ tesāṃ pahīnatā atthi, tathāpi sotāpannādīnaṃ vicikicchānusayaṇaṃ pahīnatā ubhayāpajahanaṃ kāraṇaṃ na hotīti tesāṃ pahīnattā “nappajahantī”⁴ti na sakkā vuttam, atha pana kāmarāgānusayaṇaṃ nappajahantīti imaṃ sanniṭṭhānena tesāṃ puggalānaṃ saṅghatitā dāssanattam vuttanti na tattha kāraṇaṃ vattabbam, pucchitassa pana saṃsayatthassa kāraṇaṃ vattabbam. Evaṃ sati “sesā tassa anusayaṇaṃ pahīnattā”⁵ti vattabbanti? Na vattabbam “yo kāmarāgānusayaṇaṃ nappajahati, so diṭṭhānusayaṇaṃ vicikicchānusayaṇaṃ nappajahati”⁶ti paṭikkhipitvā pucchite sadisavissajjanake diṭṭhivicikicchānusaye sandhāya kāraṇassa vattabbattā, tasmā **tesāṃ anusayānaṃ pahīnattā**⁷ti tesāṃ diṭṭhivicikicchānusayaṇaṃ pahīnattā te saṃsayatthasaṅgahite anusaye nappajahantīti attho daṭṭhabbo.

Pajahanaṃ vāraṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pahīnavāraṇṇanā

264-274. **Pahīnavāre phalaṭṭhavaseneva desanā āradhātī** anulomaṃ sandhāya vuttam. Paṭilome hi pūthujjanavasenaṃ desanā gahitāti. “Phalaṭṭhavasenevā”⁸ti ca sādharmaṇaṃ maggasamaṅgiṇaṃ aggahitattam dīpeti. Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikānaṃ maggasamaṅgiṇaṃ na koci anusayo uppattiraho, nāpi anuppattirahataṃ āpādito, tasmā te na anusayasānusayapahīna-uppajjanavāresu gahitāti.

1. Abhi 6. 162 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 328 piṭṭhe.

275-296. Okāsavāre so so anusayo attano attano okāse eva anuppattidhammataṃ āpādito pahīno, anāpādito ca appahīnoti pahīnāppahīnavacanāni tadokāsameva dīpenti tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Sādhāraṇaṭṭhāne tena saddhiṃ pahīno nāma hotīti** tena saddhiṃ samānokāse pahīno nāmāti attho, na samānakāle pahīnoti.

Pahīnavāraṇṇanā niṭṭhitā

7. Dhātuvāraṇṇanā

332-340. Dhātuvāre **santānaṃ anugatā hutvā sayantīti** yasmiṃ santāne appahīnā, taṃsantāne appahīnabhāvena anugantvā uppatti-arahabhāvena sayantīti attho. Uppattirahatā eva hi anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti idhāpi yuttāti. Ettha ca na kāmādhātu-ādīni cha paṭinisedhavacanāni dhātuvisesaniddhāraṇāni na hontīti “na kāmādhātuyā cutassa na kāmādhātuṃ upapajjantassā”ti-ādimhi vuccamāne imaṃ nāma upapajjantassāti na viññāyeyya, tasmā taṃmūlikāsu yojanāsu “na kāmādhātuyā cutassa kāmādhātuṃ rūpadhātuṃ arūpadhātuṃ upapajjantassā”ti paṭhamaṃ yojetvā puna anukkamena “na kāmādhātuṃ upapajjantassā”ti-ādikā yojanā katā. Evañhi na kāmādhātu-ādipadehi yathāvuttadhātuyoyeva gahitā, na kañcīti viññāyati. Yathā anusayavāre “anusentīti padassa uppajjantīti attho gahito”ti vuttaṃ, tatthāpi uppajjamānameva sandhāya uppajjantīti gahetuṃ na sakkā “yassa kāmāraḡānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā”ti-ādivacanato. Athāpi appahīnataṃ sandhāya uppajjantīti attho tattha gahito, idhāpi so na na yujjantīti. **Bhaṅgāti** bhañjitabbā, dvidhā kātabbāti attho. Nanu na koci anusayo yattha uppajjantassa anuseti nānuseti cāti dvidhā kātabbā tattheva kasmā “kati anusayā bhaṅgā? Anusayā bhaṅgā natthī”ti pucchāvissajjanāni katāni. Na hi pakārantarābhāve saṃsayo

yuttoti? Na na yutto “anusayā bhaṅgā natthi”ti avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattāti.

Dhātuvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Cittayamaka

Uddesavāraṇṇanā

1-62. Cittayamakavaṇṇanāyaṃ āditova tayo suddhikamahāvārā hontīti ime tayo mahāvārā sarāgādikusalādihi missakā suddhikā ca, tesu ādito suddhikā hontīti attho. Missakesu ca ekekasmim sarāgādimissakacitte tayo tayo mahāvārā, te tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā **“soḷasa puggalavārā”**ti-ādi vuttaṃ, na niraṇṭaraṃ vutteti. “Yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissati nuppajjissati”ti-ādinā uppādanirodhānaṃ paccuppannānāgatakālānaṃ saṃsaggavasena ekekāya pucchāya pavattattā **“uppādanirodhakālassambhedavāro”**ti vutto. Evaṃ sesānampi vārānaṃ taṃtaṃnāmatā pāḷi-anusārena veditabbā.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāraṇṇanā

63. Tathārūpasseva khīṇāsavassa cittaṃ sandhāyāti idaṃ uppādakkaṇasamaṅgipacchimacittasamaṅgimhi puggale adhippete taṅca cittaṃ adhippetameva hotīti katvā vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Arahato pacchimacittampīti** nuppajjati nirujjhatīti evaṃpakāraṃ bhaṅgakkhaṇasamaṅgimeva sandhāya vuttaṃ.

65-82. Uppādavārassa dutiyapucchāvissajjane cittaṃ bhaṅgakkhaṇe, nirodhasamāpannānaṃ, asaṇṇasattānaṃ tesaṃ cittaṃ uppajjittha no ca tesaṃ cittaṃ

uppajjatiti ettha “cittassa bhaṅgakkhaṇe tesam cittam uppajjitthā”ti etassa “sabbesam cittam khaṇapaccuppannameva hutvā uppādakkhaṇam atītattā uppajjitthā nāmā”ti attho vutto. **Cittassa uppādakkhaṇe tesam cittam uppajjitthā ceva uppajjati cāti** etassapi uppādam pattattā uppajjitthā, anatītattā uppajjati nāmāti dvayametam evam na sakkā vuttum. Na hi khaṇapaccuppanne “uppajjitthā”ti atītavohāro atthi. Yadi siyā, **yam vā pana cittam uppajjitthā, tam cittam uppajjati**ti ettha “no”ti avatvā vibhajitabban siyā. Tathā **“yam cittam uppajjati, tam cittam uppajjitthā”**ti etthaca “no”ti-avatvā “āmantā”ti vattabban siyā. **“Cittassa bhaṅgakkhaṇe”**ti pana bhijjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassa atītam cittam uppajjitthā, na ca kiñci cittam uppajjati. **Cittassa uppādakkhaṇeti** ca uppajjamānacittasamaṅgī puggalo vutto, tassapi atītam cittam uppajjitthā, tam pana cittam uppajjati evamettha attho daṭṭhabbo. Cittanti hi sāmāññavacanam ekasmiṁ anekasmiṁca yathāgahitavisesa tiṭṭhatī. **“Yassa vā pana cittam uppajjissati, tassa cittam uppajjati? Cittassa bhaṅgakkhaṇe”**ti ettha yassa vā **pana cittam uppajjissati**ti etena sanniṭṭhānena gahitapuggalasseva cittassa bhaṅgakkhaṇeti evam sabbattha sanniṭṭhanavasena niyamo veditabbo. Uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro ca puggalavārādīsu tīsupi ninnānākaraṇā uddiṭṭhā niddiṭṭhā ca. Tattha puggalavāre avisesena yamkāñci tādisam puggalam sandhāya **“uppannam uppajjamānan”**ti-ādi vuttam, dhammavāre cittameva, puggaladhammavāre puggalam cittañcāti ayamettha viseso daṭṭhabbo.

83. Atikkantakālavāre imassa puggalavārattā puggalo pucchitoti puggalasseva vissajjanena bhavitabban. Yathā **yassa cittam uppajjitthāti** etena na koci puggalo na gahito, evam **yassa cittam uppajjamānam khaṇam khaṇam vītikkantam atikkantakālanti** etena sanniṭṭhānena na koci na gahito. Na hi so puggalo atthi, yassa cittam uppādakkhaṇam atītam natthi, te ca pana nirujjhamānakhaṇātītacittā na na hontīti paṭhamo pañho “āmantā”ti vissajjitabbo siyā, tathā dutiyatīyā. Catuttho pana “pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tesam cittam bhaṅgakkhaṇam avītikkantam, no ca tesam cittam uppādakkhaṇam avītikkantam, itaresam cittam bhaṅgakkhaṇaṇca avītikkantam uppādakkhaṇaṇca avītikkantan”ti vissajjitabbo bhavēyya, tathā avissajjetvā kasmā sabbattha cittameva

vibhattanti? Cittavasena puggalavavathānato. Khaṇassa hi vītikkantatāya atikkantakālatāvacanena vattamānassa ca cīttassa vasena puggalo uppāḍakkhaṇātītacitto vutto atītassa ca, tattha purimassa cīttam na bhaṅgakkhaṇam vītikkantam pacchimassa vītikkantanti evamādiko puggalavibhāgo yassa cīttassa vasena puggalavavathānam hoti, tassa cīttassa taṃtamkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasena dassito hotīti sabbavissajjanesu cīttameva vibhattam. Atha vā nayidha dhamma-amattavisiṭṭho puggalo pucchito, atha kho puggalavisiṭṭham cīttam, tasmā cīttameva vissajjīti veditabham. Yadi pi puggalappadhānā pucchā, athāpi cīttappadhānā, ubhayathāpi dutiyapucchāya “āmanta”ti vattabham siyā, tathā pana avatvā nirodhakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā na uppāḍakkhaṇavītikkamena atikkantakālatā viya vattamānassa atthīti dassanattam **“atītam cīttam”**ti vuttanti daṭṭhabham. **Yassa cīttam na uppajjamānanti** ettha uppajjamānam khaṇam khaṇam vītikkantam atikkantakālam yassa cīttam na hotīti attho. Ese nayo **“na nirujjhamānam”**ti etthāpi.

114-116. Missakavāresu **yassa sarāgam cīttam uppajjati na nirujjhati, tassa cīttam nirujjhissati nuppajjissatī**ti pucchā, **noti** vissajjanañca aṭṭhakathāyam dassitam. Pāḷiyam pana “yassa sarāgam cīttam uppajjati na nirujjhati, tassa sarāgam cīttam nirujjhissati nuppajjissatī”ti mātīkāṭṭhapanāyam vuttattā vissajjanepi tattheva sanniṭṭhānasaṃsayatthesu sarāgādimissakacittavaseneva pucchā uddharitvā “sarāgapacchimacittassa uppāḍakkhaṇe tesam sarāgam cīttam uppajjati na nirujjhati nirujjhissati nuppajjissati, itaresam sarāgacittassa uppāḍakkhaṇe tesam sarāgam cīttam uppajjati na nirujjhati nirujjhissati ceva uppajjissati cā”ti-evamādinā nayena yebhuyyena suddhikavārasadisameva vissajjanam kātabbanti katvā saṅkhittanti viññāyati.

Niddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1-16. Dhammayamakavaṇṇanāyaṃ **kusalādidhammānaṃ mātikaṃ** **ṭhapetvā**ti yathā mūlayamake kusalādidhammā desitā, yathā ca khandhayamakādīsu “pañcakkhandhā”ti-ādinā aññathā saṅgahetvā desitā, tathā adesetvā yā kusalādinā dhammānaṃ “kusalākusalā dhammā”ti-ādikā mātikā, taṃ idha ādimhi ṭhapetvā desitassāti attho.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāraṇṇanā

33-34. “Yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā uppajjanti”ti etassa vissajjane “**abyākatācāti cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttan**”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, imasmiṃ pana pañhe kammasamuṭṭhānādirūpaṇca labbhati, taṃ pana paṭilomavārassa vissajjane **sabbesaṃ cavantānaṃ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe, āruppe akusalānaṃ uppādakkhaṇe tesaṃ kusalā ca dhammā na uppajjanti abyākatā ca dhammā na uppajjanti**ti ettha pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe uppajjamānampi kammasamuṭṭhānādirūpaṃ¹ aggahetvā “abyākatā ca dhammā na uppajjanti”ti vuttattā cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetāṃ. Kammasamuṭṭhānādirūpe na vidhānaṃ, nāpi paṭisedhoti keci vadanti, tathā cittasamuṭṭhānarūpameva sandhāya “yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākathā dhammā nirujjhanti? No”ti² vuttanti. Taṃ panetaṃ evaṃ na sakkā vattum cittassa bhaṅgakkhaṇe kammasamuṭṭhānarūpādīnampi uppādassa uppādakkhaṇe ca nirodhassa evamādihi eva pālīhi paṭisedhasiddhito.

Ye ca vadanti “yathā paṭisambhidāmagge³ nirodhakathāyaṃ ‘sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammā ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpaṃ sabbepi virāgā ceva honti virāgārammaṇā virāgagocarā virāgasamudāgatā virāgapatiṭṭhā’ti-ādīsu ‘ṭhapetvā rūpan’ti avatvā cittapaṭibaddhattā

1. Kammasamuṭṭhānarūpaṃ (Ka)

2. Abhi 7. 51 piṭṭhe.

3. Khu 9. 324 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ.)

cittajarūpānaṃ ‘ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpan’ti vuttaṃ, evamidhāpi cittaapaṭibaddhattā cittajarūpameva kathitaṃ”ti, tañca tathā na hoti. Yesañhi sotāpattimaggo sahaajātapaccayo hoti, yesu ca virāgādi-āsaṅkā hoti, te sotāpattimaggasahajātā dhammā sotāpattimaggakkhaṇe jātā dhammāti tattha vuttā. **Sotāpattimaggakkhaṇe jātā**ti hi vacanaṃ magge jātataṃ dīpeti, na ca kammajādīni amagge jāyamānāni maggakkhaṇe jātavohāraṃ arahanti tesam tassa sotāpattimaggakkhaṇe sahaajātapaccayattābhāvato, tasmā maggakkhaṇe taṃsahajātadhammesu ṭhapetabbaṃ ṭhapetuṃ “ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpan”ti vuttaṃ, idha pana kusalādidhammā yassa yattha uppajjanti nirujjhanti ca, tassa puggalassa tasmiṃca okāse abyākatadhammānaṃ uppādanirodhānaṃ kusalādipaṭibaddhattā appaṭibaddhattā ca āmaṭṭhā, na ca kammajādirūpaṃ abyākataṃ na hoti, tasmā sanniṭṭhānena gahitassa puggalassa okāse vā uppādanirodhesu vijjamānesu abyākatānaṃ te veditabbā, avijjamānesu ca paṭisedhetabbā, na ca acittapaṭibaddhā abyākatāti ettha na gahitāti sakkā vattum nirodhasamāpannānaṃ asaṅghasattānaṃca uppādanirodhavacanatoti.

Catutthapañhe **pavatte akusalābyākatacittassa**¹ **uppādakkhaṇeti** idaṃ “yassa vā pana abyākatā dhammā uppajjanti”ti etena sanniṭṭhānena gahitesu pañcavokāre akusalābyākatacittānaṃ catuvokāre ca abyākatacittasseva uppādakkhaṇasamaṅgino sandhāya vuttaṃ. Evaṃ sabbattha sanniṭṭhānavasena viseso veditabbo.

79. **“Ekāvajjanena uppannassā”**ti vuttaṃ, nānāvajjanenapi pana tato purimatarajavanavīthīsu uppannassa “uppādakkhaṇe tesam akusalā dhammā nuppajjissanti, no ca tesam kusalā dhammā nuppajjanti”ti idaṃ lakkhaṇaṃ labbhateva, tasmā etena lakkhaṇena samānalakkhaṇaṃ sabbaṃ **yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇeti** eteneva kusalānāgatabhāvapariyosānena tāya eva samānalakkhaṇatāya dīpitaṃ hotīti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo akusalātītabhāvassa abyākatātītabhāvassa ca ādimhi **“dutiye akusale”**ti, **“dutiye citte”**ti ca vuttaṭṭhāne. Yathā hi bhāvanāvāre bhāvanāpahānānaṃ

1. Kuslavippayuttacittassa (Pāliyaṃ)

pariyosānena aggamaggena tato purimatarānīpi bhāvanāpahānāni dassitāni honti, evamidhāpi taṃ taṃ tena tena ādinā antena ca dassitanti.

100. **Pañcavokāre akusalānaṃ bhaṅgakkhaṇe tesāṃ akusalā ca dhammā nirujjhanti abyākatā ca dhammā nirujjhantīti** vacanena paṭisandhicittato soḷasamaṃ, tato parampi vā bhavanikanticittam hoti, na tato oranti viññāyatīti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamaka

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā

1. Indriyayamake vibhaṅge viya jīvitindriyaṃ manindriyānantaraṃ aniddisitvā purisindriyānantaraṃ uddiṭṭhaṃ “tīṇimāni bhikkhave indriyāni, katamāni tīṇi? Itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ”ti sutte¹ desitakkamena. Pavattivāre hi ekantaṃ pavattiyaṃ eva uppajjamānānaṃ sukhindriyādīnaṃ kammajānaṃ akammajānañca anupālakaṃ jīvitindriyaṃ cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṃ kammajānanti taṃmūlakāni yamakāni cutipaṭisandhipavattivāsena vattabbānīti veditabbāni. Cakkhundriyādīsu pana purisindriyāvasānesu yaṃmūlakameva na hoti manindriyaṃ, taṃ ṭhapetvā avasesamūlakāni cuti-upapattivāseneva vattabbāni āyatanayamake viya, tasmā jīvitindriyaṃ tesāṃ majjhe anuddisitvā ante uddiṭṭhanti.

Paṇṇatti-uddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

94. **Itthī itthindriyanti** ettha yasmā itthīti koci sabhāvo natthi, na ca rūpādīdhamme upādāya itthiggahaṇaṃ na hoti, tasmā itthiggahaṇassa

1. Saṃ 3. 179 piṭṭhe jīvitindriyasutte.

avijjamānampi vijjamānamiva gahetvā pavattito tathāgahitassa vasena “natthi”ti avatvā “no”ti vuttaṃ. Sukhassa ca bhedaṃ katvā “sukhaṃ somanassan”ti, dukkhassa ca “dukkhaṃ domanassan”ti vacaneneva somanassato aññā sukhā vedanā sukhaṃ, domanassato ca aññā dukkhā vedanā dukkhanti ayaṃ viśeso gahitoyevāti “**sukhaṃ sukhindriyaṃ dukkhaṃ dukkhindriyaṃ**”ti ettha “āmantā”ti vuttaṃ.

140. Suddhindriyavāre **cakkhu indriyanti** ettha dibbacakkhupaññācakkhūni paññindriyāni hontīti “āmantā”ti vuttaṃ. **Avasesaṃ sotanti** taṇhāsotamevāha.

Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pavattivāraṇṇanā

186. Pavattivāre “chayimāni bhikkhave indriyāni. Katamāni cha? Cakkhundriyaṃ -pa- kāyindriyaṃ manindriyaṃ”ti¹ sutte vuttanayena idha uddiṭṭhaṃ manindriyaṃ cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi kammajākammajehi sabbehipi yogaṃ gacchati, na ca jīvitindriyaṃ viya aññadhammanissayena gahetabbaṃ, pubbaṅgamattāva padhānaṃ, tasmā kūṭaṃ viya gopānasīnaṃ sabbindriyānaṃ samosaraṇaṭṭhānaṃ ante ṭhapetvā yojitaṃ. Jīvitindriyādimūlakesu pavattiṇca gahetvā gatesu “yassa jīvitindriyaṃ uppajjati, tassa sukhindriyaṃ uppajjatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ, pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkaṇe tesaṃ jīvitindriyaṃ uppajjati, no ca tesaṃ sukhindriyaṃ uppajjati, sukhindriyasampayuttacittassa uppādakkaṇe tesaṃ jīvitindriyaṇca uppajjati sukhindriyaṇca uppajjati”ti-ādinā sukhadukkhadomanassindriyehi lokuttarindriyehi ca yojanā labbhati, tathā “yassa sukhindriyaṃ uppajjati, tassa dukkhindriyaṃ uppajjatīti? No”ti-ādinā taṃmūlakā ca nayā. Tehi pana pavattiyāmyeva uppajjamānehi yojanā taṃmūlakā ca cutipaṭisandhipavattīsu pavattamānehi somanassindriyādihi yojanāya jīvitindriyamūlakehi ca nayehi pākaṭāyevāti katvā na vuttāti daṭṭhabbā.

1. Saṃ 3. 180 piṭṭhe suddhakasutte.

“Sacakkhukānaṃ vinā somanassenāti upekkhāsahagatānaṃ catunnaṃ mahāvīpākapaṭisandhīnaṃ vasena vuttan”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasena vuttanti daṭṭhabbaṃ. Na hi “catunnaṃye vā”ti niyamo kato, tena taṃsamānalakkhaṇā parittavīpākārūpāvacarapaṭisandhiyopi dassitā honti. Tattha kāmvācaresu somanassapaṭisandhisamānatāya mahāvīpākehi catūhi nidassanaṃ kataṃ, tena yathā sasomanassapaṭisandhikā acakkhukā na honti, evaṃ itaramahāvīpāka paṭisandhikāpīti ayamatto dassitohoti. Gabbhaseyakānaṃ anuppannesu cakkhādīsu cavantānaṃ ahetukapaṭisandhikatā sahetukapaṭisandhikānaṃ kāmvācarānaṃ niyamato sacakkhukādibhāvadassanena dassitā hoti. Gabbhaseyyakepi hi sandhāya “yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati, tassa cakkhundriyaṃ uppajjati? Āmantā”ti idaṃ vacanaṃ yathā yujjati, tathā āyatanayamake dassitaṃ. Na hi sanniṭṭhānena saṅgahitānaṃ gabbhaseyyakānaṃ vajjane kāraṇaṃ atthi, “itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīnaṃ”ti-ādīsu¹ ca te eva vuttāti.

Upekkhāya acakkhukānanti ahetukapaṭisandhivasena vuttanti ettha ca kāmvāvacare sopekkha-acakkhukapaṭisandhiyā taṃsamānalakkhaṇaṃ arūpapaṭisandhiṇca nidasseti daṭṭhabbaṃ. Kesuci pana potthakesu “ahetukārūpapaṭisandhivasenā”ti pāṭho dissati, so eva seyyo.

“Tattha hi ekanteneva saddhāsatipaññāyo natthi, samādhivīriyāni pana indriyappattāni na hontī”ti vuttaṃ, yadi pana samādhivīriyāni santi, “indriyappattāni na hontī”ti na sakkā vuttuṃ “samādhi samādhindriyanti? Āmantā”ti² “vīriyaṃ vīriyindriyanti? Āmantā”ti² vacanato. Ahetukapaṭisandhicitte ca yathā samādhileso ekaggatā atthi, na evaṃ vīriyaleso atthi, tasmā evamettha vattabbaṃ siyā “tattha hi ekanteneva saddhāvīriyasatipaññāyo natthi, ekaggatā pana samādhileso eva hotī”ti. Ayaṃ panettha adhippāyo siyā—yathā aññesu kesuci ahetukacittesu samādhivīriyāni honti indriyappattāni ca, evamidha samādhivīriyāni indriyappattāni na hontīti, samādhivīriyindriyānameva abhāvaṃ dassento ahetukantarato

1. Abhi 7. 115 piṭṭhe.

2. Abhi 7. 93 piṭṭhe.

viseseti. Tattha “samādhivīriyānipana na hontī”ti vattabbe “indriyappattānī”ti samādhilesassa samādhindriyabhāvaṃ appattassa sabbhāvato vuttaṃ, na vīriyalesassa. Visesanañhi visesitabbe pavattati. Yesu pana potthakesu “tattha ekanteneva saddhāvīriyasatipaṇṇāyo natthi”ti pāṭho, so eva sundarataro.

Yāva cakkhundriyaṃ nuppajjati, tāva gabbhagatānaṃ acakkhukānaṃ bhāvo atthīti iminā adhippāyenāha “**sahetukānaṃ acakkhukānanti gabbhaseyyakavasena ceva arūpīvasena ca vuttaṃ**”ti. Gabbhaseyyakāpi pana avassaṃ uppajjanakacakkhukā na labbhantīti daṭṭhabbā. **Sacakkhukānaṃ** **ñānavippayuttānanti kāmādhātuyaṃ duhetukapaṭisandhikānaṃ vasena vuttanti** idhāpi ahetukapaṭisandhikā ca acakkhukā labbhanteva. Itthipurisindriyasantānānampi¹ upapattivasena uppādo, cutivasena nirodho bāhullavasena dassito. Kadāci hi tesaṃ paṭhamakappikādīnaṃ viya pavattiyampi uppādanirodhā hontīti. Ettha purisindriyāvasānesu indriyamūlayamakesu paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānehi gahitehi upapatticutivasena gacchantehi cakkhundriyādīhi niyamitattā jīvitindriyādīnaṃ pavattivasenapi labbhamānānaṃ upapatticutivaseneva dutiyapucchāsu sanniṭṭhānehi gahaṇaṃ veditabbaṃ.

190. Rūpajīvitindriyaṃ cakkhundriyādisamānagatikam cutipaṭisandhivaseneva gacchati santānuppattinirodhadassanatoti āha “**pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇeti arūpajīvitindriyaṃ sandhāya vuttaṃ**”ti. **Etesañceva aññesaṇca pañcindriyānaṃ**² **yathālābhavasena**ti ettha etesaṃ jīvitindriyādīnaṃ cutipaṭisandhipavattesu, aññesaṇca cakkhundriyādīnaṃ cutipaṭisandhīsūti evaṃ yathālābho daṭṭhabbo. **Ayaṃ pana chedeyevāti**³ ettha tassa tassa paripuṇṇapañhassa tasmim tasmim sarūpadassanena vissajjane vissajjite pacchimakoṭṭhāsassa chedoti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ.

Yassa vā pana somanassindriyaṃ na uppajjati, tassa jīvitindriyaṃ na uppajjati? Vinā somanassena upapajjantānaṃ, pavatte somanassavippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṃ na uppajjati no ca

1. Itthipurisindriyasaddhādīnampi (Ka)

2. Dhammānaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Yaṃ padacchedoyevāti (mudditapotthake), yaṃ panacchedeyevāti (likhitatālīpattapotthake), yaṃ padacchedeyevāti (madhuṭīkāyaṃ)

tesaṃ jīvitindriyaṃ na uppajjatiti ettha “nīrodhasamāpannānaṃ asaṅghasattānaṃ”ti avacanaṃ rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṃ dīpeti. Tassa hi upapattiyāmyeva uppādo vattabboti. “Vinā somanassena upapajjantānaṃ”ti ettha asaṅgha-atte saṅgahetvā pavattivaseṇa te ca nīrodhasamāpannā ca na vuttā, anuppādopi panetassa cuti-upapattisveva vattabbo, na pavatteti. Pacchimakoṭṭhasepi “sabbesaṃ cavantānaṃ, pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe tesaṃ somanassindriyaṅca na uppajjati jīvitindriyaṅca na uppajjati”ti evaṃ “sabbesaṃ cavantānaṃ”ti ettheva asaṅghasatte saṅgaṇhitvā pavattivaseṇa te ca nīrodhasamāpannā na ca vuttā. Yassayatthake ca nīrodhasamāpannā na dassetabbā na gahetabbāti attho. Na hi “nīrodhasamāpannānaṃ”ti vacanaṃ “asaṅghasattānaṃ”ti vacanaṃ viya okāsadīpakāṃ, nāpi “upekkhāsampayuttacittassa uppādakkhaṇe, sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe”ti-ādivacanaṃ viya somanassindriyādīnaṃ anuppādakkhaṇadīpakāṃ, atha kho puggaladīpakamevāti.

Atītakālabhede **suddhāvāsānaṃ upapatticittassa uppādakkhaṇe tesaṃ tattha somanassindriyaṅca na uppajjittha jīvitindriyaṅca na uppajjitthāti** ettha “upapatticittassa uppādakkhaṇe”ti kasmā vuttaṃ, nanu “suddhāvāsānaṃ upapajjantānaṃ, asaṅghasattānaṃ tesaṃ tattha somanassindriyaṅca na uppajjittha manindriyaṅca na uppajjitthā”ti¹ ettha viya “upapajjantānaṃ”ti vattabbanti? Na vattabbaṃ. Yathā hi somanassamanindriyānaṃ vasena upapajjantā puggalā upapatticittasamaṅgino honti, na evaṃ somanassajīvitindriyānaṃ vasena uppattisamaṅginoyeva honti. Jīvitindriyassa hi vasena yāva paṭhamarūpajīvitindriyaṃ dharati, tāva upapajjantā nāma honti. Tadā ca duttiyacittato paṭṭhāya “jīvitindriyaṅca na uppajjitthā”ti na sakkā vattum arūpajīvitindriyassa uppajjitvā niruddhattā, tasmā ubhayaṃ uppādakkhaṇena nidassitaṃ. Yathā hi “na nirujjhata, tasmā ubhayaṃ uppādakkhaṇena nidassitaṃ. Yathā hi “na nirujjhita”ti idaṃ lakkhaṇaṃ upapatticittassa dvīsu khaṇesu labbhamānaṃ sabbapaṭhamena upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṃ, evamidhāpi daṭṭhabbaṃ.

Anāgatakālabhede uppajjissamāne sanniṭṭhānaṃ katvā aññaṃ ca uppajjissamānatāva pucchitā. Tattha yathā paccuppannakālabhede sanniṭṭhānasamsayabhede hi uppajjamānasseva gahitattā “yassa cakkhundriyādīni

1. Abhi 7. 182 piṭṭhe.

uppajjanti, upapajjantassa tassa jīvitindriyādāni uppajjanti”ti
 upapajjantasseva pucchitānaṃ upapattiyaṃyeva tesāṃ uppādo sambhavati,
 na aññattha, na evamidha “yassa cakkhundriyādāni uppajjissanti,
 upapajjantassa tassa jīvitindriyādāni uppajjissanti”ti upapajjantasseva
 pucchitānaṃ tesāṃ upapattito aññattha uppādo na sambhavati, tasmā “yassa
 cakkhundriyaṃ uppajjissati, tassa somanassindriyaṃ uppajjissatīti?
 Āmantā”ti vuttaṃ. Evañca katvā nirodhavārepi “yassa cakkhundriyaṃ
 nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ nirujjhissatīti? Āmantā”ti vuttaṃ. Na
 hi yassa cakkhundriyaṃ nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ na
 nirujjhissati, api¹ pacchimabhavikassa upekkhāsahagatapaṭisaṇḍhikassa². Na
 hi upapajjantassa tassa cutito pubbeva somanassindriyanirodho na
 sambhavatīti. Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānattho
 pucchitabbatthanissayo mādisova upapatti-uppādindriyavā
 ubhayuppādindriyavā attho paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayoti
 evaṃ viya dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva niyameti, na tattheva
 pucchitabbaṃ anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ uppādaṃ vā nirodhaṃ
 vā saṃsayatthanti. Yasmā cevaṃ sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, tasmā
 “yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissati, tassa cakkhundriyaṃ
 uppajjissatīti? Āmantā”ti³ vuttaṃ. Esa nayo nirodhavārepi.

Paṭilome pana yathā anulome “uppajjissati nirujjhissati”ti
 uppādanirodhā anāgatā sarūpavasena vuttā, evaṃ avuttattā yathā tattha
 saṃsayapadena gahitassa indriyassa pavattiyampi uppādanirodhā
 cakkhundriyādimūlakesu yojitā, na evaṃ yojetabbā. Yathā hi uppādanirodhe
 atikkamitvā appatvā ca uppādanirodhā sambhavanti yojetuṃ, na evaṃ
 anuppādānirodhe atikkamitvā appatvā ca anuppādānirodhā sambhavanti
 abhūtābhāvassa abhūtābhāvassa abhūtābhāvaṃ atikkamitvā appatvā ca
 sambhavānuppattito, abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito,
 tasmāssa visesarahitassa abhūtābhāvassa vattamānānaṃ uppādassa viya
 kālantarayogābhāvato yādisānaṃ cakkhādānaṃ uppādanirodhābhāvena
 pucchitabbassa nissayo sanniṭṭhānena sannicchito, tannissayā tādisānaṃyeva
 upapatticuti-uppādanirodhānaṃ jīvitādānampi anuppādānirodhā

1. Apica (Ka) 2. Upekkhāsahagatapaṭisaṇḍhikassāpi (Ka) 3. Abhi 7. 184 piṭṭhe.

saṃsayapadena pucchitā hontīti “yassa cakkhundriyaṃ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṃ nuppajjissatīti? Āmantā”¹ ti ca, “yassa cakkhundriyaṃ na nirujjhissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissatīti? Āmantā” ti ca vuttaṃ, na vuttaṃ “ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti” ti-ādinā jīvitindriya-upekkhindriyādīsu viya vissajjananti.

Ye rūpāvacaraṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesam ghānindriyaṃ na uppajjissati no ca tesam somanassindriyaṃ na uppajjissatī” ti ettha ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti, te “ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti” ti etena pacchimakoṭṭhasavacanena taṃsamānalakkhaṇātāya saṅgahitāti ye somanassapaṭisandhikā bhavissanti, te eva vuttāti daṭṭhabbā.

Aṭṭhakathāyaṃ yesu ādimapotthakesu “atītānāgatavāre suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyaṃ nuppajjitthāti dhammayamake viya uppādakkhaṇātikkamavasena atthaṃ aggahetvā” ti likhitaṃ, taṃ pamādalikhitaṃ. Yesu pana potthakesu “paccuppannātītavāre suddhāvāsānaṃ upapatticittassa bhaṅgakkhaṇe manindriyaṃ nuppajjitthāti -pa- tasmiṃ bhava anuppannapubbavasena attho gahetabbo” ti pāṭho dissati, so eva sundarataroti.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Pariññāvāravaṇṇanā

435-482. Pariññāvāre **lokiya-abyākatamissakāni cāti** dukkhasaccapariyāpannehi ekantapariññeyyehi lokiya-abyākatehi missakattā tāni upādāya manindriyādīnaṃ vedanākkhandhādīnaṃ viya pariññeyyatā ca vuttā. Yadi pariññeyyamissakattā pariññeyyatā hoti, kasmā dhammayamake “yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so abyākataṃ dhammaṃ parijānāti” ti-ādinā² abyākatapadena yojetvā yamakāni na vattānīti? Yathā “kusalaṃ bhāvemi, akusalaṃ pajahāmi” ti

1. Abhi 7. 201 piṭṭhe.

2. Abhi 7. 73 piṭṭhe.

kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti, tathā “vedanākkhandho anicco, dhammāyatanaṃ aniccan”¹ ti-ādinā¹ khandhādīsu parijānābhiniveso hoti, tattha vedanākkhandhādayo “aniccan” ti-ādinā parijānitabbā, te ca vedanākkhandhādibhāvaṃ gahetvā parijānitabbā, na abyākatabhāvanti.

Kasmā panettha dukkhasaccabhājanīye āgatassa domanassassa pahātabbatāva vuttā, na pariññeyyatā, nanu dukkhasaccapariyāpannā vedanākkhandhādayo kusalākusalabhāvena aggahitā kusalākusalāpi pariññeyyāti? Saccam, yathā pana vedanākkhandhādibhāvo bhāvetabbapahātabbabbhāvehi vināpi hoti, na evaṃ domanassindriyabhāvo pahātabbabbhāvena vinā hotīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ domanassindriyassa pahātabbatāva idha vuttā, na pariññeyyabhāvassa abhāvatoti daṭṭhabbo.

Akusalaṃ ekantato pahātabbamevāti etena pahātabbameva, na appahātabbanti appahātabbameva nivāreti, na pariññeyyabhāvanti daṭṭhabbam. Aññindriyaṃ bhāvetabbaniṭṭhaṃ na pana sacchikātabbaniṭṭhanti bhāvetabbabbhāvo eva tassa gahitoti. **“Dve puggalā”** ti-ādi “cakkhundriyaṃ na parijānāti” ti-ādikassa parato likhitabbaṃ uppaṭipāṭiyā likhitanti daṭṭhabbam. Cakkhundriyamūlakañhi atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṃ vuttaṃ “dve puggalā domanassindriyaṃ na pajahanti no ca aññindriyaṃ na bhāventi” ti².

Ettha caputhujjano, aṭṭha ca ariyāti nava puggalā. Tesu puthujjano bhabbābhabbavasena duvidho, so “puthujjano” ti āgataṭṭhānesu “cha puggalā cakkhundriyañca na parijānittha domanassindriyañca na pajahitthā” ti-ādīsu ca abhinditvā gahito. “Ye puthujanā maggaṃ paṭilabhissanti” ti³ āgataṭṭhānesu “pañca puggalā cakkhundriyañca parijānissanti domanassindriyañca pajahissanti” ti-ādīsu⁴ ca bhabbo eva bhinditvā gahito. “Ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti” ti⁵ āgataṭṭhānesu “tayo puggalo domanassindriyañca nappajahissanti cakkhundriyañca na parijānissanti” ti-ādīsu⁶ ca abhabbo eva. Aggaphalasamaṅgī ca paṭhamaphalasamaṅgī arahā cāti duvidho. Sopi “arahā” ti āgataṭṭhānesu “tayo puggalā anaññātaññassāmītindriyañca

1. Ma 1. 290 piṭṭhe.

2. Abhi 7. 310 piṭṭhe.

3. Abhi 5. 219 piṭṭhe.

4. Abhi 7. 315 piṭṭhe.

5. Abhi 5. 218 piṭṭhe.

6. Abhi 7. 317 piṭṭhe.

bhāvittha domanassindriyañca pajahitthā”ti-ādīsu¹ ca abhinditvā gahito. “Yo aggaphalaṃ sacchikarotī”ti² āgataṭṭhānesu “tayo puggalā domanassindriyaṃ pajahittha no ca aññātāvindriyaṃ sacchikaritthā”ti-ādīsu¹ ca paṭhamaphalasamaṅgī ca bhinditvā gahito. “Yo aggaphalaṃ sacchākāsī”ti³ āgataṭṭhānesu itarovāti evaṃ puggalabhedaṃ ñatvā tattha tattha sannitṭhānena gahitapuggale niddhāretvā vissajjanam yojetabbanti.

Pariññāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇamūlaṭṭikā samattā.

1. Abhi 7. 312 piṭṭhe.

2. Abhi 7. 313 piṭṭhe.

3. Abhi 7. 312, 313 piṭṭhesu.

Paṭṭhānapakaraṇamūlaṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Dibbanti kāmagaṇḍādihi kīḷanti laḷanti, tesu vā viharanti,
vijayasamatthātāyogena paccatthike vijetum icchanti,
issariyaṭṭhānādisakkārādānaggahaṇaṃ taṃtaṃatthānusāsanañca karontā
voharanti, puññayogānubhāvappattāya jutiya jotanti, yathābhilāsitañca
visayaṃ appaṭighātena gacchanti, yathicchitanipphādane sakkontīti vā **devā**,
devanīyā vā taṃtaṃbyasananitttharaṇatthikehi saraṇaṃ parāyaṇanti
gamanīyā, abhitthavanīyā vā. Sobhāvisesayogena kamanīyāti vā **devā**. Te
tividhā sammutidevā upapattidevā visuddhidevāti. Bhagavā pana
niratisayāya abhiññāṇīlāya, uttamehi dibbabrahma-ariyavihārehi,
sapasantānasiddhāya pañcavidhamāravijayicchānipphattiyā,
cittissariyasattadhanādisammāpaṭipatti-
aveccappasādasakkārādānaggahaṇasaṅkhātena
dhammasabhāvapuggalajjhasayānurūpānusāsanaṅsaṅkhātena ca
vohārātisayena, paramāya paññasarīrappabhāsaṅkhātāya jutiya, anopamāya
ca ñāṇasarīragatiya, māravijayasabbaññugūṇaparahitanipphādanesu
appaṭihatāya sattiyā ca samannāgatattā sadevakena lokena saraṇanti
gamanīyato, abhitthavanīyato, bhattivasena kamanīyato ca sabbe te deve tehi
guṇehi atikkanto atisayo vā devoti **devātidevo**. Sabbadevehi pūjanīyataro
devoti vā **devātidevo**, visuddhidevabhāvaṃ vā sabbaññugūṇālaṅkāraṃ
pattattā aññadevehi atirekataro vā devo **devātidevo**. **Devānanti**
upapattidevānaṃ tadā dhammapaṭiggāhakānaṃ. Sakkādīhi **devehi** pahārāda-
asurindādīhi **dānavehi** ca **pūjito**. Kāyavacīsaṃyamassa sīlassa
indriyaṃvarassa cittasaṃyamassa samādhissa ca paṭipakkhānaṃ
accantapaṭippassaddhiyā **suddhasaṃyamo**.

Isisattamoti catusaccāvabodhagatiyā isayoti saṅkhyam gatānam satam pasatthānam isīnam atisayena santo pasatthoti attho. Vipassī-ādayo ca upādāya bhagavā “sattamo”ti vutto. Yato viññānam paccudāvattati, tam nāmarūpaṃ samudayanirodhanena nirodhesīti **nāmarūpanirodhano**. Atigambhīranayamaṇḍitadesanam paṭṭhānam nāma desesi pakaraṇanti sambandho.

Gandhārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

“Ke pana te nayo, kiñca tam paṭṭhānam nāmā”ti nayidaṃ pucchitabbam. Kasmā? Nidānakathāyaṃ paṭhanasamānane anulomādīnam nayānam paṭṭhānassa ca dassitatthāti imamattham vibhāvento **“sammāsambuddhena hi -pa- nāmāti hi vuttan”**ti tattha vuttam aṭṭhakathāpālim āhari. Tattha gāthāttham aṭṭhakathādhippāyañca parato vaṇṇayissamāti.

Paṭṭhānanāmattho pana tikapaṭṭhānādīnam tikapaṭṭhānādīnāmattho, imassa pakaraṇassa catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānatā cettha vattabbā. Evañhi saṅkhepato paṭṭhāne ñāte vitthāro sukhaviññeyyo hotīti. Tattha ca nāmattho paṭhamam vattabboti **“tattha yesam -pa- nāmattho tāva evam veditabbo”**ti vatvā sabbasādhāraṇassa paṭṭhānanāmasseva tāva attham dassento **“kenatthena paṭṭhānan”**ti-ādimāha. **Pakāro hīti** upasaggapadam dasseti. So “pavibhatesu dhammesu, yaṃ seṭṭham tadupāgamuntī¹ ādisu viya nānappakārattham dīpeti. Nanu pakārehi vibhattā pavibhattāti pa-iti upasaggo pakāratthameva dīpeti, na nānappakāratthanti? Na, tesam pakārānam nānāvidhabhāvato. Atthato hi āpannam nānāvidhabhāvam dassetuṃ nānā-saddo vuttoti. Tattha ekassapi dhammassa hetu-ādīhi anekapaccayabhāvato ca ekekassa paccayassa anekadhammabhāvato ca nānappakārapaccayatā veditabbā.

Hetupaccayādivasena vibhattattāti etena dhammasaṅgahādīsu vuttato kusalādivibhāgato sātisayavibhāgataṃ paṭṭhananāmalābhassa

1. Saṃvisattesu dhammesu, yaṃ seṭṭham tadupāgamim (Khu 2. 221; Ma 2. 308 piṭṭhesu)

Hetu ca so paccayo cāti iminā vacanena hetuno adhipatipaccayādibhūtaṣṣa ca gahaṇaṃ siyāti taṃ nivārento āha **“hetu hutvā paccayo”**ti. Etenapi so eva doso āpajjatīti punāha **“hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hotī”**ti. Tena idha hetu-saddena dhammaggaṇaṃ na kataṃ, atha kho dhammasattiviseṣo gahitoti dasseti. Tassa hi paccayasaddassa ca samānādhikaraṇataṃ sandhāya **“hetu ca so paccayo cā”**ti, **“hetu hutvā paccayo”**ti ca vuttaṃ. Evaṃca katvā parato pāḷiyaṃ **“hetū hetusampayutta -pa- hetupaccayena paccayo”**ti¹ ādinā

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

tena tena hetubhāvādi-upakārena tassa tassa dhammassa upakārattam vuttam. Aṭṭhakathāyaṁ pana “yo hi dhammo yaṁ dhammaṁ appaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa paccayo”ti “mūlaṭṭhena upakārako dhammo hetupaccayo”ticcevamādinā dhammappadhānaniddesena dhammato aññā dhammasatti nāma natthīti dhammeheva dhammasattivibhāvanam katanti daṭṭhabbam. Idhāpi vā **hetu ca so paccayo cāti** dhammeneva dhammasattim dasseti. Na hi hetupaccayoti-ādiko uddeso kusalādi-uddeso viya dhammappadhāno, atha kho dhammānam upakārappadhānoti. **Etīti** etassa attho vattatīti, tañca uppattiṭṭhitinam sādharmaṇavacanam. Tenevāha “**tiṭṭhati vā uppajjati vā**”ti. Koci hi paccayo ṭhitiyā eva hoti yathā pacchājātapaccayo, koci uppattiyāyeva yathā anantarādayo, koci ubhayassa yathā hetu-ādayoti.

Upakārakalakkhaṇoti ca dhammena dhammasatti-upakāram dassetīti daṭṭhabbam. Hinoti patiṭṭhāti etthāti **hetu**. Anekatthattā dhātusaddānam hi-saddo mūla-saddo viya patiṭṭhatthoti daṭṭhabboti. Hinoti vā etena kammanidānabhūtena uddham ojaṁ abhiharantena mūlena viya pādapo tappaccayaṁ phalaṁ pacchati pavattati vuḍḍhim virūḷhim āpajjatīti **hetu**. **Ācariyānanti** revatattheram vadati.

“Yoniso bhikkhave manasikaroto anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjanti, uppannā ca kusalā dhammā abhivaḍḍhanti”ti-ādīhi¹ kusalabhāvassa yonisomanasikārapaṭibaddhatā siddhā hotīti āha “**yonisomanasikā-apāṭibaddho kusalabhāvo**”ti. Eteneva akusalābyākatabhāvā kusalabhāvo viya na hetupaṭibaddhāti dassitam hoti. Yaṁ paneke maññeyyūṁ “ahetukahetussa akusalabhāvo viya sahetukahetūnam sabhāvatova kusalādhāvā aññesaṁ taṁsampayuttānam hetupaṭibaddho”ti, tassa uttaram vattum “**yadi cā**”ti-ādimāha. **ALobho kusalo vā siyā abyākato vā**, yadi alobho sabhāvato kusalo, kusalatā abyākato na siyā. Atha abyākato, taṁsabhāvattā kusalo na siyā alobhasabhāvassa adosattābhāvo viya. Yasmā pana ubhayathāpi

1. Am 1. 11, 12 piṭṭhesu.

so hoti, tasmā yathā ubhayathā hontesu phassādīsu sampayuttesu hetupaṭibaddhakusalādibhāvaṃ pariyesatha, na sabhāvato, evaṃ hetūsupi kusalādītā aññaṇapaṭibaddhā pariyesitabbā, na sabhāvatoti. Yaṃ vuttaṃ “sampayuttahetūsu sabhāvatova kusalādibhāvo”ti, taṃ na yujjati, sā pana pariyesiyamānā yonisomanasikārādipaṭibaddhā hotīti hetūsu viya sampayuttesupi yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na hetupaṭibaddhoti siddhaṃ hotīti adhippāyo.

Ārabhitvāpīti ettha **pi**-saddena imamatthaṃ dasseti—rūpāyatanādimate yasmīṃ kismimñci ekasmīṃ aṭṭhatvā “yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā”ti aniyamena sabbarūpāyatana -pa- dhammāyatanānañca ārammaṇapaccayabhāvassa vuttattā na koci dhammo na hotīti.

“Chandavato kiṃ nāma na sijjhatī”ti-ādikaṃ purimābhisaṅkhārūpanissayaṃ labhitvā uppajjamāne citte chandadayo dhurabhūtā jeṭṭhakabhūtā sayāṃ sampayuttadhamme sādhayamānā hutvā pavattanti, taṃsampayuttadhammā ca tesaṃ vase vattanti hīnādibhāvena tadanuvattanato, tena te adhipatipaccayā honti. Garukātabbampi ārammaṇaṃ tanninnaṇapaṇapabbhārānaṃ pacavekkhaṇa-assādamaggaphalānaṃ attano vase vattayamānaṃ viya paccayo hoti, tasmāyaṃ attādhīnānaṃ patibhāvena upakārakatā adhipatipaccayatāti daṭṭhabbā.

Manoviññāṇadhātūti-ādi cittaniyamoti ettha **ādi**-saddena santīraṇānantaraṃ voṭṭhabbanāṃ, cuti-anantarā paṭisandhīti yassa yassa cittassa anantarā yaṃ yaṃ cittaṃ uppajjati, tassa tassa tadanantaruppādaniyamo taṃtaṃsahakārīpaccayavisiṭṭhassa purimapurimacittasseva vasena ijjhatīti dasseti. **Bhāvanābalena pana vāritattāti** ettha yathā rukkhassa vekhe dinne pupphitum samatthasseva pupphanāṃ na hoti, agadavekke pana apanīte tāyayeve samatthatāya pupphanāṃ hoti, evamidhāpi bhāvanābalena vāritattā samuṭṭhāpanasamatthasseva asamuṭṭhāpanaṃ, tasmiṃca apagata tāyayeve samatthatāya samuṭṭhāpanaṃ hotīti adhippāyo.

Byañjanamattatovettha nānākaraṇaṃ paccetabbaṃ, na atthatoti upacayasantati-adhivacanāniruttipadānaṃ viya saddatthamattato nānākaraṇaṃ, na

vacanīyatthatoti adhippāyo. Teneva saddatthavisesaṃ dassetuṃ “**kathan**”ti-
ādimāha. Tattha purimapacchimānaṃ nirodhuppādanarābhāvato
nirantaruppādanasamatthatā anantarapaccayabhāvo. Rūpadhammānaṃ viya
saṅghānābhāvato paccayapaccayuppannānaṃ sahāvattānābhāvato ca
“idamito heṭṭhā uddhaṃ tiriyaṃ”ti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvā
suṭṭhā anantarabhāvena uppādanasamatthatā samanantarapaccayatā.

Uppādanasamatthatāti ca abyāpārattā dhammānaṃ yasmiṃ yadākāre
niruddhe vattamāne vā sati taṃtaṃvisesavantā dhammā honti, tassa sova
ākāro vuccatīti daṭṭhabbo. Dhammānaṃ pavattimeva ca upādāya
kālavohāroti nirodhā vuṭṭhantassa
nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ asaññasattā cavantassa
purimacutipacchimapaṭisandhīnaṃ nirodhuppādanirantaratāya kālantaratā
natthīti daṭṭhabbā. Na hi tesāṃ antarā arūpadhammānaṃ pavatti atthi, yaṃ
upādāya kālantaratā vucceyya, na ca rūpadhammappavatti
arūpadhammappavattiyā antaraṃ karoti aññasantānattā.
Rūpārūpadhammasantatiyo hi dve aññamaññaṃ visadisasabhāvattā
aññamaññopakārabhāvena vattamānāpi vusumīeva honti. Ekasantatiyaṃ
purimacchimānaṃ majjhe vattamānaṃ taṃsantatipariyāpannatāya
antarakāraṃ hoti. Tādisaṃ kañci
nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ majjhe natthi, na ca abhāvo
antarakāraṃ hoti abhāvattāyeva, tasmā javanānantarassa javanassa viya,
bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viya ca nirantaratā suṭṭhu ca anantaratā
hotīti tathā uppādanasamatthatā nevasaññā nāsaññāyatanacutīnampi
daṭṭhabbā. Uppattiyā paccayabhāvo cettha anantarapaccayādīnaṃ pākaṭoti
uppādanasamatthatāva vuttā. Paccuppannānaṃ pana dhammānaṃ
pubbantāparantaparicchedena gahitānaṃ “uppajjati”ti vacanaṃ
alabhantānaṃ “atīto dhammo paccuppannassa dhammassa
anantarapaccayena paccayo”ti-ādinā¹ anantarādipaccayabhāvo vuttoti na so
uppattiyāmyevāti viññāyati. na hi kusalādiggahaṇaṃ viya
paccuppannaggahaṇaṃ aparicchedaṃ, yato uppattimattasamaṅginoyeva ca
gahaṇaṃ siyā, teneva ca atītattike paṭicavārādayo na santīti.

1. Abhi 9. 413 piṭṭhe.

Uppajjamānova sahuṇṇābhāvenā¹ etthāpi uppattiya paccayabhāvena pākāṭena ṭhitiyāpi paccayabhāvaṃ nidassetīti daṭṭhabbāṃ, paccayuppannānaṃ pana saha-jātabhāvena upakāra-katā saha-jātapaccayathāti.

Attano upakāra-kassa upakāra-tatā **aññamaññāpaccayatā**, upakāra-katā ca aññamaññā-tāvaseneva daṭṭhabbā, na saha-jātādivasena. Saha-jātādivasena hontoyeva hi koci aññamaññāpaccayo na hoti, na ca pure-jātapacchā-jātabhāvehi upakāra-kassa upakāra-kā vatthukhandhā aññamaññāpaccayā hontīti.

Taru-ādīnaṃ pathavī viya adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūnaṃ, cakkhādayo ca cakkhuviññāṇādīnaṃ upakāra-kā **cittakammasa paṭādayo viya** nissayākārena khandhādayo taṃtaṃnissayānaṃ khandhādīnaṃ.

Tadadhīna vuttitāya attano phalena nissitoti yaṃ kiñci kāraṇaṃ nissayoti vadati. Tattha yo bhuso, taṃ upanissayoti niddhāreti.

Pakatoti ettha **pa-**kāro upasaggo, so attano phalassa uppādane samatthabhāvena suṭṭhakatataṃ dīpeti. Tathā ca kataṃ attano santāne kataṃ hotīti āha “**attano santāne**”ti. Karaṇaṇca duvidhaṃ nipphādanāṃ upasevanañcāti dassetuṃ “**nipphādito vā**”ti-ādimāha. Tattha **upasevito vā**ti etena kāya-allīyāpanavasena upabhogūpasevanaṃ vijānaṇādivasena ārammaṇūpasevanañca dassetīti daṭṭhabbāṃ. Tena anāgatānampi cakkhusampadādīnaṃ ārammaṇūpasevanena yathāpaṭisevitānaṃ pakatūpanissayatā vuttā hoti.

Yathā pacchājātena vinā santānāvicchedahetubhāvaṃ agacchantānaṃ dhammānaṃ ye pacchājātākārena upakāra-kā, tesaṃ sā vippayuttākārādīhi visiṭṭhā upakāra-katā **pacchājātapaccayatā**, tathā nissayā rammaṇakārādīhi visiṭṭhā pure-jātabhāvena vinā upakāra-kabhāvaṃ agacchantānaṃ vatthārammaṇānaṃ pure-jātākārena upakāra-katā **pure-jātapaccayatā**, evaṃ sabbattha paccayānaṃ paccayantarākā-avisīṭṭhā upakāra-katā yojetabbā.

1. Uppajjamāno saha-uppajjamānabhāvenāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

Gijjhapotakasarīrānaṃ āhārāsācetanā viyāti etena manosañcetanāhāravasena pavattamānehi arūpadhammehi rūpakāyassa upatthambhitabhāvaṃ dasseti. Teneva “āhārāsā viyā”ti avatvā cetanāgahaṇaṃ karoti.

Kusalādibhāvena attanā sadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṃ karaṇaṃ pavattanaṃ **āsevanattho**, attasadiśa-abhāvatā pādanaṃ vāsanaṃ. **Ganthādīsu purimāpurimābhiyogo viyāti** purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo.

Cittappayogo cittakiriya, āyūhananti attho. Yatthā hi kāyavacīpayogo viññatti, evaṃ cittappayogo cetanā. Sā tāya uppannakiriyaatāvisiṭṭhe santāne sesapaccayasamāgame pavattamānānaṃ vipākakaṭattārūpānampi teneva kiriyaabhāvena upakārikā hoti. Tassa hi kiriyaabhāvassa pavattattā tesaṃ pavatti, na aññathāti. Sahajātānaṃ pana tena upakārikāti kiṃ vattabbanti.

Nirussāhasantabhāvenāti etena sa-ussāhehi vipākadhammadhammehi kusalākusalehi sārammaṇādibhāvena sadisavipākabhāvaṃ dasseti. So hi vipākānaṃ payogena asādhetaḥabbatāya payogena aññathā vā sesapaccayesu siddhesu kammaṃsa kaṭattāyeva siddhito nirussāho santabhāvo siddhesu kammaṃsa kaṭattāyeva siddhito nirussāho santabhāvo hoti, na kilesavūpasamasantabhāvo, tathāsantasabhāvatoyeva bhavaṅgadayo duviññeyyā. Pañcadvārepi hi javanappavattiyā rūpādīnaṃ gahitatā viññayati, abhinipātasampañcchanasantīraṇamattā pana vipākā duviññeyyāyeva. **Nirussāhasantabhāvāyāti** nirussāhasantabhāvatthāya. Etena tappaccayavataṃ avipākānampi vipākānukulaṃ pavattiṃ dasseti.

Satipi janakatte upatthambhakattaṃ āhārānaṃ padhānakicanti āha “**rūpārūpānaṃ upatthambhakattenā**”ti. Upatthambhakattañhi satipi janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ āhārajarūpasamuṭṭhāpakarūpāhārassa ca hoti, asatipi catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassa, asati pana upatthambhakatthe āhārānaṃ janakattaṃ natthīti upatthamabhakattaṃ padhānaṃ. Janayamānopi

hi āhāro avicchedavasena upatthambhayamānoyeva janetīti
upatthambhanabhāvo āhārabhāvoti.

Adhipatiyaṭṭhenāti ettha na adhipatipaccayadhammānaṃ viya pavattinivāraṇa abhibhavitvā pavattanena garubhāvo adhipatiyaṭṭho, atha kho dassanādikiccesu cakkhuviññāṇādīhi jīvane jīvantehi sukhitādibhāve sukhitādīhi adhimokkhapaggahupaṭṭhānāvikkhepajānanesu anaññātāññassāmīti pavattiyaṃ ājānane aññātāvibhāve ca saddhādisahajātehi evaṃ taṃtaṃkiccesu cakkhādipaccayehi cakkhādīnaṃ anuvattanīyatā. Tesu tesu¹ hi kiccesu cakkhādīnaṃ issariyaṃ tappaccayanañca tadanuvattanena tattha pavattīti. Itthipurisindriyānaṃ pana yadipi līṅgādīhi anuvattanīyatā atthi, sā pana na paccayabhāvato. Yathā hi jīvitāhārā yesaṃ paccayā honti, te tesaṃ anupālaka-upatthambhakā atthi, avigatapaccayabhūtā ca honti, na evaṃ itthipurisabhāvā līṅgādīnaṃ kenaci pakārena upakārakā honti, kevalaṃ pana yathāsakeheva paccayehi pavattamānaṃ līṅgādīnaṃ yathā itthādiggahaṇassa paccayabhāvo hoti, tato aññenākārena taṃsahitasantāne appavattito līṅgādīhi anuvattanīyatā indriyatā ca tesaṃ vuccati, tasmā tesaṃ indriyapaccayabhāvo vutto.

Cakkhādayo arūpadhammānaṃye vāti ettha sukhadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānīti daṭṭhabbāni.

Lakkhaṇārammaṇūpanikkhinabhūtānaṃ vitakkādīnaṃ vitakkanādivasena ārammaṇaṃ upagantvā nijjhānaṃ pekkhanaṃ, cintanaṃ vā vitakkādīnaṃyeva sādharmaṇo byāpāro **upanijjhāyanatṭho**. **Ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvayanti** sukhindriyadukkhindriyadvayaṃ ṭhapetvāti adhippāyo. “**Sabbānīpi**”ti atvā “**sattajjhānaṅgānī**”ti vacanena ajjhānaṅgānaṃ upekkhācittakaggatānaṃ nivattanaṃ katanti daṭṭhabbāni. Yadi evaṃ “satta jjhānaṅgānī”ti eteneva siddhe “ṭhapetvā sukhadukkhavedanādvayaṃ”ti kasmā vuttaṃ? Vedanābhedesu pañcasu sukhadukkhadvayassa ekantena ajjhānaṅgattadassanattamaṃ jjhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā. Satipi vā jjhānaṅgavohāre vedanābhedadvayassa ekantena jhānapaccayattābhāvadassanattamaṃ. Upekkhācittakaggatānaṃ pana yadipi jhānapaccayattābhāvo atthi, jhānapaccayabhāvo pana na natthīti “sabbānīpi satta jjhānaṅgānī”ti ettha

gahaṇaṃ kataṃ. Tattha “sabbānipī”ti vacanaṃ
sabbakusalādhedasaṅgaṇhanatthaṃ, na pana
sabbacittupādagatasāṅgaṇhanatthanti daṭṭhabbaṃ.

**Yato tato vāti sammā vā micchā vāti attho. Ete pana dvepi
jhānamaggapaccayā ahetukacittesu na labbhantīti** idaṃ ahetukacittesu na
labbhanti, na sahetukacittesūti sahetukacittesu alābhābhāvadassanatthaṃ
vuttaṃ, na ahetukacittesu lābhābhāvadassanatthanti. Evaṃ atthe gayhamāne
ahetukacittesu katthaci kassaci lābho na vāritoti ettakameva viññāyeyya, na
savitakkāhetukacittesu jhānapaccayasessa alābhābhāvadassanatthaṃ katanti.
Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanatthe pana imasmiṃ vacane
savitakkāhetukacittesu jhānapaccayassa lābhābhāvo āpajjati, tasmā yena
alābhena dhammasaṅgaṇiyaṃ manodhātu-ādīnaṃ saṅghasunñatavāresu
jhānaṃ na uddhaṭaṃ, taṃ alābhaṃ sandhāya esa jhānapaccayassapi
ahetukacittesu alābho vuttoti veditabbo. Yathā hi sahetukesu vitakkādīnaṃ
sahajāte saṃkaḍḍhitvā ekattagatabhāvakaraṇaṃ upanijjhāyanabyāpāro
balavā, na tathā ahetukacittesu hoti, imasmiṃ pana pakaraṇe dubbalampi
upanijjhāyanaṃ yadipi kiñcimattampi-atthi, tena upakāraḥ hotīti
savitakkāhetukacittesupi jhānamaggapaccayā vuttova, tasmā ye evaṃ
paṭhanti “na ete pana dvepi jhānamaggapaccayo vuttova, tasmā ye evaṃ
paṭhanti “na ete pana dvepi jhānamaggapaccayā yathāsaṅkhyāṃ
dvipaṇcaviññāṇa-ahetukacittesu labbhantī”ti, tesāṃ so pāṭho sundarataro,
imassa pakaraṇassāyaṃ atthavaṇṇanā, na dhammasaṅgaṇiyāti.

Samāṃ pakārehi yuttatāya ekībhāvopagamena viya upakāraḥ
sampayuttapaccayatā.

Yuttānampi sataṃ vippayuttabhāvena nānattūpagamena upakāraḥ
vippayuttapaccayatā. Na hi vatthusahajātapacchājātavasena ayuttānaṃ
rūpādīnaṃ ārammaṇādhābhāvena upakāraḥ vippayuttānaṃ
vippayuttapaccayatato atthīti. Rūpānaṃ pana rūpehi satipi avinibbhoge
vippayogoyeva natthīti na tesāṃ **vippayuttapaccayatā.** Vuttañhi “catūhi
sampayogo catūhi vippayogo”ti¹.

Paccuppannalakkhaṇenāti paccuppannasabhāvena. Tena “atthi me pāpakammaṃ katan”ti¹, “atthekacco puggalo attahitāya paṭipanno”ti ca² evamādīsu vuttaṃ nibbatta-upalabbhamānatālakkhaṇaṃ atthibhāvaṃ nivāreti. Satipi janakatte upatthambhakappadhānā atthibhāvena upakāraḥkatāti āha “**upatthambhakattenā**”ti³. Idañca upatthambhakattaṃ vatthārammaṇasahajātādīnaṃ sādharmaṇaṃ atthibhāvena upakāraḥkattaṃ daṭṭhabbāṃ.

Ārammaṇe phusanādivasena vattamānānaṃ phassādīnaṃ anekesaṃ sahabhāvo natthīti ekasmiṃ phassādisamudāye sati dutiyo na hoti, asati pana hoti, tena natthibhāvena upakāraḥkatā **natthipaccayatā**. Satipi purimataracittānaṃ natthibhāve na tāni natthibhāvena upakāraḥkāni, anantameva pana attano atthibhāvena pavatti-okāsaṃ alabhamānānaṃ natthibhāvena pavatti-okāsaṃ dadamānaṃ viya upakāraḥkaṃ hotīti “**pavatti-okāsadānena upakāraḥkatā**”ti āha.

Ettha ca abhāvamattena upakāraḥkatā okāsadānaṃ **natthipaccayatā**, sabhāvavīgamena appavattamānānaṃ sabhāvavīgamena upakāraḥkatā **vīgatapaccayatā**, natthitā ca nirodhānantarasuññatā, vīgatatā nirodhappattatā, ayametesāṃ viśeso, tathā atthitāya sasabhāvato upakāraḥkatā **atthipaccayatā**, sabhāvavīgamena nirodhassa appattiyā upakāraḥkatā **avīgatapaccayatā**ti paccayabhāvavīśeso dhammāvīśesepi vedītabbo. Dhammānañhi sattivīśesaṃ sabbaṃ yāthāvato abhisambujjhītvā tathāgatena catuvīśatipaccayavīśesā vuttāti bhagavati saddhāya “evamvīśesā ete dhammā”ti sutamayaññaṃ uppādetvā cintābhāvanāmayehi tadabhisamayāya yogo kītabbo.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato nāmadhammekadesatā anantarādīnaṃ natthīti “**nāmadhammāvā**”ti vatvā na kevalaṃ paccayapaccayuppannabhāve bhajantānaṃ catunnaṃ yeva khandhānaṃ nāmātā, atha kho nibbānañca nāmamevāti dassento “**nibbānassa asaṅgahitattā**”ti-ādimāha. **Purejātapaccayo rūpekadesoti** ettha ekadesavacanena

1. Vi 1. 22 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 109 piṭṭhe.

3. Upatthambhakaṭṭhenāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

rūparūpato aññaṃ vajjeti, rūparūpaṃ pana kusalattike anāgatampi purejātapaccayabhāvena aññattha āgatameva. Vuttañhi “anidassana-appaṭigho dhammo anidassana-appaṭighassa dhammassa purejātapaccaye paccayo. Ārammaṇapurejātaṃ, vatthupurejātaṃ. Ārammaṇapurejātaṃ vatthuṃ itthindriyaṃ purisindriyaṃ āpodhātuṃ kabalīkāraṃ āhāraṃ aniccato -pa- domanassaṃ uppajjati”ti¹.

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesa 1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Yo hetupaccayoti uddiṭṭho, so evaṃ veditabboti** etena hetusaṅkhātassa paccayadhammassa hetusampayuttakataṃsamuṭṭhānarūpasaṅkhātānaṃ paccayuppannānaṃ hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭhoti. Yo pana hetubhāvena yathāvutto paccayadhammo yathāvuttānaṃ paccayuppannānaṃ paccayo hoti, so hetupaccayoti uddiṭṭhoti veditabboti dasseti. Ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṃ hoti. Esa nayo ssapaccayesupi. Upakārakatā pana dhammasabhāvo eva, na dhammato añña atthīti. Tathā tathā upakārakaṃ taṃ taṃ dhammaṃ dassento hi bhagavā taṃ taṃ upakārakataṃ dasseti.

Hetū hetusampayuttakānanti ettha paṭhamo **hetu-saddo** paccattaniddiṭṭho paccayaniddeso². Tena etassa hetubhāvena upakārakatā hetupaccayatāti dasseti. Duttiyo paccayuppannavisesanaṃ. Tena na yesaṃ kesañci sampayuttakānaṃ hetupaccayabhāvena paccayo hoti, atha kho hetunā sampayuttānamevāti dasseti. Nanu ca sampayuttasaddassa sāpekkhattā duttiye hetusadde avijjamānepi aññassa apekkhitabbassa aniddiṭṭhattā attanāva sampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayoti ayamatto viññāyatīti? Nāyaṃ ekanto. Hetusaddo hi paccattaniddiṭṭho “hetupaccayena paccayo”ti ettheva byāvaṇṇo yadā

1. Abhi 9. 481 piṭṭhe.

2. Paccayatāniddeso (Ka)

gayhati, tadā sampayuttavisesanaṃ na hotīti sampayuttā avasiṭṭhā ye keci gahitā bhaveyyunti evaṃ sampayuttasaddena attani eva byāvaṭena hetusaddena visesanena vinā yesaṃ kesañci sampayuttānaṃ gahaṇaṃ hotīti taṃ sandhāya **“athāpi -pa- attho bhaveyyā”**ti āha. Nanu yathā “arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ”ti¹, “arūpino indriyā sampayuttakānaṃ”ti² ca vutte dutiyena āhāraggahaṇena indriyaggahaṇena ca vināpi āhārindriyasampayuttakāva gayhanti, evamidhāpi siyāti? Na, āhārindriyasampayuttassa abhāvato. Vajjetabbābhāvato hi tattha dutiya-āhārindriyaggahaṇe asatipi taṃsampayuttakāva gayhantīti taṃ na kataṃ, idha pana vajjetabbaṃ atthīti vattabbaṃ dutiyaṃ hetuggahaṇanti.

Evampi **hetū hetusampayuttakānanti** ettha hetusampayuttakānaṃ so eva sampayuttakahetūti visesanassa akatattā yo koci hetu yassa kassaci hetusampayuttakassa hetupaccayena paccayoti āpajjati? Nāpajjati paccattaniddiṭṭhasseva hetussa puna sampayuttavisesanabhāvena vuttattā, etadatthameva ca vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepi tassa gahaṇaṃ kataṃ. Atha vā asati dutiye hetusadde hetusampayuttakānaṃ hetupaccayena paccayo, na pana hetūnanti evampi gahaṇaṃ siyāti tannivāraṇatthaṃ so vutto, tena ahesampayuttabhāvaṃ ye labhanti, tesaṃ sabbesaṃ hetūnaṃ aññesampi hetupaccayena paccayoti dassitaṃ hoti. Yasmā pana hetujhānamaggā patiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhā, na āhārindriyā viya sāpekkhā eva, tasmā etesve dutiyaṃ hetādiggaṇaṃ kataṃ. Āhārindriyā pana āharitabba-isitabbāpekkhā eva, tasmā te vināpi dutiyena āhārindriyaggahaṇena attanā eva āharitabbe ca isitabbe ca āhārindriyabhūte aññe ca sampayuttake paricchindantīti taṃ tattha na kataṃ, idha ca dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṃ hetunā paccayabhūteneva sampayuttānaṃ hetūnaṃ aññesañca paricchinnattā puna visesanakiccaṃ natthīti **pañhāvāre** “kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ”ti-ādīsu³ dutiyaṃ hetuggahaṇaṃ na katanti daṭṭhabbaṃ.

1. Abhi 8. 7 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 8 piṭṭhe.

3. Abhi 8. 132 piṭṭhe.

Niddi sitabbassa apākaṭattāti taṃ-saddo purimava canāpekkho vuttasseva niddeso “rūpāyatanam cakkhuviññādhātuyā taṃsampayuttakānan”ti-ādīsu¹ purimavacanena niddisitabbe pākaṭībhūte eva pavattati. Ettha ca paccattaniddiṭṭho hetusaddo “hetupaccayena paccayo”ti ettha byāvaṭo sampayuttasaddena viya taṃ-saddenapi anapekkhanīyo añño ca koci niddisitabbappakāsako vutto natthi, tasmā “taṃsampayuttakānan”ti ca na vuttanti adhippāyo.

“Hetusampayuttakānan”ti iminā pana paccayuppannavacanena asamattena paccayuppannavacanantarāpekkhena pubbe vuttena taṃ-saddena niddisitabham pākaṭīkatam, tena **“taṃsamuṭṭhānānan”**ti ettha taṃgahaṇam katanti. Kiṃ pana tasmim hetusampayuttakasadde taṃ-saddena niddisitabham pākaṭībhūtanti? Yehi hetūhi sampayuttā “hetusampayuttakā”ti vuttā, te hetū ceva sampayuttakavisesanabhūtā tabbisesitā ca hetusampayuttakā. Tenāha **“te hetū cevā”**ti-ādi. Aññathā “te hetū cevā”ti etassa paccattaniddiṭṭhena hetusaddena sambandhe sati yathā idha teneva taṃ-saddena niddisitabbā pākaṭā, evam pubbepi bhavitum arahantīti “niddisitabbassa apākaṭattā ‘taṃsampayuttakānan’ti na vuttan”ti idam na yujjeyyāti. Duvidhampi vā hetuggahaṇam apanetvā taṃsaddavacanīyatam codeti pariharati ca. **Taṃsamuṭṭhānānanti** ca hetusamuṭṭhānānanti yuttam. Hetū hi paccayāti.

Cittajarūpaṃ ajanayamānāpīti pi-saddena janayamānāpi. Yadi “cittasamuṭṭhānānan”ti vacanena paṭisaddhikkhaṇe kaṭattārūpassa aggahaṇato taṃ na vuttam, sahaṇātapaccayavibhaṇge cittacetāsikānam tassa kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya. Yadi ca tattha cittasamuṭṭhānānam paccayabhāvena taṃsamānalakkhaṇānam kaṭattārūpānampi paccayabhāvo nidasito evamidhāpi bhavitabham. “Cittasamuṭṭhānānan”ti pana avatvā “taṃsamuṭṭhānānan”ti vacanam cittasamuṭṭhānānam sabbacittacetāsikasamuṭṭhānatādassanattam. Evampakārena hi taṃsamuṭṭhānavacanena tattha tattha vuttam samuṭṭhānavacanam visesitam hoti. Nanu “cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānan”ti acanena cittasamuṭṭhānānam cittacetāsikasamuṭṭhānatā vuttāti? Na vuttā. Cittacetāsikānam paccayabhāvo eva hi tattha vuttoti.

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

Cittapaṭi baddhavuttitāyāti eteneva hetu-ādipaṭihaddhatañca dasseti.
 “Yañca bhikkhave ceteti, yañca pakappeti, yañca anuseti, ārammaṇametam
 hoti, viññāṇassa ṭhitiyā ārammaṇe sati paṭiṭṭhā viññāṇassa hoti, tasmim
 paṭiṭṭhite viññāṇe virulhe nāmarūpassa avakkanti hoti, nāmarūpapaccayā
 saḷayatanan”¹ti imasmimpi sutte paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā
 vuttāti āha “**tasmim paṭiṭṭhite**”ti-ādi.

Purimatarasiddhāya pathaviyā bījapaṭiṭṭhānaṁ viya purimatarasiddhe
 kamme tannibbattasseva viññāṇabījassa paṭiṭṭhānaṁ kammassa kaṭattā
 uppattīti vuttaṁ hoti. Tenāha “**kammaṁ khettaṁ, viññāṇaṁ bījaṁ**”ti. Kassa
 pana taṁ khettaṁ bījañcāti? Nāmarūpaṅkurassa.

Ayañca panatthoti paṭisandhiyaṁ kammajarūpānaṁ
 cittapaṭibaddhavuttiyā. **Okāsavasenevā**ti nāmarūpokāsavaseneva. So hi tassa
 atthassa okāsoti. **Vatthurūpamattampī**ti vadanto vatthurūpassa
 upatthambhakānaṁ sesarūpanampi tadupatthambhakabhāveneva
 arūpadhammānaṁ paccayabhāvaṁ dasseti, sahabhavanamattaṁ vā. Tattha
 kāyabhāvādikalāpānaṁ katthaci abhāvato katthaci abhāvābhāvato
 “vatthurūpamattampi vinā”ti āha. **Sassāmiketi** etasseva visesanatthaṁ
 “**sarājake**”ti vuttaṁ.

Pavattiyaṁ kaṭattārūpādīnaṁ paccayabhāvapaṭibāhanatoti idaṁ kasmā
 vuttaṁ, nanu tesam paccayabhāvappasaṅgoyeva natthi “hetū sahaṇātānaṁ”ti
 vacanato². Na hi yesam hetū sahaṇātapaccayo na honti, tāni hetusahaṇātāni
 nāma honti. Yadi siyūṁ, “kusalaṁ dhammaṁ sahaṇāto abyākato dhammo
 uppajjati na hetupaccayā”ti-ādi ca labbheyya, na pana labbhati, tasmā na
 tāni hetusahaṇātānīti? Saccametaṁ, yo pana hetūhi smānalāluppattimattaṁ
 gahetvā hetusahaṇātabhāvaṁ maññeyya, tassāyaṁ pasaṅgo atthīti idaṁ
 vuttanti daṭṭhabbaṁ, bhagavā pana vacanānaṁ lahugarubhāvaṁ na gaṇeti,
 bodhaneyyānaṁ pana ajjhāsayanurūpato dhammasabhāvaṁ avilomento
 tathā tathā desanaṁ niyāmetīti na katthaci akkharānaṁ bahutā vā appatā vā
 codetabbāti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Sam 1. 296 piṭṭhe dutiyacetanāsutte.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 356 piṭṭhe.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti etena vattamānakkhaṇekadesena sabbam vattamānakkhaṇam gayhatīti daṭṭhabbam. Na hi uppajjanakkhaṇeyeva cakkhuviññāṇādīnam rūpādīni ārammaṇapaccayo, atha kho sabbasmiṃ vattamānakkhaṇeti. Tena ālambiyamānānampi rūpādīnam cakkhuviññāṇādivattamānatāya pure pacchā ca vijjamānānam ārammaṇapaccayattābhāvaṃ dasseti, ko pana vādo anālampiyamānānam. **Na ekato hontī**ti nīlādini sabbarūpāni aha nahonti, tathā saddādayopīti attho. “Yaṃ yaṃ”ti hi vacanam rūpādīni bhindatīti. Tattha purimenatthena “uppajjantī”ti vacanena ārammaṇapaccayabhāvalakkhaṇadīpanattham “**yaṃ yaṃ dhammaṃ**”ti-ādi vuttanti dasseti, pacchimena “yaṃ yaṃ”ti vacanena rūpādibhedadīpanatthanti. “**Yaṃ yaṃ vā panārabbhā**”ti etassa vaṇṇanāyam dassitasabbārammaṇādivasena vā idhāpi attho gahetabboti.

Evam vuttanti yathā nadīpabbatānam sandanam ṭhanañca pavattam aviratam avicchinnanti sandanti tiṭṭhantīti vattamānavacanam vuttam, evam “ye ye dhammā”ti atītānāgatapaccuppannānam sabbasaṅghasamudāyavasena gahitattā tesam uppajjanam pavattanam aviratanti uppajjantīti vattamānavacanam vuttanti adhippāyo. Ime pana na hetādipaccayā sabbepi atītānāgatānam honti. Na hi atīto ca anāgato ca atthi, yassete paccayā siyurū. Evañca katvā atītattike atītānāgatānam na koci paccayo vutto, tasmā idhāpi “uppajjantī”ti vacanena yesam rūpādayo ārammaṇadhammo ārammaṇapaccayā honti, te paccuppannāva dassitāti daṭṭhabbā. Tesu hi dassitesu atītānāgatesu taṃtampaccayā ahesum bhavissanti cāti ayamattho dassito hoti, na pana taṃtam paccayavantatā. Paccayavanto hi paccuppannāyevāti.

Ettha ca “**yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā**”ti ekavacananiddesam katvā puna “**te te dhammā**”ti bahuvacananiddeso “yaṃ yaṃ”ti vuttassa ārammaṇadhammassa anekabhāvopi atthīti dassanattho. Cattāro hi khandhā saheva ārammaṇapaccayā honti, te sabbepi ārabbha uppannamānampi tesu ekekaṃ ārabbha uppajjamānam na na hoti, tasmā vedanādīsu phassādīsu ca ekekassapi ārammaṇapaccayabhāvadassanattham “**yaṃ yaṃ**”ti vuttam, sabbesam

ekacittuppādapariyāpannānaṃ ārammaṇapaccayabhāvadassanattamaṃ **“te te”**ti. Tattha yo ca rūpādiko ekekova yaṃyaṃ-saddena vutto, ye ca aneke phassādayo ekekevasena yaṃyaṃ-saddena vuttā, te sabbe gahetvā **“te te”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Atha vā yasmiṃ kāle ārabha uppajjanti, tasmīṃ kāle nīlādisu cittuppādesu ca ekekameva ārabha uppajjantīti dassanattamaṃ **“yaṃ yaṃ”**ti vuttaṃ, te pana ālambiyamānā rūpārammaṇadhammā ca aneke, tathā saddādi-ārammaṇadhammā cāti dassanattamaṃ **“te te”**ti.

Nibbānārammaṇaṃ kāmāvacara rūpāvacarakusalassa aparīyāpannato kusala vipākassa kāmāvacara rūpāvacarakiriyassa cāti imesaṃ channaṃ rāsīnaṃ ārammaṇapaccayo hotīti idaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena khandhapaṭibaddhānussaraṇakāle nibbānampi rūpāvacarakusalakiriyānaṃ ārammaṇaṃ hotīti iminā adhippāyena vuttaṃ. Evaṃ sati yathā **“appamāṇā khandhā pubbenivāsānussatiñāṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”**¹ti vuttaṃ, evaṃ **“nibbāna”**ti ca vattaṃ siyā, na ca taṃ vuttaṃ. Na hi nibbānaṃ pubbe nivuṭṭhaṃ asaṅkhatattā, na ca pubbenivāsānussatiñāṇena pubbe nivuṭṭhesu appamāṇakkhandhesu ñātesu nibbānajānane na tena payojanaṃ atthi. Yathā hi cetopariyañāṇaṃ cittaṃ vibhāventameva cittāramaṇajānaṇassa kāmāvacarassa paccayo hoti, evamidampi appamāṇakkhandhe vibhāventameva tadāramaṇajānaṇassa kāmāvacarassa paccayo hotīti. Diṭṭhanibbānoyeva ca pubbe nivuṭṭhe appamāṇakkhandhe anussarati, tena yathādiṭṭhameva nibbānaṃ tesaṃ khandhānaṃ ārammaṇanti daṭṭhabbaṃ, na pana pubbenivāsānussatiñāṇena tadāramaṇavibhāvanaṃ kātappaṃ. Vibhūtaṃ hi taṃ tassāti. Evaṃ anāgataṃsañāṇepi yathārahaṃ yojetappaṃ, tasmā nibbānaṃ na kassaci rūpāvacarassa ārammaṇanti **“catunnaṃ rāsīnaṃ”**ti vattum yuttaṃ.

Ārammaṇapaccayaniddesa vaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 9. 324 piṭṭhe.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. **Dhuranti** dhuraggāhaṃ. **Jeṭṭhakanti** seṭṭhaṃ. **Chandādhipati** **chandāsampayuttakānan**ti ettha purimachandassa samānarūpena tadanantaraṃ niddiṭṭhena taṃsambandhena chandasaddeneva paccayabhūtaṃ chandassa sampayuttakavisesanabhāvo dassito hotīti “chandādhipati sampayuttakānan”ti avatvā “chandāsampayuttakānan”ti vuttanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo itaresupi.

Garukāraccittikāravasena vāti kusalābyākatānaṃ pavattiṃ dasseti. Aladdhaṃ **laddhabbaṃ**, laddhaṃ **avijahitabbaṃ**. Yena vā vinā na bhavitabbaṃ, taṃ **laddhabbaṃ**. Tassevattho **avijahitabbanti**. **Anavaññātanti** avaññātampi adosadassitāya assādanena anavaññātāṃ katvā.

Micchattaniyatā appanāsadisā mahābalā vinā adhipatinā nuppajjantīti “**ekantenevā**”ti āha. Kammakilesāvaraṇabhūtā ca te saggāvaraṇā ca maggāvaraṇā ca paccakkhasaggānaṃ kāmāvacaradevānampi uppajjitum na arahanti, ko pana vādo rūpārūpīnanti.

Kāmāvacarādibhedato pana tividho kiriyārammaṇādhipati **lobhasahagatākusallasēva ārammaṇādhipatipaccayo** hotīti idaṃ parasantānagatānaṃ sārammaṇadhammānaṃ “ajjhātārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassa dhammāssa adhipatipaccayena paccayo”ti etassa abhāvato “bahiddhārammaṇo dhammo bahiddhārammaṇassā”ti ettha ca ārammaṇādhipatino anuddhaṭṭā adhipatipaccayatā natthīti viññāyamānēpi “bahiddhā khandhe garuṃ katvā assādetī”ti-ādivacanā¹ nissāya arahato kiriyadhammā puthujjanādīhi garuṃ katvā assādiyantīti iminā adhippāyena vuttanti daṭṭhabbaṃ. “Sanidassanasappaṭighā khandhā”ti-ādīsu² viya khandhasaddo rūpe eva bhavitum arahatīti vicāritametaṃ. Puthujjanādīkāle vā anāgate kiriyadhamme garuṃ katvā assādanāṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. “Nevavipākanavipākadhammadhamme khandhe garuṃ katvā assādeti abhinandati”ti-ādivacanato³ kiriyadhammā rāgadiṭṭhīnaṃ adhipatipaccayo henteva, te ca “atītārammaṇe anāgate khandhe garuṃ katvā

1. Abhi 9. 444 piṭṭhe.

2. Abhi 9. 478 piṭṭhe.

3. Abhi 8. 368 piṭṭhe.

assādeti”ti-ādivacanato¹ anāgatā tebhūmakāpi adhipatipaccayo hontīti.
 Āvajjanakiriyasabbhāvato pana idampi vicāretabbaṃ.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Yathā okāsadānavisesabhāvena natthivigatā vuttā, na evaṃ anantarasamanantarā, ete pana cittaniyāmahetuvisesabhāvena vuttā, tasmā taṃ cittaniyāmahetuvisesabhāvaṃ dassento **“cakkhuviññāṇadhātu”**ti-ādinā dhātuvasena kusalādivasena ca niddesamāha. Tattha “manoviññāṇadhātu manoviññāṇadhātuyā”ti vutte paccayapaccayuppannaviseso na viññāyatīti “purimā purimā pacchimāya pacchimāyā”ti vattabbaṃ siyā. Tathā ca sati dhatuvisesena cittavisesa dassanaṃ yaṃ kātuṃ āraddho, taṃ vocchijjeyya. “Manoviññāṇadhātu manodhātuyā”ti idampi na sakkā vattuṃ niyāmābhāvato “manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyā”ti ca tatheva nasakkā. Na hi manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyāyeva anantarapaccayoti niyāmo atthi, tasmā pākaṭā pañcaviññāṇadhātuyo ādiṃ katvā yāva dhātuvisesaniyāmo atthi, tāva nidassanena nayaṃ dassetvā puna niravasesadassanatthaṃ **“purimā purimā kusalā”**ti-ādimāha. **Sadisakusalānanti** vedanāya vāhetūhi vā sadisakusalānaṃ anurūpakusalānanti vā attho. Tena bhūmibhinnānampi paccayabhāvo vutto hoti. **Bhavaṅgaggahaṇena** kusalākusalamūlakesu cutipi gahitāti daṭṭhabbaṃ, abyākatamūlake tadārammaṇampi.

Kāmāvacarakiriyāvajjanassāti kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyāya visesetīti daṭṭhabbaṃ. Kāmāvacaravipāko kāmāvacarakiriyarāsissa ca anantarapaccayo hoti, honto ca āvajjanassevāti ayañhettha adhippāyo. Āvajjanaggahaṇeneva cettha voṭṭhabbanampi gahitanti daṭṭhabbaṃ.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 9. 426 piṭṭhe.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. “Aññamaññassāti añño aññassā”ti porāṇapāṭho. Pāḷiyaṃ pana “aññamaññaṃ sahajātapaccayena paccayo”ti ettha vuttassa “aññamaññaṃ”ti imassa attho vattabbo, na avuttassa “aññamaññassā”ti imassa, na ca samānatthassapi saddantarassa atthe vutte saddantarassa attho vutto hoti, tasmā **“aññamaññanti añño aññassā”**ti paṭhanti. Okkantīti pañcavokārapaṭisandhiyeva vuccati, na itarāti iminā adhippāyenāha **“pañcavokārabhave paṭisandhikkhaṇe”**ti. **Rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānanti** idaṃ yadipi pubbe “okkantikkhaṇe nāmarūpan”ti vuttaṃ tathāpi na tena khaṇantare paccayabhāvo rūpīnaṃ nivāritoti tannivāraṇatthaṃ vuttaṃ. **Kañci kāleti** keci kismiñci kāleti vā attho. Tena rūpino dhammā keci vatthubhūtā kismiñci paṭisandhikāleti rūpantarānaṃ vatthussa ca kālantare arūpīnaṃ sahajātapaccayaṃ pubbe anivāritaṃ nivāreti. Evañca katvā “kañci kālan”ti vā “kismiñci kāle”ti vā vattabbe vibhattivipallāso kato. Tena hi “kañci”ti upayogekavacanāṃ **“rūpino dhammā”**ti etena saha sambandhena paccattabahuvacanassa ādeso, **“kāle”**ti iminā sambandhena bhummekavacanassāti viññāyati. Purimena ca **“eko khandho vatthu ca tiṇṇannaṃ khandhānaṃ”**ti-ādinā nāmasahitasseva vatthussa “nāmassa paccayo”ti vattabbatte āpanne etena kevalasseva tathā vattabbataṃ dasseti.

Tayo na aññamaññavasenāti labbhamānēpi katthaci aññamaññasahajātapaccayabhāve vacanena asaṅgahitattā tassa evaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Catusamuṭṭhānikassa rūpassa** ekadesabhūte **kammasamuṭṭhānarūpe** samudāyekadesavasena sāmivacanāṃ daṭṭhabbaṃ, niddhāraṇe vā.

Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. Nissayapaccayaniddese “rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kismiñci kāle”ti idaṃ na labbhati. Yaṃ panettha labbhati “rūpino dhammā keci”ti,

tattha te eva dhamme dassetuṃ “**cakkhāyatanan**”ti-ādi vuttanti.
“Vatthurūpaṃ pañcavokārabhave”ti vuttattā “**ṭhapetvā āruppavipākan**”ti
 idaṃ na vattabbanti ce? Na, “tebhūmakavipākassā”ti vutte
 pañcavokārabhave anuppajjanakaṃ ṭhapetabbaṃ ajānantassa tassa
 pakāsetabbattā.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Te tayopi rāsayoti** upanissaye tayo anekasaṅgāhakatāya rāsayoti
 vadati. Etasmiṃ pana upanissayaniddese ye purimā yesaṃ pacchimānaṃ
 anantarūpanissayā honti, te tesaṃ sabbesaṃ ekanteneva honti, na kesañci
 kadāci, tasmā yesu padesu anantarūpanissayo saṅgahito, tesu “kesañcī”ti na
 sakkā vattunti na vuttaṃ. Ye pana purimā yesaṃ pacchimānaṃ ārammaṇa-
 akatūpanissayā honti, te tesaṃ na sabbesaṃ ekantena honti, yesaṃ
 uppattipaṭibāhikā paccayā balavanto honti, tesaṃ na honti, itaresaṃ honti.
 Tasmā yesu padesu anantarūpanissayo na labbhati, tesu “kesañcī”ti vuttaṃ.
 Siddhānaṃ paccayadhammānaṃ yehi paccayuppannehi akusalādīhi
 bhavitabbaṃ, tesaṃ kesañcīti ayañcetha attho, na pana avisesena
 akusalādīsu kesañcīti.

Purimā purimā kusalā -pa- abyākatānaṃ dhammānanti yesaṃ
 upanissayapaccayena bhavitabbaṃ, tesaṃ abyākatānaṃ pacchimānanti
 daṭṭhabbaṃ. Na hi rūpābyākataṃ upanissayaṃ labhatīti. Kathaṃ?
 Ārammaṇānantarūpanissaye tāva na labhati anārammaṇattā
 pubbāparaniyameṇa appavattito ca, pakatūpanissayañca na labhati acetanena
 rūpasantānena pakatassa abhāvato. Yathā hi arūpasantānena saddhādayo
 nipphādītā utubhojanādayo ca upasevitā, na evaṃ rūpasantānena. Yasmiñca
 utubījādi ke kammādi ke ca sati rūpaṃ pavattati, na taṃ tena pakataṃ hoti.
 Sacetanasseva hi uppādanupatthambhanupayogādivasena cetanaṃ
 pakappanaṃ pakaraṇaṃ, rūpañca acetananti. yathā ca nirīhakesu
 paccayāyattesu dhammesu kesañci sārammaṇasabhāvatā hoti, kesañci na,

evaṃ sappakaraṇasabhāvatā nippakaraṇasabhāvatā ca daṭṭhabbā.
 Utubijādayo pana añkurādīnaṃ tesu asantesu abhāvato eva paccayā, na pana
 upanissayādibhāvatoti. Purimapurimānaṃyeva panettha
 upanissayapaccayabhāvo bāhullavasena pākaṭavasena ca vutto. “Anāgate
 khandhe patthayamāno dānaṃ deti”¹ti-ādivacanato¹ pana anāgatāpi
 upanissayapaccayā honti, te purimehi ārammaṇapakatūpanissayehi
 taṃsamānalakkhaṇatāya idha saṅgayhantīti daṭṭhabbā.

Puggalopi senāsanampīti puggalasenāsanaggahaṇavasena
 upanissayabhāvaṃ bhajante dhamme dasseti, **pi**-saddena
 cīvarāraññaṃrukkhapabbatādiggahaṇavasena upanissayabhāvaṃ bhajante
 sabbe saṅgaṇhāti. “Abyākato dhammo abyākatassa dhammassa
 upanissayapaccayena paccayo”²ti-ādisu hi “senāsaṇaṃ kāyikassa sukhassā”²ti-
 ādivacanena senāsanaggahaṇena upanissayabhāvaṃ bhajantāva dhammā
 upanissayapaccayena paccayoti imamatthaṃ dassentena puggalādīsupi ayaṃ
 nayo dassito hotīti. Paccuppannāpi ārammaṇapakatūpanissayā
 paccuppannatāya senāsanasaṃmānalakkhaṇattā ettheva saṅgahitāti daṭṭhabbā.
 Vakkhati hi “paccuppannaṃ utuṃ bhojanaṃ senāsaṇaṃ upanissāya jhānaṃ
 uppādeti”³ti-ādinā² senāsanassa paccuppannabhāvaṃ viya paccuppannānaṃ
 utu-ādināṃ pakatūpanissayabhāvaṃ, “paccuppannaṃ cakkhuṃ -pa- vatthuṃ
 paccuppanne khandhe garuṃ katvā assādeti”³ti-ādinā³ cakkhādīnaṃ
 ārammaṇūpanissayabhāvaṃcāti. Paccuppannānampi ca tādisānaṃ pubbe
 pakatattā pakatūpanissayatā daṭṭhabbā.

Kasiṇārammaṇādīni ārammaṇameva honti, na upanissayoti iminā
 adhippāyena “**ekaccāyā**”⁴ti āha.

Arūpāvacarakusalampi yasmiṃ kasiṇādīmihi jhānaṃ anuppāditam,
 tasmiṃ anuppannañjānuppādane sabbassa ca uppannañjānassa samāpajjane
 iddhiyidhādīnaṃ abhiññānaṃca upanissayoti imamatthaṃ sandhāyāha
“tebhūmamakusalo catubhūmakassapi kusalassā”ti. Vuttampicetaṃ
 “arūpāvacaraṃ saddhaṃ upanissāya rūpāvacaraṃ jhānaṃ vipassanaṃ
 maggaṃ abhiññaṃ samāpattiṃ uppādeti”⁴ti. Kāmāvacarakusalaṃ
 rūpāvacarārūpāvacaravipākānampi taduppādakakusalānaṃ

1. Abhi 9. 414 piṭṭhe.

2. Abhi 9. 413 piṭṭhe.

3. Abhi 9. 415 piṭṭhe.

4. Abhi 11. 165 piṭṭhe.

upanissayabhāvavasena, paṭisandhiniyāmakassa cutito purimajavanassa ca vasena upanissayo, rūpāvacarakusalāṃ arūpāvacaravipākassa, arūpāvacarakusalāṃ rūpāvacaravipākassa taduppādakakusalūpanissayabhāvenāti evaṃ paccekaṃ tebhūmakakusalānaṃ catubhūmakavipākassa tebhūmakakiriyassa ca yathāyogaṃ paccayabhāvo veditabbo. Pāliyampi hi pakatūpanissayo nayadassanamatteneva pañhāvāresu vissajjitoti.

Iminā pana nayanāti lokuttaranibbattaṇaṃ upanissāya sinehuppādanalesenāti attho. Lokuttarā pana dhammā akusalānaṃ na kenaci paccayena paccayo hontīti na idaṃ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo. Kāmāvacarāditi hetukabhavaṅgaṃ kāyikasukhādi ca rūpāvacarādikusalānaṃ upanissayo, arūpāvacaravipāko rūpāvacarakusalassa taṃ patthetvā tannibbattakakusaluppādanatthaṃ uppādiyamānassa, rūpāvacarakiriyassa ca pubbe nivuṭṭhādīsu arūpāvacaravipākajānanatthaṃ jhānābhinnāyo uppādentassa arahato, catubhūmakavipākānaṃ pana taduppādakakusalūpanissayabhāvavasena so so vipāko upanissayo. Tenāha **“tathā tebhūmakavipāko”**ti. Yadi pi arahattaphalattaṃ jhānavipassanā uppādeti anāgāmī, na pana tena taṃ kadāci diṭṭhapubbaṃ puthujjanādīhi sotāpatti phalādīni viya, tasmā tāni viya tesāṃ jhānādīnaṃ imassa ca aggaphalaṃ na jhānādīnaṃ upanissayo. Upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayoti. Tenāha **“upariṭṭhimaṃ kusalassapī”**ti.

Kiriya-atthapaṭisambhidādimpi patthetvā dānādikusalaṃ karontassa tebhūmakakiriyāpi catubhūmakassapi kusalassa upanissayapaccayena paccayo. Yonisomanasikāre vattabbameva natthi, taṃ upanissāya rāgādi-uppādane akusalassa, kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa. Evaṃ kiriyassapi yojetabbaṃ. Tenāha **“kiriya saṅkhātopi pakatūpanissayo catubhūmakānaṃ kusalādikhandhānaṃ¹ hotiye vā”**ti. Nevavipākanavipākadhammadhammesu pana utubhojanasenāsanānameva tiṇṇaṃ rāsīnaṃ pakatūpanissayabhāvadassanaṃ nayadassanamevāti. **Imasmiṃ paṭṭhānamahāpakaraṇe āgatanayanenāti** idaṃ “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ

1. Akusalādikhandhānaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

rūpan”ti¹ evamādikam upanissayaapaṭikkhepaṃ, anulome ca anāgamanam sandhāya vuttaṃ. **Suttantikapariyāyenā**ti “viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpanisaṃ saḷāyatanaṃ”ti-ādikena²,

“Yathāpi pabbato selo, araññasmiṃ brahāvane.

Taṃ rukkhā upanissāya, vaḍḍhantete vanappatī”ti³—

ādikena ca.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Nayadassanavasena yāni vinā ārammaṇapurejātena na vattanti, tesaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ ārammaṇapurejātadassanena manodvārepi yaṃ yadārammaṇapurejātena vattati, tassa tadālambitaṃ sabbampi rūparūpaṃ ārammaṇapurejātanti dassitameva hoti, sarūpena pana adassitattā “**sāvasesavasena desanā katā**”ti āha. Cittavasena kāyaṃ pariṇāmayato iddhividhābhiviññāya ca aṭṭhārasasu yaṃkiñci ārammaṇapurejātaṃ hotīti daṭṭhabbam.

Tadārammaṇabhāvinoti ettha paṭisandhibhāvino vatthupurejātābhāvena itarassapi abhāvā aggahaṇaṃ. Bhavaṅgabhāvino pana gahaṇaṃ kātabbaṃ na vā kātabbaṃ paṭisandhiyā viya aparibhāyassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato, “manodhātūnañcā”ti ettha santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 8. 35 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 269 piṭṭhe.

3. Am 1. 151 piṭṭhe.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. **Tassevā**ti idaṃ kāmāvacararūpāvacaravipākānaṃ niravasesadassitapurejātadassanavasena vuttaṃ, rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hotīti.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. **Paguṇatarabalavatarabhāvavisiṭṭhanti** etena vipākābyākatato viseseti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. Cetanāsampayuttakammaṃ abhijjhādi kammapaccayo na hotīti “**cetanākammamevā**”ti āha. Satipi hi vipākadhammadhammatte na cetanāvajjā evaṃsabhāvāti. **Attano phalaṃ uppādetuṃ samatthenā**ti kammaṃ samatthataṃ tassa kammapaccayabhāvo vuttāti vuṭṭhabbā.

Pañcavokāreyeva, na aññatthāti etena kāmāvacaracetanā ekavokāre rūpampi na janetīti dasseti.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Vipākapaccayaniddese yesaṃ ekantena vipāko vipākapaccayo hoti, tesaṃ vasena nayadassanaṃ kataṃ. Na hi āruppe bhūmidvayavipāko rūpassa paccayo hoti.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. **Kabaḷaṃ karitvā ajjhoharitovāti** asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovāti vuttaṃ hoti. Pātabbasāyitabbānipi hi sabhāvavasena kabaḷāyeva hontīti.

Sesatisantatisamuṭṭhānassa anupālakova hutvāti ettha cittasamuṭṭhānassa āhārapaccayabhāvo vicāretvā gahetabbo. Na hi cittasamuṭṭhāno kabaḷikāro āhāro no cittasamuṭṭhāno tadubhayañca cittasamuṭṭhānakāyassa āhārapaccayo vutto, tividhopi pana so nocittasamuṭṭhānakāyassa vuttoti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. **Arūpajīvitindriyampi saṅgahitanti** missakattā jīvitindriyaṃ na sabbena sabbaṃ vajjitabbanti adhippāyo.

Avinibbhuttadhammānanti ettha ayaṃ adhippāyo—rūpārūpānaṃ aññaṃaññaṃ avinibbhuttavohāro natthīti arūpānaṃ indriyapaccayabhūtāni paccayantarāpekkhāni cakkhādīni attano vijjāmānakkhaṇe avinibbhuttadhammānaṃ indriyapaccayataṃ apharantānipi indriyapaccayā siyūṃ. Yo pana nirapekkho indriyapaccayo avinibbhuttadhammānaṃ hoti, so attano vijjāmānakkhaṇe tesāṃ indriyapaccayataṃ apharanto nāma natthi. Yadi ca itthindriyapurisindriyāni indriyapaccayo liṅgādīnaṃ siyūṃ, avinibbhuttānaṃ tesampi siyūṃ. Na hi rūpaṃ rūpassa, arūpaṃ vā arūpassa vinibbhuttassa indriyapaccayo atthīti. Sati cevaṃ itthipurisindriyehi avinibbhuttattā kalalādikāle ca liṅgādīni siyūṃ, yesaṃ tāni indriyapaccayataṃ phareyyuṃ, na ca pharanti. Tasmā na tehi tāni avinibbhuttakāni, avinibbhuttattābhāvato ca tesāṃ indriyapaccayataṃ na pharanti. Aññesaṃ pana yehi tāni sahaajātāni, tesāṃ abījabhāvatoyeva na pharanti, tasmā āpannavinibbhuttabhāvānaṃ tesāṃ liṅgādīnaṃ avinibbhuttānaṃ aññesañca samānakalāpadhammānaṃ

indriyapaccayatāya apharaṇato¹ tāni indriyapaccayo na hontīti. Yesaṃ bījabhūtāni itthipurisindriyāni, tesāṃ līṅgādīnaṃ aparamatthabhāvatoti keci, te pana kalalādikālepi līṅgādīnaṃ tadanurūpānaṃ atthitaṃ icchanti.

Jātibhūmivasena vuttesu bhedesu kusalajātiyaṃ rūpāvacarakusalameva āruppe ṭhapetabbanti “**ṭhapetvā pana rūpāvacarakusalaṃ avasesā kusalākusalā**”ti vuttaṃ. Paṭhamalokuttaraṃ pana domanassayuttaṇca visuṃ ekā jāti bhūmi vā na hotīti āruppe alabbhamānampi ṭhapitaṃ. Hetu-ādīsūpi “tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū”ti-ādīsū² esa nayo yojetabbo.

Ṭhitikkhaṇeti idaṃ rūpajīvitindriyassa sahaajātapaccayattābhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Uppādakkaṇepi pana tassa indriyapaccayatā na sakkā nivāretuṃ. Vakkhati hi “abyākataṃ dhammaṃ paṭicca -pa-. Asaññasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca -pa-. Indriyapaccayaṃ kammappaccayasadisā”ti³. Na hi asaññasattānaṃ indriyapaccayā uppajjamānassa rūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo atthi, pañcavokāre pavatte ca kaṭattārūpassa. Paṭiccavārādayo ca cha uppādakkaṇameva gahetvā pavattā, evaṇca katvā pacchajātapaccayo etesu anulomato na tiṭṭhatīti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. Vitakkavicārapīti somanassa domanassu pekkhā cित्तेkaggaṭāsāṅkhātānīti ettha yadipi somanassadomanassasaṅkhātāni jhānaṅgāni natthi, sukhadukkhasaṅkhātāni pana somanassadomanassabhūtāneva jhānaṅgāni, na kāyikasukhadukkhabhūtānīti imassa dassanattamaṃ somanassadomanassaggahaṇaṃ kataṃ. Nanu ca “dvipaṇcaviññāṇavajjesū”ti vacaneneva kāyikasukhadukkhaṇi vajjitānīti sukhadukkhaḡgaḡhaṇameva kattabbanti? Na, jhānaṅgasukhadukkhaṇaṃ jhānaṅgabhāvaviyesanato. “Dvipaṇcaviññāṇavajjesu sukhadukkhupekkhācittē kaggaṭāsāṅkhātānī”ti hi vutte dvipaṇcaviññāṇesu upekkhācittēkaggaṭāhi saddhiṃ

1. Indriyapaccayatā-apharaṇato (Ka)

2. Abhi-Ṭṭha 3. 357 piṭṭhe.

3. Abhi 8. 26 piṭṭhe.

kāyikasukhadukkhānīpi vajjitānīti ettakameva viññāyati, na pana yāni sukhadukkhāni jhānaṅgāni honti, tesam jhānaṅgabhūto sukhabhāvo dukkhabhāvo ca visesito, tasmā somanassadomanassabhāvavasiṭṭhoyeva sukhadukkhabhāvo sukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvoti dassanattamaṃ somanassadomanassaggahaṇaṃ karoti. Tena “dvipaṇcaviññāṇavajjesū”ti vacanena vajjiyamānānampi sukhadukkhānaṃ somanassadomanassabhāvābhāvato jhānaṅgabhāvābhāvoti dassitaṃ hoti. Yathāvajjitā pana cittuppādakaṇḍe, tattha ca jhānaṅganti anuddhaṭṭatā. Kasmā pana na uddhaṭṭati taṃ dassetuṃ **“pañcannaṃ pana viññāṇakāyānaṃ”**ti-ādimāha.

Abhinipātamattattāti etena āvajjanasampaṭicchanamattāyapi cintanāpavattiyā abhāvaṃ dasseti. **“Tesu vijjamānānīpi upekkhāsukhadukkhānī”**ti porāṇapāṭho. Tattha upekkhāsukhadukkheheva taṃsamānalakkhaṇāya cittekaggatāyapi yathāvutteneva kāraṇena anuddhaṭṭabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Pubbe pana satta aṅgāni dassentena cattāri aṅgāni vajjitānīti tesam vajjane kāraṇaṃ dassentena na samānalakkhaṇena lesena dassetabbaṃ. Aṭṭhakathā hesāti. Yadi ca lesena dassetabbaṃ, yathāvuttessupī tīsu ekameva vattabbaṃ siyā, tiṇṇaṃ pana vacanena tato aññassa jhānaṅganti uddhaṭṭabhāvo āpajjati, yathāvuttakāraṇato aññena kāraṇena anuddhaṭṭabhāvo vā, tasmā taṃdosapariharaṇattamaṃ **“upekkhācittetekaggatāsukhadukkhānī”**ti paṭhanti. Ye pana “jhānaṅgabhūtehi somanassādīhi sukhadukkhena avibhūtabhāvena pākaṭatāya indriyakiccayuttatāya ca samānānaṃ sukhādīnaṃ jhānaṅganti anuddhaṭṭabhāve kāraṇaṃ vattabbaṃ, na cittekaggatāyāti sā ettha na gahitā”ti vadanti, tesam taṃ rucimattaṃ. Yadi jhānaṅgasamānānaṃ jhānaṅganti anuddhaṭṭabhāve kāraṇaṃ vattabbaṃ, cittekaggatā cettha jhānaṅgabhūtāya vicikicchāyuttamanodhātu-ādīsu cittekaggatāya samānāti tassā anuddhaṭṭabhāve kāraṇaṃ vattabbamevāti. Sesāhetukessupī jhānaṅgaṃ uddhaṭṭameva uddharaṇaṭṭhāne cittuppādakaṇḍeti¹ adhippāyo.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 8. 108 piṭṭhādīsu passitabbaṃ.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. Paññā vitakko sammāvācākammantājīvā vīriyaṃ sati samādhi micchādiṭṭhi micchāvācākammantājīvāti imāni dvādasasaṅgānīti ettha duvidhampi saṅkappaṃ vīriyaṃ samādhiṇca vitakavīriyasamādhivacanehi saṅgaṇhitvā “ayameva kho āvuso aṭṭhaṅgiko micchāmaggo abrahmacariyaṃ. Seyyathidaṃ? Micchādiṭṭhi -pa- micchāsamādhī”ti-ādīhi¹ suttavacanehi micchāvācākammantājīvesupi maggaṅgavohārasuddhito tehi saha dvādasasaṅgāni idha labbhamānāni ca alabbhamānāni ca maggaṅgavacanasāmaññena saṅgaṇhitvā vuttāni. Evañhi suttantavohāropi dassito hoti, evaṃ pana dassentena “maggapaccayaniddese maggaṅgānī”ti evaṃ uddharitvā tassa paṭhagatassa maggaṅgasaddassa atthabhāvena imāni dvādasasaṅgāni na dassetabbāni. Na hi pāliyaṃ maggaṅgasaddassa micchāvācākammantājīvoti attho vattabbo. Tehi sammāvācādihi paṭipakkhā cetanādhammā tappaṭipakkkhabhāvatoyeva “micchāmaggaṅgānī”ti sutte vuttāni, na pana maggapaccayabhāvena. Maggaṅgāni maggapaccayabhūtāni ca idha pāliyaṃ “maggaṅgānī”ti vuttāni, na ca aññaṃ uddharitvā aññaṃ attho vattabbo. Pariyāyanipariyāyamaggaṅgadassanattamaṃ pana icchantena pāligatamaggaṅgasaddapatirūpako añño maggaṅgasaddo ubhayapadattho uddharitabbo yathā “adhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇānī”ti². Idha pana “maggapaccayaniddese maggaṅgānī”ti pāligatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na ca atthuddharaṇavasena dassetvā adhippetatthaniyamaṃ kamaṃ, tasmā pāliyaṃ maggaṅgasaddassa micchāvācādināṃ atthabhāvo mā hotūti “sammādiṭṭhisāṅkappavācākammantājīvavāyāmasatisamādhimicchādiṭṭhisāṅkappavāyāmasamādhayoti imāni dvādasasaṅgānī”ti paṭhanti. Nanu evaṃ “ahetukacittuppādavajjesū”ti na vattabbaṃ. Na hi tesu sammādiṭṭhi-ādayo yathāvuttā santi, ye vajjetabbā siyunti? Na, uppattiṭṭhānaniyamanatthattā. Ahetukacittuppādavajjesveva etāni uppajjanti, nāhetukacittuppādesu. Tatthuppannāni dvādasasaṅgānīti ayañhettha attho.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saṃ 3. 13 piṭṭhe paṭhamakukkuṭārāmasutte.

2. Vi 1. 250, 260 piṭṭhesu.

20. Vip̐payuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāya abhāvatoti** etena sampayogāsaṅkāvatthubhūto upakārahabhāvo vip̐payuttapaccayatāti dasseti.

Vip̐payuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Kusalādivasena pañcavidho atthipaccayo vutto, na nibbānaṃ. Yo hi atthibhāvābhāvena anupakāraḥ atthibhāvaṃ labhitvā upakāraḥ hoti, so atthipaccayo hoti. Nibbānaṃ nibbānārammaṇānaṃ na attano atthibhāvābhāvena anupakāraṃ hutvā atthibhāvalābhena upakāraṃ hoti. Uppādādiyuttānaṃ vā natthibhāvopakāratāvīruddho upakārahabhāvo atthipaccayatāti na nibbānaṃ atthipaccayo.

Sati ca yesaṃ paccayā honti, tehi ekato puretaraṃ pacchā ca uppannatte saha-jātādipaccayatābhāvato āha “**āhāro indriyaṇca saha-jātādibhedanā na labhati**”ti. Tadabhāvo ca etesaṃ dhammaṃ sabhāvavasena dāṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-24. Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-24. **Paccayalakkhaṇameva hettha nānanti** etena natthivigatapaccayesu atthi-avigata-accayesu ca **byañjanamatteyeva nānattaṃ, na attheti** idaṃ yo paccayoti attho, tasmīṃ nānattaṃ natthi, byañjanasaṅgahito paccayalakkhaṇamatteyeva nānattanti imamattaṃ sandhāya vuttanti viññāyati.

Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchayakathāvaṇṇanā

“Lobhadosamohā vipākapaccayāpi na honti, sesānaṃ sattarasannaṃ paccayānaṃ vasena paccayā hontī”ti-ādimapāṭho. Ettha ca lobhadosamohānaṃ paccekaṃ sattarasahi paccayehi paccayabhāvo vutto, sabbe hetū saha aggahetvā ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanattamaṃ amohādīnaṃ visuṃ gahitattāti dosassapi sattarasahi paccayabhāvo āpajjati, tathā ca sati dosassapi garukaraṇaṃ pāḷiyaṃ vattabbaṃ siyā. “Akusalo pana ārammaṇādhipati nāma lobhasahagatacittuppādo vuccatī”ti¹ etthāpi lobhadosasahagatacittuppādāti vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ, tasmā dosassa adhipatipaccayatāpi nivāretabbā. Na ca “**sesānaṃ**”ti vacanena adhipatipaccayo nivārito, atha kho saṅgahito purejātādīhi yathāvuttehi sesattāti tannivāraṇattamaṃ dosaṃ lobhamohehi saha aggahetvā visuṃca aggahetvā “doso adhipatipaccayopi na hoti, sesānaṃ paccayānaṃ vasena paccayo hotī”ti paṭhanti. **Iminā nayanāti** etena phoṭṭhabbāyatanassa saha-jātādipaccayabhāvaṃ, sabbadhammānaṃ yathāyogaṃ hetādipaccayabhāvaṃca dasseti. Na hi etaṃ ekapaccayassa anekapaccayabhāvadassananti rūpādīnaṃ pakatūpanissayabhāvo ca etena dassitoti daṭṭhabbo.

Catunnaṃ khandhānaṃ bhedā cakkhuviññāṇadhātu-ādayoti bhedam anāmasitvā te eva gahetvā āha “**catūsu khandhesū**”ti.

Micchāvācākamantājīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti ekūnavīsati dhātī idamevaṃ na sakkā vattuṃ. Na hi micchāvācādayo micchādīṭṭhi viya maggapaccayā honti cetanāya maggapaccayattābhāvato. Yadi ca bhavēyya, pañhāvāre “kammapaccayā magge tīṇī”ti vattabbaṃ siyā, tasmā micchāvācādīnaṃ maggapaccayabhāvo na vattabbo. paṭṭhānaṃvaṇṇanā hesā. Sesapaccayabhāvo ca cetanāya anekapaccayabhāvavacanena vuttoyevāti na idaṃ paṭhitabbanti na paṭhanti. “**Ahiraṃ -pa- middhaṃ uddhaccaṃ vicikicchā**”ti-ādimapāṭho, vicikicchā pana adhipatipaccayo na hotīti taṃ tattha apaṭhitvā “**vicikicchā-issāmacchariyakukkuccāni tato adhipatipaccayaṃ apanetvā**”ti evamettha paṭhanti.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 362 piṭṭhe adhipatipaccayaniddese.

“Cattāri mahābhūtāni ārammaṇa -pa- purejātavippayutta-atthi-avigatavasena dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavatthū”ti purimapāṭho, mahābhūtāni pana vippayuttapaccayā na hontīti “purejāta-atthi-avigatavasena navadhā paccayā honti, vippayuttapaccayaṃ pakkipitvā dasadhā vatthun”ti paṭhanti. **Ettakamevettha apubbanti** etasmiṃ purejātapaccaye saha-jātanissayehi apubbaṃ rūpasaddagandharasāyatana-mattamevāti attho, ārammaṇāni panetāni ārammaṇapaccayadhammānaṃ anekapaccayabhāve vuttānīti sabbātikantapaccayāpekkaṃ etesaṃ apubbatā natthīti. **Indriyādīsu apubbaṃ natthīti** rūpajīvitindriyassapi arūpajīvitindriyato apubbassa paccayabhāvassa abhāvaṃ maññamānena apubbatā na vuttā. Tassa pana purejātapaccayabhāvato apubbatā. Kabaḷikārāhārassa ca purejātena saddhim sattadhā paccayabhāvo yojetabbo.

Ākāroti mūlādi-ākāro. **Atthoti** tenākārena upakārakatā. “**Yenākārenā**”ti etassa vā atthavacanāṃ “**yenatthenā**”ti. **Vipākahetū**suyeva labbhatīti ettha amohavipākahetussa adhipatipaccayabhāvo ca lokuttaravipākeyeva labbhatīti. Evaṃ sabbattha labbhamānālabbhamānaṃ sallakkhetabbaṃ. Vippayuttaṃ apaṭhitvā “**chahākārehi**”ti purimapāṭho, taṃ pana paṭhitvā “**sattahākārehi**”ti paṭhanti. Ukkatṭhapa-ricchedo hettha vuccati, na ca yaṃ ārammaṇaṃ nissayo hoti, taṃ vippayuttaṃ na hotīti.

Anantarasamanantaresu yaṃ kamma-paccayo hoti, taṃ na āsevanapaccayo. Yañca āsevanapaccayo hoti, na taṃ kamma-paccayoti daṭṭhabbaṃ, “**pakatūpanissayo pakatūpanissayovā**”ti vuttaṃ, kamma-paccayopi pana so hoti, tasmā “kamma-paccayo cā”ti paṭhanti. Ayaṃ panettha attho—pakatūpanissayo yebhuyyena pakatūpanissayova hoti, koci panettha kamma-paccayo ca hotīti. “**Ārammaṇamurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī**”ti vuttaṃ. Tattha ārammaṇa-purejātanti yadi kañci¹ ārammaṇabhūtaṃ purejātaṃ vuttaṃ, ārammaṇabhūtaṃ vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti sā na labbhatīti na vattabbā. Atha

1. Yamkiñci (Ka)

pana vatthupurejātato aññaṃ vatthubhāvarahitārammaṇameva
 “ārammaṇapurejātan”ti vuttaṃ, tassa nissayapaccayatā na labbhatīti
 “nissayindriyavippayuttapaccayatā na labbhatī”ti vattabbaṃ. **Ito uttaripīti**
 purejātato paratopīti attho, ito vā indriyavippayuttato
 nissayindriyavippayuttato vā uttari ārammaṇādhipati-ādi ca
 labbhamānālabbhamānaṃ veditabbanti attho vattabbo. Kammādīsu pana
 labbhamānālabbhamānaṃ na vakkhatīti purimoyevettha attho adhippeto.

“Kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayovā”ti purimapaṭho, atthi-
 avigatapaccayopi pana so hoti, tena **“kabaḷīkāro āhāro āhārapaccayattaṃ**
avijahantova atthi-avigatānaṃ vasena aparehipi dvīhākārehi
anekapaccayabhāvaṃ gacchatī”ti paṭhanti.

“Yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ dasannaṃ hetu-adhipatīnañcāti
imesaṃ vasenā”ti purimapaṭho, **“yathānurūpaṃ jhānapaccaye vuttānaṃ**
maggavajjānaṃ navannaṃ hetu-adhipatijhānānañcāti imesaṃ vasenā”ti
 pacchimapaṭho, tesu vicāretvā yutto gahetabbo.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena ca sadiso paccayabhāvo
 paccayasabhāgatā, viruddhapaccayatā paccayavisabhāgatā. **“Iminā**
upāyenā”ti vacanato hetu-ādīnaṃ saha-jātānaṃ saha-jātābhāvena sabhāgatā,
 saha-jātāsaha-jātānaṃ hetu-ārammaṇādīnaṃ aññaṃaññavisabhāgatāti
 evamādinā upāyena sabhāgatā visabhāgatā yojetabbā.

Janakāyeva, na ajanakāti janakabhāvappadhānāyeva hutvā paccayā
 honti, na upatthambhakabhāvappadhānāti attho daṭṭhabbo. Yesaṃ hetu-
 ādayo paccayā honti, te tehi vinā neva uppajjanti, na ca pavattantīti tesaṃ
 ubhayappadhānatā vuttā. Na hi te anantarādayo viya jananeneva¹ pavattim
 karontīti.

Sabbesaṃ ṭhānaṃ kāraṇabhāvo sabbaṭṭhānaṃ, taṃ etesaṃ atthīti
sabbaṭṭhānikā. Upanissayaṃ bhindantena tayopi upanissayā vattabbā,

1. Janenteva (Ka)

abhinditvā vā upanissayaggahaṇameva kātabbāṃ. Tattha bhindanaṃ pakatūpanissayassa rūpānaṃ paccayattābhāvadassanattham, ārammaṇānantarūpanissayānaṃ pana pubbe ārammaṇādhipati-anantaraggahaṇehi gahitattā tesu ekadesena anantarūpanissayena itarampi dassetīti daṭṭhabbāṃ. **Purejātapacchājātāpi asabbaṭṭhānikā arūparūpānaññeva yathākkamena paccayabhāvatoti**¹ ettha purejātapaccayo anantarādīsu eva vattabbo taṃsamānagatikattā, na ca yugaḷabhāvo pacchājātena saha kathane kāraṇaṃ asabbaṭṭhānikadassanamattassa adhippetattāti taṃ tattha paṭhitvā “pacchājātōpi asabbaṭṭhāniko rūpānaṃyeva paccayabhāvato”ti paṭhanti.

Paccayaniddesapakiṇṇakavinicchaya kathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṃ tikadukanti ekekaṃ tikaṃ dukañcāti attho, na tikadukanti.

Paccayā cevāti ye kusalādīdhamme paṭiccāti vuttā, te paṭiccatthaṃ pharantā kusalādīpaccayā cevāti attho. Tenevāha “**te ca kho sahajātāvā**”ti. Yehi pana hetādīpaccayehi uppatti vuttā, te sahajātāpi honti asahajātāpīti. Ettha paṭiccasahajātavārehi samānatthehi paṭiccasahajātābhīdānehi samānattham bodhentena bhagavatā pacchimavārena purimavāro, purimavārena ca pacchimavāro ca bodhitoti veditabbo. Esa nayo paccayanissayavāresu saṃsaṭṭhasampayuttavāresu ca, evaṃca niruttikosallaṃ janitaṃ hotīti.

“Te te pana pañhe uddharitvā puna kusalo hetu hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ”ti likhitaṃ. “Kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ”ti² pañhāvārapāṭhoti pamādalekhā esāti pāḷiyaṃ āgatapāṭhameva paṭhanti. Purimavāresu sahajātanissayasampayuttapaccayabhāvehi kusalādīdhamme niyametvā tasmiṃ niyame kusalādīnaṃ hetupaccayādīhi uppattiṃ pucchitvā vissajjanaṃ kataṃ, na tattha “ime nāma te dhammā hetādīpaccayabhūtā”ti viññāyanti, tasmā tattha “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo

1. Paccayatoti (Ka)

2. Abhi 8. 132 piṭṭhe.

uppajjeyya hetupaccayā”¹ti evamādihi saṅgahite
 paṭiccatthādipharāṇakabhāve hetādipaccayapaccayuppannesu
 hetādipaccayānaṃ nicchāyābhāvato pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā na
 vibhattā, idha pana “siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa
 hetupaccayena paccayo”ti evamādihi saṅgahitā hetādipaccayabhūtā
 kusalādayo paccayuppannā ca nicchitā, na koci pucchāsaṅgahito attho
 anicchito nāma atthīti āha **“sabbepi te pañhā nijjaṭā niggumbā ca katvā
 vibhattā”**ti. Pañhā pana uddharitvā vissajjanaṃ sabbattha samānanti na taṃ
 sandhāya nijjaṭatā vuttāti daṭṭhabbā.

Uppattiyā paññāpitattāti pucchāmatteneva uppattiyā ṭhapitattā
 pakāsītattā, nānappakārehi vā ñāpitattāti attho.

25-34. **Parikappapucchāti** vidhipucchā. **Kim siyāti** eso vidhikim atthīti
 attho. Kim siyā, atha na siyāti sampucchanam vā parikappapucchāti vadati.
 Kimidaṃ sampucchanam nāma? Samecca pucchanam, “kim suttantaṃ
 pariyāpuṇeyya, atha abhidhamman”ti aññena saha sampadhāraṇanti attho.
 Yo kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā, so kusalam dhammam paṭicca
 siyāti etasmim atthe sati pacchājātavipākapaccayesupi sabbapucchānaṃ
 pavattito “yo kusalo dhammo uppajjeyya pacchājātapaccayā vipākapaccayā,
 so kusalam dhammam paṭicca siyā”ti ayamatto viññāyeyya, tathā ca sati
 pacchājātapaccayā vipākapaccayāti uppajjamānaṃ niddhāretvā tassa
 kusalam dhammam paṭicca bhavanassa pucchanato kusalanam tehi
 paccayehi uppatti anuññātāti āpajjati, na ca taṃtaṃpaccayā uppajjamānaṃ
 kusalādīnaṃ kusalādidhamme paṭicca bhavanamatthitā ettha pucchitā, atha
 kho uppatti, evaṇca katvā vissajjane “kusalam dhammam paṭicca kusalo
 dhammo uppajjati”ti uppattiyeva vissajjitāti, tasmā ayamatto sadosoti **“atha
 vā”**ti atthantaravacanam vuttaṃ.

Tattha “kusalo dhammo uppajjeyyā”ti uppattim anujānitvā
 “hetupaccayā siyā etan”ti tassā hetupaccayā bhavanapucchanam,
 “uppajjeyya hetupaccayā”ti hetupaccayā uppattim anujānitvā tassā “siyā
 etan”ti bhavanapucchanaṇca na yuttaṃ. ANuññātañhi nicchitamevāti. Tasmā

1. Abhi 8. 10 piṭṭhe.

ananujānitvā “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti evaṃ yathāvuttaṃ uppajjanaṃ kiṃ siyāti pucchatīti daṭṭhabbaṃ. **Uppajjeyyāti** vā idampi sampucchanameva, kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo kiṃ uppajjeyya hetupaccayāti attho. **Siyāti** yathāpucchitasseva uppajjanassa sambavaṃ pucchati “kiṃ evaṃ uppajjanaṃ siyā sambhaveyyā”ti, ayaṃ nayo siyāsaddassa pacchāyojane. Yathāṭhāneyeva pana ṭhitā “siyā”ti esā sāmāññapucchā, tāya pana pucchāya “idaṃ nāma pucchitan”ti na viññāyatīti tassāyeva pucchāya visesanattham “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti pucchati, evaṃ visesitabbavisesanabhāvena dvepi pucchā ekāyeva pucchāti daṭṭhabbā.

Gamanussukkavacananti gamanassa

samānakattukapacchimakālakiriyāpekkhavacananti attho. Yadi pi paṭigamanuppattīnaṃ purimapacchimakālatā natthi. Paccayapaccayuppannānaṃ pana saha-jātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṃ purimapacchimabhāveneva hotīti gahaṇappavatti-ākāravasena paccayāyattatā-attapaṭilābhasaṅkhātānaṃ paṭigamanuppattikiriyānampi purimapacchimakālavohāro hotīti daṭṭhabbo. Gamaṇaṃ vā uppatti evāti gacchantassa paṭigamaṇaṃ uppajjantassa paṭi-
uppajjanaṃ samānakiriyā. Paṭikaraṇaṃhi paṭisaddatthoti. Tasmā “kusalaṃ dhammaṃ”ti upayoganiddiṭṭhaṃ paccayaṃ uppajjamānaṃ paṭicca tadāyattuppattiyā paṭigantvāti ayamettha attho, tena **paṭiccāti** saha-jātapaccayaṃ katvāti vuttaṃ hoti. Saha-jātapaccayakaraṇaṃhi uppajjamānābhimukha-uppajjamānaṃ paṭigamaṇaṃ, taṃ katvāti paṭicca-saddassa atthoti.

35-38. **Tāsu pāliyaṃ dveyeva dassitāti** hetārammaṇaduke dvinnaṃ pucchānaṃ dassitattā vuttaṃ. Ettha ca ekamūlakādibhāvo pucchānaṃ vuttoti veditabbo, paccayānaṃ pana vasena sabbapaṭhamo paccayantarena avomissakattā suddhikanayo, dutiyo ārammaṇādīsu ekekassa hetu eva ekamūlakanti katvā ekamūlakanayo. Evaṃ hetārammaṇadukādīnaṃ adhipati-ādīnaṃ mūlabhāvato dukamūlakādayo nayā veditabbā. Tevīsatimūlakanayo ca tato paraṃ mūlassa abhāvato “sabbamūlakan”ti pāliyaṃ vutto. Tattha napuṃsakaniddesena eka -pa- sabbamūlakaṃ paccayagamaṇaṃ pāṭigamaṇaṃ vāti viññāyati, eka -pa- sabbamūlakaṃ nayaṃ asammuyhantenāti upayogo

vā, idha ca sabbamūlakanti ca tevīsatiṃmūlakasseva vuttattā paccanīye vakkhati “yathā anulome ekekassa padassa ekamūlakam -pa- yāva tevīsatiṃmūlakam, evaṃ paccanīyepi vitthāretabban”¹.

39-40. **“Ārammaṇapaccayā hetupaccayāti ettāvatā ārammaṇapaccayaṃ ādīm katvā hetupaccayapariyosāno ekamūlakanayo dassito”**ti vuttam, evaṃ sati vinaye viya cakkabandhanavasena pāligati āpajjati, na heṭṭhimasodhanavasena. Heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pāli gatā, evaṃ katvā vissajjane “ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇi, adhipatipaccayā tīṇi, adhipatipaccayā hetuyā nava, ārammaṇe tīṇi”²ti-ādinaṃ heṭṭhimam sodhetvāva pāli pavattā. Yo cettha “ekamūlakanayo”ti vutto, so suddhikanayova. So ca visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsu na labbhati. Na hi ārammaṇādīsu tasmim tasmim ādimhi ṭhapitepi paccayantarena sambandhābhāvena ādimhi vuttasuddhikato visesattho labbhati, teneva vissajjanepi ārammaṇamūlakādīsu suddhikanayo na dassitoti, tasmā “ārammaṇapaccayā hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā -pa- ārammaṇapaccayā avigatapaccayā”²ti² ayam heṭṭhimasodhanavasena ekasmim ārammaṇapaccaye hetupaccayādi ke yojetvā vutto ekamūlakanayo daṭṭhabbo. “Ārammaṇapaccayā -pa- avigatapaccayā”²ti vā ekamūlakesu anantarapaccayassa mūlakam ārammaṇam dassetvā ekamūlakādīni saṃkhipitvā sabbamūlakassāvasānenā avigatapaccayena niṭṭhāpitanti daṭṭhabbam. **Adhipatipaccayā anantarapaccayā samanantarapaccayā sahajātapaccayā aññamaññapaccayā**ti idam mūlameva dassetvā ekamūlakādīnam saṃkhipanam daṭṭhabbam, na suddhikadassanam, nāpi sabbamūlake katipayapaccayadassanam.

41. Tato nissayādīni mūlānipi saṃkhipitvā avigatamūlakanayaṃ dassetum **“avigatapaccayā hetupaccayā”**ti-ādi āraddham. Etasmiṃca suddhikassa adassanena ārammaṇamūlakādīsu visum visum suddhikanayo na labbhatīti nāpito hoti. Na hi ādi katthaci saṃkhepantaragato hoti. Ādi-antehi majjhimānam dassanañhi saṃkhepo, ādito pabhuti

1. Abhi-Ṭṭha 3. 407 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 15 piṭṭhe.

katicī vatvā gatidassanaṃ vāti. Dutiyacatukkaṃ vatvā “vigatapaccayā”ti padaṃ uddharitvā ṭhapitaṃ. Tena osānacatukkaṃ dasseti. tatiyacatukkato pabhuti vā pañcakamūlāni saṃkhipitvā sabbamūlakassa avasānena niṭṭhapeti.

Ettha ca dukamūlakādīsu yathā hetu-ārammaṇadukena saddhiṃ avasesā paccayā yojitā, hetārammaṇādhipatitīkādhī ca avasesā avasesā, evaṃ hetu-adhipatidukādīhi hetu-adhipati-anantaratikādīhi ca avasesā avasesā yojetabbā siyūṃ. Yadi ca sabbesaṃ paccayānaṃ mūlabhāvena yojitattā hetumūlake hetu-adhipati-ādīdukānaṃ adhipatimūlakādīsu adhipatihetu-ādīdukehi viseso natthi. Te eva hi paccayā uppaṭipāṭiyā vuttā, tathāpi ārammaṇamūlakādīsu ārammaṇādhipatidukādīnaṃ avasesā avasesehi, hetumūlake ca hetu-adhipati-anantaratikādīnaṃ avasesā avasesehi yojane atthi visesoti. Yasmā pana evaṃ yojiyamānesupi sukhaggahaṇaṃ na hoti. Na ca yathā vuttāya yojanāya sabbā sā yojanā paññavatā na sakkā viññātum, tasmā tathā ayojetvā anupubbeneva yojanā katāti daṭṭhabbā. Dhammānaṃ desanāvidhāne hi bhagavāva pamāṇanti. Gaṇanāgāthā ādimapāṭhe kāci viruddhā, tasmā suṭṭhu gaṇetvā gahetabbā.

“Dvāvīsatiyā tikesu ekekaṃ tikaṃ dukānaṃ satena satenasaddhiṃ yojetvā”ti vuttaṃ, taṃ dukatikapaṭṭhāne kesañci potthakānaṃ vasena vuttaṃ. Kesuci pana ekeko duko dvāvīsatiyā dvāvīsatiyā tikehi yojito, tañca gamanaṃ yuttaṃ. Na hi tattha tikassa yojanā atthi, atha kho tikānaṃ ekekena padena dukassāti. Tattha chasaṭṭhiyā tikapadesu ekekena saṃsanditvā chasaṭṭhi hetudukā, tathā sahetukadukādayo cāti dukānaṃ chasatādhikāni chasahassāni honti. Tesu ekekasmim paṭicavārādayo satta vārā nayā pucchā ca sabbā dukapaṭṭhāne hetudukena samānā.

“Dukasate ekekaṃ dukam dvāvīsatiyā tikehi saddhiṃ yojetvā”ti ca vuttaṃ, tampi tikadukapaṭṭhāne kesañci potthakānaṃ vasena vuttaṃ. Vuttanayena pana yuttagamanesu ekeko tiko dukasatena yojito. Tattha hetupadaṃ pakkhipitvā vutto eko kusalattiko, tathā nahetupadaṃ -pa-araṇapadanti kusalattikānaṃ

dve satāni honti, tathā vedanāttikādīnampīti sabbesaṃ catusatādhikāni cattāri sahaṣṣāni honti. Tesu ekekasmim vāranayapucchā tikapaṭṭhāne kusallattikena samānā.

“**Cha anulomamhi nayā sugambhīrā**”ti vacanato panāti etena idaṃ dasseti “anulomamhi”ti “tikādayo chanayā”ti ca avisesena vuttattā paṭiccavārādivasena sattavidhampi anulomaṃ saha gahetvā “**cha anulomamhi**”ti vuttam, anulomādivasena catubbidham tikapaṭṭhānam saha gahetvā “**tikañca paṭṭhānavaran**”ti, tathā catubbidhāni dukapaṭṭhānādīni saha gahetvā “**dukuttaman**”ti-ādim vātvā “**cha nayā sugambhīrā**”ti vuttanti imamattham gahetvā imasmim paccayānulome sattappabhede chapi ete paṭṭhānā paṭṭhānanayā catuppabhedā pucchāvasena uddharitabbāti. Evañhi sabbasmim paṭṭhāne sabbo paccayānulomo dassito hotīti.

Paccanīyagāthādīsupi eseva nayo. Ettha ca dukatikapaṭṭhānādīsu **dukatikapattānam**. Dukavisesitā vā tikā dukatikā, dukatikānam paṭṭhānam **dukatikapattānanti** iminā nayena vacanatto veditabbo. Dukādivisesitassa cettha tikā dipadassa dukā dibhāvo daṭṭhabbo. Dukapaṭṭhānameva hi tikapadasaṃsandanavasena dukapadasaṃsandanavasena ca pavattam dukatikapaṭṭhānam dukadukapaṭṭhānañca, tathā tikapaṭṭhānameva dukapadasaṃsandanavasena tikapadasaṃsandanavasena ca pavattam tikadukapaṭṭhānam tikatikapaṭṭhānañcāti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. **Tevīsati mūlakanti idañcetha dumūlakaṃyeva sandhāya vuttanti** idaṃ dukamūlake pucchānam mūlabhūtā tevīsati dukā sambhavantīti tassa “tevisatimūlakan”ti nāmaṃ katvā yāva yattako pabhedo atthi, tāva tattakam tevīsati mūlakan yathānulome vitthāritam. **Evaṃ paccanīyepi vitthāretabbanti** dukamūlakena tikamūlakādīsū nayaṃ dassetīti iminā adhippāyena vutaṃ siyā. Yadi pana yāva tevīsati mūlam yathā vitthāritanti ayamatto adhippeto, “yāva tevīsati mūlan”tveva pāṭhena

bhavitabbaṃ siyā. Na hi “tevīsatiṃmūlakan”ti etassa byañjanassa tevīsatiṃmāṃ mūlakanti ayamattho sambhavati. Yathā anulome “ekekapaḍassā”ti-ādinā pana ekamūlādisabbamūlakapariyosānaṃ tattha nayadassanavasena dassitaṃ ekekassa paḍassa vitthāraṃ dassetīti sabbamūlakameva cettha “tevīsatiṃmūlakan”ti vuttanti veditabbaṃ. tañhi tevīsatiyā paccayānaṃ avasesassa paccayassa mūlabhāvato¹ “tevīsatiṃmūlakan”ti ca tato paraṃ mūlassa aññassa abhāvato “sabbamūlakan”ti ca vuccati.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. **Anulome vuttesu sabbesu ekamūlakādīsu ekekaṃ paḍaṃ parihāpetvāti** tattha ekamūlake catuvīsati paccayapaḍāni idha ekamūlake tevīsati, eko pana paccayo mūlabhāvena ṭhito apubbatābhāvato agaṇanupago. Tattha dumūlake tevīsati paccayapaḍāni gaṇanupagāni, idha dumūlake dvāvīsatiṃ evaṃ parihāpetvāti attho.

Anulomato ṭhitassa paccanīyato alabbhamānānaṃ suddhikapaccayānañca alabbhamānataṃ sandhāya “**labbhamānapadānan**”ti vuttaṃ. Na hi aññathā pucchāvasena koci paccayo alabbhamāno nāma atthīti. Vissajjanāvaseneva vā pavattaṃ anulomapaccanīyadesanaṃ sandhāya “**labbhamānapadānan**”ti vuttaṃ.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāra

53. **Yā kusallattike labhanti, na tāyeva vedanāttikādīsūti** tikapadanānattamattena vinā mūlāvasānavasena sadisataṃ sandhāya

1. Mūlakabhāvato (Ka)

“**na tāyevā**”ti vuttaṃ, na ca kevalaṃ tikantareyeva, kusallattikepi pana yā paṭiccavāre labhanti, na tāyeva paccayavārādīsūti sabbapucchāsamāharaṇaṃ idha kattabbameva. **Dhammānulomapaccanīye ca tikapaṭṭhāne vitakkattikapītittikānaṃ vissajjane sabbāpetā vissajjanaṃ labhantīti** ettha pītittikaggahaṇaṃ na kātabbaṃ. Na hi tattha ekūnapaññāya pucchā vissajjanaṃ labhantīti.

Tena saddhinti tena sahaṇātapaccayabhūtena saddhinti attho daṭṭhabbo. “**Yāva nirodhagamanā uddhampajjati**”ti ca “**uppādādayo vā pāpuṇāti**”ti ca vacanehi khaṇattayasamaṅgī uppajjati vuccatīti anuññātaṃ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgiyeva pana evaṃ vuttoti daṭṭhabbo.

Yasmā pana eko khandho ekassāti-ādi idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttaṃ. Vedanāttikādīsū pana ekaṃ khandhaṃ paṭicca dvinnāṃ, dve paṭicca ekassapi, hetudukādīsū ca saṅkhārakkhandhekadesaṃ paṭicca saṅkhārakkhandhekadesassapi uppatti vuttāti saha uppajjamānaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ paccayo honto ekekassapi dukatīkādhedānañca paccayo nāma hotiyeva, tathā dukatīkādhedānañcāti.

“**Rūpena saddhim anuppattito āruppavipākañca na gahetabbaṃ**”ti vuttaṃ, taṃ pana na sabbasmiṃ etasmiṃ vacane gahetabbaṃ, atha kho “cittasamuṭṭhānañca rūpan”ti ettheva. Na kevalaṃ āruppavipākova, atha kho lokuttaravipākakiriyābyākataṃ āruppe uppajjamānaṃ ettha na gahetabbaṃ. “Vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā”ti ettha pana na kiñci rūpena vinā saha vā uppajjamānaṃ sahetukaṃ vipākakiriyābyākataṃ aggahitaṃ nāma atthi. Tattha pana yaṃ rūpena saha uppajjati, tassa paccayuppannavisesaṃ dassetuṃ “**cittasamuṭṭhānañca rūpan**”ti vuttaṃ.

“**Vatthuṃ paṭicca khandhā**”ti ettake vattabbe paccayabhūtassa vatthussa “kaṭattā ca rūpan”ti etasmiṃ sāmāññavacane paccayuppannabhāvena aggahitatāpattiṃ nivāretuṃ “**khandhe paṭicca vatthū**”ti vuttaṃ. **Khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhāti** vā vatthukhandhānaṃ aññamaññapaccayabhūtānaṃ paccayabhāvavisesadassanatthaṃ aññamaññāpekkhaṃ vacanadvayaṃ vuttaṃ sāmāññena gahitampi visuṃ uddhaṭaṃ.

Mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthanti yaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpaṇca upādārūpaṃ upādārūpaggaḥaṇena vinā “khandhe paṭicca uppajjati”ti vuttaṃ, tassa mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthanti attho. Etasmiṃ pana dassane khandhapaccayasahitāsahitaṇca sabbaṃ upādārūpaṃ ito paresu sahaajātapaccayādīsu saṅgahitanti imamatthaṃ sandhāya “**kaṭattārūpaṃ paṭisandhiyampi**”ti pi-saddo vuttoti daṭṭhabbo.

Mahābhūte paṭicca upādārūpanti vuttanayenāti “mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhanāṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti ettha atthato ayaṃ nayo vuttoti sandhāyāha.

54. **Rūpamissakā pahāyāti** yāsu pucchāsu rūpena vinā paccayuppannaṃ na labbhati, atha kho rūpamissakameva labbhati, tā pahāyāti adhippāyo.

57. “**Tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassa avakkanti hoti**”ti vacanatoti gabbhaseyyakapaṭisandhiyā pañcakkhandhasabbhāvena tāya samānalakkhaṇā sabbāpi pañcavokārapaṭisandhi okkantināmakāti sādheti. Paripuṇṇadhammānaṃ vissajjanaṃ ettha atthīti **paripuṇṇavissajjanā**.

Ettha ca “ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo -pa- mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti¹ ettāvata pañcavokāre sabbaṃ cittakammasamuṭṭhānarūpaṃ dassitaṃ. Avasesaṃ pana dassetuṃ “**bāhiraṇ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **bāhiranti** etena anindriyabaddharūpaṃ dasseti, puna **āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānanti** etehi sabbaṃ indriyabaddhaṃ āhāra-utusamuṭṭhānarūpaṃ. Tattha “utusamuṭṭhānaṃ ekaṃ”ti-ādinā asaṇṇasattānampi utusamuṭṭhānaṃ vuttamevāti daṭṭhabbaṃ. Na hi tattha tassa vajjane kāraṇaṃ atthīti. Ādimhi pana “ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā”ti-ādi avisesavacanaṃ sahaajātaṃ arūpampi paccayaṃ hetādike ca paccaye bahutare labhantaṃ cittasamuṭṭhānakaṭattārūpadvayaṃ saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ, evaṇca katvā tassa pariyosāne “mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānarūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti¹ vuttaṃ, tasmā tattha kaṭattārūpaṃ cittasamuṭṭhānasambandhaṃ taṃsamānagatikaṃ pañcavokāre vattamānameva gahitanti aggahitaṃ kaṭattārūpaṃ dassetuṃ “**asaṇṇasattānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭiccā**”ti-ādi vuttaṃ, tasmā upādārūpaṃ

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe.

idhapi kammaṭṭhānānaṃ paṭicca kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ”ti¹ kaṭattārūpabhāvavasiṭṭhaṃ upādārūpaṃ gahitanti daṭṭhabbāni. Na hi vuttassa utusamuṭṭhānassa punavacane payojanaṃ atthīti.

Kasmā pana yathā bāhirādīsu “mahābhūte paṭicca upādārūpaṃ”ti avisesetvā upādārūpaṃ vuttaṃ, evaṃ avatvā cittakammaja-upādārūpāni “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ”ti hetupaccayādīsu saha “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpaṃ asaṅghasattānaṃ -pa- kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ”ti adhipatipaccayādīsu visum cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvā vuttānīti? Tattha bāhiraggahaṇādīhi viya ettha mahābhūtānaṃ kenaci avisesitattā. Apica iddhicittanibbattānaṃ kammaṭṭhānānaṃ iṭṭhāniṭṭhānaṃ bāhirarūpāyatanādīnaṃ cittaṃ kammaṇca hetādīsu na koci paccayo, āhāra-utusamuṭṭhānānaṃ pana cittaṃ pacchājātabhāvena upatthambhakameva, na janakaṃ, mahābhūtāneva pana tesaṃ saha-jātādibhāvena janakāni, tasmā satipi cittena kammena ca vinā abhāve hetādipaccayabhūtehi arūpehi uppajjamānāni cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtāneva upādārūpāni honti, na aññānīti imaṃ visesaṃ dassetuṃ cittakammajesveva upādārūpesu visesaṃ kataṃ. Aññāni vā samānajātikeṇa rūpeṇa samuṭṭhānāni pākāṭavisesanānevāti na visesaṃ arahanti, etāni pana asamānajātikehi arūpehi samuṭṭhitāni visesaṃ arahantīti visesitānīti veditabbāni. yathā vā cittakammāni cittakammasamuṭṭhānānaṃ savisesena paccayabhāvena paccayā honti saha-jātādipaccayabhāvato mūlakaraṇabhāvato ca, na evaṃ utu-āhārā taṃsamuṭṭhānānanti cittakammajāneva visum visesaṃ arahanti. Itarāni pana mahābhūtaviseseneva visesitāni, idha upādārūpavisesanena mahābhūtāni viya. Na hi aññataravisesanaṃ ubhayavisesanaṃ na hotīti.

58. Aññamaññapaccaye khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhāti khandhāvatthūnaṃ aññamaññapaccayatādassanena pubbe visum paccayabhāvena dassitānaṃ khandhānaṃ ekato paccayabhāvo dassito hotīti iminā adhippāyenaṃha “**catunnampi khandhānaṃ ekato vatthunā aññamaññapaccayatam dassetuṃ vuttan**”ti.

1. Abhi 8. 24 piṭṭhe.

“Khandhe paṭicca vatthū”ti idaṃ pana catunnampi khandhānaṃ ekato paṭiccatthapharaṇatādassanattamaṃ, “vatthum paṭicca khandhā”ti vatthussa. Na kevalaṇca khandhānaṃ idheva, hetupaccayādisupi ayameva nayo. Tattha sabbesaṃ khandhānaṃ visum paṭiccatthapharaṇataṃ dassetvā puna “vatthum paṭicca khandhā”ti vatthussapi dassitāya “ekaṃ khandhaṇca vatthuṇca paṭicca tayo khandhā”ti-ādinā khandhavatthūnaṇca dassitāyeva hotīti daṭṭhabbā.

Kasmā panettha “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati aññamaññapaccayā, kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānā mahābhūtā”ti evamādi na vuttaṃ, nanu yadeva paṭiccattham pharati, na teneva aññamaññapaccayena bhavitabbaṃ hetupaccayādihi viya. Na hi yaṃ “ekaṃ tayo dve ca khandhe paṭiccā”ti vuttaṃ, te hetupaccayabhūtā eva honti. Esa nayo ārammaṇapaccayādisupi. Paccayavāre ca “abyākataṃ dhammaṃ paccayā kusalo dhammo uppajjati aññamaññapaccayā”ti¹ vuttaṃ, na vatthu kusalaṇaṃ aññamaññapaccayo hoti, atha ca pana taṃpaccayā khandhānaṃ aññamaññapaccayā uppatti vuttā eva. Yadihi kusalaṃ khandhā mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayā na honti, tathāpi te paṭicca tesāṃ uppatti vattabbā siyāti? Na vattabbā khandhasahajātānaṃ mahābhūtānaṃ khandhānaṃ paccayabhāvābhāvato. Aññamañña-saddo hi na hetādisaddo viya nirapekkho, sahajātādisaddo viya vā aññatārāpekkho, atha kho yathāvuttetaretarāpekkho. Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha yathāvuttā bhaveyyum, tesu ca mahābhūtā khandhānaṃ na koci paccayo. Yassa ca sayāṃ paccayo, tato tena tannissitena vā aññamaññapaccayena uppajjamānaṃ aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbataṃ arahati yathā khandhe paṭicca khandhā, vatthum paccayā khandhā, tasmā attano paccayassa paccayattābhāvato tadapekkhattā ca aññamaññasaddassa khandhe paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṃ aññamaññapaccayā uppatti na vuttā, na aññamaññapaccayā ca vuttā. Khandhā pana vatthum paccayā uppajjamānā vatthussa pacchājātapaccayā honti, tannissitena ca aññamaññapaccayena uppajjanti, tasmā vatthum paccayā khandhānaṃ kusalādināṃ aññamaññapaccayā uppatti vuttāti.

1. Abhi 8. 74 piṭṭhe.

59. **Na sā gahitā**ti cakkhāyatanādīni nissayabhūtāni paṭiccati na vuttanti adhippāyo. Nissayapaccayabhāvena pana na cakkhāyatanādīni ārammaṇapaccayabhāvena rūpāyatanādīni viya na gahitānti.

60. Dvīsu upanissayesu vattabbameva natthi, ārammaṇūpanissayampi pana ye labhanti, tesam vasena ārammaṇapaccayasadisanti evaṃ vuttanti dassetuṃ **“tatha kiñcāpi”**ti āha. Tattha “na sabbe akusalā abyākatā ārammaṇūpanissayaṃ labhanti”ti purimapaṭho. Kusalāpi pana mahaggatā ekantena, kāmāvacarā ca kadāci na labhanti **“na sabbe kusalā kusalābyākatā”**ti paṭhanti.

61. Purejātapaccaye yathā aññattha paccayaṃ aniddisitvāva desanaṃ katā, evaṃ akatvā kasmā **“vatthuṃ purejātapaccayā”**ti vuttanti? Niyamasabbhāvā. Hetu-ādīsu hi niyamo natthi. Na hi tehi uppajjamānānaṃ alobhādīsu kusalādīsu rūpādīsu ca ayameva paccayoti niyamo atthi, idha pana vatthu na vatthudhammesu purejātapaccayā uppajjamānānaṃ dhammānaṃ niyamato chabbidhaṃ vatthu purejātapaccayo hotīti imamatthaṃ dassetuṃ idaṃ vuttaṃ. Ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhati, evaṃ katvā paṭisandhivipākassa napurejātapaccayā eva uppatti vuttā, paccuppannārammaṇassapi tassa purejātapaccayo na uddhaṭo. “Nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā”ti etassapi alābhato tattha “purejāte tīṇi”¹ vuttanti.

63. **Tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānanti** mahābhūtānaṃ ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammaṇapaccayavaseneva tadupādārūpānampi vadatīti ca daṭṭhabbā. **Kaṭattārūpānanti** pavattiyaṃ kaṭattārūpānanti adhippāyo.

64. **Yathālābhavasenā**ti indriyarūpesu yaṃ yaṃ paṭisandhiyaṃ labbhati, tassa tassa vasena.

69. Vippayuttapaccayā uppajjamānānampi kesañci niyamato vatthu vippayuttapaccayo, kesañci khandhā, na ca samānavippayuttapaccayā eva kusalādike paṭicca uppajjamānā uppajjanti, atha kho nānāvipayuttapaccayāpi, tasmā

1. Abhi 8. 385 piṭṭhe.

taṃ viśesaṃ dassetuṃ **“vatthum vip̐payuttapaccayā, khandhe vip̐payuttapaccayā”**ti tattha tattha vuttaṃ. Tattha tadāyattavuttiṭāya paccayuppanno paccayaṃ paccayaṃ karotīti imassatthassa vasena upayogavacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Vatthum khandhe vip̐payuttapaccayakaraṇatoti ayañhettha attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana **“vatthum paṭicca vip̐payuttapaccayā, vatthunā vip̐payuttapaccayataṃ sād̐hentenā”**ti attho vutto, tattha kusalānaṃ khandhānaṃ vatthum paṭicca uppatti natthīti **“vatthum paṭicca”**ti na sakkā vatthunti, idaṃ pana paṭiccasaddena ayojetvā **“paṭicca uppajjanti vatthum vip̐payuttapaccayā”**ti yojetvā tassattho **“vatthunā vip̐payuttapaccayataṃ sād̐hentenā”**ti vuttoti daṭṭhabbo. Kiṃ pana paṭiccāti? Yaṃ **“ekaṃ khandhan”**ti-ādikaṃ pāḷiyaṃ paṭiccāti vuttaṃ. Tameva atthaṃ pākaṭaṃ katvā **“vatthum vip̐payuttapaccayāti khandhe paṭicca khandhā, vatthunā vip̐payuttapaccayataṃ sād̐hentenā”**ti paṭhanti. Anantarattā pākaṭassa abyākatacittasamuṭṭhānasseva gahaṇaṃ mā hotūti **“abyākatacittasamuṭṭhānampi kusalākusalacittasamuṭṭhānampī”**ti āha. Āsannampi dūrampi sabbanti vuttaṃ hotīti.

71-72. **“Ime vīsati paccayāti saṃkhipitvā dassitānaṃ vasetanaṃ vuttan”**ti vuttaṃ. Tattha yadi ekenapi desanaṃ saṃkhiṭṭaṃ saṃkhiṭṭameva, ādimhi pana tayo paccayā vip̐payuttapaccayo ekampi padaṃ aparihāpetvā vitthāritāti te cattāro pacchājātaṇca vajjetvā **“ime ekūnavīsati paccayā”**ti vattabbaṃ siyā. Ettakā hi saṃkhipitvā dassitāti. Ye pana pāḷiyaṃ vitthāritaṃ avitthāritaṇca sabbaṃ saṅgahetvā vuttanti vadanti, tesāṃ **“ime tevīsati paccayā”**ti pāḷhena bhavitabbaṃ. Ādimhi pana tayo paccaye vitthārite vajjetvā yato pabhuti saṅkhepo āraddho, tato catutthato pabhuti saṃkhiṭṭaṃ vitthāritaṇca saha gahetvā **“ime tevīsati paccayā”**ti vuttanti daṭṭhabbaṃ.

Vibhaṅgavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra

73. **Tathā purejātapaccayeti** yathā aññaṃaññapaccaye viśeso vibhaṅge atthi, tathā purejātapaccayepi atthīti attho. **“Vatthum purejātapaccayā”**ti hi tattha viśeso paṭisandhi-abhāvo cāti. **Vipākāni**

ceva vīthicittāni ca na labbhantīti etena “kiriyaḃyākatam ekaṃ khandham paṭicca”¹ti-ādike¹ vibhaṅge vipākābyākatābhāvaṃ kiriyaḃyākate ca ajavanassa sabbenā sabbaṃ alabbhamānataṃ viśesaṃ dasseti.

74. **Ekamūlake dassitāya desanāya labbhamānagaṇanaññeva ādāyāti** idaṃ etasmiṃ anulome suddhikanaye dassitagaṇanato tato paresu nāyesu aññissā abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ. Abahugaṇanena yuttassa tena samānagaṇanata ca imasmiṃ anulomeyeva daṭṭhabbā. Paccanīye pana “nahetupaccayā nārammaṇe ekan”²ti-ādim² vakkhatīti.

76-79. **Te pana saṅkhipitvā tevīsatiṃmūlakovettha dassitoti** ettha pacchājātavipākānaṃ parihīnattā “dvāvīsatiṃmūlako”³ti vattabbaṃ siyā sāsēvanasavipākānaṃ vasena. Duvidhampi pana dvāvīsatiṃmūlakaṃ saha gaḥetvā saṅgahite tasmiṃ ubhayasabbhāvato “tevīsatiṃmūlako”³ti āhāti daṭṭhabbaṃ. Āsevanavipākānaṃ vā virodhābhāve sati pucchāya dassitanāyena tevīsatiṃmūlakena bhavitabbaṃ, tassa ca nāmaṃ dvāvīsatiṃmūlake āropetvā “tevīsatiṃmūlako”³ti vuttanti ayamettha ruḥhī.

Ārammaṇapade cevāti etena ekamūlake aññāpadāni vajjeti. Na hi ekamūlake hetādīsu tayovāti adhippāyo. Suddhikanāyo pana ārammaṇamūlakādīsu na labbhātīti ārammaṇamūlake “navā”³ti etāya adhikagaṇanāya abhāvadassanattāṃ **“ārammaṇe t̥hiteṇa sabbattha t̥ṇeva pañhā”**ti vuttaṃ. Tattha kātābbāti vacanaseso. **T̥ṇevāti** ca tato uddham gaṇanaṃ nivāreti, na adho paṭikkhipati. Tena “vipāke ekan”³ti gaṇanā na nivāritāti³ daṭṭhabbā. Tīsu ekassa antogadhatāya ca “t̥ṇevā”³ti vuttanti. **Itīti-**ādinā “sabbattha t̥ṇevā”³ti vacanena attano vacanaṃ daḥham karoti.

80-85. **Ye -pa- taṃ dassetunti** etthāyamadhippāyo—yadipi avigatānantaraṃ “ārammaṇapaccayā hetuyā t̥ṇī”³ti vuttepi ūnataragaṇanena saddhiṃ saṃsandane yā gaṇanā labbhāti, sā dassitā hoti,

1. Abhi 8. 19 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 39 piṭṭhe.

3. Na vicāritāti (Ka)

tathāpi ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane ūnatarā samānā ca hoti, na evaṃ āvikaraṇavasena dassitā hoti, vipallāsajōjanāya pana tathā¹ dasseti. Vacanena vā hi liṅgena vā atthavisesāvikaraṇaṃ hotīti. **Tenetaṃ āvikarotīti** etthāpi evameva adhippāyo yojetabbo. Paccanīyādīsupi pana “nārammaṇapaccayā na hetuyā ekaṃ -pa- novigatapaccayā na hetuyā ekaṃ”ti-ādinā² mūlapadaṃ ādimhiyeva ṭhapetvā yojanā katā, na ca tattha etaṃ lakkhaṇaṃ labbhati, tasmā mūlapadassa ādimhi ṭhapetvā yojanameva kamo, na cakkabandhananti “ārammaṇapaccayā hetuyā tīṇī”ti-ādi yojitaṃ, na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanamattthīti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. “Ahetukaṃ vipākābyākatanti idaṃ rūpasamuṭṭhāpakavaseneva **veditabban**”ti vuttaṃ, sabbasaṅgāhakavasena panetaṃ na na sakkā yojetuṃ.

93. **Sahajātapurejātapaccayā saṅgahaṃ gacchantīti** ettha ca sahajātā ca hetādayo purejātā ca ārammaṇādayo paccayā saṅgahaṃ gacchantīti attho daṭṭhabbo. Na hi napacchājātapaccayā uppajjamānā dvīheva sahajātapurejātapaccayehi uppajjanti, atha kho pacchājātavajjehi sabbehīti.

94-97. **Nāhārapaccaye ekaccaṃ rūpameva paccayapaccayuppannanti**³ yaṃ paṭicca uppajjati, so paccayo rūpamevāti katvā vuttaṃ. Yasmā pana paccayā uppajjati, so arūpampi hoti yathā kammaṃ kaṭattārūpassa.

99-102. Namaggapaccaye yadipi cittasamuṭṭhānādayo sabbe rūpakotṭhāsā labbhanti, tathāpi yaṃ maggapaccayaṃ labhati, tassa pahīnattā “**ekaccaṃ**

1. Yathā (?)

2. Abhi 8. 40 piṭṭhe.

3. Paccayuppannanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

rūpaṃ paccayuppannaṃ”ti vuttaṃ, evameva pana nahetupaccayādīsupi ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā.

107-130. **Nāhārana-indriyanajhānanamaggapaccayā sabbattha sadisavissajjanā**ti idaṃ etesu mūlabhāvena ṭhitesu gaṇanāya samānataṃ sandhāya vuttaṃ. Mūlānañhi idha vissajjanaṃ gaṇanāyeva, na sarūpadassananti. **Nasahajātādicatukkaṃ idhāpi parihīnamevā**ti suddhikanaye viya mūlesupi parihīnamevāti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Hetādhīpatimaggapaccayesu anulomato ṭhitesu -pa- aṭṭha paccanīyato na labbhantī**ti tiṇṇampi sādharmaṇaṃ paccanīyato alabbhamānaṃ sabbesaṃ saṅgahavasena vuttaṃ, tasmā maggapaccaye itarehi sādharmaṇā satteva yojetabbā. Adhipatipaccaye anulomato ṭhite hetupaccayopi paccanīyato na labbhati, so pana maggena asādharmaṇoti katvā na vuttoti daṭṭhabbo. Yehi vinā arūpaṃ na uppajjati, te ekantikattā arūpaṭṭhānikāti idha vuttāti daṭṭhabbā, tena purejātāsevanapaccayā tehi vināpi arūpassa uppattito vajjitā honti. Sabbatṭhānikā aññamañña-āhārindriyā ca tehi vinā arūpassa anuppattito saṅgahitāti.

Ūnataragaṇanānamīeva vasenāti yadi anulomato ṭhitā ekakādayo dvāvīsati pariyosānā ūnataragaṇanā honti, tesaṃ vasena paccanīyato yojitassa tassa tassa gaṇanā veditabbā. Atha paccanīyato yojito ūnataragaṇano, tassa vasena anulomato ṭhitassapi gaṇanā veditabbāti attho. “Aññamaññapaccayā nārammaṇe ekaṃ”ti-ādivacanato¹ pana na idaṃ lakkhaṇaṃ ekantikaṃ.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 8. 47 piṭṭhe.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbatthevā**ti na kevalaṃ hetumhiyeva, atha kho sabbesu paccayesu paccanīkato ṭhitesūti attho. Purejātaṃ āsevanañca alabhantaṃ kañci nidassanavasena dassento “**paṭisandhivipāko panā**”ti-ādimāha.

“**Purejātapacchājātāsevanavipākavippayuttesu paccanīkato ṭhitesu ekaṃ ṭhapetvā avasesā anulomato labbhanti**”ti idaṃ avasesānaṃ lābhamattaṃ sandhāya vuttaṃ. Na sabbesaṃ avasesānaṃ lābhanti daṭṭhabbaṃ. Yadipi hi pacchājāte pasaṅgo natthi “anulomato sabbattheva na labbhati”ti apavādassa katattā, purejāto pana vippayutte paccanīkato ṭhite anulomato labbhatiṭi idampi avasesā sabbeti atthe gayhamāne āpajjeyya. Yampi keci “vippayuttapaccayarahite āruppepi ārammaṇapurejātassa sambhavaṃ ñāpetuṃ evaṃ vuttan”ti vadanti, tampi tesaṃ rucimattameva. Na hi yattha vatthupurejātaṃ na labbhati, tattha ārammaṇapurejātabhāvena upakāraṃ hotiṭi dassitoyaṃ nayoti. **Yujjamānakavasena**ti paccanīkato ṭhitassa ṭhapetabbattā vuttaṃ, yujjamānakapaccayuppannavasena vāti attho. “Maggapaccaye paccanīkato ṭhite hetupaccayo anulomato na labbhati”ti purimapaṭho, adhipatipaccayopi pana na labbhatiṭi “**hetādhipatipaccayā anulomato na labbhanti**”ti paṭhanti. Adhipatipaccaye paccanīkato ṭhite pacchājātato añño anulomato alabbhamāno nāma natthiṭi na vicāritaṃ. Aññaṃaññaṃ paccanīkato ṭhite “arūpānaṃyevā”ti vuttānava anulomato na labbhanti, tampi paccanīkato ṭhitehi ārammaṇapaccayādīhi sadisatāya suviññeyyanti na vicāritaṃ bhavissatiṭi.

191-195. **Yāva āsevanā sabbam sadisanti** na aññaṃaññaṃ ghaṭitassa mūlassa vitthāritattā tato parāni mūlāni sandhāya vuttaṃ. Tesu hi anulomato yojetabbapaccayā ca pañhā cātisabbaṃ sadisanti.

Imasim paccanīyānulometi etassa “**imesampi pakiṇṇakānaṃ vasenettha gaṇanavāro asammohato veditabbo**”ti etena saha

sambandho. Tattha **etthā**ti etesu paccayesūti attho veditabbo. Imasmiṃ paccanīyānulome labbhamānesu paccayuppannadhammesupīti vā yojetabbaṃ. Tattha **pi**-saddena imamatthaṃ dīpeti—na kevaḷaṃ paccayesveva kismiñci paccanīkato ʒhite keci anulomato na labbhanti, atha kho paccayuppannadhammesupi koci ekaccaṃ paccayaṃ labhamāno kañci paccayaṃ na labhatīti. Tattha kammappaccayaṃ labhamāno yebhuyyena indriyapaccayaṃ labhati, maggapaccayaṃ labhamāno yebhuyyena hetupaccayaṃ, tathā ca jhānapaccayaṃ labhamāno maggapaccayanti etesveva lābhālābhā vicāritā. **Yatthā**ti pañcavokārapavatte asaññesu ca. **Rūpadhammā**ti yathāvuttāni kaṭattārūpāneva sandhāya vadati. Na hi pañcavokārapavatte sabbe rūpadhammā hetādīni na labhantīti. “Hetādhipativipākindriyapaccaye na labhantī”ti purimapāṭho, jhānamaggepi pana na labhantīti **“hetādhipativipākindriyajhānamaggapaccaye na labhantī”**ti paṭhanti. Ye rūpadhammānaṃ paccayā honti, tesu arūpaṭṭhānikavajjesu eteyeve na labhantīti adhippāyo. Pacchājātāhāravippayuttapaccayepi hi pavatte kaṭattārūpaṃ labhatīti. Labbhamānā labbhamānapaccayadassanamattañcetaṃ, na tehi paccayehi uppatti-anuppattidassananti. Evaṃ indriyapaccayālābho jīvitindriyaṃ sandhāya vutto siyā. Yathāvuttesu hi dhammavasena pacchājātādittayampi alabhantaṃ nāma kaṭattārūpaṃ natthi. Ko pana vādo sabbaṭṭhānikakammesu¹. Indriyaṃ pana alabhantaṃ atthi, kintaṃ? Jīvitindriyanti. Yadi evaṃ upādārūpāni sandhāya aññamaññapaccayampi na labhantīti vattabbaṃ, taṃ pana pākaṇanti na vuttaṃ siyā. Arūpindriyālābhaṃ vā sandhāya indriyapaccayālābho vuttoti daṭṭhabbo.

196-197. **Nārammaṇamūlakesu dukādīsū hetuyā pañcā**ti yadipi tikādīsū “hetuyā pañcā”ti idaṃ natthi, tathāpi dukādīsū sabbattha anuttānaṃ vattukāmo “dukādīsū”ti sabbasaṅgahavasena vatvā tattha yaṃ ādīduke vuttaṃ “hetuyā pañcā”ti, taṃ niddhāreti. Keci pana “nārammaṇamūlake hetuyā pañcā”ti pāṭhaṃ vadanti. “Aññamaññe ekanti bhūtarūpameva sandhāya vuttan”ti purimapāṭho, vatthupi pana labbhantīti **“bhūtarūpāni cevavattuñca sandhāya vuttan”**ti paṭhanti. **Timūlaket**i idhāpi dumūlakaṃ timūlakanti vadanti.

203-233. **Nakammamūlake hetuyā tiṇīti-ādīsu cetanāva paccayuppannā**ti idaṃ “hetuyā tiṇī”ti evaṃpakāre cetanāmattasaṅgāhake sandhāya vuttanti daṭṭhabbaṃ. **Ādi**-saddo hi pakāratthova hotīti. Sahajāta-aññaṃaṇṇanissayāhāra-atthi-avigatesu pana rūpampi labbhatīti.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sahajātavāraṇṇanā

234-242. **Kusalāṃ dhammaṃ sahajāto, kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ sahajātoti**-ādīsu sahajātasaddena sahajātapaccayakaraṇaṃ sahajātāyattabhāvagamaṇaṃ vā vuttanti tassa karaṇassa gamanassa vā kusalādīnaṃ kammabhāvato upayogavacanāṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Esa nayo paccayavārādīsupi. Tatrāpi hi paccayasaddena ca nissayapaccayakaraṇaṃ nissayāyattabhāvagamaṇaṃ vā vuttaṃ, saṃsaṭṭhasaddena ca sampayuttapaccayakaraṇaṃ sampayuttāyattabhāvagamaṇaṃ vāti taṃkammabhāvato upayogavacanāṃ kusalādīsu katanti. **Sahajātampi ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa paccayo na hotīti** “paṭiccā”ti iminā vacanena dīpito paccayo na hotīti attho. **“Upādārūpaṃ bhūtarūpassā”**ti ca nidassanavasena vuttaṃ. Upādārūpassapi hi upādārūpaṃ yathāvuttā paccayo na hoti, vatthuvajjāni rūpāni ca arūpānanti.

Sahajātavāraṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāraṇṇanā

243. **Paccayā**ti ettha pati ayo paccayo. Pati-saddo patiṭṭhatthaṃ dīpeti, aya-saddo gatiṃ, patiṭṭhābhūtā gati nissayo paccayoti vuttaṃ hoti, tato paccayo, paccayakaraṇato tadāyattabhāvagamanato vāti attho.

“Mahābhūte paccayā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ”¹ bhūtopādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana **cittasamuṭṭhāne ca mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpanti** sayāṃ nissayo ahutvā nissaye uppajjamānena upādārūpena nidassanaṃ katanti daṭṭhabbāṃ.

255. **Asañña -pa- kaṭattārūpaṃ upādārūpanti** ettha yo paṭicavāre sahaajāte kamma-utujānaṃ, kamme ca ekantānekantakammajānaṃ vasena attho vutto, so nādhippeto eva “kaṭattārūpaṃ”ti kammāsamuṭṭhānarūpasseva sabbassa ca gahitattāti taṃ pahāya yathāgahitassa kaṭattārūpassa visesaṇavasena **“upādārūpasāṅkhātaṃ kaṭattārūpaṃ”**ti atthamāha. Mahābhūte pana paṭicca paccayā ca mahābhūtānaṃ uppatti na nivāretabbāti upādārūpaggaḥaṇena kaṭattārūpaggaḥaṇaṃ avisesetvā upādārūpānaṃ nivattetabbānaṃ atthitāya kaṭattārūpaggaḥaṇeneva upādārūpaggaḥaṇassa visesaṇaṃ daṭṭhabbāṃ.

269-276. “Abyākatena abyākataṃ, kusalaṃ, akusalaṃ”ti vattabbe “abyākatena kusalaṃ, akusalaṃ, abyākataṃ”ti, “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo ca akusalo ca dhammā kusalassāti anāmasitvā”ti ca purimapāṭhe pamādalekhā daṭṭhabbā.

286-287. **Nahetupaccayā napurejāte dveti** ettha aṭṭhakathāyaṃ “āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyassa vasena dveti vuttā, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyavasenā”ti vuttaṃ, taṃ labbhamānesu ekadesena nidassanavasena vuttanti daṭṭhabbāṃ. Āruppe pana ahetukamohassa ahetukakiriyāya ahetukapaṭisandhiyā ekaccassa ca rūpassa vasena dve vuttāti, navippayutte dveti āruppe ahetukākusalakiriyā-ekaccarūpānaṃ vasenāti vuttanti. **“Nonatthinovigatesu ekanti sabbarūpassa vasenā”**ti vuttaṃ, nahetumūlakattā imassa nayassa hetupaccayaṃ labhantaṃ na labbhatīti “ekaccassa rūpassa vasenā”ti bhavitabbaṃ. Cakkhādiddhammasena pana cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavasena vā sabbāṃ labbhatīti “sabbarūpassā”ti vuttaṃ siyā.

1. Abhi 8. 70 piṭṭhe.

289-296. **Āgatānāgatanti** pañhavasena vuttam,
labbhamānālabbhamānanti āgate ca pañhe
 labbhamānālabbhamānadhammavasena.

Paccayavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāraṇṇanā

329-337. **Paccayavārena nissayapaccayabhāvanti** nissayavāre vuttassa
 nissayapaccayabhāvaṃ niyametunti attho.

Nissayavāraṇṇanā niṭṭhitā.

5. Samsaṭṭhavāraṇṇanā

351-368. Samsaṭṭhavāre paccanīye “navippayutte paṭisandhi natthī”ti
 idaṃ vatthuvirahitāya paṭisandhiyā visum anuddharaṇato vuttam.
 Paṭiccavārādīsu hi saha-jātassa paccayabhāvadassanattam savatthukā
 paṭisandhi uddhaṭā, sā idhāpi adhipatipurejātāsevanesu
 nakammanavipākanajhānavipayuttesu na labbhati, aññesu ca anulomato
 paccanīyato ca labbhamānapaccayesu labbhatīti imassa visesassa
 dassanattam uddhaṭāti. **Sesā terasa na labbhanti**ti ettha “sesā cuddasā”ti
 bhavitabbaṃ. **Na jhāne ekanti ahetukapañcaviññāṇavāsena**ti
 pañcaviññāṇaṃ hetupaccayavirahitamattadassanattam ahetukaggahaṇaṃ
 katanti daṭṭhabbaṃ, “**namagge ekanti ahetukakiriyavāsena**”ti vuttam,
 “ahetukavipākakiriyavāsena”ti bhavitabbaṃ.

369-391. **Heṭṭhā vuttanayenevā**ti paṭiccavāre anulomapaccanīye
 vuttanayena. “**Nahetupaccayuppannesu ahetukamohova**
jhānamaggapaccayaṃ labhati, sesā na labhanti”ti vuttam, sesesu pana
 pañcaviññāṇavajjāhetukakkhandhā taṃsamuṭṭhānā paccayuppannadhammā
 jhānapaccayaṃ labhanti, na paccanīyānulome dvinnam paccayānaṃ
 anulomena saha yojanā atthīti jhānamaggapaccayaṃ sahitaṃ labhatīti ca na
 sakkā vuttum, tasmā “ahetukamohova maggapaccayaṃ labhati”ti vattabbaṃ.

Samsaṭṭhavāraṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sampayuttavāraṇṇanā

392-400. Sadisaṃ sampayuttaṃ saṃsaṭṭhaṃ vokiṇṇaṃ saṃsaṭṭhaṃ na hotīti ubhayaṃ aññaṃaññaṃpekkhaṃ vuccamānaṃ aññaṃaññaṃssa niyāmakam hotīti.

Sampayuttavāraṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Yehi paccayehi kusalo kusalassa paccayo hoti, te paccaye paṭipāṭiyā dassetunti** yathākkamena āgatāgatapaṭipāṭiyā dassetunti attho. **Kusalo kusalassāti** nidassanamattametam, tena kusalo kusalādīnaṃ, akusalo akusalādīnaṃ, abyākato abyākatādīnaṃ, kusalābyākatā kusalādīnanti-ādiko sabbo pabhedo nidassito hotīti yathānidassite sabbe gahetvā āha “**te paccaye paṭipāṭiyā dassetun**”ti.

404. **Datvāti** ettha **dā**-saddo sodhanatthopi hotīti mantvā āha “**visuddham katvā**”ti. **Tesañhi taṃ cittanti** tesanti vattabbatārahaṃ sakadāgāmimaggaḍḍipurecārikaṃ taṃ gotrabhucittanti adhippāyo. **Vipassanākusalaṃ pana kāmāvacaramevāti** paccayuppannaṃ bhūmito vavatthapeti. **Tenevāti** dhammavaseneva dassanato, desanantarattāti adhippāyo.

405. Assādanaṃ sarāgassa somanassassa sasomanassassa rāgassa ca kiccanti āha “**anubhavati ceva rajjati cā**”ti. Abhinandanaṃ pītikiccasahitāya taṇhāya kiccanti āha “**sappītikataṇhāvasenā**”ti. **Diṭṭhābhinandanā** diṭṭhiyeva. Ettha pana pacchimatthameva gahetvā “**abhinandantassa attā attaniyanti-ādivasena -pa- diṭṭhi uppajjati**”ti vuttaṃ. Abhinandanā pana diṭṭhābhinandanāyevāti na sakkā vuttuṃ “bhāvanāya pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ārammaṇa -pa- bhāvanāya pahātabbam rāgaṃ assādeti abhinandati”ti¹ vacanato, tasmā purimopi attho vuttoti daṭṭhabbo. Dvīsu pana somanassasahagatacittesu yathāvuttena

1. Abhi 9. 159 piṭṭhe.

somanassena rāgena ca assādentassa tesuyeveva sappītikataṇhāya catūsupi diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa ca diṭṭhi uppajjatītipi sakkā yojetum.

Jātivasenāti suciṇṇasāmaññavasenāti attho.

406. **Tadārammaṇatāti** tadārammaṇabhāvena. Vibhattilopi hettha katoti. Bhāvavantato vā añño bhāvo natthīti bhāveneva vipākam viseseti, vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho.

Viññāṇaṇcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṃ viya na kāmāvacaravipākānaṃ niyogato vavatthitaṃ idaṇca kammaṃ ārammaṇanti taṃ labbhamānampi na vuttaṃ. Tadārammaṇena pana kusalārammaṇabhāvena samānalakkhaṇatāya kammārammaṇā paṭisandhi-ādayopi dassitāyevāti daṭṭhabbā. **Paṭilomato vā ekantarikavasena vāti** vadantena anulomato samāpajjane yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassitoti daṭṭhabbo. Yathā pana paṭilomato ekantarikavasena ca samāpajjantassa anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṃ hoti, evaṃ anulomato samāpajjantassapi bhaveyyāti. **“Cetopariyaññāṇassāti-ādīni parato āvajjanāya yojetabbāni”**ti vatvā **“yā etesaṃ āvajjanā, tassā”**ti attho vutto, evaṃ sati “iddhividhaññāṇassā”tipi vattabbaṃ siyā. Yasmā pana kusalā khandhā abyākatassa iddhividhaññāṇassa ārammaṇaṃ na hontīti taṃ na vuttaṃ, cetopariyaññāṇādīnaṃ hontīti tāni vuttāni, tasmā kiriyānaṃ cetopariyaññāṇādīnaṃ yāya kāyaci āvajjanāya ca kusalārammaṇāya kusalā khandhā ārammaṇapaccayena paccayoti evamattho daṭṭhabbo.

407-409. **Vippaṭisārādivasena vāti ādi-**saddena ādīnavadassanena sabhāvato ca anīṭṭhatāmattaṃ saṅgaṇhāti, akkhantibhedā vā.

410. **Rūpāyatanam cakkhuviññāṇassāti-**ādīnā viññāṇakāyehi¹ niyatārammaṇehi abyākatassa abyākatānaṃ ārammaṇapaccayabhāvaṃ nidasseti. Sabbassa hi vattum asakkuṇeyyattā ekasmiṃ santāne dhammānaṃ ekadesena nidassanaṃ karotīti.

1. Cakkhuviññāṇakāyehi (Ka)

413-416. **Catubhūmakam kusalam** ārammaṇādhipatipaccayabhāvena dassitam, paccayuppannam pana kāmāvacarameva.

417. Apubbato cittasantānato vuṭṭhānam bhavaṅgameva, tam pana mūlāgantukabhavaṅgasāṅkhātān tadārammaṇam pakatibhavaṅgaṇca.
Anulomaṁ sekkhāya phalasamāpattiyāti ettha kāyaci
 sekkhaphalasamāpattiyā avajjetabbattā vattabbaṁ natthīti
 nevasaññānāsaññāyatanakusalam phalasamāpattiyāti imaṁ nibbisesanam
 phalasamāpattiṁ uddharitvā dassento āha “**phalasamāpattiyāti**
anāgāmiphalasamāpattiyā”ti. **Kāmāvacarakiriyā duvidhassapi vuṭṭhānassāti**
 ettha kiriyānantaram tadārammaṇavuṭṭhāne yaṁ vattabbaṁ, tam
 cittuppadakaṇḍe vuttameva.

Tā ubhopi -pa- dvādasannanti idaṁ
 somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvasena vuttam, upekkhāsahagatā pana
 yathāvuttānam dasannam viññāṇadhātūnam voṭṭhabbanakiriyassa
 manodhātukiriyassa cāti dvādasannam hotīti daṭṭhabbaṁ.

423. Dānādipuñṇakiriyāyattā sabbasampattiyo paṭivijjhivāti
 sambandho. **Na panetaṁ ekantena gahetabbanti** “balavacetanāva labbhati,
 na dubbalā”ti etaṁ ekantaṁ na gahetabbam, daḷhaṁ vā na gahetabbanti
 adhippāyo. Kiṁ kāraṇanti? Balavato dubbalassa vā katokāsassa antarāyam
 paṭibāhitvā vipaccanato “yaṁkañci yadi vipākam janeti, upanissayo na
 hotī”ti navattabbattā cāti dassento “**katokāsañhi**”ti-ādimāha. Vipākattike
 pana pañhāvārapaccanīye “vipākadhammadhammo vipākassa dhammassa
 ārammaṇapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo,
 kammaṇapaccayena paccayo”ti¹ kammaṇapaccayassa visum uddhaṭṭatā,
 vedanāttike ca pañhāvārapaccanīye “nahetupaccayā na-ārammaṇapaccayā
 na-upanissaye aṭṭhā”ti² vuttattā “vipākajanakampi kiñci kamman
 upanissayapaccayo na hotī”ti sakkā vattunti.

Tasmiṁ vā viruddhoti taṁnimittam viruddho, **viruddhanti** vā pāṭho.
Omānanti parassa pavatta-omānam. **Rāgo** rañjanavasena pavattā
 kāmārāgataṇhā, “iti me cakkhum siyā anāgatamaddhānam, iti rūpā”ti
 appaṭiladdhassa paṭilābhāya cittapaṇidahanataṇhā **patthanā**ti ayametesam
 viseso.

1. Abhi 8. 365, 373, 376 piṭṭhesu.

2. Abhi 8. 330 piṭṭhe.

Tesu aññampīti tesu yaṁkiñci pubbe hanitato aññampi pāṇaṁ hanatīti attho.

Punappunaṁ āṇāpanavasena vāti mātughātakammena sadisatāya pubbe pavattāyapi āṇattacetanāya mātughātakammanāmaṁ āropetvā vadanti. Esa nayo **dvīhi pahārehīti** etthāpi.

Yatheva hi -pa- uppādeti nāmāti rāgaṁ upanissāya dānaṁ detīti rāgaṁ upanissāya dānavasena saddhaṁ uppādetīti ayamattho vutto hotīti iminā adhippāyena vadati. Yathā rāgaṁ upanissāya dānaṁ detīti-evamādi hoti, evaṁ rāgādayo saddhādīnaṁ upanissayapaccayoti idampi hotīti dasseti. **Kāyikaṁ sukhanti-ādīnaṁ** ekato dassanena visumyeva na etesaṁ paccayabhāvo, atha kho ekatopīti dassitaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ.

425. **Upatthambhakattena paccayattāyevāti** etena idaṁ dasseti—na purimavāresu viya imasmiṁ paccayena uppatti vuccati, atha kho tassa tassa paccayuppannassa tesāṁ tesāṁ dhammānaṁ taṁtaṁpaccayabhāvo, na ca pacchājātakkhandaṁ upatthambhakattena paccayā na honti, tenesa pacchājātapaccayo idha anulomato āgatoti.

427. **Cetanā vatthussapi paccayoti** attano patiṭṭhābhūtassapi kamma paccayoti adhippāyo.

Kasmā panettha paccayavāre viya nissaya-atthi-avigatesu dumūlakadukāvasānā pañhā na uddhaṭṭati? Alabbhamānattā. Tattha hi paccayuppannappadhānattā desanāya kusalo ca abyākato ca dhammā ekato uppajjamānā kusalābyākatapaccayā labbhantīti “kusalañca abyākatañca dhammaṁ paccayā kusalo ca abyākato ca dhammā uppajjantī”ti¹ vuttaṁ. Yato tato vā ubhayapaccayato paccayuppannassa uppattimattaṁyeva hi tattha adhippetāṁ, na ubhayassa ubhinnaṁ paccayabhāvoti. Idha pana paccayappadhānattā desanāya kusalābyākatā kusalābyākatānaṁ ubhinnaṁ nissayādibhūtā na

1. Abhi 8. 71 piṭṭhe.

labbhantīti “kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa nissayapaccayena paccayo”ti-ādi na vuttam.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. “**Ettha pana purejātampi labbhatī**”ti vuttam, yadi evaṃ kasmā “tathā”ti vuttanti? “Tīṇī”ti gaṇanamattasāmaññato.

440. “Adhipatipaccaye ṭhapetvā vīmaṃsaṃ sesādhipatino visabhāgā”ti purimapaṭho nidassanavasena daṭṭhabbo. Yasmā pana hetupaccayassa visabhāgena ekena ārammaṇena nidassanaṃ akatvā anantarādīni vadanto sabbe visabhāge dasseti, tasmā indriyamaggapaccayā ca visabhāgā dassetabbāti “adhipatindriyamaggapaccayesu ṭhapetvā paññaṃ sesā dhammā visabhāgā”ti paṭhanti. **Tathā bhāvābhāvato** hetupaccayabhāve saha-jātādipaccayabhāvato. Nanu yathā amohavajjānaṃ hetūnaṃ hetupaccayabhāve adhipatindriyamaggapaccayabhāvo natthīti paññāvajjānaṃ adhipatipaccayādīnaṃ visabhāgatā, evaṃ kusalādi hetūnaṃ hetupaccayabhāve vipākapaccayabhāvābhāvato hetuvajjānaṃ vipākānaṃ visabhāgatāya bhavitabbanti? Na bhavitabbaṃ ubhayapaccayasahite cittacetasi karāsimhi hetupaccayabhāve vipākapaccayattābhāvābhāvato. Yathā hi hetusahajātapaccayasahitarāsimhi satipi hetuvajjasabbhāve hetūnaṃ hetupaccayabhāve saha-jātāpaccayattābhāvo natthīti na hetuvajjānaṃ saha-jātānaṃ hetussa visabhāgatā vuttā, evamidhāpīti. Esa nayo vippayuttapaccayepi. Apica paccayuppannasseva paccayā vuccantīti paccayuppannakkhaṇe tathā bhāvābhāvavasena¹ sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇavasena visabhāgatā tasseva na vattabbāti.

Kusalā vīmaṃsāti idaṃ “kusalā vīmaṃsādhipatī”ti evaṃ vattabbaṃ. Na hi anadhipatibhūtā vīmaṃsā adhipatipaccayo hotīti.

1. Tathābhāvābhāvavasena (Ka)

441-443. “**Sace pana vippayuttapaccayo pavisati, itarāni dve labhatī**”ti purimapāṭho, “kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā”ti idaṃ pana na labbhatīti “kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatī”ti paṭhanti. **Īnataragaṇanesūti** yesu pavitṭhesu īnatarā gaṇanā hoti, tesūti attho. Tīṇi dve ekanti¹ evaṃ īnataragaṇanesu vā aññamaññādīsu pavisantesu tesam vasena tikato īnaṃ yathāladdhaṇca ekanti gaṇanaṃ labhatīti attho.

Avipākānīti anāmaṭṭhavipākānīti attho, na vipākaheturahitānīti.

Tattha sabbepi sahaajātavipākā cevāti tattha ye sahaajāta paccayuppannā vuttā, te sabbepi vipākā ceva vipākasahaajātarūpā cāti attho.

Taṃsamutṭhānarūpā cāti ettha paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpampi taṃsamutṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti veditabbaṃ.

“Taṃsamutṭhānarūpakaṭattārūpā ca labbhanti”tipi paṭhanti. **Catutthe vipākacittasamutṭhānarūpamevāti** etthāpi eseva nayo. “Kaṭattārūpaṇcā”tipi pana paṭhanti.

Evampīti “etesu pana ghaṭanesu sabbapaṭhamānī”ti-ādinā vuttanayenapi. Ghaṭanesu pana yo yo paccayo mūlabhāvena ṭhito, taṃpaccayadhammānaṃ niravasesa-ūna-ūnatara-ūnatamalābhakkamena ghaṭanā vuccati, niravasesalābhe ca paccayuppannānaṃ niravasesalābhakkamena. Tathā² ūnalābhādīsūti ayaṃ kamo veditabbo.

Hetumūlakam niṭṭhitā.

445. Vatthuvaseṇa sanissayaṃ vakkhatīti na idaṃ labbhamānassapi vatthussa vaseṇa ghaṭananti adhippāyenāha “**ārammaṇavaseneva vā**”ti.

446. **Sahajātena pana saddhiṃ ārammaṇādhipati, ārammaṇādhipatīnā ca saddhiṃ sahaajātaṃ na labbhatīti** idaṃ yathā sahaajātapurejātā eko nissayapaccayo atthipaccayo ca honti, evaṃ sahaajātārammaṇādhipatīnaṃ ekassa adhipatipaccayabhāvassa abhāvato

1. Tīṇi pañca ekanti (?)

2. Tato(?)

vuttaṃ. Nissayabhāvo hi atthi-avigatabhāvo ca sahaajātapurejātanissayādīnaṃ samāno, na panevaṃ sahaajātārammaṇādhipatibhāvo samāno. Sahajāto hi ārammaṇabhāvaṃ anupagantvā attanā saha pavattanavasena adhipati hoti, itaro ārammaṇaṃ hutvā attani ninnatākaraṇena. Sahajāto ca vijjamānabhāveneva upakārako, itaro atītānāgatopi ārammaṇabhāveneva, tasmā sahaajātārammaṇapaccayā viya bhinnasabhāvā sahaajātārammaṇādhipatinoti na te ekato eva adhipatipaccayabhāvaṃ bhajanti, teneva pañhāvāravibhaṅge ca “kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa dhammassa adhipatipaccayena paccayo”ti-ādi na vuttanti.

447-452. Sāhārakaghaṭanānaṃ purato vīriyacittavīmaṃsānaṃ sādharmaṇavasena anāhārakāmaggaṇāni sa-indriyaghaṭanāni vattabbāni siyurū “adhipatisahaajātanissaya-indriya atthi-avigatanti satta. Adhipatisahaajāta-aññamaññanissaya-idriyasampayutta-atthi-avigatanti tīṇi. Adhipatisahaajātanissaya-indriyavippayutta-atthi-avigatanti tīṇi. Adhipatisahaajātanissayavipāka-indriya-atthi-avigatanti ekaṃ. Adhipatisahaajāta-aññamaññanissayavipāka-indriyasampayutta-avigatanti ekaṃ. Adhipatisahaajātanissayavipāka-indriyavippayutta-atthi-avigatanti ekaṃ”ti. Kasmā tāni na vuttānīti? Indriyabhūtaṃ sa-indriyaghaṭanāni vattabbāni siyurū, tasmā tāni avatvā cittādhipati-ādīnaṃ ekantena āhāramaggabhāvadassanattamaṃ sāhārakasamaggakāneva vuttāni. Tesu ca samaggakesu dve paccayadhammā labbhanti, sāhāraṃ ekoyevāti samaggakāni pubbe vattabbāni siyurū. Sa-indriyakāni pana yehi āhāramaggehi bhinditabbāni, tesam kamavasena pacchā vuttāni. Aṭṭhakathāyaṃ pana **sadisattā**ti samaggakattena samānattā, anantararūpattāti vā attho.

457-460. **Kusalābyākato abyākatassāti cattārī**ti abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasena kusalamūlake sveva dumūlakampi āharitvā vuttaṃ. **Abyākate vatthurūpampī**ti idaṃ

“kaṭattārūpampī”ti evaṃ vattabbaṃ. **“Dutiyaḡhaṭane abyākatavissajjane rūpesu vatthumeva labbhaṭī”**ti purimapāṭho, bhūtarūpampi pana labbhaṭīti “vatthuñca bhūtarūpañca labbhaṭī”ti paṭhanti. **“Catutthe cittasamuṭṭhānarūpamevā”**ti vuttaṃ, “cittasamuṭṭhānarūpaṃ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpañcā”ti pana vattabbaṃ. **Savipākesu paṭhame vipākā ceva vipākacittasamuṭṭhānarūpañcā**ti ettha **catutthe vipākacittasamuṭṭhānamevā**ti idha ca kaṭattārūpampi vipākacittasamuṭṭhānaggahaṇena gahitanti daṭṭhabbaṃ. “Kaṭattārūpañcā”ti pi pana paṭhanti. Ettha pana sahaḡāta-aññaṃaññaṃnissayavipāka sampayuttavippayutta-atthi avigatamūlakesu ḡhaṭanesu hetukammajhānamaggehi ḡhaṭanāni na yojitāni, yathāvuttesu atthi-avigatamūlavajjesu āhārena, nissayavippayutta-atthi-avigatavajjesu adhipati-indriyehi ca. Kasmāti? Tesu hi yojiyamānesu taṃtaṃcittuppādekadesabhūtā hetu-ādayo arūpadhammāva paccayabhāvena labbhanti. Tena tehi ḡhaṭanāni hetumūlakādīsu vuttasadisāneva rūpamissakattābhāvena suviññeyyānīti na vuttāni. Atthi-avigatehi pana yojiyamāno āhāro nissayādīhi adhipati-indriyāni ca rūpamissakāni hontīti adhipatāhārindriyamūlakesu vuttasadisānīpi ḡhaṭanāni atthi-avigatamūlakesu nissayādimūlakesu ca āhārena adhipatindriyehi ca supākaṭabhāvatthaṃ yojitānīti daṭṭhabbānīti.

462-464. Nissayamūlake **“chaṭṭhe tīṇīti kusalādīni cittasamuṭṭhānassā”**ti purimapāṭho, cakkhādīni pana cakkhuviññāṇādīnaṃ labbhantīti “abyākatassa cakkhāyatanādīni cā”ti paṭhanti.

466. Upanissayamūlake pakatūpanissayavasena vuttesu dvīsu paṭhame **“lokiyakusalākusalacetanā paccayabhāvato gaḡetabbā”**ti vuttaṃ, lokuttarāpi pana gaḡetabbāva.

473-477. Kammamūlake **paṭisandhiyaṃ vatthupīti** ettha na pavatte viya khandhāyeva paccayuppanabhāvenagaḡetabbāti adhippāyo. Vipākāvipākasādhāraṇavasena vuttesu catūsu paṭhame **“arūpena saddhiṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ labbhaṭī”**ti vuttaṃ, kaṭattārūpampi pana labbhāteva. Imasmiṃ pana kammamūlake “kammaḡaccayā ārammaṇe dve”ti, ārammaṇamūlake ca “ārammaṇaḡaccayā

kamme dve”ti kasmā na vuttaṃ, nanu kusalākusalacetanā
 kammārammaṇānaṃ paṭisandhiyādīnaṃ kammaṇapaccayo ārammaṇapaccayo
 ca hoti. Yathā ca ārammaṇabhūtaṃ vatthuṃ
 ārammaṇanissayapaccayabhāvena vuccati, evaṃ kammampi
 ārammaṇapaccayabhāvena vattabbanti? Na, dvinnāṃ paccayabhāvānaṃ
 aññamaññapaṭikkhepato. Paccuppannañhi vatthu nissayabhāvaṃ
 apariccajivā tenevākārena tannissitena ālambiyamānaṃ nissayabhāvena ca
 nissayapaccayoti yuttaṃ vattuṃ. Kammaṃ pana tasmiṃ kate
 pavattamānānaṃ katūpacitabhāvena kammaṇapaccayo hoti, nārammaṇākārena,
 visayamattatāvasena ca ārammaṇapaccayo hoti, na santānavisesaṃ katvā
 phaluppādanasaṅkhātena kammaṇapaccayākārena, tasmā kammaṇapaccayabhāvo
 ārammaṇapaccayabhāvaṃ paṭikkhipati, ārammaṇapaccayabhāvo ca
 kammaṇapaccayabhāvanti “kammaṇapaccayo hutvā ārammaṇapaccayo hoti”ti,
 “ārammaṇapaccayo hutvā kammaṇapaccayo hoti”ti ca na sakkā vattunti na
 vuttaṃ. Esa ca sabhāvo vattamānānañca ārammaṇapurejātānaṃ
 vatthucakkhādīnaṃ, yaṃ ārammaṇapaccayabhāvena saha nissayādipaccayā
 honṭīti vattabbatā, atītaṃ ca kammaṇaṃ ayaṃ sabhāvo, yaṃ
 ārammaṇapaccayabhāvena saha kammaṇapaccayo hotīti navattabbatā. Yathā
 saha-jātapurejātanissayānaṃ saha nissayapaccayabhāvena vattabbatā
 sabhāvo, saha-jātārammaṇādhipatīnañca saha adhipatipaccayabhāvena
 navattabbatā, evamidhāpīti.

478-483. **Nirādhipativīññāṇāhāravasenā**ti anāmatṭhādhipatibhāvassa
 vīññāṇāhārassa vasenāti adhippāyo. **Vatthu parihāyatī**ti aññamaññampi
 labhantassa vatthussa vasena sabbassa kaṭattārūpassa parihānaṃ dasseti.

484-495. **“Tatiye arūpindriyāni rūpānaṃ”**ti vuttaṃ, cakkhādīni ca pana
 cakkhuvīññāṇādīnaṃ labbhanti. **Tato vīriyavasena maggasampayuttāni chāti**
 ettha yadipi vīmaṃsā labbhati, vīriyassa pana vasena taṃsamānagatikā
 vīmaṃsāpi gahitāti “vīriyavasena”ti vuttaṃ.

511-514. Vippayuttamūlake **“dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānaṃ”**ti
 vuttaṃ, paṭisandhiyaṃ pana “khandhā kaṭattārūpānaṃ vatthu ca
 khandhānaṃ”ti idampi labbhati. **“Ekādasame paṭisandhiyaṃ vatthu**
khandhānaṃ”ti vuttaṃ, taṃ

vipākapaccayassa aggahitattā yassa vatthussa vasena ghaṭanaṃ kataṃ, tassa dassanavasena vuttaṃ. “Khandhā ca vatthussā”ti idampi pana labbhateva. **“Dvādasame paṭisandhiyaṃ khandhā kaṭattārūpānaṃ”**ti pubbapāṭho, cittasamuṭṭhānāni pana na vajjetabbānīti “dvādasame khandhā pavatte cittasamuṭṭhānarūpānaṃ paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānañcā”ti paṭhanti.

515-518. Atthipaccayamūlake paṭhamaghaṭane **“arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṃ vasena saha-jātapure-jātapacchā-jātapaccayā labbhanti”**ti vuttaṃ, “āhārindriyapaccayā cā”tipi pana vattabbaṃ. Na hi indriyāhārānaṃ vasena saha-jātādayo labbhanti. **“Dutiye pacchā-jātakabalīkārāhārā na labbhanti”**ti vuttaṃ, sabbānipi pana alabbhamānāni dassetuṃ “pacchā-jātakabalīkārāhārārūpajīvitindriyarūpādi-ārammaṇāni ca na labbhanti”ti paṭhanti, chaṭṭhaṃ sabbesaṃ indriyānaṃ vasena vuttaṃ. Sattame tato rūpajīvitindriyamattaṃ parihāyatīti evametesāṃ viseso vattabbo. **Tato ekādasameti ettha tatoti navamatoti attho. Terasame vatthārammaṇāti ettha vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnipi gahitāni, tathā cuddasame vatthumevāti etthāpi. “Sattarasame pana tadeva ārammaṇādhipatibhāvena, aṭṭhārasamepi tadeva ārammaṇūpanissayavasenā”**ti purimapaṭho, “ārammaṇūpanissayavasenā”ti ayaṃ pana sattarasamato viseso na hoti vatthārammaṇānaṃ pana sattarasame aṭṭhārasame ca vatthusseva paccayabhāvo visesoti “sattarasame pana ārammaṇādhipatibhāvena cakkhādīni ca aṭṭhārasame vatthusseva ārammaṇūpanissayavasenā”ti paṭhanti.

519. Saha-jātāni viya saha-jātena kenaci ekena paccayena aniyamitattā tāni pakiṇṇakānīti vuttānīti ettha pure-jātapachā-jātāhārindriyāni¹ saha-jātena aññamaññañca asāmaññavasena vippakiṇṇāni vuttāni. Ārammaṇamūlake anantarasamanantarapure-jātāti ettha upanissayopi paṭhitabbo.

Yesu pākaṭā hutvā paññāyanti², tāni dassetuṃ **“hetumūlakādīnaṃ”**ti-ādimāha. Alobhāditaṃtānānavasena pana hetu-ārammaṇādhipati-āhārindriyajhānamaggapaccayadhammā evaṃ pākaṭā hutvā na paññāyeyyunti

1. Pure-jātapacchā-jātāhārindriyānaṃ (Ka)

2. Na paññāyanti (Ka)

te paricchedavasena dassento “**dvādaseva hi hetū**”ti-ādimāha. Tena “**ettakāyeva paccayadhammā**”ti nicchayaṃ katvā pākaṭo hutvā apaññāyamānopi tesveva maggitabboti dasseti. Tattha **cha ārammaṇā**ti etena ārammaṇādhipati rūpādi-ārammaṇabhāvato saṅgahitoti taṃ aggahetvā “**cattāro adhipatayo**”ti vuttaṃ. **Ekantena kusalavipākā**ti idaṃ indriyesu aññindriyavasena labbhati. **Ekantena akusalavipākā**ti idaṃ pana na sakkā laddhuṃ. Jhānaṅgesvapi hi dukkhaṃ akusalameva vipākassa ajjhānaṅgattā. Cittaṭṭhitipi akusalavipākakiriya hotīti. Akusalassa vipākā akusalavipākāti evaṃ pana atthe gayhamāne indriyesu dukkhindriyavasena labbheyya, kusalavipākākusalavipākavisesena pana paccayayojanā natthīti ayamatttho adhippetoti sakkā vattunti.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāraṇaṇā

527. **Ekena lakkhaṇenā**ti “kusalo dhammo kusalassa dhammassa nahetupaccayena paccayo”ti hetupaccayato aññena paccayena paccayoti atttho. Hetupaccayato ca aññe paccayā aggahitaggahaṇena aṭṭha honti, tesu kusalo kusaldassa tīhi paccayehi paccayo, akusalassa dvīhi, evaṃ tasmim tasmim paccaye paccanīyato ṭhite tato aññe paccayā imesveva ārammaṇādīsu aṭṭhasu paccayesu yathāyogaṃ yojetabbāti idamettha lakkhaṇaṃ veditabbaṃ. Etesu ca aṭṭhasu paccayesu purimapurimehi asaṅgahite saṅgahetvā pacchimapacchimā vuttāti ārammaṇato aññesaṃ dvinnāṃ vasena upanissayo, vatthupurejātassa vasena purejātaṃ, saha-jātato upanissayato, ca aññissā cetanāya vasena kammaṃ, saha-jātato aññassa kabalī kārāhārassa vasena āhāro, saha-jātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassa vasena indriyaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ. Evañca katvā kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo,

Catuvīsatiyāpīti na soḷasannaṃyeva, nāpi aṭṭhannaṃyeva, atha kho catuvīsatiyāpīti attho. Ārammaṇabhūtānaṃ adhipati-upanissayapaccayānaṃ upanissaye nissayapurejātavippayutta-atthi-avigatānañca purejāte saṅgaho atthīti ārammaṇapaccayaṃ ārammaṇapaccayabhāveyeva ṭhapetvā tadekadesassa tesaṃ upanissayādīsu saṅgahaṃ vattukāmo “**ārammaṇapaccaye ārammaṇapaccayova saṅgahaṃ gacchati, na sesā tevīsati**”ti āha. **Catutthepurejātapaccayeti** ettha yathā “upanissayapaccaye adhipatibhūto ārammaṇapaccayo”ti vuttaṃ, evaṃ “purejātabhūto ārammaṇapaccayo”tipi vattabbaṃ, taṃ pana tattha vuttanayena gahetum sakkāti katvā na vuttaṃ siyā. Atha pana “ārammaṇato aññaṃ purejātaggahaṇena gahitaṃ”ti na vuttaṃ, evaṃ sati upanissayaggahaṇenapi ārammaṇato aññaṃ gahitatāya bhavitabbanti “adhipatibhūto ārammaṇapaccayo upanissaye saṅgahaṃ gacchati”ti na vattabbaṃ siyāti.

2. Abhi 9. 328, 333 pitthesu.

Yesu pañhesu -pa- ekova paccayo āgatoti ettha āgatovāti evaṃ evasaddo ānetvā yojetabbo. Tena dvādasamacuddasamesu pañhesu sahaajātapurejātesu ekeko paccayo na anāgato hoti, atha kho āgatovāti tesu aññatarapaṭikkhepe tepi pañhā parihāyantīti dassitaṃ hotīti. **Yasmim̐ pana pañhēti** dutiyachaṭṭhapañhesu ekekavasena gahetvā ekavacanena niddisīyati. **Evanti** ārammaṇa-upanissayavasenāti attho. Tena dvādasamacuddasame nivatteti. Tesupi hi dve paccayā āgatā, na pana ārammaṇa-upanissayavasenāti. **Avasesānaṃ vassenāti** avasesānaṃ labbhamānānaṃ vassenāti daṭṭhabbāṃ. Na hi terasamapannarasamesu pacchājātepi paṭikkhitte āhārindriyānaṃ vasena te pañhā labbhanti, atha kho sahajātasseva vassenāti. **Idameva cettha lakkhaṇanti** aṭṭhannaṃ paccayānaṃ sabbapaccayasāṅgahakattaṃ, ukkaṭṭhavasena pañhāparicchedo, te te paccaye saṅgahetvā dassitapaccayaparicchedo, tasmim̐ tasmim̐ paccaye paṭikkhitte tassa tassa pañhassa parihāṇāparihāṇīti etaṃ sabbaṃ sandhāya vuttanti daṭṭhabbāṃ. teneva **“iminā lakkhaṇenā”**ti vuttaṃ.

Tatrāti pabhedaparihāṇīsu. **Tīhi paccayehi ekūnavīsati paccayā dassitāti** “nahetupaccayā”ti ettha labbhamānapaccaye sandhāya vuttaṃ. Ayaṃ pana paccayuddhāro sabbapaccanīyassa sādharmaṇalakkhaṇavasena vutto, na “nahetupaccayā”ti ettheva labbhamānapaccayadassanavasena. Evañca katvā hetudukapañhāvārapaccanīye “hetudhammo hetussa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo, sahaajātapaccayena paccayo, upanissayapaccayena paccayo”ti¹ vuttaṃ, aññathā “nahetupaccayā”ti ettha labbhamānapaccayadassane “sahaajātapaccayena paccayo”ti na vattabbaṃ siyā, tasmā idhāpi sabbalabbhamānapaccayasāṅgahavasena paccayuddhārassa vuttattā tīhi paccayehi vīsati paccayā dassitāti daṭṭhabbā. Yaṃ vuttaṃ “tatrāyaṃ vitthārakathā”ti, tatra pabhede vitthārakathaṃ vatvā parihāṇīyaṃ dassento **“tasmim̐ pana paccaye -pa- te parato vakkhāmā”**ti āha.

528. **Tathā akusalādikesupi catūsu pañhesu tehi tehi paccayehi te teyeva paccayā dassitāti** kusalaādikesu

1. Abhi 10. 19 piṭṭhe.

dassitehi aññesaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttanti veditabbaṃ. Na hi “akusalo dhammo kusalassa dhammassā”ti ettha dvīhi paccayehi tayo paccayā dassitā, atha kho dveyeva, abyākatassapi akusalo ārammaṇādhīpatipaccayo na hotīti.

530. Sahajātapaccayā pana na honti vatthumissakattāti

asahajātapaccayena vatthunā sahaajātapaccayabhāvena gahitattā tena saddhiṃ sahaajātapaccayā na hontīti dasseti, na pana suddhānaṃ sahaajātapaccayabhāvaṃ nivāreti. Vatthunā pana saddhiṃ yena nissayādinā paccayā honti, tameva nissayādiṃ visesetum sahaajātanti vuttanti dassento “**tasmā tesaṃ**”ti-ādimāha.

Imasmīṃ pana paccayuddhāre ārammaṇa-upanissayakamma-atthipaccayesu catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā kasmā tesaṃ vasena paccayuddhāro na katoti? Missakāmissakassa atthipaccayavibhāgassa duviññeyyattā. Na hi “avibhāgena atthipaccayena paccayo”ti vutte sakkā viññātuṃ “kiṃ suddhena sahaajāta-atthipaccayena purejātapacchājātāhārindriya-atthipaccayena vā, atha sahaajātapurejātamissakena pacchājātāhāramissakena pacchājātindriyamissakena vā”ti. Atthipaccayavisesesu pana sahaajātādīsu sarūpatu vuccamānesu yattha suddhānaṃ sahaajātādīnaṃ paccayabhāvo tattha “sahaajātapaccayena paccayo”ti-ādinā suddhānaṃ, yattha ca missakānaṃ paccayabhāvo, tattha “sahajātaṃ purejātaṃ”ti-ādinā missakānaṃ gahaṇato suviññeyyattā hoti, tasmā atthipaccayavisesadassanattamaṃ sahaajātādayo gahitā, tena ca sabbapaccayānaṃ catūsu paccayesu saṅgaho dassito hoti.

Kasmā pana sahaajātapurejāte aggahetvā nissayo, purejātapacchājāte aggahetvā vippayutto vā atthipaccayavisesabhāvena na vuttoti? Avattabbattā, nissayo tāva na vattabbo sahaajātapurejātānaṃ suddhānaṃ missakānaṃ nissayapaccayabhāvato vibhajitabbatāya atthipaccayena avasiṭṭhattā, vippayuttapaccayo ca sahaajātapurejāta pacchājātabhāvato atthipaccayo viya visesitabboti so viya na vattabbo. Sahaajātapurejātānaṃ missakānaṃ atthipaccayabhāvo hoti,

na vippayuttabhāvo. Tathā saha-jātapacchā-jātānañca missakānaṃ atthipaccayabhāvo hoti. Vakkhati hi “anupādinna-anupādāniyo dhammo upādinna-upādāniyassa ca anupādinna-anupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo saha-jātaṃ pacchā-jātan”ti¹, na pana vipayuttapaccayabhāvo, tasmā vippayuttaggaṇaṇa missakānaṃ atthi paccayabhāvassa aggahaṇato na so atthipaccayaviseso bhavituṃ yuttoti bhiyyopi na vattabbo.

Nanu ca saha-jātapaccayo ca hetu-ādīhi visesitabboti sopi nissayavippayuttā viya atthipaccayavisesabhāvena na vattabboti? Na, viruddhapaccayehi avisesitabbattā. Nissayavippayuttā hi atthipaccayo viya uppattikālaviruddhehi paccayehi visesitabbā, na pana saha-jāto. Hetu-ādayo hi saha-jātā eva, na uppattikālaviruddhāti.

Paccanīyuddhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇaṇaṇaṇā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Suddho ārammaṇapaccayo parihāyatīti** ettha suddhaggahaṇaṇa na kiñci payojanaṃ. Ārammaṇe hi paccanīyato ṭhite adhipatipaccayādibhūto ārammaṇapaccayo parihāyatiyevāti. **Suddhoti** vā aṭṭhasu paccayesu kevalaṃ ārammaṇapaccayo parihāyati, na sesāti dasseti. **Ekādasannanti** saha-jāte saṅgahaṃ gacchantesu pannarasasu aññamaññavipākasampayuttavippayutte vajjetvā ekādasannaṃ vasena. **Teti** te saha-jāte antogadhāyeva tasmim paṭikkhitte aññenākārena vissajjanaṃ na labhantīti dasseti, anantogadhā pana ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo ārammaṇādi-ākārena labhantīti.

Kiñcāpi saha-jātapaccayoyeva natthīti tasmim paṭikkhitte ime vārā na labbheyyuṃ, atha kho nissaya-atthi-avigatānaṃ vasena ete labhitabbā siyunti adhippāyo. **Yasmā panāti**-ādinā yadipi saha-jātapaccayo

1. Abhi 8. 433 piṭṭhe.

natthi, yasmā pana sahaajātapaccayadhamme t̥hitā ete na nissayādayo na honti, yasmā ca sahaajāte paṭikkhittē ye paṭikkhittā honti, te idha sahaajātapāṭikkhepena paṭikkhittā, tasmā tepi vārā na labbhantīti dasseti.

Ṭhapetvā sahaajātapaccayanti etena nissayādibhūtañca sahaajātapaccayaṃ ṭhapetvāti vuttanti daṭṭhabbāṃ. Kusalo pavattamānesu kusalābyākatesu kusalassa kusalo aññamaññapaccayo hotīti imamatthaṃ sandhāyāha **“aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvato”**ti. **Ye dhammā aññamaññapaccayasāṅgahaṃ gatāti** tesaṃ tesaṃ paccayuppannānaṃ paccayabhāvena vuccamānā ye dhammā attano paccayuppannabhāvena vuccamānānaṃ aññamaññapaccayoti sāṅgahaṃ gatāti attho. Kusalo ca kusalassa aññamaññapaccayoti katvā kusalābyākatānaṃ aññamaññapaccayasāṅgahaṃ gateheva dhammehi paccayo hoti, samudāyabhūto ekadesabhūtehīti ayamettha adhippāyo. Kusalo pana kusalassa aññamaññapaccayabhūteheva¹ kusalābyākatānaṃ sahaajātādīhi, na aññathāti aññamaññe paṭikkhittē so vāro parihāyatīti vattabbaṃ.

Catunnaṃ khandhānaṃ ekadesovāti sahaajāte sandhāya vuttaṃ. Asahaajātā hi āhārindriyā rūpakkhandhekadesova honti. **Teti** te vippayuttapaccayadhammā.

533. **“Dumūlakādivasena paccayagaṇanaṃ dassetun”**ti likhitaṃ, “paccanīyagaṇanaṃ dassetun”ti pana vattabbaṃ. Paccanīyavāragaṇanā hi dassitāti.

“Vipākāṃ panettha na-upanissayapaccayena saddhiṃ ghaṭitattā na labbhati”ti vuttaṃ, vipākassapi pana kammaṃ upanissayo ahutvāpi kammappaccayo hotīti vipākattike dassitametanti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Satta pañca tīṇi dve ekanti paricchinnaṅgaṇanānīti** sattādiparicchedehi paricchinnaṅgaṇanāni vissajjanāni hetumūlake dassitānīti āha.

1. Aññamaññapaccayabhūtoyeve (Ka)

538. **Nanissayapaccayā na-upanissayapaccayā napacchājāte tiṇī**ti mūlakam saṅkhipitvā dasamūlake “napacchājāte tiṇī”ti vuttaṃ gaṇanam uddharati. “**Tesu kaṭattārūpaṇīca āhārasamuṭṭhānaṇīca paccayuppannan**”ti vuttaṃ, dvīsu pana vipāko tatiye tesamuṭṭhānikakāyo ca paccayuppanno hotiyeva.

545. **Abyākato ca sahajāta-abyākatassāti** “arūpābyākato arūpābyākatassa, rūpābyākato ca rūpābyākatassā”ti etaṃ dvayaṃ sandhāya vuttaṃ. Rūpābyākato pana arūpābyākatassa, arūpābyākato ca rūpābyākatassa sahajātapaccayo honto vippayuttapaccayo hotiyeva. “Abyākato sahajātāhārindriyavasena abyākatassāti evaṃ pañcā”ti pana vattabbaṃ.

536. **No-atthipaccayā nahetuyā navāti** ettha “ekamūlakekāvasānā anantarapakatūpanissayavasena labbhanti”ti vuttaṃ, atthipaccaye pana paṭikkhitte aṭṭhasu paccayesu sahajātapurejātapacchājātāhārindriyāni paṭikkhittāni, ārammaṇa-upanissayakammāni ṭhitānīti tesam tiṇṇaṃ ṭhitānaṃ vasena labbhanti vattabbaṃ. Sabbatha hi aṭṭhasu paccayesu ye ye paṭikkhittā, te te apanetvā, ye ye ṭhitā, tesam vasena te te vārā labbhanti idamettha lakkhaṇanti. **Yāva nissayampīti** na kevalaṃ nārammaṇe ya eva ṭhatvā, atha kho yāva nissayaṃ, tāva ṭhatvāpi na-upanissaye dve kātābbāti attho. Na-upanissayato hi purimesu ca navapi labbhanti, na-upanissaye pana pavatte atthi-ārammaṇa-upanissayapaṭikkhepena satta paccayā paṭikkhittāti avasiṭṭhassa kammassa vasena dve yevāti.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Sadisavārāti** anurūpavārāti attho. Na-aññaṃañña laddhesu hi ekādasasu “kusalo kusalassa akusalo akusalassā”ti ime hetuyā laddhesu sattu imeheva dvīhi samānā honti,

atthābhāvato pana na anurūpāti. Atha vā vacanato atthato ca uddesato yathāyogaṃ niddesato cāti sabbathā samānataṃ sandhāya “**sadisavārā**”ti āha.

551. **Paṭisandhināmarūpaṃ sandhāyāti** paṭisandhiyaṃ hetunāmapaccayaṃ vatthurūpaṅca paccayuppannaṃ sandhāya. **Tiṇi kusalādīni cittasamuṭṭhānarūpassāti** ettha “abyākato kaṭattārūpassa cā”ti idampi vattabbaṃ.

556. Adhipatimūlake **nahetuyā dasāti** dvinnampi adhipatīnaṃ vasena vuttaṃ, **nārammaṇe sattāti** saha-jātādhipatissa, **nasahajāte sattāti** ārammaṇādhipatissāti evaṃ sabbattha tasmim tasmim paccaye paṭikkhitte ghaṭanesu ca tasmim tasmim paccaye ghaṭite mūlabhāvena ṭhite paccaye ye dhammā parihāyanti, ye ca tiṭṭhanti, te sādhukaṃ sallakkhetvā ye dhammā ṭhitā yesaṃ paccayā honti, tesaṃ vasena gaṇanā uddharitabbā. Anulome vutta-ghaṭite hi mūlabhāvena ṭhapetvā ghaṭatāvasesā paccayā paccanīyato yojitāti tattha laddhāyeva paccanīyato ṭhitapaccayānaṃ vasena samānā ūnā ca sakkā viññātunti.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Ūnataragaṇanena saddhiṃ atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvāti** ettha anulomato yojiyamānena paccayena saddhiṃ paccanīyato ṭhitassa atirekagaṇanassapi gaṇanaṃ parihāpetvāti adhippāyo. Parihāpanagaṇanāya ūnataragaṇanena saddhiṃ samānattaṅca na ekantikaṃ. Nahetunārammaṇadukassa hi gaṇanā adhipatipaccayena yojiyamānena ūnataragaṇanena saddhiṃ parihīnāpi adhipatipaccaye laddhagaṇanāya na samānā, atha kho tatopi ūnatarā hotīti āha “**na panetaṃ sabbasaṃsandanesu gacchatī**”ti.

Nissaye paccanīyato ṭhite saha-jāte ca anulomato atīṭṭhamānānaṃ hetu-ādīnaṃ saha-jātassa ca aṭṭhanaṃ pākaṭanti

apākaṭameva dassento “**vattpurejāto anulomato na tiṭṭhatī**”ti āha. **Āhāre vāti**-ādinā idaṃ dasseti—sahajāte paccanīyato ṭhite anulomati atitiṭṭhamānā jhānamaggasampayuttā āhāre vā indriye vā paccanīyato ṭhite tiṭṭhantīti hetu-ādayopi tiṭṭhanti. Sabbajhānamaggehi pana catukkhandhekadesabhūtānaṃ sampayuttena ca catukkhandhabhūtānaṃ sabbesaṃ tesaṃ anulomato ṭhānaṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ, itaresu vattabbameva natthi. **Adhipati-upanissayāti** ārammaṇamissānampi anulomato ṭhānaṃ dasseti.

“**Indriye ekanti rūpajīvitindriyavasenā**”ti¹ vuttaṃ, “cakkhundriyādināṃ rūpajīvitindriyassa ca vasenā”ti pana vattabbam. **Kamena gantvā vippayutte tīṇīti** idaṃ pākaṭabhāvatthaṃ “navamūlakādīsu vippayutte tīṇī”ti evaṃ kesuci pothakesu uddhaṭaṃ. **Imāni ca dve pacchājātindriyavasenāti** idaṃ “imāni ca dve pacchājātāhārindriyavasenā”ti ca vattabbam.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Na-aññamaññapaccayā hetuyā tīṇīti kusalādīni** cittasamuṭṭhānānanti ettha “paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānaṃcā”tipi vattabbam. **Hetuyā vutthehi tīhīti** vārasāmaññameva sandhāya vadati, tathā **kamme tīṇīti hetuyā vuttānevāti** ca. Paccayesu pana sabbattha viseso sallakkhetabbo. **Adhipatiyā tīṇīti** na-aññamaññanahetuna-ārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇīti etāni heṭṭhā hetuyā vuttānevāti.

644. **Yathā ca heṭṭhāti** yathā nahetumūlake yāva navipākā, tāva gantvā nāhārindriyesu ekekameva gahitaṃ, tathā idhāpi nārammaṇamūlakādīsu ekekameva gahitanti adhippāyo.

648. **Nānākkhaṇikā kusalākusalacetanā kammāsamūṭṭhānarūpassāti** ettha “vipākānaṃ”tipi vattabbam. **Āhāri ndriyesu tīṇi saha-jātasadisāni** rūpassapi paccayabhāvato, **jhānamaggādīsu tīṇi hetusadisāni** arūpānaṃmyeva paccayabhāvatoti adhippāyo daṭṭhabbo. **Ādi-saddena** ca “navippayutta²nahetunārammaṇapaccayā adhipatiyā tīṇī”ti-ādīni³ saṅgaṇhāti.

1. Indriye ekaṃ rūpindriyavasenāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Nasampayutta (Ka)

3. Abhi 8. 290 piṭṭhe.

650. **Yaṃ paṇāti** yaṃ paccayaṃ sakaṭṭhāne anulomato labhantampi aggahetvā tato paretarā paccanīyato gayhanti, so paccayo pacchā anulomatova yojanaṃ labhatīti attho. Yathā pana nahetumūlakādīsu nāhāre ghaṭṭite indriyavasena, nindriye ca ghaṭṭete āhāravasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṃ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitaṃ, evaṃ no-atthino-avigatamūlakesu upanissaye ghaṭṭite kammavasena, kamme ca ghaṭṭite upanissayavasena pañhalābho hotīti tesu aññataraṃ paccanīyato ayojetvā anulomato yojitanti veditabbaṃ. Evametasmim paccanīyānulome sabbāni mūlāni dvedhā bhinnāni nāhāranindriyāni na-upanissayanakammāni ca patvāti.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanārūpanibbānāni pana tikamuttakāni paṭiccādinīyamaṃ paccayuppannavacanaṃ na labhanti. Paṭiccavārādīsu pana chasu yato hetupaccayādito tikadhammānaṃ uppatti vuttā, tattha yathānurūpato ārammaṇādapaccayabhāvena labbhantīti veditabbānīti.

10. **Sabba-arūpadhammapariggāhakā pana saha-jātādayo paccayāti** iminā kusalattikepi parihīnaṃ saha-jātaṃ rūpārūpadhammapariggāhakattā ādimhi ṭhapetvā ādisaddena sabbārūpadhammapariggāhakavacanena ca paccayuppannavasena sabba-arūpadhammapariggāhakānaṃ ārammaṇādīnaṃ parihāniṃ dassetīti daṭṭhabbaṃ. Tena kusalattikaparihīnaṃ sabbatṭhānikānaṃ catunnaṃ sabbatikādīsu parihāni dassitā hoti.

Pacchājātapaccayaṃ vināva uppattitoti etena pana pacchājātapaccayassa anulome parihāniṃ, paccanīye ca lābhaṃ dasseti. **Saha-jātādayoti** vā saha-jātamūlakā saha-jātanibandhanā paṭiccādiṃ pharantehi saha-jātadhammehi vinā paccayā ahontātivuttaṃ hoti. Kasmā pana saha-jātanibandhanā sabbārūpadhammapariggāhakā ca ye,

teva parihāyanti, na pana yo saha-jātānibandhano
 sabbārūpadhammapariggāhako ca na hoti, so pacchājātoti tattha kāraṇaṃ
 vadanto “**sahajātādīhi vinā anuppattito pacchājātapaccayaṇca vināva
 uppattito**”ti āha. Tattha **sahajātādīhi vinā**ti saha-jātānibandhanehi
 sabbārūpadhammapariggāhakehi ca vināti attho. Atha vā
 saha-jātānibandhanānameva parihāni, na pacchājātassa
 saha-jātānibandhanassāti ettheva kāraṇaṃ vadanto “**sahajātādīhi vinā
 anuppattito pacchājātapaccayaṇca vināva uppattito**”ti āha.
 Saha-jātānibandhanāpi pana sabba-arūpadhammapariggāhakāyeva
 parihāyantīti dassitametanti.

17. **Navipākepi ese va nayo ti** nayadassanameva karoti, na ca
 paccayapaccayuppannasāmaññadassanaṃ. Sukhāya hi adukkhamasukhāya ca
 vedanāya sampayutte dhamme paṭicca tāhi vedanāhi sampayuttā
 ahetukakiriyadhammā vicikicchuddhaccasaha-jātamoho cāti ayañhettha
 nayo ti. **Navippayutte ekanti āruppe āvajjanavasena vuttanti** idaṃ
 āvajjanāhetukamohānaṃ vasena vuttanti daṭṭhabbaṃ.

25-37. Anulomapaccanīye **yathā kusalattikaṃ, evaṃ gaṇetabbanti**
 hetumūlakādīnaṃ nayānaṃ ekamūlakadvimūlakādivasena ca yojetvā
 gaṇetabbatāsāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na gaṇanasāmaññaṃ. Ito paresupi
 evarūpesu ese va nayo. **Ahetukassa pana cittuppādassāti**-ādi nahetumūlakaṃ
 sanehāya vuttaṃ, “ahetukassa pana cittuppādassa mohassa cā”ti panettha
 vattabbaṃ. Mohassa cāpi hi ahetukassa adhipati-abhāvato adhipatino
 nahetumūlake anulomato aṭṭhānanti. **Parivattetvāpi**ti nahetupaccayā na-
 adhipatipaccayā ārammaṇe tiṇīti evaṃ purato ṭhitampi ārammaṇādīnaṃ
 pacchato yojetvāti attho.

39. Pañhāvāre **domanassaṃ uppajjatīti** etena taṃsampayutte dasseti.
 Upanissayavibhaṅge “saddhāpaṇcakesu mānaṃ jappeti diṭṭhiṃ gaṇhātīti
 kattabbaṃ, avasesesu na kattabbaṃ”ti idaṃ pāṭhagatidassanatthaṃ vuttaṃ,
 na pana rāgādīhi mānadiṭṭhīnaṃ anuppattito. Kusalattikepi hi rāgādīsu
 “mānaṃ jappeti diṭṭhiṃ gaṇhātīti”ti pālī na vuttā, “rāgo doso moho māno
 diṭṭhi patthanā rāgassa dosassa mohassa

mānassa diṭṭhiyā patthānāya upanissayapaccayena paccayo”ti¹ pana rāgādīnaṃ mānadiṭṭhi-upanissayabhāvo utto. Tathā idhāpi daṭṭhabbanti. “Sukhāya vedanāya sampayuttena pana cittena gāmaghātāṃ nigamaghātāṃ karotī”ti somanassasampayuttalobhasahagatacittena gāmanigamaviluppanaṃ sandhāya vuttaṃ.

62. **Suddhānanti** paccayapaccayuppannapadānaṃ anaññattaṃ dasseti. **Purejātapacchājātā panettha na vijjanti**². Na hi purejātā pacchājātā vā arūpadhammā arūpadhammānaṃ paccayā hontīti ettha purejātāti imasmim tike vuccamānā adhiṅkārappattā sukhāya vedanāya sampayuttādayova arūpadhammānaṃ purejātā hutvā paccayā na honti purejātattābhāvatoti adhippāyo, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā vā hutvā na hontīti.

63-64. **Sādhipati-amohavasenāti** adhipatibhāvasahitāmohavasenāti attho.

83-87. **Nahetupaccayā -pa- na-upanissaye aṭṭhāti** nahetupaccayā nārammaṇapaccayā na-upanissaye aṭṭhāti evaṃ saṅkhipitvā uddharati. **Nānākkhaṇikakammapaccayavasena veditabbāti** idaṃ “dukkhāya vedanāya sampayutto sukhāya vedanāya sampayuttassā”ti etaṃ³ vajjetvā avasesesu aṭṭhasupi nānākkhaṇikakammapaccayasambhavaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi saha-jātapaccayo aṭṭhasupi labbhati, atha kho tīsvevāti.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. Vipākattike **vipākadhammaṃ paṭiccāti** vipākaṃ dhammaṃ paṭicca. Samāsenapi hi soyevattho vuttoti pāliyaṃ samāsaṃ katvā likhitaṃ.

1. Abhi 8. 315, 316 piṭṭhesu.

2. Chijjanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Ekaṃ (Ka)

24-52. “Nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭicca nevavipākanavipākadhammadhammo uppajjati navipākapaccayā”ti etassa vibhaṅge “mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpan”ti ettakameva vuttaṃ, na vuttaṃ “kaṭattārūpan”ti. Taṃ khandhe paṭicca uppajjamānassa mahābhūte paṭicca uppattidassanatthattā na vuttaṃ. Na hettha kaṭattārūpassa khandhe paṭicca uppatti atthi, yassa mahābhūte paṭicca uppatti vattabbā siyā. Pavattiyaṃ pana kaṭattārūpaṃ “asaññasattānaṃ -pa-mahābhūte paṭicca kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti eteneva dassitaṃ hoti. Evañca kahvā asaññasattānaṃ rūpasamānagatikattā nāhārapaccaye ca pavattiyaṃ kaṭattārūpaṃ na uddhaṭaṃ. Tampi hi uppādakkhaṇe āhārapaccayena vinā uppajjatīti uddharitabbaṃ siyāti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

15. Upādinnattike anupādinna-anupādāniyaṃ dhammaṃ paṭicca anupādinna-anupādāniyo dhammo uppajjati nādhīpatipaccayāti etena sayāṃ adhipatibhūtatā avirahitārammaṇādhipatīsupi adhipati duvidhenapi adhipatipaccayena uppajjatīti na vattabbo, ayametassa sabhāvoti dasseti.

72. Upādinnupādāniyo kabalīkārāhāro upādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayoti ettha kammajānaṃ rūpānaṃ abbhantaragatā oḷā tasseva kammajakāyassa rūpajīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanupatthambhanavasena paccayo, na janakavasenāti ayamattho aṭṭhakathāyaṃ vutto. Etasmim̐ pana atthe sati upādinnupādāniyo ca anupādinna-anupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātindriyanti ettha “āhāraṇ”tipi vattabbaṃ, yadi ca kammajā oḷā sakalāparūpānameva āhārapaccayo hoti, evaṃ sati “upādinnupādāniyo kabalīkārāhāro anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti na vattabbaṃ siyā, vattañcidaṃ, tampi anajjhohatāya sasantānagatāya upādinnojjāya anupādinnupādāniyassa kāyassa āhārapaccayaṃ sandhāya vuttaṃ. Evañca

sati “upādinna-upādāniyo ca anupādinna-upādāniyo ca dhammā anupādinna-upādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo”¹ti ayampi pañho pacchājātāhārasena uddharitabbo siyā, tasmā ajjhohaṭassa upādinna-hārasa lokuttarakkhaṇe abhāvato dumūlakesu paṭhamapañhe “āhāra”ti na vuttaṃ. Dutiyapañho ca na uddhaṭo, na itarassa upādinna-hārasa kāmabhava asambhavābhāvatoti ajjhohaṭameva maṇḍūkādīsarīragataṃ upādinna-hāraṃ sandhāya “upādinna-upādāniyo kabalīkārāhāro upādinna-upādāniyassa ca anupādinna-upādāniyassa ca kāyassa āhārapaccayena paccayo”²ti vadantānaṃ vādo balavatāro. Na hi ajjhohaṭamattāva maṇḍūkādāyo kucchivittataṃ na karonti, na va balaṃ na upajāyanti, na ca rūpaviseso na viññāyati.

“Anupādinna-upādāniyo dhammo upādinna-upādāniyassa ca anupādinna-upādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo saha-jātaṃ pacchājātaṃ”³ti evamādihi idha vuttehi ekamūlakadukāvasānapañhavissajjanehi “kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo saha-jātaṃ”ti-ādinā idha dutiyadukāvasāne viya vissajjanaṃ labbhatīti viññāyati. Sukhāvabodhanatthaṃ pana tatha saha-jātavaseneva vissajjanaṃ kataṃ. Paccāniye pana saha-jātasseeva apaṭikkhepe lābhato, paṭikkhepe ca alābhato saha-jātapaccayavaseneva ekamūlakadukāvasānā tatha uddhaṭā, idha penetehi vissajjanehi eko dhammo saha-jātādīsu atthipaccayavisesesu anekehipi anekesaṃ dhammānaṃ eko atthipaccayo hotīti dassitaṃ hoti. Eko hi dhammo ekassa dhammassa ekeneva atthipaccayavisesena atthipaccayo hoti, eko anekesaṃ ekenapi anekehipi, tathā aneko ekassa, aneko anekesaṃ samānatte paccayuppannadhammānaṃ, atthipaccayavisesesu pana pañcasu saha-jātaṃ purejāteneva saha atthipaccayo hoti, anaññadhammatte pacchājātena ca, na nāññadhammatte.

Yadi siyā, **“upādinna-upādāniyo ca anupādinna-upādāniyo ca dhammā upādinna-upādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo pacchājātaṃ indriyaṃ”**ti ettha “saha-jātaṃ”tipi vattabbaṃ siyā. Kammajānañhi bhūtānaṃ

1. Abhi 8. 434 piṭṭhe.

2. Abhi 8. 425 piṭṭhe.

3. Abhi 8. 432 piṭṭhe.

sahajātānaṃ pacchājātānaṃca lokuttarānaṃ ekakkhaṇe labbhamānānampi eko atthipaccayabhāvo natthi sahajātapacchājātānaṃ nānādharmānaṃ viruddhasabhāvattāti taṃ na vuttanti vedittabbaṃ. Evaṃca katvā paccanīye ca “**na-indriye bāvisā**”¹ti vuttaṃ. Aññathā hi indriyapaṭikkhepepi sahajātapacchājātavasena tassa pañhassa lābhato “**tevīsā**”²ti vattabbaṃ siyāti. Purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hoti, na itarehi, tampi vatthu taṃsahitapurejātameva, na itaraṃ. Kusalattike hi pañhāvāre “**na vippayuttapaccayā atthiyā pañcā**”³ti¹ vuttaṃ, sanidassanattike pana “**vippayutte bāvisā**”²ti². Yaṃ pana tattha atthivibhaṇṇe paccayuddhāre ca timūlakekāvāsānaṃ uddhaṭaṃ, taṃ vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahajātena, saha paccayabhāvatoti pacchājātaṃ āhārindriyeheva, anaññadhammatte ca sahajātena ca, āhāro pacchājātindriyeheva, indriyaṃ pacchājātāhārenāti evametam atthipaccayavibhāgaṃ sallakkhetvā anulome paccanīyādīsu ca labbhamānā pañhā uddharitabbā.

Upādinattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike paṭicavārānulome **adhipatiyā tevīsā**ti sattasu mūlakesu yathākkamaṃ satta pañca tīṇi ekaṃ tīṇi tīṇi ekanti evaṃ tevīsā, **aññamaññe atṭhavīsā** satta pañca pañca tīṇi cattāri tīṇi ekanti evaṃ, **purejāte ekādasa** tīṇi cattāri dve dutiyatīyadumūlakesu ekaṃ ekanti evaṃ, tathā āsevane. Aññāni gaṇanāni hetu-ārammaṇasadisāni.

31. Paccanīye nādhīpatipaccaye paṭhamapañhe³ “**avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī**”³ti vatvā puna “**vipākāṃ avitakkavicāramattaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭiccā**”³ti-ādinā vissajjanaṃ kataṃ, na pana avisesena. Kasmā? Vipākavajjānaṃ avitakkavicāramattakkhandhānaṃ ekantena

1. Abhi 8. 290 piṭṭhe.

2. Abhi 9. 492 piṭṭhe.

3. Atṭhamapañhe... (Ka)

sādhipatibhāvato. Vipākānaṃ pana lokuttarānameva sādhipatibhāvo, na itaresanti te visum niddhāretvā vuttā. Lokuttaravipākādhīpatissa cettha purimakotṭhāseyeva saṅgaho veditabbo.

38. Nāsevanamūlake **avitakkavicāramattaṃ vipākena saha gacchantenā**ti etaṃ mūlaṃ avitakkavicāramatta-avitakkavicārapadehi avitakkehi saha yojentena napurejātasadisam pāḷigamaṇaṃ kātabbanti vuttaṃ hoti. Sadisatā cettha yebhūyyena visadisatā ca daṭṭhabbā. Tattha hi āruppe avitakkavicāramattaṃ idha vipākaṃ avitakkavicāramattanti-ādi yojetabbanti ayamettha viseso. Idañca nāsevanavibhaṅgānantaraṃ likhitabbaṃ, na jhānānantaraṃ, kesuci potthakesu likhitaṃ.

Paccayavāre **paṭhamaghaṭane pavattiṭṭhisandhiyoti** dumūlakesu paṭhame sattasupi pañhesu pavattiñca ṭṭhisandhiñca yojetvāti vuttaṃ hoti.

49. Paccanīye **sattasu ṭṭhānesu satta mohā uddharitabbā mūlapadesu evā**ti savitakkasavicārādīpadesu mūlapadameva avasānabhāvena yesu pañhesu yojitaṃ, tesu sattasu pañhesu satta mohā uddharitabbāti attho.

Pañhāvārapaccanīye “avitakkavicāramatto dhammo avitakkavicāramattassa dhammassa ārammaṇasahajāta-upanissayakammapaccayena paccayo”ti kesuci potthakesu pāṭho dissati, upanissayena pana saṅgahitattā “kammapaccayena paccayo”ti na sakkā vattum. Upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi “anupādinna-anupādāniyo dhammo anupādinna-anupādāniyassa dhammassa sahajāta-upanissayapaccayena paccayo”ti¹ ettakameva vuttaṃ. Parittattikapañhāvārapaccanīye ca “mahaggato dhammo mahaggatassa dhammassa ārammaṇasahajāta-upanissayapaccayena paccayo”ti² ettakameva vuttanti. Ettakameva ca avitakkavicāramattaṃ kammaṃ appamāṇaṃ mahaggatañca, tañca dubbalaṃ na hotīti etehiyeva vacanehi viññāyatīti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 8. 413, 416 piṭṭhesu.

2. Abhi 9. 324, 327, 332 piṭṭhe.

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Dassanenapahātabbattike **dassanena pahātabbo dhammo bhāvanāya pahātabbassa dhammassa ekenapi paccayena paccayo na hotīti** idaṃ paṭiccasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti.

Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāgaṇanagāthāyo

Kusalādi ekakatthaya-mathādi antena majjhimantena.

Ādi ca majjhena dukā, tayo tikeko ca viññeyyo.

Tesvekekaṃ mūlaṃ katvā, taṃ sattasattakā pucchā.

Ekekapaccaye yathā, bhavanti ekūnapaññāsa.

Chasattatādhikasataṃ, sahasamekañca suddhike pucchā.

Esa ca nayonulome, paccanīye cāti nāññattha.

Rāsiguṇitassa rāsissaddhaṃ, saha rāsikassa piṇḍo so.

Rāsissa vā sahekassaddhaṃ, puna rāsinā guṇitaṃ.

Iti hetumūlakāduka-tikādayo chacca sattatisatā dve.

Catuvīsattettha pucchā, aḍḍhuḍḍhasahasahassanahutañca.

Tāsaṃ yasmā suddhika-nayo na paccekapaccaye tasmā.

Catuvīsati guṇitānaṃ, sasuddhikānaṃ ayaṃ gaṇanā.

Lakkhattayaṃ dvinahutaṃ, pañca sahasāni satta ca satāni.

Dvāpaññāsā etā, anulome piṇḍitā pucchā.

Anulomasadisagaṇanā, bhavanti pucchānaye ca paccanīye.

Hāpetvā pana sese, nayadvaye suddhike laddhā.

Chappaññāsa bhavanti pucchā, chasatasahitañca lakkhaterasakaṃ.

Pucchānayesu gaṇitā, paṭiccavāre catūsvapi.

Sattahi guṇitā kusallattike dvayaṃ, navutiñceva pañcasatā.

Cattāri sahaṣṣāni ca, tatthekeṇavute ca lakkhakā.

Tā dvāvīsati guṇitā, tikesu sabbesu vīsati ca koṭi.

Lakkhattayaṃ sahaṣṣaṃ, catuvīsati cāpi viññeyyā.

Tikapāṭṭhānaṃ.

Ekakapaccaye pana, nava nava katvā saṅgāsadvisatā.

Hetudukapaṭṭhamavāre, paṭṭhamanaye suddhike pucchā.

Hetādimūlakanaye-svekekasmim dukādhedayute.

Caturāsīticasatā-sahitaṃ sahaṣṣadvayaṃ pucchā.

Tā catuvīsati guṇitā, sasuddhikā ettha honti anulome.

Dvattimsaṭṭhasatādhika-saṅgāsanavakāḍḍhalakkhakā.

Evam paccanīye dve, suddhikarahitā catūsvato honti.

Channavutaṭṭhasatāṭṭha-timsasahaṣṣadvilakkhakāni.

Tā pana satta guṇā dve, sattatisatadvayaṃ sahaṣṣāni.

Dvāsattati honti tato, saṅgāsa lakkhāni hetuduke.

Tā sataguṇā dukasate, satadvayaṃ sattavīsati sahaṣṣā.

Dvāsattati lakkhāni ca, saṅgāsakoti tato pucchā.

Dukapaṭṭhānaṃ.

Dukatikapāṭṭhāne tika-pakkhepo hoti ekamekaduke.

Tassa chasaṭṭhiguṇena te, chasaṭṭhisatā dukā honti.

Hetudukaladdhapucchā, guṇitā tehi ca honti tikapadameva.

Dukapaṭṭhāne pucchā, tāsāṃ gaṇanā ayaṃ ñeyyā.

Dvāpaññāsa satāni ca, nava nava nahutāni nava ca saṭṭhiñca.

Lakkhāni tīhi sahitaṃ, satāni sahaṣṣāni koṭīnaṃ.

Dukatikapāṭṭhānaṃ.

Tikadukapaṭṭhāne tika-mekekaṃ dvisatabhedanaṃ katvā.

Dvāvīsadvīsataguṇā, ñe yyā kusalattike laddhā.

Pucchā aṭṭhasatādhika-catusahassadvilakkhayuttānaṃ.

Koṭīnaṃ chakkamatho, koṭisahassāni cattāri.

Tikadukapaṭṭhānaṃ.

Tikatikapaṭṭhāne, tesatṭhividhekekabhedanā tu tikā.

Tehi ca guṇitā kusala-ttikapucchāpi honti pucchā tā.

Dvādasa pañcasatā catu-satṭhisahassāni navuti cekūnā.

Lakkhānamekasatṭhi, dvādasasatakoṭīyo ceva.

Tikatikapaṭṭhānaṃ.

Dvayahīnadvayasataguṇo, ekeko dukaduke tehi.

Hetuduke laddhā saṅkhyā-bhedehi¹ ca vaḍḍhitā pucchā.

Chasatayutāni pañcā-sītisahassāni lakkhanavakaṇa.

Ekādasāpi koṭi, puna koṭisatāni tettiṃsa.

Dukadukapaṭṭhānaṃ.

Sampiṇḍitā tu pucchā, anulome chabbidhepi paṭṭhāne.

Chattiṃsatisatasahassa-tṭhakayutasattanahutāni.

Lakkhāni chacca cattā-līseva navātha koṭīyo dasa ca.

Sattakoṭisatehi ca, koṭisahassāni nava honti.

Tā catuguṇitā pucchā, catuppabhede samantapaṭṭhāne.

Catucattālīsasatattayaṃ, saṃsāni terasa ca.

1. Satabhedehi (Ka)

Sattāsīti ca lakkhānaṃ, koṭīnañca sattasattatiyo.
Hontiṭṭhasatāniṭṭha-timsasatasahassāni iti gaṇanā.

Paṭṭhānassa pucchāgaṇanagāthā.

Paṭṭhānapakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Pañcapakaraṇamūlaṭīkā samattā.

Iti bhadanta-ānandācariyakena katā līnatthapadavaṇṇanā

Abhidhammassa mūlaṭīkā samattā.

Pañcapakaraṇamūlaṭīkāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[I - U - Ū]	
Akāraṇavacchalo	39	Itthī	156
Ajanakā	197	Unnaḷo	41
Ajjhattasaṁyojano	39	Upatthaddhaṁ	76
Aññaṁaññaṇapaccayatā	171	Upatthambhakattena	222
Atthipaccayatā	175	Upahacca	38
Adadamāno	50	Uppajjakkhāneyeva	180
Addhānaṁ	32	Uppaṭipāṭiyā	108
Adhipatiyaṭṭhena	173	Ūnataragaṇanesu	224
Anavaññātaraṁ	182		
Anicchanto	88	[E]	
Anupahaccatalā	38	Ekantarikapāṇhā	66
Anuyogo	42	Eti	168
Anurakkhaṇā	33		
Anulomapañcakassa	54	[O]	
Anekantatā	73	Okāsaṁ	50
Araṇīyattā	34	Omānaṁ	221
Avikīṇṇasukhaṁ	43		
Avigatapaccayatā	175	[Ka]	
Avipākāni	224	Kaṭattārūpānaṁ	209
Asammissaṁ	22	Kaṭādayo	75
		Kammadvāraṁ	97
[Ā]		Karaṇamattaṁ	60
Āṇāpanavasena	222	Kiccasabbhāvaṁ	67
Ādheyyaṁ	44	Kirīṭī	29
Ādheyyamukho	44		
Ānantariyābhāvaṁ	98	[Ga]	
Āsevanaṭṭho	172	Gamanussukkavacanāṁ	200
		Gotṭhā	167

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ca]		[Dha]	
Cittappayogo	172	Dhammato	55
Cittamañjūsam	32	Dhātukathā	2
Cetanā	33	Dhuraṃ	182
[Ja]		[Na]	
Jātivasena	220	Natthipaccayatā	175
Jeṭṭhakaṃ	182	Nigumbā	199
Joti	42	Nijjaṭā	199
[Ña]		[Pa]	
Ñāṇaṃ	93	Paccayā	216
Ñāṇugghāṇaṃ	41	Pacchājātapaccayatā	171
Ñāṇehi	72	Paññāpitattā	199
[Tha]		Paṭikkhittanayena	69
Ṭhitikkhaṇe	191	Paṭicca	200
[Ta]		Paṭilābhavasena	86
Taṃcittatāya	105	Paṭisandahati	100
Tadārammaṇabhāvino	188	Paṭisandhināmarūpaṃ	236
Tikapattāṇaṃ	203	Paṭṭhitagāvo	167
Tikāṇaṃ	167	Paṇunnaṃ	112
Tiṭṭheyya	34	Patthanā	221
Titto	40	Parikappapucchā	199
[Da]		Paripuṇṇavissajjanā	206
Dānavehi	165	Parivattetvāpi	239
Dukatikapattāṇaṃ	203	Pavattapaccayā	42
Devā	165	Pāramīpūraṇaṃ	79
Devātidevo	165	Puggalapaññatti	27
		Puggalopi	186
		Puthujjanagottaṃ	33
		Purejātapaccayatā	171

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pha - Ba]		[Va]	
Phuṭṭhantaṁ	36	Vaṭṭaṁ	87
Bāhirānaṁ	32	Vatthurūpamattampi	179
[Bha - Ma]		Vikappato	6
Bhinnakā	47	Vigatapaccayatā	175
Bhinnavādena	49	Vinayagambhīraṁ	48
Bhūtaṁ	38	Vippayuttapaccayatā	174
Maṁsacakkhumeva	76	[Sa]	
Mahāvīro	1	Sadisavārā	235
Mārabhaṇjano	1	Santatiṁ	82
Mukhaṁ	44	Sabbaṭṭhānikā	197
Mūlatanḥā	86	Samantapaṭṭhānāni	167
Mūlasaṅgahaṁ	47	Samantā	167
[Ya - Ra - La]		Samādhānaṭṭhena	96
Yujjamānakavasena	214	Sampayuttapaccayatā	174
Rajaggasmim	44	Sayanti	150
Rāgo	221	Suttaḥayena	91
Lakkhaṇena	229	Suddhasaṁyamo	165
		[Ha]	
		Hetu	168

Abhidhammapiṭaka

Pañcapakaraṇa-anuṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭikā

Ganthārambhavaṇṇanā

Dhātukathāpakaraṇadesanāya desadesakaparisāpadesā vuttappakārā evāti kālāpadesaṃ dassento “**dhātukathāpakaraṇaṃ desento**”ti-ādimāha. “Tasseva anantaraṃ adesayī”ti hi iminā vibhaṅgānantaraṃ dhātukathā desitāti tassā desanākālo apadiṭṭho hoti. Ye pana “vibhaṅgānantaraṃ kathāvattthupakaraṇaṃ desitan”ti vadanti, tesaṃ vādaṃ paṭikkhipanto “**vibhaṅgānantaraṃ -pa- dassetun**”ti āha.

“Kāmā te paṭhamā senā”ti¹ ādivacanato kilesaviddhamsanampi devaputtamārassa balavidhamananti sakkā vattum, “appavattikaraṇavasena kilesābhisaṅkhāramārānaṃ”ti pana vuccamānattā khantibalasaddhābalādi-ānubhāvena ussāhaparisābalabhañjanaṃeva devaputtamārassa balaviddhamsaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. **Visayātikkaṇaṇaṃ** kāmādhātusamatikkamo. **Samudayappahānapariññāvasenā**ti pahānābhisamayapariññābhisamayānaṃ vasena. Nanu cetāṃ pañcannaṃ mārānaṃ bhañjanaṃ sāvakesupi labbhatevāti codanaṃ manasi katvā āha “**parūpanissayarahitan**”ti-ādi. Vīrassa bhāvo vīriyanti katvā vuttaṃ “**mahāvīriyoti mahāvīro**”ti. Mahāvīriyatā ca paripuṇṇavīriyapāramitāya

1. Khu 1. 432; Khu 7. 73; Khu 8. 114 piṭṭhesu.

caturaṅgasamannāgatavīriyādhiṭṭhānena
anaññasādhāraṇacatubbidhasammappadhānasampattiya ca veditabbā. Tato
eva hissa vīriyāhānisiddhipīti.

Khandhādike dhamme adhiṭṭhāya nissāya visayaṃ katvā
abhidhammakathā pavattāti āha “**abhidhammakathādhiṭṭhānatṭhena vā**”ti.
Tesaṃ kathanatoti tesaṃ khandhādīnaṃ kathābhāvato. Etena
atthavisesasannissayo byañjanasamudāyo pakaraṇanti vuttaṃ hoti. Atha vā
dhātuyo kathīyanti ettha, etena vāti **dhātukathā**, tathāpavatto
byañjanatthasamudāyo. Yadi evaṃ sattannampi pakaraṇānaṃ
dhātukathābhāvo āpajjatīti codanaṃ sandhāyāha “**yadipi**”ti-ādi. Tattha
sātisayanti savisesaṃ vicittātirekavasena anavasesato ca desanāya pavattattā.
Tathā hi vuttaṃ “sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikā”ti¹.
Tenevāha “**ekadesakathanameva hi aññattha katan**”ti.

Idāni sāsane yesu dhātu-saddo niruḷho, tesaṃ vasena aññehi
asādhāraṇaṃ imassa pakaraṇassa dhātukathābhāvaṃ dassento
“**kandhāyatanadhātūhi vā**”ti-ādimāha. Tattha **tatthāti**
kandhāyatanadhātūsu. Mahanto pabhedānugato visayo etāsanti
mahāvisayā, dhātuyo, na kandhāyatanāni appatarapadattā. Yena vā
sabhāvena dhammā saṅghāsaṅghasampayogavippayogehi uddesaniddese
labhanti, so sabhāvo dhātu. Sā dhātu idha sātisayaṃ desitāti savisesaṃ
dhātuyā kathanato idaṃ pakaraṇaṃ “**dhātukathā**”ti vuttaṃ. Sabhāvattho hi
ayaṃ dhātu-saddo “dhātuso bhikkhave sattā saṃsandantī”ti-ādisu viya.
Dhātubhedanti dhātuvibhāgaṃ. Pakaraṇanti vacanaseso. Kuto pakaraṇa-
saddo labbhatīti āha “**sattannaṃ pakaraṇānaṃ kamena vaṇṇanāya**
pavattattā”ti. **Tena yojanaṃ katvāti** tena pakaraṇa-saddena “dhātukathāva
pakaraṇaṃ dhātukathāpakaraṇaṃ”ti yojanaṃ katvā. **Taṃ dīpananti** taṃ
dhātukathāpakaraṇassa atthadīpanaṃ, atthadīpanākārena pavattaṃ
vaṇṇanaṃ “atthaṃ dīpayissāmī”ti vatvā “taṃ suṇāthā”ti vadanto
sotadvārānusārena tattha upadhāraṇe niyojetīti āha
“**taṃdīpanavacanasavanena upadhārethāti attho**”ti.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 3. 2 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 368 piṭṭhe.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. Nayamātikāvaṇṇanā

1. **Cuddasavidhenā**ti cuddasappakārena, cuddasahi padehīti attho. Tattha “saṅgaho asaṅgaho”ti idamekaṃ padaṃ, tathā “sampayogo vippayogo”ti. “Saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttan”ti-ādīni pana tīṇi tīṇi padāni ekekaṃ padaṃ. Itaresu padavibhāgo suviññeyyova. **Etehī**ti saṅgahādippakārehi. Nayanam pāpanam, tam pana pavattanam nāpanaṇca hotīti “pavattīyati nāyanti”ti ca dvidhāpi attho vutto. Nayā eva uddisiyamānā mātikā. Atthadvayepi pavattanaññakiriyānam karaṇabhāvena saṅgahādippakārā nayāti vuttā. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “iminā saṅgahādikena nayanā”ti¹. **Padānanti** atthadīpakānam vacanānam. Pajjati etena atthoti hi padaṃ. **Padānanti** ca saṃsāmisambandhe sāmivacanam, **pakaraṇassāti** pana avayavāvayavīsambandhe.

2. Abbhantaramātikāvaṇṇanā

2. **Tadatthānī**ti paṭiccasamuppādatthāni. Paṭicca samuppajjati saṅkhārādikaṃ etasmāti hi paṭiccasamuppādo, paccekaṃ avijjādiko paccayadhammo. Tathā hi vuttaṃ saṅkhārapiṭake “dvādasa paccayā, dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Tesanti** khandhādīnam. **Tathādassitānanti** gaṇanuddesavibhāgamattena dassitānam. Kasmā panettha paṭiccasamuppādo dvādasabhāveneva ghito, nanu tattha bhavo kammabhavādibhedena, sokādayo ca sarūpatoyeva idha pāliyaṃ gahitāti codanam sandhāyāha “**tatthā**”ti-ādi. Tattha **tatthāti** tasmim “pañcavīsādhikena padasatenā”ti evaṃ vutte aṭṭhakathāvacane. Kammabhavassa bhāvanabhāvena, upapattibhavassa bhāvanabhāvena. Padatthato pana kammabhavo bhavati etasmāti bhavo, itaro bhavati, bhavanam vāti. **Tannidānadukkhabhāvenāti** jarāmarañanidānadukkhabhāvena.

“Sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātukā”ti idampi dhātukathāya mātikākittanamevāti “sabbāpi -pa- mātikāti ayaṃ dhātukathāmātikāto bahiddhā vuttā”ti vacanam asambhāvento “**atha**

vā”ti-ādimāha. **Pakaraṇantaragatā vuttā** dhātukathāya mātikābhāvenāti attho. Kāmañcetha mātikābhāvena vuttā, pakaraṇantaragatatā pana aññato gahetabbarūpā ito bahibhūtā nāma honti, sarūpato gahitāva pañcakkhandhāti-ādikā abbhantarā. Tenāha “**sarūpato dassetvā ṭhapitattā**”ti. **Mātikāya asaṅgahitattāti** mātikāya sarūpena asaṅgahitattā, na aññathā. Na hi mātikāya asaṅgahito koci padattho atthi. **Vikiṇṇabhāvenāti** khandhavibhaṅgādīsu visum visum kiṇṇabhāvena visaṭabhāvena.

3. Nayamukhamātikāvaṇṇanā

3. **Nayānaṃ** saṅgahādippakāravisesānaṃ **pavatti** desanā, tassā viniggamaṭṭhānatāya **dvāraṃ**. Yathāvuttadhammā yathārahaṃ khandhāyatanadhātuyo arūpino ca khandhāti **tesaṃ uddeso nayamukhamātikā**. Tenāha “**nayāna**”ti-ādi. Viyujjanasīlā, viyogo vā etesaṃ atthīti viyogino, tathā sahayogino, saṅgahāsaṅgahadhammā ca viyogīsahayogīdhammā ca **saṅgahā -pa- dhammā**, saṅgaṇhanāsaṅgaṇhanavasena viyujjanasamvujjanavasena ca pavattanakasabhāvāti attho. **Cuddasapīti**-ādinā tamevattham pākāṭataraṃ karoti. **Yehīti** yehi khandhādīhi arūpakkkhandhehi ca. **Te cattāro**ti te saṅgahādayo cattāro. **Saccādīhipīti** sacca-indriyapaṭiccasamuppādādīhipi saha. **Yathāsaṃbhavanti** sambhavānurūpaṃ, yaṃ yaṃ padaṃ saṅgahito asaṅgahitoti ca vattum yuttam, tam tanti attho.

So panāti saṅgahāsaṅgaho. **Saṅgāhakabhūtehīti** saṅgahaṇakiriyāya kattubhūtehi. **tehīti** saccādīhi. **Na saṅgahabhūtehīti** saṅgahaṇakiriyāya karaṇabhūtehi saccādīhi saṅgahāsaṅgaho na vutto. Tatthāpi hi khandhāyatanadhātuyo eva karaṇabhūtāti dasseti **khandhādīheva saṅgahehīti** khandhādīhiyeva saṅgaṇhanakiriyāya karaṇabhūtehi, “**khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanasaṅgahena asaṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā, te dhammā catūhi khandhehi, dvīhāyatanehi, aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā**”ti saṅgahāsaṅgaho niyametvā vutto. **Tasmāti** yasmā saccādīni saṅgāhakabhāvena vuttāni, na saṅgahabhāvena, khandhādīniyeva ca saṅgahabhāvena vuttāni, tasmā.

Kasmā panettha saccādayo saṅgahavasena na vuttāti? Tathādesanāya asambhavato. Na hi sakkā rūpakkkhandhādīnaṃ samudayasaccādīhi, saññādīnaṃ vā indriyādīhi saṅgahanayena pucchitum viṣajjitum vāti. Tathā ariyaphalādīsu uppannavedanādīnaṃ saccavinimuttatāya “vedanākkhandho kaṭiḥhi saccehi saṅgahito”ti pucchitvāpi “ekena saccena saṅgahito”ti-ādīnaṃ niyametvā saṅgahaṃ dassetum na sakkāti. **Yathāsambhavanti** yehi sampayogo, yehi ca vippayogo, tadanurūpaṃ.

Rūpaṃ rūpena nibbānena vā vippayuttaṃ na hoti, nibbānaṃ vā rūpena. Kasmā? Sampayuttanti anāsaṅkanīyasabhāvattā. Catunnañhi khandhānaṃ aññamaññaṃ sampayogībhāvato “rūpanibbānehi so atthi natthi”ti siyā āsaṅkā, tasmā tesaṃ itarehi, itaresaṅca tehi vippayogo vuccati, na pana rūpassa rūpena, nibbānena vā, nibbānassa vā rūpena katthaci sampayogo atthīti tadāsaṅkābhāvato vippayogopi rūpassa rūpanibbānehi, nibbānassa vā tena na vuccati, arūpakkkhandhehiyeva pana vuccatīti āha “**catūhevā**”ti-ādī. **Anārammaṇassa** cakkhāyatanādikassa. **Anārammaṇa-anārammaṇamissakehi**ti anārammaṇena sotāyatanādīnaṃ anārammaṇamissakena ca dhammāyatanādīnaṃ. **Missakassa** dhammāyatanādikassa. Anārammaṇa-anārammaṇamissakehi na hotīti yojetabbaṃ. Yesaṃ pana yehi hoti, taṃ dassetum “**anārammaṇassa panā**”ti-ādī vuttaṃ. Yathā hi sārammaṇassa anārammaṇena anārammaṇamissakena ca vippayogo hoti, evaṃ sārammaṇenapi so hotiyeva. Tena viya anārammaṇassa anārammaṇamissakassa cāti daṭṭhabbaṃ.

4. Lakkhaṇamātikāvaṇṇanā

4. **Visuṃ yojanā kātabbāti** yo tīhi saṅgaho catūhi ca sampayogo vutto, taṃ sabhāgo bhāvo payojeti, yo ca tīhi asaṅgaho catūhi ca vippayogo vutto, taṃ visabhāgo bhāvoti imamatthaṃ dassento “**saṅgaho -pa- viññāyatī**”ti āha. Yassa saṅgaho, so dhammo khandhādiko **sabhāgo**. Yassa asaṅgaho, so **visabhāgo**. Tathā sampayogesupi veditabbaṃ. idāni yathāvuttaṃ sabhāgataṃ sarūpato niddhāretvā dassetum “**tatthā**”ti-ādī vuttaṃ.

Tattha **samānabhāvo saṅgahe sabhāgatā, ekuppādādiko sampayogeti** iminā ruppanādividhuro asamānasabhāvo asaṅgahe visabhāgatā, nānuppādādiko vippayogeti ayamatto atthasiddhoti na vuttoti.

5. Bāhramātikāvaṇṇanā

5. **Etena ṭhapanākārenā**ti sarūpena aggahetvā yathāvuttena pakaraṇantaramātikāya idha mātikābhāvakkittanasāṅkhātena ṭhapanākārena. Pakaraṇantaraṭhapitāya mātikāya avibhāgena pacchato gahaṇaṃ bahi ṭhapananti āha “**bahi piṭṭhito ṭhapitattā**”ti. **Idha aṭṭhapetvā**ti imissā dhātukathāya sarūpena avatvā. **Tathā pakāsītattā**ti mātikābhāvena jotitattā. Dhammasaṅgaṇīsīsenā hi dhammasaṅgaṇiyaṃ āgata mātikāva gahitāti. Yehi nayehi dhātukathāya niddeso, tesu navesu, tehi vibhajitabbesu khandhādīsu, tesam nayānaṃ pavattidvāralakkhaṇesu ca uddiṭṭhesu dhātukathāya uddesavasena vattabbaṃ vuttameva hotīti yaṃ uddesavasena vattabbaṃ, taṃ vatvā puna yathāvuttānaṃ khandhādīnaṃ kusalādivibhāga dassanattaraṃ “sabbāpi dhammasaṅgaṇi dhātukathāya mātikā”ti vuttanti evamettha mātikāyanikkhepavidhi veditabbo.

“Gāvīti ayamāhā”ti ettha gāvī-saddo viya “saṅgaho asaṅgaho”ti ettha padatthavipallāsakārīnā iti-saddena atthapadatthako saṅgahāsaṅgaha-saddo saddapadatthako jāyatīti adhippāyenāha “**aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā**”ti. Tena atthuddhārato saṅgaha saddaṃ saṃvaṇṇetīti dasseti.

Aniddhāritavisesoti asaṅgahitajātisaṅjāti-ādiviseso. **Sāmaññena gahetabbatanti** saṅgahasaddābhidheyyatāsāmaññena Viññāyamāno vuccamāno vā. Na cettha Sāmaññaṇca ekarūpamevāti codanā kātabbā bhedaṭṭhekkhattā tassa. Yattakā hi tassa visesā, tadeṭṭhekkhameva tanti. “**Attano jātiyā**”ti viññāyati yathā “matteyyā”ti vutte attano mātu hitāti.

Dhammavisesaṃ aniddhāretvāti saṅgahitātādīnā pucchitabbavissajjetabbadhammānaṃ visesaṃ akatvā. **Sāmaññenā**ti avisesena. **Dhammānanti** khandhādīdhammānaṃ. **Avasesā nidvāretvā**ti “saṅgahitena asaṅgahitaṇ”ti-ādīkā

avasesā dvādasapi pucchitabbavissajjetabbadhammavisesaṃ niddhāretvā dhammānaṃ pucchanavissajjananaya-uddesāti yojanā. Nanu ca “saṅgahitena asaṅgahitan”ti-ādiyopi yathāvuttavisesaṃ aniddhāretvā sāmāññena dhammānaṃ pucchanavissajjananayuddesāti codanaṃ sandhāyāha “**saṅgahitena asaṅgahitan**”ti-ādi. Yassa attho ñāyati, saddo ca na payujjati, so lopoti veditabbo, āvutti-ādivasena vā ayamattho dīpetabbo. **Tenā**ti luttaniddiṭṭhena asaṅgahita-saddena. **Saṅgahitavisesavisiṭṭho**ti cakkhāyatanena khandhasaṅgahena saṅgahitatāvisesavisiṭṭho, tena sotāyatanādibhāvena asaṅgahito sotapasādādiko yo ruppanasabhāvo dhammaviseso. **Tannissito** taṃ dhammavisesaṃ nissāya labbhamāno. “Te dhammā katihi khandhehi -pa- catūhi khandhehi asaṅgahitā”ti-ādinā asaṅgahitatāsaṅkhāto pucchāvissajjananayo parato pucchitvā vissajjiyamāno idha uddiṭṭho hoti. **Vesesane karaṇavacananti** iminā tassa dhammassa yathāvuttasaṅgahitatāvisesavisiṭṭhatamyeva vibhāveti. Evamete pucchitabbavissajjetabbadhammavisesaṃ niddhāretvā pucchanavissajjananayuddesā pavattāti veditabbā.

Nanu ca “saṅgahitena asaṅgahitan”ti ettāvatāpi ayamattho labbhatīti? Na labbhati tassa dhammamattadīpanato. Nayuddeso heso, na dhammuddeso. Tathā hi **pāḷiyaṃ** saṅgahitena asaṅgahitapadaniddese “cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatana -pa- dhātusaṅgahena asaṅgahitā”ti vatvā “te dhammā katihi khandhehi -pa- asaṅgahitā”ti¹ pucchitvā “te dhammā catūhi khandhehi dvīhāyatanehi aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā”ti dutiyaṃ asaṅgahitapadaṃ gahitaṃ. Aññathā “cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, te dhammā āyatanasaṅgahena asaṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā. Te katame” icceva niddisitabbaṃ siyā.

Esa nayoti atidesena dassitamatthaṃ pākāṭataraṃ kātum “**tesupī**”ti-ādi vuttaṃ. **tatiyapadenā**ti luttaniddesena gahetabbanti vuttapadaṃ sandhāyāha. **Kattu-atthe karaṇaniddeso** saṅgahitāsaṅgahitehi tehi dhammehi dhammānaṃ saṅgahitatāsaṅgahitatāya vuttattā.

1. Abhi 3. 28 piṭṭhe.

Tathā hi tattha pāliyaṃ “tehi dhammehi ye dhammā”ti dhammukheneva saṅgahitatāsaṅgahitatā vuttā. Dutiyatatiyesu pana saṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātavisesanadvārena dhammānaṃ asaṅgahitatāsaṅgahitatā vuttāti tattha “visesane karaṇavacanan”ti vuttaṃ. Tenāha “**tattha hi -pa- dhammantarassā**”ti. Tattha **sabhāvantarenā**ti saṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātena sabhāvantarena pakārantarena. **Sabhāvantarassā**ti asaṅgahitatāsaṅgahitatāsaṅkhātassa sabhāvantarassa. **Etesū**ti catutthapañcomesu. **Dhammantarenā**ti aññadhammena. **Dhammantarassā**ti tato aññassa dhammassa visesanāṃ kataṃ. Tattha hi antarena pakāravisesāmasanaṃ dhammeneva dhammo visesitoti. **Ādipadenevā**ti “saṅgahitenā”ti-ādinā vuttena paṭhamapadeneva. **Itarehī**ti “sampayuttaṃ vippayuttan”ti-ādinā vuttehi dutiyatatiyapadehi. **Etthā**ti ekādasamādīsu catūsu. Dutiyatatiyesu viya visesane eva karaṇavacanaṃ daṭṭhabbaṃ, na catutthapañcomesu viya kattu-attheti adhippāyo. **Pucchāvissajjanānanti**-ādinā tamevatthaṃ vibhāveti.

Vividhakappanatoti vividhaṃ bahudhā kappanato, saṅgahāsaṅgahānaṃ visuṃ saha ca visesanavisesitabbabhāvakappanatoti attho. Taṃ pana vikappanaṃ vuttākārena vibhajanaṃ hotīti āha “**vibhāgatoti attho**”ti. Sanniṭṭhānalakkhaṇena adhimokkhena sampayuttadhammā ārammaṇe nicchayanākārena pavattiyā sanniṭṭhānavasena vuttadhammā. Te ca tehi saddhiṃ tadavasiṭṭhe dvipaṇcaviññāṇavicikicchāsahagatadhamme ca saṅgahetvā āha “**sanniṭṭhānavasena vuttā ca sabbe ca cittuppādā sanniṭṭhānavasena vuttasabbacittuppādā**”ti. **Itareti** phassādayo. **Sabbesanti** ekūnanavuttiyā cittuppādānaṃ. **Pariggahetabbā**ti saṅgahādivasena pariggaṇhitabbā. **Mahāvisayena** adhimokkhena. **Aññesanti** vitakkādīnaṃ. **Vacanaṃ sandhāyā**ti “adhimuccanaṃ adhimokkho, so sanniṭṭhānalakkhaṇo”ti **dhammasaṅgahavaṇṇanāyaṃ**¹ “taṇhāpaccayā adhimokkho, adhimokkhapaccayā bhavo”ti **paṭiccasamuppādavibhaṅge**² ca āgataṃ vacanaṃ sandhāya. **Atthe satī**ti “sanniṭṭhāna -pa- sādharmaṇato”ti evamatthe vuccamāne. **Vattabbesū**ti saṅgahādipariggahatthaṃ vattabbesu. **Vuttā phassādayo** manasikārapariyosānā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 177 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 171 piṭṭhe.

Tādisassāti phassādisadisassa sādharmaṇassa adhimokkhasadisassa asādharmaṇassa aññaṇassa dhammassa abhāvā.

Nanu jīvitindriyacittatṭhitiyopi sādharmaṇāti? Saccam sādharmaṇā, atthi pana visesoti dassento āha “**jīvitindriyam panā**”ti-ādi. Asamādhisabhāvā balabhāvaṃ appattā sāmāññasaddeneva vattabbāti yojanā.

Sāmāññavisesasaddehi cāti sāmāññavisesa-saddehi vattabbā ca samādhisabhāvā cittekaggatā. **Visesasaddavacanīyam aññanti** balappattasamādhito aññaṃ sāmāññasaddena byāpetabbaṃ, visesasaddena ca nivattetabbaṃ natthi samādhisabhāvāya eva cittekaggatāya gahitattā. Na aññabyāpakanivattako sāmāññaviseso **anañña -pa- viseso**, tassa dīpanato.

Tasseva dhammassāti tasseva balappattasamādhidhammassa.

Bhedadīpakehīti visesadīpakehi samādhibalādivacanēhi vattabbā.

Vuttalakkaṇā anaññabyāpakanivattakasāmāññavisesadīpanā saddā. Tato **viparītehi** aññaṃ byāpetabbaṃ nivattetabbaṇca gahetvā pavattehi sāmāññavisesasaddeheva na sukhādisabhāvā vedanā viya vattabbā. **Tasmāti** yasmā asamādhisabhāvā samādhisabhāvāti dvedhā bhinditvā gahitā cittekaggatā, tasmā. **Asamādhisabhāvameva pakāseyya**

visesasaddanirapekkhaṃ pavatamānattā. **Itaroti** samādhipabādiko visesa-saddo. **Idhāti** imasmim abbhantaramātikuddese, sādharmaṇe phassādike, mahāvisaye vā adhimokkhe uddisiyamāne. Nanu ca abhinditvā gayhamānā cittekaggatā vedanā viya sādharmaṇā hotīti codanaṃ sandhāyāha “**abhinnāpi vā**”ti-ādi. “Cittassa ṭhiti cittekaggatā avisāhaṭamānasatā¹. Arūpīnaṃ dhammānaṃ āyu ṭhiti² vacanato samādhijīvitindriyānaṃ **aññadhammanissayena vattabbatā** veditabbā. **Na arahatīti** idha uddesaṃ na arahati samukheneva vattabbesu phassādīsu uddisiyamānesūti attho.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 20 piṭṭhe.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Paṭhamanaya saṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā

1. Khandhapadavaṇṇanā

6. “Abhiññeyyadhammabhāvena vuttā cattāro khandhā hontī”ti-ādinā, “rūpakkkandho abhiññeyyo”ti-ādinā ca abhiññātalakkhaṇavisayāti āha “**sabhāvato abhiññātānaṃ**”ti. **Pariññeyyatādīti** ādisaddena pahātabbasacchi kātabbabhāvetabbatā saṅgayhati. **Adhipatīyādīti** adhipatipaccayabhāva-upaṭṭhānapadahanādīni. **Saccādiviseso viyāti** dukkhasaccādi-pariyāyo abhiññeyyapīlanapaṭṭhādiviseso viya. **Evañca katvāti** nayamukhamātikāya abhiññeyyanissayena vuccamānattā eva. **Tesaṃ rūpadhammānaṃ** pañcannaṃ khandhānaṃ khandhabhāvena viya **rūpakkkandhabhāvena sabhāgatā hoti**, na vedanākkandhādibhāvenāti saṅgahalakkhaṇamāha. **Itīti** tasmā, yasmā rūpadhammā aññamaññaṃ rūpakkkandhabhāvena sabhāgā, tasmāti attho. **Rūpakkkandhabhāvasaṅkhātena** rūpakkkandhabhāvena atthamukheneva gahaṇe. Saddadvārena pana gahaṇe **rūpakkkandhavacanasaṅkhātena vā** rūpakkkandhavacanavacanīyatasaṅkhātena. Idāni tamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātum “**rūpakkkandhoti hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Purimenāti rūpakkkandhena. **Saññākkhandhamūlakāti**-ādīsu “purimena yojīyamāne”ti-ādīṃ ānetvā yathārahaṃ yojetabbaṃ. Abhedato pañcakupucchāvissajjanaṃ khandhapadaniddese sabbapacchimamevāti āha “**bhedato pañcakupucchāvissajjanānantaraṃ**”ti.

Āyatanapadādivaṇṇanā

40. **Yadipi ekakepi sadisaṃ vissajjanaṃ** vissajjanaṃ samudayamaggasaccānaṃ “samudayasaccaṃ ekena kandhena -pa-maggasaccaṃ ekena kandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitaṃ, catūhi kandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitaṃ”ti¹ niddiṭṭhattā. **Etthāti** etasmim

1. Abhi 3. 9 piṭṭhe.

indriyapadaniddese. **Cakkhusotacakkhusukhindriyadukānanti** cakkhusotadukam cakkhusukhindriyadukanti etesaṃ dukānaṃ. Cakkhusotasukhindriyānañhi “ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitaṃ, catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitaṃ”ti ekake sadisaṃ vissajjanaṃ. Cakkhusotindriyadukassa pana “cakkhundriyañca sotindriyañca ekena khandhena dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā, catūhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā”ti, “cakkhundriyañca sukhindriyañca dvīhi khandhehi dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā, tīhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā”ti cakkhusukhindriyadukassa ca **asadisam vissajjanaṃ**. **Nāpi dukehi tikassāti** cakkhusotacakkhusukhindriyādidukehi cakkhusotasukhindriyāditikassa nāpi sadisaṃ vissajjanaṃ. **Idhāti** saccapadaniddese. **Tikena cāti** dukkhasamudayamaggāditikena ca. “Pañcahi khandhehi dvādasahāyatanehi aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgahitā, na kehici khandhehi na kehici āyatanehi na kāhici dhātūhi asaṅgahitā”ti sadisaṃ vissajjanaṃ.

6. Paṭiccasamuppādaṇṇanā

61. **Avijjāvacanenāti** “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti ettha avijjāggahaṇena. **Visesanaṃ na kattabbaṃ**, “sabbampi viññāṇaṃ”ti vattabbanti adhippāyo. Tattha kāraṇamāha “**kusalādīnampi**”ti-ādinā. **Vissajjanāsadisena** sabbaviññāṇādisaṅgahaṇato. **Tesanti** viññāṇāḍipadānaṃ. **Idhāti** imasmim paṭhamanaye. **Akammajānampi saṅgahitatā viññāyati** saddāyatanassapi gahitattā.

71. **Jāyamāna -pa- mānānanti** jāyamānādi-avatthānaṃ dhammānaṃ. **Jāyamānādi bhāvamattattāti** nibbattanādi-avatthāmat tabhāvato. **Vinibbhujjitvāti** avatthābhāvato vinibbhogaṃ katvā. Paramatthato avijjamānāni, **sabhāvamattabhūtānīti** paramatthadhammānaṃ avatthābhāvamattabhūtāni. Aparamatthasabhāvānīpi rūpadhammassa nibbatti-ādi bhāvato ruppanabhāvena gayhanti. Tato “rūpakkhandhassa sabhāgāni, arūpānaṃ pana jātijarāmaraṇāni”ti ānetvā yojanā. **Ekekabhūtānīti** yathā ekasmim rūpakalāpe jāti-ādīni ekekāniyeva honti, evaṃ ekasmim arūpakalāpepi vuttaṃ.

Tenāha “**rūpakalāpajāti-ādīni viyā**”ti-ādi.

Anubhavanasañjānanavijānanakiccānaṃ vedanādīnaṃ nibatti-ādibhūtānipi jāti-ādīni tathā na gayhantīti āha “**vediyana -pa- agayhamānānī**”ti. Tena vedanākkhandhādīhi jāti-ādīnaṃ saṅgahābhāvamāha. “Jāti bhikkhave aniccā saṅkhata”ti-ādi¹vacanato jāti-ādīnampi saṅkhatapariyāyo atthīti saṅkhatābhisāṅkhāraṇakiccena saṅkhārakkhandhena tesmā saṅgahoti vuttaṃ “**saṅkhata -pa- sabhāgānī**”ti. Teneva ca saṅkhārakkhandhassa anekantaparamatthakiccahā veditabbā. **Tathā duvidhānī**ti vuttappakārena rūpārūpadhammānaṃ nibbatti-ādibhāvena dvippakārāni. **Tenāti** yathāvuttasabhāgatthena. **Tehi khandhādīhi**ti rūpakkkhandhasaṅkhārakkhandhadhammāyanadhammadhātūhi.

Paṭhamanayasāṅgahāsaṅgahapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutīyanaya saṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

171. “**Saṅgahitena asaṅgahitan**”ti ettha saṅgahitāsaṅgahitasaddā bhinnādhikaraṇā na gahetabbā visesanavisesitabbatāya icchitattā. Yo hi dhammo saṅgahitatāvisesavisiṭṭho asaṅgahito heṭṭhā uddiṭṭho, sveva idha asaṅgahitabhāvena pucchitvā vissajjīyatīti dassento “**yaṃ taṃ -pa- tadeva dassento**”ti āha. Ye hi dhammā cakkhāyatanena khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena ca asaṅgahitā, tesāmyeva puna khandhādīhi asaṅgaho pucchitvā vissajjito. Tena vuttaṃ “**cakkhāyatanena -pa- āhā**”ti. **Sabbatthāti** sabbesu nāyesu vāresu ca.

Khandhādīsaṅgahasāmaññānanti “khandhasaṅgahenā”ti-ādīnā avisesena vuttānaṃ khandhādīsaṅgahānaṃ. “Sāmaññajotanā visese avatiṭṭhatī”ti āha “**niccaṃ visesāpekkhattā**”ti. Visesevabodhanatthāni pañhabyākaraṇānīti vuttaṃ “**bhedanissitattā ca pucchāvissajjanānan**”ti. **Savisesāva khandhādigaṇanāti** “khandhasaṅgahenā”ti-ādīnā avisesena vuttāpi rūpakkkhandhādīnā savisesāva khandhādigaṇanā, khandhādīnā saṅgahoti attho. **Suddhāti** kevalā anavasesā, sāmaññabhūtāti vuttaṃ hoti.

Tatthāti yathādhikate dutīyanaye. Sāmaññajotanāya visesaniddiṭṭhattā āha “**saṅgahi -pa- niddhāritattā**”ti. **Tīsu saṅgahesūti**

1. Saṃ 1. 264 piṭṭhe.

khandhādisaṅgahesu tīsu. **Aññehī**ti vuttāvasesehi dvīhi ekena vā. **Ettakeneva dassetabbā siyurm** tāvatāpi saṅgahitena asaṅgahitabhāvassa pakāsitattā. **Tesanti** saṅgahitena asaṅgahitabhāvena vuttadhammānaṃ. **Evamvidhānanti** “cakkhāyatanam sotāyatanam”ti-ādinā aniddhāritavisesānaṃ. **Asambhavāti** vuttappakārena niddisitum asambhavā. Saṅgahādinayadassanamattam nayamātikāya byāpāro, yattha pana saṅgahādayo, te khandhādayo kusalādayo ca tesam visayabhūtāti tehi vinā saṅgahādīnaṃ pavatti natthi. Tenāha “**nayamātikāya abbhantarabāhiramātikāpekkhattā**”ti. **Saṅgāhakam** asaṅgāhakañcāti vattabban. Yo hi idha saṅgāhakabhāvena vutto dhammo asaṅgāhakabhāvenapi vuttoyevāti.

“Ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā”ti, “ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā”ti ca **yattha** **pucchitabbavissajjitabbadhammavisesaniddhāraṇam natthi, tattha paṭhamanaye chaṭṭhanaye ca** “rūpakkhandho katihi khandhehi saṅgahito? Ekena khandhenā”ti,¹ “rūpakkhandho katihi khandhehi sampayuttoti? Natthi. Catūhi khandhehi vippayutto”ti² ca evam **pucchitabbavissajjitabbabhāvena. Itaresūti** dutiyādinayesu. **Tassa tassāti** yaṃ pucchitabban viṣajjitabbañca “ye dhammā”ti aniyamitarūpena niddhāritam, tassa tassa “te dhammā”ti niyāmakabhāvena.

Etthāti etasmiṃ pakaraṇe. **Yena yena** cakkhāyatanādinā saṅgāhakena. **Khandhādisaṅgahesūti** khandhāyatanadhātusaṅgahesu. **Tena tenāti** khandhādisaṅgahena. **Aññanti** tato tato saṅgāhakato aññaṃ. Tabbinimuttam saṅgahetabbāsaṅgahetabban yaṃ dhammajātam atthi, tam tadeva “cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā”ti **saṅgāhakāsaṅgāhakabhāvena uddhaṭam. Añño dhammo natthi** tassa sabhāgabhaṇa saṅgāhakasseva abhāvato. Siyā panetaṃ sabhāgena ekadesena saṅgahoti, tam paṭikkhipanto āha “**na ca so -pa- hoti**”ti. **Yañcāti**-ādinā vacanantaram parihaarati.

1. Abhi 3. 3 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 43 piṭṭhe.

Yadi cāti-ādināpi tasseva tena saṅgābhāvaṃ pāṭhābhāvadassanena vibhāveti. Tattha **so evāti** yo rūpādikkhandho saṅgāhakabhāvena vutto, so eva tena rūpādikkhandhena saṅgayheyya saṅgahetabbo bhaveyya, teneva tassa saṅgābhāve lakkhaṇaṃ dassento āha “**na hi so eva tassa sabhāgo visabhāgo cā**”ti. **Ekadesā viya** cakkhāyatanādayo **samudāyassa** rūpakkhandhādikassa. **Rūpakkhandho cakkhāyatanādīnaṃ na saṅgāhako asaṅgāhako ca** sabhāgavisabhāgabhāvābhāvato. Esa nayo sesesupi **samudāyantogadhānanti**-ādinā vuttamevatthaṃ pākaṭataraṃ karoti. Tattha **yenāti** vibhāgena. **Teti** ekadesā. **Tesanti** ekadesānaṃ. Ettha tadantogadhatāya vibhāgābhāvo, vibhāgābhāvena sabhāgavisabhāgatābhāvo, tena saṅgāhakāsaṅgāhakatābhāvo dassitoti veditabbo.

Yathā sabbena sabbaṃ sabhāgavisabhāgābhāvena ekadesānaṃ samudāyo saṅgāhako asaṅgāhako ca na hoti, evaṃ ekadesasabhāgavisabhāgānanti dassento “**tathā**”ti-ādimāha. Tattha **yathāti**-ādi udāharaṇadassanena yathāvuttassa atthassa pākaṭakaraṇaṃ. Khandhasaṅgahena saṅgāhakaṃ asaṅgāhakañcāti yojanā. Tathā sesesupi. **Na hi ekadesa -pa- visabhāgaṃ** yena samudāyo saṅgāhako asaṅgāhako ca siyāti adhippāyo. Ettha ca saṅgāhakattaṃ tāva mā hotu, asaṅgāhakattaṃ pana kasmā paṭikkhipīyatīti codanaṃ manasi katvā āha “**tasmā**”ti-ādi. Tattha **tasmāti** vuttamevatthaṃ hetubhāvena parāmasati. Attato aññassa, attani antogadhato aññassa, attekadesasabhāgato aññassa satipi asaṅgāhakatteti yojanā. taṃ panetaṃ “rūpakkhandho rūpakkhandhena saṅgahito asaṅgahito ca na hoti”ti-ādinā vutte tayo pakāre sandhāya vuttaṃ. **Saṅgāhakattameva etesaṃ natthīti** etesaṃ attā, attani antogadho, attekadesasabhāgo cāti vuttānaṃ saṅgāhakabhāvo eva natthi sabhāgābhāvato. Tena vuttaṃ “na hi so eva tassa sabhāgo”ti-ādi. **Yenāti** saṅgāhakattena. **Evarūpānanti** yathāvuttānaṃ tippakārānaṃ **aggahaṇaṃ veditabbaṃ** satipi visabhāgabhāveti adhippāyo.

Tenāti “dhammāyatanan”ti ādinā vacanena. Ekadesassa vedanākkhandhādikassa samudāyassa dhammāyatanassa saṅgāhakattaṃ ekadesena samudāyassa saṅgahitabhāvanti attho, samudāyassa rūpakkhandhassa ekadesassa cakkhāyatanassa sotāyatanassa ca saṅgāhakattaṃ samudāyena ekadesassa saṅgahitabhāvanti vuttaṃ hoti. Yadi evaṃ na dasseti, atha kiṃ dasseti āha “**catukkhandhagaṇanabhedehi**”ti-ādi. Tattha **catukkhandhagaṇanabhedehi**ti rūpādicatukkhandhagaṇanavibhāgehi. **Pañcadhāti** rūpādicatukkhandhasaṅgaho viññāṇakkhandhasaṅgahoti evaṃ pañcappakārena bhinnataṃ. Tenāha “**gaṇetabbāga ṇetabbabhāvenā**”ti. “Ekena khandhenā”ti-ādīsu karaṇatte karaṇavacanāṃ, na kattu-attheti katvā āha “**saṅgāhakāsaṅgāhakanirapekkhānan**”ti. Tenevāha “**kammakaraṇamattasabbhāvā**”ti. **Dutiyādayo pana** nayā. **Agāṇanādidassanānīti** agāṇanagaṇanadassanāni. Nanu ca dutiyādisu gaṇanādīnīpi vijjantīti? Saccāṃ vijjanti, tāni pana visesanabhūtāni appadhānānīti visesitabbabhūtānaṃ padhānānaṃ vasenevaṃ vuttaṃ. “Cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā”ti-ādinā kattu-ādayo niddiṭṭhāti āha “**kattukaraṇakammattayasabbhāvā**”ti.

Tathā tathāti tena tena rūpakkhandhādippakārena. **Taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo sabhāgavisabhāgatāti** rūpadhammādīnaṃ rūpakkhandhādibhāvo sabhāgatā, vedanākkhandhādi-abhāvo visabhāgatāti attho. **Yathāniddhāritadhammadassaneti** “ye dhammā, te dhammā”ti niddhāritappakāradhammanirūpane. **Saṅgāhakasaṅgahetabbānanti** cakkhāyatanādikassa saṅgāhakassa sotāyatanādikassa ca saṅgahetabbassa. **Samānakkhandhādibhāvoti** ekakkhandhādibhāvo, rūpakkhandhādibhāvoti attho. **Tadabhāvoti** tassa samānakkhandhādibhāvassa abhāvo aññakkhandhādibhāvo. **Ayanti** yvāyaṃ paṭhamanaye tathā tathā gaṇetabbāgaṇetabbatāsaṅkhāto dutiyādinayesu yathāvuttānaṃ samānakkhandhādibhāvābhāvasaṅkhāto taṃtaṃkhandhādibhāvābhāvo vutto, ayametesāṃ dvippakārānaṃ nayānaṃ sabhāgavisabhāgatāsu viseso.

Samudayasaccasukhindriyādīti ādi-saddena maggasaccadukkhindriyādi saṅgayhati. **Asaṅgāhakattābhāvatoti** saṅgahitatāvisiṭṭhassa asaṅgāhakattassa

abhāvato. Na hi sakkā “samudayasaccena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena asaṅgahitā”ti-ādi vattum.

Dukkhasaccasadisāni abyākatapadādīni. **Itarehīti** āyatanadhātusaṅgahehi saṅgāhakattāsaṅgāhakattābhāvato na uddhaṭṭhānīti yojanā. **Evanti-ādi** yathāvuttassa atthassa nigamanavasena vuttam. **Na rūpakkhandhoti** na sabbo rūpakkhandhadhammoti attho.

“Khandhapadenā”ti idaṃ karaṇatthe karaṇavacanam, na kattu-attheti āha “**khandhapadasaṅgahenāti attho**”ti. Tenevassa kattu-atthataṃ paṭisedhetum “**na saṅgāhakenā**”ti vuttam. Karaṇam pana katturahitam natthīti āha “**kenaci saṅgāhakenāti idaṃ pana ānetvā vattabban**”ti.

Saṅgāhakesu na yujjati na saṅgahetabbesūti adhippāyo.

Rūpakkhandhadhammā hi “ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā”ti vuttāti. Samudāye vuttavidhi tadavayavepi sambhavaṭṭi codanam samuṭṭhāpento “**etena nayanā**”ti-ādimāha. Paṭiyogīnivattanam eva-saddena karīyatīti āha “**na hi aññamattanivāraṇam eva-saddassa attho**”ti. Tenāha “**saṅgāhakato aññanivāraṇam eva-saddassa attho**”ti. **So ca -pa- pekkhanti** iminā tamevattham pākāṭataram karoti. Saṅgāhakāpekkhatte hi “so cā”ti-ādivacanassa “cakkhāyatanena rūpakkhandhova saṅgahito”ti ettha cakkhāyatanam saṅgāhakanti yathādhippetassa atthassa asambhavo evāti idāni taṃ asambhavam vibhāvento “**kathan**”ti-ādimāha, taṃ suviññeyyameva.

Etthāti “aḍḍhekādasahi āyatanadhātūhī”ti ettha. “**Rūpakkhandhenā**”ti **ānetvā vattabban** āyatanadhātuvisesanattham. na so eva tassa, samudāyo vā tadekadesānam saṅgāhako asaṅgāhako ca hotīti vuttovāyamatthoti āha “**rūpakkhandho -pa- na hotī**”ti. **Iminā pariyāyenāti** yasmā vuttappakāram saṅgāhakattam natthi “yena saṅgahitassa asaṅgāhakam siyā”ti iminā pariyāyena. **Asaṅgahitatāya abhāvo vutto** atṭhakathāyam¹ “so ca -pa- natthī”ti. **Saṅgahitatāyāti** nippariyāyena saṅgahitabhāvena asaṅgahitatāya abhāvo vuttoti na yujjatīti yojanā. **Sā saṅgahitatāti** attanā attano,

1. Abhi-Ṭṭha 3. 7 piṭṭhe.

attekadesānaṃ vā saṅgahitatā. **Tenā**ti rūpakkhandhena. **Tesanti** rūpakkhandhatadekadesānaṃ. **Atthi ca vippayuttatā** vedanākkhandhādīhi. **Cakkhāyatanādīhi viyāti** visadisudāharaṇaṃ. **Etehi** rūpavedanākkhandhādīhi **aññehi ca** evarūpehi. **Etāni aññāni cāti** etthāpi ese va nayo.

Teneva tassa saṅgahitattābhāvadassanena heṭṭhā dassitena. **Etthāti** etasmim vāre. **Aggaḥaṇeti** akathane, adesānāyanti attho. **Samudayasaccādīsūti** samudayasaccasukhindriyādisu yujjeyya taṃ kāraṇaṃ. Kasmā? **Tehi** samudayasaccādīhi khandhādisaṅgahena **saṅgahite** dhammajāte sati tassa āyatanasaṅgahādīhi asaṅgahitattassa abhāvato. **Rūpakkhandhādīhi**ti rūpakkhandhavedanākkhandhādīhi. **Saṅgahitameva natthi**, kasmā? “So eva tassa saṅgāhako na hoti”ti vuttovāyamattho. Yadi pi rūpakkhandhādīnā rūpakkhandhādīkassa attano -pa- natthīti sambandho. Aññassa pana vedanākkhandhādīkassa rūpakkhandhādīnā saṅgahitattābhāvena asaṅgahitattaṃ atthīti yojanā. **Ubhayābhāvoti** saṅgahitattāsaṅgahitattābhāvo. **Ettha** etasmim vāre. **Dhammāyatanajīvitindriyādīnanti** dhammāyatanādīnaṃ khandhacatukkasaṅgāhakatte, jīvitindriyādīnaṃ khandhadukasaṅgāhakatteti yojanā. Pāḷiyaṃ anāgatattā “**sati**”ti sāsakaṃ vadati. **Ādi-saddena** paṭhamena dhammadhātusaḷāyatanādīnaṃ sukhindriyādīnaṃca, dutiyena ekakkhandhassa saṅgaho daṭṭhabbo. Sukhindriyāñhi vedanākkhandhasseva saṅgāhakaṃ. **Tesanti** khandhacatukkakhandhadukādīnaṃ **asaṅgahitatā na natthi** atthevāti tassa abhāvo anekantiko. **Pubbe vuttanayenāti** “rūpakkhandhādīhi panā”ti-ādīnā vuttanayena.

Tatthevāti tasmim yeva pubbe vutte sanidassanasappaṭighapade. **Nivattetvā gaṇhantoti** pubbe vuttaṃ paṭinivattetvā gaṇhanto paccāmasanto. **Tadavattabbatāti** tesam saṅgāhakāsaṅgāhakasaṅgahitattāsaṅgahitattānaṃ avattabbatā. **Asaṅgāhakattābhāvato eva -pa- na saṅgāhakattābhāvato**ti yasmā nesam asaṅgāhakattaṃ viya saṅgāhakattampi natthi, tato eva saṅgahitattāsaṅgahitattampīti dasseti.

Dutiyānaya saṅgahitena-asāṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyanaya asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

179. **Rūpakkhandhena khandhasaṅgahena asaṅgahitesūti** niddhāraṇe bhummaṃ, **tasmāti** yasmā ekadesasabhāgatā samudāyasabhāgatā na hoti, tasmā. **Tenāti** rūpakkhandhena. **Tānāti** vedanādikkhandhattayanibbānāni. Yathā ca ekadesavisabhāgatāya na saṅgahitatā, evaṃ ekadesasabhāgatāya asaṅgahitatāpi natthīti dassento “**na kevalan**”ti-ādimāha. Saṅgahitānevana na hontīti yojanā. **Teti** vedanādikkhandhattayanibbānasukhumarūpadhammā. **Tehīti** viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi. **Na kathañci sammissāti** kenacipi pakārena na sammissāti asammissatāya saṅgahitattābhāvaṃ sādheti. **Rūpakkhandhena viya -pa- na hotīti** yathā rūpakkhandhena sabbhāgatābhāvato nibbānaṃ na kenacipi saṅgahaṇena saṅgahitaṃ, evaṃ viññāṇakkhandhacakkhāyatanādīhi taṃ āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitaṃ na hotīti khandhasaṅgahābhāvo pakāṇo vuttovāti evaṃ vuttaṃ.

Evarūpānanti rūpakkhandhaviññāṇakkhandhacakkhāyatanādīnaṃ. Na hi nibbānaṃ sandhāya “rūpakkhandhena viññāṇakkhandhena cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitā”ti sakkā vuttuṃ. Tena vuttaṃ “**saṅgāhakattābhāvato evā**”ti. Tathā “abyākatehi dhammehi ye dhammā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahenasaṅgahitā”ti-ādi na sakkā vuttuṃ tādisassa dhammassa abhāvatoti āha “**sanibbāna -pa- bhāvatovā**”ti. Aggahaṇaṃ veditabbanti yojanā. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. **Kañcīti** kañci dhammajātaṃ. **Teti** abyākatadhammādayo. **Attanoti** abyākatadhammādiṃ sandhāyāha. **Ekadesoti** rūpakkhandhādi. **Attekadesasabhāgoti** nibbānaṃ. Tañhi dhammāyatanadhammadhātupariyāpannatāya tadekadesasabhāgo. **Asaṅgahitasāṅgāhakattāti** khandhasaṅgahena asaṅgahitānaṃ saññākkhandhādīnaṃ āyatanadhātusaṅgahena saṅgāhakattāti attho.

Visabhāgakkhandhanibbānasamudāyattā khandhasaṅgahena dhammāyatanena na koci dhammo saṅgahito atthīti yojanā. **Etassāti** “dhammāyatanena saṅgahitā”ti etassa padassa dhammāyatanagaṇanena saṅgahitāti attho. Oḷārikarūpasampissaṃ **dhammāyatanekadesaṃ**.

Tatiyanaya-asaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catutthanaya saṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā

191. **Tiṇṇaṃ saṅgahānanti** khandhāyatanadhātusaṅgahānaṃ.

Saṅgahaṇapubbaṃ asaṅgahaṇaṃ, asaṅgahaṇapubbaṃ saṅgahaṇaṃca vuccamānaṃ saṅgahaṇāsaṅgahaṇānaṃ pavattivisesena vuttaṃ hotīti āha “**saṅgahaṇā -pa- uddiṭṭhā**”ti. Saṅgahābhāvakato asaṅgaho saṅgahahetuko saṅgahassa pavattivisesoyeva nāma hotīti āha “**saṅgahaṇappavattivisesavirahe**”ti. **Kenaci** samudayasaccādinā tīhipi saṅgahehi **saṅgahitena** saṅkhārakkhandhapariyāpannena **dhammavisesena** puna tatheva **saṅgahito** so eva samudayasaccādikō **dhammaviseso** saṅgahitena saṅgahito. **Saṅgāhakattābhāvasabbhāvā saṅgāhakabhāvena na uddhaṭā**, na asaṅgāhakattā eva. Yathā hi tīhi saṅgahehi na saṅgāhakā, evaṃ dvīhi, ekenapi saṅgahena na saṅgāhakā idha na uddhaṭā. **Tehi saṅgahitāti** tehi tīhi saṅgahehi saṅgahitā dhammā. **Yassāti** yassa attano saṅgāhakassa.

Sakalavācakenāti anavasesaṃ khandhādi-atthaṃ vadantena. **Tena khandhādipadenāti** “teneva saṅgahaṃ gaccheyyā”ti ettha tena khandhādipadenāti evaṃ yojetabbaṃ. Evaṃ pana ayojetvā “yaṃ attano saṅgāhakaṃ saṅgaṇhitvā puna teneva saṅgahaṃ gaccheyya, taṃ aññaṃ saṅgahitaṃ nāma natthī”ti evaṃ na sakkā vattum. Kasmāti ce? Na hi **yena** samudayasaccādinā **yaṃ** saṅkhārakkhandhapariyāpannaṃ dhammajātāṃ khandhādisaṅgahehi **saṅgahitaṃ**, **teneva** samudayasaccādinā **tassa** tadavasiṭṭhassa saṅkhārakkhandhadhammassa, **na ca tasseva** kevalassa samudayasaccādikassa saṅgaho pucchito vissajjitoti yojanā, atha kho **tena** saṅkhārakkhandhadhammena phassādinā. **Saṅgahitassāti** saṅgahitatāvisiṭṭhassāti attho. Tasmā attano saṅgāhakaṃ sakalakkhaṇādīṃ saṅgaṇhitvā puna tena khandhādipadena yaṃ saṅgahaṃ gaccheyya, taṃ tādisaṃ natthīti attho veditabbo. **Vedanā saddo ca khandho āyatanāñcāti** vedanā visum khandho, saddo ca visum āyatananti attho. **Aññaena** khandhantarādinā. **Asammissanti** abyākatadukkasaccādi viya amissitaṃ. **Na hi -pa- etthāti** saṅgahitatāvisiṭṭhena dhammena yo dhammo saṅgahito, tassa saṅgahitatāvisiṭṭhoyeva yo saṅgaho, so na ettha vāre pucchito vissajjito ca. **Saṅgahovāti** kevalo

saṅgaho, na kattāpekkhoti attho. **Na saṅgāhakenā**ti idaṃ yathāvuttena atthena nivattitassa dassanaṃ. **Na hī**ti-ādi taṃsamatthanam.

Catutthanayasaṅgahitenasaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcamanaya asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā

193. **Vuttanayenā**ti yasmā saṅgahappavattivisesavirahito asaṅgahitadhammavisesanissito pañcamanayo, tasmā yo ettha kenaci asaṅgahitena dhammavisesena puna asaṅgahito dhammaviseso asaṅgahitena asaṅgahitito asaṅgahitatāya pucchitabbo vissajjitabbo ca. Tameva tāva yathāniddhāritam dassento “rūpakkkhandhena ye dhammā khandha -pa- asaṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandha -pa- asaṅgahitāti āhā”ti catutthanaye vuttanayānusārena. **Yathāniddhāritadhammadassananti** pāḷiyam niddhāritappakāradhammadassanaṃ. Saha sukhumarūpenāti sasukhumarūpaṃ, tena sukhumarūpena saddhim gahitam viññāṇaṃ, tena sahitadhammasamudāyā **sasukhuma -pa- dāyā**. Ke pana teti āha “**dukkhasaccā**”ti-ādi. **Kesañcī**ti nibbānacakkhāyatanādīnaṃ. **Tīhipi** saṅgahehi. Paripuṇṇasaṅgahehi tīhipi saṅgahehi asaṅgāhakā **paripuṇṇasaṅgāhāsaṅgāhakā**. **Abyākatadhammasadisā** nevadassanenanabhāvanāyapahātābbanevasekkhānāsekkhādayo. **Itareti** rūpakkkhandhādayo. **Tabbipariyāyenā**ti vuttavipariyāyena, tīhipi saṅgahehi asaṅgahetabbassa atthitāya paripuṇṇasaṅgāhāsaṅgāhakattāti attho.

Asaṅgāhakesu nibbānaṃ antogadham, tasmā taṃ anidassana-appatighehi asaṅgahetabbaṃ na hotīti attho. Tenāha “**na ca tadeva tassa asaṅgāhakan**”ti. “Vedanākkhandhena ye dhammā”ti ādayo nava pañhā dutiyapañhādayo, te paṭhamapañhena saddhim dasa, nāmarūpapañhādayo pana catuvīsati āha “**sabbepi catuttimsa hontī**”ti.

Rūpakkkhandhādivisesakapadanti “rūpakkkhandhenā”ti-ādinā asaṅgāhakattena visesakam rūpakkkhandhādipadam. **Pucchāyāti** ca pucchanatthanti attho. “Rūpakkkhandhenā”ti-ādi sabbampi vā viññāpetum icchitabhāvena vacanam pañhabhāvato pucchā. Tenāha

aṭṭhakathāyaṃ “pañhā panettha -pa- catuttimsa hontī”ti. **Te hi lakkhaṇato dassitā**ti te niddhāritadhammā teneva asaṅgahitāsaṅgahitatāya niddhāraṇasaṅkhātena lakkhaṇena dassitā.

Tadevāti eva-saddenāti “tadevā”ti ettha eva-saddena. “Yaṃ pucchāya uddhaṭaṃ padaṃ, taṃ khandhādīhi asaṅgahitaṃ”ti ettha “khandhādīhevā”ti avadhāraṇaṃ nippayojanaṃ pakārantarassa abhāvato. “Tīhi asaṅgaho”ti hi vuttaṃ. tathā “asaṅgahitamevā”ti saṅgahitatānivattanassa anadhippetattā. Tadevāti pana icchitaṃ uddhaṭasseva asaṅgahitena-asaṅgahitabhāvassa avadhāretabbattāti dassento “**na kadāci**”ti-ādimāha. Tattha **aññassāti** anuddhaṭassa. **Aniyatataṃ dasseti**ti idaṃ avadhāraṇaphaladassanaṃ. **Niyamatoti sakkā vacanaseso yojetunti** idampi eva-kārena siddhamevatthaṃ pākāṭataraṃ kātuṃ vuttaṃ. Yato hi eva-kāro, tato aññattha niyamoti. **Evampakāramevāti** pucchāya uddhaṭappakārameva, yaṃ pakāraṃ pucchāya uddhaṭaṃ, taṃpakāramevāti attho. **Tassāti** asaṅgahitassa. **Aññassāti** pucchāya anuddhaṭappakāraṇassa. Etena yo pucchāya uddhaṭo tīhipi saṅgahehi asaṅgahito, tasseeva idha pucchi tabbavissajjitabbabhāvo, na aññassāti dasseti. Tenāha “**pucchāya uddhaṭaññī**”ti-ādi. Āyatanadhātusaṅgahavasena cettha rūpakkhandhādīnaṃ **aññasahitatā**, viññāṇakkhandhādīnaṃ **asahitatā** ca veditabbā.

Avasesā vedanādayo tayo khandhā nibbānaṇca sakalena rūpakkhandhena tesāṃ saṅgaho natthīti “saṅgahitā”ti na sakkā vattuṃ, ekadesena pana saṅgaho atthīti “**asaṅgahitā na hontīti evaṃ datṭhabban**”ti āha. “Rūpadhammāvā”ti niyamaṇaṃ pucchāya uddhaṭabhāvāpekkhanti dassento “**pucchāya -pa- adhippāyo**”ti āha. tena vuttaṃ “**anuddhaṭā vedanādayopi hi asaṅgahitā evā**”ti. **Etthāti** etasmiṃ pañcamanayaniddese. **Paṭhame** nayeti paṭhame atthavikappe. Tathā **dutiyeti** etthāpi. **Rūpaviññāṇehīti** asukhumarūpadhammehi viññāṇena cāti ayamettha adhippāyoti dassento “**oḷārika -pa- attho**”ti āha. Kathaṃ pana rūpadhammāti vutte oḷārikarūpasseeva gahaṇanti āha “**rūpekadeso hi ettha rūpaggaṇaṇena gahito**”ti.

196. **Asaṅgāhakanti** “cakkhāyatanena -pa- asaṅgahitā”ti evaṃ asaṅgāhakabhāvena vuttaṃ pucchitabbavissajjetabbabhāvena vuttampi kāmaṃ vedanādiheva catūhi asaṅgahitaṃ, taṃ pana na cakkhāyatanaevāti dassetuṃ **“cakkhāyatanena panā”**ti-ādi vuttaṃ. **Yehi dhammehi** khandhādīsu yehi. **Sabbaṃ** dhammajātaṃ **teva** rūpādiḥ dhamme **udāneti** pāḷiyam. Kasmā panetaṃ udānetīti āha **“sadisavissajjanā”**ti-ādi. **Paṭhamena** udānena. **Dveti** “bāhirā upādā dve”ti ettha vuttaṃ dve-saddaṃ sandhāyāha. **Tassa** asaṅgahitassa. **Yathā**dassitassāti “rūpan”ti-ādinā dassitappakārassa. Dhammanvayañāṇuppadānaṃ **nayadānaṃ**. “Rūpaṃ dhammāyatanan”ti-ādināṃ padānaṃ vasena **dvevīsapadiko esa nayo**.

Pañcamanaya-asaṅgahitena-asaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Chaṭṭhanaya sampayogavippayogapadavaṇṇanā

228. “Tatthā”ti iminā “sampayogavippayogapadaṃ bhājetvā”ti ettha sampayogavippayogapadaṃ bhājitaṃ, saṃvaṇṇetabbatāya ca padhānabhūtaṃ paccāmaṭṭhaṃ, na rūpakkhandhādipadanti dassento”**yam labbhati -pa- veditabban**”ti vatvā puna **“rūpakkhandhādīsu hī”**ti-ādinā tamatthaṃ vivarati. tattha na **labbhatīti** “sampayuttaṃ vippayuttan”ti vā gahetuṃ na labbhati, **alabbhamānampi pucchāya gahitaṃ** paṭikkhepena vissajjetuṃ. Paṭikkhepopi hi pucchāya vissajjanaeva. tathā hi **yamake**¹ “yassa rūpakkhandho nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”ti pucchāya “natthī”ti vissajjitaṃ. tena panettha rūpadhammesu sampayogaṭṭho na labbhatīti ayamatto dassito hoti. Alabbhamānampi sampayogapadaṃ gahitanti sambandho. **Sabbatthāti** atamsabhāgatā. Ekuppādādibhāvo hi sampayoge sabhāgatā, na saṅgahe viya samānasabhāgatā, tasmā ekuppādādibhāvarahitānaṃ rūpanibbānānaṃ sā ekuppādādītā visabhāgatā vuttā. **Tadabhāvato**ti tassā visabhāgatāya ekuppādādītāya abhāvato. **Vippayogopi nivārito eva hoti**, visabhāgo bhāvo vippayogoti vuttovāyamattohoti.

1. Abhi 5. 34 piṭṭhe.

“catūsu hī”ti-ādinā vuttamevattham pākāṭataram karoti. Tattha **tesam tehī**ti ca arūpakkhandhe eva parāmasati. **Visabhāgatā ca hoti** rūpanibbānesu avijjamānattāti attho. Tenāha “**na ca rūpekadesassā**”ti-ādi. **Tenevā**ti catukkhandhasabhāgattā eva.

Tīhi viññāṇadhātūhīti ghāṇajivhākāyaviññāṇadhātūhi vippayutte **anārammaṇamissake** rūpadhammamissake dhamme dīpeti rūpabhavoti yojanā. **Pañcahī**ti cakkhuviññāṇādihi pañcahi viññāṇadhātūhi. **Ekāya** manodhātuyā. **Na sampayutteti** na sampayutte eva. Tathā hi “vippayutte ahonte sattahipi sampayutte sattapi vā tā”ti vuttam. **Tenāti** vippayuttatāpaṭikkhepena. **Tāhī**ti sattaviññāṇadhātūhi. **Sampayutte dīpentī**ti sampayutte dīpentiyeva, na sampayutte evāti evamavadhāraṇam gahetabbam. Esa nayo sesesupi. **Sampayutte** vedanādike. **Sampayuttavippayuttabhāvehi na vattabbam**, tamyeva viññāṇadhātusattakam. Sampayuttabhāvena navattabbāni **sampayuttanavattabbāni**, bhinnasantānikāni, nānākkhaṇikāni ca arūpāni pi dhammajātāni. **Anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttā** dhammāyatanādipadehi dīpetabbā, **anārammaṇamissakasabbaviññāṇadhātuyo** acetasikādipadehi dīpetabbā, **tadubhayasamudāyā** dukkhasaccādipadehi dīpetabbāti veditabbā.

Yadi evanti yadi anārammaṇamissānam dhammānam vippayogo natthi. **Anārammaṇamissobhayadhammā**ti rūpanibbānasahitasabbaviññāṇadhātutaṃsampayuttadhammā. **Khandhādīhevāti** khandhāyatanadhātūhi eva, na arūpakkhandhamattena. Arūpakkhandheyeva pan asandhāya “tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā”ti vuttanti nāyam dosoti dasseti. **Tadekadesāti** “anārammaṇamissā”ti-ādinā vuttadhammasamudāyassa ekadesā. **tadekadesaññasamudāyāti** tasseeva yathāvuttassa samudāyassa ekadesā hutvā aññesaṃ avayavānam rūpakkhandhādīnam samudāyabhūtā. **Vibhāgābhāvatoti** bhedaḥbhāvato. Bhedoti cettha accantabhedo adhippeto. Na hi samudāyāvayavānam sāmāññavisesānam viya ccantabhedo atthi bhedaḥbhāvato. Tesam accantabhedameva hi sandhāya “samudāyantogadhānam ekadesānam na vibhāgo atthī”ti saṅgahepi vuttam. **Tenāti** avibhāgasabbhāvato sabhāgavisabhāgattābhāvena. **Tesanti**

anārammaṇamissakasabbaviññānadhātu-ādīnaṃ. **Te ca** akusalābyākataṃ **tesanti** kusalākusalābyākatadhammānaṃ. **Tasmāti** yasmā vibhattasabhāvānaṃ na tesam samudāyekadesādibhāvo, tasmā. Yasmā pana kusalādayo eva khandhādayoti khandhādi-āmasanena samudāyekadesādibhāvo āpanno evāti vuttanayena vippayogābhāvo hoti, tasmā taṃ pariharanto “**khandhādīni anāmasitvā**”ti-ādimāha. **Tesanti** kusalādīnaṃ **aññamaññavippayuttatā vuttā** “kusalehi dhammehi ye dhammā vippayuttā”ti-ādīna. **Sabbesūti** dutiyādisabbapañhesu.

Chattimsāya piṭṭhidukapadesu vīsati dukapadāni imasmim naye labbhanti, avasiṭṭhāni soḷasevāti āha “**soḷasāti vattabban**”ti. Tato eva “tevīsapadasatan”ti ettha “tevīsan”ti idaṃca “ekavīsan”ti vattabbanti yojanā. **Sabbatthāti** sabbapañhesu. Ekakālekasantānānaṃ bhinnakālabhinnasantānānaṃca anekesaṃ dhammānaṃ samudāyabhūtā saṅkhārakkhandhammāyatanadhammadhātuyoti āha “**kālasantāna -pa-dhātūnan**”ti. **Ekadesasammissāti** cittiddhipādādīnaṃ attano ekadeseneva khandhantarādīhi sammissā iddhipādādayo, **anārammaṇehi** rūpanibbānehi ca asammissā. **Samānakālasantānehi**ti ekakālasantānehi kālasantānabhedarahitehi ekadesantarehi, saṅkhārakkhandhādīnaṃ ekadesantarehi, saṅkhārakkhandhādīnaṃ ekadesavisesabhūtehi satipaṭṭhānasammappadhānasaññākkhandhādīhi vibhattā eva samudayasaccādayo sampayogivippayogibhāvena rūpakkhandhādayo vippayogibhāvena gahitāti yojanā. **Tehi** samudayasaccādīhi. **Te** saññākkhandhādayo. **Kehici** sahuppajjanārahehi ekadesantarehi vibhattehi. Na hi saṅkhārakkhandhādipariyāpannattepi samudayasaccādayo maggasaccādīhi sampayogaṃ labhanti. **Tesanti** vedanākkhandha saññākkhandhādīnaṃ. **Ekuppādā -pa- visabhāgatā cāti** ekuppādādītā saṅkhātā yathārahaṃ sabhāgatā visabhāgatā ca. **Tena** yathāvuttaṃ kāraṇena sampayogassa vippayogassa ca labhanato.

Bhinnakālānaṃ samudāyīnaṃ samudāyā **bhinnakālasamudāyā**. **Vattamānaca** ekasmim santāne **ekekadhammā** vattanti. **Tasmāti** yasmā etadeva, tasmā. **Tesam** vedanākkhandhādīnaṃ **vibhajitabbassa** ekadesabhūtasā abhāvato. **Sukhundriyādīni** vedanākkhandhekadesabhūtānīpi. **Tena**

vibhāgākaraṇena. Yadi samānakālassa vibhajitabbassa abhāvato cakkhuviññāṇadhātādayo viññāṇakkhandhassa vibhāgaṃ na karonti, atha kasmā “cakkhuviññāṇadhātu -pa- manoviññāṇadhātu soḷasahi dhātūhi vippayuttā”ti vuttanti codanaṃ manasi katvā āha “**khandhāyatana -pa- vippayuttāti vuttan**”ti. Evamevanti yathā dhātuvibhāgena vibhattassa viññāṇassa, evamevaṃ.

235. **Taṃsāmpayogībhāvanti** tehi khandhehi sāmpayogībhāvaṃ. Yathā hi samānakālasantānehi ekacittuppadagātehi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi samudayasaccassa sāmpayuttatā, evaṃ bhinnasantānehi bhinnakālehi ca tehi tassa vippayuttatāti āha “**evaṃ taṃvippayogībhāvaṃ -pa- na vuttan**”ti. Visabhāgatānibandhassa vibhāgassa abhāvena **avibhāgehi** tehi tihi khandhehi. **Vibhāge** hīti-ādinā tamevatthaṃ pākāṭataraṃ karoti. **Vibhāgarahitehīti** samānakālasantānehi ekacittuppadagatattā avibhattehi vedanākkhandhādīhi na yuttaṃ vippayuttanti vuttuṃ. Tenāha “**vijjamānehi -pa- bhāvato**”ti. Tattha **vijjamānassa** samānassa samānajātikassāti adhippāyo. Na hi vijjamānaṃ rūpārūpaṃ aññamaññassa visabhāgaṃ na hoti. **Anuppannā dhammā** viyāti idaṃ visadisudāharaṇadassanaṃ. Yathā “anuppannā dhammā”ti anāgatakālaṃ vuccatīti āmaṭṭhakālabhedam, evaṃ yaṃ āmaṭṭhakālabhedam na hotīti attho. **Uddharitabbaṃ** desanāya desetabbanti vuttaṃ hoti. Vijjamānasseva vijjamānena sāmpayogo, sāmpayogārahasseva ca vippayogoti atthibhāvasannissayā sāmpayuttavippayuttatāti āha “**paccuppannabhāvaṃ nissāyā**”ti. Tenevāha “**avijjamānassā**”ti-ādi. **Taṃcāti** uddharaṇaṃ.

Vibhāgarahitehīti visabhāgatābhāvato avibhāgehi. **Anāmaṭṭhakālabhedeti** anāmaṭṭhakālaviseṣe. **Avijjamānassa -pa- sāmpayogo natthīti** etena pārisesato vijjamānassa ca vijjamānena sāmpayogo dassito. **Avijjamānatādīpake bhede gahiteti** yathāgahitesu dhammesu tehi vippayogīnaṃ avijjamānabhāvādīpake tesāmyeva viseṣe “arūpabhavo ekena khandhena dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi vippayutto”ti-ādinā¹ gahite teneva ruppanādinā bhedenā

1. Abhi 3. 46 piṭṭhe.

tesaṃ aññamaññaṃ visabhāgatāpi gahitā evāti vippayogo hotīti yojanā.

Bhede pana aggahite tena tena gahaṇenāti yathāvutte avijjamānatādīpake visese, visabhāge vā aggahite “vedanā, saññā, saṅkhārakkhandho tihi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayutto”ti-ādinā¹ tena tena gahaṇena sabhāgatādīpanena visabhāgatāya aggahitattā sabhāgatāva hoti. Tathā ca sati sabhāgatte kā panettha sabhāgatāti āha “**vijjamānatāya -pa-hoti**”ti. **Tassāti** sabhāgatāya. **Tasmāti** visabhāgatāya alabbhamānattā, sabhāgatāya ca labbhamānattā.

262. **Vitakko viyāti** savitakkasavicāresu cittuppādesu vitakko viya. So hi vitakkarahitattā avitakko vicāramatto ca. Tenāha “**koṭṭhāsantaracittuppādesu alīnā**”ti. Tato eva so appadhāno, dutiyajhānadhammā evettha padhānāti āha “**ye padhānā**”ti. **Tenevāti** savitakkasavicāresu cittuppādesu vitakkassa avitakkavicāramattaggahaṇena idha aggahitattā, vitakkattike dutiyarāsiyeva ca adhippetattā. **Anantaranayeti** sampayuttenavippayuttapadaniddese. **Samudayasaccena samānagatikā** sadisappavattikā. **Itīti** iminā kāraṇena. **Te** avitakkavicāramattā dhammā na gahitā, samudayasaccaṃ viya na desanāruḷhā. Na savitakkasavicārehi samānagatikāti yojanā. Yadi hi te savitakkasavicārehi samānagatikā siyūṃ, “avitakkavicāramattehi dhammehi ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā na kehici khandhehi, na kehici āyatanehi, ekāya dhātuyā vippayuttā”ti vattabbā siyūṃ. Yasmā pana te samudayasaccena samānagatikā. Yathā hi ye samudayasaccena sampayuttehi vippayuttā, tesmā kehici vippayogaṃ vattuṃ na sakkā, evaṃ tehi. tathā hi vakkhati “samudayasaccādīni”ti-ādi. **Dasamo -pa- vuttoti** ettha dasamanaye tehi avitakkavicāramattehi vippayuttehi vippayuttānaṃ soḷasahi dhātūhi vippayogo vutto, osānanaye tehi vippayuttānaṃ aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgaho ca vuttoti tasmā na te savitakkasavicārehi samānagatikāti dasseti.

1. Abhi 3. 42 piṭṭhe.

Vitakkasahitesūti sahavitakkesu. **Tesūti** avitakkavicāramattesu saha vitakkena dutiyajjhānadhammesu, “avitakkavicāramattā”ti gahitesu vuttesūti attho. **Sabbepi teti** dutiyajjhānadhammā vitakko cāti sabbepi te dhammā sakkā vattum. Tathā hi sampayogavippayogapadaniddese “avitakkavicāramattā dhammā ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttā”ti vuttam. Tattha **ekena khandhenāti** saṅkhārakkhandhena. **So hi samudāyoti** “avitakkavicāramattā dhammā”ti vuttadhammasamudāyo. Nanu vitakkopettha dhammasaṅgahaṃ gato, so ca vicārato aññenapi sampayuttoti codanaṃ sandhāyāha “**na hi tadekadesassa -pa- hotī**”ti. **Yathāti**-ādinā tamevatthaṃ iddhipādanidassanena vibhāveti. Tassattho—yathā iddhipādasamudāyassa ekadesabhūtānaṃ chandiddhipādādīnaṃ tīhi khandhehi sampayogo vutto, taṃsamudāyassa na hoti, evaṃ idhāpi vitakkassa aññehi sampayogo avitakkavicāramattassa samudāyassa na hotīti.

Yadi evaṃ “iddhipādo dvīhi khandhehi sampayutto”ti-ādi na vattabbanti ce? No na vattabbanti dassento “**yathā panā**”ti-ādimāha. Tattha **tesūti** iddhipādesu. **Samudāyassāti** iddhipādasamudāyassa. **Tehi** vedanākkhandhādīhi **sampayuttatā vuttā** “iddhipādo dvīhi khandhehi sampayutto”ti-ādinā. **Tenāti** vicārena. **Na hīti**-ādinā yathādhigatadhammānaṃ sampayuttatāya navattabbābhāvaṃ udāharaṇadassanavasena vibhāveti. **Keci** vicikicchā taṃsahagatā ca mohavajjā mohena sampayuttā, keci asampayuttā. **Mohenāti** vicikicchāsahagatamohameva sandhāya vadati. **Iti** iminā kāraṇena na samudāyo **tena** mohena sampayutto. **Añño koci dhammo** hetubhāvo nāpi atthi, **yena** hetunā **so** dassanenapahātabbahetukoti vutto samudāyo. **Evanti** iminā nayena “bhāvanā -pa- yopi sampayuttā”ti navattabbatāya nidassetabbāti attho. **Evanti** yathā dassanenapahātabbahetukasamudāyassa sampayuttatā na vattabbā, evaṃ yena dhammena avitakka -pa- siyā, taṃ na natthi¹. **Tasmāti** yasmā avitakkavicāramattesu kocipi vicārena asampayutto natthi, tasmā. **Teti**

1. Taṃ pana natthi (Ka)

avitakkavicāramattā dhammā. **Ekadhammepi -pa- kato** yathā “appaccayā dhammā asaṅkhatā dhammā”¹ti.

Chaṭṭhanayasampayogavippayogapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattamanaya sampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

306. **Tehi** samudayasaccādīhi khandhattayakhandhekadesādike **sampayutte satipi, sampayuttehi ca vippayutte** rūpanibbānādike tadaññadhamme satipi vippayogābhāvato. Saṅkhepena vuttamatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**na hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tato** lobhasahagatacittuppādato **aññadhammānaṃ** avasiṭṭhānaṃ kusalākusalābyākatadhammānaṃ **khandhādīsu kenaci vippayogo na hi atthi** khandhapañcakādīnaṃ saṅgaṇhanato tesāṃ. **Te eva cittuppādāti** te lobhasahagatacittuppādā eva. **Tadaññadhammānanti** tadaññadhammānampīti pi-saddalopo daṭṭhabbo. **Tathāti** iminā na ca te eva dhammā aḍḍhadutiyāyatanadhātuyo, atha kho te ca tato aññe cāti imammatthaṃ upasaṃharati.

Nanu tadaññabhāvato eva tehi itaresāṃ vippayogo siddhoti āha “**na cā**”ti-ādi. **Tadaññasamudāyehīti** tato lobhasahagatacittuppādato aññasamudāyehi **aññe** lobhasahagatā dhammā vippayuttā na honti. Kasmā? **Samudāye -pa- vippayogābhāvato.** Tassattho—**samudāyena** lobhasahagatatadaññadhammārāsina **ekadesānaṃ** lobhasahagatadhammānaṃ vippayogābhāvato, tathā ye ekadesā hutvā aññesaṃavayavānaṃ samudāyabhūtā, tesaṃca samudāyena vippayogābhāvatoti. Anena samudāyena avayavassa samudāyassa avayavena ca tassa na vippayogo, avayavasessa pana avayavenāti dasseti. **Esa nayoti** yvāyaṃ samudayasacce vutto vidhi, esseva maggasaccasukhindriyādīsu arūpakkhandhekadesattā tesanti dasseti. **Niravasesesūti** abahikatavitakkesu. Vitakko hi samudāyato abahikato. “So hi samudāyo”ti-ādiko vuttanayo labbhatīti āha “**aggahāṇe kāraṇaṃ na dissatī**”ti.

1. Abhi 1. 4 piṭṭhe.

Aññesupi samudayasaccādīsu **vissajjanassa -pa- datṭhabbān**, yato samudayasaccādi idha na gahitanti adhippāyo. Sampayuttādhikāro “aññenā”ti padaṃ sampayuttato aññaṃ vadatīti āha “**asampayuttena asammissanti attho**”ti. Idāni byatirekenapi tamatthaṃ patitṭhāpetum “**adukkhamasukhā -pa- gahitānī**”ti vuttaṃ. **Etena lakkhaṇenā** “asampayuttena asammissan”ti vuttalakkaṇena. **Cittanti** “cittehi dhammehi ye dhammā”ti pañhaṃ upalakkheti. **Sahayuttapadehi**¹ **sattāti** “cetasikehi dhammehi ye dhammā”ti-ādinā cittaena sahayutte dhamme dīpenteḥi padehi āgatā sattapañhā. Tiṇṇaṃ tikapadānamaggahaṇena **ūnoti katvā**. Ye sandhāya “**tike tayo**”ti vuttaṃ. Taṃ pana vedanāpīṭittikesu pacchimaṃ, vitakkattike paṭhamanti padattayaṃ veditabbaṃ.

309. Uddhaṭapadena pakāsiyamānā atthā abhedopacārena “uddhaṭapadan”ti vuttāti āha “**uddhaṭapadena sampayuttehi**”ti. **Tena** ca yathāvuttana uddhaṭapadena. **Manena yuttāti** ettha mananamattattā manodhātu “mano”ti vuttāti āha “**manodhātuyā ekantasampayuttā**”ti.

Sattamanayasampayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Atṭhamanaya vippayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

317. Rūpakkkhandhena vippayuttā nāma cattāro arūpino khandhā, tesāṃ aññehi sampayogo nāma natthi tādisassa aññassa sampayogino abhāvato. Samudāyassa ca ekadesena sampayogo natthīti vuttovāyamatto. Vedanākkhandhādīhi vippayuttaṃ rūpaṃ nibbānañca, tassa kenaci sampayogo natthevāti āha “**rūpakkkhandhādīhi -pa- natthī**”ti. **Tenāti** “rūpakkkhandhena ye dhammā vippayuttā”ti-ādivacanena.

Atṭhamanayavippayuttana sampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Saha sampayuttapadehi (Ka)

9. Navamanaya sampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā

319. “Samāsapadaṃ idan”ti vatvā ayaṃ nāma samāsoti dassento “**yassa khandhādino**”ti-ādimāha, yassa vedanākkhandhādinoti attho. **Yaṃ idha sampayuttaṃ vuttanti** imasmiṃ navamanaye yaṃ dhammajātaṃ sampayuttanti vuttaṃ. **Rūpakkkhandhādīsu araṇantesu** abbhantarabāhiraṃmātikādharmmesūti niddhāraṇe bhummaṃ. **Tañhi** dhammajātaṃ **attanā sampayuttena** vedanākkhandhādinā sayāṃ sampayuttanti niddhāritaṃ. **Ayogoti** asampayogo. **Vakkhati** dasamanaye. Tattha hi “rūpakkkhandhena vedanādayo vippayuttā, tehi rūpakkkhandho vippayutto”ti vatvā nibbānaṃ kathanti codanaṃ sandhāyāha “**nibbānaṃ pana sukhumarūpagatikamevā**”ti vuttaṃ. “Manāyatanaṃ ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttan”ti ettha hi yathā sukhumarūpaṃ viya sarūpato anuddhaṭampi nibbānaṃ kehicītipadena gahitameva hotīti edisesu ṭhānesu nibbānaṃ sukhumarūpagatikanti viññāyati, evamidhāpi “rūpamissakehi vā”ti etena anupādinna-anupādāniyādīhi nibbānamissakehipi asampayogo vutto hotīti daṭṭhabbo. Avikalacatukkkhandhasaṅgāhakehi padehi saḥavattino aññassa sampayogino abhāvato atītānāgatehi ca sampayogo natthevāti tassa ayujjamānataṃ dassento “**vattamānānameva -pa- arūpabhavādīhīti attho**”ti āha. Itareti ye sampayogaṃ labhanti, ke pana te rūpeṇa asammissā arūpekadesabhūtā. Tenāha “**vedanākkhandhādayo**”ti.

Navamanayasampayuttenasampayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamanaya vippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā

353. Ye vippayuttena vippayuttabhāvena pāliyaṃ aggahitā, tesu keci vippayuttassa dhammantarassa abhāvato keci khandhādīhi vippayogasseva asambhavatoti imamatthaṃ dassento “**dhammāyatanādīdhammā**”ti-ādimāha. Tattha **sabbacittuppādagatadhammabhāvatoti** iminā bhinnakālatādivisesavato arūpakkkhandhassa vippayuttassa dhammantarassa abhāvamāha, **anārammaṇamissakabhāvatoti** iminā pana sabbassapi.

Kāmaabhavo upapattibhavo saññibhavo pañcavokārabhavoti ime **cattāro mahābhavā**. **Vippayogābhāvatoti** vippayogāsambhavato. Na hi ye dukkhasaccādīhi vippayuttā, tehi vippayuttānaṃ tesāmyeva dukkhasaccādīnaṃ khandhādīsu kenaci vippayogo sambhavati.

Dasamanayavippayuttenavippayuttenavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Ekādasamanaya saṅgahitena sampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

409. Teti saṅkhārakkhandhadhammā. **Sesehīti** avasiṭṭhehi vedanāsaññāviññāṇakkhandhehi. “**Etena saha sambandho**”ti iminā padānaṃ sambandhadassanamukhena “samudayasaccena ye dhammā sampayuttā”ti pāḷiyā atthavivaraṇaṃ pākaṭataraṃ katvā kehicītipadassatthaṃ kātum “**kehicīti etassa panā**”ti-ādimāha. Atthaṃ dassetuṃ āhāti sambandho. **Visesetvāti** ettha tesāṃ dhammānaṃ taṇhāvajjānaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātupariyāpannatākittanaṃ visesaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, yato te samudayasaccena khandhādīsaṅgahena saṅgahitāti vuttā. Sayāṃ attanā sampayutto na hotīti vuttaṃ “**attavajjehī**”ti. Tena vuttaṃ “cittaṃ na vattabbaṃ cittena sampayuttanti, cittena vippayuttanti”ti. **Sampayogārahehīti** visesaṇaṃ sukhumarūpaṃ nibbānanti dve sandhāya kataṃ, na taṇhādike.

Ekādasamanayasāṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamanaya sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

417. Navamanaye sampayogavisiṭṭhā sampayuttā uddhaṭā, dvādasamanaye ca sampayogavisiṭṭhā saṅgahitāsaṅgahitāti ubhayatthāpi sampayogavisiṭṭhāva gahitāti āha “**dvādasama -pa- labbhanti**”ti.

Dvādasamanayasampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamanaya asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā

448. **Yehīti** rūpakkhandhadhammāyatanādīhi. **Tīhipi** khandhāyatanādisaṅgahehi. Puna **yehīti** arūpabhavādīhi. **Oḷārikāyatanāneva honti** āyatanadhātusaṅgahepihi asaṅgahitattā. **Teti** catuvokārabhavādayo. **Vuttāvasesāti** rūpakkhandhadhammāyatanādīhi avasiṭṭhā. Satipi asaṅgāhakatte tehi asaṅgahitānaṃ sampayogo na sambhavatīti **vedanākkhandhādayo idha** terasamanaye **vissajjanaṃ na ruhanti** nārohanti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “vedanākkhandhena hi khandhādivasena rūpārūpadhammā asaṅgahitā honti, tesaṅca sampayogo nāma natthī”¹ **asaṅgāhakā eva na honti** avikalapaṇcakkhandhādisamudāyabhāvato.

Teti “dukkhasaccādi”²ti ādi-saddena vuttadhammā. **Asabba -pa- siyumi** avitakkāvicārādiddhammā viya. **Na tesaṃ vippayogo natthi** tabbinimuttassa cittuppādassa sambhavato. **Vedanākkhandhena asaṅgahitānaṃ** anārammaṇamissakattā na “vippayogassa atthitāyā”³ti vuttaṃ. Tathā cāha “rūpārūpadhammā asaṅgahitā”⁴ti. **Ubhayābhāvato** sampayogavippayogābhāvato. **Anārammaṇasahitasabbaviññāṇataraṇdhātusampayuttadubhayadhammā** acetasikacetasikalokiyapadādīnaṃ vasena veditabbā.

Terasamanaya-asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamanaya vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā

456. **Dhammasabhāvamattattāti** sabhāvadhammānaṃ dhammamattattā avatthāvisesamattattā.

Samucchiḷḷati etenāti **samucchedo**. Saṅgahādivicārapariniṭṭhānabhūto cuddasamanayo. Tenāha “**pariyosāne naye**”⁵ti. Vissajjetabbadhammavivittā pucchā **moghapucchā**, sā tathābhūtāpi vissajjetabbadhammābhāvassa ñāpikā hotīti āha “**tesaṃ pucchāya moghattā te na labbhanti**”⁶ti. Moghā pucchā etassāti **moghapucchako**. **Aṭṭhamo**

1. Abhi-Ṭṭha 3. 21 piṭṭhe.

nayo tattha sabbapucchānaṃ moghattā. **Tena ca sahā**ti tena aṭṭhamanayena saddhiṃ imasmiṃ osānanaye aṭṭhamanaye ca osānanaye ca **ete** dhammāyatanādayo sabbappakārena na labbhanti. **Vippayogassapi abhāvā**ti tattha kāraṇamāha.

Cuddasamanayavippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātukathāpakaraṇa-anuṭṭikā samattā.

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Mātikāvaṇṇanā

1. “Dhātukatham desayitvā anantaram tassa āha puggalapaññattin”ti vutte tattha kāraṇam samudāgamato paṭṭhāya vibhāvento **“dhammasaṅgahe”**ti-ādimāha. Tattha yadipi dhammasaṅgahe phassādīnaṃ pathavī-ādīnaṃ dhammānaṃ nānāyavicitto anupadavibhāgopi kato, na saṅgaho eva, so pana tesaṃ kusalattikādihetudukāditikadukehi saṅghasandassanattoti vuttam **“dhammasaṅgahe tikadukādivasena saṅgahitānaṃ dhammānaṃ”**ti. Teneva hi tam pakaraṇam **“dhammasaṅgaho”**ti samaññaṃ labhi. Kāmaṇca dhammasaṅgahepi “tasmiṃ kho pana samaye cattāro khandhā hontī”ti-ādinā¹ khandhādivibhāgo dassito, so pana na tathā sātisayo, yathā vibhaṅgapakaraṇeti sātisayaṃ tam gahetvā āha **“Vibhaṅge khandhādivibhāgaṃ dassetvā”**ti, yato tam “vibhaṅgo”tveva paññāyittha. **Dhātukathāyāti** ādhāre bhummaṃ, tathā **“dhammasaṅgahe vibhaṅge”**ti etthāpi. Ādhāro hi saṅghaṇavibhajanappabhedavacanasāṅkhātānaṃ avayavakiriyānaṃ taṃsamudāyabhūtāni pakaraṇāni yathā **“rukkhe sākha”**ti. Karaṇavacanaṃ vā etaṃ, dhātukathāyaṃ karaṇabhūtāyāti attho.

Ettha ca abhiññeyyadhamme desento desanākusalo bhagavā tikadukavasena tāva nesaṃ saṅghaṃ dassento **dhammasaṅgaṇim** desetvā saṅghapubbakattā vibhāgassa tadanantaram khandhādivasena vibhāgaṃ dassento **vibhaṅgaṃ** desesi. Puna yathāvuttavibhāgasāṅghayutte dhamme saṅghāsaṅghādinayappabhedato dassento **dhātukatham** desesi tassā abbhantarabāhiraṃmātikāsarīrakattā. Na hi sakkā khandhādiḥ kusalādiḥ ca vinā saṅghāsaṅghādinayaṃ netunti. Tenāha **“tathāsaṅgahitavibhattā nan”**ti. Evaṃ saṅghato vibhāgato pabhedato ca dhammānaṃ desanā

1. Abhi 1. 26 piṭṭhe.

yassā paññattiyā vasena hoti, yo cāyaṃ yathāvuttadhammupādāno puggalavohāro, tassa ca samayavimuttādivasena vibhāgo, taṃ sabbaṃ vibhāvetuṃ **puggalapaññatti** desitāti idametesāṃ catunnaṃ pakaraṇānaṃ desanānukkamakāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Tesanti dhammānaṃ. **Sabhāvatoti** “phasso vedanā”ti-ādisabhāvato. **Upādāyāti** “puggalo satto poso”ti-ādinā khandhe upādāya. Paññāpanaṃ **yāya** tajjā-upādādibhedāya paññattiyā hoti, **taṃ** paññattiṃ. **Pabhedatoti** khandhādisamayavimuttādivibhāgato. Yāya paññattiyā sabhāvato upādāya ca paññāpananti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivaranto **“tattha ye dhamme”**ti-ādimāha. tattha asabhāvapaññattiyāpi mūlabhūtaṃ upādānaṃ sabhāvadhammo eva, kevalaṃ pana tesaṃ pavatti-ākārabhedasannissayato visesoti dassento **“yedhamme -pa- hoti”**ti āha. Tattha **pubbāpariyabhāvena pavattamāneti** iminā pabandhasannissayataṃ dassento santānapaññattiṃ vadati, **asabhāvasamūhavasenāti** iminā sesapaññattiṃ. Tisso hi paññattiyō santānapaññatti samūhapaññatti avatthāvisesapaññattīti. Tattha pabandho **santāno**. Samudāyo **samūho**. Uppādādiko daharabhāvādiko ca **avatthāviseso**. Tesu asabhāvaggahaṇena vinā pabandhasamūhānaṃ asabhāvatte siddhe asabhāvasamūhavasenāti asabhāvaggahaṇaṃ pabandhasamūhavinimuttapaññattisandassanatthanti tena avatthāvisesapaññattiyā pariggaho vuttoti veditabbo.

Tesanti pubbe yaṃ-saddena parāmaṭṭhānaṃ indriyabaddhadhammānaṃ. Tenevāha **“aññesañca bāhirarūpanibbānānaṃ”**ti. **Sasabhāvasamūhasasabhāvappabhedavasenāti** rūpakkhandhādisasabhāvasamūhavasena cakkhāyatanādisasabhāva visesavasena ca. “Sasabhāvasamūhasabhāvabhedavasenā”ti ca pāṭho tattha **samūhasabhāvoti** sabhāvasantānaṃ avatthāvisesavidhuraṃ samūhavasena lakkhaṇamevāha. Tattha hi khandhapaññattiyāpi sabhāvapaññattitā vuttā. **Tāyāti** āyatanapaññatti-ādippabhedāya sabhāvapaññattiyā. **Vibhattā sabhāvapaññattīti** “phasso phusanā”ti-ādinā¹ vibhattā phassādisabhāvapaññatti. **Sabbāpīti pi**-saddena sabhāvadhammesu sāmāññavasena pavattaṃ kusalādipañattiṃ saṅgaṇhāti. Rūpādidhammānaṃ samūho

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

santānena pavattamāno avatthāvisesasaḥito ekattaggahaṇanibandhano sattoti voharīyatīti so sabhāvadhammo nāma pana na hotīti āha **“puggalapaññatti pana asabhāvapaññatti”**ti. Tāyāti puggalapaññattiyā. Yasmā pana dhammānaṃ pabandho samūho ca dhammasannissitoti vattabbataṃ arahati, tasmā **“pariññeyyādisabhāvadhamme upādāya pavattito”**ti vuttaṃ.

Vijjamānapaññatti pana “sabhāvapaññatti”ti vuttā, **avijjamānapaññatti** “asabhāva paññatti”ti vuttā. **Sabbā paññattiyoti** upādāyapaññattikiccapaññatti-ādayo sabbā paññattiyoti. Yadi sabbā paññattiyoti idha dassitā honti, katharū “puggalapaññatti”ti nāmaṃ jātanti āha **“khandhādipaññattisū”**ti-ādi. **Aññatthā**ti dhammasaṅgahādīsu. **Ye dhammeti** ye khandhādiddhamme. **Paññattiyā vatthubhāvenā**ti paññāpanassa adhiṭṭhānabhāvena. Adhiṭṭhānañhi paññāpetabbadhammā paññāpanassa. Evañca katvā khandhādīhi saddhiṃ puggalo gahito. **Ye dhammeti** vā ye paññattiddhamme. **Paññāpetukāmoti** nikkhipitukāmo vatthubhedato asaṅkarato ṭhapetukāmo. **Paññattiparicchanti** ca vatthubhedabhinnāṃ paññattibhūtaṃ paricchantaṃ. Evamettha attho daṭṭhabbo.

Sāmaññappabhedapaññāpanāti sāmaññabhūtānaṃ visesabhūtānañca atthānaṃ paññāpanā. **Tesanti** atthasaddāpekkhāya pulliṅganiddeso. **Tatthāti** paññāpanāya atthadassanabhūtesu dassanādīsu. **Idamevaṃnāmakanti** idaṃ ruppanādi-atthajātaṃ itthannāmakaṃ rūpakkhandhavedanākkhandhādisamaññaṃ. **Taṃtaṃkoṭṭhāsikakaraṇanti** rūpavedanāditaṃtaṃtatthavibhāgapariyāpannatāpādanaṃ. Tathā saññuppadānamevāti āha **“bodhanameva nikkhipanā”**ti. Bodhanañhi bodhaneyyasantāne bodhetabbassa atthassa ṭhapananti katvā nikkhipanā”ti vuttaṃ. “Paññāpanā”ti-ādinā bhāvasādhanaena vatvā sādhanaantarāmasanena atthantaraparikkappāsāṅkā siyāti taṃ nivāretuṃ **“yo pañāyaṃ -pa-veditabbo”**ti āha. **Tesaṃ tesaṃ dhammānanti** taṃtaṃpaññāpetabbadhammānaṃ. Dassanabhūtāya nāmapaññattiyā **diṭṭhatāya**, ṭhapanabhūtāya **ṭhapitatāya**. **Taṃnimittatanti** tassa dassanassa ṭhapanassa ca nimittakāraṇataṃ. Nimittañhi kattubhāvena voharīyati yathā “bhikkhā vāseti”ti, “ariyabhāvakarāṇi saccāṇi ariyasaccāṇi”ti ca.

Pāliyaṃ anāgatatanti vijjamānatādivisesavacanena saha pāṭhānaruḥhataṃ. **Vijjamānassa satoti** vijjamānassa samānassāti imamattham dassento “**vijjamānabhūtasāti attho**”ti āha. **Tathāti** saccikaṭṭhaparamatthavasena **avijjamānassa** anupalabbhamānassa. Taṃ pana anupalabbhamānataṃ tathā-saddena byatirekavasena dīpitaṃ pākaṭataraṃ kātum “**yathā kusalādīni**”ti-ādimāha. Tattha **vinivattasabhāvānīti** vibhattasabhāvāni. **Upaladdhīti** gahaṇaṃ. **Tenākārenāti** tena rūpavedanādi-ākārena avijjamānassa. **Aññenākārenāti** tato rūpavedanādito aññena tabbinimuttana paññāpetabbapaññāpanākārena vijjamānassa. Paññattiduke vuttameva “ayaṅca vādo sevattthikathāya paṭisiddho”ti-ādinā. **Lokaniruttimattasiddhassāti** ettha **mattaggahaṇaṃ** tassa pañattivatthussa na kevalaṃ vijjamānasabhāvatānivattanatthameva, atha kho viparītaggāhanivattanatthampīti dassento “**anabhinivesena cittenā**”ti āha. Catusaccapañcakkhandhādivinimuttaṃ saccantarakhandhantarādikaṃ **pañcamasaccādikaṃ**. Sace taṃ koci atthīti paṭijāneyya, ayāthāvagahitassa taṃ vācāvattthumattamevassāti dassento āha “**sābhinivesena -pa- vuttan**”ti. Uddese niddese ca sattavantam padhānabhāvena āgamaṇaṃ sandhāyāha “**sarūpato tissannaṃ āgatatan**”ti. Guṇabhāvena pana uddhamśotapaññāvimuttapāsāṇalekhādiggahaṇesu itarāpi tisso pañattiyo imasmiṃ pakaraṇe āgatā eva.

Yathāvuttassa -pa- avirodhenāti “vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti”ti evaṃ vuttappakārassa avilomanena. **Ācariyavādāti** cettha attanomatiyo veditabbā, aññattha pana aṭṭhakathā ca. Yathā ca avirodho hoti, taṃ dassento “**tasmā**”ti-ādimāha. Tattha **avijjamānattā paññāpetabbamattatthena paññattīti** etena “avijjamānā paññatti avijjamānapaññatti”ti imaṃ samāsavikappamāha. **Avijjamānapaññattīti** ettha hi dve samāsā avijjamānassa, avijjamānā vā paññattīti avijjamānapaññatti. Tesu purimena nāmapaññatti vuttā, dutiyena upādāpaññatti-ādibhedā itarāpi. **Sasabhāvaṃ** vedanādikaṃ. **tajjaparamatthanāmālābhatoti** tajjassa tadanurūpassa paramatthassa anvatthassa nāmassa labhanato, anubhavanādisabhāvānaṃ dhammānaṃ paramatthikassa vedanādināmassa labhanattāti

attho. Etena visesanivatti-attho matta-saddo, tena cāyaṃ viseso nivattitoti dasseti. **Parato labhitabbanti** paraṃ upādāya laddhabbaṃ yathā rūpādike upādāya sattoti nissabhāvasamūhasantānādi paññattivatthu. **Ekattenāti** anaññattena. **Anupalabbhasabhāvatā** ñāṇena aggahetabbasabhāvatā, yato te navattabbāti vuccanti.

Sasūkasālirāsi-ādi-ākārena saṅkucitaggo vāsavavāsudevādīnaṃ viya moliviseso kirīṭaṃ, so pana makuṭavisesopi hotiyevāti āha “**kirīṭaṃ makuṭaṃ**”ti. **Sabbasamorodhoti** sabbāsaṃ vijjamānapaññatti-ādīnaṃ channaṃ paññattīnaṃ antokaraṇaṃ. **Saṅkhātābbappadhānattāti** idaṃ lakkhaṇavacanāṃ. Na hi sabbāpi upanidhāpaññattisaṅkhāvasena pavattā, nāpi sabbā saṅkhātābbappadhānā. **Dutiyāṃ tatiyanti**-ādikaṃ pana upanidhāpaññattiyā, **dve tīṇīti**-ādikaṃ upanikkhittapaññattiyā ekadesaṃ upalakkhaṇavasena dassento tassa ca saṅkhyeyyappadhānatāyāha “**saṅkhātābbappadhānattā**”ti. Pūraṇattho hi saddo tadatthadīpanamukhena pūretabbamatthaṃ dīpeti. So ca saṅkhāvisayo padhānovāti dutiyādīnaṃ paññattīnaṃ saṅkhātābbappadhānatā vuttā. Yāva hi dasasaṅkhā¹ saṅkhyeyyappadhānāti. Tathā **dve tīṇīti**-ādīnampi paññattīnaṃ. Saṅkhātābbo pana attho koci vijjamāno, koci avijjamāno, koci saha visuṃ ca tadubhayaṃ missoti **chapi paññattiyo bhajātīti**.

Itarāti upādāsamodhānatajjāsantatipaññattiyo vuttāvasesā upanidhāpaññatti-upanikkhittapaññattiyo ca. Sattarathādibhedā upādāpaññatti, dīgharassādibhedā upanidhāpaññatti ca avijjamānapaññatti. Hatthagatādivisiṭṭhā upanidhāpaññatti, samodhānapaññatti ca avijjamānena-avijjamānapaññatti. Tatheva “suvaṇṇavaṇṇo brahmassaro”ti-ādikā vijjamānagabbhā vijjamānena-avijjamānapaññattiṃ bhajantīti āha “**yathāyogaṃ taṃ taṃ paññattin**”ti. Tena vuttaṃ “dutiyāṃ tatiyāṃ -pa-bhajantī”ti. **Yañhīti**-ādi yathāvutta-upanidhā-upanikkhittapaññattīnaṃ avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvasamatthanaṃ. Tattha **tañca saṅkhānanti** yaṃ “paṭhamaṃ ekaṃ”ti-ādikaṃ saṅkhānaṃ, tañca saṅkhāmukhena gahetabbarūpaṃ. **Ca**-saddena saṅkhyeyyaṃ saṅgaṇhāti. Tampi hi paññāpetabbaṃ paññattīti. Tassā pana paramatthato abhāvo vuttoyeva.

1. Ādasa hi saṅkhyā (?)

Kiñci natthīti paramatthato kiñci natthi. **Tathāti** iminā avijjamānena-avijjamānabhāvanti etaṃ ākaḍḍhati. Tenāha “**nahi -pa- vijjamāno**”ti.

Okāseti avīciparanimmitavasavattīparicchinne padese. So hi kāmādhīṭṭhānato “kāmo”ti vuccati. **Kammanibbattakkhandhesūti** iminā uttarapadalopena kāmabhavaṃ “kāmo”ti vadati. Bhaṇanaṃ saddo cetanā vā, taṃsamaṅgitāya tabbisiṭṭhe puggale bhāṇakoti paññattīti āha “**vijjamānena-avijjamānapaññattipakkhaṃ bhajati**”ti. Yebhuyyena rūpāyatanaggahaṇamukhena rūpasāṅkhātena saṇṭhānaṃ gayhatīti tassa tena abhedopacāraṃ katvā vuttaṃ “**rūpāyatanasaṅkhātena saṇṭhānenā**”ti. Yaṃ abhedopacāraṃ bhinditum ajānantā nikāyantariyā rūpāyatanam saṇṭhānasabhāvaṃ paṭijānanti. “Kiso puggalo, thūlo puggalo, kiso daṇḍo, thūlo daṇḍo”ti-ādinā puggalādinam paññāpanā tathātathāsanniviṭṭhe rūpasāṅkhāte kisādisaṇṭhānapaññatti, na rūpāyatanamatteti āha “**saṇṭhānanti vā rūpāyatane aggahite**”ti. **Paccattadhammanāmavasenāti** “pathavī phasso”ti-ādinā dhammānaṃ taṃtaṃnāmavasena. Kiccapaññatti-ādivibhāgena pavatto ayampi ācariyavādo “kiccapaññatti ekaccā bhūmipaññatti paccattapaññatti asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññatti, liṅgapaññatti ekaccā paccattapaññatti ca avijjamānapaññatti, ekaccā kiccapaññatti vijjamānena-avijjamānapaññatti, ekaccā bhūmisaṇṭhānapaññatti vijjamānena vā avijjamānena vā avijjamānapaññatti”ti dassitattā “dhammakathā itthilingan”ti-ādinam vijjamānenavijjamānapaññattibhāvo, avijjamānena-avijjamānapaññattibhāvo ca dassitanayoti āha “**sabbasaṅgāhakoti daṭṭhabbo**”ti. Upādāpaññatti-ādivibhāvo cettha kiccapaññatti-ādinam kiccapaññatti-ādivibhāvo ca tāsam yathārahaṃ vibhāvetabbo.

2. **Saṅkhepappabhedavasenāti** “yāvatā pañcakkhandhā”ti sabbepi khandhe khandhabharvasāmaññena saṅkhipanavasena, “yāvatā rūpakkhandho”ti-ādinā khandhānaṃ tato sāmaññato pakārehi bhindanavasena ca. **Ayaṃ atthoti** ayaṃ paññattisaṅkhāto attho. Sāmaññato vā hi dhammānaṃ paññāpanam hoti visesato vā. Viseso cettha attano sāmaññāpekkhāya veditabbo, visesāpekkhāya pana sopi sāmaññaṃ sampajjatīti “kittāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti”ti pucchāya saṅkhepato

vissajjanavasena “yāvatā pañcakkhandhā”ti vuttanti tatthāpi “khandhānaṃ khandhapaññattī”ti ānetvā yojetabbanti āha **“yāvatā -pa- paññattī”**ti. “Yāvatā pañcakkhandhā, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti. Yāvatā rūpakkkhandho -pa- viññāṇakkhandho, ettāvatā khandhānaṃ khandhapaññattī”ti evamettha pāliyojanā kātabbā. Evañhi saṅkhepato pabhedato ca khandhapaññatti vissajjitā hoti. Tathā hi imasseva atthassa aṭṭhakathāyaṃ vuttabhāvaṃ dassento **“yattakena -pa- ādikenā”**ti āha. **Tatthā**ti tasmim̐ vissajjanassa atthavacane, tasmim̐ vā vissajjanapāṭhe tadatthavacane ca. **Pabhedanidassanamattanti** pabhedassa udāharaṇamattam̐. **Avuttopi sabbo** bhūtopādiko, sukhādiko ca pabhedo. Taṃ pana bhūmimukhena dassetuṃ **“rūpakkkhandho kāmāvacaro”**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbam̐.

Evam̐ aṭṭhakathāyaṃ āgatanayena pāliyā atthayojanaṃ dassetvā idāni taṃ pakārantarena dassetuṃ **“ayaṃ vā”**ti-ādi vuttam̐. Tattha **ayaṃ vā**ti vuccamānaṃ sandhāyāha. **Etthā**ti etasmim̐ khandhapaññattivissajjane. **Idanti** idaṃ padaṃ. **Yattako -pa- khandhapaññattiyā pabhedoti** iminā saṅkhepato vitthārato ca khandhānaṃ pabhedam̐ patipaññattivibhāgoti dassitaṃ hoti. Tenāha **“vatthubhedena -pa- dasseti”**ti. **Pakaraṇantareti** vibhaṅgapakaraṇe. Tattha hi sātisaṃyānaṃ khandhānaṃ vibhāgapaññatti vuttā. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ **“sammāsambuddhena hi -pa- kathitā”**ti. Ettha ca paṭhamanaye samukhena, dutiye vatthumukhena paññattiyā vibhāgā dassitāti ayametesam̐ viseso.

Esa nayoti iminā khandhapaññattiyā vuttamattham̐ āyatanapaññattiyādīsū atidisati. Tattha **“yāvatā pañcakkhandhā”**ti, **“khandhānaṃ khandhapaññattī”**ti idaṃ paññattiniddesapāliyā ādipariyosānaggahaṇamukhena dassanaṃ. **“Yāvatā dvādasāyatanāni”**ti, **“āyatanānaṃ āyatanapaññattī”**ti imassa attho **“yattakena paññāpanena saṅkhepato dvādasāyatanāni”**ti etena dassito, **“yāvatā cakkhāyatanan”**ti-ādikassa pana **“pabhedato cakkhāyatanan”**ti-ādikenāti. Tattha **“cakkhāyatanam̐ -pa- dhammāyatanan”**ti pabhedanidassanamattametam̐. Etena avuttopi sabbo saṅgahito hotīti **“tatrāpi dasāyatanā kāmāvacarā”**ti-ādi vuttam̐. Ayaṃ vā ettha pāliyā atthayojanā—“yāvatā”ti idaṃ sabbehi

padehi yojetvā “yattakāni dvādasāyatanāni -pa- yattako dvādasannaṃ āyatanānaṃ, tappabhedānañca cakkhāyatanādīnaṃ pabhedo, tattako āyatanānaṃ āyatanapaññattiyā pabhedo”ti pakaraṇantare vuttena vatthupabhedena āyatanapaññattiyā pabhedaṃ dassetīti-ādinaṃ itarapaññattīsupi nayo yojetabbo.

7. “Cha paññattiyo -pa- puggalapaññattī”ti imaṃ apekkhitvā “kittāvatā -pa- ettāvatā indriyānaṃ indriyapaññattī”ti ayaṃ pālīpadeso niddesopi samāno pakaraṇantare vatthubhedena vuttaṃ khandhādipaññattippabhedaṃ upādāya uddesoyeva hotīti āha **“uddesamattenevāti attho”**ti.

Mātikāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Niddesavaṇṇanā

1. Ekakaniddesavaṇṇanā

1. Paccanīkadhammānaṃ jhāpanaṭṭhena jhānaṃ, tato suṭṭhu vimuccanaṭṭhena vimokkhoti nipariyāyena jhānaṅgāneva vimokkhoti aṭṭhakathā-adhippāyo. Tīkākārena pana “abhibhāyatanāṃ viya sasampayuttaṃ jhānaṃ vimokkho”ti maññaṃānena **“adhippāyenāhā”**ti vuttaṃ. Jhānadhammā hi sampayuttadhammehi saddhimyeva paṭipakkhato vimuccanti, na vinā, tathā abhirativasena ārammaṇe nirāsaṅkappavattipīti adhippāyo. Yathā vā jhānaṅgānaṃ jhānapaccayena paccayabhāvato saviseso jhānapariyāyo, evaṃ vimokkhakiccayogato tesaṃ saviseso vimokkhapariyāyo, tadupacārena sampayuttānaṃ veditabbo.

Paṭhamasamaṅgibhāvatthanti paṭilābhaṃ sandhāyāha. “Phusitvā viharatīti paṭilābhivā iriyatī”ti hi vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ “yena hi saddhim -pa- paṭiladdhā nāma hontī”ti tehi sādhetabbasahajātādipaccayaalābhoyevettha paṭilābho daṭṭhabbo. Yathā phasso yattha uppanno, taṃ ārammaṇaṃ phusatīti vuccati, evaṃ sampayuttadhammepi taṃsabhāvattatī āha **“samphassena phusanatthan”**ti. Tassa “vivaratī”ti iminā sambandho.

Itarehīti upacāraṃpīti-ādinā upacārapurimappaṇāparappaṇānaṃ paṭilābhakāraṇanti vacanehi. **Itare kāraṇattheti** “upacārena -pa- phusatiyevā”ti vutte kāraṇatthadīpake atthe. Phusati phalaṃ adhigacchati etāyati kāraṇabhāvassa phusanāpariyāyo veditabbo.

Paṭhamatthamevāti samaṅgibhāvatthameva. **Tāni aṅgānīti** iminā jhānaakoṭṭhāsabhāvena vuttadhammāyeva gahitā, na phassapañcamaka-indriyaṭṭhakādibhāvenatī vuttaṃ **“sesā -pa- saṅgahitānī”**ti. **Evaṃ satīti** sukhasaṅkhātājhānaṅgato vedanāsomanassindriyānaṃ sesitabbabhāve sati. Evañhi nesaṃ phassakatā itarassa phassitabbatāva siyā. Tenāha **“sukhassa phusitabbattā”**ti. **Vedayitādhipateyyaṭṭhehīti**

ārammaṇānubhavanasaṅkhātena vedayitasabhāvena, tasseva sātavisesasaṅkhātena sampayuttehi anuvattanīyabhāvena ca.

Upaṇijjhāyanabhāvopi yathāvuttavedayitādhipateyyaṭṭhavisitṭho oḷārikassa ārammaṇassa nijjhāyanabhāvo. Abhinnaśabhāvopi hi dhammo purimavisitṭhapaccayavisesasambhavana

visesena bhinnākāro hutvā visiṭṭhaphalabhāvaṃ āpajjati. Yathekaṃyeva kammaṃ cakkhādiniḃbattihetubhūtaṃ kammaṃ. Tena vuttaṃ **“vedayitā -pa- vuttattā”**ti. **Āṅgānī**ti nāyaṃ tapparabhāvena bahuvacananiddeso anantabhāvato, kevalaṅca āṅgānaṃ bahuttā bahuvacanaṃ, tena kiṃ siddhaṃ? Paccekampi yojanā siddhā hoti. Tena vuttaṃ **“paccekampi yojanā kātābbā”**ti. Yadi **“sukhaṃ ṭhapetvā”**ti yojanāyaṃ sesā tayo khandhā honti, sesā tayo, cattāro ca khandhā hontīti vattabbaṃ siyāti? Na, catūsu tiṇṇaṃ antogadhattā. Tenāha **“sabbayojanā -pa- vuttan”**ti.

2. **Asamayavimokkhenā**ti heṭṭhāmaggavimokkhenā. So hi lokiya vimokkho viya dhigamavaḷaṇṇanattamaṃ pakappetabbasamayavisesābhāvato evaṃ vutto. Aggammagga vimokkho pana ekaccāsavavimuttivacanato idha nādhippeto. Tenāha **“ekacce āsavā parikkhīṇā hontī”**ti. **Ekaccehi āsavehi vimuttoti** diṭṭhāsavādīhi samucchadavimuttiyā vimutto. **Asamaya -pa- lābhenā**ti yathāvutta-asamayavimokkhassa upanissayabhūtaṃ adhigamena. Tato eva **sātisayena**, ekaccehi kāmāsavehi vimutto vikkhambhanavasenaṃ attho. **So eva** ekaccasamayavimokkhalābhi yathāvutto **samayavimutto** asamayavimokkhavisesassa vasena samayavimokkhapaññattiyā adhippetattā. **Soti** asamayavimokkhūpanissayasamayavimokkhalābhī. **Tena** sātisayena samayavimokkhenā. **tathāvimuttova hotīti** ettha **īti**-saddo hetu-attho. Yasmā tathāvimutto hoti, tasmā samayavimuttapaññattim laddhuṃ arahatīti pariññātattamaṃ hetunā paṭiṭṭhāpeti. Byatirekamukhenapi tamattamaṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **“puthujano panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **samudācārabhāvatoti** samudācārassa samudācārassa sambhavato. **Soti** jhānalābhī puthujjano.

Yadi punarāvattakadhammatāya puthujjano samayavimuttoti na vutto, tadabhāvato kasmā arahā tathā na vuttoti āha **“arahato panā”**ti-ādi. **Tadākāraṇabhāvanti** tesaṃ vimokkhānaṃ, tassa vā samayavimuttibhāvassa akāraṇabhāvaṃ. **Sabboti** sukkhavipassakopi samathayānikopi aṭṭhavimokkhalābhīpi. Bahi-abbhantarabhāvā apekkhāsiddhā, vattu adhippāyavasena gaṇetabbarūpā cāti āha **“bāhirānanti lokuttarato bahibhūtānaṃ”**ti.

3. **Rūpato aññaṃ na rūpanti** tattha rūpapaṭibhāgaṃ kasiṇarūpādi rūpa-saddena gahitanti tadanñāṃ paṭhamatatiyāruppavisayamattaṃ arūpakkhandhanibbānavinimuttaṃ arūpa-saddena gahitaṃ daṭṭhabbāṃ. Paṭipakkhabhūtehi kilesaccorehi amūsitabbaṃ jhānameva **cittamañjūsāṃ**. **Samādhinti** vā samādhisīsenā jhānameva vuttanti veditabbaṃ.

4. **Attano anurūpena pamādenāti** ettha anāgāmino adhikusalesu dhammesu asakkacca-asātaṇṇakiriyādinā. Khīṇāsavassa pana tādisena pamādapatirūpakena, tādisāya vā asakkaccakiriyāya. Sā cassa ussukkābhāvato veditabbā. Paṭippassaddhasabbussukkā hi te uttamapurisā. **Samayena samayanti** samaye samaye. Bhummatthe hi etaṃ karaṇavacanaṃ upayogavacanaṃ. **Anipphattitoti** samāpajjituṃ asakkuṇeyyato. **Assāti** “tesañhi”ti-ādinā vuttassa imassa aṭṭhakathāvacanassa. **Tenāti** yathābhatena suttena.

5. Yenādhippāyena **“dhammehī”ti vattabbanti** vuttaṃ, taṃ vivaranto **“idhā”ti-ādimāha**. Tattha **idhāti** “parihānadhammo aparihānadhammo”ti etasmiṃ padadvaye. **Tatthāti** “kuppadhammo akuppadhammo”ti padadvaye. Sati vacananānatte attheva vacanatthanānattanti āha **“vacanatthanānattamattena vā”ti**. Vacanatthaggaṇaṃamukhena gahetabbassa pana vibhāvanatthassa natthettha nānattaṃ, yato tesaṃ pariyāyantaratāsiddhi.

7-8. **Samāpatticetanāti** yāya cetanāya samāpattiṃ nibbatteti samāpajjati ca. Tenāha **“tadāyūhanā”ti**. Ārakkhapaccupaṭṭhānā satīti katvā āha **“anurakkhaṇā -pa- satī”ti**. Tenāha “ekārakkho satārakkhena cetasā viharatī”ti. tathā hi sā “kusalā kusalānaṃ dhammānaṃ gatiyo samannesatī”ti vuttā.

11. Aggamaggaṭṭhopi itaramaggaṭṭhā viya anupacchinnabhayattā bhayūparatavohāraṃ labhatīti āha **“arahattamaggaṭṭho ca -pa- bhayūparato”ti**.

12. **Kecīti** tihetukapaṭisandhike mandabuddhike sandhāyāha. Tena vuttaṃ **“duppaññāti iminā gayhantī”ti**. Dubbalā paññā yesaṃ te duppaññāti.

14. Niyatadhammasamannāgatasseva paccayavisesena niyatadhammapaṭilābhoti āha **“yattha -pa- hontī”**ti. **Tadabhāvāti** niyatāniyatavomissāya pavattiyā abhāvā.

16. **Pariyādiyitabbānī**ti pariyādakena maggena khepetabbāni. Taṇhādīnaṃ palibudhanādikiriyaṃ matthakappattiyā sīsabhāvo veditabbo, nibbānassa pana visaṅkhārabhāvato saṅkhārasīsātā. Tenāha **“saṅkhāravivekabhūto nirodho”**ti. Keci pana **“saṅkhārasīsāṃ nirodhasamāpattī”**ti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ paññattimattassa sīsabhāvānupapattito taduddhaṇca saṅkhārappavattisabbhāvato. **Saha viyāti** ekajjhaṃ viya. Etena sama-saddassa atthamāha. Sahattho hesa sama-saddo. **Sāmsiddhidassanenāti** sāmsiddhiyā niṭṭhānassa uparamassa dassanena.

Idhāti imissā puggalapaññattipāliya, imissā vā tadaṭṭhakathāya. **Kilesapavattasīsānanti** kilesasīsapavattasīsānaṃ. Tesu hi gahitesu itarampi pariyādiyitabbaṃ kilesabhāvena pariyādiyitabbatāsāmaññena ca gahitameva hotīti kilesavaṭṭapariyādānena maggassa itaravaṭṭānampi pariyādiyaṇaṃ. Vaṭṭupacchedakena maggeneva hi jīvitindriyampi itaravaṭṭānampi pariyādiyaṇaṃ. Vaṭṭupacchedakena maggeneva hi jīvitindriyampi anavasesato nirujjhatīti. Kasmā panettha pavattasīsāṃ visuṃ gahitanti codanaṃ sandhāyāha **“pavattasīsampi”**ti-ādi. Odhiso ca anodhiso ca kilesapariyādāne sati sijjhamānā paccavekkhaṇavārā tena nipphādetabbāti vuttā. Tenevāha **“kilesapariyādānasseva vārā”**ti. Idāni tamatthaṃ āgamena sādiento **“vimuttasmin”**ti-ādimāha. **Cuticittena** hotīti idaṃ yathāvuttassa kilesapariyādānasamāpanabhūtassa paccavekkhaṇavārassa cuticittena paricchinnattā vuttaṃ, tasmā cuticittena paricchadakena paricchinnaṃ hotīti attho.

17. **Tiṭṭheyyāti** na upagaccheyya. Tṭhānaṃ hi gatinivatti. Tena vuttaṃ **“nappavatteyyā”**ti.

18. Payirupāsānāya bahūpakārattā **payirupāsitabbattā**.

20. Aggavijjā yassa anadhigatavijjādvayassa hoti, so ce pacchā vijjādvayaṃ adhigacchati, tassa paṭhamāṃ adhigatavijjādvayassa viya

atevijjatābhāvā yadipi nippariyāyatā¹ tevijjatā, paṭhamam
adhigatavijjādvayassa pana sā savisesāti dassento “**yāya katakiccatā**”ti-
ādimāha. Tattha **aggavijjāti** āsavakkhayañāṇam, aggamaggañāṇameva vā
veditabbam. Sā ca tevijjatāti yojanā.

22. **Tatthevāti** saccābhisambodhe eva.

24. **Tanti** nirodhasamāpattilābhino ubhatobhāgavimuttatāvacaṇam.
Vuttalakkhaṇūpapattikoti dvīhi bhāgehi dve vāre vimuttoti evam
vuttalakkhaṇena upapattito yuttito samannāgato. **Eseva nayoti** yathā
catunnam arūpasamāpattīnam ekekato nirodhato ca vuṭṭhāya arahattaṃ
pattānam vasena pañca ubhatobhāgavimuttā vuttā, tathā sekkhabhāvaṃ
pattānam vasena pañca kāyasakkhino hontīti katvā vuttam.

Dassanakāraṇāti iminā “disvā”ti ettha tvā-saddo hetu-atthoti dasseti
yathā “sīham disvā bhayaṃ hotī”ti-ādīsu. Dassane sati parikkhayo, nāsatīti
āha “**dassanāyattaparikkhayattā**”ti. **Purimakiriyāti** āsavānaṃ khayakiriyāya
purimakiriyā. Samānakālattepi hi kāraṇakiriyā phalakiriyāya purimasiddhā
viya voharīyati. **Tato** nāmakāyato muccanato. Yato hi yena muccitabbam,
taṃ nissitohotīti vuttam “**nāmanissitako**”ti. **Tassāti** kāyadvayavimuttiyā
ubhatobhāgavimuttabhāvassa. Arūpaloke hi tñitārahantavasenāyamatto
vutto. Tenāha “**sutte hī**”ti-ādi.

Dvīhi bhāgehīti vikkhambhanasamucchedabhāgehi. **Dve vāreti**
kilesānaṃ vikkhambhanasamucchindanavasena dvikkhattum. **Kilesehi**
vimuttoti idaṃ paṭhamatatiyavādānaṃ vasena vuttam, itaraṃ dutiyavādassa.
Arūpajjhānaṃ yadipi rūpasaññādīhi vimuttaṃ taṃsamatikkamādinā
pattabbattā, pavattinivārakehi pana kāmacchandādīhiyevassa vimutti
sātisayāti dassento “**nīvaraṇasaṅkhātanāmakāyato vimuttan**”ti āha. Yañcāpi
arūpajjhānaṃ rūpaloke vivekaṭṭhatāvasenapi rūpakāyato vimuttaṃ, taṃ pana
rūpapaṭibandhachandarāgavikkhambhaneneva hotīti vikkhambhanameva
padhānanti vuttam

1. Nippariyāyā (Ka)

“rūpaṭaṇhāvikkhambhanena rūpakāyato ca vimuttattā”ti. **Ekadesena ubhatobhāgavimuttaṃ nāma hoti** samucchadavimuttiyā abhāvā.

25. “Sattisayo”ti viya samudāye pavatto vohāro avayavepi dissatīti dassento āha “**aṭṭhavimokkhekadesena -pa- vuccatī**”ti.

26. **Phuṭṭhānanti** phassitānaṃ, adhigatānanti attho. **Antoti** antasadiso phassanāya parakālo. Tadanantaro hi tappariyosāno viya hotīti. Kālavisayo cāyaṃ anta-saddo, na pana kālattho. Tenāha “**adhippāyo**”ti. **Nāmakāyekadesatoti** nīvaraṇasaṅkhātānāmākāyekadesato. **Ālocito pakāsito viya hoti** vibandhavikkhambhanena ālocane¹ pakāsane samatthassa ñāṇacakkhuno adhiṭṭhānasamuppādānato. **Na tu vimuttoti** vimuttoti na vuccateva.

28. **Idaṃ pana nayanti** “apica tesaṃ”ti-ādinā āgatavidhiṃ. **Yena visesenāti** yena kāraṇavisesena. **Soti** diṭṭhippattasaddhāvimuttānaṃ yathāvutto pañāya viseso. **Paṭikkhepo kato** kāraṇassa avibhāvitattā. Ubhatobhāgavimutto viya, paññāvimutto viya vā sabbathā avimuttassa sāvasesavimuttiyampi diṭṭhippattassa viya paññāya sātisayāya abhāvato **saddhāmattena vimuttabhāvo** daṭṭhabbo. **Saddhāya adhimuttoti** idaṃ āgamanavasena saddhāya adhiḥabhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, maggādhigamato panassa paccakkhameva ñāṇadassanaṃ.

31. Sototi ariyamaggassa nāmaṃ”ti nippariyāyena taṃsamaṅgī sotāpannoti adhippāyena codako “api-saddo kasmā vutto”ti codanaṃ uṭṭhāpetvā “**nanu**”ti-ādinā attano adhippāyaṃ vivarati. Itaro “**nāpannan**”ti-ādinā pariharati. **Samannāgato eva nāma** lokuttaradhammānaṃ akuppasabhāvattā. **Itarehīti** dutiyamaggaṭṭhādīhi. **So evāti** paṭhamaphalaṭṭho eva. **Idhāti** imasmiṃ sattakkhattuparamaniddese. Sotaṃ vā ariyamaggaṃ ādito panno adhigatoti sotāpannoti vuccamāne

1. Ālocito (Ka)

dutiyamaggaṭṭhādīnaṃ nattheva sotāpannabhāvāpatti. Sutte pana **sotaṃ** ariyamaggaṃ **ādito** mariyādaṃ amuñcivāva **panno** paṭipajjatīti katvā maggasaṃgī “sotāpanno”ti vutto. Pariyāyena itaropi tassa aparihānadhammattā sotāpannoti veditabbaṃ.

Pahīnāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇāya samudayasaccaṃ viya dukkhasaccampi paccavekkhitāṃ hoti saccadvayapariyāpannattā kilesānanti āha “**catusaccapaccavekkhaṇādīnaṃ**”ti. Ādi-saddena phalapaccavekkhaṇa-uparimaggaphaladhamme ca saṅgaṇhāti.

32. **Mahākulamevā**ti uḷārakulameva vuccati “kulīno kulaputto”ti-ādīsu viya.

33. Sajjhānako aparihīnajjhāno kālakato brahmalokūpago hutvā vaṭṭajjhāsayo ce, uparūpari nibbattitvā nibbāyatīti āha “**anāgāmisabhāgo**”ti. Yato so jhānānāgāmīti vuccati. Tenāha “**anāvattidhammo**”ti.

36. Parayoge tvā-saddo tadanto hutvā “**parasaddayoge**”ti vutto, appatvāti vuttaṃ hotīti “**appattaṃ hutvā**”ti iminā vuccati.

37. **Tenā**ti “upahaccā”ti padena. Nanu ca vemajjhātikkamo “**atikkamitvā vemajjhan**”ti iminā pakāsito hotīti adhippāyo.

40. **Taṇhāvaṭṭasotā** taṇhāvaṭṭabandhā. **Tassā**ti sotassa. Sambandhe cetāṃ sāmivacanāṃ. Uddhamṣotassa uparibhavūpagatā ekaṃsīkāti āha “**yattha vā tattha vā gantvā**”ti. **Tassā**ti uddhamṣotassa. **Tatthā**ti avihesu.

Lahusālahusagatikāti lahukālahukāyugatikā, lahukālahukañāṇagatikā vā.

Uppajjitvāva nibbāyanakādīhīti ādi-saddena “ākāsaṃ laṅghitvā nibbāyatī”ti-ādīnā vuttā tisso upamā saṅgaṇhāti. Antarā-upahaccaparinibbāyīhi adhimattatā, uddhamṣotato anadhimattatā ca

asaṅkhārasasaṅkhārāparinibbāyīnaṃ na veditabbāti yojanā. **Te evā**ti antarā-upahaccaparinibbāyī-uddhamṣotā eva. Yadi evaṃ

asaṅkhārasasaṅkhārāparinibbāyīnaṃ upamāvācanena tato mahantatarehi kasmā vuttanti codanaṃ sandhāyāha “**tato mahanta -pa- dassanattā**”ti.

Tenāti “no cassa, no ca me siyā”ti vacanena. **Tenā**ti vā yathāvuttena tassa atthavacanena. **Imassa dukkhassā**ti imassa sampati vattamānassa viññāṇādidukkhassa. **Udayadassanaṃ** ñāṇaṃ. **Catūhipī**ti “no cassā”ti catūhi padehi. **Yaṃ atthī**ti yaṃ paramatthato vijjati. Tenāha “**bhū**taṃti **sasabhāvan**”ti, bhūtaṃti khandhapañcakanti attho. Yathāha “bhūtamidanti bhikkhave samanupassathā”ti¹. **Vivaṭṭamānaso** viviccamānahadayo taṇhādisotato nivattajjhāsayo. **Upekkhako hotī**ti cattabhariyo viya puriso bhayaṃ nandiṇca pahāya udāsino hoti.

Avisiṭṭheti hīne. **Visiṭṭheti** uttame. “Bhave”ti vatvā “sambhave”ti vuccamānaṃ avuttavācakaṃ hotīti dassento “**paccuppanno**”ti-ādimāha. **Bhū**tameva **vuccatī**ti yaṃ bhūtaṃti vuccati, tadeva bhavoti ca vuccati, bhavati ahoṣīti vā. Sambhavati etasmāti **sambhavo**. **Tadāhāro** tassa bhavassa paccayo. **Anukkamena maggapaññāyā**ti vipassanānukkamena laddhāya ariyamaggapaññāya. **Tenā**ti sekkhena.

Ekakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dukaniddesavaṇṇanā

63. **Kassacī**ti kassacipi. **Kathañcī**ti kenaci pakārena, vikkhambhanamattenāpīti vuttaṃ hoti. **Ajjhattaggahaṇassā**ti attānaṃ adhikicca uddissa pavattaggāhassa.

83. **Purimaggahitaṃ**ti “karissati me”ti-ādinā cittena paṭhamam gahitaṃ. **Taṃ katanti** taṃ tādisaṃ upakāraṃ. Puññaphalaṃ upajīvanto kataññupakkhe tiṭṭhatīti vuttaṃ “**puññaphalaṃ anupajīvanto**”ti.

90. Guṇapāripūriyā paripuṇṇo yāvadattho idha tittoti āha “**niṭṭhitakiccatāya nirussukko**”ti.

Dukaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 1. 326 piṭṭhe.

3. Tikaniddesavaṇṇanā

91. **Sesasaṃvarabhedenā**ti kāyikavācasikavīttikkamato sesena saṃvaravināsenā. So pana dvāravasena vuccamāno manodvāriko hotīti āha “**manosaṃvarabhedenā**”ti. Idāni taṃ pakārabhedena dassento “**satisaṃvarādibhedena vā**”ti āha, muṭṭhasaccāḍḍipavattiyāti attho. Yaṃ kiñci sabhāvabhūtaṃ caritampi “sīlan”ti vuccatīti akusalassapi sīlapariyāyo vutto.

94. **Samānavisayānanti** paṭhamaphalādiko samāno evarūpo visayo etesanti samānavisayā, tesam.

107. **Tadattho** tappayojano lokuttarasādhakoti attho. **Tassa** paramatthasāsanassa. **Mūlekadesattā**ti mūlabhāvena ekadesattā.

118. **Unnaḷo** uggatatucchamāno.

123. Sīlassa anuggaṇhanam aparisuddhiyam sodhanam apāripūriyam pūraṇaṇcāti āha “**sodhetabbe ca vaḍḍhetabbe cā**”ti. **Adhisīlam nissāyāti** adhisīlam nissayam katvā uppannapaññāya.

124. **Gūthasadisattameva dasseti**, na gūthakūpasadisattanti adhippāyo. Gūthavaseneva hi kūpassapi jigucchaniyatāti. Ayaṇca attho gūtharāsiyeva gūthakūpoti imasmiṃ pakkhe navattabbo siyā.

130. Sarabhaṅgasatthārādayo rūpabhavādikāmādipariññam katvā paññapento lokiyaṃ pariññam sammadeva paññapentīti āha “**yebhuyyena na sakkontī**”ti. Asamatthabhāvaṃ vā sandhāya no ca paññāpetum sakkontīti vuttanti yojanā.

Tikaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Catukkaniddesavaṇṇanā

133. **Parenā**ti aññena, āṇattenāti attho. **Āṇattiyā attanā cāti** āṇāpakassa āṇattiyā, attanā ca āṇattena kataṃ tañca tassa āṇāpakassa yaṃ vacīpayogena katanti yojanā. **Āṇattiyā pāpassāti** āṇāpanavasena pasutapāpassa.

148. **Desanāya** karanabhūtāya. **Dhammānanti** desanāya yathābodhetabbānaṃ sīlādiddhammānaṃ.

152. **Anantaranti** ñāṇassa upaṭṭhitanti anantaraṃ vuttaṃ. Kiṃ pana tanti āha “**vacanan**”ti. **Lujjatīti** idaṃ yena kāraṇena loka-saddo tadatthe pavatto, taṃ dassetīti āha “**kāraṇayuttan**”ti.

156. **Sahitāsahitassāti** kusalasaddayogena sāmivacanāṃ bhummattheti dassento āha “**sahitāsahiteti attho**”ti. Sahitabhāsanena desakasampatti, sahitāsahitakosallena sāvakasampatti veditabbā. Parisasampattipi ñāṇasampannassa dhammakathikassa paṭibhānasampadāya kāraṇaṃ hotīti āha “**sāvakasampattiyā bodhetuṃ samatthatāyā**”ti.

157. **Kusaladhammehīti** samathavipassanādhammehi. **Catuttho vutto**, yo neva saṅghaṃ nimanteti, na dānaṃ deti.

166. **Yamidaṃ “kālenā”ti vuttanti** “yo tattha avaṇṇo, tampi bhaṇati kālena. Yopi tattha vaṇṇo, tampi bhaṇati kālenā”ti yaṃ idaṃ pāḷiyaṃ vuttaṃ, **tatra tasmim vacane** vākye **yo** puggalo “kālena bhaṇatī”ti vutto, **so kīdisoti** vicāraṇāya tassa dassanattaraṃ “kālaññūhotī”ti-ādi pāḷiyaṃ vuttanti dassento saṅgahe āhāti yojanā.

168. **Pubbuppannapaccayavipattīti** tasmim attabhāve paṭhamuppannapaccayavipatti. Tesaṃ vipatti pavattappaccayavipattīti yojanā.

173. **Tesanti** pahīnāvasiṭṭhakilesānaṃ. **Vimuttidassanameva** hoti vimutti-atthattā taṃdassanassa.

174. **Tantāvutānaṃ vatthānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ.

178. **Nāmakāyoti** nāmasamūho. **Idameva ca dvayanti** sīlasaṃvarapūraṇaṃ, sājīvāvītikkamanañcāti idameva dvayaṃ. **Tatoti** sājīvāvītikkamanato. Kathāya haliddarāgādisadisatāti yojanā. Tenāha “**na puggalassā**”ti.

179. **Iti-saddenāti** “dārumāsako”ti ettha vutta-iti-saddena. **Evam̐pakāreti** imināpi salākādiḥ saṅgaṇhāti.

181. **Avisaṭasukhanti** avikkhepasukhaṃ¹.

187. **Khandhadhammesūti** saṅkhatadhammesu. **Tadalābhenāti** maggaphalālābhena. **Atthenāti** silādi-atthena.

Catukkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcakaniddesavaṇṇanā

191. **Yathā tesu paṭipajjitabbanti** tesu pañcasu puggalesu yathārahaṃ upameyyopamādassanamukhena hitūpadesapaṭipattiyā yathā aññehi paṭipajjitabbanti attho. Kiriyaṇvācī ārambha-saddo adhippeto, na “ārambhakattussa kasāvapucchā”ti-ādīsu viya dhammavācīti āha “**ārambhakiriyaṇvācako saddo**”ti. “Nirujjhanti”ti vuttattā “**maggakiccavasena**”ti vutaṃ.

192. **Gahaṇaṃ** “evametan”ti sampaṭicchanaṃ.

199. **Na evaṃ sambandho** asamānajatikattā.

Pañcakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Avivaṭamukhanti avikkhepamukhaṃ (Ka)

6. Chakkaniddesavaṇṇanā

202. **Idaṃ** saccābhisambodhādikaṃ **saṅgahitaṃ** hoti phalassa hetunā avinābhāvato. Tenāha “**sāman**”ti-ādi. **Anācariyakena attanā uppāditenā**ti idaṃ sabbaññutaññāṇe vijjamānaguṇakathanā, na tabbidhuradhammantaranivattanaṃ tathārūpassa aññassa abhāvato. Tenassa sācariyakatā, parato ca uppatti paṭikkhittāti imamatthamāha “**tatthā**”ti-ādinā. Tattha **sācariyakattaṃ** parūpadesahetukatā, **parato uppatti** upadesena vināpi sannissāya nibbattīti ayametesāṃ viseso.

Chakkaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sattakaniddesavaṇṇanā

203. **Kusalesu dhammesū**ti ādhāre bhummaṃ, na visayeti dassento “**kusalesu dhammesu antogadhā**”ti āha. Idāni visayalakkhaṇaṃ etaṃ bhummaṃti dassento “**bodhipakkkhiyadhammesu vā**”ti-ādimāha. “**Tadupakāratāyā**”ti idaṃ kusalesu dhammesu sādhetabbesūti imamattham sandhāya vuttaṃ. **Ummujjanapaññāyā**ti ummujjāpanapaññāya, ummujjanākārena vā pavattapaññāya. **Tenāvā**ti ummujjanamattattā eva. Yathā hi ñāṇuppādo saṃkilesapakkhato ummujjanaṃ, evaṃ saddhuppādoṇi āha “**saddhāsaṅkhātameva ummujjanan**”ti. **Cittavāro**ti cittappabandhavāro. Paccekam ṭhānavipassanāpataṇapātipatigādhappattiniṭṭhattā tesāṃ puggalānaṃ “**aneke puggalā**”ti vuttaṃ. Kasmā? Tenattabhāvena arahattassa aggahaṇato. **tatoyapuggalādibhāvanti** ummujjitvā ṭhitapuggalādibhāvaṃ.

Sattakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasakaniddesavaṇṇanā

209. **Sotāpannādayoti** vuttavisesayuttā
 sotāpannasakadāgāmijhānānāgāmino. **Asā -pa- panā**ti ettha **pana**-saddo
 visesatthadīpano. Tena “ajjhattasamyojanānaṃ samucchinnattā”ti idaṃ
 visesaṃ dīpetīti veditabbaṃ.

Dasakaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalapaññattipakaraṇa-anuṭṭikā samattā.

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Samudāye ekadesā antogadhāti samudāyo tesaṃ adhiṭṭhānabhāvena vutto yathā “rukkhe sākha”ti dasseti “**kathāsamudāyassā**”ti-ādinā. Tattha **kathānanti** tisso kathā vādo jappo vitaṇḍati. Tesu yena pamāṇatakkehi¹ pakkhapaṭipakkhānaṃ paṭiṭṭhāpanapaṭikkhepā honti, so **vādo**. Ekādhikaraṇā hi aññamaññaviruddhā dhammā pakkhapaṭipakkhā yathā “hoti tathāgato paraṃ maraṇā, na hoti tathāgato paraṃ maraṇā”ti². Nānādhikaraṇā pana aññamaññaviruddhāpi pakkhapaṭipakkhā nāma na honti yathā “aniccaṃ rūpaṃ, niccaṃ nibbāna”ti. Yena chalaṇātiniggahaṭṭhānehi pakkhapaṭipakkhānaṃ paṭiṭṭhāpanaṃ paṭikkhepārambho, so **jappo**. Ārambhamatamevettha, na atthasiddhīti dassanattamaṃ ārambhaggahaṇaṃ. Yāya pana chalaṇātiniggahaṭṭhānehi paṭipakkhapaṭikkhepāya³ vāyamanti, sā **vitaṇḍā**. Tattha atthavikappupapattiyā vacanavighāto **chalaṇa**⁴ yathā “navakambaloyaṃ⁵ puriso, rājā no sakkhi”ti evamādi. Dūsanabhāsā **jātayo**, uttarapatirūpakāti attho. **Niggahaṭṭhānāni** parato āvibhavissanti. Evaṃ vādajappavitaṇḍappabhedāsu tīsu kathāsu idha vādakathā “kathā”ti adhippetā. Sā ca kho aviparītadhammatāya paṭiṭṭhāpanavasena, na viggāhikakathābhāvenāti veditabbaṃ. **Mātikāṭhapanenevā**ti uddesadesanāya eva. **Ṭhapitassā**ti desitassa. Desanā hi desetabbamatthaṃ vineyyasantānesu ṭhapanato nikkhipanato ṭhapanam, nikkhepoti ca vuccati.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Samānatakkehi (Ka) pamāṇatakkasādhanopālabho siddhantāviruddho pañcāvayavopapanno pakkhapaṭipakkhapaṭikkhepā vādo (Nyāyadassane 1. 2. 1 suttaṃ)

2. Dī 1. 26 piṭṭhe.

3. Paṭipakkhapaṭipakkhepā (Ka) Nyāyadassane 1. 2. 2 suttaṃ passitabbaṃ.

4. Nyāyadassane 1. 2. 10 suttaṃ passitabbaṃ.

5. Navakappaloyaṃ (Ka)

Nidānakathāvaṇṇanā

Parinibbānameva -pa- vuttaṃ. Abhinnaśabhāvampi hi atthaṃ tadanñādharmato viśesābodhanatthaṃ aññaṃ viya katvā voharanti yathā “attano sabhāvaṃ dhārentīti dhammā”ti¹. **Sāti** asaṅkhatā dhātu.

Karaṇabhāvena vuttā yathāvuttassa upasamassa sādakatamabhāvaṃ sandhāya. **Dhammavādi -pa- dubbalatā vuttā** tathārūpāya paññāya bhāve tādisānaṃ pakkhabhāvābhāvato. **Laddhiyāti** “atthi puggalo saccikaṭṭhaparamatthena, parihāyati arahā arahattā”ti-ādiladdhiyā. **Suttante**hīti devatāsaṃyuttādīhi. **Liṅgākappabhedam** parato sayameva vakkhati.

Bhinditvā mūlasaṅgahanti mūlasaṅgītiṃ vināsetvā, bhedaṃ vā katvā yathā sā ṭhitā, tato aññathā katvā. **Saṅgahitato vā aññatrāti** mūla-aṅgītiyā saṅgahitato aññatra. Tenāha “**asaṅgahitaṃ suttan**”ti. **Nītatthaṃ** yathārutavasena viññeyyatthattā. **Neyyatthaṃ** vipariṇāmadukkhātādivasena niddhāretabbatthattā. **Tīhi ṭhānehīti** “sūrā satimanto idha brahmacariyavāso”ti² evaṃ vuttehi tīhi kāraṇehi. **Aññaṃ sandhāya bhaṇitanti** ekaṃ pabbajjāsaṅkhātāṃ brahmacariyavāsaṃ sandhāya bhaṇitaṃ. **Aññaṃ atthaṃ ṭhapayimsūti** sabbassapi brahmacariyavāsassa vasena “natthi devesu brahmacariyavāso”ti-ādikaṃ³ aññaṃ atthaṃ ṭhapayimsu. Suttañca aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ tato aññaṃ sandhāya bhaṇitaṃ katvā ṭhapayimsu, tassa atthañca aññaṃ ṭhapayimsūti evamettha yojanā veditabbā. **Suññatādīti ādi-**saddena aniccatādiṃ saṅgaṇhāti.

Gambhīraṃ ekadesaṃ mahāpadesaparivārādiṃ. **Ekacce sakalaṃ abhidhammaṃ vissajjimsu** chaḍḍayimsu seyyathāpi suttantikā. Te hi taṃ na jinavacananti vadanti. **Kathāvatthussa savivādatteti-**ādi heṭṭhā nidānatṭhakathāya āgatanayaṃ sandhāya vuttaṃ. Keci pana puggalapaññattiyāpi savivādattaṃ maññanti. “**tatīyasaṅgītito pubbe pavattamānānaṃ vasenā**”ti idaṃ kasmā vuttaṃ, nanu tatīyasaṅgītito pubbepi taṃ mātīkārūpena pavattateva? Niddesaṃ vā sandhāya tathā vuttanti veditabbaṃ. **Aññānīti** aññākārāni abhidhammapakaraṇādīni akarimsu, pavattantānīpi tāni aññathā katvā paṭhimsūti

1. Abhi-Ṭṭha 1. 81 piṭṭhe.

2. Am 3. 198 piṭṭhe.

3. Abhi 4. 80 piṭṭhe.

attho. **Mañjusirī**ti idaṃ kasmā vuttaṃ. Na hi taṃ nāmaṃ piṭakattayaṃ anuvattantehi bhikkhūhi gayhati? Itarehi gayhamānampi vā sāsānikapariññehi na sāsānāvācaram gayhatīti katvā vuttaṃ. **Nikāyanāmanti** mahāsaṃghikādinikāyanāmaṃ, duttaguttādivaggaṇāmaṃca.

Saṅkantikānaṃ bhedo¹ **suttavādī**ti saṅkantikānaṃ anantare eko nikāyabhedo suttavādī nāma bhijjīthha. **Sahā**ti ekajjhaṃ katvā, gaṇiyamānāti attho.

Uppanne vāde sandhāyāti tatiyaśāṅgītikāle uppanne vāde sandhāya. **Uppajjanaketi** tato paṭṭhāya yāva saddhammantaradhānā etthantare uppajjanake. **Suttasahassāharaṇa**ñcetha paravādabhañjanatthaṇca sakavādapaṭiṭṭhāpanatthaṇca. Suttekaḍḍhesopi hi “suttan”ti vuccati samudāyavohārassa avayavesupi dissanato yathā “paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭho”ti ca. Te panettha suttapadesā “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti-ādinā² āgatā veditabbā.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Bheda (Mūlaṭṭikāyaṃ)

2. Am 1. 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

1. Puggalakathā

1. Suddhasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

1. Sambarādīhi pakappitavijjā, tathābhisaṅkhātāni osadhāni ca “māyā”ti vuccanti, idha pana māyāya āhitavisesā abhūtaññeyyākārā adhippetāti dassento “**māyāya amaṇi-ādayo maṇi-ādi-ākārena dissamānā māyāti vuttā**”ti āha. Saccaññeva saccikaṇ, so eva attho aviparītassa ñāṇassa visayabhāvaṭṭhenāti **saccikaṭṭho**. Tenāha “**bhūtaṭṭho**”ti. Aviparītabhāvato eva paramo padhāno atthoti **paramattho**, ñāṇassa paccakkhabhūto dhammānaṃ aniddisitabbasabhāvo. Tena vuttam “**uttamattho**”ti.

Atthīti vacanasāmaññenāti “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”ti-ādīsu¹ “atthī”ti pavattavacanasāmaññena. Atthavikappupapattiyā vacanavighāto chalanti vadanti. **Paṭiṭṭham pacchindantoti** hetum dūsento, ahetum karontoti attho. Hetu hi paṭiññāya paṭiṭṭhāpanato paṭiṭṭhā, tam pana hetum atthamattato dassento “**yadi saccikaṭṭhenā**”ti-ādimāha. Payogato pana dūsanena saddhim parato āvi bhavissati. **Okāsaṃ adadamānoti** yathānurūpaṃ yuttim vuttum avasaraṃ adento. Atha vā **paṭiṭṭham pacchindanto**, paṭiññam eva parivattentoti attho. Upalabbhati puggaloti hi sakavādim uddissa paravādino paṭiññāva na yuttā appasiddhattā visesitabbassa. Tenevāha “**anupalabbhaneyyato na tava vādo tiṭṭhatīti nivattento**”ti. **Rūpaṇca upalabbhati -pa- dassetīti** etena paravādinā adhippetahetuno viparītatthasādhakattam dasseti.

Upalabbhamānaṃ nāma hotīti ākārato tamākāravantānaṃ anaññattāti adhippāyo. **Aññathāti** ākāra-ākāravantānaṃ bhede. **Etissāti** “tato so puggalo upalabbhati saccikaṭṭhapatramaṭṭhenā”ti

1. Am 1. 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

evaṃ vuttāya dutiyapucchāya. **Esa visesoti** yo yathāvutto dvinnam pucchānaṃ visayassa sabhāvākārabhedo, esa dvinnam pucchānaṃ viseso. Sabhāvadhammānaṃ sāmāññalakkhaṇena abhinnānampi salakkhaṇato bhedoyevāti aññadhammassa aññenākārena na kadācīpi upalabbho bhaveyya. Yadi siyā, aññattameva na siyāti ruppanādisapaccayādi-ākārena anupalabbhamānopi puggalo attano bhūtasabhāvaṭṭhena upalabbhatevāti vadantaṃ paravādināṃ pati “yo saccikaṭṭho”ti-ādi codanā anokāsāti dassento āha “**yathā pana -pa- niggaho ca na kātabbo**”ti. Tattha **niggahoti** “ājānāhi niggahan”ti evaṃ vuttaniggaho, parājayāropanena paravādino niggaṇhananti attho.

Svāyaṃ pana yasmā tassa vādāparādhahetuko, tasmā taṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ dosāparādhapariyāyehi vibhāvito. Avajānanaṃ hettha niggahaṭṭhānaṃ. Tathā hi paṭiññāhāni, paṭiññāntaraṃ, paṭiññāvirodho, paṭiññāsaññāso, hetvantaraṃ, atthantaraṃ, niratthakaṃ, aviññātattamaṃ, asambandhattamaṃ, appattakālaṃ, ūnaṃ, adhikaṃ, punaruttaṃ, ananubhāsaṃ, aviññātamaṃ, appaṭibhā, vikkhepo, matānuññā, anuyuñjītabbassa upekkhanaṃ, ananuyuñjītabbassa anuyogo, apasiddhantaraṃ, hetvābhāsā cāti **dvāvīsati** niggahaṭṭhānāni nāyavādino vadanti¹.

Tattha visadisūdāharaṇadhammānujānanaṃ paṭhamudāharaṇe **paṭiññāhāni**. Paṭiññātattapaṭisedhe² tadanñātthaniddeso **paṭiññāntaraṃ**. Paṭiññāviroddahetukittanaṃ **paṭiññāvirodho**. Paṭiññātattāpanayanaṃ **paṭiññāsaññāso**³. Avisesavutte hetumhi paṭisiddhe visesahetukathanāṃ **hetvantaraṃ**. Adhikatattānupayogi-atthakathanāṃ **atthantaraṃ**. Mātikāpāṭho viya atthahīnaṃ **niratthakaṃ**. Tikkhattuṃ vuttampi sakkhipaṭivādīhi aviditaṃ **aviññātattamaṃ**. Pubbāparavasena sambandharahitaṃ **asambandhattamaṃ**. Avayavavipallāsavacanaṃ **appattakālaṃ**. Avayavavikalaṃ **ūnaṃ**. Adhikahetūdāharaṇaṃ **adhikaṃ**. Ṭhapetvā anuvādaṃ saddatthānaṃ punappunaṃ vacanaṃ atthāpannavacanaṃ **punaruttaṃ**. Parisāya viditassa tīhi vuttassa apaccudāhāro **ananubhāsaṃ**. Yaṃ

1. Nyāyadassane 5. 2. 1 suttaṃ passitabbaṃ.

2. Paṭiññātattapaṭisedhe (Ka) Nyāyadassane 5. 2. 3 suttaṃ pana passitabbaṃ.

3. Paṭiññāpaññāso (Ka) paṭiññāsaṃnyāso (saṃ + ni + asa + ṇa)
iti Nyāyadassane 5. 2. 5 sutte.

vādinā vuttaṃ parisāya viññātaṃ paṭivādinā duviññātaṃ, taṃ **aviññātaṃ**. Tamvādinā vattabbe vutte paravādinō paṭivacanassa anupaṭṭhānaṃ **appaṭibhā**. Kiccantarappasaṅgena kathāvicchindanaṃ **vikkhepo**. Attano dosānujānanaṃ parapakkhassa dosappasañjanaṃ¹ paramatānujānanaṃ **matānuññā**. Niggahappattassa niggaṇhanaṃ **anuyuñjittabbassa upekkhanaṃ**. Sampayuttaniggahassa aniggahaṭṭhāne ca niggaṇhanaṃ **anuyuñjittabbassa anuyogo**. Ekaṃ siddhantamanujānitvā aniyamato tadanñāsiddhantakathāppasañjanaṃ **apasiddhantaram**². Asiddhā anekantikā viruddhā ca **hetvābhāsā**, hetupatirūpakāti attho. Tesaṅca kathanāṃ niggahaṭṭhānanti.

Imesu **dvāvīsatiyā** niggahaṭṭhānesu idaṃ paṭiññāya apanayanato sayameva paccakkhānato paṭiññāsaññāso nāma niggahaṭṭhānaṃ. Tenevāha “**avajānaneva niggahaṃ dasseti**”ti. **Asiddhattāti** etena paccakkhato anumānato ca puggalassa anupalabbhamāha. Na hi so paccakkhato upalabbhati. Yadi upalabbheyya, vivādo eva na siyā, anumānampi tādisaṃ natthi, yena puggalaṃ anumineyyuṃ. Tathā hi taṃ sāsāniko puggalavādī vadeyya “puggalo upalabbhati, atthi puggalo”ti bhagavatā vuttatā rūpavedanādi viya. Yaṃ hi bhagavatā “atthi”ti yadi vuttaṃ, taṃ paramatthato atthi yathā taṃ rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ. Yaṃ pana paramatthato natthi, na taṃ bhagavatā “atthi”ti vuttaṃ yathā taṃ pakativādi-ādināṃ pakati-ādīti, taṃ micchā. Ettha hi yadi vohārato puggalassa atthibhāvo adhippeto, siddhaṃ sādhanāṃ, atha paramatthato, asiddho hetutathā avuttatā, Viruddho ca tassa aniccasaṅkhatapaṭiccasamuppannādi bhāvāsādhanaṃ rūpavedanādīsu tathā diṭṭhattāti-ādinā tassa ahetukabhāvasseva pākaṭabhāvato.

Yaṃ pana bāhirakā puthu aññatitthiyā vadanti. Attheva ca paramatthato attā ñāṇābhidhānassa pavattiyā nimittabhāvato rūpādi viya. Atha vā attātirittapadatthantaro rūpakkhando khandhasabhāvattā yathā taṃ itarakkhandhā. Yaṃ hettha padatthantaram, so puggaloti adhippāyo.

1. Dosappasañjanaṃ (Ka) sapakkhadosaṭṭyupagamā parapakkhadosappasaṅgo matānuññā, Nyāyadassane 5. 2. 21 suttaṃ.

2. Appasiddhantaram (Ka) siddhantamabhyupeccānīyamā kathāpasaṅgo apasiddhanto, Nyāyadassane 5. 2. 23 suttaṃ.

Ettha ca purimassa hetuno paññattiyā anekantikatā asiddhatā ca. Na hi asato sakavādinam pati paramatthato ñāṇābhidhānappavattiyā nimittabhāvo sijjhati. Vohārato ce, tadasiddhasāadhanatā rūpādisabhāvavinimuttarūpopi puggalo na hotīti evamādiviruddhatthatā. Pacchimassa pana hetuno sādhetabbatthasāmaññapariggahe siddhasāadhanatā, rūpakkhandhato padatthantarato paramatthantarabhūta vedanādisambhavassa icchitattā ca. Tabbisesapariggahe ca sakavādinam pati udāharaṇābhāvo paraparikappitajīvapadatthavirahato. Itarakkhandhānam vedanādicinimutta-ubhayasiddhajīvapadatthasahitopi rūpakkhandho na hoti itarakkhandhā viyāti viruddhatthatā ca.

yaṃ pana kāṇādā “sukhādīnam nissayabhāvato”ti anumānam vadanti¹, te idaṃ vattabbā—kiṃ sukhādīnam attani paṭibaddham yato sukhādinissayatāya attā anumīyati. Yadi uppādo, evaṃ sante sabbepi sukhādayo ekato eva bhavēyyuṃ kāraṇassa sannihitabhāvato aññanirapekkhato ca. Atha aññampi kiñci indriyādikāraṇantaramapekkhitabbaṃ, tadeva hotu kāraṇam, kimaññena adiṭṭhasāmatthiyena parikappitena payojanam. Atha pana tesam attādhīnā vuttīti vadeyyuṃ, evampi na sijjhati udāharaṇābhāvato. Na hi rūpādivinimutto tādiso koci sabhāvadhammo sukhādisannissayabhūto atthi, yato attano attatthasiddhiyā udāharaṇam apadisēyyuṃ. Iminā nayena asamāsapadābhidheyyattāti-ādīnampi ayuttattā nivāretabbā. Tathā “aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā”ti iminā ca pakati-aṇu-ādīnampi bāhiraparikappitānam asiddhatā vuttāvāti veditabbā. Kathaṃ pana tesam asiddhīti? Pamāṇena anupalabbhanato. Na hi paccakkhato pakati siddhā kapilassapi isino tassa apaccakkhabhāvassa kāpilehi anuññāyamānattā².

Yaṃ pana “atthi padhānam bhedaṇam anvayadassanato sakalakalāpamattam viyā”ti te anumānam vadanti. Iminā hi bhedaṇam satvādīnam³ vijjamānapadhānatā paṭiññātā. Ettha ca vuccate—sakalādīnam padhānam tabbibhāgehi kiṃ aññattam, udāhu anaññanti, kiñcettha yadi aññattam, sabbo loko padhānamayoti samavairodho siyā, saṇṭhānabhedena aññattha

1. Nyāyadassane 1. 1. 10 suttaṃ; Visesikadassane 3. 2. 4 suttañca passitabbaṃ.

2. Saṃkhyadassane 1. 60 suttaṃ passitabbaṃ.

3. Saddādīnam (Ka)

paṭijānanato na dosoti ce? Taṃ na, valayakaṭakādisaṇṭhānabhedepi kanakābhedadassanato. Na hi saṇṭhānaṃ vatthubhedanimittaṃ tassa anupādānattā. Yaṃ yassa bhedanimittaṃ, na taṃ tassa anupādānaṃ yathā suvaṇṇamattikādighaṭṭādīnaṃ suvaṇṇaghaṭṭo mattikāghaṭṭo koseyyapaṭo kappāsapaṭoti ca sādhetabbaḍḍhammarahitaṇca udāharaṇaṃ. Na hi padhānekakāraṇapubbakattaṃ sakalādīnaṃ pakativādino siddhaṃ, nāpi kāpilānaṃ kathaṇci aññattānujānanato. Anaññatte pana udāharaṇābhāvo. Na hi tadeva sādhetabbaṃ tadeva ca udāharaṇaṃ yuttaṃ, anvayadassanampi asiddhaṃ. Na hi tadeva tena anvitaṃ yujjati. Padhānena anvayadassanampi asiddhaṃ paravādinoti guṇassa padhānassa ananujānanato. Atha yaṃ kiñci kāraṇaṃ padhānaṃ “padhīyati ettha phalaṇ”ti, evampi asiddhameva kāraṇe phalassa atthibhāvānanujānanato, hetuno ca asiddhanissayatāparābhimatabhedānanujānanato. Atha visesena kāraṇāyattavuttitā phalassa sādhiyati, na kiñci viruddhaṃ dhammānaṃ yathāsakaṃ paccayenapaṭiccasamuppattiyā icchitattāti.

Apica pakativādino “satvarajataṃasaṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ guṇānaṃ samabhāvo pakati¹, sā ca niccā satvādivisamasabhāvato aniccato mahatādivikārato anaññā”ti paṭijānanti. Sā tesāṃ vuttappakārā pakati na sijjhati tato viruddhasabhāvato vikārato anaññattā. Na hi assassa visāṇaṃ dīghaṃ, taṇca rassato govisāṇato anaññanti vuccamānaṃ sijjhati. Kiñca bhiyyo? Tiṇṇaṃ ekabhāvābhāvato. Satvādiguṇattayato hi pakatiyā anaññattaṃ icchantānaṃ tesāṃ satvādīnampi pakatiyā anaññattaṃ āpajjati, na ca yuttaṃ tiṇṇaṃ ekabhāvoti. Evampi pakati na sijjhati. Kathaṃ? Anekadosāpattito. Yaḍhi byattasabhāvato vikārato abyattasabhāvā pakati anaññā, evaṃ sante hetumantatā aniccataṃ abyāpitā sakiriyatā anekataṃ nissitatā līngatā sāvayavatā paratantratātī² evamādayo aneke dosā pakatiyā āpajjanti, na jātivikārato anaññā paṭijānitabbā. Tathā ca sati samayavirodhoti kappanāmattaṃ pakatīti asiddhā sāti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

1. Saṃkhyadassane 1. 61 suttaṃ passitabbaṃ.

2. Saṃkhyadassane 1. 18. 1, 124 suttāni passitabbāni.

Pakatiyā ca asiddhāya taṃnimittakabhāvena vuccamānā mahatādayopi asiddhā eva. Yathā ca pakati mahatādayo ca, evaṃ issarapajāpatipurisakālasabhāvanīyatiyadicchādayopi. Etesu hi issaro tāva na sijjhati upakārassa adassanato. Sattānaṃ hi jātiyaṃ mātāpitūnaṃ bījakhettabhāvena kammaṣṣa hīnatādivibhāgākaraṇena, tato parañca utu-āhārānaṃ brūhanupatthambhanena, indriyānaṃ dassanādikiccasāadhanena upakāro dissati, na, evamissarassa. Hīnatādivibhāgākaraṇamissarassāti ce? Taṃ na, asiddhattā. Yathāvutto upakāraviseso issaranimmitto, na kammunāti sādhanīyametaṃ. Itaratrāpi samānametanti ce? Na, kammato phalānīyamasiddhattā. Sati hi katūpacite kammasmim tattha yaṃ akusalaṃ, tato hīnatā, yaṃ kusalaṃ, tato paṇītatāti siddhametaṃ. Issaravādināpi hi na sakkā kammaṃ paṭikkhipitum.

Apicetassa lokaviccittassa issaranimmānabhāve bahū dosā sambhavanti. Kathaṃ? Yadi sabbamidaṃ lokaviccittaṃ issaranimmitaṃ, saheva vacanena pavattitabbaṃ, na kamena. Na hi sannihitakāraṇānaṃ phalānaṃ kamena uppatti yuttā, kāraṇantarāpekkhāya issarassa sāmattiyaḥāni. Cakkhādīnaṃ cakkhuviññāṇādīsu kāraṇabhāvo na yutto. Karotīti hi kāraṇanti. Issaro eva ca kārakoti sabbakāraṇānaṃ kāraṇabhāvahāni. Yehi puthuvisesehi issaro pasīdeyya, tesaṃca sayamkāratā āpajjati, tathā sabbesaṃ hetukānaṃ kāraṇabhāvo. Yañcetaṃ nimmānaṃ, tañcassa attadatthaṃ vā siyā, paratthaṃ vā siyā. Attadatthatāyaṃ attano issarabhāvahāni akatakkicatāya isitāvasitābhāvato. Tena vā nimmitena yaṃ attano kātabbaṃ, taṃ kasmā sayameva na karoti. Paratthatāyaṃ pana paro nāmettha loko evāti kimatthiyaṃ tassa nirayādirogādivisādinimmānaṃ. Yā cassa issaratā, sā sayamkatā vā siyā paramkatā vā ahetukā vā. Tattha sayamkatā ce, tato pubbe anissarabhāvāpatti. Paramkatā ce, pacchāpi anissarabhāvāpatti sa-uttaratā ca siyā. Ahetukā ce, na kassaci anissaratāti evamissarassapi asiddhi veditabbā.

Tathā ca issaro, evaṃ pajāpati puriso ca. Nāmamattameva hettha viseso. Tehi vādīhi pakappitaṃ yadidaṃ “pajāpati puriso”ti.

Taṃnimittakaṃ pana lokappavattiṃ icchantānaṃ pajāpativāde purisavāde ca issaravāde viya dosā asiddhi ca vidhātābā. Yathā cete issarādayo, evaṃ kālōpi asiddho lakkhaṇābhāvato. Paramatthato hi vijjamānānaṃ dhammānaṃ sabhāvasaṅkhātānaṃ lakkhaṇaṃ upalabbhati. Yathā pathaviyā kathinatā, na evaṃ kālassa, tasmā natthi paramatthato kāloti. Kālavādī panāya “vattanālakkhaṇo kālo”ti. So vattabo “kā panāyaṃ vattanā”ti. So āha “samayamuhuttādīnaṃ pavattī”ti. Tampi na, rūpādīhi atthantarabhāvena aniddhāritattā. Paramatthato hi aniddhāritasabhāvassa vattanālakkhaṇatāyaṃ sasaviṣāṇādīnampi taṃlakkhaṇatā āpajjeyya.

Yaṃ pana vadanti kāṇādā “aparasmīṃ aparāṃ yugapadi ciraṃ khippamiti kālalingānīti¹ liṅgasabbhāvato atthi kālo”ti, taṃ ayuttaṃ liṅgino anupalabbhamānattā. Siddhasambandhesu hi liṅgesu liṅgamattaggahaṇena liṅgini avabodho bhayeyya. Na ca kenaci aviparītacetāsā tena liṅgena saha kadāci kālasaṅkhāto liṅgi gahitapubboti. Ato na yuttaṃ “liṅgasabbhāvato atthi kālo”ti. “Aparasmīṃ aparāṃ”ti-ādikassa visesassa nimittabhāvato yuttanti ce? Na, paṭhamajātatādinimittakattā tassa. Na ca paṭhamajātatādi nāma koci dhammo atthi aññatra samaññāmattatoti nattheva paramatthato kālo. Kiñca bhiyyo, bahūnaṃ ekabhāvāpattito. Atītādivibhāgena hi lokasamaññāvasena bahū kālabhedā. Tvaṃ cetāṃ ekaṃ vadasīti bahūnaṃ ekabhāvābhāvato nattheva paramatthato kālo. Tathā ekassa anekabhāvāpattito. Yo hi ayaṃ ajja vattamānakālo, so hiyyo anāgato ahosi, sve atīto bhavissati. Hiyyo ca vattamāno ajjā atīto ahosi, tathā sve vattamānopi aparajja. Na cekasabhāvassa anekasabhāvatā yuttāti asiddho paramatthato kālo. Dhammappavattiṃ pana upādāya kappanāmattasiddhāya lokasamaññāya atītādivibhāgato voharīyatīti vohāramattakoti daṭṭhabbo.

Sabhāvanīyatīyadicchādyopi asiddhā. Kimkāraṇā? Lakkhaṇābhāvā. Na hi sabhāvato niyatīyadicchā sambhavati. Aññathā evaṃvidho

1. Visesikadassane 2. 2. 6 suttaṃ.

koci bhāvo atthi ce, tesam sabhāvasaṅkhātena lakkhaṇena bhavitabbaṃ, paṭiṭṭhāpakahetunā ca na catthi. Kevalaṃ panete vādā vimaddiyamānā ahetuvāde eva tiṭṭhanti, na cāhetukaṃ lokavicittaṃ visesābhāvappasaṅgato. Ahetukabhāve hi pavattiyā yvāyaṃ naraśuranirayatiracchānādīsu indriyādīnaṃ viseso, tassa abhāvo āpajjati, na cāyaṃ paṇḍitehi icchito. Kiṃca? Diṭṭhabhāvato. Diṭṭhā hi cakkhādito cakkhuviññāṇādīnaṃ bijādito aṅkurādīnaṃ pavatti, tasmāpi hetutovāyaṃ pavatti. Tathā pure pacchā ca abhāvato. Yato yato hi paccayasāmaggito yaṃ yaṃ phalaṃ nibbattati, tato pubbe pacchā ca na tassa nibbatti sambhavati, kiṃca bahunā. Yadi ahetuto pavatti siyā, ahetukā pavattīti imāpi vācā yathāśakapaccayasamavāyato pure pacchā ca bhaveyyuṃ, na ca bhavanti aladdhappaccayattā, majjhe eva ca bhavanti laddhappaccayattā. Evaṃ sabbepi saṅkhatā dhammāti na sijjhati ahetuvādo. tasmīṃca asiddhe pavattiyā ahetubhāvo viya ahetupariyāyavisesabhūtā sabhāvaniyatiyadicchādayopi asiddhā eva hontīti veditabbā.

Yaṃ pana kāṇādā “paramāṇavo niccā, tehi dvi-aṇukādiphalaṃ nibbattati, taṃca aniccaṃ, tassa vasenetarṃ lokavicittan”ti vadanti¹, tampi micchāparikappamattaṃ. Na hi paramāṇavo nāma santi aññatra bhūtasāṅghātā. So pana aniccova, na ca niccato aniccassa nibbatti yuttā tassa kāraṇabhāvānupapattito tathā adassanato ca. Yadi ca so kassaci kāraṇabhāvaṃ gaccheyya, anicco eva siyā vikārāpattito. Cāyaṃ sambhavo atthi, yaṃ vikāraṃ anāpajjantameva kāraṇaṃ phalaṃ nibbatteyyāti. Vikārañce āpajjati, kutassa niccatāvakaśo, tasmā vuttappakārā paramāṇavo sattā aniccā, aññepi niccādibhāvena bāhirakehi parikappitā asiddhā evāti veditabbaṃ. Tena vuttaṃ **“dhammappabhedato pana aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā”**ti.

Etthāha “yadi paramatthato puggalo na upalabbhati, evaṃ pana puggale anupalabbhamāne atha kasmā bhagavā ‘atthi puggalo attahitāya paṭinno’ti², ‘cattārome bhikkhave puggalā santo saṃvijjamānā

1. Visesikadassane sattamaparicchede paṭhamakaṇḍe passitabbaṃ.

2. Am 1. 407, 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

lokasmin'ti¹ ca tattha tattha puggalassa atthibhāvaṃ pavedesī"ti. Vineyyajjhāsayavasena. Tathā tathā vinetabbānaṃ hi puggalānaṃ ajjhāsayavasena vineyyadamanakusalo satthā dhammaṃ desento lokasamaññānurūpaṃ tattha tattha puggalaggahaṇaṃ karoti, na paramatthato puggalassa atthibhāvato.

Apica **aṭṭhahi** kāraṇehi bhagavā puggalakathaṃ katheti hirottappadīpanatthaṃ, kammassakatādīpanatthaṃ, paccattapurisakāradīpanatthaṃ, ānantariyadīpanatthaṃ, brahmavihāradīpanatthaṃ, pubbenivāsadīpanatthaṃ, dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ, lokasammutiyā appahānatthañcāti. “Khandhā dhātū āyatanāni hiriyanti ottappanti”ti hi vutte mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti “kimidaṃ khandhā dhātū āyatanāni hiriyanti ottappanti nāmā”ti. “Itthi hiriyati ottappati, puriso, khattiyo, brāhmaṇo”ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **hirottappadīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā kammassakā dhātuyo āyatanāni”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā **kammasa katādīpanatthampi** puggalakathaṃ katheti. “Veḷuvanādayo mahāvihārā khandhehi kārapitā, dhātūhi, āyatanehi”ti vuttepi eseṇa nayo. Tathā “khandhā mātaraṃ jīvitaṃ voropenti, pitaraṃ, arahantaṃ, ruhiruppādakammaṃ saṃghabhedakammaṃ karonti, dhātuyo, āyatanāni”ti vuttepi, “khandhā mettāyanti, dhātuyo, āyatanāni”ti vuttepi, “khandhā pubbenivāsaṃ anussaranti, dhātuyo, āyatanāni”ti vuttepi eseṇa nayo. Tasmā bhagavā **paccattapurisakāradīpanatthaṃ ānantariyadīpanatthaṃ brahmavihāradīpanatthaṃ pubbenivāsadīpanatthañca** puggalakathaṃ katheti. “Khandhā dānaṃ paṭiggaṇhanti dhātuyo, āyatanāni”ti vuttepi mahājano na jānāti, sammohaṃ āpajjati, paṭisattu vā hoti “kimidaṃ khandhā dhātū āyatanā paṭiggaṇhanti nāmā”ti. “Puggalo paṭiggaṇhāti”ti pana vutte jānāti, na sammohaṃ āpajjati, na paṭisattu hoti, tasmā bhagavā **dakkhiṇāvisuddhidīpanatthaṃ** puggalakathaṃ katheti. Lokasammutiñca buddhā bhagavanto nappajjanti lokasamaññāya lokābhilāpe ṭhitāyeṇa dhammaṃ desenti, tasmā bhagavā **lokasammutiyā appahānatthampi** puggalakathaṃ kathetīti imehi

1. Am 1. 407, 408; Abhi 4. 13 piṭṭhesu.

aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā puggalakatham katheti, na paramatthato puggalassa atthibhāvatoti veditabbaṃ.

Dhammappabhedākārenevāti yathāvuttarūpādidhammappabhedato aññassa saccikaṭṭhassa asiddhattā rūpādidhammappabhedākāreneva puggalassa upaladdhiyā bhavitabbanti attho. Tena “kiṃ tava puggalo upalabbhamāno ruppanākārena upalabbhati, udāhu anubhavanasañjānanābhisaṅkharānavijānanesu aññatarākārenā”ti dasseti tabbinimuttassa sabhāvadhammassa loke abhāvato. Avisesavisesehi puggalūpalabbhassa paṭiññāpaṭikkhepapakkhā anujānanāvajānanapakkhā. Yadipime dvepi pakkhā anulomapaṭilomanayesu labbhanti, ādito pana paṭhamam ṭhapetvā pavatto paṭhamanayo, itaro dutiyanti imam nesam visesam dassento “**anujānanā -pa- veditabbo**”ti āha. Yathādhikatāya laddhiyā anulomanato cettha paṭhamo nayo **anulomapakkho**, tabbilomanato itaro **paṭilomapakkho**ti vuttoti veditabbanti.

Tena vata reti ettha **tenā**ti kāraṇavacanam. Yena puggalūpalabbho paṭiṭṭhapīyati, tena hetunā. Svāyam hetu sāsānikassa bāhirakassa ca vasena heṭṭhā dassito eva. Hetupatirūpake cāyam hetusamaññā paramatthassa adhippetattā. Heṭṭhā “ājānāhi niggahan”ti niggahassa saññāpanamattam katam, tam idāni “yam tattha vadesī”ti-ādinā nigamanarūpena micchābhāvadassanena ca vibhāviyamānam pākāṭabhāvakaraṇato āropi tam paṭiṭṭhāpitam hotīti aṭṭhakathāyam “āropitattā”ti vuttam.

Ettha ca “puggalo upalabbhati”ti **paṭiññāvayavo** sarūpeneva dassito. “tenā”ti iminā sāmāññato **hetāvayavo** dassito. Yvāyam yasmā paṭiññādhhammo hutvā sadisapakkhe vijjamāno, visadisapakkhe avijjamānoyeva hetu lakkhaṇūpapanno nāma hoti, na itaro, tasmā yattha so vijjati na vijjati ca, so sadisāsadisabhāvabhinno duvidho **diṭṭhantāvayavo**. yathā rūpādi upalabbhati, tathā puggalo. Yathā ca sasavisāṇam na upalabbhati, na tathā puggaloti **upanayo**. Svāyam “vattabbe kho puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti imāya pāliyā dīpito, yo aṭṭhakathāyam saddhim hetudāharaṇehi “pāpanā”ti vutto. **Nigamanam** pāliyam sarūpeneva āgataṃ, yā aṭṭhakathāyam

“ropanā”ti vuttāti. Evaṃ porāṇena ñāyakkamena¹ sādhanāvayavā niddhāretvā yojetabbā.

Idāni vattanena parapakkhupalakkhite hetudāharaṇe anvayabyatirekadassanavasena niddhāretvā sādhanapayogo yojetabbo. **Kāraṇaṃ vattabbanti** kimettha vattabbaṃ. Hetudāharaṇehiyeva hi saparapakkhānaṃ sādhanāṃ dūsaṇaṃ vā, na paṭiññāya, tassā sādhetabbādibhāvato. Taṃ pana dvayaṃ “tena vata re”ti-ādi pāḷiyā vibhāvitāṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pāpanāropanāsīsena dassitaṃ. Paṭiññāṭhapanā pana tesaṃ visayadassanaṃ kathāyaṃ taṃmūlatāyāti veditabbaṃ. Tenāha **“yaṃ pana vakkhati”**ti-ādi. Teneva ca aṭṭhakathāyaṃ “idaṃ anuloma -pa-ekaṃ catukkaṃ veditabbaṃ”ti vakkhati. Tathā cāha **“yathā pana tatthā”**ti-ādi. **Niggahova visuṃ vutto**, na paṭikammanti adhippāyo. Visuṃ vuttoti ca pāpanāropanāhi asaṃmissaṃ katvā visuṃ aṅgabhāvena vutto, na tadaññataro viya tadantogadhabhāvena vutto, nāpi ṭhapanā viya agaṇanupagabhāvenāti attho. **Ye panāti** padakāre sandhāyāha. **Dutiye -pa-āpajjati** tattha niggahassa ayathābhūtattā paṭikammaṃ ca yathābhūtabhāvatoti adhippāyo.

2. Paramatthato puggalaṃ nānujānāti, vohārato pana anujānātīti sakavādimataṃ jānantenapi paravādinā chalavasena vibhāgaṃ akatvā “puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti pucchāya katāya sakavādī tattha ayaṃ puggalavādī, imassa laddhi paṭikkhipitabbāti paramatthasaccaṃ sandhāyāha “āmantā”ti. “Na upalabbhati”ti hi vuttaṃ hoti. Puna itaro sammutisaccaṃ sandhāya “yo saccikaṭṭho”ti-ādimāha. Tassattho—yo lokavohārasiddho saccikaṭṭho, tato eva kenaci apaṭikkhipitabbato paramatthato² tato so puggalo nupalabbhatīti. Puna sakavādī pubbe paramatthasaccavasena puggale paṭikkhitte idāni sammutisaccavasenāyaṃ pucchāti mantvā taṃ appaṭikkhipanto “na hevaṃ vattabbe”ti āha. Tenāha **“attanā adhippetāṃ saccikaṭṭhamevāti sammutisaccaṃ sandhāyāti adhippāyo”**ti. Evamavaṭṭhite **“yadi paravādinā -pa-**

1. Paṭiññāhetudāharaṇopayanigamanānyavayavā, Nyāyadassane 1. 1. 32 suttaṃ.

2. Paramattho (Ka)

nārabhitabbā”ti idaṃ na vattabbaṃ paṭhamapucchāya paramatthasaccassa saccikaṭṭhoti adhippetattā. **“Atha sakavādinā -pa- āpajjati”**ti idampi na vattabbaṃ dutiyapucchāya sammutisaccassa saccikaṭṭhoti adhippetattā.

Yadi ubhayaṃ adhippetanti idaṃ yadi paṭhamapucchāya sandhāya, tadayuttaṃ tassā paramatthasaccasseva vasena pavattattā. Atha dutiyapucchāya sandhāya, tassā sammutisaccavasena paṭhamattham vā puna missakavasena vuttam **“sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi evamāhā”**ti vuttattā tampi na vattabbameva. **Dvepi saccāni** sammutiparamatthasaccāni. Tesu paramatthasaccasseva nippariyāyena saccikaṭṭhaparamatthabhāvo, itarassa upacārena. Tathā ca vuttam **“māyā marīci -pa- uttamaṭṭho”**ti. Tasmā sammutisaccavasena upaladdhiṃ icchantenapi paramatthasaccavasena anicchanato **“puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”**ti-ādinā anuyogo yutto. **“Padhānappadhānesu padhāne kiccāsiddhiṃ”**ti eteneva **“na ca saccikaṭṭhekadesena anuyogo”**ti-ādi nivattitaṅca hoti saccikaṭṭhekadesabhāvasseva asiddhattā. **Nāssa paramatthasaccatā anuyuñjitabbā**ti assa saccikaṭṭhassa paramatthasaccatā paravādinā na anuyuñjitabbā **“puggalo nupalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”**ti sakavādinopi saccikaṭṭhaparamatthato tassa icchitabbattāti adhippāyo. **Voharitasaccikaṭṭhassa attanā adhippetasaccikaṭṭhatāpi** yuttā tassa tena adhippetattā. Svāyamattho heṭṭhā dassitoyeva. **Vuttanayova dosoti** **“dvepi saccāni”**ti-ādinā anantameva vuttam sandhāyāha. Tassa pana adosabhāvo dassitoyeva. **Atha na** iti atha na bhūtasabhāvatthena upalabbheyyāti yojanā. **Vattabboti** yadettha vattabbaṃ, tam **“yo lokavohārasiddho”**ti-ādinā vuttameva, tasmā ettha **“paramatthato puggalam nānujānāti”**ti-ādinā adhippāyamagganaṃ daṭṭhabbaṃ.

Anuññeyyametaṃ siyāti etaṃ anupalabbhanaṃ paṭhamapucchāyaṃ viya dutiyapucchāyampi anujānitabbaṃ siyā. **Na vā kiñci vattabbanti** atha vā kiñci na vattabbaṃ ṭhapanīyattā pañhassa. Tathā hissa ṭhapanīyākāraṃ dassento **“yathā hī”**ti-ādimāha. Ettha ca kāmam saccadvayākārena puggalo nupalabbhati, sammutiyākārena pana nupalabbhatīti upalabbhanabhāvassa vasena paṭikkhepo katoti ayamettha adhippāyo daṭṭhabbo. **Anuññātām**

paṭikkhittañcāti paṭhamapucchāyaṃ anuññātaṃ, dutiyapucchāyaṃ paṭikkhittaṃ. **Etam chalavādaṃ nissāyā**ti etaṃ ekaṃyeva vatthum uddissa anujānanapaṭikkhipanākāraṃ chalavacanāṃ nissāya. Tvaṃ niggahetabboti yojanā. **Sambhavantassa sāmāññenā**ti niggahaṭṭhānabhāvena sambhavantassa anulomanayena anujānanapaṭikkhepassa samānabhāvena. **Asambhavantassa kappananti** paccanīkanayena tassa niggahaṭṭhānabhāvena asambhavantassa tathā kappanaṃ saṃvidhānaṃ chalavādo bhavituṃ arahati. “Atthavikappupapattiyā vacanavighāto chalan”ti vuttovāyamattho. **Tenā**ti yathāvuttakappanaṃ chalavādoti vuttattā. Vacanasāmāññamattaṃ kappitaṃ chalaṃ vadati etenāti chalavādo. Tena vuttaṃ “**chalavādassa kāraṇattā chalavādo**”ti. **Vacanasāmāññamattaṃ** atthabhūtaṃ tadatthaṃ chalavādaṃ nissāya. “**Vicāretabban**”ti vuttaṃ, kimettha vicāretabbaṃ. Yadi pi pakkhassa ṭhapanāmūlakaṃ anujānanāvajānanānaṃ micchābhāvadassanaṃ tabbisayattā, pāpanāropanāhi eva pana so vibhāvīyati, na ṭhapanāyāti pākaṭoyamattho.

4-5. **Tenā**ti sakavādinā. **Tena niyāmenā**ti yena niyāmena sakavādinā catūhi pāpanāropanāhissa niggaho kato, tena niyāmena nayena. So niggaho dukkaṭo aniggahoyevāti dassento āha “**aniggahabhāvassa vā upagamitattā**”ti, pāpitattāti attho. **Evamevā**ti yathā “tayā mama kato niggaho”ti-ādinā aniggahabhāvūpanayo vutto, evameva. **Etassā**ti “tena hi”ti-ādinā imāya pālīya vuttassa.

Anulomapaccanīkavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

7-10. **Aññenā**ti sammutisaccabhūtena. **Parassā**ti sakavādino. So hi paravādinā paro nāma hoti. Paṭiññāpaṭikkhepanānaṃ bhinnavisayattā “**avirodhitattā**”ti vuttaṃ. Abhinnādhikaraṇaṃ viya hi abhinnavisayameva viruddhaṃ nāma siyā, na itaranti adhippāyo. tamevatthaṃ vibhāvetuṃ “**na hi -pa- āpajjati**”ti āha. Yadi evaṃ kathamidaṃ niggahaṭṭhānaṃ jātanti āha

“attano panā”ti-ādi. Tena paṭiññāntaraṃ nāma aññamevetam
niggahaṭṭhānanti dasseti.

Paccanīkānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suddhasaccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Okāsasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

11. Sāmaññena vuttaṃ visesaniviṭṭhaṃ hotīti āha “sabbatthāti
sabbasmim̐ sarīreti ayamatto”ti. Sāmaññajotanaṃ hi visese avatiṭṭhatīti
visesatthinā viseso anupayujjitabboti. Etenāti desavasena sabbattha
paṭikkhepavacanena.

3. Kālasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

12. Majjhimaṭṭikāletī paccuppannattabhāvakāle. Attabhāvo hi idha
“jāti”ti adhippeto. tato atīto purimajātikālo, anāgato pacchimajātikālo. Imesu
tīsūti sabbattha, sabbadā, sabbesūti imesu tīsu nāyesu. Pāṭhassa saṃkhittatā
suviññeyyāti taṃ ṭhapetvā atthassa sadisaṃ vibhāvento “idhāpi hi -pa-
yojetabban”ti āha. Etthāpi “na kenaci sabhāvena puggalo upalabbhatī”ti
ayamatto vutto hoti. Na hi kenaci sabhāvena upalabbhamānassa
sakalekadesavinimutto pavattikālo nāma atthīti.

4. Avayavasaccikaṭṭha

1. Anulomapaccanīkavaṇṇanā

13. Tatiyanāye na sabbekadhammavinimuttaṃ pavattiṭṭhānaṃ nāma
atthīti yojetabban.

Okāsādisaccikaṭṭha

2. Paccanīkānulomavaṇṇanā

14. **Anulomapañcakassāti-ādimhi** aṭṭhakathāvacane. Puna **tatthāti** yathāvutte aṭṭhakathāvacane, tesu vā anulomapañcakapaccanīkesu. **Sabbattha puggalo nupalabbhatīti**-ādikassa pāṭhappadesassa attho “sarīraṃ sandhāyā”ti-ādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayena veditabbo attho. **Paṭikammādipālīnti** paṭikammaniggaha-upanayanānigamanapālīm. **Tīsu mukhesūti** “sabbatthā”ti-ādinā vuttasu tīsu vādamukhesu. Paccanīkassa pālī vuttāti sambandho. **Tanti** pālīm. Saṅkhipitvā āgatattā **sarūpena avutte**. **Suddhika -pa- vuttaṃ hoti** tattha “sabbatthā”ti-ādinā sarīrādino parāmasanaṃ natthi, idha atthīti ayameva viseso, aññaṃ samānanti.

Saccikaṭṭhavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Suddhikaśamsandanavaṇṇanā

17-27. Saccikaṭṭhassa, saccikaṭṭhe vā śamsandanam saccikaṭṭhasamsandananti samāsadvayaṃ bhavatīti dassento “**saccikaṭṭhassā**”ti-ādimāha. Tattha **saccikaṭṭhassa puggalassāti** saccikaṭṭhasabhāvassa paramatthato vijjamānasabhāvassa puggalassa. **Rūpādīhi saddhiṃ śamsandananti** saccikaṭṭhatāsāmaññena rūpādīhi samīkaraṇam. **Saccikaṭṭheti** saccikaṭṭhahetu, tattha vā taṃ adhiṭṭhānam katvā. “Tulyayoge samuccayo”ti samuccayatthattā eva ca-kārassa saccikaṭṭhena upaladdhisāmaññena idha rūpamāhaṇanti tassa udāhaṭabhāvo yuttoti “**yathārūpan**”ti **nidassanavasena attho vutto**, aññathā idha rūpassa āharaṇameva kimatthiyaṃ. Evaṃ sesadhammesupi. Yā panettha aññattapucchā, sāpi nidassanattham upabrūheti aññattanibandhanattā tassa. Opammasamsandane pana nidassanattho gāhīyatīti imasmim siddhikaśamsandane kevalam samuccayavaseneva atthadassanam yuttanti adhippāyo. Rūpādīni upādāpaññattimattattāpuggalassa so tehi añño, anañño cāti na vattabboti ayaṃ sāsanaṅkamoti āha “**rūpādīhi -pa- samayo**”ti. **Anuññāyamāneti** tasmim samaye sutte ca appaṭikkhiyamāne. Ayaṅca attho sāsanaṅkassa paravādino vasena yuttoti veditabbaṃ.

“**Ājānāhi niggahan**”ti **pāṭho diṭṭho bhavissati**, aññathā
 “paṭilomapañcakāni dassitāni, paṭikammacatukkādīni saṁkhittānī”ti na
 sakkā vattunti adhippāyo. Codanāya vinā paravādino paṭijānāpanaṁ natthīti
 vuttaṁ “**paṭijānāpanatthanti -pa- codanatthan**”ti. Codanāpubbakañhi tassa
 paṭijānāpanaṁ. Tena phalavohārena kāraṇaṁ vuttanti dasseti. **Abyākatattā**ti
 abyākaraṇīyattā, bhagavatā vā na byākatattā. **Yadi ṭhapanīyattā**
paṭikkhipitabbanti imasmiṁ paccaṇīkanaye ṭhapanīyattā pañhassa
 sakavadinā paṭikkhipitabbaṁ. **Parenapīti** paravādināpi ṭhapanīyattā
 laddhimeva nissāya anulomanaye paṭikkhepo katoti **ayamettha**
 suddhikasamsandanāya **adhippāyo yutto** anulomepi rūpādīhi
 aññattacodanāyameva paravādinā paṭikkhepassa katattāti adhippāyo.

Suddhikasamsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Opammasamsandanavaṇṇanā

28-36. **Upaladdhisāmaññena aññattapucchācā**ti iminā dvayampi
 uddharati upaladdhisāmaññena aññattapucchā, upaladdhisāmaññena pucchā
 cāti. Tattha pacchimam sandhāyāha “**dvinnam samānatā**”ti-ādi. Tassattho—
 dvinnam rūpavedanānam viya rūpapuggalānam saccikaṭṭhena samānatā
 tesam aññattassa kāraṇaṁ yuttaṁ na hoti. **Atha kho -pa- upalabbhanīyatā**ti
 idaṁca samsandanam vicāretabbaṁ. Ayam hettha adhippāyo—yadi
 saccikaṭṭhasāmaññena rūpapuggalānam upaladdhisāmaññaṁ icchitam,
 teneva nesam aññattampi icchitabbaṁ. Atha paramatthavohārabhedato
 tesam aññattaṁ na icchitam, tato eva upaladdhisāmaññaṁ na
 icchitabbanti.

37-45. **Upaladdhīti** puggalassa upaladdhi vijjamānatā.
 “Paṭikammaapañcakan”ti viññāyatīti yojanā.

Opammasamsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Catukkanayasamsandanavaṇṇanā

46-52. **Ekaadhammatopī**ti sattapaññāsāya saccikaṭṭhesu ekaadhammatopi. Etena tato sabbatopi puggalassa aññattānanujānanam dasseti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “sakalam paramatthasaccam sandhāyā”ti. **Rūpādi-ekekadhammavasena nānuyuñjītabbo** avayavabyatirekena samudāyassa abhāvato. Yasmā pana samudāyāvayavā bhinnasabhāvā, tasmā “**samudāyato -pa- niggaḥāraho siyā**”ti paravādino āsaṅkamāha. **Etaṃ vacanokāsanti** yadipi sattapaññāsadhammasamudāyato puggalassa aññattam na icchati tabbinimuttassa saccikaṭṭhassa abhāvato, tadekadesato panassa anaññattampi na icchateva. Na hi samudāyo avayavo hotīti. Tasmā “taṃ paṭikkhipato kiṃ niggaḥaṭṭhānanti vattum mā labbhetthā”ti dassetuṃ “**ayañcā**”ti-ādi vuttam. Rūpādihammappabhedavibhāgamukheneva anavasesato puggaloti gahaṇākāradassanavasena pavatto paṭhamavikappo, dutiyo pana avibhāgato paramatthasaccabhāvasāmaññenāti ayaṃ imesaṃ dvinnam vikappānam viseso. **Itīti** vuttappakāraparāmasananti āha “**evan**”ti.

Sabhāvavinibbhogatoti sabhāvena vinibbhujjitabbato. Sabhāvabhinno hi dhammo tadaññadhammato vinibbhogaṃ labhati. Tenāha “**rūpato aññasabhāgattā**”ti. **Rūpavajjeti** rūpadhammavajje. **Tīsupīti** “rūpasmiṃ puggalo, aññatra rūpā, puggalasmim rūpan”ti imesu evaṃ pavattesu tīsupi anuyogesu. Sāsaniko evāyaṃ puggalavādīti katvā āha “**na hi so sakkāyadiṭṭhim icchatī**”ti. “Rūpavā”ti iminā rūpena sakiñcanatāva ñāpīyati, na rūpāyattavuttitāti āha “**aññatra rūpāti ettha ca rūpavā puggaloti ayamatto saṅgahito**”ti.

Catukkanayasamsandanavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca samsandanakathāvaṇṇanā.

8. Lakkhaṇayuttivaṇṇanā

54. Lakkhaṇayuttikathāyaṃ “chalavasena pana vattabbaṃ ājānāhi niggahan”ti pāṭho gahetabbo.

Lakkhaṇayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Vacanasodhanavaṇṇanā

55-59. **Padadvayassa atthato ekatteti** padadvayassa ekattatthe satīti attho. Parikappavacanāṃ hetāṃ dosadassanattāṃ “evaṃ sante ayaṃ doso”ti. Tayidaṃ ekattaṃ upalabbhati evāti pacchimapadāvadadhāraṇaṃ veditabbaṃ. “Kehici puggalo kehici na puggalo”ti byabhicāradassanato parena na sampāṭicchitanti katvā tameva asampāṭicchitattaṃ vibhāvento “**puggalassa hī**”ti-ādimāha. Tattha **avibhajitabbatanti** “upalabbhati cā”ti evaṃ avibhajitabbataṃ. **Vibhajitabbatanti** “puggalo ca tadaññāṇa upalabbhatī”ti-evaṃ vibhajitabbataṃ. Etena “puggalo upalabbhati evā”ti pacchimapadāvadadhāraṇaṃ veditabbaṃ, na “puggalo eva upalabbhatī”ti imamatthaṃ dasseti. **Taṃ vibhāganti** yathāvuttaṃ vibhajitabbāvibhajitabbaṃ vibhāgaṃ **vadato** sakavādino, aññassa vā kassaci. **Etassāti** paravādino. **Yathāvuttavibhāganti** “puggalo upalabbhati -pa- kehici na puggalo”ti evaṃ pāḷiyaṃ vuttappakāraṃ vibhāgaṃ. **Yathā-āpāditenāti** “puggalo upalabbhatīti padadvayassa atthato ekatte”ti-ādinā āpāditappakārena. **Na bhavitabbanti** yadipi tena puggalo upalabbhati eva vuccati, upalabbhatīti pana puggalo eva na vuccati, atha kho aññopi, tasmā yathāvuttena pasaṅgena na bhavitabbaṃ. Tenāha “**maggitabbo ettha adhippāyo**”ti.

60. **Atthato puggalo natthīti vuttaṃ hoti** attasuññatādassanena anattalakkhaṇassa vihitattā.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Paññattānuyogavaṇṇanā

61-66. **Rūpakāyāviraḥaṃ sandhāya āha**, na rūpaṭaṇhāsabbhāvaṃ. Tathā sati anekantikattā paṭikkhipitabbameva siyā, na anujānitabbanti. “Atthitāyā”ti āhāti sambandho. **Kāmībhāvassa anekanti kattā** kassaci kāmādhātūpapannassa **kāmādhātuyā āyattattābhāvato ca** kadāci bhāvassevēti yojanā.

67. **Kāyānupassanāyāti** kāyānupassanādesanāya. Sā hi kāyākāyānupassinaṃ vibhāgaggahaṇassa kāraṇabhūtā, kāyānupassanā eva vā. **Evamladdhikattāti** añño kāyo añño puggaloti evamladdhikattā. **Āhacca bhāsīti** ṭhānakaraṇāni āhantvā kathitaṃ, bhagavatā sāmāṃ desitanti attho.

Paññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Gati-anuyogavaṇṇanā

69-72. Yānissa suttāni nissāya laddhi uppannā, tesāṃ dassanato parato “tena hi puggalo sandhāvatī”ti-ādinā pāḷi āgatā, purato pana “na vattabbaṃ puggalo sandhāvatī”ti-ādinā, tasmā vuttaṃ “**dassento -pa- bhavitabbaṃ**”ti. **Dassetvāti vā vattabbanti** “yānissa -pa- tāni dassetvā ‘tena hi puggalo sandhāvatī’ti-ādimāhā”ti vattabbanti attho. **Dassentoti vā** idaṃ dassanakiriyāya na vattamānatāmattavacanāṃ, atha kho tassā lakkaṇatthavacanāṃ, hetubhāvavacanāṃ vāti na koci doso.

91. **So vattabboti** so jīvasarīrānaṃ anaññatāpajjanākāro vattabbo, natthīti adhippāyo. “Rūpī attā”ti imissā laddhiyā vasena “yena rūpasāṅkhātena attano sabhāvabhūtena sarīrena saddhiṃ gacchatī”ti evaṃ pana atthe sati so ākāro vutto eva hoti, tathā ca sati “rūpaṃ puggaloti ananuññātattā”ti evampi vuttum na sakkā. Yasmā pana “idha sarīranikkhepā”ti anantaraṃ vakkhati,

tasmā “so vattabbo”ti vuttaṃ. **Nirayūpagassa puggalassa antarābhavaṃ na icchatī**ti idaṃ purātanānaṃ antarābhavavādīnaṃ vasena vuttaṃ. Adhunātanā pana “uddhampādo tu nārako”ti¹ vadantā tassapi antarābhavaṃ icchanteva, keci pana asaṇṇūpagānaṃ. Arūpūpagānaṃ pana sabbepi na icchanti. Tattha ye “saṇṇuppādā ca pana te devā tamhā kāyā cavantī”ti suttassa attham micchā gahetvā cutūpapātakālesu asaṇṇīnaṃ saṇṇā atthīti antarābhavatova asaṇṇūpapattiṃ icchanti, tadaññesaṃ vasena “savedano -pa- paṭikkhipatī”ti dassento “**ye panā**”ti-ādimāha. Ke panevaṃ icchanti? Sabbatthivādīsu ekacce.

92. **Nevasaṇṇānāsasaṇṇāyatane**ti nevasaṇṇānāsasaṇṇāyatane bhava, acittuppāde vā saṇṇā atthīti icchantīti na vattabbanti sambandho. Yato so saṇṇābhavena asaṅkhahito, bhavantarabhāvena ca saṅghahito.

93. **Indhanupādāno aggi viya indhanena rūpādi-upādāno puggalo rūpādīnā vinā natthī**ti ettha ayamadhippāyavibhāvanā—yathā na vinā indhanena aggi paṇṇāpīyati, na ca taṃ aññaṃ indhanato sakkā paṭijānitum, nāpi anaññaṃ. Yadi hi aññaṃ siyā, na uḥhaṃ indhanaṃ siyā, atha anaññaṃ, nidahitabbaṃyeva dāhakaṃ siyā, evaṃ na vinā rūpādīhi puggalo paṇṇāpīyati, na ca tehi añño, nāpi anañño sassatucchedabhāvappasaṅgatoti paravādino adhippāyo. Tattha yadi aggindhanopamā lokavohārena vuttā, apaḷittaṃ kaṭṭhādi-indhanaṃ nidahitabbaṃca, paḷittaṃ bhāsuruḥhaṃ aggidāhakaṃca, taṃca ojaṭṭhamakarūpaṃ pabandhavasena pavattaṃ aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppannaṃ. Yadi evaṃ puggalo rūpādīhi añño anicco ca āpanno, atha paramatthato ca, tasmimyeva kaṭṭhādīsaññīte rūpasāṅkhātaḷitta yaṃ usumaṃ so aggi taṃsahajātāni tīṇibhūtāni indhanaṃ. Evampi siddhaṃ lakkhaṇabhedato aggindhanānaṃ aññattanti aggi viya indhanato rūpādīhi añño puggalo anicco ca āpajjatīti.

Gati-anuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Uddhapādā tu nārakā (Abhidhammakose lokadhātuniddese pannarasamagāthāyaṃ)

12. Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā

97. Nīlaguṇayogato nīlo, nīlo eva nīlako, tassa, ayaṃ panassa nīlapaññatti nīlarūpupādānāti āha “**nīlaṃ -pa- paññattī**”ti. Evaṃ pana pāṭhe ṭhite nīlaṃ upādāya nīloti kathamayaṃ paduddhāroti āha “**nīlaṃ rūpaṃ -pa-ettha yo puṭṭho nīlaṃ upādāya nīlo**”ti. Etthāti etasmim vacane. Tadādīsūti “pītaṃ rūpaṃ upādāyā”ti-ādikaṃ aṭṭhakathāyaṃ **ādi**-saddena gahitameva tadatthadassanavasena gaṇhāti.

98. **Vuttanti** “maggakusalo”ti-ādīsu chekaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ. **Kusalapaññattim** kusalavohāraṃ.

112. **Pubbapakkaṃ dassetvā uttaramāhāti** paravādī pubbapakkaṃ dassetvā sakavādissa uttaramāha.

115. “Rūpaṃ rūpavā”ti-ādinayappavattaṃ paravādivādaṃ bhinditum “yathā na nigalo negaḷiko”ti-ādinā sakavādivādo āradhoti āha “**yassa rūpaṃ so rūpavāti uttarapakke vutaṃ vacanaṃ uddharitvā**”ti.

118. **Viññāṇanissayabhāvūpagamananti** cakkhuviññāṇassa nissayabhāvūpagamaṃ. Tayidaṃ visesaṃ **cakkhussāti** imināva siddhanti na kataṃ daṭṭhabbaṃ.

Upādāpaññattānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Purisakārānuyogavaṇṇanā

123. **Kammānanti** kusalākusalakammānaṃ. Taggahaṇeneva hi taṃtaṃkiccakaraṇīye kiriyānampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Nippāḍakappayojakabhāvenāti** kārakakārāpakabhāvena.

125. **Kammakārakassa** puggalassa **yo** añño puggalo kārako. **Tenapīti** kārakakāraṇepi. **Tassāti** kārakakārakassa. **Aññanti** aññaṃ kammaṃ. **Evanti** iminā vuttappakārena. Tehi tehi kārakehi puggalā viya aññāni kammāni karīyanti dasseti.

Tenāha “**kammavattassa anupacchedam vadanti**”ti. Evaṃ sante puggalassa kārako, kamma kārakoti aya vibhāgo idha anāmaṭṭho hoti, tathā ca sati kārakaparamparāya vacanam virujjheyyāti āha “**puggalassa -pa-vicāretabbametan**”ti. Tassa kārakanti puggalassa kārakam. **Idañcāti** na kevalam puggalakārakassa kammakāratāpattiyeva doso, atha kho idam kammakāratāya kārakaparamparāpajjanampi vicāretabbam, na yujjatīti attho. Puggalānañhi paṭipāṭiyā kārakabhāvo kārakaparamparā.

170. **Eko antoti** “gāho”ti sassatagāhasaṅkhāto antoti attho.

176. Siyā añño, siyā anañño, siyā na vattabbo “aññoti vā anaññoti vā”ti, evaṃ pavattanigaṇṭhavādasadisattā so eva eko neva so hoti, na aññoti laddhimattam. Tenāha “**idam pana nathevā**”ti. **Parassa icchāvasenevāti** paravādino laddhivaseneva. **Ekaṃ anicchantassāti** ekaṃ “so karoti, so paṭisaṃvedetī”ti gahaṇam sassatadiṭṭhibhayena paṭikkhipantassa **itaram** ucchedaggahaṇam āpannam. tañca paṭikkhipantassa aññam missakam niccāniccaggahaṇam, vikkhepaggaṇaṇca āpannam. **Kārakavedakicchāya thatvāti** sveva kārako vedako cāti imasmim ādāye thatvā. **Tamtaṃanicchāyāti** tassa tassa vādassa asampaṭicchanena. **Āpannavasenapīti** āpannagāhavasenapī ayaṃ anuyogo vuttoti yojanā. **Sabbesaṃ āpannattāti** heṭṭhā vuttanayena sabbesaṃ vikappānam anukkamena āpannattā nāyamanuyogo katoti yojanā. **Ekekashevāti** tesu visum visum ekekasheva āpannattā. Tantivasena pana te vikappā ekajjham dassetvāti adhippāyo. **Ekato yojetabbam** catunnampi pañhānam ekato puṭṭhattā.

Purisakārānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kalyāṇavaggo niṭṭhito.

14. Abhiññānuyogavaṇṇanā

193. **Vikubbatīti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena “dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇāti”ti-ādikaṃ saṅgaṇhāti. Abhiññānuyogo daṭṭhabboti yojanā. **Tadabhiññāvatoti** āsavakkhayābhiññāvato. **Arahato sādhananti** arahato saccikaṭṭhaparamatthena puggalattābhāvasādhanam. **Tabbhāvassāti** arahattassa. Arahattadhārānam hi khandhā nāma puggalattam tassapi hotīti.

Abhiññānuyogavaṇṇanā niṭṭhitā.

15-18. Āṭakānuyogādivaṇṇanā

209. **Tatīyakoṭibhūtassāti** tatīyakoṭisabhāvassa saṅkhatāsaṅkhatavinimuttasabhāvassa. **Sabhāvassāti** ca sabhāvadhammassa. **Laddhim nigūhitvāti** puggalo neva saṅkhato, nāsaṅkhatoti laddhim avibhāvetvā.

Āṭakānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā

218. **Pajānanam nāma na hoti** nibbidādīnam appaccayattā. Paricchedanasamatthatañca dassetīti sambandho.

228. **Saharūpabhāvo** rūpena samaṅgitā, **vinārūpabhāvo** tato vinissatātāti tadubhayaṃ rūpassa abbhantaragamanam bahinikkhamanañca hoti. Tasmā tam dvayaṃ saharūpabhāvavinārūpabhāvānam lakkhaṇavacananti vuttam.

237. **Oḷārikoti** thūlo. Āhito aham māno etthāti **atthā**, attabhāvo. So eva yathāsakaṃ kammunā paṭilabhitabbato **paṭilābho**. Padadvayenapi kāmāvacarattabhāvo kathito. **Mano mayo attapaṭilābho** rūpāvacarattabhāvo. So hi jhānāmanena

nibbattattā manomayo. **Arūpo attapaṭilābhoti** arūpāvacarattabhāvo. So hi rūpena amissitattā arūpoti evamettha attho veditabbo. “Attā”ti pana jīve lokavohāro niruḷho, asatipi jīve tathāniruḷham lokavohāraṃ gahetvā sammāsambuddhāpi voharantīti dassento “**iti imā lokassa samaññā, yāhi tathāgato voharati**”ti vatvā idāni yathā voharanti, taṃ pakāraṃ vibhāvento “aparāmasan”ti-ādimāha.

Paccattasāmaññalakkhaṇavasenāti kakkhaḷaphusanādisalakkhaṇavasena aniccatādisāmaññalakkhaṇavasena ca. **Iminā**ti “paccattasāmaññalakkhaṇavasenā”ti-ādinā vuttena paramatthato puggalābhāvavacanena. **Ito purimā**ti tattha tattha sakavādipaṭikkhepādivibhāvanavasena pavattā ito atthasaṃvaṇṇanato purimā. **Iminā**ti vā “yathā rūpādayo dhammā”ti-ādinā atṭhakathāyaṃ vuttavacanena. **Yathā cāti** ettha **ca**-saddo samuccayattho. tena samaññānatidhāvanāṃ sampiṇḍeti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā parāmāso ca na hoti janapadaniruttiyā abhinivisitabbato, yathā ca samaññātidhāvanāṃ na hoti, evaṃ ito purimā ca atthavaṇṇanā yojetabbā. Samaññātidhāvane hi sati sabbalokavohārūpacchedo siyāti.

Tasmā saccanti yasmā tattha paramatthākāraṃ anāropetvā samaññāṃ nātidhāvanto kevalaṃ lokasammutiyaṃ voharati, tasmā saccāṃ paresāṃ avisaṃvādanato. **Tathakāraṇanti** tatho avitatho dhammasabhāvo kāraṇaṃ pavattihetu etassāti tathakāraṇaṃ, paramatthavacanāṃ, aviparītadhammasabhāvavisayanti attho. Tenāha “**dhammānaṃ tathatāya pavattan**”ti.

Paṭivedhānuyogādivaṇṇanā niṭṭhitā.

Puggalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Parihānikathā

1. Vādayuttiparihānikathāvaṇṇanā

239. **Idaṃ suttanti** idaṃ lakkhaṇamattaṃ daṭṭhabbaṃ. “Pañcime bhikkhave dhammā samayavimuttassa bhikkhuno parihānāya saṃvattanti”¹ti idampi hi suttam anāgāmi-ādīnaṃyeva parihāninissayo, na arahato.

Samayavimuttoti aṭṭhasamāpattilābhino sekkhassetam nāmaṃ. Yathāha—

“Katamo ca puggalo samayavimutto? Idhekacco puggalo kālena kālam samayena samayaṃ aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvā viharati, paññāya cassa disvā ekacce āsavā parikkhīṇā honti. Ayaṃ vuccati puggalo samayavimutto”²ti.

“Parihānidhammo”³ti ca puthujjano ca ekacco ca sekkho adhippeto, na arahāti. **Tasmāti** yasmā yathādassitāni suttāni anāgāmi-ādīnaṃ parihāniladdhiyā nissayo, na arahato, tasmā. Taṃ nissāya taṃ apekkhitvā yasmā “arahatopī”⁴ti ettha arahatopi parihāni, ko pana vādo anāgāmi-ādīnanti ayamatto labbhati, tasmā pi-saddasampiṇḍitamattaṃ dassento “**arahatopi -pa- yojetabban**”⁵ti āha. Yasmā vā kāmañcettha dutiyasuttam sekkhavasena āgataṃ paṭhamatatiyasuttāni pana asekkhavasenapi āgatānīti tesam laddhim tasmā “arahatopī”⁶ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tenāha “**idaṃ suttam arahato**”⁷ti-ādi.

Tatiyasminti “sabbesaññeva arahantānaṃ parihānī”⁸ti etasmim pañhe. So hi “sabbeva arahanto”⁹ti-ādina āgatesu tatiyo pañho. **Tesanti** mudindriyānaṃ. **Tatiyasmimpīti** pi-saddo vuttatthasamuccayo. tena paṭhamapañham samuccinoti “tatthapi tikkhindriyā adhippetā”¹⁰ti.

Soyeva na parihāyatīti sotāpannoyeva sotāpannabhāvato na parihāyatīti attho. Na cettha sakadāgāmibhāvāpattiyā sotāpannabhāvāpagamo parihāni hoti visesādhigamabhāvato.

1. Am 2. 153 piṭṭhe.

2. Abhi 3. 114 piṭṭhe.

Pattavisesato hi parihāṇīti. **Itareti** sakadāgāmi-ādikā. **Uparimaggatthāyāti** uparimaggattayapaṭilābhatthāya “niyato”ti vuttamattham aggahetvā.

Vādayuttiparihāṇikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyapuggalasamsandanaparihāṇikathāvaṇṇanā

241. **Tatoti** arahattato. **Tatthāti** dassanamaggaphale. **Vāyāmenāti** vipassanussāhanena. **Tadanantaranti** sotāpattiṭṭhalānantaram. Paṭhamam dassanamaggaphalānantaram arahattam pāpuṇāti, tato parihīno puna vāyamanto tadanantaram na arahattam pāpuṇātīti kā ettha yuttīti adhippāyo. Paravādī nāma yuttampi vadati ayuttampīti kiṃ tassa vāde yuttigavesanāyāti pana daṭṭhabbam. Aparihānasabhāvo bhāvanāmaggo ariyamaggatā dassanādassanamaggo viya. Na cettha asiddhatāsāṅkā lokuttaramaggassa parassapi ariyamaggabhāvassa siddhattā, nāpi lokiyamaggena anekantikatā ariyasaddena visesitattā. Tathā na viruddhatā dutiyamaggādīnam bhāvanāmaggabhāvassa oḷārikakilesappahānādīnañca parassapi āgamato siddhattā.

Ariyapuggalasamsandanaparihāṇikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Suttasāadhanaparihāṇikathāvaṇṇanā

265. Puggalapaññatti-aṭṭhakathāyam “patti, phusanā”ti ca paccakkhato adhigamo adhippetoti vuttam “**pattabbam vadatīti āha phusanārahan**”ti.

267. **Katasanniṭṭhānassāti** imasmim sattāhe māse utumhi antovasse vā aññam ārādhessāmīti katanicchayassa.

Suttasāadhanaparihāṇikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Parihāṇikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Brahmacariyakathā

1. Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā

269. **Heṭṭhāpī**ti paranimmitavasavattidevehi heṭṭhāpi.
Maggabhāvanampi na icchantīti viññāyati “idha brahmacariyavāso”ti iminā
“dvepi brahmacariyavāsā natthi devesūti upaladdhivasenā”ti vuttattā.

270. **Tassevāti** paravādino eva. **Puggalavasenāti** “gihīnañceva ekaccānañca devānaṃ”ti evaṃ puggalavasena. **Tassāti** paravādino.
Paṭikkhepo na yuttoti evaṃ puggalavasena atthayojanā na yuttāti adhippāyo.
Puggalādhiṭṭhānena pana katāpi atthavaṇṇanā okāsavasena paricchijjatīti
nāyaṃ doso. **Tassāyaṃ adhippāyoti** ayaṃ “gihīnañceva”ti-ādinā vutto tassa
paravādino yadi adhippāyo, evaṃ saññāya paravādino sakavādinā
samānādāyoti na niggahāraho siyā. Tenāha “**saka -pa- tabbo**”ti. Paṭhamam
pana anujānitvā pacchā paṭikkhepeneva niggahetabbatā veditabbā. Keci
“yattha natthi pabbajjā, natthi tattha brahmacariyavāsoti pucchāya
ekaccānaṃ manussānaṃ maggappaṭivedhaṃ sandhāya paravādino
paṭikkhepo. Yadipi so devānaṃ maggappaṭilābhaṃ na icchati,
sambhavantam pana sabbaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ ‘gihīnam’icceva
avatvā ‘ekaccānañca devānaṃ’ti vuttan”ti vadanti, tam na sundaraṃ
“sandhāyā”ti vuttattā, purimoyevattho yutto.

Suddhabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā

273. **Rūpāvacaramaggenāti** rūpāvacarajjhānena. tañhi
rūpabhavūpapattiyā upāyabhāvato maggoti vutto. Yathāha “rūpupapattiyā
maggam bhāveti”ti¹. **Idanti** idaṃ rūpāvacarajjhānaṃ.
“Idhavihāyantiṭṭhahetubhūto rūpāvacaramaggo”ti-ādikam dīpentaṃ vacanaṃ
anāgāmimagassa tabbhāvadīpakena “idha bhāvitamaggo”ti-ādikena katham
sametīti codetvā yathā

1. Abhi 1. 44 piṭṭhe.

sameti, taṃ dassetuṃ “**pubbe panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**pubbe**”ti iminā “idha bhāvitamaggo”ti-ādikam vadanti, idhāpi pana “rūpāvacaramaggenā”ti-ādikam. Tattha **anāgāmī evā**ti anāgāmiphalaṭṭho eva. **Jhānānāgāmī**ti asamucchinnajjhattasaṃyojanopi rūpabhava uppajjitvā anāvattidhammaggaṃ bhāvetvā tattheva parinibbāyanato. **Adhippāyoti** yathāvutto dvinnam aṭṭhakathāvacanānam avirodhadīpako adhippāyo.

Idhāti kāmaloce. **Tatthā**ti brahmaloce. Ettha ca paravādī evaṃ pucchitabbo “tīhi bhikkhave ṭhānehi”ti suttam kiṃ yathārutavasena gahetabbattham, udāhu sandhāyabhāsanti? Tattha jānamāno sandhāyabhāsanti vadeyya. Aññathā “paranimmitavasavattideve upādāyā”ti-ādi vuttam na sakkā “deve ca tāvatimse”ti vuttattā. Yathā hi tassa “seyyathāpi devehi tāvatimsehi saddhim mantetvā”ti-ādīsu viya sakkam devarājānam upādāya kāmāvacaradevesu tāvatimsadevā pākaṭa paññātāti tesam gahaṇam, na teyeva adhippetāti suttapadassa sandhāyabhāsitattham sampañicchitabbam, evam “idha brahmacariyavāso”ti etthāpi anavajjasukha-abyāsekasukhanekkhmmasukhādisannissayabhāvena mahānisaṃsatāya sāsane pabbajjā “idha brahmacariyavāso”ti imasmim sutte adhippetā. Sā hi uttarakurukānam devānañca anokāsabhāvato dukkarā dullabhā ca. Tattha sūriyaparivattādīhipi devesu maggapaṭilābhāya atthitā vibhāvetabbā, uttarakurukānam pana visesānadhigamabhāvo ubhinnampi icchito evāti.

Saṃsandanabrahmacariyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Odhisokathāvaṇṇanā

274. **Odhisoti** bhāgaso, bhāgenāti attho. Bhāgo nāma yasmā ekadeso hoti, tasmā “**ekadesena ekadesenā**”ti vuttaṃ. Tattha yadi catunnam maggānam vasena samudayapakkhikassa kilesagaṇassa catubhāgehi pahānam “odhiso pahānan”ti adhippetam, icchitamevetam sakavādissa “tiṇṇam saṃyojanānam parikkhayā diṭṭhigatānam

pahānāyā”ti ca ādivacanato. Yasmā pana maggo catūsu saccesu nānābhisamayavasena kiccakaro, na ekābhisamayavasenāti paravādino laddhi, tasmā yathā “maggo kālena dukkhaṃ parijānāti, kālena samudayaṃ pajahatī”ti-ādīnā nānakkhaṇavasena saccesu pavattatīti icchito, evaṃ paccekampi nānakkhaṇavasena pavatteyya. Tathā sati dukkhādīnaṃ ekadesa-ekadesameva parijānāti pajahatīti dassetuṃ pāḷiyaṃ “sotāpatti -pa-ekadesa pajahatī”ti-ādi vuttaṃ. Sati hi nānābhisamaye paṭhamamaggādīhi pahātabbānaṃ saṃyojanattayādīnaṃ dukkhadassanādīhi ekadesa-ekadesappahānaṃ siyāti ekadesasotāpattimaggaṭṭhādītā, tato eva ekadesasotāpannādītā ca āpajjati anantaraphalattā lokuttarakusalānaṃ, na ca taṃ yuttaṃ. Na hi kālabhedena vinā so eva sotāpanno, asotāpanno cāti sakkā viññātuṃ. Tenāha “**ekadesaṃ sotāpanno, ekadesaṃ na sotāpanno**”ti-ādi.

Apicāyaṃ nānābhisamayavādī evaṃ pucchitabbo “maggañāṇaṃ saccāni paṭivijjhantaṃ kiṃ ārammaṇato paṭivijjhati, udāhu kiccato”ti. Yadi ārammaṇatoti vadeyya, tassa vipassanāñāṇassa viya dukkhasamudayaṇaṃ accantaparicchedasamucchedā na yuttā tato anissaṭattā, tathā maggadassanaṃ. Na hi sayameva attānaṃ ārabba pavattatīti yuttaṃ, maggantaraparikkappanāyaṃ anavaṭṭhānaṃ āpajjatīti, tasmā tīṇi saccāni kiccato, nirodhaṃ kiccato ārammaṇato ca paṭivijjhatīti evamasammohato paṭivijjhantassa maggañāṇassa nattheva nānābhisamayo. Vuttañhetuṃ “yo bhikkhave dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi s passati”ti-ādi. Na cetaraṃ kālantaradassanaṃ sandhāya vuttaṃ. “Yo nu kho āvuso dukkhaṃ passati, dukkhasamudayampi so passati, dukkhanirodhampi -pa-dukkhanirodhagāminipaṭipadampi so passati”ti¹ ekasaccadassanasamaṅgino aññasaccadassanasamaṅgibhāvavicāraṇāyaṃ tadatthasādhanaṭṭhaṃ āyasmatā gavaṃpatittherena ābhatattā paccekañca saccattayadassanassa yojitattā. Aññathā purimadiṭṭhassa puna adassanato samudayādidassane dukkhādidassamanayojanīyaṃ siyā. Na hi lokuttaramaggo lokiyamaggo viya katakārībhāvena pavattati samucchedakattā. Tathā yojane ca sabbaṃ

1. Saṃ 3. 382 piṭṭhe.

dassanaṃ dassanantaraparanti dassanānuparamo siyā. Evaṃ āgamato yuttito ca nānābhisamayassa asambhavato paccekaṃ maggānaṃ odhiso pahānaṃ natthīti niṭṭhamettha gantabbaṃ.

Odhisokathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Jahatikathāvaṇṇanā

1. Nasuttāharaṇakathāvaṇṇanā

280. Yadi pi pāḷiyaṃ “tayo magge bhāveti”ti vuttaṃ, maggabhāvanā pana yāvadeva kilesasamucchindanattāti ñatvā “**kiccasabbhāvanti tīhi pahātabbassa pahīnatan**”ti āha. Tattha **tīhīti** heṭṭhimehi tīhi ariyamaggehi **pahātabbassa** ajjhattasaṃyojanassa pahīnataṃ samucchindananti attho. **Tarū pana kiccanti** adhobhāgiyasmāyojanesu maggassa pahānābhisamayakiccaṃ. **Teneva maggenāti** anāgāmimaggeneva. **Etarū na sameti**ti evaṃ magguppādato pageva kāmarāgabyāpādā pahīyantīti laddhikittanaṃ iminā maggassa kiccasabbhāvakathanena na sameti na yujjati. **Tasmāti** iminā yathāvuttameva virodhaṃ paccāmasati. **Pahīnānanti** vikkhambhitānaṃ. Yo hi jhānalābhī jhānena yathāvikkhambhite kilese maggena samucchindati, so idhādhippeto. Tenāha “**dassanamagge -pa- adhippāyo**”ti.

Jahatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sabbamatthītikathāvaṇṇanā

1. Vādayuttivaṇṇanā

282. **Sabbarū atthīti** ettha yasmā paccuppannaṃ viya atītānāgatampi dharamānasabhāvanti paravādino laddhi, tasmā **sabbanti** kālavibhāgato atītādibhedarū sabbarū. So pana “yampi natthi, tampi atthi”ti kālavimuttassa vasena anuyogo, taṃ atippasaṅgadassanavasena paravādipaṭiññāya dosāropanaṃ. Nayadassanaṃ vā atītānāgatānaṃ natthibhāvassa.

Atthīti pana ayaṃ atthibhāvo yasmā desakālākāradhammehi vinā na hoti, tasmā taṃ tāva tehi saddhiṃ yojetvā anuyogaṃ dassetuṃ “sabbattha sabbamatthī”ti-ādinā pāḷi pavattā. Tattha yadipi **sabbatthā**ti idaṃ sāmāññavacanāṃ, taṃ pana yasmā visesaniviṭṭhaṃ hoti, parato ca **sabbesū**ti dhammā vibhāgato vuccanti, tasmā oḷārikassa pākaṭassa rūpadhammasamudāyassa vasena atthaṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “sabbatthāti sabbasmiṃ sarīre”ti vuttaṃ, nidassanamattaṃ vā etaṃ daṭṭhabbaṃ. Tathā ca kāṇāḍakāpilehi paṭiññāyamānā ākāśakālādisattapakatipurisā¹ viya paravādinā paṭiññāyamānaṃ sabbāṃ sabbabyāpīti āpannameva hotīti. “Sabbattha sarīre”ti ca “tile telan”ti viya byāpane bhumanti sarīrapariyāpanna sabbena bhavitabbanti vuttaṃ “**sirasi pādā -pa- attho**”ti.

Sabbasmiṃ kāle sabbamatthīti yojanā. Etasmiṃ pakkhēyevassa aññavādo paridīpito siyā “yaṃ atthi, attheva taṃ, yaṃ natthi, nattheva taṃ, asato natthi sambhavo, sato natthi vināso”ti. Evaṃ sabbenākārena sabbāṃ sabbesu dhammesu sabbāṃ atthīti atthoti sambandho. Imehi pana pakkhehi “sabbāṃ sabbasabhāvaṃ, anekasattinicitābhāvā asato natthi sambhavo”ti vādo paridīpito siyā. **Yogarahitanti** kenaci yuttāyuttalakkaṇasaṃyogarahitaṃ. **Taṃ pana ekasabhāvanti** saṃyogarahitaṃ nāma atthato ekasabhāvaṃ, ekadhammoti attho. Etena devavādināṃ brahmadassanaṃ athevātivādo paridīpito siyā. **Atthīti pucchatīti** yadi sabbamatthīti tava vādo, yathāvuttāya mama diṭṭhiyā sammādiṭṭhibhāvo atthīti ekantena tayā sampaṭicchitabbo, tasmā “kiṃ so atthī”ti pucchatīti attho.

Vādayuttivaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kālasaṃsandanakathāvaṇṇanā

285. **Atītā -pa- karitvā**ti etthāyaṃ saṅkhepattho—atītaṃ anāgatanti rūpassa imaṃ visesaṃ, evaṃ visesaṃ vā rūpaṃ aggahetvā paccuppannatāvisesavisiṭṭharūpameva appiyaṃ paccuppannarūpabhāvānaṃ samānādhikaraṇattā

1. Visesikadassane 1. 1. 5 suttaṃ; Saṃkhyadassane 1. 61 suttañca passitabbaṃ.

etasmimīyeva visaye appetabbaṃ, vacīgocaraṃ pāpetabbaṃ satipi nesaṃ
 visesaṇavisesitaḥṭṭatāsaṅkhāte vibhāge tathāpi avibhajitabbaṃ katvāti.
 Yasmā pana pāḷiyaṃ “paccuppannanti vā rūpanti vā”ti
 paccuppannarūpasaddehi tadatthassa vattabbākāro iti-saddehi dassito, tasmā
“paccuppannasaddena -pa- vuttaṃ hoti”ti āha. **Rūpapaññattī**
 rūpāyatanapaññatti. Sā hi sabhāvadhammupādānā tājāpaññatti. Tenevāha
“sabhāvaparicchinne pavattā vijjamānapaññattī”ti. **Rūpasamūhaṃ upādāyāti**
 taṃtaṃmattapaññattiyā¹ upādānabhūtānaṃ abhāvavibhāvanākāreṇa
 pavattamānānaṃ rūpadhammānaṃ samūhaṃ upādāya. Upādānupādānampi
 hi upādānamevāti. **Tasmāti** samūhupādāyādhīnatāya
 avijjamānapaññattibhāvato. **Vigamāvattabbatāti** vigamassa
 vatthabhāvāpagamassa avattabbatā. Na hi odātātāvigamena avatthaṃ hoti.
 Na pana yuttā rūpabhāvassa vigamāvattabbatāti yojanā. **Rūpabhāvoti** ca
 rūpāyatanasabhāvo cakkhuvīññāṇassa gocarabhāvo. Na hi tassa
 paccuppannabhāvavigame vigamāvattabbatā yuttā.

Kālasaṃsandanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vacanasodhanavaṇṇanā

288. **Anāgataṃ vā paccuppannaṃ vāti** ettha **vā**-saddo aniyamattho
 yathā “khadire vā bandhitabbaṃ palāse vā”ti. Tasmā “hutvā hoti”ti ettha
 hoti-saddo anāgatapaccuppannesu yaṃ kiñci padhānaṃ katvā sambandhaṃ
 labhatīti dassento **“anāgataṃ -pa- daṭṭhabban”**ti āha. Tattha **paccuppannaṃ**
hontanti paccuppannaṃ jāyamānaṃ paccuppannabhāvaṃ labhantaṃ. Tenāha
“taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti laddhivasenā”ti. **tampi hutvā hotīti**
 yaṃ anāgataṃ hutvā paccuppannabhāvappattiyā “hutvā hoti”ti vuttaṃ, kiṃ
 tadapi puna hutvā hotīti pucchati. **Tabbhāvāvigamatoti** paccuppannabhāvato
 hutvāhotibhāvānupagamato. **Paccuppannābhāvatoti** paccuppannatāya
 abhāvato.

1. Taṃtaṃmaṃsupaṇñattiyā (Ka)

Vacanaṃ arahatīti iminā vacanamatte na koci dosoti dasseti. Idaṃ vuttaṃ hotiyadipi tassa puna hutvā bhūtassa puna hutvāhotibhāvo natthi, punappunaraṃ ñāpetabbatāya pana dutiyaṃ tato parampi tathā vattabbataṃ arahatīti “āmantā”ti paṭijānātīti. **Dhammeti** sabhāvadhamme. Tappaṭikkhepato **adhamme** abhāvadhamme. Tenāha “**sasavisāṇe**”ti.

Paṭikkhittanayenāti “hutvā hoti, hutvā hotī”ti ettha pubbe yadetaṃ tayā “anāgataṃ hutvā paccuppannaṃ hotī”ti vadata “taṃyeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ”ti laddhivasena “anāgataṃ vā paccuppannaṃ vā hutvā hotī”ti vuttaṃ, “kiṃ te tampi hutvā hotī”ti pucchite yo paravādinā hutvā bhūtassa puna hutvā-abhāvato “na hevā”ti paṭikkhepo kato, tena paṭikkhittanayena. Svāyaṃ yadeva rūpādi anāgataṃ, tadeva paccuppannanti satipi atthābhede anāgatapaccuppannanti pana attheva kālabhedoti taṃkālabhedavirodhāya paṭikkhepo pavattoti āha “**paṭikkhittanayenāti kālanānattenā**”ti. Tena hi so ayaṅca paṭikkhepo nīto pavattitoti. **Paṭiññātanayenā**ti idampi yathāvuttapaṭikkhepānantaraṃ yaṃ paṭiññātaṃ, taṃ sandhāyāha. Yathā hi sā paṭiññā atthābhedenā nītā pavattitā, tathāyampi. Tenevāha “**atthānānattenā**”ti, anāgatādippabhedāya kālapaññattiyā upādānabhūtassa atthassa abhedenāti attho. Yathā upādānabhūtarūpādi-atthābhedeipi tesāṃ khaṇattayānāvatti taṃsamaṅgitā anāgatapaccuppannabhāvāvattitā, tathā tattha vuccamānā hutvāhotibhāvā yathākkamaṃ purimapakchimesu pavattitā purimapakchimakiriyāti katvāti imamatthaṃ dassento “**atthānānattaṃ -pa-paṭijānāti**”ti vatvā puna “**atthānānattameva hī**”ti-ādinā tameva atthaṃ samattheti. Yathā pana “taṃ jīvaṃ taṃ sarīraṃ”ti paṭijānantassa jīvova sarīraṃ, sarīrameva jīvoti jīvasarīraṇaṃ anaññattaṃ āpajjati, evma “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ”ti ca paṭijānantassa anāgatapaccuppannānaṃ anaññattaṃ āpannanti paccuppannānāgatesu vuttā hotibhāvahutvābhāvā anāgatapaccuppannesupi āpajjeyyunti vuttaṃ atthakathāyaṃ “evaṃ sante anāgatampi hutvāhoti nāma, paccuppannampi hutvāhotiyeva nāmā”ti.

Anuññātapañhassāti “taññeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti? Āmantā”ti evaṃ atthānānattaṃ sandhāya anuññātassa atthassa. Ñātum icchito hi attho pañho. **Doso vuttoti** anāgataṃ hutvā paccuppannabhūtaṃ puna anāgataṃ hutvā paccuppannabhāvāpattisaṅkhāto doso vutto purimanaye. Pacchimanaye pana anāgatapaccuppannesu ekekassa hutvāhotibhāvāpattisaṅkhāto doso vuttoti attho. **Paṭikkhattapañhanti** “taṃyeva anāgataṃ taṃ paccuppannanti? Na hevaṃ vattabbe”ti evaṃ kālanānattaṃ sandhāya paṭikkhattapañham. **Tenāti** anāgatapaccuppannānaṃ hotihutvābhāvapaṭikkhepena. **Codetīti** anāgataṃ tena hoti nāma, paccuppannaṃ tena hutvā nāma, ubhayampi anaññattā ubhayasabhāvanti codetī. **Etthāti** “hutvā hotī”ti etasmim pañhe **kathaṃ hoti dosoti** codetīti. **“Tassevā”**ti pariharati. Kathaṃ katvā codanā, kathaṃ katvā parihāro? Anujānanapaṭikkhepanaṃ bhinnavisayatāya codanā, atthābheda-kālabhedavisayatāya abhinnādhāratāya tesam parihāro. **Tassevāti** hi paravādinō evāti attho.

Tadubhayaṃ gahetvāti “taṃ anāgataṃ taṃ paccuppannaṃ”ti ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā. **Ekekanti** tesu ekekaṃ. **Ekekamevāti** ubhayaṃ ekajjhaṃ aggahetvā ekekameva visum visum imasmim pakkhe tathā na yuttanti attho. **Esa nayoti** atidesaṃ katvā saṅkhittattā taṃ dubbiññeyyanti **“anāgatassa hī”**ti-ādinā vivarati. **Paṭijānitabbaṃ siyā** anāgatapaccuppannānaṃ yathākkamaṃ hotihutvābhāvatoti adhippāyo. “Yadetaṃ tayā”ti-ādinā pavatto saṃvaṇṇanāyō **purimanayo**, tattha hi “yadi te anāgataṃ hutvā”ti-ādinā hutvāhotibhāvo codito. “paro nayo”ti-ādiko **dutiyanayo**. Tattha hi “anāgatassa -pa- hutvāhotiyeva nāmā”ti anāgatādīsu ekekassa hutvāhotināmatā coditā.

Vacanasodhanavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Atītañāṇādikathāvaṇṇanā

290. **Kathaṃ vuccatīti** kasmā vuttaṃ. **Tenāti** hi iminā dutiyapucchāya “atītaṃ ñāṇaṃ”ti idaṃ paccāmaṭṭhaṃ, tañca paccuppannaṃ ñāṇaṃ, atītadhammārammaṇatāya atītanti vuttaṃ. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “puna puṭṭho atītārammaṇaṃ paccuppannaṃ ñāṇaṃ”ti-ādi.

Atītañāṇādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Arahantādikathāvaṇṇanā

291. “Arahaṃ khīṇāsavo”ti-ādinā suttavirodho pākaṭoti idameva dassento “**yuttivirodho -pa- daṭṭhabbo**”ti āha. Tattha **anānattanti** aviseso. **Evamādikoti ādi**-saddena katakiccatābhāvo anohitabhāratāti evamādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Arahantādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Padasodhanakathāvaṇṇanā

295. Yo atītasaddābhidheyyo attho, so atthisaddābhidheyvoti dvepi samānādhikaraṇatthāti katvā vuttaṃ “**atīta-atthisaddānaṃ ekatthattā**”ti, na, atītasaddābhidheyvasseva atthisaddābhidheyvattā. Tenāha “**atthisaddatthassa ca nvātītabhāvato**”ti. Tena kiṃ siddhanti āha “**atītaṃ nvātītaṃ, nvātītañca atītaṃ hotī**”ti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yadi tava matena atītaṃ atthi, atthi ca nvātītanti atītañca no atītaṃ siyā, tathā atthi no atītaṃ atītañca no atītaṃ atītaṃ siyāti, yathā “atītaṃ atthī”ti ettha atītameva atthīti nāyaṃ niyamo gahetabbo anatītassapi atthibhāvassa icchitattā. Tenevāha “**atthi siyā atītaṃ, siyā nvātītaṃ**”ti. Yena hi ākārena atītassa atthibhāvo paravādinā icchito, tenākārena anatītassa anāgatassapaccuppannassa ca so icchito. Kena pana ākārena

icchitoti? Saṅkhatakārena. Tena vuttaṃ “tenātītaṃ nvātītaṃ, nvātītaṃ atītaṃ”ti. Tasmā atītaṃ atthiyevāti evamettha niyamo gahetabbo. Atthibhāve hi atītaṃ niyamitaṃ, na atīte atthibhāvo niyamito, “na pana nibbānaṃ atthī”ti ettha pana nibbānameva atthīti ayampi niyamo sambhavaṭīti so eva gahetabbo. Yadipi hi nibbānaṃ paramatthato atthibhāvaṃ upādāya uttarapadāvadhāraṇaṃ labbhati tadaññassapi abhāvato, tathāpi asaṅkhatakārena aññassa anupalabbhanato tathā nibbānameva atthīti purimapadāvadhāraṇe atthe gayhamāne “atthi siyā nibbānaṃ, siyā no nibbānaṃ”ti codanā anokāsā. Atītādīsu pana purimapadāvadhāraṇaṃ paravādinā na gahitanti natthettha atippasaṅgo. Aggahaṇaṇcassa pālito eva viññāyati. Evamettha atītādīnaṃ atthitaṃ vadantassa paravādissevāyaṃ iṭṭhaviḥhātadosāpatti, na pana nibbānassa atthitaṃ vadantassa sakavādisati. **Paṭipādanā** paṭiṭṭhāpanā veditabbā.

Etthāha “atītaṃ atthī”ti-ādinā kiṃ panāyaṃ atītānāgatānaṃ paramatthato atthibhāvo adhippeto, udāhu na paramatthato. Kiñcettha—yadi tāva paramatthato, sabbakālaṃ atthibhāvato saṅkhārānaṃ sassatabhāvo āpajjati, na ca taṃ yuttaṃ āgamavirodhato yuttivirodhato ca. Atha na paramatthato, “sabbamatthī”ti-ādikā codanā niratthikā siyā, na niratthikā. So hi paravādī “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatan”ti-ādinā atītānāgatānampi khandhabhāvassa vuttattā asati ca atīte kusalākusalassa kammassa āyatim phalaṃ kathaṃ bhaveyya, tattha ca pubbenivāsaññādi anāgate ca anāgataṃsaññādi kathaṃ pavatteyya, tasmā attheva paramatthato atītānāgatanti yaṃ paṭijānāti, taṃ sandhāya ayaṃ katāti. Ekantena cetam sampatīcchitabbaṃ. Yepi “sabbam atthī”ti vadanti atītaṃ anāgatā paccuppannaṃ, te sabbatthivādāti.

Catubbidhā cete te sabbatthivādā. Tattha **keci bhāvaññattikā**. Te hi “yathā suvaṇṇabhājanassa bhinditvā aññathā kariyamānassa saṇṭhānasseva aññathattaṃ, na vaṇṇādīnaṃ, yathā ca khīraṃ dadhibhāvena pariṇamantaṃ rasavīriyavipāke pariccajati, na vaṇṇaṃ, evaṃ dhammāpi anāgataddhuno paccuppannaddham saṅkamantā anāgatabhāvameva jahanti, na attano sabhāvaṃ.

Tathā paccuppannaddhuno atītaddham saṅkame”ti vadanti. **Keci lakkhaṇaññattikā**, te pana “tīsu addhāsu pavattamāno dhammo atīto atītalakkhaṇayutto, itaralakkhaṇehi ayutto. Tathā anāgato paccuppanno ca. Yathā puriso ekissā itthiyā ratto aññāsu aratto”ti vadanti. **Aññe avatthaññattikā**, te “tīsu addhāsu pavattamāno dhammo taṃ taṃ avattham patvā añño aññaṃ niddisīyati avatthantarato, na sabhāvato. Yathā ekaṃ akkhaṃ ekaṅge nikkhittaṃ ekanti vuccati, sataṅge satanti, sahaṣsaṅge sahaṣsanti, evaṃsampadamidan”ti. **Apare aññathaññattikā**, te pana “tīsu addhāsu pavattamāno dhammo taṃ taṃ apekkhitvā tadaññasabhāvena vuccati. Yathā taṃ ekā itthī mātāti ca vuccati dhītā”ti ca. Evamete cattāro sabbatthivādā.

Tesu paṭhamo pariṇāmaṇavāditāya kāpilapakkhikesu pakkhipitabboti. Dutiyassapi kālasaṅkaro āpajjati sabbassa sabbalakkhaṇayogato. Catutthassapi saṅkaro. Ekasseva dhammassa pavattikkhaṇe tayopi kālā samodhānaṃ gacchanti. Purimapacchimakkhaṇā hi atītānāgatā, majjhimo paccuppannoti. Tatiyassa pana avatthaññattikassa natthi saṅkaro dhammakiccena kālavavatthānato. Dhammo hi sakiccakkhaṇe paccuppanno, tato pubbe anāgato, pacchā atītoti.

Tattha yadi atītampi dharamānasabhāvatāya atthi anāgatampi, kasmā taṃ atītanti vuccati anāgatanti vā, nanu vuttaṃ “dhammakiccena kālavavatthānato”ti. Yadi evaṃ paccuppannassa cakkhussa kiṃ kiccaṃ, anavasesapaccayasamavāye phaluppādanaṃ. Evaṃ sati anāgatassapi cassa tena bhavitabbaṃ atthibhāvatoti lakkhaṇasaṅkaro siyā. Idañcetta vattabbaṃ, teneva sabhāvena sato dhammato kiccaṃ, kiccakaraṇe ko vibandho, yena kadāci karoti kadāci na karoti paccayasamavāyabhāvato, kiccassa samavāyābhāvatoti ce? Taṃ na, niccaṃ atthibhāvassa icchittatā. Tato eva ca addhunaṃ avavatthānaṃ. Dhammo hi teneva sabhāvena vijjamāno kasmā kadāci atītoti vuccati kadāci anāgatoti kālassa vavatthānaṃ na siyā. Yo hi dhammo ajāto, so anāgato. Yo jāto na ca niruddho, so paccuppanno. Yo niruddho, so atīto. Idamevettha vattabbaṃ. Yadi yathā vattamānaṃ

atthi, tathā atītaṃ anāgatañca atthi, tassa tathā sato ajātataṃ niruddhatā ca kena hotīti. Teneva hi sabhāvena sato dhammassa kathamidaṃ sijjhati ajātoti vā niruddhoti vā. Kiṃ tassa pubbe nāhosi, yassa abhāvato ajātoti vuccati, kiṃ ca pacchā natthi, yassa abhāvato niruddhoti vuccati. Tasmā sabbathāpi addhattayaṃ na sijjhati, yadi ahutvā saṅgati hutvā ca vinassatīti na sampañicchanti.

Yaṃ pana vuttaṃ “saṅkhalakkhaṇayogato na sassatabhāvappasaṅgo”ti, tayidaṃ kevalaṃ vācāvatthumattaṃ udayavayāsambhavato, atthi ca nāma sabbadā so dhammo, na ca niccoti kutoyaṃ vācāyutti.

Sabhāvo sabbadā atthi, nicco dhammo na vuccati.

Dhammo sabhāvato nāñño, aho dhammesu kosalaṃ.

Yañca vuttaṃ “yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatan”ti-ādinā atītānāgatānaṃ khandhabhāvassa vuttattā atthevāti, vadāma. Atītaṃ bhūtapubbaṃ, anāgataṃ yaṃ sati paccaye bhavissati, tadubhayassapi ruppanādisabhāvānātivattanato rūpakkkhandhādibhāvo vutto. Yathā dhammasabhāvānātivattanato atītā dhammā anāgatā dhammāti, na dharamānasabhāvatāya. Ko ca eva māha “paccuppannaṃ viya taṃ atthi”ti. Kathaṃ panetaṃ atthīti? Atītānāgatasabhāvena. Idaṃ pana taveva upaṭṭhitaṃ, kathaṃ taṃ atītaṃ anāgatañca vuccati, yadi niccakālaṃ atthīti.

Yaṃ pana “na tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpaṃ byantī hoti”ti sutte¹ vuttaṃ, taṃ yasmiñca santānekammaṃ katūpacitaṃ, tattha tenāhitaṃ taṃ phaluppādanasamatthataṃ sandhāya vuttaṃ, na atītassa kammaassa dharamānasabhāvattā. Tathā sati sakena bhāvena vijjamānaṃ kathaṃ taṃ atītaṃ nāma siyā. Itthañcetaṃ evaṃ sampañicchitabbaṃ, yaṃ saṅkhārā ahutvā sambhavanti, hutvā pativenti tesaṃ udayato pubbe vayato ca pacchā na kāci ṭhīti nāma atthi, yato atītānāgataṃ atthīti vucceyya. tena vuttaṃ—

“Anidhānagatā bhaggā, puñjo natthi anāgate.

Uppannā yepi tiṭṭhanti, āragge sāsapūpamā”ti².

1. Ma 3. 204 piṭṭhe.

2. Khu 7. 32, 91 piṭṭhe.

Yadi cānāgataṃ paramatthato siyā, ahutvā sambhavantīti vattum na sakkā. Paccuppannakāle ahutvā sambhavantīti ce? Na, dhammappavattimattattā kālassa. Atha attano sabhāvena ahutvā sambhavantīti, siddhametaṃ anāgataṃ paramatthato natthīti. Yañca vuttaṃ “asati atīte kusalākusalassa kammassa āyatiṃ phalaṃ kathaṃ bhaveyyā”ti, na kho panettha atitakammato phaluppatti icchitā, atha kho tassa katattā tadāhitavisesato santānato. Vuttañhetam bhagavatā “kā māvacarassa kusalassa kammassa katattā upacitattā vipākaṃ cakkhuviññāṇaṃ uppannaṃ hotī”ti¹. Yassa pana atītānāgataṃ paramatthato atthi, tassa phalaṃ niccameva atthīti kiṃ tattha kammassa sāmattiyaṃ. Uppādane ce, siddhamidaṃ ahutvā bhavati. Yaṃ pana vuttaṃ “asati atītānāgate kathaṃ tattha ñāṇaṃ pavatteyyā”ti, yathā taṃ ālambaṇaṃ, taṃ tathā atthi, kathañca taṃ ālambaṇaṃ, ahosi bhavissati cāti. Na hi koci atītaṃ anussaranto atthīti anussarati, atha kho ahosīti. Yathā pana vattamānaṃ ārammaṇaṃ anubhūtaṃ, tathā taṃ atītaṃ anussarati. Yathā ca vattamānaṃ bhavissati, tathā buddhādīhi gayhati. Yadi ca taṃ tatheva atthi, vattamānameva taṃ siyā. Atha natthi, siddhaṃ “asantaṃ ñāṇassa ārammaṇaṃ hotī”ti. Vijjamānaṃ vā hi cittasaññātaṃ avijjamānaṃ vā ārammaṇaṃ etesaṃ atthīti ārammaṇā, cittacetasikā, na vijjamānaṃyeva ārabha pavattanato, tasmā paccuppannameva dharmānasabhāvaṃ na atītānāgatanti na tiṭṭhati sabbatthivādo. Keci pana “na atītādīnaṃ atthitāpaṭiññāya sabbatthivādā, atha kho āyatanaśabbassa atthitāpaṭiññāyā”ti vadanti, tesaṃ matena sabbeva sāsānikā sabbatthivādā siyunti.

Padasodhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sabbamatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 1. 104 piṭṭhe.

6. Atītakkhandhādīkathā

1. Nasuttasādhana-kathāvaṇṇanā

297. “Atītaṃ anāgataṃ paccuppannaṃ”ti ayaṃ kālaviḃhāgaparicchinno vohāro dhammānaṃ taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya paññatto. Dhammo hi sakiccekkaṇe paccuppanno, tato pubbe anāgato, pacchā atītoti vuttovāyamattho. Tattha yadipi dhammā aniccatāya anavaṭṭhitā, avatthā pana tesāṃ yathāvuttā vavatthitāti tadupādānā kālapaññattipi vavatthitā eva. Na hi atītādi anāgatādibhāvena voharīyati, khandhādīpaññatti pana anapekkhitakālavisesā. Tīsupi hi kālesu rūpakkhando rūpakkhandhova, tathā sesā khandhā āyatanadhātuyo ca. Evamavaṭṭhite yasmā paravādī “atthī”ti imaṃ paccuppannaniyataṃ vohāraṃ atītānāgatesupi āropeti, tasmā so addhasaṅkaraṃ karoti. Paramatthato avijjamāne vijjamāne katvā voharatīti tato vivecetum **“atītaṃ khandhā”**ti-ādīkā ayaṃ kathā āraddhā.

Yasmā pana ruppanādisabhāve atītādibhedabhinne dhamme ekajjhaṃ gahetvā tattha rāsaṭṭhaṃ upādāya khandhapaññatti, cakkhurūpādīsu kāraṇādi-atthaṃ suññataṭṭhaṃ upādāya āyatanapaññatti dhātupaññatti ca, tasmā sā addhattayasādhāraṇā, na atītādīpaññatti viya addhavisesaḃhiṭṭhānāti āha **“khandhādibhāvāvijahanato atītānāgatānaṃ”**ti. Te panete atītādike khandhādike viya sabhāvadhammato sañjānanto paravādī “atthī”ti paṭijānātīti āha **“atītānāgatānaṃ atthitaṃ icchantassā”**ti. Sesamettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva.

“Tayome bhikkhave niruttipathā”ti suttaṃ **niruttipathasuttaṃ**. Tattha hi paccuppannasseva atthibhāvo vutto, na atītānāgatānaṃ. Tena vuttaṃ **“atthitāya vāritattā”**ti. Yadi evaṃ “atthi bhikkhave nibbānaṃ”ti idaṃ kathanti? Taṃ sabbadā upaladdhito vuttaṃ niccasabhāvañāpanatthaṃ asaṅkhatadhammassa, idha pana saṅkhatadhammānaṃ khaṇattayasamaṅgitāya atthibhāvo na tato pubbe pacchā cāti paññāpanatthaṃ “yaṃ bhikkhave rūpaṃ -pa- na tassa saṅkhā bhavissatī”ti vuttaṃ. Etena “atthī”ti samaññāya anupādānato atītaṃ anāgataṃ

paramatthato natthīti dassitaṃ hoti. **Imināvūpāyenā**ti
 “khandhādibhāvāvijahanato”ti evaṃ vuttena hetunā. Upapattisādhanayutti hi
 idha “upāyo”ti vuttā.

Nasuttasādhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suttasādhanakathāvaṇṇanā

298. **Ete dhammā**ti ete khandha-āyatanadhātudhammā. **Suttāharaṇanti**
 niruttipathasuttāharaṇaṃ. **Nesanti** atītānāgatānaṃ.

Suttasādhanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Atītakhandhādikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Ekaccaṃatthītikathā

1. Atītādi-ekaccakathāvaṇṇanā

299. Ye katūpacitā kusalākusalā dhammā vipākadānāya akatokāsā,
 katokāsā ca ye “okāsakatuppannā”ti vuccanti. Ye ca vipakatavipākā, te
 sabbepi “avipakkavipākā”ti veditabbā. Tesāṃ vipākadānasāmatthiyaṃ
 anapagatanti adhippāyena paravādī atthitaṃ icchati. Ye pana paravādī
 sabbenā sabbaṃ vipakkavipākā kusalākusalā dhammā, tesāṃ apagatanti
 natthitaṃ icchati. Tenāha “atthīti ekaccaṃ atthi ekaccaṃ natthī”ti-ādi. Evaṃ
 icchantassa pana paravādino yathā avipākesupi ekaccaṃ natthīti āpajjati,
 evaṃ vipakkavipākesu avipakkavipākesu ca āpajjatevāti dassetuṃ
 “avipakkavipākā dhammā ekacce”ti-ādinā pāḷi pavattā. Tena vuttaṃ “**tiṇṇaṃ**
rāsīnaṃ vasaṇā”ti-ādi. **Vohāravasaṇā**ti phalassa anuparamavohāravasena,
 hetukiccaṃ pana anuparataṃ anupacchinnaṃ atthīti laddhiyaṃ ṭhitattā
 codetabbova. Avicchedavasena pavattamānaṃ hi phalassa
 pabandhavohāraṃ paravādī vohārato atthīti icchati, hetu panassa kammaṃ
 paramatthato ca kammūpacayavādibhāvato

patti-appattisabhāvatādayo viya cittavippayutto kammūpacayo nāma eko saṅkhāradhammo avipanno, sopi tasseva vevacananti paravādī. Yaṃ sandhāyāha—

“Nappacayanti kammāni, api kappasahassato.

Patvā paccayasāmaggiṃ, kāle paccanti pāṇinan”ti.

Yaṅca sandhāya parato paribhogamayapuñṇakathāya “paribhogamayam pana cittavippayuttam uppajjati laddhiyā paṭijānāti”ti vakkhati.

Ekaccaṃatthītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā

301. **Paramatthasatipaṭṭhānattā**ti etena lokuttarāya eva sammāsatiyā tatthāpi maggabhūṭāya nippariyāyena sati paṭṭhānabhāvo niyyānikattā itarāya pariyāyenāti dasseti. Maggaphalasammāsatiyā dhammānussatibhāvapariyāyo atthīti

“**lokiyalokuttarasatipaṭṭhānasamudāyabhūṭassā**”ti vuttam.

Satisamudāyabhūṭassa na satigocarabhūṭassāti adhippāyo. Satigocarassa hi satipaṭṭhānatam codetum pāṇiyam “cakkhāyatanam satipaṭṭhānan”ti āradham. Tena vuttam “**sabbadhammānam pabhedapucchāvasena vuttan**”ti. Suttasādhānāyam pana paṭhamam lokiyasatipaṭṭhānavasena, dutiyam missakavasena, tatiyam lokuttaravasena dassitanti veditabham.

Satipaṭṭhānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Hevatthikathāvaṇṇanā

304. Hevatthikathāyam “sabbo dhammo sakabhāvena atthi parabhāvena natthi”ti pavatto paravādivādo yathā vibhajja paṭipucchā vā na byākātabbo, evam ekaṃsato na byākātabbo visesābhāvato, kevalam ṭhapanīyapakkhe tiṭṭhatīti adhippāyenāha “**avattabbuttarenā**”ti. Yathā hi

sabbe vādā sappatīvādāvāti paṭiññā bhūtakathanattā avattabbuttarā upekkhitabbā, evamayampīti veditabbarū. Tenāha **“upekkhitabbenā”**ti. Atha vā avattabbarū uttararū **avattabbuttararū**. Yathā aniccavādinarū pati anicco saddo paccayādhīnavuttitoti, uttararū na vattabbarū siddhasāadhanabhāvato, evaṃ idhāpi daṭṭhabbarū. Siddhasāadhanarū hi daḍḍhassa ḍahanasadisattā niratthakameva siyā, aṭṭhakathāyarū pana yasmā paravādinā yena sabhāvena yo dhammo atthi, teneva sabhāvena so vinā kālabhedādirāmasanena natthīti paṭiṭṭhāpīyati, tasmā **“ayoniso paṭiṭṭhāpitattā”**ti vuttarū.

Ettha ca “hevatti, hevaṃ natthī”ti paṭijānantena paravādinā yathā saparabhāveti rūpādīnarū atthitā paṭiññatā, evaṃ kāladesādibhedehipi **anāgatapaccuppannāni vā atītādivasena natthī**”ti. Evaṃ sati nigaṇṭhācelakavādo paridīpito siyā. Te hi “siyā atthi, siyā natthi, siyā atthi ca natthi cā”ti-ādinā sabbapadatthesu pattabhāge paṭijānanti. Tattha yadi vattuno sabhāveneva, desakālasantānavasena vā natthitā adhippetā, taṃ siddhasāadhanarū sakavādinopi icchitattā. Yassa hi dhammassa yo sabhāvo, na so tato aññathā upalabbhati. Yadi upalabbheyya, añño eva so siyā. Na cettha sāmāññalakkhaṇarū nidassetabbarū salakkhaṇassa adhippetattā tassa natthibhāvassa abhāvato. Yathā ca parabhāvena natthitāya na vivādo, evaṃ desakālantareshu ittarakālattā saṅkhārānarū. Na hi saṅkhārā desantararū, kālantararū vā saṅkamanti khaṇikabhāvato. Eteneva pariyāyantarena natthitāpi paṭikkhattā veditabbā. Yathā ca atthitā, natthitā vinā kālabhedena ekasmiṃ dhamme paṭiṭṭharū na labhanti aññamaññaviruddhattā, evaṃ sabbadāpi niccattā.

Yarū pana te vadanti “yathā suvaṇṇarū kaṭakādirūpena ṭhitarū rucakādiabhāvarū āpajjatīti niccāniccarū. tañhi suvaṇṇabhāvāvijahanato niccarū kaṭṭhakādi bhāvahānito aniccarū, evaṃ sabbadhammā”ti. Te idarū vattabbā “kiṃ kaṭakabhāvo kaṭakassa, udāhu suvaṇṇassā”ti. Yadi kaṭakassa, suvaṇṇanirapekkho siyā tadanñabhāvo viya. Atha suvaṇṇassa, niccakālarū tattha upalabbheyya suvaṇṇabhāvo viya. Na ca sakkā ubhinnaṃ ekabhāvoti vatturū kaṭakavināsepi suvaṇṇavināsato. Atha matarū, suvaṇṇakaṭakādīnarū

pariyāyīpariyāyabhāvato nāyaṃ dosoti. Yathā hi kaṭakapariyāyanirodhena rucakapariyāyuppādepi pariyāyī tatheva tiṭṭhati, evaṃ manussapariyāyanirodhe devapariyāyuppādepi pariyāyī jīvaḍḍabyaṃ tiṭṭhatīti niccāniccaṃ, tathā sabbadḍabyānīti. Tayidaṃ ambaṃ puṭṭhassa labujabyākaraṇaṃ. Yaṃ sveva nicco aniccoti vā vadanto aññattha niccataṃ aññattha aniccataṃ paṭijānāti, atha pariyāyapariyāyīnaṃ anaññatā icchitā, evaṃ sati pariyāyopi nicco siyā pariyāyino anaññattā pariyāyasarūpaṃ viya, pariyāyī vā anicco pariyāyato anaññattā pariyāyasarūpaṃ viyāti. Atha nesaṃ aññā anaññatā, evaṃ sati vuttadosadvayānativatti. Apica koyaṃ pariyāyo nāma, yadi saṇṭhānaṃ, suvaṇṇo tāva hotu, kathaṃ jīvaḍḍabye arūpibhāvato. Yadi tassapi saṇṭhānavantaṃ icchitaṃ, tathā satissa ekasmimpi sattasantāne bahutā āpajjati sarūpatā ca saṇṭhānavantesupi pīḷakādīsu tathādassanato. Atha pavattiviseso, evampi bahutā khaṇikatā ca āpajjati, tasmā pariyāyasarūpameva tāva patiṭṭhapetabbaṃ.

Yaṃ pana vuttaṃ “suvaṇṇaṃ kaṭakādirūpena ṭhitaṃ”ti, tattha sampattiyogato viññāyamānesu viṣiṭṭhesu rūpagandharasaphoṭṭhabbesu kiṃ ekaṃ, udāhu tesāṃ samudāyo, tabbinimuttaṃ vā dhammantaraṃ suvaṇṇanti? Tattha na tāva rūpādīsu ekekaṃ suvaṇṇaṃ tena suvaṇṇakiccāsiddhito, nāpi tabbinimuttaṃ dhammantaraṃ tādisassa abhāvato. Atha samudāyo, taṃ pana paññattimattanti na tassa niccatā, nāpi aniccatā sambhavati. Yathā ca suvaṇṇassa, evaṃ kaṭakassapi paññattimattattāti. Tayidaṃ nidassanaṃ paravādino jīvaḍḍabyassapi paññattimattaṃ tasseva sādhetīti kuto tassa niccāniccatāti alamatiṭṭhapañcena.

Hevatthikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dutiyavagga

1. Parūpahāraṇṇanā

307. **Vikkhambhitarāgāva** avikkhambhitarāgānaṃ adhimānikatāya asambhavatoti yāva adhimānikaṃ, tāva sampajānā niddaṃ okkamantīti adhippāyo.

“Adhimānikānan”ti idaṃ bhūtapubbagatiyā vuttanti āha “**adhimānikapubbā adhippetā siyun**”ti.

308. Yaṃ vimatigāhakāraṇaṃ vuccamānaṃ, taṃ “handā hī”ti paraṃ jotetīti adhippāyenāha “**kāraṇattheti yuttan**”ti. Vimatigāhassa pana nicchitatarṃ “handā hī”ti paraṃ jotetīti vuttaṃ “**vacasāyatthe**”ti.

Parūpahāraṇaṇā niṭṭhitā.

5. Vacībhedaḥkathāvaṇṇanā

326. Soti paṭhamamaggaṭṭho. **Tasmā**ti yasmā “virajāṃ vītamalaṃ dhammacakkhuṃ udapādi ‘yaṃ kiñci samudayadhammaṃ, sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ’ti” suttassa atthaṃ aññathā gahetvā udayabbayānupassanānissandena maggakkhaṇepi dukkhanti vipassanā upaṭṭhāti, tasmā “so dukkhamicceva vācaṃ bhāsatī”ti vadanti.

328. **Ichhiteti** paravādinā sampaṭicchite. **Āropiteti** yuttiniddhāraṇena tasmim atthe paṭiṭṭhāpīte yujjati, vacīsamuṭṭhāpanakkhaṇato pana pacchā taṃ saddaṃ suṇātīti icchite na yujjati sotaviññāṇassa paccuppannārammaṇattāti adhippāyo. Yasmā pana attanā nicchāritam saddaṃ attanāpi suṇātī, tasmā sotaviññāṇaṃ “yena taṃ saddaṃ suṇātī”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttanti daṭṭhabbaṃ.

332. **Lokuttaramaggakkhaṇeti** paṭhamajjhānikassa paṭhamamaggassa khaṇe. **Abhibhūsuttāharāṇe adhippāyo vattabboti** etena tadāharaṇassa asambandhataṃ dasseti. Tenāha “**tasmā asādhakan**”ti.

Vacībhedaḥkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittatṭhitikathāvaṇṇanā

335. **Evanti** “ekacittaṃ yāvatāyukaṃ tiṭṭhatī”ti vuttākārena. **Aññatthāti** arūpabhavato aññasmiṃ. **Etenāti** “ekameva cittaṃ āruppe

tiṭṭhati, yāvatāyukam tiṭṭhati”ti evaṃvādinā **dutiyāpi aḍḍhakathā passitabbā** paṭhamakathāya cirakālāvaṭṭhānavacanassa aññadatthu bhāvavibhāvanatoti adhippāyo. **Purimāyāti** “yāvatāyukam tiṭṭhati”ti pañhato purimāya. Tattha hi “vassasatam tiṭṭhati”ti pucchāya “āmantā”ti anuññā katā, pacchimāyam pana “manussānam ekam cittam yāvatāyukam tiṭṭhati”ti “na hevaṃ vattabbe”ti paṭikkhepo kato. **Avirodho vibhāvetabbo**, yato tattheva anuññā katā, na pacchāti adhippāyo. **Vassasatādīti** ca ādi-saddena na kevaṃ “dve vassasatāni”ti evamādiyeve saṅgahitam, atha kho “ekam cittam divasam tiṭṭhati”ti evamādiṭṭi datṭhabbam. **“Muhuttam muhuttam uppajjati pañho sakavādinā pucchito viya vutto”**ti idam vicāretabbam. “Muhuttam muhuttam uppajjati”ti pañho paravādissa. “Uppādavayadhammino”ti-ādisuttatthavasena paṭiññā sakavādissāti hi vuttam.

Cittatṭhitikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā

339. “Tāni vā cattāripi ñāṇāni eko sotāpattimaggoyevāti paṭijānāti”ti imam sandhāyāha **“atha vā”**ti-ādi. **Catunnam ñāṇānanti** dukkheñāṇādīnam catunnam ñāṇānam. **Ekamaggabhāvatoti** sotāpatti-ādi-ekamaggabhāvato. Kamena pavattamānānipi hi tāni ñāṇāni taṃtaṃmaggakiccassa sādhanato ekoyeva maggo hotīti adhippāyo. Tenāha **“ekamaggassa -pa- paṭijānāti”**ti.

344. **Dassaneti** maggadassane.

345. Dhammatthānam hetuphalabhāvato dhammatthapaṭisambhidānam siyā sotāpattiphalahetutā, tadabhāvato na itarapaṭisambhidānanti āha **“nirutti -pa- vicāretabban”**ti. Sabbāsampi pana paṭisambhidānam paṭhamaphalasacchikiriyaṃhetutā vicāretabbā maggādhigameneva laddhabbattā phalānam viya, tasmā “aṭṭhahi ñāṇehī”ti ettha nikkhepakaṇḍe āgatanayena dukkhādiñāṇānam pubbantādiñāṇānaṃ vasena “aṭṭhahi ñāṇehī”ti yuttam viya dissati.

Anupubbābhisamayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vohārakathāvaṇṇanā

347. **Visayavisayīsūti** rūpacakkhādike sandhāyāha. Te hi rūpakkhandhapariyāpannattā ekantena lokiyā. **Visayassevāti** saddasseva. So hi voharitabbato vohārakaraṇatāya ca “vohāro”ti pāliyaṃ vutto. **Natthettha kāraṇaṃ** visayīnaṃ visayassapi āsavādi-anārammaṇatābhāvato.

Asiddhalokuttarabhāvassa ekantasāsavattā **tassa** saddāyatanassa yathā lokuttaratā tava matenāti adhippāyo.

Paṭihaññeyyāti idaṃ parikappavacanaṃ. Parikappavacanañca ayāthāvanti āha “**na hi -pa- atthī**”ti. Na hi jalaṃ analanti parikappitaṃ dahati pacati vā. Kiṃ lokiyena ñāṇena jānitabbato lokiyo rūpāyatanādi viya, udāhu lokuttaro paccavekkhiyamānamaggādi viyāti evamettha hetussa **anekantabhāvo** veditabbo. Tenāha “**lokiye lokuttare ca sambhavato**”ti.

Vohārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Nirodhakathāvaṇṇanā

353. **Yesaṃ dvinnanti** yesaṃ dvinnaṃ dukkhasaccānaṃ. **Dvīhi nirodhehīti** appaṭisaṅkhāpaṭisaṅkhāsāṅkhātehi dvīhi nirodhehi. Tattha dukkhādīnaṃ paṭi saṅkhāti paṭisaṅkhā, paññāviseso. Tena vattabbo nirodho paṭisaṅkhānirodho. Yo sāsavehi dhammehi visaṃyogoti vuccati, yo paccayavekallena dhammānaṃ uppādassa accantavibandhabhūto nirodho, so paṭisaṅkhāya navattabbato appaṭisaṅkhāni rodho nāmāti paravādinō laddhi. **Paṭisaṅkhāya vinā niruddhāti** paccayavekallena anuppattiṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**na uppajjitvā bhaṅgā**”ti. Anuppādopi hi nirodhoti vuccati yato “imassuppādā idaṃ uppajjati”ti lakkhaṇuddesassa paṭilome “imassa nirodhā idaṃ nirujjhati”ti dassito. **Tenāti** paṭisaṅkhāya nirodhassa khaṇikanirodhassa ca idha nādhīpetattā.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Tatiyavagga

1. Balakathāvaṇṇanā

354. **Niddesatoti** “aṭṭhānametaṃ anavakāso”ti-ādinā niddiṭṭhappakārato. So pana yasmā vitthāro hoti, tasmā vuttaṃ **“vitthārato”**ti. **Sabbaṃ** kilesāvaraṇādiṃ, tameva paccekaṃ pavatti-ākārabhedato **sabbākāraṃ**. “Sabbaṃ”ti hi idaṃ sarūpato gahaṇaṃ, “sabbākārato”ti pavatti-ākārabhedato. Bhagavā hi dhamme jānanto tesaṃ ākārabhede anavasesetvāva jānāti. Yathāha “sabbe dhammā sabbākārato buddhassa bhagavato ñāṇamukhe āpāthaṃ āgacchanti”ti¹. **Uddesatoti** ekadesato. Ekadeso ca vitthāro na hotīti āha **“saṅkhēpato”**ti. Yathā jānantīti sambandho. **Uddesamattenapīti** diṭṭhigatayathābhūtañāṇādippabhedānaṃ āsayādīnaṃ uddesamattenapi. Tenāha **“indriyānaṃ tikkhamudubhāvajānanamattaṃ sandhāyā”**ti. **Therenāti** anuruddhattherena. **Evamevāti** uddesato ṭhānādimattajānanākārenea. Svāyamattho sakavādināpi icchitoyevāti āha **“kāthamayaṃ codetabbo siyā”**ti.

356. **Sesesūti** indriyaparopariyattañāṇato sesesu. **Paṭikkhepoti** asādhāraṇatāpaṭikkhepo. Nanu ca sesānaṃ asādhāraṇatāpi atthīti codanaṃ sandhāyāha **“ṭhānā -pa- adhippāyo”**ti.

Balakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ariyantikathāvaṇṇanā

357. **Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassāti** diṭṭhiyā parikappitena sattena suññe saṅkhāre sandhāya “suññatañca manasi karotī”ti pucchāya “āmantā”ti paṭijānantassa. **Dvinnāṃ phassānaṃ samodhānaṃ kathaṃ āpajjati** ṭhānāṭṭhānabhūte saṅkhāre vuttanayena suññattaṃ manasi karontassāti adhippāyo. **Yathāvuttanayenāti** “diṭṭhiyā parikappitena sattena

1. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

suññā pañcakkhandhā”ti pakārena nayena. Atha vā **yathāvuttanayenā**ti “**ṭhānāṭhānamanasikāro saṅkhārārammaṇo, suññatāmanasikāro nibbānārammaṇo**”ti evaṃ vuttanayena. “Saṅkhāre sandhāya paṭijānantassā”ti vuttattā **“dvinnam phassānam samodhānam katham āpajjati”**ti āha. Sattasuññatāya suññattepi saṅkhārānam añño va ṭhānāṭhānamanasikāro, añño suññatāmanasikāroti yujjateva dvinnam phassānam samodhānāpatticodanā, saṅkhāre sandhāya paṭijānantassa pana katham ariyabhāvasiddhi ṭhānāṭhānāññādīnanti vicāretabbaṃ. Kim vā etāya yutticintāya. Ummattakapacchisadisō hi paravādivādo. Aññesu pi ṭhānesu idisesu eseva nayo. **Āropetvā**ti itthipurisādi-ākāraṃ, sattākārameva vā asantaṃ rūpādi-upādāne āropetvā. Abhūtāropanañhettha paṇidahananti adhippetam. Tenāha **“parikappanavasenā”**ti. Soti yathāvutto paṇidhi. **Ekasmimpi** khandhe.

Ariyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Vimuccamānakathāvaṇṇanā

366. Maggakkhaṇe cittaṃ ekadesena vimuttaṃ ekadesena avimuttanti ayaṃ “vimuttaṃ vimuccamānaṃ”ti laddhiyā doso. Tathā hi vuttaṃ **“ekadesaṃ vimuttaṃ. Ekadesaṃ avimuttan”**ti. Aṭṭhakathāyañca “taṃ hi tadā samucchadavimuttiyā vimuttekadesena vimuccamānantissa laddhī”ti dassitovāyamattho. **Vippakathaniddeseti** vimuccanakiriyāya apariyositatāniddese. Yaṃ sandhāyāha **“vimuttaṃ vimuccamānanti vippakatabhāvena vuttattā”**ti. Tenāti paravādinā. **Vimucca -pa- vuttaṃ** vimuccamānassa vimuttabhāvābhāvato, vimuttabhedenā pana tathā vuttanti adhippāyo. Sati ca dose vippakataniddeseti ānetvā yojetabbaṃ. **Ekadeso visesaṃ hoti** nippadesavimuttiyā avicchinnaṃ. **Phalacittenāti** paṭhamaphalacittena uppannena.

Vimuccamānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā

368. **Pahīnā nāma bhaveyyum**, na paḥiyyamānāti adhippāyo.

Aṭṭhamakakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Aṭṭhamakassa-indriyakathāvaṇṇanā

371. Lokuttarānaṃyeva saddhādīnaṃ indriyabhāvo, na lokiyānanti paravādino adhippāyavasenāha “**appaṭiladdhindriyattā**”ti-ādi. Tattha **niyyānikāni bhāventoti** yathā niyyānikā honti, evaṃ uppādentō brūhento vā. Indriyabhāvaṃ pana pattesu tesu puna bhāvanākiccaṃ natthīti tassa adhippāyoti dassento āha “**na pana indriyāni bhāvento**”ti.

Aṭṭhamakassa-indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dibbacakkhukathāvaṇṇanā

373. Visinoti visesena bandhati visayīnaṃ attapaṭibandhaṃ karotīti **visayo**, ārammaṇaṃ, anubhavati etenāti **ānubhāvo**, sāmatthiyaṃ, balanti attho, gocarakaraṇaṃ **gocaro**, visaye ānubhāvagocarā **visaya -pa- carāti**. Tehi yathā visiṭṭhaṃ visesaṃ hoti, tathā paccayabhūtena jhānadhammena āhitabalaṃ **katabalādhānaṃ**. Visayaggahaṇaṇcettha ānubhāvagocarakaraṇānaṃ pavattiṭṭhānadassanaṃ yathassa tehi upatthaddhattā balādhānaṃ pākaṭaṃ hoti. Tenāha “**yādise visaye**”ti-ādi. Balādhānaṇca uttarimanussadhammato mahaggatadhammavisesato uppannehi paṇītehi cittajarūpehi visesāpatti. Yaṃ nissāya parāvuttīti eke vadanti. **Purimaṃ maṃsacakkhumattamevāti** yathāvuttabalādhānato purimaṃ maṃsacakkhumattameva. **Vadanto** saṅgahakāro. **Visayaggahaṇaṃ** pāliyaṃ kataṃ. **Na visayavisesadassanatthanti** na visayassa visesasadassanatthaṃ. Yato ubhinnaṃpi rūpāyatanaṃeva visayoti visayassa sadisaṃ avisesaṃ āha, sadisassa vā visesaṃ dīpetīti yojanā.

Dhammupatthaddha -pa- adhippāyo, aññathā laddhiyeva na siyāti bhāvo. **Maggoti** upāyo, kāraṇanti attho. Pakaticakkhumato eva hi dibbacakkhu uppajjati. Kasmā? Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā dibbacakkhuñāṇassa uppādanam, so ca kasiṇamaṇḍale uggahanimittena vinā natthi, tasmā vuttam **“maṃsacakkhupaccayatādassanattameva vuttan”**ti. **Tenāti** “maggo”ti vacanena. **Rūpāvacarajjhānapaccayenāti** rūpāvacarajjhānena paccayabhūtena **uppannāni** rūpāvacarajjhānacittasamuṭṭhitāni. Jhānakammasamuṭṭhitesu vattabbameva natthi. Tassa hesā laddhi.

374. **Yena** dibbacakkhuno paññācakkhubhāvassa icchanena paṭijānanena. **Tiṇi cakkhūni** maṃsadibbapaññācakkhūni **cakkhantarabhāvaṃ vadato bhaveyyum**, tasmā tam na icchatīti attho.

Dibbacakkhukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Yathākammūpagaññakathāvaṇṇanā

377. Dibbacakkhupādakattā **“yathākammūpagaññassa upanissaye dibbacakkhumhi”**ti vuttam, **na yathākammūpagatajānanakiccake dibbacakkhumhi** tassa tamkiccatābhāvato. Yato yaṃ anaññaṃ, tampi tato anaññamevāti āha **“iminā -pa- bhavitabban”**ti. Tattha **atthantarabhāvaṃ nivāretīti** dibbacakkhuñāṇassa pakkhikattā yathākammūpagaññassa tato atthantarabhāvaṃ nivāreti. Tassa hi tam paribhaṇḍaññaṃ. **Dibbacakkhussa yathākammūpagaññato atthantarabhāvaṃ na nivāreti** atappakkhikattāti adhippāyo. Dibbacakkhussa yathākammūpagaññakiccatā paravādinā icchitā, na yathākammūpagaññassa dibbacakkhukiccatāti tamatthaṃ **“yathākammūpagaññameva dibbacakkhu”**ti ettha yojetvā dassento **“eva-saddo cā”**ti-ādimāha.

Yathākammūpagaññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Saṃvarakathāvaṇṇanā

379. **Āṭānāṭṭiyasutte** “santi bhikkhave yakkhā yebhuyyena pāṇātipātā appaṭiviratā”¹ti āgatattā cātumahārājikānaṃ saṃvarāsaṃvarasabbhāvo avivādasiddho. Yattha pana vivādo, tameva dassentena tāvatimsādayo gahitāti imamattamaṃ dassetuṃ “**cātumahārājikānaṃ**”ti vuttaṃ. **Evam satīti** yadi tāvatimsesu saṃvarāsaṃvaro natthi, evaṃ sante. **Sutāpānanti** etthāpi “suyyatī”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. Kathaṃ suyyatīti? Vuttañhetam **kumbhajātake**²—

“Yaṃ ve pivitvā pubbadevā pamattā,
Tidivā cutā sassatiyā samāyā.
Taṃ tādisaṃ majjamimaṃ nirattham,
Jānaṃ mahārāja kathaṃ piveyyā”ti.

Tattha **pubbadevā** nāma asurā. Te hi tāvatimsānaṃ uppattito pubbadevāti paññāyimsu. **Pamattāti** surāpānena pamādaṃ āpannā. **Tidivāti** manussacātumahārājikaloke upādāya tatiyalokabhūtā devaṭṭhānā, nāmaeva vā etaṃ tassa devaṭṭhānassa. **Sassatiyāti** kevalaṃ dīghāyukataṃ sandhāya vadati. **Samāyā** saha attano asuramāyāya, asuramanteḥi saddhiṃ cutāti attho. Aṭṭhakathāyañca vuttaṃ “āgantukadevaputtā āgatāti nevāsikā gandhapānaṃ sajjayimsu. Sakko sakaparisāya saññamadāsī”ti. Tenāha “**tesaṃ surāpānaṃ asaṃvaro na hotīti vattabbaṃ hotī**”ti. Ettha ca tāvatimsānaṃ pātubhāvato paṭṭhāya surāpānampi tattha nāhosi, pageva pāṇātipātādayoti vīramitabbābhāvato eva tāvatimsato paṭṭhāya upari devalokesu samādānasampattavirativasena puretabbā saṃvarā na santi, lokuttarā pana santiyeva. Tathā tehi pahātabbā asmāvarā. Na hi appahīnānusayānaṃ maggavajjhā kilesā na santīti.

Saṃvarakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Dī 3. 158, 167 piṭṭhesu.

2. Khu 5. 364 piṭṭhe.

4. Catutthavagga

1. Gihissa-arahatikathāvaṇṇanā

387. **Gihichandarāgasampayuttatāyāti** gihibhāve kāmabhogibhāvo chandarāgasahitatāya.

Gihissa-arahātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Samannāgatakathāvaṇṇanā

393. **Pattinti** adhigamo. Adhigamo nāma samannāgamo hotīti pāḷiyam catūhi phassādīhi samannāgamo coditoti daṭṭhabbam.

Samannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Upekkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā

397. **Sabbam** yojetabbanti ettha yadi te arahā catūhi handhehi viya chahi upekkhāhi samannāgato, evam sante cha upekkhā paccekam phassādisahitāti “chahi phassādīhi samannāgato”ti-ādinā yojetabbam.

Upakkhāsamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā

398. **Pattidhammavasenāti** “pattidhammo nāmā”ti-ādinā vuttassa cittavippayuttassa saṅkhārassa vasena. “Bodhiyā buddho”ti **pucchā**. “Bodhiyā niruddhāya vigatāya paṭippassaddhāya abuddho hoti”ti **anuyogo**. Evamaññatthāpi pucchānuyogā veditabbā.

Bodhiyābuddhotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Lakkhaṇakathāvaṇṇanā

402. **Tasmāti** yasmā abodhisattassapi cakkavattino lakkhaṇehi samannāgamo bodhisattassapi carimabhavato aññattha asamannāgamo hoti, tasmā lakkhaṇasamannāgato bodhisattovāti imassatthassa asādhakaṃ. Tenāha “**ābhatampi anābhatasadisamevā**”ti.

Lakkhaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Niyāmokkantikathāvaṇṇanā

403. **Pāramīpūraṇanti** idaṃ bodhicariyāya upalakkhaṇaṃ, na pāramīnaṃ puṇṇabhāvadassanaṃ. Tena tesaṃ ārambhasamādānādīnampi saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahāsattā niyatāti vuccanti. Yathāha—“evaṃ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā”ti¹, “dhuvaṃ buddho bhavissati”ti² ca, na niyāmassa nāma kassaci dhammassa uppannattā byākaronti, atha kho ekaṃsenāyaṃ pāramiyo pūretvā buddho bhavissatīti katvā byākarontīti paravādīparikappitaṃ dhammantaraṃ paṭisedheti, na bodhiyā niyatattaṃ. Tenāha “**kevalañhi nan**”ti-ādi.

Niyāmokkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā

413. Satipi kesañci saṃyojanānaṃ heṭṭhimamaggehi pahīnatte “pañcannaṃ orambhāgiyānaṃ saṃyojanānaṃ parikkhayā”ti-ādīsu³ viya vaṇṇabhaṇanamukhena anavasesatañca sandhāya sabbasaṃyojanappahānakittanaṃ pariyāyavacananti āha “**imaṃ pariyāyaṃ aggahetvā**”ti. **Arahattamaggena pajahanato evāti gaṇhātīti** aggamaggo eva sabbasaṃyojanāni pajahatīti laddhiṃ gaṇhātīti **vadanti** padakārā. **evaṃ satīti** yadi anavasesatāmattena tathā paṭijānāti.

Sabbasaṃyojanappahānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Catutthavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi-Ṭṭha 1. 72; Apadāna-Ṭṭha 1. 55; Buddhavaṃsa-Ṭṭha 316; Cariyāpīṭaka-Ṭṭha 332; Jātaka-Ṭṭha 1. 53 piṭṭhesu.

2. Khu 4. 312-3 piṭṭhādīsu.

3. Ma 3. 124; Saṃ 3. 330 piṭṭhesu.

5. Pañcamavagga

1. Vimuttikathāvaṇṇanā

418. Phalañāṇaṃ na hoti, sesāni vipassanāmaggapaccavekkhaṇaṇāṇāni vimuttānīti na vattabbānīti sambandho. **Etthā**ti etesu catūsu ñāṇesu.

Vipassanāggahaṇena gahitaṃ, maggādikcavidūrakiccattā vipassanāpariyosānattā ca.

Vimuttikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Asekhañāṇakathāvaṇṇanā

421. Asekhe ārabha pavattattā asekhañāṇanti parassa laddhi, na asekhe asekhadhamme pariyāpannanti imamattamāha “**etena -pa- dasseti**”ti.

Asekhañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Viparītakathāvaṇṇanā

424. Asive sivāti vohāraṃ viya **aññāṇe -pa- vadati**.

Viparītakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyāmakathāvaṇṇanā

428-431. **Yanti** yaṃ ñāṇaṃ. **Saccānulomanti** saccappaṭivedhānukūlaṃ **viparītānuyogato pabhuti gaṇetvā** “**catutthan**”ti **āha** na aniyatassa niyāmagamanāyāti aviparītānuyogato pabhuti gaṇetvā, tathā sati pañcamabhāvato visesabhāvato ca.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paṭisambhidākathāvaṇṇanā

432-433. **Sabbaṃ ñāṇanti** idaṃ “ariyānaṃ”ti iminā na visesitanti adhippāyenāha **“anariyānampi hi ñāṇaṃ ñāṇamevā”**ti. Atha vā pāḷiyaṃ avisesena sabbaṃ ñāṇanti vuttaṃ gahetvā evamāha. Ariyassa ce ñāṇanti, so pana paṭikkhepeyyāti āha **“anariyassa etaṃ ñāṇaṃ sandhāyā”**ti.

Paṭisambhidākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Cittārammaṇakathāvaṇṇanā

436-438. **Vattabbapaṭiññāti** phassārammaṇe ñāṇaṃ vattabbaṃ cetopariyañāṇanti evaṃ pavattā paṭiññā.

Cittārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā

439-440. **Anantarānāgatepi citte ñāṇaṃ icchanti**, tattha pana khaṇapaccuppanne viya tādīsena parikammena kadāci ñāṇaṃ uppajjeyya. Tenāha **“anantare ekanteneva ñāṇaṃ natthī”**ti.

Anāgatañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā

441-442. “Sabbasaṅkhāresu aniccato diṭṭhesū”ti vutte yaṃ dassanabhūtaṃ ñāṇaṃ, tampi saṅkhārasabhāvattā tathādiṭṭhaṃ siyāti atthato āpajjati, evaṃbhūtaṃ vacanaṃ sandhāyāha **“atthato āpannaṃ vacanaṃ”**ti. Taṃ pana yasmā “tampi vacanaṃ aniccato diṭṭhaṃ hotī”ti paṭijānanaśasena pavattaṃ, tasmā **“anujānanaśasena”**ti vuttaṃ. **Bhaṅgānupassanaṇaṃ** pabandhavasena pavattamānaṃ.

Paṭuppannañāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Phalaññanakathāvaṇṇanā

443-444. **Phalaparopariyattam** phalassa uccāvacatā. **Balenāti** ñāṇabalena.

Phalaññanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāpaṇṇāsako samatto.

6. Chatṭhavagga

1. Niyāmakathāvaṇṇanā

445-447. **Etassa** ariyassa puggalassa.

Niyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā

451. **Kāraṇatṭhenā** ṭhitatāti kāraṇabhāvena byabhicaraṇabhāvamāha. Yo hi dhammo yassa yadā kāraṇam hoti, na tassa tadā aññathābhāvo atthi, sā ca atthato kāraṇabhāvoyevāti “**kāraṇabhāvoyevā**”ti āha.

Paṭiccasamuppādakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā

457-459. **Sabhāvadhammatam** paṭisedheti tadubhayalakkaṇarahitassa sabhāvadhammassa abhāvā. “Vodānampi vuṭṭhānan”ti¹ vacanato “**vodānañca vuṭṭhāna-ariyāyovā**”ti āha. Sabhāvadhammatte siddhe saṅkhatavidūratāya asaṅkhataṃ siyāti āha “**sabhāvadhammattāsādhakattā**”ti.

Nirodhasamāpattikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Chatṭhavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Abhi 2. 357 piṭṭhe.

7. Sattamavagga

1. Saṅgahitakathāvaṇṇanā

471-472. **Saṅgahitā**ti saṅgahaṇādivasena saddhim gahitā. Te pana yasmā ekavidhatādisāmaññaena bandhā viya honti, tasmā āha “**sambandhā**”ti.

Saṅgahitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sampayuttakathāvaṇṇanā

473-474. Anuppavisitabbānuppavisanabhāvo tesam bhede sati yujjeyya, nāññathāti upamābhindanena upameyyassa bhinnataṃ dassento “**nānattava vatthā -pa- dasseti**”ti āha.

Sampayuttakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Cetasikakathāvaṇṇanā

475-477. **Phassikādayoti** ettha ādi-saddo vavatthāvācī. Tena cittuppādadesanāyaṃ dassitappabhedā vedanādayo gayhanti, na taṃsamutṭhānā rūpadhammāti āha “**ekuppādatādivirahitā saha-jātataṃ natthi**”ti.

Cetasikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dānakathāvaṇṇanā

479. **Phaladānabhāvadīpanatthanti** phaladānasabbhāvadīpanattham. **Phaladānaṃ vuttaṃ viya hotīti** cittaena phaladānaṃ padhānabhāve vuttaṃ viya hotīti attho. Aññathā dānabhāvoti na sakkā vuttum. Dānabhāvopi hi “dānaṃ aniṭṭhaphalan”ti-ādinā vuttoyevāti. **Tannivāraṇatthanti** phaladānanivāraṇattham. **Etanti** “dānaṃ aniṭṭhaphalan”ti-ādivacanam. Bhesajjādivasena ābādhāniṭṭhatā deyyadhammassa aniṭṭhaphalatāpariyāyo daṭṭhabbo.

Kathaṃ tatheva suttaṃ sakavāḍiparavāḍivādesu yujjati codanāya “**na pana ekenatthenā**”ti vuttaṃ vibhāvetuṃ “**deyyadhammova dānan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha nivattanapakkheyeva eva-kāro yutto, na sādhanapakkhe dvinnampi dānabhāvassa icchitattā. Tenāha “**cetasikovāti attho datṭhabbo, deyyadhammovā**”ti ca. Tenevāha “**dvinnam hi dānanan**”ti-ādi. **Saṅkarabhāvamocanattanti** satipi dānabhāve sabhāvasaṅkaramocanattam. Tenāha “**cetasikassā**”ti-ādi.

Dānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Paribhogamayapuñṇakathāvaṇṇanā

485. **Tassā laddhiyāti** pañcannaṃ viññāṇānaṃ samodhānaṃ hotīti laddhiyā. **Etesanti** vattamānacittaparibhogamayapuñṇānaṃ.

486. **Ayam vādo hīyati** paribhogasseva abhāvato. **Cāgacetanāya eva puñṇabhāvo**, na cittavippayuttassa. **Evanti** iminā pakārena, aparibhutte deyyadhamme puñṇabhāvenāti attho. Aparibhutte deyyadhamme puñṇabhāvato eva hi puthujjanakāle dinnam arahā hutvā paribhuñjante tampi puthujjane dānamevāti nicchitam. Paravāḍipatikkhepamukhena sakavādaṃ patiṭṭhāpeti paṭhamo atthavikappo, dutiyo pana ujukameva sakavādaṃ patiṭṭhāpetīti ayametesam viseso.

Paribhogamayapuñṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Itodinnakathāvaṇṇanā

488-491. **Teneva cīvarādidānenāti** anumodanaṃ vinā dāyakena pavattitacīvarādidānena. Tenāha “**sayamkatena kammunā vināpī**”ti. **Iminā kāraṇenāti** anumoditattāva tesam tattha bhogā uppajjantīti etena kāraṇena. **Yadi yanti**-ādi paravāḍino laddhipatiṭṭhā panākāradassanaṃ. Tattha **yadi na yāpeyyum, katham anumodeyyum, cittam**

pasādeyyum, pītiṃ uppādeyyum, somanassam paṭilabheyyunti ekacce aññe pete anumodanādīni katvā yāpente disvā anumodanādīni katvā yāpente disvā anumodanādīni karonti, tasmā te ito dinnena yāpentīti adhippāyo.

Itodinnakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā

492. **Attavajjehīti** phassavajjehi. Na hi so eva tena sampayutto hoti. **Soti** phassameva paccāmasati. **Sāvajjaneti** āvajjanasahite, āvajjanam purecārikam katvā eva pavattanaketi attho. **Kammūpanissayabhūtamevāti** yena kammunā yathāvuttā phassādayo nibbattitā, tassa kammassa upanissayabhūtameva. **Dukkhassāti** āyatim upapajjanakadukkhassa. “Mūlatanāhā”ti dasseṭīti yojanā, tathā “**upanissayabhūtan**”ti etthāpi. Kammāyūhanassa kāraṇabhūtā purimasiddhā taṇhā kammassa **upanissayo**, katūpacite kamme bhavādīsu namanavasena pavattā hi vipākassa upanissayo.

493. Okāsakatuppannam akhepetvā parinibbānabhāvo **sakasamayavasena codanāya yujjamānatā**.

494. **Kamme satīti** iminā kammassa pathavī-ādīnam paccayatāmattamāha, na janakattam. Tenāha “**taṃsaṃvattanikam nāma hotī**”ti.

Pathavīkammavipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Jarāmarāṇamvipākotikathāvaṇṇanā

495. **Ekārammaṇāti** idaṃ anārammaṇatāsādhanaavasena sampayogalakkaṇābhāvassa uddhaṭṭatā vuttam, na tasseva sampayogalakkaṇattā.

496. **Abyākatānanti** vipākābyākatānam. Itarattha vattabbameva natthi.

497. **Tanti** “aparissuddhavaṇṇatā jarāyevā”ti vacanam.

Jarāmarāṇamvipākotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā

501. Vipāko vipākassa paccayo honto aññamaññapaccayo hotīti adhippāyenāha “**yassa vipākassa vipāko aññamaññapaccayo hotī**”ti. “Tappaccayāpi aññassa vipākassa uppattiṃ sandhāyā”ti-ādivacanato pana jātijarāmarañādīnaṃ upanissayapaccayoti sakkā viññātum.

Purimapaṭiññāyāti “vipāko vipākadhammadhammo”ti paṭiññāya. **Imassa codanassāti** “vipāko ca vipākadhammadhammo cā”ti-ādīnā pavattassa codanassa.

Vipākovipākadhammadhammotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Aṭṭhamavagga

1. Chagatikathāvaṇṇanā

503-504. Vaṇṇā eva nīlādivasena nibhātīti **vaṇṇanibhā**, vaṇṇāyatananti attho. **Sanṭhānaṃ** dīghādi.

Chagatikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Antarābhavakathāvaṇṇanā

505. **Antaratṭhānānīti** antarikatṭhānāni. Nivārakatṭhānāni bhinditvā ca ākāseṇa ca gamanato. **Yadi so bhavānaṃ antarā na siyāti** so antarābhavo kāmabhavādīnaṃ bhavānaṃ antare yadi na bhaveyya. **Na nāma antarābhavoti** “sabbena sabbaṃ natthi nāma antarābhavo”ti evaṃ pavattassa sakavādivacanassa **paṭikkhepe kāraṇaṃ natthi**, tassa paṭikkhepe kāraṇaṃ hadaye ṭhapetvā na paṭikkhipati, atha kho tathā anicchanto kevalaṃ laddhiyā paṭikkhipatīti attho.

506. Jātiti na icchatīti sambandho.

507. **Evam taṃ tattha na icchatīti** kāmabhavādīsu viya taṃ cutipaṭisandhiparamparaṃ tattha antarābhavāvatthāya na icchati. So hi tassa bhāvibhavanibbattakakammato eva pavattiṃ icchati, tasmā jātijarāmarañāni aniccato kuto cutipaṭisandhiparamparā. Ayañca vādo antarābhavavādīnaṃ ekaccānaṃ vutto. Ye “appakena kālena sattāheneva vā paṭisandhiṃ pāpuṇātī”ti vadanti, ye pana “tattheva cavitvā āyātīti sattasattāhānī”ti vadanti, tehi anuññātāva cutipaṭisandhiparamparāti te adhunātanā datṭhabbā pāliyaṃ “antarābhavā satta jāyanti jīyanti mīyanti cavanti upapajjantīti? Na hevaṃ vattabbe”ti āgatattā. Yathā cetam, evaṃ nirayūpagādibhāvampissa adhunātanā paṭijānanti. Tathā hi te vadanti “uddhampādo tu nārako”ti¹ādi. Tattha yaṃ nissāya paravādī antarābhavaṃ nāma parikappeti, taṃ dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “antarāparinibbāyīti suttapadaṃ ayoniso gahetvā”ti vuttaṃ. Imassa hi “avīhādīsu tattha tattha āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā antarā aggamaggādhigamena anavasesakilesaparinibbānena parinibbāyati, antarāparinibbāyī”ti suttapadassa ayamatto, na antarābhavabhūtoti. Tasmā vuttaṃ “antarāparinibbāyīti suttapadaṃ ayoniso gahetvā”ti.

Ye pana “sambhavesīti vacanato attheva antarābhavo. So hi sambhavaṃ upapattiṃ esatīti sambhavesī”ti vadanti, tepi ye bhūtāva na puna bhavissanti, te khīṇāsavā “bhūtānaṃ vā sattānaṃ ṭhitiyā”ti ettha “bhūtā”ti vuttā. Tabbidhuratāya sambhavamesantīti sambhavesino, appahīnabhavaśaṃyojanattā sekkhā puthujjanā. Catūsu vā yonīsu aṇḍajalābujā satta yāva aṇḍakosaṃ vatthikosañca na bhindanti, tāva “**sambhavesī** nāma, aṇḍakosato vatthikosato ca nikkhantā **bhūtā** nāma. Samsedaja-opapātikā ca paṭhamacittakkhaṇe **sambhavesī** nāma, dutiyacittakkhaṇato paṭṭhāya **bhūtā** nāma. Yena vā iriyāpathena jāyanti, yāva tato aññaṃ na pāpuṇanti, tāva **sambhavesī** nāma, tato paraṃ **bhūtā** nāmāti evaṃ ujuke pāli-anugate atthe sati kiṃ aniddhāritassa patthiyena antarābhavena attabhāvena parikappitena payojananti paṭikkhipitabbā.

1. Uddhapādā tu nārakā (Abhidhammakose lokadhātuniddese pannarasamagāthāyaṃ)

Yaṃ paneke “santānavasena pavattamānānaṃ dhammānaṃ avicchedena desantaresu pātubhāvo diṭṭho. Yathā taṃ vīhi-ādi-aviññāṇakasantāne, evaṃ saviññāṇakasantānepi avicchedena desantare pātubhāvena bhavitabbaṃ. Ayaṅca nayo satī antarābhava yujjati, nāññathā”ti yuttim vadanti, tehi iddhimato cetovasippattassa cittānugatikaṃ kāyaṃ adhiṭṭhahantassa khaṇena brahmalokato idhūpasaṅkamane ito vā brahmalokūpagamane yutti vattabbā. Yadi sabbattheva vicchinnadese dhammānaṃ pavatti na icchitā, yadipi siyā “iddhimantānaṃ iddhivisayo acinteyyo”ti, taṃ idhāpi samānaṃ “kammavipāko acinteyyo”ti¹ vacanato, tasmā taṃ tesaṃ matimattameva. Acinteyyasabhāvā hi sabhāvadhammā, te katthaci paccayavasena vicchinnadese pātubhavanti, katthaci avicchinnadese ca. Tathā hi mukhaghosādihi paccayehi aññasmiṃ dese ādāsapabbatapadesādike paṭibimbapaṭighosādikaṃ nibbattamānaṃ diṭṭhanti.

Etthāha—paṭibimbaṃ tāva asiddhattā asadisattā ca na nidassanaṃ. Paṭibimbaṃ hi nāma aññadeva rūpantaraṃ uppajjatīti asiddhametaṃ. Siddhiyampi asadisattā na nidassanaṃ siyā ekasmiṃ ṭhāne dvinnam sahaṭṭhānābhāvato. Yattheva hi ādāsarūpaṃ paṭibimbarūpaṅca dissati, na ca ekasmiṃ dese rūpadvayassa sahabhāvo yutto nissayabhūtadesato, asadisañcetaṃ sandhānato. Na hi mukhassa paṭibimbasinghānabhūtaṃ ādāsasandhānasambandhattā sandhānaṃ uddissa avicchedena desantare pātubhāvo vuccati, na asantānanti asamānameva tanti.

Tattha yaṃ vuttaṃ “paṭibimbaṃ nāma aññadeva rūpantaraṃ uppajjatīti asiddham ekasmiṃ ṭhāne dvinnam sahaṭṭhānābhāvato”ti, tayidaṃ asantānameva sahaṭṭhānaṃ coditaṃ bhinnanissayattā. Na hi bhinnanissayānaṃ sahaṭṭhānaṃ atthi. Yathā anekesaṃ maṇidīpādīnaṃ pabhārūpaṃ ekasmiṃ padese pavattamānaṃ acchitamānatāya niranantarātāya ca abhinnaṭṭhānaṃ viya paññāyati, bhinnanissayattā pana bhinnaṭṭhānameva taṃ, gahaṇavisesena tathā-abhinnaṭṭhānamattaṃ, evaṃ ādāsarūpapaṭibimbarūpesupi daṭṭhabaṃ. Tādisapaccayasamavāyena hi tattha taṃ uppajjati ceva vigacchati ca, evañcetaṃ sampañcchitabbaṃ cakkhuviññāṇassa gocarabhāvūpagamanato. Aññathā ālokena vināpi paññāyeyya, cakkhuviññāṇassa vā na gocarō viya siyā. Tassa pana

sāmaggiyā so ānubhāvo, yaṃ tathā dassanaṃ hotīti. Acinteyyo hi dhammānaṃ sāmattiyaḥhedoti vadantenapi ayamevattho sādḥito bhinnanissayassapi abhinnaṭṭhānassa viya upaṭṭhānato. Eteneva udakādīsu paṭibimbarūpābhāvācodanā paṭikkhittā veditabbā.

Siddhe ca paṭibimbarūpe tassa nidassanabhāvo siddhoyeva hoti hetuphalānaṃ vicchinnadesatāvibhāvanato. Yaṃ pana vuttaṃ “asadisattā na nidassanaṃ”ti, tadayuttaṃ. Kasmā? Na hi nidassanaṃ nāma nidassitabbena sabbadā sadisameva hoti. Cutikkhandhādhānato vicchinnadeso upapattikkhandhā pātubhavantīti etassa atthassasādhanaṭṭhaṃ mukharūpato vicchinne ṭhāne tassa phalabhūtaṃ paṭibimbarūpaṃ nibbattatīti ettha tassa nidassanaṭṭhassa adhippetattā. Etena asantānacodanā paṭikkhittā veditabbā.

Yasmā vā mukhapaṭibimbarūpānaṃ hetuphalabhāvo siddho, tasmāpi sā paṭikkhittāva hoti. Hetuphalabhāvasambandhesu hi santānavohāro. Yathāvuttadvīhikāraṇehi paṭibimbaṃ uppajjati bimbato ādāsato ca, na cevaṃ upapattikkhandhānaṃ vicchinnadesuppatti. Yathā cettha paṭibimbarūpaṃ nidassitaṃ, evaṃ paṭighosadīpamuddādayopi nidassitabbā. Yathā hi paṭighosadīpamuddādayo saddādihetukā honti, aññatra agantvā honti, evameva idaṃ cittanti.

Apicāyaṃ antarābhavavādī evaṃ pucchitabbo—yadi “dhammānaṃ vicchinnadesuppatti na yuttā”ti antarābhavo parikappito, rūhu-ādīnaṃ sarīre kathamanekayojanasahassantarikesu pādaṭṭhānahadayaṭṭhānesu kāyaviññāṇamanoviññāṇuppatti vicchinnadeso yuttā. Yadi ekasantānabhāvato, idhāpi taṃsamānaṃ. Na cettha arūpadhammabhāvato alaṃ parihārāya pañcavokāre rūpārūpadhammānaṃ aññamaññaṃ sambandhattā. Vattamānehi tāva paccayehi vicchinnadeso phalassa uppatti siddhā, kimaṅgaṃ pana atītehi pañcavokārābhavahi. Yattha vipākaviññāṇassa paccayo, tatthassa nissayabhūtassa vatthussa sahaḥbhāvīnaṃ khandhānaṃ sambhavoti laddhokāseṇa kammunā nibbattiyamānassa avasesapaccayantarasaḥhitassa vipākaviññāṇassa uppattiyaṃ nālaṃ vicchinnadesatā vibandhāya. Yathā ca anekakappasahassantarikāpi cutikkhandhā upapattikkhandhānaṃ anantarapaccayoti na kāladūratā, evaṃ anekayojanasahassantarikāpi te tesāṃ anantarapaccayo hontīti na desadūratā.

Evam cutikkhandhanirodhānantaram upapattiṭṭhāne
paccayantarasamavāyena paṭisandhikkhandhā pātubhavantīti nattheva
antarābhavo. Asati ca tasmim yam tassa keci
“bhāvibhavanibbattakakammuno tato eva bhāvipurimakālabhavākāro
sajātisuddhadibbacakkhugocarō ahīnindriyo kenaci appaṭihatagamano
gandhāhāro”ti evamādikāraṇākārādiṃ vaṇṇenti, taṃ vañjhātanayassa
rassadīghasāmatādivivādasadisanti veditabbaṃ.

Antarābhavakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Kāmaguṇakathāvaṇṇanā

510. **Sabbepīti** kusalākusalakkhandhādayopi. Tesampi hi
ālambanatthikatālakkhaṇassa kattukamyatāchandassa vasena siyā
kamaṇaṭṭhatāti adhippāyo. Dhātukathāyaṃ¹ “kāmabhavo pañcahi khandhehi
ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi saṅgahito. Katihi asaṅgahito? Na
kehici khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā asaṅgahito”ti āgatattā āha
“**upādinnakkhandhānameva kāmabhavabhāvo dhātukathāyaṃ dassito**”ti.
Pañcāti gaṇanaparichedo, tadanñagaṇananivattanatthoti “pañca
kāmaguṇā”ti vacanaṃ tato aññesaṃ tabbhāvaṃ nivattetīti āha “**pañceva
kāmakotṭhāsā kāmoti vuttā**”ti. Tato eva **kāmadhātūti vacanaṃ na aññassa
nāmaṃ**, tesamyeva nāmanti attho. Tayidaṃ paravādinō matimattanti vuttaṃ
“**iminā adhippāyenā**”ti. **Evaṃ vacanamattanti** evaṃ “pañcime kāmaguṇā”ti
vacanamattaṃ nissāya, na panatthassa aviparītaṃ atthanti attho.

Kāmaguṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Rūpadhātukathāvaṇṇanā

515-516. **Rūpadhātūti gacanatoti** “kāmadhāturūpadhātu-arūpadhātū”ti
ettha rūpadhātūti vuttattā. **Rūpīdhammehevāti** ruppanasabhāvehiyeva
dhammehi. “**Tayome bhavā**”ti-ādinā **paricchinnāti** tayome

1. Abhi 3. 13 piṭṭhe.

bhavā, tisso dhātuyoti ca evaṃ paricchinā. “Dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchinditabbaṃ, bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchinditabbaṃ”ti hi vuttaṃ, tasmā kāmarūpārūpāvacaradhammāva taṃtaṃbhumabhāvena paricchinā evaṃ vuttā.

Rūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Arūpadhātukathāvaṇṇanā

517-518. **Purimakathāyanti** rūpadhātukathāyaṃ. **Avisesenāti** pavattiṭṭhānavasena visesaṃ akatvā.

Arūpadhātukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā

519. **Okāsabhāvenāti** vatthubhāvena. **Tathāvidhanti** ghānādi-ākāraṃ.

Rūpadhātuyā-āyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Arūperūpakathāvaṇṇanā

524-526. **Nissaraṇaṃ** nāma nissaritaḥ sati hoti, na asati, tasmā “arūpabhāve sukhamarūpaṃ atthi, yato nissaraṇaṃ taṃ āruppaṃ”ti āha.

Arūperūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā

527-537. **Pakappayamānāti** pakārehi kappayamānā attano sampayuttānaṃ kiccaṃ samatthayamānā. Tenāha “sampayuttesu adhikaṃ byāpāraṃ kurumānā”ti.

Rūpaṃkammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Jīvitindriyakathāvaṇṇanā

540. **Antaṃgahetvā vadatīti** “atthi arūpadhammānaṃ āyu ṭhiti yapaṇā yāpaṇā iriyaṇā vattaṇā pālaṇā, atthi arūpajīvitindriyaṇ”ti tasmim pañhe “atthi arūpajīvitindriyaṇ”ti imaṃ antaṃ pariyosānaṃ gahetvā vadati. **Vattuṃ yutto** samudāyassa icchanto tadavayavassa icchatīti. Na hi avayavehi vinā samudāyo nāma atthi.

541. **Tamevāti** arūpaṃ cittavippayuttameva.

542. **Tadāpīti** samāpajjanavuṭṭhānakālepi.

544-545. **So yutto** dvinnaṃ rūpārūpajīvitindriyānaṃ sakasamaye icchitattā.

Jīvitindriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammahetukathāvaṇṇanā

546. “Pāṇātipātakamassa hetū”ti-ādikassa parihānikathāyaṃ anāgatattā yo tattha āgatanayo, tameva dassento “**sesanti -pa- vadatī**”ti āha. **Sampaṭicchana**vacananti sampaṭicchāpanavacanaṃ. **Tam** paravādiṃ. Tamtaṃladdhisampaṭicchāpanaṃ vā gāhāpananti dassento “**pakkhan**”ti-ādimāha.

Kammahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Navamavagga

1. Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā

547. Daṭṭhabbassa ādīnavato ānisaṃsato ca yadipi paravādinā pacchā nānācittavasena paṭiññātaṃ, pubbe pana ekato katvā paṭijāni, na

ca taṃ laddhiṃ pariccaji. Tenassa **adhippāyamaddanaṃ yuttanti** daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “**anicca -pa- paṭiññātattā**”ti. **Ārammaṇavasenāti** ārammaṇakaraṇavaseṇa, na kiccaṇipphattivaseṇāti adhippāyo. **Idaṃ** ānisaṃsakathānuyuñjanaṃ ānisaṃsadassanañca. **Ñāṇaṃ vipassanā** paṭivedhañāṇassa viya anubodhañāṇassapi yathārahaṃ pavattinivattīsu kiccakaraṇaṃ yuttanti adhippāyo.

Ānisaṃsadassāvīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Amatārammaṇakathāvaṇṇanā

549. **Evamādinā suttabhayenāti** ettha **ādi**-saddena “anāsavañca vo bhikkhave dhammaṃ desessāmi anāsavagāminiñca paṭipadan”ti-ādīni suttapadāni saṅgaṇhāti.

Amatārammaṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā

552-553. “Tadappatiṭṭhaṃ anārammaṇaṃ”ti-ādīsu paccayattho ārammaṇa-saddo. “Rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā taṃsāmpayuttakānañca dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo”ti-ādīsu¹ olubbhaṭṭhoti āha “**paccayaṭṭho olubbhaṭṭho**”ti. **Evam vibhāge vijjamāneti** tattha paccayāyattavuttitā paccayaṭṭho², daṇḍarajju-ādi viya dubbalassa cittacetāsikānaṃ ālambitabbatāya upatthambhanaṭṭho olubbhaṭṭho. **Visesābhāvaṃ** paccayabhāvasāmaññena kappetvā vā.

Rūpaṃsārammaṇantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anusayā-anārammaṇantikathāvaṇṇanā

554-556. “Imasmiṃ satī”ti iminā maggena aniruddhatāpi saṅgaṇhitāti āha “**appahīnattāva atthīti vuccatī**”ti. **Na pana vijjamānattāti**

1. Abhi 8. 1 piṭṭhe.

2. Sappaccayaṭṭho (Ka)

avadhāraṇena nivattitaṃ dasseti, vijjamānattā dharamānattā
khaṇattayasamaṅgibhāvatoti attho.

Anusayā-anārammaṇāntikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Ñāṇamanārammaṇāntikathāvaṇṇanā

557-558. Yassa adhigatattā arahato pariññeyyādīsu anavasesato
sammoho vigato, taṃ aggamaggañāṇaṃ sandhāya “**maggañāṇassā**”ti
vadanti. Yasmā tassa sabbassa satokāritā viya sampajānakāritā, tasmā tena
ñāṇena so ñāṇī. Satipaññāvepullappatto hi so uttamapuriso.

Ñāṇamanārammaṇāntikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā

562. **Dvīhipīti** dvīhi visesehi, visesena visesaṃ akatvāti attho.

Vitakkānupatitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā

563. **Sabbasoti** sabbappakārato, so pana pakāro pavattiṭṭhānakālavasena
gahettabboti āha “**sabbattha sabbadā vā**”ti. Te ca ṭhānakālā “vitakkayato”ti-
ādivacanato cittavisesavasena gahettabbāti vuttaṃ “**savitakkacittesū**”ti.
“Vitakketvā vācaṃ bhindatī”ti¹ suttapadaṃ ayoniso gahetvā
“vitakkavipphāramattaṃ saddo”ti āha.

Vitakkavipphārasaddakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā

565. Musāvādo na hotīti vuttaṃ anāpattīti sambandho.

Nayathācittassavācātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā

568-570. **Samannāgatapaññattiyā**ti samaṅgibhāvapaññattiyā. Tenevāha “**paccuppannadhammasamaṅgī samannāgatoti vuccatī**”ti.

Paṭilābhapaññattiyāti adhigamanapaññattiyā. **Ayanti** “samannāgato”ti vuccamānapuggalassa yo tathā vattabbākāro, ayaṃ samannāgatapaññatti nāma. Esa nayo sesesupi.

Atītānāgatasamannāgatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Navamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Dasamavagga

1. Nirodhakathāvaṇṇanā

571-572. Sakasamaye “purimacittassa nirodhānantaraṃ pacchimacittaṃ uppajjati”ti icchitaṃ, paravādī pana “yasmiṃ khaṇe bhavaṅgacittaṃ, tasmimyeva khaṇe kiriyamayacittaṃ uppajjati”ti vadati. Evaṃ sati purimapacchimacittānaṃ **sahabhāvopi** anuññāto hoti. Tenāha “**bhaṅgakkhaṇena sahevā**”ti. Tathā ca sati vipākakiriyakkhandhānaṃ viya kiriyavipākakkhandhānaṃ vipākavipākakkhandhānaṃ kiriyakiriyakkhandhānaṃ vuttanayena sahabhāvo vattabboti imamatthaṃ dassento “**bhavaṅgacittassā**”ti-ādimāha. Tattha upapattibhavaabhāvena esiyā icchitabbāti upapattesiya vipākakkhandhā, te ca yebhuyyena bhavaṅgapariyāyakāti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “upapattesiyaṃ saṅkhaṃ gatassa bhavaṅgacittassā”ti. Ādipariyosānamattaṃ hi tassa paṭisandhicutticittaṃ, tadārammaṇaṃ bhavaṅgantveva vuccatīti.

Cakkhuvīññānādīnaṃ

kiriyaṁvemaṁjhe patitattā **kiriyaṁcatukkhandaḥaggahaṇena gahaṇaṁ yuttanti** vuttaṁ. **Cakkhuviññāṇādīnanti** hi **ādi**-saddena na sotaviññāṇādīnaṁyeva gahaṇaṁ, atha kho sampaṭicchanaśantīraṇāṇampīti daṭṭhabbaṁ.

Nirodhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā

576. **Lakkhaṇanti** pañcaviññāṇānaṁ uppannārammaṇatādi-
avitathekappakāratālakkhaṇaṁ. Kāmaṁ manoviññāṇaṁ avatthukampi hoti,
savatthukatte pana tampi uppannavattukameva. Tathā hi pāliyaṁ
ṭhapanāyaṁ “hañci pañcaviññāṇā uppannārammaṇā”tveva vuttaṁ.
Manoviññāṇassapi uppannavatthukatāpariyāyo atthīti “pañca viññāṇā”ti
avatvā “cha viññāṇā uppannavatthukā”ti vutte “no ca vata re vattabbe
pañcaviññāṇasamaṅgissa atthi maggabhāvanā”ti vuttaṁ na sakkāti dassento
āha “**cha viññāṇā -pa- adhippetan**”ti.

577. “Animittaṁ suññataṁ appaṇihitaṁ”ti nibbānassa te pariyāyā.
Cakkhuviññāṇassa animittagāhibhāve suññatārammaṇatāpī siyāti vuttaṁ
“**tadeva suññatanti adhippayo**”ti.

Pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā

584-586. **Sā pana** namitvā pavatti. **Āramaṇappakāraggahaṇanti**
ārammaṇassa iṭṭhāniṭṭhappakāraṇassa gahaṇaṁ. **Yena**
āramaṇappakāraggahaṇena kusala-cittassa **alobhādīhi sampayogo**
akusala-cittassa **lobhādīhi sampayogo hoti**, so ābhogoti dasseti.

Pañcaviññāṇāsābhogātikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Dvīhisīlehītīkathāvaṇṇanā

587-589. **Appavattinirodhanti** anuppādanirodham. Sīlassa vītikkamoyeva nirodho **sīlavītikkamanirodho**. **Ninnānam** khaṇikanirodham sallakkhento.

Dvīhisīlehītīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Sīlamacetāsikantikathāvaṇṇanā

590-594. **Ṭhītena** avinaṭṭhena. **Upacayenā**ti sīlabhūtena kammūpacayena. **“Dānam acetāsikan”**ti **kathāyaṃ vuttanayenā**ti yathā “na vattabbari cetāsiko dhammo dānanti? Āmantā. Dānam anīṭṭhaphalanti -pa-. Tena hi cetāsiko dhammo dānan”ti pāli pavattā, evaṃ tadanusārena “na vattabbaricetāsikaṃ sīlanti? Āmantā. Sīlam anīṭṭhaphalan”ti-ādinā sīlassa cetāsikabhāvasādhakāni suttapādāni ca ānetvā tadatthadassanavasena acetāsiko rūpādidhammo āyatiri vipākaṃ deti. Yadi so sīlam bhaveyya, vinā saṃvarasamādānena vinā viratiyā sīlavā nāma siyā. Yasmā pana samādānacetanā virati saṃvaro sīlam, tasmā “sīlam iṭṭhaphalam kantaphalan”ti-ādinā yojanā kātabbāti imamattham sandhāya vuttam **“vuttanayenā”**ti, vuttanayānusārenāti attho. Yasmā pana pāliyaṃ yathā “sīlam acetāsikan”ti kathā āgatā, tathā “dānam acetāsikan”ti visum āgatā kathā natthi, tasmā **“sā pana kathā maggitabbā”**ti vuttam.

Sīlamacetāsikantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Samādānahetukathāvaṇṇanā

598-600. Samādānahetukathāyaṃ “phasso deti”ti ārabhitvā yāva kaṇhasukkasappaṭibhāgā dhammā sammukhībhāvaṃ āgacchantīti ārāmaropādisuttāharaṇaṇcāti ettakameva paribhogakathāya sadisanti āha **“samādāna -pa- datṭhabbā”**ti.

Samādānahetukathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā

603-604. Mahābhūtāni upādāya pavatto aññacittakkhaṇepi labbhamāno kusalākusalānubandho aviññattīti ayaṃ vādo “cittavippayutto apuññūpacayo”ti iminā saṅgahitoti tato aññānubandhāyaṃ “āṇattiyā”ti-ādi vuttanti taṃ dassetuṃ **“āṇattiyā -pa- adhippāyo”**ti vuttaṃ. Tattha āṇatto yadā āṇattabhāvena vihiṃsādikiriyaṃ sādheti, tadā āṇattiyā pāṇātipātādīsu aṅgabhāvo veditabbo. Sāpanāṇatti pārivāsikabhāvena viññattirahitā nāma hotīti paravādino adhippāyo, taṃ tassetuṃ **“ekasmim divase”**ti-ādi vuttaṃ.

Aviññattidussīlyantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dutiyopaṇṇāsako samatto.

11. Ekādasamavagga

4. Ñāṇakathāvaṇṇanā

614-615. “Andhakā”ti vuttā pubbaseliya-aparaseliyarājagirikasiddhatthikāpi yebhuyyena mahāsaṃghikā evāti vutaṃ **“pubbe -pa- bhaveyyun”**ti. Tattha aññeti vacanaṃ dvinnāṃ kathānaṃ ujuvipaccanīkabhāvato. Purimakānañhi cakkhuviññādisamaṅgī “ñāṇī”ti vuccati, imesaṃ so eva “ñāṇī”ti na vattabboti vutto. **Rāgavigamo** rāgassa samucchindanaṃ, tathā **aññānavigamo**. Yathā samucchinnāvijjo “ñāṇī”ti paṭipakkhato “aññāṇī”ti, evaṃ asamucchinnāvijjo “aññāṇī”ti, paṭipakkhato “ñāṇī”ti vutto. **Aññāṇassa vigatattā so “ñāṇī”ti vattabbataṃ** āpajjati¹, na pana satataṃ samitaṃ ñāṇassa pavattanatoti adhippāyo.

Ñāṇakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Iddhibalakathāvaṇṇanā

621-624. Yasmim āyukappe kammakkhayena maraṇaṃ hoti, taṃ sandhāya vuttaṃ “**kammasa vipākavasena**”ti, yasmim pana āyukkhayena maraṇaṃ hoti, taṃ sandhāya “**vassagaṇanāyā**”ti. Tattha “na ca tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantī hoti”ti¹ vacanato yebhuyyena niraye kammakkhayena maraṇaṃ hotīti āha “**kammasa vipākavasena vāti nirayaṃva sandhāya vuttaṃ**”ti. “Vassasataṃ vassasahassaṃ vassasatasahassāni”ti-ādinā manussānaṃ devānañca āyuparicchadavacanato yebhuyyena tesam āyukkhayena maraṇaṃ hotīti vuttaṃ “**vassagaṇanāyā vāti manusse cātumahārājikādeve ca sandhāyā**”ti. “Vuttaṃ”ti ānetvā yojetabbari.

Iddhibalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Samādhikathāvaṇṇanā

625-626. **Samaṃ ṭhapanatṭhenā**ti samaṃ visamaṃ līnuddhaccādiṃ paṭibāhitvā, vikkhepameva vā viddhamsetvā ṭhapanatṭhena. “Cittasantati samādhī”ti vadantena tassa cetasikabhāvo paṭikkhitto hotīti āha “**cetasikantaraṃ atthīti aggahetvā**”ti. Bhāvanāya āhitavisesāya ekaggaṭāya vijjamaṇavisesapaṭikkhepo **chalaṃ**², so panassa anāhitavisesāya ekaggaṭāya sāmāññenāti āha “**sāmaññamattenā**”ti.

Samādhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammatṭhitatākathāvaṇṇanā

627. **Avijjāya yā ṭhitatā**ti avijjāya saṅkhārānaṃ anantarapaccayabhāve yā niyatatā dhammaniyāmatāsaṅkhātā, yā ṭhitasabhāvata

1. Ma 3. 205; Aṃ 1. 139 piṭṭhesu.

2. Chalaṃ nāma tividhaṃ vācāchalaṃ, sāmāññachalaṃ, upacārachalaṃcāti.

Vitthāro pana Nyāyadassane 1. 2. 11, 12, 13, 14 suttasu passitabbo.

nipphannā, na dhammamattatāṭhitatāya nipphannāya vasena, **anantarapaccayabhāvasaṅkhātā ṭhitatā** paccayatā **hotīti** attho. **Aññama-aññapaccayabhāvarahitassāti** idaṃ saha jātānissayā dipaccayānaṃ paṭikkhepapadaṃ daṭṭhabbāṃ, na aññamaññapaccayatāmattassa. **Sabbo tādīsoti** iminā samanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanādikaṃ saṅgaṇhāti. **Aññamaññapaccayatañcāti** etthāpi vuttanayena attho veditabbo. Ettha pana paccayuppannassapi paccayabhāvato saṅkhārānampi vasena yojetabbāṃ. Tenāha “**tassā ca itarā**”ti.

Dhammatṭhitatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Aniccatākathāvaṇṇanā

628. Rūpādīnaṃ aniccatā rūpādike sati hoti, asati na hotīti iminā pariyāyena tassā tehi saha uppādanirodho vutto, uppādādīsu tīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro hotīti yathā tayo daṇḍe upādāya pavatto tidaṇḍavohāro tesu sabbesu hoti, evaṃ jātijarāmarañadhammo na nicco anicco, tassa jāti-ā dipakatitā aniccatāsaddena vuccatīti uppādādīsu lakkhaṇesu aniccatāvohāro sambhavatīti vuttaṃ “**tīsu -pa- hotī**”ti. **Vibhāgānuyuñjanavasenāti** pabhedānuyuñjanavasena. Tattha yathā jarābhāṅgavasena aniccatā pākaṭā hoti, na tathā jātivasenāti pāliyaṃ jarāmarañavaseneva aniccatāvibhāgo dassitoti daṭṭhabbāṃ.

Aniccatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Dvādasamavagga

1. Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā

630-632. Sabbassapi manaso manodvārabhāvato “**vipākadvāranti bhavaṅgamanāṃ vadatī**”ti āha.

Saṃvarokammantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Kammakathāvaṇṇanā

633-635. **Savipākāpi dassitāyeva nāma hoti vuttāvasiṭṭhā savipākāti atthasiddhattā.**

Kammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Saḷāyatanakathāvaṇṇanā

638-640. Manāyatanekadesassa vipākassa atthitāya **“avisesenā”**ti vuttaṃ.

Saḷāyatanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā

641-645. **Assāti** imassa sattakkhattuparamassa. Tenāha **“sattakkhattuparamabhāve ca niyāmaṃ icchasi”**ti. **Yena** ānantariyakammena. **Antarāti** satta bhāve anibbattetvā tesam antareyeva. **Kecīti** abhayagirivāsino. **Apareti** padakārā. **Tassāti** yo sattakkhattuparamoti vā, kolamkoloti vā, ekabijīti vā bhagavatā nāṇena paricchinditvā byākato, tassa yathāvuttaparicchedā antarā uparimaggādhigamo natthi avitathadesanattā. Yathāparicchedameva tassa abhisamayo, svāyaṃ vibhāgo tesameva puggalānaṃ indriyaparopariyattena veditabbo bhavanīyāmena tādissassa kassaci abhāvato. Yasmā kassaci mudukānīpi indriyāni paccayavisesena tikkhābhāvaṃ āpajjeyyurū, tasmā tādisaṃ santāya **“bhabboti vuccati, na so abhabbo nāmā”**ti ca vuttaṃ. Yasmā pana bhagavā na tādisaṃ **“sattakkhattuparamo”**ti-ādinā niyametvā byākaroti, tasmā āha **“na pana antarā abhisametuṃ bhabbatā vuttā”**ti. Ayaṇca nayo ekantena icchitabbo. Aññathā puggalassa saṅkaro siyāti dassento **“yadi cā”**ti-ādimāha.

Sattakkhattuparamakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvādasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Terasamavagga

1. Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā

654-657. “Heṭṭhā vuttādhippāyamevā”ti idaṃ iddhibalakathāyaṃ yaṃ vuttaṃ “atītaṃ anāgatanti idaṃ avisesena kappam tiṭṭheyyāti paṭiññātattā codetī”ti-ādi, taṃ sandhāya vuttanti āha **“heṭṭhāti iddhibalakathāya”**ti. Tattha “dve kappe”ti-ādi-āyuparicchadātikkaṃ samamatthatācodanāvasena āgatā, idha pana saṅghabhedako āyukappameva aṭṭhatvā yadi ekaṃ mahākappam tiṭṭheyya, yathā ekaṃ, evaṃ anekepi kappe tiṭṭheyyāti codanā kātābbā.

Kappaṭṭhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā

663-664. **Appattaniyāmānanti** ye anuppannamicchattasammattaniyatadhammā puggalā, tesaṃ dhamme. Ke pana te? Yathāvuttapuggalasantānapariyāpannā dhammā. Te hi bhūmittayapariyāpannatāya **“tebhūmakā”**ti vuttā. Ye pana pattaniyāmānaṃ santāne pavattā aniyatadhammā, na tesamettha saṅgaho kato. Na hi tehi samannāgadena aniyatatā atthi. tenevāha **“tehi samannāgatopi aniyatoyevā”**ti. **Idaṃ vohāramattanti** iminā niyāmo nāma koci dhammo natthi, upacitasambhāratāya abhisambujjhitaṃ bhabbatāva tathā vuccatīti dasseti. Niyatoti vacanassa kāraṇabhāvena vuttoti yojanā. **Ubhayassapīti** niyato niyāmaṃ okkamati vacanadvayassa.

Niyatassaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Asātarāgakathāvaṇṇanā

674. **Evampavattamānoti** “aho vata me bhavyeyā”ti evaṃ patthanākārena pavattamāno. **Aññathāti** nandanādi-ākārena.

Asātarāgakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammatanḥā-abyākatātīkathāvaṇṇanā

676-680. **Gahetvā**ti etena gahaṇamattameva taṃ, na pana sā tādisī atthīti dasseti. Na hi lokuttarārammaṇā abyākatā vā taṇhā atthīti. **Tīhi koṭṭhāschī**ti kāmabhavavibhavatanḥākoṭṭhāschī. Rūpatanḥādibhedā **chapi taṇhā**.

Dhammatanḥā-abyākatātīkathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Terasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Cuddasamavagga

1. Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā

686-690. Anantarapaccayabhāvoyevettha paṭisandhānaṃ ghaṭanañcāti āha “**anantaram upādeti**”ti.

Kusalākusalapaṭisandahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇanā

691-692. **Keci vādinoti** kāpile¹ sandhāyāha. Te hi abhiyattavādino vijjamānameva kāraṇe phalaṃ anabhiyattaṃ hutvā ṭhitaṃ pacchā abhiyattim gacchatīti vadantā bījāvatthāya vijjamānāpi rukkhādīnaṃ na āṅkurādayo āvibhavanti, bījamattaṃ āvibhāvaṃ gacchatīti kathenti.

Saḷāyatanuppattikathāvaṇṇana niṭṭhitā.

3. Anantarapaccayakathāvaṇṇanā

693-697. **Anantaruppattim sallakkhentoti** cakkhuviññāṇānantaram sotaviññāṇuppattim maññamāno. **Sotaviññāṇanti** vacaneneva tassa

1. Saṃkhyadassane 1. 122 suttaṃ passitabbaṃ.

cakkkhusannissayatā rūpārammaṇatā ca paṭikkhittā, paṭiññātā ca sotasannissayatā saddārammaṇatā cāti āha “**na so cakkkhumhi saddārammaṇan**”¹. Tattha **saddārammaṇanti** “sotaviññāṇaṃ icchatī”^{ti} ānetvā sambandhitabbaṃ. Tayidaṃ cakkhuviññāṇassa anantaraṃ sotaviññāṇaṃ uppajjatīti laddhiyā evaṃ ñāyatīti āha “**anantarūpaladdhivasena āpannattā**”^{ti}.

Anantarapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Ariyarūpakathāvaṇṇanā

698-699. **Sammāvācādīti** sammāvācākammantā. Tattha sammāvācā saddasabhāvā, itaro ca kāyaviññattisabhāvo, ubhayampi vā viññattīti adhippāyena rūpantissa laddhi.

Ariyarūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Añño-anusayotikathāvaṇṇanā

700-701. **Tasmim samayeti** kusalābyākatacittakkhaṇe. **So hīti** pacchimapāṭho.

Añño-anusayotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā

702. **Teti rāgādayo. Tasmāti** yasmā vipassantassapi rāgādayo uppajjanti, tasmā.

Pariyuṭṭhānaṃcittavippayuttantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Rūpārammaṇanti (Mūlaṭīkāyaṃ)

7. Pariyāpannakathāvaṇṇanā

703-705. **Kilesavatthu-okāsavasenāti**

kilesakāmaavatthukāmaabhūmivasena. **Rūpadhātusahagatavasena anusetīti** kāmarāgoyathā kāmavitakkasaṅkhātāya kāmadhātuyā saha paccayasamavāye uppajjanāraho, tameva rūpadhātuyāpīti attho. Rāgādikāraṇalābhe uppatti-arahatā hi anusayanaṃ.

Pariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Abyākatakathāvaṇṇanā

706-708. **Sabbathāpīti** avipākabhāvenapi sassatādibhāvenapi.

Abyākatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Apariyāpannakathāvaṇṇanā

709-710. **Tasmā diṭṭhi lokiya-pariyāpannā na hotīti atthaṃ vadanti**, evaṃ sati atippasaṅgo hoti vītadosādivohārabhāvato. Tato aññathā atthaṃ vadanto **“rūpadiṭṭhiyā”**ti-ādimāha. Tattha **ādi**-saddena arūpadiṭṭhi-ādim saṅgaṇhāti. Paravādi-adhippāyavasena ayamatthavibhāvanāti āha **“yadi ca pariyāpannā siyā”**ti. **Tathā ca satīti** diṭṭhiyā kāmādhātupariyāpannatte satīti attho. **Tasmāti** “vītadiṭṭhiko”ti evaṃ vohārābhāvato. **Na hi sā tassa avigatā diṭṭhi**, yato so vītadiṭṭhikoti na vuccati. **Yenāti** kāmadiṭṭhibhāvena.

Apariyāpannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Cuddasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Pannarasamavagga

1. Paccayatākathāvaṇṇanā

711-717. **Vavatthitoti** asaṁkiṇṇo. Yo hi dhammo yena paccayabhāvena paccayo hoti, tassa tato aññenapi aññenapi paccayabhāve sati paccayatā smākiṇṇā nāma bhaveyya. Viruddhāsambhavīnaṁ viya tabbidhurānaṁ paccayabhāvānaṁ sahabhāvaṁ paṭikkhipati.

Paccayatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Aññamaññāpaccayakathāvaṇṇanā

718-719. **Sahajātāti vuttattā** na saṅkhārapaccayā ca avijjāti vuttattāti adhippāyo. Anantarādināpi hi saṅkhārā avijjāya paccayā hontiyeva. Aññamaññānantaraṁ avatvā avigatānantaraṁ sampayuttassa vacanaṁ **kamabhedo, atthiggahaṇe**veva **gahito** atthipaccayabhūtoyeva dhammo nissayapaccayo hotīti. **Asādhāraṇatāyā**ti padantarāsādhāraṇatāya. Tenāha “**vakkhati hī**”ti-ādi.

Aññamaññāpaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā

732. Yadi pi sesaṁ nāma gahitato aññaṁ, tathāpi pakaraṇaparicchinnamevettha taṁ gayhatīti dassento “**yesaṁ -pa-adhippāyo**”ti vatvā puna anavasesameva saṅgaṇhanto “**asañña**sattānampi **cā**”ti-ādimāha. Tattha sabbasatte sandhāyāti adhippāyoti yojanā. Pāṇisamphassāpi kamantīti-ādikaṁ sarīrapakatīti sambandho.

733-734. Pañcahi viññāṇehi na cavati, na upapajjatīti vādaṁ paravādi nānujānātīti āha “**sutta -pa- vattabban**”ti.

Tatiyasaññāvedayitakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Asaññasattupikākathāvaṇṇanā

735. Yathā vitakkavicārapīṭisukhavirāgavasena pavattā samāpatti vitakkādirahitā hoti, evaṃ saññāvirāgavasena pavattāpi saññārahitāva siyāti tassa laddhīti dassento āha “**sāpi asaṇṇitā -pa- dasseti**”ti.

736. Yadi catutthajjhānasamāpatti kathaṃ asaṇṇasamāpattīti codanaṃ sandhāyāha “**saññāvirāgavasena samāpannattā asaṇṇitā, na saññāya abhāvato**”ti.

Asaññasattupikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Kammūpacayakathāvaṇṇanā

738-739. “Kammūpacayo kammena sahaajāto”ti puṭṭho sampayuttasahajātataṃ sandhāya paṭikkhipati, vippayuttasahajātataṃ sandhāya paṭijānātīti. Vippayuttassapi hi atthi sahaajātatā cittasamuṭṭhānarūpassa viyāti adhippāyo.

741. **Tiṇṇanti** kammakammūpacayakammavipākānaṃ.

Kammūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pannarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tatiyo paṇṇāsako samatto.

16. Soḷasamavagga

3. Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā

747-748. **Na tassāti** yassa taṃ anuppadissati, na tassa. Yo hi anuppadeti, yassa ca anuppadeti, tadubhayavinimuttā idha pareti adhippetā.

Sukhānuppadānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Adhiggayhamanasikārakathāvaṇṇanā

749-753. **Taṃcittatāyā**ti ettha manasikaronto yadi sabbasaṅkhāre ekato manasi karoti, yena cittena manasi karoti, sabbasaṅkhārantogadhattā tasmiṃyeva khaṇe taṃ cittarṃ manasi kātabbharṃ etassāti taṃcittatā nāma doso āpajjatīti dassento āha “**tadeva ārammaṇabhūtan**”ti-ādi. Etena tasseva tena manasikaraṇāsambhavamāha, **taṃ vā**ti-ādinā pana sasamvedanāvādāpattinti ayametesam viseso.

Adhiggayhamanasikārakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Soḷasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Sattarasamavagga

1. Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā

776-779. **Kiriyacittarṃ abyākatarṃ anādiyitvā**ti “kiriyacittarṃ abyākatan”ti aggahetvā, dānādipavattanena dānamayādipuññattena ca gahetvāti attho.

Atthi-arahatopuññūpacayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā

780. **Aladdhavipākavārānanti** vipākadānarṃ pati aladdhokāsānarṃ. **Byantībhāvanti** vigatantatarṃ, vigamarṃ avipākanti attho.

781. **Tato paranti** byatirekena atthasiddhi, na kevalena anvayenāti āha “**tāva na kamati, tato param kamatīti laddhiyā paṭikkhipatī**”ti. Tattha **tato paranti** pubbe katassa kammassa parikkhayagamanato param. **Natthi pāṇātipāto** pāṇātipātalakkhaṇābhāvatoti adhippāyo. Tameva lakkhaṇābhāvarṃ dassetuṃ “**pāṇo pāṇasaññitā**”ti-ādi vuttam. Tattha **na tenāti** yo parena upakkamo

kato, tena upakkamena na mato, dhammatāmarāṇeneva matoti
dubbiññeyyaṃ avisesavidūhi, dubbiññeyyaṃ vā hotu suviññeyyaṃ vā,
 aṅgapāripūriyāva pāṇātipāto.

Natthi-arahato-akālamaccūtikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sabbamidamkammatotikathāvaṇṇanā

784. **Abījatoti** sabbena sabbam abījato aññabījato ca. **Tanti**
 deyyadhamam, gilānapaccayanti attho.

Sabbamidamkammatotikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Indriyabaddhakathāvaṇṇanā

788. **Vināpi aniccaṭṭhenāti**¹ aniccaṭṭham ṭhapetvāpi aṭṭhapetvāpīti attho,
 na aniccaṭṭhavirahenāti. Na hi aniccaṭṭhavirahitam anindriyabaddham atthi.

Indriyabaddhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Navattabbamsamghodakkhiṇamvisodhetītikathāvaṇṇanā

793-794. **Appaṭiggahaṇatoti** paṭiggāhakattābhāvato.

Navattabbamsamghodakkhiṇamvisodhetītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā

800-801. **Paṭiggāhakanirapekkhāti** paṭiggāhakassa
 guṇavisesanirapekkhā, tassa dakkhiṇeyyabhāvena vināti attho. Tenāha

1. Aniccattenāti (Mūlaṭṭikāyam)

“paṭiggāhakena paccayabhūtena vinā”ti. Sabbametanti laddhikittanena vittabhāvameva paṭijānāti. Paṭiggāhakassa **vipākanibbattanam** dānacetanāya mahāphalatā. Paccayabhāvoyeva hi tassa, na tassā kāraṇattam. Tenāha “dānacetanānibbattanena yadi bhaveyyā”ti-ādi.

Dakkhiṇāvisuddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattarasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Aṭṭhārasamavagga

1. Manussalokakathāvaṇṇanā

802-803. **Gahaṇanti** micchāgahaṇam.

Manussalokakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Dhammadesanākathāvaṇṇanā

804-806. **Tassa ca** nimmitabuddhassa desanam sampaṭicchitvā āyasmatā ānandena sayameva ca desito.

Dhammadesanākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Jhānaśāṅkantikathāvaṇṇanā

813-816. Vitakkavicāresu virattacittatā tattha ādīnavamanasikāro, tadākāro ca dutiyajjhānupacāroti āha “**vitakkavicārā ādīnavato manasi kātabbā, tato dutiyajjhānena bhavitabban**”ti.

Jhānaśāṅkantikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Jhānantarikakathāvaṇṇanā

817-819. Na paṭhamajjhānaṃ vitakkābhāvato, nāpi dutiyajjhānaṃ vicārasabbhāvatoti jhānametaṃ na hotīti dassento āha “**paṭhamajjhānādīsu aññatarabhāvābhāvato na jhānaṃ**”ti.

Jhānantarikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Cakkhunārūpampassatītikathāvaṇṇanā

826-827. “Cakkhunā rūpaṃ disvā”ti iminā cakkhuviññāṇena paṭijānaṇassa aggahaṇe aruciṃ sūcento āha “**manoviññāṇapaṭijānaṇaṃ kira sandhāyā**”ti. Tenevāha “**manoviññāṇapaṭijānaṇaṃ panā**”ti-ādi. Tasmāti manoviññāṇapaṭijānaṇasseva adhippetattāti attho. **Evaṃ santeti** yadi rūpena rūpaṃ paṭivijānāti, rūpaṃ paṭivijānantampi manoviññāṇaṃ rūpavijānaṇaṃ hoti, na rūpadassananti āha “**manoviññāṇapaṭijānaṇaṃ pana rūpadassanaṃ kathaṃ hotī**”ti.

Cakkhunārūpampassatītikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Aṭṭhārasamavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

19. Ekūnavīsatiṃavagga

1. Kilesapajahanakathāvaṇṇanā

828-831. **Te panāti** ye ariyamaggena pahīnā kilesā, te pana. Kāmañcetha maggena pahātabbakilesā maggabhāvanāya asati uppajjanārahā khaṇattayaṃ na āgatāti ca anāgatā nāma siyurū, yasmā pana te na uppajjissanti, tasmā tathā na vuccantīti daṭṭhabbaṃ. Tenevāha “**nāpi bhavissanti**”ti.

Kilesapajahanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Suññatakathāvaṇṇanā

832. Yena avasavattanaṭṭhena paraparikappito natthi etesaṃ attano visayanti¹ anattāti vuccanti sabhāvadhammā, svāyaṃ anattatāti āha “**avasavattanākāro anattatā**”ti. Sā panāyaṃ yasmā atthato asāraakatāva hoti, tasmā tadekadesena taṃ dassetuṃ “**atthato jarāmarañamevā**”ti āha. Evaṃ sati lakkhaṇasaṅkaro siyā, tesāṃ panidaṃ adhippāyakittananti daṭṭhabbāṃ. Arūpadhammānaṃ avasavattanākāratāya eva hi anattalakkaṇassa saṅkhārakkhandhapariyāpannatā.

Suññatakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Sāmaññaphalakathāvaṇṇanā

835-836. **Pattidhammanti** heṭṭhā vuttaṃ samannāgamamāha.

Sāmaññakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tathatākathāvaṇṇanā

841-843. **Rūpādīnaṃ sabhāvatāti** etena rūpādayo eva sabhāvatāti imamatthaṃ paṭikkhipati. Yato taṃ paravādī rūpādīsu aparīyāpannaṃ icchati. Tenāha “**bhāvaṃ hesa tathatāti vadati, na bhāvayogan**”ti. Tattha **bhāvanti** dhammamattaṃ, pakatīti attho “jātidhamman”ti-ādīsu viya. Rūpādīnaṃ hi ruppanādipakati tathā asaṅkhatāti ca paravādinō laddhi. Tena vuttaṃ “**na bhāvayogan**”ti. Yena hi bhāvo sabhāvadhammo yujjati, ekībhāvameva gacchati, taṃ ruppanādīlakkaṇaṃ bhāvayogo. Taṃ pana rūpādito anaññaṃ, tato eva saṅkhatam, aviparītaṭṭhena pana “tathan”ti vuccati.

Tathatākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Kusalakathāvaṇṇanā

844-846. Anavajjabhāvamatteneva kusalanti yojanā. **Tasmāti** yasmā avajjarahitaṃ anavajjaṃ, anavajjabhāvamatteneva ca kusalaṃ, tasmā nibbānaṃ kusalanti.

Kusalakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Accantaniyāmakathāvaṇṇanā

847. Yaṃ “ekavāraṃ nimuggo tathā nimuggova hoti, etassa puna bhavato vuṭṭhānaṃ nāma natthi”ti aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ, so pana ācariyavādo, na aṭṭhakathānayoti dassento “**tāya jātiyā -pa- maññaṃāno**”ti āha. Tattha **tāya jātiyā**ti yassaṃ jātiyaṃ puggalo kammāvaraṇādi-āvaraṇehi samannāgato hoti, tāya jātiyā. **Samāsārakhāṇukabhāvo** vassabhaññādīnaṃ viya makkhali-ādīnaṃ viya ca daṭṭhabbo. So ca ahetukādimicchādassanassa phalabhāveneva veditabbo, na accantaniyāmassa nāma kassaci atthibhāvato. Yathā hi vimuccantassa koci niyāmo nāma kassaci atthibhāvato. Yathā hi vimuccantassa koci niyāmo nāma natthi ṭhapetvā maggena bhavaparicchedaṃ, evaṃ avimuccantassapi koci samāsāranīyāmo nāma natthi. Tādisassa pana micchādassanassa balavabhāve aparimitakappaparicchede cirataraṃ samāsārappabandho hoti, apāyūpapatti ca yattha samāsārakhāṇusamañña.

Yaṃ paneke vadanti “attheva accantaṃ saṃsaritā anantattā sattaniyāyassā”ti, tampi apuññabahulaṃ sattasantānaṃ sandhāya vuttaṃ siyā. Na hi mātughātakādīnaṃ tenattabhāvena sammattaniyāmokkamanantarāyabhūto micchattaniyāmo viya sattānaṃ vimuttantarāyakaro samāsāranīyāmo nāma natthi. Yāva pana na maggaphalassa upanissayo upalabbhati, tāva samāsāro aparicchinno. Yadā ca so upaladdho, tadā so paricchinno evāti daṭṭhabbaṃ.

Yathānīyatasammādasanaṃ, evaṃ niyatamicchādassanenaṃpi savisaye ekaṃsagāhavasena ukkaṃsagatena bhavitabbanti tena samannāgatassa puggalassa sati accantaniyāme kathaṃ tasmim abhinivesavisaye anekāṃsagāho uppajjeyya, abhinivesantaraṃ vā viruddhaṃ yadi uppajjeyya, accantaniyāmo eva

na siyāti pāḷiyaṃ vicikicchupattiniyāmantarupatticodanā katā. Na hi vicikicchā viya sammattaniyatapuggalānaṃ yathākkamaṃ micchattasammattaniyatapuggalānaṃ sammattamicchattaniyatā dhammā kadācipi uppajjanti, aviruddhaṃ pana niyāmantarameva hotīti ānantarikantaraṃ viya micchādassanantaraṃ samāna-jātikaṃ na nivattetīti viruddhaṃyeva dassetuṃ pāḷiyaṃ vicikicchā viya sassatucchedadiṭṭhiyo eva uddhaṭā. Evamettha vicikicchupattiniyāmantarupattīnaṃ niyāmantarupattinivattakabhāvo veditabbo, accantaniyāmo ca nivattissatīti ca viruddhametanti pana **“vicāretvāva gahetabbā”**ti vuttaṃ siyā.

Accantaniyāmakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Indriyakathāvaṇṇanā

853-856. Yathā lokuttarā saddhādayo eva saddhindriyādīni, evaṃ lokiyāpi. Kasmā? Tatthāpi adhimokkhalakkhaṇādīnā indaṭṭhasabbhāvato. Saddheyyādivatthūsu saddahanādimattameva hi tanti imamattamaṃ dassento āha **“lokuttarānaṃ -pa- daṭṭhabbo”**ti.

Indriyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Ekūnavīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vīsativavagga

2. Ñānakathāvaṇṇanā

863-865. Kāmaṃ pubbabhāgepi attheva dukkhapariññā, atthasādhikā pana sā maggakkhaṇikā evāti ukkaṃsagataṃ dukkhapariññāṃ sandhāya avadhārento āha **“dukkhaṃ -pa- maggaññānameva dīpeti”**ti. Taṃ pana avadhāraṇaṃ na ñāṇantaravattanaṃ, atha kho ñāṇantarassa yathādhigatakiccanivattanaṃ daṭṭhabbaṃ. Tenāha **“na tasseva ñāṇabhāvan”**ti-ādi.

Ñānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Nirayapālakathāvaṇṇanā

866-868. Nerayike niraye pārenti, tato niggantuṃ appadānavasena rakkhantīti **nirayapālā**¹. Nirayapālatāya vā nerayikānaṃ narakadukkhena pariyonaddhāya² alaṃ samatthāti **nirayapālā**. Kiṃ panete nirayapālā nerayikā, udāhu anerayikāti. Kiñcetha—yadi tāva nerayikā, nirayasmāvattaniyena kammaena nibbattāti sayampi nirayadukkhāṃ paccanubhaveyyuṃ, tathā sati aññesaṃ nerayikānaṃ yātanāya asamatthā siyuṃ, “ime nerayikā, ime nirayapālā”ti vavatthānañca na siyā. Ye ca ye yātentī, tehi samānarūpabalappamañehi itaresaṃ bhayasantāsā na siyuṃ. Atha anerayikā, tesāṃ tattha kathaṃ sambhavoti? Vuccate—anerayikā nirayapālā anirayagatisaṃvattaniyakammanibbattā. Nirayūpapattisaṃvattaniyakammato hi aññeneva kammunā te nibbattanti rakkhasajātikattā. Tathā hi vadanti³—

“Kodhanā kurūrakkammantā, pāpābhirucino tathā.
Dukkhitesu ca nandanti, jāyanti yamarakkhasā”ti.

Tattha yadeke vadanti “yātanādukkhassa appaṭisaṃvedanato, aññathā puna aññamaññaṃ yāteyyuṃ”ti ca evamādi, tayidaṃ ākāsaromaṭṭhanam⁴ nirayapālānaṃ nerayikabhāvasseva dabhāvato. Ye pana vadeyyuṃ—yadi pi anerayikā nirayapālā, ayomayāya pana ādittāya sampajjalitāya sajotibhūtāya nirayabhūmiyā parivattamānā kathaṃ nāma dukkhāṃ nānubhavanti? Kammānubhāvato. Yathā hi iddhimanto cetovasippattā mahāmogallānādayo nerayike anukampantā iddhibalena nirayabhūmiṃ upagatā tattha dāhadukkhena bādhiyanti, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbāṃ.

Taṃ iddhiṃvisayassa acinteyyabhāvatoti ce? Idampi taṃsamānaṃ kammavipākassa acinteyyabhāvatoti. Tathārūpena hi kammunā te nibbattā yathā nirayadukkhena abādhitā eva hutvā nerayike yātentī, na cettakena bāhiraṃvisayābhāvo vijjati iṭṭhāniṭṭhatāya paccekāṃ dvārapurisesu vibhattasabhāvattā. Tathā hi ekaccassa dvārassa purisassa

1. Uparipaṇṇāsake devadūtasuttaṭṭikāyaṃ passitabbaṃ.

2. Narakadukkhapariyosanāya (Ka)

3. Vadanti sabbatthivādino (?)

4. Asāraromanthanaṃ (?)

iṭṭhaṃ ekaccassa anīṭṭhaṃ, ekaccassa ca anīṭṭhaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti. Evañca katvā yadeke vadanti “natthi kammavasena tejā parūpatāpanan”ti-ādi, tadapāhataṃ hoti. Yaṃ pana vadanti “anerayikānaṃ tesāṃ kathaṃ tattha sambhavo”ti nerayikānaṃ yātakabhāvato. Nerayikasattayātanāyoggaṃ hi attabhāvaṃ nibbattentaṃ kammaṃ tādisanikanti vināmitaṃ nirayaṭṭhāneyeva nibbatteti. Te ca nerayikehi adhikatarabalārohapariṇāhā ativiya bhayānakasantāsakurūratarapayogā ca honti. Eteneva tattha kākasunakhādīnampi nibbatti samvaṇṇitāti daṭṭhabbaṃ.

Kathamāññagatikhehi aññagatikabādhananti¹ ca na vattabbaṃ aññatthāpi tathā dassanato. Yaṃ paneke vadanti “asattasabhāvā nirayapālā nirayasunakhādayo ca”ti, taṃ tesāṃ matimattaṃ aññattha tathā adassanato. Na hi kāci atthi tādīsī dhammappavatti, yā asattasabhāvā, sampatisattehi appayojitā ca atthakiccaṃ sādhentī diṭṭhapubbā. Petānaṃ pānīyanivārakānaṃ daṇḍādīhatthapurisānampi asattabhāve visesakāraṇaṃ natthi. Supinupaghātopi atthakiccasamatthatāya appamāṇaṃ dassanādimattenapi tadatthasiddhito. Tathā hi supine āhārūpabhogādinā na atthasiddhi atthi, nibbānarūpaṃ panettha laddhaparihāraṃ iddhivisayassa acinteyyabhāvato. Idhāpi kammavipākassa acinteyyabhāvatoti ce? Taṃ na, asiddhattā. Nerayikānaṃ kammavipāko nirayapālāti asiddhametaṃ, vuttanayena pana nesaṃ sattabhāvo eva siddho. Sakkā hi vattum sattasaṅkhātā nirayapālasaññitā dhammappavatti sābhisandhikā parūpaghāti atthakiccasabbhāvato oṇḍhārādirakkhasasantati viyāti. Abhisandhi pubbakatā cettha na sakkā paṭikkhipitum tathā tathā abhisandhiyā yātanato tato eva na saṅghāṭapabbatādīh anekantikātā. Ye pana vadanti “bhūtavisesā eva te vaṇṇasaṇṭhānādivisesavanto bheravākārā narakapālāti samaññaṃ labhanti”ti, tadasiddhaṃ. Ujukamevapāliyaṃ “atthi niraye nirayapālā”ti vādassa patiṭṭhāpitattā.

Apica yathā ariyavinaye narakapālānaṃ bhūtamattatā asiddhā, tathā paññattimattavādinopi tesāmbhūtamattatā asiddhāva. Na hi tassa bhūtāni nāma santi. Yadi paramatthaṃ gahetvā voharati, atha kasmā

1. Aññagatikāvibādhatī (Ka) uparipañāsake devadūtasuttaṭīkāyaṃ passitabbaṃ.

vedanādi ke eva paṭikkhipatīti? Tiṭṭhabhesā anavaṭṭhitatakkānaṃ appahīnasammohavipallāsānaṃ vādavīmaṃsā¹, evaṃ attheva nirayapālāti niṭṭhamettha gantabbaṃ. Sati ca nesaṃ sabbhāve, asatīpi bāhire visaye narake viya desādiniyamo hotīti vādo na sijjhati evāti daṭṭhabbaṃ.

Nirayapālakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Tiracchānakathāvaṇṇanā

869-871. **Tassāti** erāvaṇanāmakassa devaputtassa. Tahim kīlanakāle hatthivaṇṇena vikubbaṇaṃ sandhāya **“hatthināgassā”**ti vuttaṃ. **Dibbayā nassāti** etthāpi ese va nayo. Na hi ekantasukhappaccayaṭṭhāne sagge dukkhādhīṭṭhānassa akusalakammasamuṭṭhānassa attabhāvassa sambhavo yutto. Tenāha **“na tiracchānagatassā”**ti.

Tiracchānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Ñānakathāvaṇṇanā

876-877. “Dvādasavatthukaṃ ñāṇaṃ lokuttaraṇaṃ”ti ettha dvādasavatthukassa ñāṇassa lokuttaratā patiṭṭhāpīyatīti dassento paṭhamavikappaṃ vatvā puna lokuttarañāṇassa dvādasavatthukatā patiṭṭhāpīyatīti dassetuṃ **“taṃ vā -pa- attho”**ti āha. **Pariññeyyanti** ettha **iti-**saddo ādi-attho, pakārattho vā. Tena **“pahātabban”**ti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Pariññātanti** etthāpi ese va nayo. “Pariññeyyaṃ pariññātan”ti-ādinā parijānanādikiriyaṃ nibbattetabbatā nibbattitatā ca dassitā, na nibbattiyamānatāti. Yena pana sā hoti, taṃ dassetuṃ **“saccañāṇaṃ panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **saccañāṇanti** dukkhādisaccasabhāvāvabodhakaṃ ñāṇaṃ, yaṃ sandhāya **“idaṃ dukkhaṇa”**ti-ādi vuttaṃ. **Maggakkhaṇepīti** api-saddena

1. Tadalaṃ vīmaṃsā (Ka)

tato pubbāparabhāgepīti daṭṭhabbam. **Parijānanādikiccasādhanavasena hoti** asammohato visayato cāti adhippāyo.

Ñānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catuttho paṇṇāsako samatto.

21. Ekavīsativavagga

1. Sāsanakathāvaṇṇanā

878. **Samudāyā**ti “sāsanam navam katan”ti-ādinā pucchāvasena pavattā vacanasamudāyā. **Ekadesānanti** tadavayavanam. “Tisupi pucchāsū”ti evam **adhikaraṇabhāvena vuttā**.

Sāsanakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Iddhikathāvaṇṇanā

883-884. **Adhippāyavasena**ti tathā tathā adhimuccanādhippāyavasena.

Iddhikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Dhammakathāvaṇṇanā

887-888. Rūpasabhāvo rūpaṭṭhoti āha “**rūpaṭṭho nāma koci rūpato añño natthi**”ti. Yam pana yato aññaṃ, na taṃ taṃsabhāvanti āha “**rūpaṭṭhato aññaṃ na hoti**”ti, rūpameva na hotīti attho. Etena byatirekato tamattham sādheti. **Tasmāti** yasmā rūpato añño rūpaṭṭho natthi, rūpaṭṭhato ca aññaṃ rūpaṃ, tasmā **rūpaṃ rūpameva**

rūpasabhāvamevāti **eva**-kārena nivattitaṃ dasseti “**na vedanādisabhāvan**”ti. **Adhippāyenāti** rūparūpaṭṭhānaṃ anaññattādhippāyena. **Aññathāti** tesam aññatte rūpaṭṭhena niyamenā rūpaṃ niyatanti vattabbanti yojanā. **Dassitoyevahoti** atthato āpannattā. Na hi abhinne vatthusmim pariāyantarabhedaṃ karoti. **Aññattanti** rūpasabhāvānaṃ rūparūpaṭṭhānaṃ. Sasāminiddesasiddhābheda “silāputtakassa sarīran”ti viya, kappanāmettato cāyaṃ bhedo, na paramatthatoti āha “**gahetvā viya pavatto**”ti. **Vedanādīhi nānattamevāti** vedanādīhi aññattameva. **So sabhāvoti** so rūpasabhāvo. **Nānattasaññāpanatthanti** rūpassa sabhāvo, na vedanādīnanti evaṃ bhedassa ñāpanatthaṃ. **Taṇca vacananti** “rūpaṃ rūpaṭṭhena na niyatan”ti vacanaṃ. **Vuttappakārenāti** “rūpaṭṭhato aññassa rūpassa abhāvā”ti-ādinā vuttākārena. Yadi sadosaṃ, atha kasmā paṭijānātīti yojanā.

Vuttameva kāraṇanti “rūpaṃ rūpameva, na vedanādisabhāvan”ti evaṃ vuttameva yuttiṃ. **Parena coditanti** “na vattabbaṃ rūpaṃ rūpaṭṭhena niyatan”ti-ādinā paravādinā codanaṃ sandhāyāha. **Tameva kāraṇaṃ dassetvāti** tameva yathāvuttaṃ yuttiṃ “ettha hī”ti-ādinā dassetvā. **Codanaṃnivattetīti** “atha kasmā paṭijānātī”ti vuttaṃ codanaṃ nivatteti. Yamatthaṃ sandhāya “ito aññathā”ti vuttaṃ, taṃ dassetuṃ “**rūpādī**”ti-ādi vuttaṃ.

Dhammakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vīsativaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

22. Bāvisativagga

1. Kusalacittakathāvaṇṇanā

894-895. **Purimajavanakkhaṇeti** parinibbānacittato anantarātītapurimajavanavārakkhaṇe.

Kusalacittakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āneñjakathāvaṇṇanā

896. Hetusarūpārammaṇasampayuttadhammārammaṇādito bhavaṅgasadisattā **cuticittam** “**bhavaṅgacittan**”ti āha.

Āneñjakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Tissopikathāvaṇṇanā

898-900. Arahattappattipi gabbheyeva atthīti maññati. Sattavassikā hi sopākasāmaṇerādayo arahattaṃ pattā. Sattavassikopi gabbho atthīti paravādino adhippāyo. Ākāsenā gacchanto viya supinaṃ **ākāsasupinaṃ**. Taṃ abhiññānibbattaṃ maññatīti nidassanaṃ katvā dassento āha “**ākāsagamanādi-abhiññā viyā**”ti. Heṭṭhimā catunnaṃ vā maggānaṃ adhigamena dhammābhisamayo aggaphalādhigamena arahattappatti ca supine atthīti maññatīti yojanā.

Tissopikathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā

903-905. **Bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhātīti** idaṃ sakasamayavasena vuttaṃ, parasamaye pana rūpadhammāpi arūpadhammehi samānakkhaṇā eva icchitā. Tenevāha “**sabbe dhammā khaṇikā**”ti. Khaṇikattepi vā acetanesupi anindriyabaddharūpesu bhāvanāviseso labbhati, kimaṅgaṃ pana sacetanesūti dassetuṃ “**yathā bījaṃ catumadhurabhāvaṃ na gaṇhātī**”ti nidassananti daṭṭhabbaṃ. **Āsevento nāma koci dhammo natthi** ittaratāya anavaṭṭhānatoti adhippāyo. Ittarakhaṇatāya eva pana āsevanam labbhati. Kusalādhivāseṇa hi attasadisassa payogena karaṇīyassa punappunaṃ karaṇappavattanaṃ attasadisatāpādanaṃ vāsanaṃ vā āsevanam pure paricitagantho viya pacchimassāti.

Āsevanapaccayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Khaṇikakathāvaṇṇanā

906-907. **Pathaviyādirūpesūti** anekakalāpasamudāyabhūtesu sasambhārapathavī-ādirūpesu. Tattha hi kesuci purimuppannesu ṭhitesu kesañci tadaññesaṃ uppādo, tato purimantaruppannānaṃ kesañci nirodho hoti ekekakalāparūpesu samānuppadānirodhattā tesāṃ. **Evam patiṭṭhānanti** evaṃ vuttappakārena asamānuppadānirodhena pabandhena patiṭṭhānapavattīti attho. Sā paṇāyaṃ yathāvuttā pavatti kasmā rūpasantatiyā evāti āha “**na hi rūpānaṃ**”ti-ādi. Tassāttho—yadi sabbe saṅkhatadhammā samānakkhaṇā, tathā sati arūpasantatiyā viya rūpasantatiyāpi anantarādipaccayena vidhinā pavatti siyā, na cetāṃ atthi. Yadi siyā, cittakkhaṇe cittakkhaṇe pathavī-ādīnaṃ uppadānirodhehi bhavitabbanti.

Khaṇikakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Bāvīsativavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

23. Tevīsativavagga

1. Ekādhippāyakathāvaṇṇanā

908. **Eka-saddo** aññatthopi hoti “ittheke abhivadanti”ti-ādīsu¹ viya, aññattañcetha rāgādhippāyato veditabbaṃ, puthujjanassa pana sachandarāgaparibhogabhāvato² āha “**rāgādhippāyato aññādhippāyovāti vuttaṃ hoti**”ti. Ko pana so aññādhippāyoti? Karuṇādhippāyo. Tena vuttaṃ “**karuṇādhippāyena ekādhippāyo**”ti. yañca nayo itthiyā jīvitarakkhaṇatthaṃ kāruṇṇena manorathaṃ pūrentassa bodhisattassa saṃvaravināso na hotīti evaṃvādināṃ paravādiṃ sandhāya vutto, paṇidhānādhippāyavādināṃ pana sandhāya “**eko adhippāyoti etthā**”ti-ādi vuttaṃ. Puttamukhadassanādhippāyopi ettheva saṅgahaṃ gatoti daṭṭhabbaṃ. **Ekatobhāveti** sahabhāve.

Ekādhippāyakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ma 3. 18, 22 piṭṭhādīsu.

2. Nibbacanassa pana accantarāgaparibhogabhāvato (Ka)

3-7. Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā

910-914. **Issariyenā**ti cittissariyena, na cetovasibhāvenāti attho. **Kāmakārikam** yathicchitanipphādanam. **Issariyakāmakārikāhetū**ti issariyakāmakāribhāvanimittam, tassa nibbattanatthanti attho. **Micchādiṭṭhiyā karīyatī**ti micchābhiniveseneva yā kāci dukkarakārikā karīyatīti attho.

Issariyakāmakārikākathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Patirūpakathāvaṇṇanā

915-916. **Mettādayo viyā**ti yathā mettā karuṇā muditā ca sinehasabhāvāpi araṇjanasabhāvattā asamkiliṭṭhattā ca na rāgo, evaṃ rāgapatirūpako koci dhammo natthi ṭhapetvā mettādayo, aññacittassa siniyhanākāro rāgasseva pavatti-ākāroti attho. Tenevāha “**rāgameva gaṇhatī**”ti. **Evaṃ dosepī**ti ettha issādayo viya na doso dosapatirūpako koci atthīti dosameva gaṇhātīti yojetabban. Ṭhapetvā hi issādayo aññacittassa dussanākāro dosasseva pavatti-ākāroti.

Patirūpakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Aparinipphannakathāvaṇṇanā

917-918. **Aniccādiko bhāvoti** aniccasaṅkhārapaṭiccasamuppannatādiko bhāvo dhammo pakati etassāti attho. **Dukkhaññeva parinipphannanti** “dukkhasaccam sandhāya pucchā katā, na dukkhatāmattan”ti ayamattho viññāyati “na kevalañhi paṭhamasaccameva dukkhan”ti vacanena. Tathā sati paravādinā cakkhāyatanādīnaṃ aññesaṇa taṃsarikkhakānaṃ dhammānaṃ parinipphannatā nānujānitabbā siyā. kasmā? Tesampi hi dukkhasaccena saṅgaho, na itarasaccehi. Yañhi samudayasaccato nibbattam, taṃ nippariyāyato

dukkhasaccaṃ, itaraṃ saṅkhāradukkhataya dukkhanti imamatthaṃ dassento “**na kevalaññī**”ti-ādimāha. Tattha **na hi anupādinnaññī**ti iminā cakkhāyatanādīnaṃ samudayasaccena saṅgahābhāvamāha. Lokuttarāṇīti iminā nirodhamaggasaccehi. Yadi evamettha yutti vattabbā, kimettha vattabbaṃ? Sabhāvo hesa paravādivādassa, yadidaṃ pubbenāparamasaṃsandanaṃ. Tathā hi so viññūhi paṭikkhitto. Tathā ceva taṃ amhehi tattha tattha vibhāvitaṃ. **Etanti** “rūpaṃ aparinipphannaṃ, dukkhaññeva parinipphannaṃ”ti yadetaṃ tayā vuttaṃ, etaṃ no vata re vattabbe. Kasmā? Rūpassa ca dukkhattā. Rūpaṃ hi aniccaṃ dukkhādhiṭṭhānañca. Tena vuttaṃ “yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ. Saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti ca.

Aparinipphannakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Tevīsativaggaṇṇanā niṭṭhitā.

Kathāvatthupakaraṇa-anuṭṭikā samattā.

Yamakapakaraṇa-anuṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Saṅkhepenevāti uddeseneva. Yaṃ “mātikāṭṭhapanan”ti vuttaṃ.

Dhammesūti khandhādidhammesu kusalādidhammesu ca. Aviparītato gahitesu dhammesu mūlayamakādivasena pavattiyamānā desanā vencyyānaṃ nānapakāraḥkosallāvahā pariññākiccasādhanaṃ ca hoti, na viparītato āha **viparītaggahaṇaṃ -pa- āradḍhaṃ**”ti. Etena kathāvatthupakaraṇadesanānantaraṃ yamakapakaraṇadesanāya kāraṇamāha. Tattha **viparītaggahaṇanti** puggalapariggahaṇādimicchāgāhaṃ.

Dhammapuggalokāsādinissayaṇanti “ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā”ti-ādinā¹ dhamme, “yassa rūpakkhando uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjati”ti-ādinā² puggalaṃ, “yattha rūpakkhando uppajjati, tattha vedanākkhandho uppajjati”ti-ādinā² okāsaṃ nissāya ārabha pavattānaṃ. **Ādi**-saddena puggalokāsa-uppādanīrodhatadubhayapariññādināṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Sanniṭṭhānasamsayaṇanti

pāligatipaṭivacanasarūpadassanapaṭikkhipanapaṭisedhananayehi yathāpucchitassa atthassa nicchayakaraṇaṃ sanniṭṭhānaṃ, tadabhāvato saṃsayanaṃ saṃsayo. Tesāṃ sanniṭṭhānasamsayaṇaṃ.

Kāmañcetha dhammapaṭiggāhakānaṃ saṃsayapubbakaṃ sanniṭṭhānanti paṭhamāṃ saṃsayo vattabbo, desentassa pana bhagavato sanniṭṭhānapubbako saṃsayoti dassanattamaṃ ayaṃ padānukkamo kato. Sabbaṃ hi pariññeyyaṃ hatthāmalakaṃ viya paccakkhaṃ katvā ṭhitassa dhammasāmino na katthaci saṃsayo, vissajjetukāmatāya pana vineyyajjhāsayagataṃ saṃsayāṃ dassento saṃsayitavasena pucchāṃ karotīti evaṃ vissajjanapucchanavasena na sanniṭṭhānasamsayā labbhantīti ayamatto dassito, nicchitasamsayadhammavaseneva panettha

1. Abhi 5. 1 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 31 piṭṭhe.

sanniṭṭhānasmāsayā veditabbā. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “kusalesu kusalā nu kho, na nu kho kusalāti sandehābhāvato”ti-ādi. Teneva ca “sanniṭṭhānasāmsayānan”ti, “sanniṭṭhānasāmsayavasenā”ti ca paṭhamam sanniṭṭhānaggahaṇam kataṃ.

Tanti yamakapakaraṇam. Tassa ye samayādayo vattabbā, te kathāvatthupakaraṇadesanānantaro desanāsamayo, tāvatimsabhavanameva desanādeso, kusalākusalamūlādiyamakākārena desanāti vibhāgato “saṅkhepenevā”ti-ādigāthāhi vibhāvitā nimittena saddhim samvaṇṇanapaṭiñṇā cāti imamatthaṃ dassento **“samayadesadesanāvasenā”**ti-ādimāha. Nimittam hetam idha samvaṇṇanāya, yadidaṃ kamānuppatti āgatabhāravāhitā ca paṇḍitānam paṇḍitakiccabhāvato. Tattha anuppattam dassetvāti sambandho.

Tatthāti tasmiṃ samayādisane. Yamanam uparamananti yamo maraṇanti āha **“jātiyā sati maraṇam hotīti -pa- visayo”**ti. Tattha yathā “jātiyā sati maraṇam hotī”ti jāti yamassa visayo, evam “upādānakkhandhesu santesu maraṇam hotī”ti upādānakkhandhā yamassa visayoti yojetabbam. Te hi maraṇadhamminoti. Anuppattamarāṇamyeva kibbisakārinam puggalam yamapurisā vividhā kammakāraṇā karonti¹, na appattamarāṇanti maraṇam yamassa visayo vutto. **Āṇāpavattiṭṭhānanti** idam visaya-saddassa atthavacanam. **Desam vāti** kāmādidhātuttayadesam sandhāyāha. Dhātuttayissaro hi maccurājā. Pañcānantariyāni aññasatthāruddeso ca, tena vā saddhim pañca verāni **cha abhabbaṭṭhānāni**. **Āvattāti** padakkhiṇāvattā. **Tanuruhāti** lomā.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kārenti (Ka)

1. Mūlayamaka uddesavāraṇṇanā

1. **Yamakasamūhassā**ti mūlayamakādikassa yamakasamūhassa. Mūlayamakādayo hi pakaraṇāpekkhāya avayavabhūtāpi niccāvayavāpekkhāya yamakasamūhoti vutto. Tenāha “**taṃsamūhassa ca sakalassa pakaraṇassā**”ti.

Kusalākusalamūlavisesānanti dutiyapucchāya vuttānaṃ saṃsayapadasaṅgahitānaṃ kusalasāṅkhātānaṃ, tathā paṭhamapucchāya vuttānaṃ kusalamūlasāṅkhātānaṃ visesānaṃ atthayamakabhāvassa vuttattāti yojanā. Yathā hi paṭhamapucchāya visesavantabhāvena vuttāyeva kusaladhammā dutiyapucchāyaṃ visesabhāvena vuttā, evaṃ paṭhamapucchāyaṃ visesabhāvena vuttāyeva kusalamūladhammā dutiyapucchāyaṃ visesavantabhāvena vuttā. Vattuvacanicchāvasena hi dhammānaṃ visesavisesavantatāvibhāgā hontīti. **Kusalāmūlakusalavisesehi** saṃsayitapadasaṅgahitehi kusalakusalāmūlānaṃ visesavantānanti adhippāyo. Ettha ca visesavantāpekkhavisavasena paṭhamo atthavikappo vutto, dutiyo pana visesāpekkhavisesavantavasenāti ayametesāṃ viseso. Tenāha “**ñāturū icchitānaṃ hī**”ti-ādi.

Tattha **ñāturū icchitānanti** pucchāya visayabhūtānanti attho. **Visesānanti** kusalakusalāmūlavisesānaṃ. **Visesavantāpekkhānanti** kusalamūlakusalasāṅkhātehi visesavantehi sāpekkhānaṃ. **Visesavatanti** kusalamūlakusalānaṃ. **Visesāpekkhānanti** kusalakusalāmūlavisesehi sāpekkhānaṃ. **Etthāti** etasmim mūlayamake. **Padhānabhāvoti** paṭhamavikappe tāva saṃsayitappadhānattā pucchāya visesānaṃ padhānabhāvo veditabbo. Te hi saṃsayitānaṃ visesavantoti. Dutiyavikappe pana visesā nāma visesavantādhīnāti visesavantānaṃ tattha padhānabhāvo daṭṭhabbo. Dvinnānaṃ pana ekajjhaṃ padhānabhāvo na yujjati. Sati hi appadhāne padhānaṃ nāma siyā. Tenāha “**ekekāya pucchāya ekeko eva attho saṅgahito hoti**”ti. Evañcetāṃ sampañicchitabbaṃ, aññathā vinicchitavisesitabbabhāvehi idha padhānabhāvo na yujjatevāti. **Na dhammavācakoti** na sabhāvadhammavācako.

Sabhāvadhammopi hi atthoti vuccati “gambhīrapaññaṃ nipuṇatthadassin”ti-
ādīsu¹. “Hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti-ādīsu² attha-saddassa
hetuphalavācakatā daṭṭhabbā. **Ādi**-saddenassa “atthābhisamayā”ti-ādīsu³
āgatā hitādivācakatā saṅgayhati. **Tenevā**ti pāḷi-atthavācakattā eva.

Tiṇipi padānīti ettha **pi**-saddo samuccayattho, samuccayo ca tulyayoge
siyā. Kiṃ nāma-padena anavasesato kusalādīnaṃ saṅgahoti āsaṅkāya
tadāsaṅkānivattanatthamāha “**tiṇipi -pa- saṅgāhakattan**”ti. Tattha
saṅgāhakattamattanti matta-saddo visesanivatti-atthoti. Tena nivattitaṃ
visesaṃ dassetuṃ “**na niravasesasaṅgāhakattan**”ti vuttaṃ. Na hi rūpaṃ
nāma-padena saṅgayhati. Kusalādiyeva nāmanti niyamo daṭṭhabbo, na
nāmaṃyeva kusalādīti imeva ca niyamaṃ sandhāyāha “**kusalādīnaṃ
saṅgāhakattamattameva sandhāya vuttan**”ti. Yadi pi nāma-padaṃ na
niravasesakusalādisaṅgāhakaṃ, kusalādisaṅgāhakaṃ pana hoti,
tadatthameva ca taṃ gahitanti nāmassa kusalattikapariyāpannatā vuttāti
dassento āha “**kusalādi -pa- vuttan**”ti.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamaka niddesavāraṇṇanā

52. **Dutiyayamake**ti ekamūlayamake. **Evamidhāpī**ti yathā
ekamūlayamake “ye keci kusalā” icceva pucchā āraddhā, evaṃ idhāpi
aññaṃaññaṃmūlayamakepi “ye keci kusalā” icceva pucchā ārabhitabbā siyā.
Kasmā? **Purimayamaka -pa- appavattattā**ti. Idañca dutiyayamakassa tathā
appavattattā vuttaṃ, tatiyayamakaṃ pana tattheva pavattaṃ. **Kecī**ti padakārā.
Te hi yathā paṭhamadutiyayamakesu purimapucchā eva parivattanavasena
pacchimapucchā katāti pacchimapucchāya purimapucchā samānā ṭhapetvā
paṭilomabhāvaṃ, na tathā aññaṃaññayamake. Tattha hi dvepi pucchā
aññaṃaññavisadisā. Yadi tatthāpi dvīhipi pucchāhi sadisāhi

1. Khu 1. 305 piṭṭhe Suttanipāte.

2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 90 piṭṭhe.

bhavitabbaṃ, “ye keci kusalā”ti paṭhamapucchā ārabhitabbā, pacchimapucchā vā “sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti vattabbā siyā. Evaṃ pana avatvā paṭhamadutiyaṃ makesu viya purimapacchimapucchā sadisā akatvā tatiyaṃ make tasmaṃ visadisatā “ye keci kusalā”ti anāraddhattā, tasmā paṭilomapucchānurūpāya anulomapucchāya bhavitabbanti imamatthaṃ sandhāya “ye keci kusalāti apucchitvā”ti vuttanti vadanti.

Atthavasenāti sambhavantānaṃ nicchitasamśayitānaṃ atthānaṃ vasena. **Tadanurūpāyā**ti tassā purimapucchāya atthato byañjanato ca anucchavikāya. Purimaṃ hi apekkhitvā pacchimāya bhavitabbaṃ. **Tenā**ti tasmā. Yasmā anulome samśayacchede jātepi paṭilome samśayo uppajjati, yadi na uppajjeyya, paṭilomapucchāya payojanameva na siyā, tasmā na pacchimapucchānurūpā purimapucchā, atha kho vuttanayena purimapucchānurūpā pacchimapucchā, tāya ca anurūpatāya atthādivasena dvinnāṃ padānaṃ sambandhattā atthādiyamakatā vuttā. Desanākkamato cettha anulomapaṭilomatā veditabbā “kusalā kusalamūlā”ti vatvā “kusalamūlā kusalā”ti ca vuttattā. Sesayamakesupi eseva na yo. Visavantaṃ visesa, visesavisesavantaṃ gahaṇato vā idha anulomapaṭilomatā veditabbā. Paṭhamapucchāyaṃ hi ye dhammā visesavanto, te nicchayādhiṭṭhāne katvā dassento “ye keci kusalā dhammā”ti vatvā tesu yasmim viseso samśayādhiṭṭhāno, tamdassanatthaṃ “sabbe te kusalamūlā”ti pucchā katā. Dutiyaṃ pucchāyaṃ pana tappaṭilomato yena visesena te visesavanto, taṃ visesaṃ sanniṭṭhānaṃ katvā dassento “ye vā pana kusalamūlā”ti vatvā te visesavante samśayādhiṭṭhānabhūte dassetuṃ “sabbe te dhammā kusalā”ti pucchā katā. Aniyatavattthukā hi sanniṭṭhānasamśayā anekajjhāsayattā sattānaṃ.

Imināpi byañjanenāti “ye keci kusalamūlena ekamūlā”ti imināpi vākyena. **Evaṃ na sakkā vattunti** yenādhippāyena vuttaṃ, tamevādhippāyaṃ vivarati “**na hī**”ti-ādinā. Tattha **tenevā**ti kusalabyañjanatthassa kusalamūlena ekamūlabyañjanatthassa bhinnattā eva. **Vissajjananti**

vibhajanam. **Itarathā**ti kusalamūlena ekamūlabyañjanena pucchāya katāya.

Tāni vacanānīti kusalavacanam kusalamūlena ekamūlavacanañca.

Kusalacittasamuṭṭhānarūpavasena cassa abyākatadīpanatā datṭhabbā. **Etthā**ti “imināpi byañjanena tassevattassa sambhavato”ti etasmim vacane. **Ye keci kusalā -pa- sambhavatoti** etena kusalānam kusalamūlena ekamūlatāya byabhicārābhāvaṃ dasseti. Tenevāha “**na hi -pa- santi**”ti.

Vuttabyañjanatthasseva sambhavatoti hi iminā avuttabyañjanatthassa sambhavābhāvavacanena svāyamadhippāyamattho vibhāvito. Yathā hi kusalamūlena ekamūlabyañjanattho kusalabyañjanattham byabhicarati, na evam taṃ kusalabyañjanattho. Katham katvā codanā, kathañca katvā parihāro? Kusalamūlena ekamūlā kusalā evāti codanā katā, kusalamūlena ekamūlā eva kusalāti pana parihāro pavattoti veditabbanam. **Dutiyyama ke viya apucchitvāti** “ye keci kusalā”ti apucchitvā. **Kusalamūlehi**ti kusalehi mūlehi. **Teti** kusalamūlena ekamūlā.

Ekato uppajjantīti ettha **iti**-saddo ādi-attho pakārattho vā. Tena “kusalamūlāni ekamūlāni ceva aññamaññamūlāni cā”ti-ādipālisesam dasseti. Yam sandhāya “**heṭṭhā vuttanayeneva vissajjanam kātabbam bhaveyyā**”ti vuttam. Tattha **heṭṭhā**ti anulomapucchāvissajjane. **Vuttanayenā**ti “mūlāni yāni ekato uppajjantī”ti-ādinā vuttanayena. **Tampī**ti “kusalamūlenā”ti-ādi aṭṭhakathāvacanampi. **Tathā**ti tena pakārena, anulomapucchāyaṃ viya vissajjanam kātabbam bhaveyyāti iminā pakārenāti attho. Yena kāraṇena “na sakkā vattun”ti vuttam, taṃ kāraṇam dassetuṃ “**ye vā panā**”ti-ādimāha. Tattha “**āmantā**” icceva vissajjanena bhavitabbanti “sabbe te dhammā kusalā”ti pucchāyaṃ viya “sabbe te dhammā kusalamūlena ekamūlā”ti pucchitepi paṭivacanavissajjanameva labbhati, na anulomapucchāyaṃ viya sarūpadassanavissajjanam vibhajitvā dassetabbassa abhāvato. Ye hi dhammā kusalamūlena ekamūlā, na te dhammā kusalamūlena aññamaññamūlāva. Ye pana kusalamūlena aññamaññamūlā, te kusalamūlena ekamūlāva. Tenāha “**na hi -pa- vibhāgo kātabbo bhaveyyā**”ti.

Tattha **yenā**ti yena aññamaññamūlesu ekamūlassa abhāvena. **Yatthā**ti yasmim̐ ñāṇasampayuttacittupāde. Aññamaññamūlakattā ekamūlakattā cāti adhippāyo. Dvinnam̐ dvinnam̐ hi ekekena aññamaññamūlakatte vutte tesam̐ ekekena ekamūlakattampi vuttameva hoti samānattho ekasaddoti katvā. Tenevāha **“yattha pana -pa- na ekamūlānī”**ti. Tayidaṃ micchā, dvīsupi ekekena itarassa ekamūlakattam̐ sambhavati evāti. Tenāha **“etassa gahaṇassa nivāraṇatthan”**ti-ādi. “Ye dhammā kusalamūlena aññamaññamūlā, te kusalamūlena ekamūlā”ti imamattham̐ vibhāventena idha **“āmanta”**ti padena yattha dve mūlāni uppajjanti, tattha ekekena itarassa ekamūlakattam̐ pakāsitamevāti āha **“āmantaṭi imināva vissajjanena taṃgahaṇanivāraṇato”**ti. **Nicchitattā**ti ettha ekato uppajjamānānam̐ tiṇṇannam̐ tāva mūlānam̐ nicchitam̐ hotu aññamaññekamūlakattam̐, dvinnam̐ pana kathanti āha **“aññamaññamūlānam̐ hī”**ti-ādi. **Samānamūlatā** evāti avadhāraṇena nivattitattam̐ dassetuṃ **“na aññamaññasamānamūlatā”**ti vuttam̐. Tena aññamaññamūlānam̐ samānamūlatāṃmattavacanicchāya ekamūlaggahaṇam̐, na tesam̐ aññamaññapaccayatāvisiṭṭhasamānamūlatādassanatthanti imamattham̐ dasseti. **Dvinnam̐ mūlānanti** dvinnam̐ ekamūlānam̐ ekato uppajjamānānam̐. Yathā tesam̐ samānamūlatā, tam̐ dassetuṃ **“tesu hī”**ti-ādi vuttam̐. **Tammūlehi aññehī**ti itaramūlehi mūladvayato aññehi sahaṇatadhammehi.

Idāni yena adhippāyena paṭilome “kusalā” icceva pucchā katā, na “kusalamūlena ekamūlā”ti, tam̐ dassetuṃ **“aññamaññamūlatte pana -pa- katāti datṭhabban”**ti āha. Na hi kusalamūlena aññamaññamūlesu kiñci ekamūlam̐ na hotīti vuttovāyamattho. **Mūlayuttatameva vadati**, na mūlehi ayuttanti adhippāyo. Aññathā pubbenāparam̐ virujjheyya. **Tenevā**ti mūlayuttatāya eva vuccamānatthā. **Ubhayatthāpī**ti aññamaññamūlā ekamūlāti dvīsupi padesu. **“Kusalamūlenā”ti vuttam̐**, kusalamūlena sampayuttenāti hi attho. Yadi ubhayampi vacanam̐ mūlayuttatameva vadati, atha kasmā anulomapucchāyameva ekamūlaggahaṇam̐ katham̐, na paṭilomapucchāyanti ubhayatthāpī tam̐ gahetabban̐ na vā gahetabban̐. Evañhi mūlekamūlayamakadesanāhi ayam̐ aññamaññayamakadesanā samānaraṣā siyāti codanam̐ manasi katvā āha **“tatthā”**ti-ādi.

Tattha **tatthā**ti tasmim̐ aññamaññayamake. Yadi pi ekamūlā aññamaññamūlāti idaṃ padadvayaṃ vuttanayena mūlayuttatameva vadati, tathāpi sāmāññavisesalakkhaṇe attheva bhedoti dassetuṃ “**mūlayogasāmaññe**”ti-ādi vuttaṃ. Samūlakānaṃ samānamūlatā ekamūlattanti ekamūlavacanaṃ tesu avisesato mūlasabbhāvamattaṃ vadati, na aññamaññamūlasaddo viya mūlesu labbhamānaṃ visesaṃ, na ca sāmāññe nicchayo visese saṃsayam̐ vidhamatīti imamattamāha “**mūlayogasāmaññe -pa- pavattā**”ti iminā. Visese pana nicchayo sāmāññe saṃsayam̐ vidhamanto eva pavattatīti āha “**mūlayogavisese pana -pa- nicchitameva hoti**”ti. Tasmāti vuttasseva tassa hetubhāvena parāmasanaṃ, visesanichayeneva avinābhāvato, sāmāññassa nicchittatā tattha vā saṃsayābhāvatoti attho. Tenāha “**ekamūlāti pucchaṃ akatvā**”ti. **Kusalabhāvadīpakaṃ na hoti**ti kusalahāvasseva dīpakaṃ na hoti tadanñajātikassapi dīpanato. Tenāha “**kusalabhāve saṃsayasabbhāvā**”ti. **Aññamaññamūlavacananti** kevalaṃ aññamaññamūlavacananti adhippāyo. **Kusalādhikārassa anuvattamānattāti** iminā “sabbe te dhammā kusalā”ti kusalaggahaṇe kāraṇamāha. Ekamūlaggahaṇe hi payo janābhāvo dassito, kusalassa vasena cāyam̐ desanāti.

53-61. **Mūlanaye vutte eva attheti** mūlanaye vutte eva kusalādidhamme. Kusalādayo hi sabhāvadhammā idha pāḷi-atthattāya atthoti vutto. Kusalamūlabhāvena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṃ. Kusalamūlabhūtā mūlā kusalamūlamūlāti samāsayaṇā. Mūlavacanañhi nivattetabbagahetabbasādhāraṇaṃ. Akusalābyākatāpi mūladhammā atthīti kusalamūlabhāvena mūladhammā visesitā. Mūlaggahaṇena ca mūlavantānaṃ mūlayogo dīpito hoti. Samānena mūlena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṃ “**ekamūlamūlā**”ti, aññamaññassa mūlena mūlabhāvena, mūlassa visesanena, mūlayogadīpanena ca pakāsetuṃ “**aññamaññamūlamūlā**”ti mūlamūlanayo vuttoti yojanā. Tīsupi yamakesu yathāvuttavisesanamevettha pariyāyantaṃ daṭṭhabbhaṃ.

Mūlayogaṃ dīpetunti mūlayogameva padhānaṃ sātisayaṇca katvā dīpetunti adhippāyo. Yathā hi kusalāni mūlāni etesanti kusalamūlakānīti bāhiratthasamāse mūlayogo padhānabhāvena vutto hoti, na evaṃ “kusalasaṅkhātā mūlā kusalamūlā”ti kevalaṃ, “kusalamūlamūlā”ti savisesanaṃ vā vutte uttarapadatthappadhānasamāse. Tenāha **“aññapadattha -pa- dīpetun”ti. Vuttappakārovāti** “kusalamūlabhāvena mūlassa visesanenā”ti-ādinā mūlamūlanaye ca, “aññapadatthasamāsentena ka-kārenā”ti-ādinā mūlakanaye ca vuttappakāro eva. **Vacanapariyāyo** mūlamūlakanaye ekajjhaṃ katvā yojetabbo.

74-85. **Na ekamūlabhāvaṃ labhamānehīti** abyākatamūlena na ekamūlakam tathāvattabbatam labhamānehi aṭṭhārasa-ahetukacittuppadāhetukasamuṭṭhānarūpanibbānehi ekato alabbhamānattā. Yathā hi yathāvuttacittuppadādayo hetupaccayavirahitā ahetukavohāraṃ labhanti, na evaṃ sahetukasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Tenāha **“ahetukavohārarahitaṃ katvā”ti.** Ettha ca “sabbaṃ rūpaṃ na hetukameva, ahetukamevā”ti vuttattā kiñcāpi sahetukasamuṭṭhānampi rūpaṃ ahetukaṃ, “abyākato dhammo abyākatassa dhammassa hetupaccayena paccayo, vipākābyākātā kiriyābyākātā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti¹ pana vacanato hetupaccayayogena sahetukasamuṭṭhānassa rūpassa ahetukavohārābhāvo vutto. Keci pana **“abbohārikaṃ katvāti** sahetukavohārena abbohārikaṃ katvāti atthaṃ vatvā aññathā ‘ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūlan’ti na sakkā vattun’ti vadanti. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ vuttameva ahetukavohārābhāvena sahetukatāpariyāyassa atthasiddhattā. Apica hetupaccayasabbhāvato tassa sahetukatāpariyāyo abbhateva. Tenāha **“na vā sahetukaduke viya -pa- abbohārikaṃ katan”ti.** Ettha **etthāti** etasmiṃ ekamūlakaduke. **Hetupaccayayogāyogavasenāti** hetupaccayena yogāyogavasena, hetupaccayassa sabbhāvāsabbhāvavasenāti attho. **Sahetukavohārameva labhati** paccayabhūtahetusabbhāvato.

1. Abhi 8. 132 piṭṭhe.

Apare pana bhaṇanti “sahetukacittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ ahetukaṃ abyākataṃ iminā vacanena saṅgahaṃ gacchantampi samūlakattā ‘abyākatamūlena na ekamūlan’ti na sakkā vattuṃ, satipi samūlakatte nippariyāyena sahetukaṃ na hotīti ‘abyākatamūlena ekamūlan’ti ca na sakkā vattuṃ, tasmā ‘ahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena na ekamūlaṃ, sahetukaṃ abyākataṃ abyākatamūlena ekamūlan’ti dvīsupi padesu anavarodhato abbohārikaṃ katvāti vuttan”ti, taṃ tesaṃ matimattaṃ “sahetuka-abyākatasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ abyākatamūlena ekamūlaṃ hotī”ti **aṭṭhakathāyaṃ** tassa ekamūlabhāvassa nicchitattā, tasmā vuttanayeneva cettha attho vedītabbo.

86-97. Kusalākusalābyākatarāsito namananāmanasaṅkhātena viśesena arūpadhammānaṃ gahaṇaṃ niddhāraṇaṃ nāma hotīti āha “**nāmānaṃ niddhāritattā**”ti. Tena tesaṃ adhikabhāvamāha viññāyamānameva pakaraṇena aparicchinattā. Yadi evaṃ “ahetukaṃ nāmaṃ sahetukaṃ nāmaṃ”ti pāṭhantare kasmā nāmaggaṇaṃ katanti āha “**supākaṭabhāvatthan**”ti, pariḃyattaṃ katvā vutte kiṃ vattabbanti adhippāyo.

Niddesavāraḃaṇṇanā niṭṭhitā.

Mūlayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Khandhayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraḃaṇṇanā

2-3. **Khandhayamake -pa- pariññā ca vattabbā**ti idaṃ padhānabhāvena vattabbadassanaṃ. Abhiññeyyakathā hi abhidhammo, sā ca yāvadeva pariññattāti pariññāsu ca na vinā tīraṇapariññāya pahānapariññā, tīraṇaṅca sampuṇṇaparānuggahassa adhippetattā kālapuggalokāsavibhāgamukhena khandhānaṃ visuṃ saha ca uppādanīrodhalakkhaṇapariggahavasena sātisaḃaṃ sambhavati, nāññathāti imamatthaṃ dassento “**chasu kālabhedeḃu -pa- pariññā ca vattabbā**”ti padhānaṃ vattabbāṃ uddharati. Tattha pana yathā na tīraṇapariññāya vinā pahānapariññā, evaṃ tīraṇapariññā vinā ñātapariññāya.

Sā ca sutamayañāṇamūlikāti desanākusalo satthā anvayato byatirekato ca samudāyāvayavapadatthādivibhāgadassanamukhena khandhesu pariññāppabhedanāṃ pakāsetukāmo “pañcakkhandhā”ti-ādinā desanāṃ ārabhīti dassento **“te pana khandhā”**ti-ādimāha. **Pañcahi padehīti** pañcahi samudāyapadehi.

Tatthāti tesu samudāyāvayavapadesu. **Dhammoti** ruppanādiko ñeyyadhammo. **Samudāyapadassā**ti rūpakkkhandhādisamudāyapadassa. Yadiṇi avayavavinimutto paramatthato samudāyo nāma natthi, yathā pana avayavo samudāyo na hoti, evaṃ na samudāyopi avayavoti satipi samudāyāvayavānaṃ bhede dvinnāṃ padānaṃ samānādhikaraṇabhāvato atthevābhedoti padadvayassa samānatthātāya siyā āsaṅkāti āha **“etasmim saṃsayatthāne”**ti. “Cakkhāyatanaṃ rūpakkkhandhagaṇanaṃ gacchati, viññāṇakkhandho tajjā manoviññāṇadhātū”ti-ādīsu¹ ekadeso samudāyapadattho vutto, “yaṃ kiñci rūpaṃ -pa- ayaṃ vuccati rūpakkkhandho”ti-ādīsu² pana sakaloti āha **“rūpādi -pa- attho”**ti. Avayavapadānañcetha visesavisesitabbavisiyānaṃ samānādhikaraṇātāya samudāyapadatthātā vuttā, tato eva samudāyapadānampi avayavapadatthātā. Na hi visesavisesitabbānaṃ atthānaṃ accantaṃ bhedo abhedo vā icchito, atha kho bhedaḥbhedo, tasmā abhedadassanavasena paṭhamanayo vutto, bhedaḥdassanavasena dutiyanayo. Yo hi ruppanādisaṅkhāto rāsaṭṭho avayavapadehi rūpādisaddehi ca khandhasaddena ca visesavisesitabbabhāvena bhinditvā vutto, svāyaṃ atthato rāsibhāvena apekkhito ruppanādi-attho evāti.

Yathā avayavapadehi vuccamānopi samudāyapadassa attho hoti, evaṃ samudāyapadehi vuccamānopi avayavapadassa atthoti **“rūpakkkhandho rūpañceva rūpakkkhandho ca, rūpakkkhandho rūpanti āmantā”**ti-ādinā padasodhanā katāti dassento āha **“rūpādi-avayavapadehi -pa- padasodhanavāro vutto”**ti. Tattha ekaccassa avayavapadassa aññattha vuttiyā avayavapadatthassa samudāyapadatthātāya siyā anekantikātā, samudāyapadassa pana taṃ natthīti samudāyapadatthassa avayavapadatthātāya

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 1 piṭṭhe.

byabhicārābhāvo “rūpakkhandho rūpanti? Āmantā”ti **pāliyā** pakāsitoti vuttam **“rūpādi -pa- dassetun”**ti.

“Rūpakkhandho”ti-ādīsu khandhatthassa visesitabbattā vuttam **“padhānabhūtassa khandhapadassā”**ti. **Vedanādi-upapadatthassa ca sambhavato** “vedanākkhandho”ti-ādīsu. **Rūpāvayavapadena vuttassāti** rūpasāṅkhātena avayavapadena visesanabhāvena vuttassa khandhatthassa rūpakkhandhabhāvo hoti. Tena vuttam “rūpakkhandho rūpanti? Āmantā”ti. **Tatthāti** tasmiṃ rūpakkhandhapade. Padhānabhūtena visesitabbattā khandhāvayavapadena vuttassa ruppanaṭṭhassa kiṃ vedanākkhandhādibhāvo hotīti yojanā. Samāne avayavapadābhidheyyabhāve appadhānena padena yo attho viññāyati, so kasmā padhānena na viññāyatīti adhippāyo. **Khandhāvayavapadena vutto dhammoti** rāsaṭṭhamāha. Tattha **kocīti** ruppanaṭṭho. **Kenaci samudāyapadenāti** rūpakkhandhapadena, na vedanākkhandhādipadena. Tenāha **“na sabbo sabbenā”**ti. Esa nayo vedanākkhandhādīsu. Rūparūpakkhandhādi-avayavasamudāyapadasodhanamukhena tattha ca catukkhandhavasena pavattā pālīgati **padasodhanamūlacakkavāro**. **Evañca dassentenāti** iminā yvāyaṃ rūpādi-avayavapadehi rūpakkhandhādisamudāyapadehi ca dassitākāro atthaviseso, taṃ paccāmasati. **Visesanabhāvo** bhedakatāya sāmāññato avacchedakattā, **visesitabbabhāvo** abhedayogena bhedantarato avicchinditabbattā, **samānādhikaraṇabhāvo** tesam bhedābhedānaṃ ekavatthusannissayattā.

Tenāti yathāvuttena visesanavisesitabbabhāvena. **Etthāti** etasmiṃ samānādhikaraṇe. **Tenāti** vā samānādhikaraṇabhāvena. **Etthāti** rūpakkhandhapade. Yathā nīluppalapade uppalavisesanabhūtaṃ nīlaṃ viṣiṭṭhameva hoti, na yaṃ kiñci, evamidhāpi khandhavisesanabhūtaṃ rūpampi viṣiṭṭhameva siyāti dassento **“kiṃ khandhato -pa- hoti”**ti āha. Tathā “rūpañca taṃ khandho cā”ti samānādhikaraṇabhāveneva yaṃ rūpaṃ, so khandho. Yo khandho, taṃ rūpanti ayampi āpanno evāti āha **“sabbeva -pa- visesitabbā”**ti. Visenanena ca nāma niddhāritarūpena bhavitabbaṃ avacchedakattā, na aniddhāritarūpenāti āha **“kiṃ pana tan”**ti-ādi, tasseva gahitattā na piyarūpasātarūpassāti adhippāyo.

Na hi taṃ khandhavisēsanabhāvena gahitaṃ, viśajjanaṃ kataṃ tasevāti yojanā. **Na khandhato aññaṃ rūpaṃ atthīti** idaṃ ruppanaṭṭho rūpanti katvā vuttaṃ, na hi so khandhavinimutto atthi. **Tenevāti** yathāvuttarūpassa khandhavinimuttassa abhāveneva. “Piyarūpaṃ sātārūpaṃ, dassentenappakan”ti ca ādīsu¹ atadattassa rūpasaddassa labbhamānattā “tena rūpasaddenā”ti viśeṣetvā vuttaṃ. **Vuccamānaṃ** bhūtopādāyampi bhedaṃ² dhammajātaṃ. **Suddhenāti** kevalena, rūpasaddena vināpīti attho. Tayidaṃ pakaraṇādi-avacchinnataṃ sandhāya vuttaṃ, samānādhikaraṇataṃ vā. Yo hi rūpasaddena samānādhikaraṇo khandhasaddo, tena yathāvuttarūpasaddena viya tadattho vuccateva. Tenāha **“khandhā rūpakkkhandho”**ti. Yadi pi yathāvuttaṃ rūpaṃ khandho eva ca, khandho pana na rūpamevāti āha **“na ca sabbe -pa- viśeṣitabbā”**ti. **Tenevāti** arūpasabhāvassa khandhassa atthibhāveneva. **Teti** khandhā. **Vibhajitabbāti** “khandhā rūpakkkhandho”ti padaṃ uddharitvā “rūpakkkhandho khandho ceva rūpakkkhandho ca, avasēsa khandhā na rūpakkkhandho”ti-ādinā vibhāgena dassetabbā.

Khandhānaṃ rūpaviśeṣana -pa- saṃsayo hotīti³ ettha kiṃ khandhato aññāpi vedanā atthi, yato vinivattā vedanā khandhavisēsanam hoti, sabbe ca khandhā kiṃ khandhavisēsanabhūtāya vedanāya viśeṣitabbāti evaṃ yojanā veditabbā. **Kecīti** anubhavanādippakārā. **Kenaci viśeṣanena**ti vedanādinā viśeṣanena.

Ettha ca rūpādipaṇṇatti khandhapaṇṇatti ca “rūpaṃ khandho, khandhā rūpakkkhandho”ti-ādinā viśuṃ saha ca ruppanādike atthe pavattamānā kadāci avayavabhūte pavattati, kadāci samudāyabhūte, tassā pana tathā pavattanākāre niddhārite yasmā rūpādikkhandhā padato atthato ca viśodhitā nāma honti tabbisayakaṅkhāpanodanato, tasmā “rūpakkkhandho rūpañceva rūpakkkhandho ca, rūpakkkhandho rūpanti? Āmantā”ti-ādinayappavattena paṭhamavārena rūpādi-avayavapadehi avayavattho viya samudāyatthopi vuccati, tathā samudāyapadehipīti ayamatto dassito. “Rūpaṃ rūpakkkhandho, khandhā vedanākkhandho”ti-ādinayappavattena pana dutiyavārena viśeṣavācī viya rūpādi-avayavapadehi sāmāññabhūtenapi taṃtaṃviśiṭṭhena khandhāvayavapadena

1. Piyarūpaṃ sātārūpaṃ rūpaṃ na rūpakkkhandhoti-ādīsu (?)

2. Bhūtopādāyappabhedam (?)

3. Esa nayo vedanākkhandhādīsuti (?)

so so eva samudāyattho vuccati, na sabboti ayamattho dassito. Khandhavinimuttassa yathādhippetassa abhāvā yadipi kandhoyeva rūpaṃ, so pana na sabbo rūpaṃ, atha kho tadekadeso, tathā vedanādayopīti ayamattho “rūpaṃ kandho, kandhā rūpaṃ”ti-ādinayappavattena tatiyavārena dassito. “Rūpaṃ kandho, kandhā vedanākkandho”ti-ādinayappavattena pana catutthavārena “rūpaṃ kandho”ti rūpassa kandhabhāve nicchite kandho nāmāyaṃ na kevalaṃ rūpameva, atha kho vedanādi cāti vedanādīnampi kandhabhāvappakāsane na sabbe kandhā vedanādivisesavanto, kecideva pana tena tena visesena tathā vuccantīti ayamattho dassito. Evaṃ dassentī cesā pāḷi kandhānaṃ yathāvuttapaṇṇattisodhanamukhena sarūpāvadhāraṇāya saṃvattati, tañca tesāṃ yāvadeva uppādādinicchayatthanti dassento **“evaṃ yesaṃ -pa- vedītabbo”**ti āha.

Ekadesepi samudāyavohāro dissati yathā paṭo daḍḍho, samuddo diṭṭhoti āha **“cakkāvayavabhāvato cakkānīti yamakāni vuttānī”**ti. **Bandhītvā**ti yamakabhāvena bandhitvā, yamakamūlabhāveneva vā. Mūlabhāvena gahaṇaṃ sambandhabhāvo, taṃsambandhatā ca mūlapadādīnaṃ nābhi-ādisadisatā daṭṭhabbā. Apubbassa vattabbassa abhāvato nayidha desanā maṇḍalabhāveneva sambajjhatīti āha **“na maṇḍalabhāvena sambajjhanato”**ti. Yadipi rūpakkhandhamūlake apubbaṃ natthi, vedanākkhandhādīmūlakesu pana saññādimukhena desanappavattiyaṃ apubbavaseneva gato siyā maṇḍalabhāvena sambandho, na tathā pāṭho pavattoti āha **“vedanākkhandha -pa- sambandhenā”**ti. Pacchimassa purimena asambajjhanameva hi heṭṭhimasodhanaṃ. **Suddhakkhandhalābhamattameva gahetvā**ti “kandhā rūpaṃ”ti ettha kandhāti kandhasaddena labbhamānaṃ rūpādīhi asammissaṃ kandhaṭṭhamattameva uddesavasena gahetvā. Yadipi uddese kandhavisesanaṃ rūpādi “kandhā rūpaṃ”ti suddharūpādimattameva gahitaṃ, tathāpi visesarahitassa sāmāññassa abhāvato tattha **suddharūpādimattatāya aṭṭhatvā. Kandhavisesanabhāvasaṅkhātanti** yathādhigataṃ kandhānaṃ visesanabhāvena kathitaṃ ruppanādikāṃ visesanatthaṃ dassetuṃ. Kevalameva taṃ aggaṇhanto kandhasaddena saha yojetvā -pa- vibhattattā suddhakkhandhavāroti vuttoti yojanā.

Paṇṇatti-uddesavāraṇaṇā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

26. **Evam vuttanti** evam dvārālabbanhi saddhim dvārappavattadhammavibhāgavasena vuttam. Piyasabhāvaṃ piyajātikam “katham rūpena kho āvuso”ti-ādīsu viya piyasabhāvaṭṭhena rūpaṃ, na ruppanaṭṭhena vuttam **“piyarūpaṃ -pa- rūpaṃ na rūpakkkhandho”**ti. Ruppanaṭṭhena rūpakkkhandhapaṇṇāpanampi cakkhādi piyasabhāvamattavacanicchāvasena piyarūpameva anuppavisati, na rūpakkkhandhanti āha **“piyasabhāva -pa- na rūpakkkhandhoti vuttan”**ti. “Yo pana yattha viseso”ti vutto visesasaddo nānuvattatīti adhippāyenāha **“vacanaseso”**ti. Na hi adhiṭṭhāro labbhamānassa ajjhāraṇakiccaṃ atthi. Diṭṭhisāññāti vā paduddhāroyaṃ veditaṃ. Visatā panassā “visesaṃ vaṇṇayissāmā”ti paṭiññāya eva pākaṭā. “Avasesā saṅkhārā”ti etthāpi eseva nayo. Saṃyojanavasena jānāti abhinivisatīti saññā diṭṭhīti āha **“diṭṭhi eva saññā”**ti. **Diṭṭhi cāti ca-saddena** avasiṭṭham papañcam saṅgaṇhāti. Tathā hi “papañcasaññāsaṅkhā”ti ettha **papañcasūdanīyaṃ**¹ vuttam “saññānāmena vā papañcā eva vuttā”ti.

28. “Khandhā vedanākkhandho”ti etasmim anulome yathā sarūpadassanena vissajjanam labbhati, na evam “na khandhā na vedanākkhandho”ti paṭilome, idha pana paṭivacanena vissajjananti tadattham vivaranto **“khandhasaddappavattiyā ca abhāve vedanākkhandhasaddappavattiyā ca abhāvo”**ti āha. Tena sattāpaṭisedhe ayaṃ na-kāroti dasseti. Saddaggaṇaṇcetta saddanibandhanattā paññattiyā saddasabhāgataṃ vā sandhāya kataṃ. Paṇṇattisodhanam hetam. Tenāha **“paṇṇattisodhanamattameva karoti”**ti. Tena niddhāretabbassa dhammantarassa abhāvaṃ dasseti. Yato vuttam **“na aññadhammasabbhāvo evettha pamāṇan”**ti. **Evañca katvāti**-ādinā yathāvuttamattham paṭhantarena samattheti. Kāmaṃ katthaci satipi khandhe natthi vedanākkhandho, akhandhattasabhāvā pana natthi vedanāti “na khandhā na vedanākkhandhoti? Āmantā”ti vuttanti evam vā etaṃ daṭṭhabbam. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “paññattinibbānasaṅkhātā”ti-ādi.

39. “Rūpato aññe”ti ettha bhūtopādāya dhammo viya piyasabhāvopi rūpasaddābhidheyatāsamaññena gahitoti āha **“lokuttarā**

1. Ma-Ṭṭha 1. 379 piṭṭhe.

vedanādayo dāṭṭhabbā”ti. **Appavattimattamevā**ti khandhasaddappavattiyā abhāve rūpasaddappavattiyā ca abhāvoti paṇṇattisodhanamattataṃyeva sandhāya vadati, tathā cāha **“evañca katvā”**ti-ādi. Tenetaṃ dasseti—yathā cakkhuto aññassa sabbassapi sabhāvadhammassa āyatanaggahaṇena gahitattā tadubhayavinimuttaṃ kiñci natthīti kevalaṃ paññattisodhanatthaṃ tameva abhāvaṃ dassetuṃ **“cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā avasesā na ceva cakkhu na ca āyatanan”**ti vuttaṃ, evamidhāpi tadatthameva ubhayavinimuttassa abhāvaṃ dassetuṃ **“rūpañca khandhe ca ṭhapetvā avasesā na ceva rūpaṃ na ca khandhā”**ti vuttanti. Visamopaññāso. **“Cakkhuñca āyatane ca ṭhapetvā”**ti ettha hi avasesaggahaṇena gayhamānaṃ kiñci natthīti sakkā vattuṃ āyatanavinimuttassa sabhāvadhammassa abhāvā. Tenāha **“yadi siyā”**ti. **“Rūpañca khandhe ca ṭhapetvā”**ti ettha pana na tathā sakkā vattuṃ khandhavinimuttassa sabhāvadhammassa atthibhāvato. Yadi pana tādisaṃ khandhagataṃ dhammajātaṃ natthīti evamidaṃ vuttaṃ siyā, evaṃ sati yuttametaṃ siyā. Tathā hi **“aṭṭhakathāyaṃ panā”**ti-ādinā paññattiggahaṇameva uddharīyati. Taṇhāvatthu ca na siyā avasesaggahaṇena gayhamānanti ānetvā sambandho. Khandho ca siyāti yojanā.

Paññattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāraṇṇanā

50-205. Missakakālabhedeṣu yamakesu padānaṃ bhinnakālattā siyā atthavisesoti āha **“amissakakālabhedeṣu vāresu atthavisesābhāvato”**ti. Idāni tamevatthaṃ **“purimassa hī”**ti-ādinā vivarati. **Tenā**ti atthavisesābhāvena. **Etthā**ti etasmaṃ pavattivārapāṭhe, etissaṃ vā pavattivāraṇṇanāyaṃ. **Chā eva vuttā**, na navāti adhippāyo. Tenāha **“atītenā”**ti-ādi. **Ete pana** tayoti attanā visuṃ anantaraṃ dassite sandhāyāha. **Yathā dāssitā**ti aṭṭhakathāyaṃ niddhāretvā dassitabbākārā paccuppannenātītādayo ye pāḷiyaṃ ujukameva āgatā. **“Na visuṃ vijjantī”**ti vuttamevatthaṃ **“tattha tattha hī”**ti-ādinā pākaṭataṃ karoti. Tattha **paṭilomapucchā**hīti “yassa vā pana

vedanākkhandho uppajjittha, tassa rūpakkhando uppajjati”ti evamādikāhi paṭhamapade vuttassa paṭilomavasena pavattāhi. **Tenevāti** nayato yojetum sakkuṇeyyattā eva. **Missakakālabhedeṣu cāti** na kevaṇaṃ amissakakālabhedeṣuyeva, atha kho missakakālabhedeṣu cāti attho. Na yojanāsukaratāya eva purime ayojanā, atha kho sukhaggahaṇatthampīti dassento āha “**amissaka -pa- vuttānī**”ti.

Yena kāraṇenāti yena ekapadadvayasaṅgahitānaṃ khandhānaṃ uppādassa nirodhassa lābhasaṅkhātena kāraṇena. Yathākkamaṃ purepaṇho pacchāpaṇhoti ca nāmaṃ vuttaṃ. Ca-saddena purepacchāpaṇhoti ca nāmaṃ vuttanti niddhāretvā yojetabbaṃ. Tattha pana “ekapadadvayasaṅgahitānaṃ”ti idaṃ ekajjhaṃ katvā gahetabbaṃ. Tamevatthampi vivarati “**yassa hī**”ti-ādinā. Tattha **yassāti** yassa paṇhassa. “Paṇho”ti cettha pucchānavasena pavattaṃ vacanaṃ veditabbaṃ. Tenevāha “**paripūretvā vissajjetabbatthasaṅgaṇhanato**”ti. Taṃ sarūpadassanena vissajjanaṃ taṃvissajjanaṃ, taṃ vā yathāvuttaṃ vissajjanaṃ etassāti taṃvissajjano, tassa **taṃvissajjanassa**. **Purimakotṭhāsenāti** purimena uddesapadena. Tena hi vissajjanapadassa samānatthataṃ idha sadisatthataṃ. **Ekena padenāti** ekena padhānāppadhānena yamakapadena, na paṭhamapadenevāti attho. **Uppādanirodhalābhasāmaññamattenāti** uppādassa vā nirodhassa vā labbhamānatāya samānatāmattena. **Sanniṭṭhānapada -pa- yuttanti** idaṃ aṭṭhakathāyaṃ “yattha rūpakkhando nuppajjati”ti-ādinā purepaṇhassa dassitattā vuttaṃ. Yadi pi tattha “uppajjati”ti vissajjitattā vedanākkhandhassa uppādo labbhatīti vuttaṃ, yo pana sanniṭṭhānapadasaṅgahito rūpakkhandhassa anuppādo pāḷiyaṃ anuññātarūpena ṭhito, tassa vasena purepaṇho yuttoti adhippāyo. Evañhi purimakotṭhāseṇa sadisatthataṃ hoti.

“Yassa rūpakkhando nuppajjittha, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”ti ettha rūpakkhandhassa anuppannapubbatāpaṭikkhepamukhena itarassa paṭikkhipīyatīti rūpakkhandhasseva yathāvuttapaṭikkhepo padhānabhāvena vutto. Eseva nayo aññesupi edisesu ṭhānesūti āha “**sanniṭṭhānatthasseva paṭikkhipanaṃ**”

paṭikkhepo”ti. “Yassa rūpakkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhati”ti ettha pana rūpakkhandhassa uppādalakkhaṇaṃ katvā vedanākkhandhassa nirodho pucchīyatīti so eva “no”ti paṭisedhīyati. Esa nayo aññesupi edisesu ṭhānesūti vuttaṃ “**saṃsayatthanivāraṇaṃ paṭisedho**”ti. “Nakāravirahitaṃ”ti etena paṭisedhassa paṭisedhitamāha. Yadi evaṃ pāligatipaṭisedhavissajjanānaṃ ko visesoti āha “**tattha uppattī**”ti-ādi.

Tadekadesapakkhepavasenāti tesaṃ catunnaṃ pañhānaṃ pañcannañca vissajjanānaṃ ekadesassa pakkhipanavasena. Tenāha **aṭṭhakathāyaṃ** “paṭhame ṭhāne paripuṇṇapañhassa purimakotṭhāse sarūpadassanena”ti-ādi. Yo panettha pañhesu vissajjanesu ca sattavīsatiyā ṭhānesu pakkhepaṃ labhati, taṃ dassetuṃ “**paripuṇṇapañho evā**”ti-ādi vuttaṃ.

Pāḷivavatthānadassanāditoti ettha **ādi**-saddena pucchāvibhaṅgo vissajjanāṭṭhānāni ekasmiṃ pañhe yojanānayoti imesaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

Suddhāvāsānanti-ādi pāḷiyā padaṃ uddharitvā atthadassanattham āraddhaṃ. “Yassa yattha rūpakkhandho nuppajjittha, tassa tattha vedanākkhandho nuppajjitthā”ti imassa vissajjanaṃ hoti “suddhāvāsānaṃ tesaṃ tatthā”ti. Tattha **ekabhūmiyaṃ dutiyā upapatti natthīti** ekissā bhūmiyā ekassa ariyapuggalassa dutiyavāraṃ paṭisandhiggahaṇaṃ natthīti attho. Tatiyavārādīsu vattabbameva natthi. Svāyamattho yathā ñāpito hoti, taṃ dassetuṃ “**paṭisandhito pabhuti hi -pa- pavattā**”ti vuttaṃ. Tena addhāpaccuppannavasenāyaṃ desanā pavattāti dasseti.

Ādānanikkhepaparicchinnaṃ kammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa vasena uppādanirodhesu vuccamānesu akammajesu kusalādīsu kathanti codanāyaṃ tepi idha taṃnissitā eva katāti dassento āha “**tasmiñhi -pa-dassitā**”ti. **Tenevāti** kammajasantāneneva. **Tasmāti** ekakammanibbattassa vipākasantānassa ekattena gahitattā. **Tassāti** kammajasantānassa. Pañcasu suddhāvāsesu yathā paccekam “ekissā bhūmiyā dutiyā upapatti natthi”ti yathāvuttapāḷiyā viññāyati, evaṃ “suddhāvāsānaṃ”ti avisesavacanato sakalepi suddhāvāse sā natthīti tāya kasmā na viññāyatīti codanaṃ samuṭṭhāpetvā sayameva pariharituṃ “**kasmā panā**”ti-ādimāha. Tattha suddhāvāsesu heṭṭhābhūmikassa asati indriyaparipāke uparibhūmisamuppatti na

sakkā paṭisedhetum uddhamṣotavacanato. Uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotañcāti hi uddhamṣoto. Tenāha “**uddhamṣotapālisabbhāvā**”ti. **Samsandetabbā**ti yathā na virujjhanti, evaṃ netabbā. Tathā ceva saṃvaṇṇitaṃ.

Etena sannitṭhānenāti añkitokāsabhāvirūpuppādasannissayena nicchayena. **Visesitā** tathābhāvirūpabhāvino. **Asaññasattāpī**ti na kevalaṃ pañcavokārā eva, atha kho asaṇṇasattāpī. **Te eva** asaṇṇasatte eva gahetvā purimakotṭhāseti adhippāyo. **Tena ye sannitṭhānena vajjitā**ti tena yathāvuttasannitṭhānena ye virahitā, te tathā na vattabbāti attho. Idāni “**te tato**”ti-ādinā dasseti. **Tatoti** asaṇṇābhavato. **Pacchimabhavikānanti** ettha pacchimabhavaṃ sarūpato dassetum “**kiṃ pañcavokārādi**”ti-ādi vuttaṃ. Apacchimabhavikānampi arūpānaṃ arūpabhava yathā rūpakkhandho nuppādi, evaṃ tattha pacchimabhavikānaṃ vedanākkhandhopīti āha “**etena sannitṭhānena saṅgahitattā**”ti. Tenāha “**tesaṃ -pa- āhā**”ti. Tattha **tesanti** pacchimabhavikānaṃ. **Tatthāti** arūpabhava. **Itarānuppattibhāvañcāti** itarassa vedanākkhandhassa anuppajjanasabbhāvampi. Sappaṭisandhikānampi suddhāvāsānaṃ khandhabhedassa parinibbānapariyāyo oḷārikadosappahānato kilesūpasamasāmaññena vuttoti veditabbāṃ.

Sabbesañhi tesanti taṃtaṃbhūmiyaṃ ṭhitānaṃ sabbesaṃ suddhāvāsānaṃ. **Yathā panāti**-ādinā vuttamevatthaṃ pākāṭataraṃ karoti. **Anantā lokadhātuyoti** idaṃ okāsassa paricchedābhāvaṃyeva dassetum vuttaṃ. Puggalavasena samānādhāratāya samānakālattena asambhavanto okāsavasena pana sambhavanto saṃkiṇṇā viya hontīti āha “**saṃkiṇṇatā hotī**”ti.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

3. Parīññāvāraṇṇanā

206-208. **Tassāpī**ti puggalokāsavārassapi. **Okāse puggalassevāti** yathāgahite okāse yo puggalo, tasseva

okāsavisiṭṭhapuggalassevāti attho. Yathā pana puggalavāre labbhamāne puggalokāsavāropi labbhati, evaṃ okāsavāropi labbheyyāti codanaṃ sandhāyāha “**okāsavāropi cā**”ti. **Tasmāti** yasmā vuccamānopi okāso puggalassa visesabhāveneva vucceyya, na visum, tasmā.

Aññathāti pavattivāre viya ādānanikkhepaparicchinnāṃ kammajasantānaṃ ekattena gahetvā tassa uppādanirodhavasena pariññāvacane. “Yo rūpakkhandaṃ parijānāti”ti sanniṭṭhānapadasaṅgahitatthābhāvadassanamukhena itarassapi abhāvaṃ dassetuṃ “**rūpakkhandhaparijānanassa abhāvā**”ti vuttaṃ. “Āmantā”ti ca kataṃ, tasmā pavatte cittakkhaṇavasenevettha tayo addhā labbhantīti attho. “Aggamaggasamaṅgiṇa arahantañcā”ti dvinnāṃ padānaṃ “rūpakkhandaṃ na parijānanti vedanākkhandhaṃ na parijānitthā”ti dvīhi padehi yathākkamaṃ sambandho. “Thapetvā avasesā puggalā”ti pana paccekāṃ yojetabbāṃ. **Aggamagga -pa- natthīti** iminā arahattamaggañāṇasseva pariññāmatthakappattiyā pariññākiccaṃ sātisaṃ, tadabhāvā na itaresanti dasseti. Yato tasseeva vajirūpamatā vuttā, sesānaṃ vijjūpamatā. **Tenāti** tena yathāvuttana vacanena. **Tadavasesasabbapuggaleti** tato aggamaggasamaṅgito avasesasabbapuggale. Imaṃ pana yathāvuttadosaṃ pariharantā “puthujjanādayo sandhāyā”ti vadanti.

Pariññāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Khandhayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Āyatanayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1-9. **Vuttanayenāti** “avayavapadehi vutto ekadeso sakalo vā samudāyapadānaṃ attho, samudāyapadehi pana vutto ekantena avayavapadānaṃ attho”ti-ādina vuttana nayena. Etena yathāvutta-atthavaṇṇanāyadassanatāya sabbapaṇṇattivārādīsu yathārahaṃ attho netabboti dasseti.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā

10-17. **Vāyanam** savisayaṃ byāpetvā pavattanaṃ, tayidaṃ yathā gandhāyatane labbhati, evaṃ sīlādīsupīti pāḷiyaṃ “sīlagandho”ti-ādi vuttaṃ “sīlādiyeva gandho”ti katvā. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “sīlagandho -pa-nāmānī”ti. Yasmā pana savisayaabyāpanaṃ tattha pasāṭabhāvo pākāṭabhāvo vā hoti, tasmā “pasāraṇaṭṭhena pākāṭabhāvaṭṭhena vā”ti vuttaṃ. Attano vatthussa sūcanaṃ vā **vāyanam**. “Devakāyā samāgatā¹, paṇṇattidhammā”ti-ādīsu² samūhapaññattisupi kāyadhammasaddā āgatāti “**sasabhāvan**”ti viseseti. **Kāyavacanena -pa- natthī**ti idaṃ “na dhammo nāyatanaṃ”ti ettha dhammasaddassa vinivattavisesasabbasabhāvadhammavācakatam sandhāya vuttaṃ, na dhammāyatanaśākhādadhammavisesavācakatanti daṭṭhabbāṃ.

Paṇṇattiniddesavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāravaṇṇanā

18-21. **Etasminti** pavattivāre. **Pucchāmattalābhenāti** moghapucchābhāvamāha. **Ekekanti** “yassa cakkhāyatanaṃ uppajjati, tassa saddāyatanaṃ uppajjati”ti-ādikaṃ ekekaṃ. **Pañcāti** “yassa saddāyatanaṃ uppajjati, tassa gandhāyatanaṃ uppajjati”ti-ādīni pañca. Pucchāmattalābhena saṅgahaṃ anujānanto “**vissajjanavasena hāpetabbānī**”ti āha. “**Vakkhati hī**”ti-ādīnā yathāvuttamatthaṃ aṭṭhakathāya samattheti.

Sadisavissajjananti sāmāññavacanāṃ visesanivṛttameva hotīti taṃ visesaṃ dassento “puggalavārameva sandhāya vuttaṃ”ti vatvā tassā pana sadisavissajjanatāya abyāpitattā yattha sadisaṃ, tatthāpi vissajjitanti dassento “**okāsavāre pana -pa- vissajjitaṃ**”ti āha. Tattha **tanti** dutiyaṃ. **Puggalavārepīti** yattha sadisaṃ vissajjanaṃ, tattha puggalavārepi vissajjitaṃ, pageva okāsavāreti adhippāyo. **Virattakāmakammaṇibbattassāti** bhāvanābalena viratto kāmo etenāti virattakāmaṃ, rūpāvacarakammaṃ, tato nibbattassa. Paṭisandhi eva

1. Dī 2. 203; Sam 1. 25 piṭṭhesu.

2. Abhi 1. 14 piṭṭhe.

bijaṃ **paṭisandhibijaṃ**, tassa. “**Evamāsabhāvattā**”ti etena ekantato kāmataṇḥānidānakammahetukāni ghānādīnīti dasseti. **Gandhādayo ca na santī**ti sabbenā sabbaṃ tesampi abhāvaṃ sandhāya vadati. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva.

“**Saccan**”ti yathāvuttavasena gahetabbaṃ codakena vuttamatthaṃ sampañcchitvā puna yenādhippāyena tāni yamakāni sadisavissajjanāni, taṃ dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. Tatrāyaṃ saṅkhepattho—tattha cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena “sacakkhukānaṃ aghānakānaṃ upapajjantānaṃ”ti-ādinā nayena jivhākāyāyatanayamakāni yathā sadisavissajjanāni, tathā idha ghānāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakena tāni jivhākāyāyatanayamakāni “yassa ghānāyatanam upapajjati, tassa jivhāyatanam upapajjati? Āmantā”ti-ādinā nayena sadisavissajjanānīti. Evamettha ubhayesaṃ visuṃ aññamaññaṃ sadisavissajjanatāya idaṃ vuttaṃ, na ekajjhaṃ aññamaññaṃ sadisavissajjanatāya. Tenāha “**tasmā tattha tattheva sadisavissajjanatā pālī-anārulhatāya kāraṇan**”ti. Evañca sati cakkhāyatanamūlaggahaṇaṃ kimatthiyanti āha “**nidassanabhāvenā**”ti-ādi. Tattha **nidassanabhāvenā**ti nidassanabhūtānaṃ aññamaññasadisavissajjanatāsaṅkhātena nidassanabhāveneva, na pana tesāṃ nidassitabbehi sabbathā sadisavissajjanatāyāti adhippāyo. “**Yebhuyyatāyā**”ti vuttaṃ yebhuyyataṃ dassetuṃ “**tesu hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Evanti iminā “āmantā”ti paṭivacanavissajjanena yathāvuttavacanasseva vissajjanabhāvānujānaṃ katthabbanti imamatthaṃ ākaḍḍhati. **Sā**ti dutiyapucchā. **Ghānāyatanayamakenā**ti cakkhāyatanamūlakesu ghānāyatanayamakeneva. **Tam̐sesānī**ti tena ghānāyatanamūlakakāyāyatanayamakena saddhiṃ sesāni. **Sadisavissajjanattā anārulhānī**ti ettha “**anārulhānī**”ti ettakameva **tathā**-saddena anukaḍḍhīyati, na “sadisavissajjanattā”ti dassento “**tathāti -pa- samaññenā**”ti vatvā idāni “**kāraṇasāmaññenā**”ti vuttassa sadisavissajjanattassa tattha abhāvaṃ dassetuṃ “**ghānājivhākāyāyatanānaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Tattha **agabbhaseyyakesu pavattamānānanti** etthāpi “**sahacāritāyā**”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ, tathā “**gabbhaseyyakesu ca pavattamānānan**”ti.

Itarāni ghāṇāyatanamūlakāni jivhākāyāyatanayamakāni **dve** na vissajjīyanti, ghāṇāyatanamūlakesu ca yamakesu vissajjītesu **itaradvayamūlakāni** jivhākāyāyatanamūlakāni na vissajjīyanti avisesattā appavisesattā cāti yojetabbaṃ. Tattha kāyāyatanayamake dutiyapucchāvasena appaviseso, itaravasena aviseso veditabbo. **Rūpāyatanamanāyatanehi saddhinti** idaṃ rūpāyatanamūlakamanāyatanavasena vuttanti āha “**rūpāyatana -pa-adhippāyo**”ti. Tenevāha “**rūpāyatanamūlakesu hī**”ti-ādi. **Yamakānanti** rūpāyatanamūlakagandharasaphoṭṭhabbāyatanayamakānaṃ.

Dutiyapucchānanti yathāvuttayamakānaṃyeva dutiyapucchānaṃ.

Vuttanayenāti “sarūpakānaṃ acittakānaṃ”ti-ādinā vuttana nayena.

Ādipucchānanti tesāmyeva yamakānaṃ paṭhamapucchānaṃ.

Hetṭhimehīti idaṃ avisesavacanampi yesu sadisavissajjanatā sambhavati, tadepekkhanti āha “**gandharasa -pa- attho**”ti.

Uddiṭṭhadhammesu uddesānurūpaṃ labbhamānavisesakathanāṃ vissajjanaṃ, yo tattha na sabbena sabbaṃ uddesānurūpaguṇena upalabbhati, tassa akathanampi atthato vissajjanaṃyeva nāma hotīti āha “**avissajjaneneva alabbhamānatādassanena vissajjitāni nāma hontī**”ti.

Cakkhuvikalasotavikalā viya cakkhusotavikalopi labbhatīti so pana aṭṭhakathāyaṃ pi-saddena saṅgahitoti dassento “**jaccandhampi -pa- veditabbo**”ti āha. Paripuṇṇāyatanaṃyeva opapātikaṃ sandhāya vuttanti ettha aṭṭhānappayutto **eva**-saddoti tassa ṭhānaṃ dassento “**vuttamevāti attho**”ti vatvā tena paripuṇṇāyatanassa tattha aniyatattā aparipuṇṇāyatanassapi saṅgaho siddhoti dassento “**tena jaccandhabadhirampi sandhāya vuttatā na nivāritā hotī**”ti āha.

22-254. **Tasmim̐ puggalassa anāmaṭṭhattāti** kasmā vuttaṃ, yāvata “rūpībrahmalokaṃ pucchatī”ti imināpi okāsoyeva āmaṭṭhoti. “**Āmantā**”ti paṭiññāya kārāṇavibhāvanādhippāyenāva “**kasmā paṭiññātan**”ti codanaṃ samuṭṭhāpetvā taṃ kārāṇaṃ dassetukāmo

“**nanū**”ti-ādimāha. **Gabbhaseyyakabhāvaṃ gantvā parinibbāyissatī**ti pacchimabhavikaṃ sandhāyāha. **Tadavatthassā**ti pacchimabhavāvattassa. **Bhavissantassā**ti bhāvino. **Paṭiññātabbattā**ti “uppajjissatī”ti paṭiññātabbattā.

Atha kasmāti etthāyaṃ saṅkhepattho—yadi “yassa rūpāyatanam uppajjissati, tassa cakkhāyatanam uppajjissatī”ti pucchāyaṃ vuttena vidhinā paṭiññātabbam, atha kasmā atha kena kāraṇena paṭilome “yassa vā pana rūpāyatanam nuppajjissati, tassa cakkhāyatanam nuppajjissatī”ti pucchāya “āmantā”ti paṭiññātam, nanu idaṃ aññamaññaṃ viruddhanti? **Nanū**ti-ādināpi codako tameva virodham vibhāveti. **No ca nuppajjissati** uppajjissati evāti attho. “**Tasmim bhave**”ti-ādi tassa parihāro. Tattha **tasmim bhaveti** yasmim bhave “rūpāyatanam nuppajjissatī”ti vuttam pavattamānattā, tasmim bhave. **Anāgatabhāvena avacanatoti** bhāvibhāvena avattabbato āraddhuppādabhāvena pavattamānattāti adhippāyo. Tenevāha “**bhavantare hī**”ti-ādi. Na pana vuccatīti sambandho. **Evañca katvā**ti-ādinā pāṭhantarena yathāvuttamattham samattheti.

Yasmim attabhāve yehi āyatanehi bhavitabbam, **taṃtaṃāyatananibbattakakammena avassambhāvī-āyatanassa** sattassa, santānassa vā, “yassa vā pana rūpāyatanam uppajjissati, tassa cakkhāyatanam uppajjissatīti? Āmantā, yassa vā pana rūpāyatanam nuppajjissati, tassa cakkhāyatanam nuppajjissatīti? Āmantā”ti ca evam pavattam pucchādvayavissajjanam āyatanapaṭilābhassa jātibhāvato suṭṭhu upapannam bhavati. **Pacchimabhavikādayoti** ettha **ādi**-saddena arūpe uppajjitvā parinibbāyanakā saṅgayhanti. **Idampi** vissajjanam. **Abhinanditabbattā**ti “āmantā”ti sampañcchitabbattā.

Yaṃ pana aghānakānam kāmāvacaram upapajjantānanti vuttanti sambandho. Yassa vipāko ghānāyanuppattito puretameva upacchijjissati. Tam ghānāyananibbattakakammanti vuttam. Katham paṇḍisaṃ kammam atthīti viññāyatīti āha “**yassa yatthā**”ti-ādi. Evampi gabbhaseyyako eva idha aghānakoti adhippetoti kathamidam viññāyatīti codanāya “**na hī**”ti-ādim vatvā tamattham sādhetum “**dhammahadayavibhaṅge**”ti-ādi vuttam. Avacanattampi hi yathādhammasāsane abhidhamme

paṭikkhepoyevāti. **Idhāti** imasmim āyatanayamake. **Yathā dasseti** “yassa vā pana sotāyatanam nuppajjissati, tassa cakkhāyatanam nuppajjati, yassa yattha ghāṇāyatanam na nirujjhati, tassa tattha rūpāyatanam na nirujjissati”ti ca dassitappakārāsu pucchāsu. **Āmantāti vuttanti** atha kasmā na viññāyatīti yojanā. Etāsu pucchāsu kasmā paṭivacanena vissajjanam na katanti adhippāyo. **Sanniṭṭhānena gahitattassāti** “yassa vā pana sotāyatanam nuppajjissati, yassa yattha ghāṇāyatanam na nirujjissati”ti ca evamādikena sanniṭṭhānapadena gahitassa atthassa. **Ekadese saṃsayatthassa sambhavenāti** ekadese saṃsayatthassa atthassa sambhavena sanniṭṭhānatthapaṭiyogabhūtasamsayatthassa paṭivacanassa akaraṇato “āmantā”ti paṭivacanavissajjanassa akattabbato atthassa abhinditvā ekajjham katvā avattabbato. Tenāha **“bhinditabbehi na paṭivacanavissajjanam hoti”**ti.

Yadi siyāti bhinditvā vattabbepi atthe yadi paṭivacanavissajjanam siyā, **paripuṇṇavissajjanameva na siyā** anokāsabhāvato bhinditabbato cāti attho. Tathā hi “pañcavokāre parinibbantānam, arūpe pacchimabhavikānam, ye ca arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesam cavantānam tesam sotāyatanaṃ nuppajjissati, cakkhāyatanaṃ nuppajjati”ti ca, tathā “rūpāvacare parinibbantānam, arūpānam tesam tattha ghāṇāyatanaṃ na nirujjhati, rūpāyatanaṃ na nirujjissati”ti ca tattha vibhāgavasena pavatto pāṭhaseso. **Atha kasmāti** yadi abhinditabbe paṭivacanavissajjanam, na bhinditabbe, evam sante “yassa vā pana somanassindriyam uppajjati, tassa cakkhundriyam uppajjati? Āmantā”ti iminā paṭivacanavissajjanena gabbhaseyyakānam somanassapaṭisandhi natthīti kasmā na viññāyati, bhinditabbe na paṭivacanavissajjanam hotīti sampañcchitabbanti? Tam na, aññāya pāṭiyā tadatthassa viññāyamānattāti dassento **“kāmadhātuyā”**ti-ādimāha.

“Yaṃ cittam uppajjati, na nirujjhati, tam cittam nirujjissati, nuppajjissatīti? Āmantā”ti tasseeva cittassa nirodho anāgatabhāvena tassa uppāḍakkhaṇe yathā vutto, evam tasseeva kammajasantānassa nirodho tassa uppāḍe anāgatabhāvena vattabbo. Tenetaṃ dasseti “ekacittassa nāma uppāḍakkhaṇe nirodho anāgatabhāvena vuccati, kimaṅgam pana

ekasantānassā”ti. **Sabbattha** sabbasmim anāgatavāre. Upapajjantānaṃ eva vasena **so** nirodho **tathā** anāgatabhāvena vutto, kasmā panettha nirodho upapannānaṃ vasena na vuttoti āha “**uppannānaṃ panā**”ti-ādi. **Tasseva** yathāpavattassa kammajasantānassa eva. **Tasmāti** yasmā uppādakkhaṇato uddhaṃ nirodho āraddho nāma hoti, tasmā. **Bhede satipi** kālabhedāmasanassa kāraṇe satipi. Anāgatakālāmasanavaseneva nirodhasseva vasena vissajjanadvayaṃ **upapannameva** yuttameva hotīti. Aññesaṃ vasena nirodhasseva vattuṃ asakkuṇeyyattā “**arahatan**”ti vuttaṃ.

Yadi upapatti-anantaraṃ nirodho āraddho nāma hoti, atha kasmā cutiyā nirodhavacananti codanaṃ sandhāyāha “**tanniṭṭhānabhāvatō pana cutiyā nirodhavacanaṃ**”ti. **Tanniṭṭhānabhāvatoti** tassa santānassa niṭṭhānabhāvato. **Pavatteti**-ādi vuttassevatthassa pākāṭakaraṇaṃ. Tattha **tassāti** santānassa. **Vakkhatī**-ādi pi pavatte nirodhaṃ anādiyivā cutinirodhasseva gahitatāya kāraṇavacanaṃ. **Tenāti** tena yathāvuttena pāṭhantaravacanena. **Etthāti** etasmim “yassa cakkhāyatanaṃ nirujjhissatī”ti-ādike āyatanayamake. Yadi pavatte niruddhassapi cutiyā eva nirodho icchito, “**sacakkhukānaṃ**”ti-ādi kathanti āha “**sacakkhukānanti-ādīsu ca paṭiladdhacakkhukānanti-ādinaṃ attho viññāyati**”ti. **Teti** arūpe pacchimabhavikā. Acakkhukavacanañca sāvasesanti yojanā.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Dhātuyamakavaṇṇanā

1-19. **Saddadhātusambandhānanti** idaṃ yāni cakkhudhātādimūlakesu saddayamakāni, sabbāni ca saddadhātumūlakāni, tāni sandhāya vuttaṃ. Na hi tāni cakkhuviññāḍadhātādisambandhāni viya cutipaṭisandhivasena labbhanti, eteneva āyatanayamakepi pavattivāre saddadhātusambandhānaṃ yamakānaṃ alabbhamānatā ca veditabbā.

Dhātuyamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saccayamaka

1. Paṇṇattivāraṇṇanā

10-26. **Soti dukkhasaddo. Aññatthāti**

saṅkhāradukkhavipariṇāmadukkhadukkhādhiṭṭhānesu. **Aññanirapekkhoti** saṅkhārādīpadantarānapekkho. **Tenāti** aññanirapekkhadukkhapadaggahaṇato. **Tasmim dukkhadukkhe** visayabhūte. **Esa dukkhasaddo** “dukkhaṃ dukkhasaccaṃ”ti ettha paṭhamo dukkhasaddo. **Tañca** dukkhadukkhāṃ. “Dukkhaṃ dukkhasaccaṃ”ti ettha dukkhameva dukkhasaccanti nayidaṃ avadhāraṇaṃ icchitabbaṃ, dukkhaṃ dukkhasaccamevāti pana icchitabbanti āha “**ekantena dukkhasaccamevā**”ti-ādi. **Saccavibhaṅge vuttesu samudayesu koci phaladhammesu natthīti** saccavibhaṅge pañcadhā vuttesu samudayesu ekopi phalasabhāvesu natthi, phalasabhāvo natthīti attho. “Phaladhammo natthī”ti ca pāṭho. **Maggasaddo ca phalaṅgesūti** sāmāññaphalaṅgesu sammādiṭṭhi-ādīsu “maggāṅgaṃ maggapariyāpannaṃ”ti-ādinā¹ āgato maggasaddo **maggaphalattā pavattati** kāraṇūpacārenāti adhippāyo. Tenāha “**na maggakiccasabbhāvā**”ti-ādi. **Tasmāti** yasmā saccadesanāya pabhavādisabhāvā eva dhammā samudayādi-pariyāyena vuttā, na appabhavādisabhāvā, tasmā. Ettha ca tebhūmakadhammānaṃ yathārahaṃ dukkhasamudayasaccantogadhattā asaccasabhāve sabhāvadhamme ca uddharanto phaladhamme eva uddhari. Nanu ca maggasampayuttāpi dhammā asaccasabhāvāti tepi uddharitabbāti? Na, tesāṃ maggagatikattā. “Phaladhammesū”ti ettha dhammaggaṇaṇa vā phalasampayuttadhammānaṃ viya tesāṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Padasodhanena -pa- idha gahitāti etena asaccasabhāvānaṃ dhammānaṃ pakaraṇaṇa nivattitataṃ āha. **Tesanti** dukkhādīnaṃ.

Tabbisesanayogavisesanti tena dukkhādivisesanayogena viṣiṭṭhataṃ. Saccavisesanabhāveneva dukkhādīnaṃ pariññeyyatādibhāvo siddhoti āha “**ekantasaccattā**”ti. **Yathā cetthāti** yathā etasmim saccayamake suddhasaccavāre saccavisesanabhūtā eva dukkhādayo gahitā. **Evam khandhayamakādīsūpi** na suddhasaccavāre eva ayaṃ nayo dassitoti attho. Padasodhanavāre taṃmūlacakkavāre ca “rūpaṃ rūpakkhando”ti-ādinā samudāyapadānaṃyeva vattabbameva natthīti “**suddhakkhandhādivāresū**”ti vuttaṃ. Tathā

1. Abhi 2. 246, 247 piṭṭhesu.

cetthāpi suddhavāre eva ayaṃ nayo dassito. Yadi suddhakkhandhādivāresu khandhādivisesanabhūtānameva rūpādīnaṃ gahaṇena bhavitabbaṃ, atha kasmā khandhādivisesanato aññesampi rūpādīnaṃ vasena attho dassitoti codanaṃ sandhāyāha **“aṭṭhakathāyaṃ panā”**ti-ādi. Purimo eva attho yutto, yuttito pāṭhova balavāti.

Paṇṇattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāraṇṇanā

27-164. Dukkhapariññā yāva dukkhasamatikkamanatthāti sappadesaṃ pavattāpi sā tadatthāvahā bhaveyyāti kassaci āsaṅkā siyāti dassento āha **“ariyattā -pa- katvā vuttan”**ti. Keci panettha **“antimabhava ṭhitattā”**ti kāraṇaṃ vadanti, taṃ na yujjati upapattiyā dukkhavicārattā, na ca sabbe suddhāvāsā antimabhavikā uddhaṃsotavacanato. **“Yassa dukkhasaccaṃ uppajjati”**ti uppādāvatthā. Avisesena dukkhasaccapariyāpannā dhammā sambandhībhāveneva taṃsamaṅgī ca puggalo vuttoti dassento **“sabbe upapajjantā”**ti-ādīṃ vatvā svāyamattho yasmā nicchayarūpena gahito, nicchitasseva ca atthassa vibhāgadassanena bhavitabbaṃ, tasmā **“tesveva -pa- upapannamevā”**ti āha. Tattha tesveva keci dassīyantīti sambandho. **Ekakoṭṭhāsuppattisamaṅginoti** dukkhakoṭṭhāsuppattisamaṅgino. **Tesūti** sanniṭṭhānena gahitesu. **Maggaphaluppādasamaṅgīsūti** maggaphaluppādasamaṅgīnaṃ, ayaṃmeva vā pāṭho.

Ettha cāti-ādinā **“sabbesan”**ti-ādipāḷiyā piṇḍatthaṃ dasseti. Tattha **samudayasaccuppādavomissassa dukkhasaccuppādassāti** idaṃ anādare sāmivacanaṃ. Katthaci samudayasaccuppādavomisepi dukkhasacca taṃrahitassa samudayasaccuppādarahitassa dukkhasaccuppādassa dassanavasena vuttanti yojanā. Keci pana **“samudayasaccāvomissassā”**ti paṭhanti, tesāṃ **“taṃrahitassā”**ti idaṃ purimapadassa atthavicaraṇaṃ veditabbaṃ. **Taṃsahitassāti** samudayasaccuppādasahitassa dukkhasaccuppādassa dassanavasena vuttanti yojanā. **Tesanti** asaṅghasattānaṃ, **pavattiyaṃ dukkhasaccassa uppādo** **“pavatte”**ti-ādinā vuttetu dvīsupi koṭṭhāsesu na gahitoti attho. Paṭisandhiyaṃ

pana tesam uppādassa paṭhamakoṭṭhāsena gahitatā dassitā eva. **Tathā nirodho cāti** yathā asaṇṇasattānam paṭisandhiyam dukkhasaccassa uppādo paṭhamakoṭṭhāsena gahito, pavattiyam pana so dvīhi koṭṭhāsehi na gahito, tathā tesam dukkhasaccassa nirodhopīti attho. Tathā hi “sabbesam cavantānam pavatte taṇhāvippayuttacittassa bhaṅgakkhaṇe”ti-ādinā¹ nirodhavāre pāli pavattā. **Eseva nayoti** yvāyam “etthā cā”ti-ādinā samudayasaccayamake pāliyā atthanayo vutto, maggasaccayamakepi eseva nayo, evameva tatthāpi attho netabboti attho. Tathā hi “sabbesam upapajjantānam”ti-ādinā tattha pāli pavattā.

Evañca satīti evam khaṇavasena okāsaggahāṇe satīti yathāvuttamattham ananujānavasena paccāmasatī. **Etassa vissajjaneti** etassa yamakapadassa vissajjane. “Aggamaggassa uppādakkhaṇe, arahantānam cittassa uppādakkhaṇe, yassa cittassa anantarā aggamaggam paṭilabhissanti, tassa cittassa uppādakkhaṇe, asaṇṇasattam upapajjantānam tesam tattha dukkhasaccam uppajjati, no ca tesam tattha samudayasaccam uppajjissatī”ti² purimakotṭhāsassa āgatattā virodho natthīti **“pacchimakoṭṭhāse”**ti-ādi vuttam. Tattha tasmāti yasmā na upapatticittuppādakkhaṇo bhāvino samudayapaccuppādassa ādhāro, atha kho kāmāvacarādi-okāso, tasmā. **Puggalokāsavāro hesāti** yasmā puggalokāsavāro esa, tasmā “tesam tatthā”ti ettha okāsavasena tattha-saddassa attho veditabbo. Yadi puggalokāsavāre kāmāvacarādi-okāsavaseneva attho gahetabbo, na khaṇavasena, atha kasmā “sabbesam upapajjantānam”ti-ādinā okāsam anāmasitvā tattha vissajjanam pavattanti codanam sandhāyāha **“tattha -pa- so evā”**ti. Tattha **tatthāti** okāsavāre. **Puggalavisesadassanattanti** puggalasākhātavisesadassa-attham. **Yattha teti** yasmim kāmāvacarādi-okāse te puggalā.

Kecīti dhammasirittheram sandhāyāha. So hi “pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe dukkhasaccam nuppajjati”ti ettha cittajarūpameva adhippetam cittapaṭibaddhavuttittāti kāraṇam vadati. Apare “arūpeti imam purimāpekkhampi hotīti tena pavattam visesetvā arūpabhavavasena ayamattho

1. Abhi 5. 234 piṭṭhe.

2. Abhi 5. 227 piṭṭhe.

vutto, tasmā ‘yassa vā pana samudayasaccam nirujjhati, tassa dukkhasaccam uppajjatīti? No’ti-ādīsupi evamattho veditabbo”ti vadanti. **Puggalo na cittam apekkhitvāva gahitoti** idam cittassa anadhikatattā vuttam. Yattha pana samudayasaccassa uppādanicchayo, tattheva tassa anuppādanicchayenapi bhavitabham cittena ca vinā puggalasseva anupalabbhanatoti “yassa samudayasaccam nuppajjati”ti ettha samudayasaccādhāram cittam atthato gahitamevāti sakkā viññātum. Apica indriyabaddhepi na sabbo rūpuppādo ekantena cittuppādādhīnoti sakkā vuttum cittuppattiyā vināpi tattha rūpuppattidassanato, tasmā cittajarūpameva cittassa uppādakkhaṇe uppajjati, na itaram, itaram pana tassa tīsupi khaṇesu upapjattīti niṭṭhamettha gantabham. Vibhajitabbā avibhattā nāma natthīti siyāyam pasaṅgo paṭhamavāre, dutiyavāre pana vibhajanā evasāti nāyam pasaṅgo labbhati, paṭhamavārepi vā nāyam pasaṅgo. Kasmā? Esā hi¹ yamakassa pakati, yadidam yathālābhavasena yojanā.

Dutiye citte vattanāneti ettha “paṭhamam bhavaṅgam, dutiyam cittan”ti vadanti. Bhavanikantiyā āvajjanampi vipākappavattito visadisattā “dutiyan”ti vuttum sakkā, tato paṭṭhāya pubbe tassa tattha samudayasaccam nuppajjitthāti vattabbāti apare. Bhavanikantiyā pana sahaajātam paṭhamam cittam idha dutiyam cittanti adhippetam. Tato pubbe pavattam sabbam abyākatabhāvena samudayasaccam nuppajjitthevāti. Tenāha “**sabbantimena paricchedenā**”ti-ādi. **Tasminti** dutiye citte. **Tena samānagatikattāti** tena yathāvuttadutiyacittena ca taṁsamaṅgino vā dukkhasaccam uppajjittha, no ca samudayasaccanti vattabbabhāvena samānagatikattā. **Evañca kathāti** tena samānagatikatāya dassitattā eva. **Yathāvuttāti** dutiyākusalacittato purimasabbacittasamaṅgino aggahitā honti itarabhāvābhāvato. Vuttamevattham pāṭhantarena samatthetum “**yathā**”ti-ādi vuttam. **Teti** catuvokārā. **Vajjetabbāti** “itaresan”ti visesanena nivattetabbā. **Pañcavokārā viya yathāvuttā suddhāvāsāti** dutiyacittakkhaṇasamaṅgībhāvena vuttappakārā yathā suddhāvāsasaṅkhātā pañcavokārā pubbe vuttā santi, evam catuvokārā pubbe vuttā na hi santīti yojanā.

“Yassa yatthā”ti puggalokāsā ādheyyādhārabhāvena apekkhitāti āha
“puggalokāsā aññamaññaparicchinā gahitā”ti. **Kāmāvacare -pa-**
upapannāti ettha kāmāvacare abhisametāvino rūpāvacaraṃ upapannā,
 rūpāvacare abhisametāvino arūpāvacaraṃ upapannā, vā-saddena
 kāmāvacare abhisametāvino arūpāvacaraṃ upapannāti ca yojetabbam.
Tatthāti upapannokāse. **Abhisamayoti** uparimaggābhisamayo yāva upapanno
 na bhavissati, tāva **te** tattha upapannapuggalā **ettha** etasmiṃ
 “abhisametāvīna”ti-ādīna vutte dutiyakoṭṭhāse **na gayhanti**puggalokāsānaṃ
 aññamaññaṃ paricchinattā. Yadi evaṃ kiṃ te imasmiṃ yamake
 asaṅgahitāti āha **“te paṇā”**ti-ādī. Tattha yaṃ vuttaṃ “samānagatikāti visum
 na dassitā”ti, taṃ pākaṭataraṃ kātuṃ **“anabhisametāvīna”**ti-ādī vuttaṃ.
 Tassattho—“anabhisametāvīna”ti iminā paṭhamapadena gahitā sabbattha
 magguppattirahe sampattibhave tattha suddhāvāse ye anabhisametāvino,
 tesu dvippakāresu suddhāvāsā yasmīṃ kāle tattha anabhisametāvinoti
 gahetabbā, tattha nesaṃ tathā gahetabbakālassa visesanatthaṃ
 “suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne”ti vuttanti.

Etenāti etena vacanena. Vodānacittaṃ nāma maggacittānaṃ
 anantarapaccayabhūtaṃ cittaṃ, idha pana aggamaggacittassa. **Tatoti**
 yathāvuttavodānacittato **purimataracittasamaṅgino**,
 anulomaññāṇasampayuttacittasamaṅgino,
 avasiṭṭhavuṭṭhānagāminivipassanācittādisamaṅginopi. tenāha **“yāva**
sabbantimataṇhāsampayuttacittasamaṅgī, tāva dassitā”ti.

Paṭisandhicuticittānaṃ bhaṅguppādakkhaṇā pavatte cittassa
 bhaṅguppādakkhaṇehi dukkhasaccādīnaṃ nuppādādīsu samānagatikāti katvā
 vuttaṃ **“pavatte cittassā”**ti-ādī. Tattha cuticittassapi uppādakkhaṇassa
 gahaṇaṃ daṭṭhabbanti yojanā. **Dvīsupi koṭṭhāsesūti** samudayasaccassa
 bhāvino nirodhassa appaṭikkhepapaṭikkhepavasena pavattesu
 purimapacchimakoṭṭhāsesu. **Na visesanti** yathāvutte appaṭikkhepe ca satipi
 visesetvā na vuttanti attho. **Ekassapi** puggalassa tādisassa **maggassa ca**
phalassa ca bhaṅgakkhaṇasamaṅgino purimakoṭṭhāsasappa abhajanato
 koṭṭhāsadvayasambhavābhāvatoti attho. Idāni tamevatthaṃ vivaritaṃ **“yassa**
dukkhasaccaṃ”ti-ādī vuttaṃ. **Kesañci** puggalānaṃ. Niddhāraṇe cetam
 sāmivacanāṃ. “Maggassa ca

phalassa cā”ti vuttamaggaphalāni dassento **“tiṇṇaṃ phalānaṃ dvinnāṇa maggānaṃ”**ti āha. Tāni pana heṭṭhimāni tīṇi phalāni majjhe ca dve maggā veditabbā. **Nirantaraṃ anuppādetvāti** paṭipakkhadhammehi avokiṇṇaṃ katvā saha vipassanāya maggaṃ uppādentena yā sātaccakiriyā kātabbā, taṃ akatvāti attho. Tenāha **“antarantarā -pa- uppādetvā”**ti. “Arūpe maggassa ca phalassa ca bhaṅgakkhaṇe”ti avisesato vutte kathamayaṃ viseso labbhatīti āha **“sāmaññavacanenapī”**ti-ādi. Tena apavādisayapariyāyena upasaggā abhinivisanti lokasiddhoyaṃ nāyoti dasseti.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pariññāvāraṇṇanā

165-170. **Etthevāti** imasmim saccayamake eva.

Apariññeyyatādassanattanti ettha a-kāro na pariññeyyābhāvavacano, nāpi pariññeyyapaṭipakkhavacano, atha kho tadaññavacanoti yathārahaṃ saccesu labbhamānānaṃ pahātabbatādīnampi dassane āpanneyeva samayavāro dassanaparo, yesaṇca na dassanaparo, tesu kesuci saccesu labbhamānānampi kesaṇci visesānaṃ ayaṃ vāro na dassanapdaroti dassento **“sacchikaraṇa -pa- dassanattathāṇicā”**ti āha. **Samudaye pahānapariññāva vuttā, na tīraṇapariññāti** yuttaṃ tāvetaṃ samudayassapi tīretabbasabhāvattā, **“dukkhe tīraṇapariññāva vuttā, na pahānapariññā”**ti idaṃ tabbasabhāvattā, **“dukkhe tīraṇapariññāva vuttā, na pahānapariññā”**ti idaṃ pana kasmā vuttaṃ, nanu dukkhaṃ appahātabbamevāti? Samudayasacca vibhaṅge vuttānaṃ kesaṇci samudayakoṭṭhāsānaṃ dukkhasacce saṅgahaṇato dukkhasamudaye vā asaṅkaratova gahetvā bhūtakathanametaraṃ daṭṭhabbaṃ. **Ubhayatthāti** dukkhe samudaye ca vuttā. Kasmā? Tesāṃ sādharmaṇāti. Evaṃ sādharmaṇāsādharmābheda bhinnānaṃ yathāvuttaṃ pariññākiccaṃ pubbabhāge nānakkhāṇe labbhamānampi maggakāle ekakkhaṇe eva labbhati ekañāṇakiccattāti dassetuṃ **“maggañāṇaṇhī”**ti-ādi vuttaṃ.

Pariññāvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saccayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Saṅkhārayamaka

1. Paṇṇattivāraṇṇanā

1. Satipi kusalamūlādīnampi vibhattabhāve khandhādivibhāgo tato sātisayoti dassento **“khandhādayo viya pubbe avibhattā”**ti āha. Pakārattho vā ettha **ādi**-saddo **“bhūvādayo”**ti-ādīsu viyāti kusalamūlādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. **Aviññātattā** nisāmentehi. Hetu-attho vā ettha luttaniddiṭṭho aviññāpitattāti attho. Yadi kāsasaṅkhārānaṃ vikappadvayepi hetuphalabhāvoyeva icchito, sāmivacanarūpādivibhūto pana attheva atthabhedoti dassento **“kāyassa -pa- kattu-atthe”**ti āha. **So** panāti kattu-attho.

2-7. **Suddhika-ekekapadavasena**ti **“kāyo saṅkhāro”**ti-ādīsu dvīsu dvīsu padesu aññamaññaṃ asammissa-ekekapadavasena. **Atthābhāvatoti** yathādhīppetatthābhāvato. Aññathā karajakāyādiko attho attheva. Tenevāha **“padasodhana -pa- avacanīyattā”**ti. Idāni tameva atthābhāvaṃ byatirekavasena dassento **“yathā”**ti-ādīmāha. Kasmā pana ubhayattha samāne samāsapadabhāve tattha attho labbhati, idha na labbhatīti? Bhinnalakkhaṇatā. Tattha hi rūpakkhandhādīpadāni samānādhikaraṇānīti padadvayādhiṭṭhāno eko attho labbhati, idha pana kāsasaṅkhārādīpadāni bhinnādhikaraṇānīti tathārūpo attho na labbhatīti. Tenāha **“yathādhīppetatthābhāvato”**ti.

Visuṃ adīpetvāti **“kāyasaṅkhāro”**ti-ādīnā saha vuccamānopi kāsasaṅkhārasaddo visuṃ visuṃ attano atthaṃ ajotetvā ekaṃ atthaṃ yadi dīpetīti parikappavasena vadati. Tena kāsasaṅkhārasaddānaṃ samānādhikaraṇataṃ ullīgeti. **“Kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno”**ti kasmā vuttam, **“saṅkhārasaddo saṅkhārattheva vattamāno”**ti pana vattabbaṃ siyā. Evañhi sati khandhatthe vattamāno khandhasaddo viya rūpasaddena kāyasaddena visesitabboti idaṃ vacanaṃ yujjeyya, kāsasaṅkhārasaddānaṃ pana samānādhikaraṇatte na kevalaṃ saṅkhārasaddoyeva

saṅkhāratthe vattati, atha kho kāyasaddopīti imamattham dassetuṃ **“kāyasaṅkhārasaddo kāyasaṅkhāratthe vattamāno”**ti vuttam siyā, kāyasaddena samānādhikaraṇenāti adhippāyo. Byadhikaraṇena pana saṅkhārassa visesitabbatā atthevāti.

Imassa vārassāti suddhasaṅkhāravārassa. **Padasodhanena dassitānanti** ettakeva vuccamāne tattha dassitabhāvasāmaññaena suddhakāyādīnampi gahaṇam āpajjeyyāti tamnivāraṇattham **“yathādhippetānamevā”**ti āha. **Kāyādipadehi aggahitattāti** suddhakāyādipadehi aggahitattā. **Idha panāti** aṭṭhakathāyam. Suddhasaṅkhāravāram sandhāya vuttampi suddhasaṅkhāravāramevettha ananujānanto sakalasaṅkhārayamakavisayanti āha **“idha pana saṅkhārayamake”**ti. **Adhippetatthapariccāgoti** assāsapassāsādikassa adhippetatthassa aggahaṇam cetanākāya-abhisāṅkharāṇasaṅkhārādi **anadhippetatthapariggaho**. Yadi “kāyo saṅkhāro”ti-ādinā suddhasaṅkhārataṃmūlacakkavārā atthābhāvato idha na gahetabbā, atha kasmā pavattivārameva anārabhitvā aññathā desanā āraddhāti āha **“padasodhanavārataṃmūlacakkavārehi”**ti-ādi. **Sarīsayo hoti** saṅkhārasaddavacanīyatāsāmaññaṇato kāyasaṅkhārādipadānam byadhikaraṇabhāvato ca. Tenevāha **“asamānādhikaraṇehi -pa- dassitāyā”**ti.

Paṇṇattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāraṇṇanā

19. Saṅkhārānam puggalānañca okāsattāti sampayuttānam nissayapaccayatāya, saṅkhārānam samāpajjitabbatāya puggalānam jhānassa okāsata veditabbā, bhūmi pana yadaggena puggalānam okāso, tadaggena saṅkhārānampi okāso. “Dutiye jhāne tatiye jhāne”ti-ādinā **jhānam**, “kāmaṇvacare rūpāvacare”ti-ādinā **bhūmi** ca visum okāsabhāvena gahitā. **Itīti** hetu-attho, yasmā jhānampi okāsabhāvena gahitaṃ, tasmāti attho. **Puggalavāre ca okāsavasena puggalaggahaṇeti** puggalavāre ca yadā puggalokāsasaṅkhārādīnam okāsabhāvena gayhati,

tadā tesam dvinnam okāsānam vasena gayhanam hotīti yattha so puggalo, yañca tasmim puggale jhānam upalabbhati, tesam dvinnam bhūmijhānasāṅkhātānam okāsānam vasena yathāraham kāyasāṅkhārādīnam gahaṇam kathanam hotīti. **Tasmāti** yasmā etadeva, tasmā.

Dutiyatatiyajjhānokāsavasenāti dutiyatatiyajjhānasāṅkhāta-okāsavasena **gahitā**. Katham? “Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānam uppādakkhāṇe”ti evam gahitā **puggalā visesetvā dassitā**. Kena? Teneva vitakkavicārarahita-assāsapassāsāsuppādakkhāṇenāti yojetabban.

Paṭhamakoṭṭhāse jhānokāsavasena puggaladassanam katanti vuttam “**puna -pa- dasseti**”ti. Bhūmi-okāsavasena puggalam dasseti sambandho. **Dvippekārānanti** jhānabhūmi-okāsabhedenā duvidhānam. **Tesanti** puggalānam. “Paṭhamam jhānam samāpannānam kāmāvacarānam”ti ca idam nivattetabbagahetabbasādhāraṇavacanam, tassa ca avacchedakam “assāsapassāsānam uppādakkhāṇe”ti idanti vuttam “**visesa -pa- khāṇe**”ti. **Tena** visesanena. **Kāmāvacarānampīti pi-saddo** sampiṇḍanattho. Tena na kevalam rūpārūpāvacaresu paṭhamajjhānam samāpannānam, atha kho kāmāvacarānampīti vuttamevattham sampiṇḍeti. Kīdisānam kāmāvacarānanti āha “**gabbhagatādīnam**”ti. **Ādi-saddena** udakanimuggavisaññibhūtā saṅgahitā, na matacatutthajjhānasamāpannanīrodhasamāpannā. Te hi akāmāvacaratāya viya rūpārūpabhavasamaṅgino vitakkavicārappattiyāva nivattitā. **Ekantikattāti** assāsapassāsābhāvassa ekanti kattā. **Nidassitāti** rūpārūpāvacarā nidassanabhāvena vuttā, na tabbīrahītānam aññesam abhāvatoti adhippāyo. Paṭhamajjhānokāsā assāsapassāsāvirahavisiṭṭhāti yojanā. Paṭhamañcetha paṭhamajjhānasamaṅgīnam rūpārūpāvacarānam gahaṇam, dutiyam yathāvuttagabbhagatādīnam. **Iminā nāyēnāti** yvāyam “saṅkhārānam puggalānañcā”ti-ādīnā jhānokāsabhūmi-okāsavasena puggalavibhāganayo vutto, iminā nāyena upāyena. **Sabbattha** sabbapucchāsu.

21. **Etasmim pana atthe satīti** yvāyam uppattibhūmiyā jhānam visesetvā attho vutto, etasmim atthe gayhamāne aññatthapi uppattibhūmiyā jhānam visesitabban bhaveyya, tathā ca anīṭṭham āpajjatīti dassento “**catutthajjhāne**”ti-ādīmāha. Kim pana tam anīṭṭhanti āha

“**bhūmīnaṃ okāsabhāvasseva aggahitatāpattito**”ti. Yattha yattha hi jhānaṃ gayhati, tattha tattha taṃ uppattibhūmiyā visesitabbaṃ hoti. Tathā sati jhānokāsova gahito siyā, na bhūmi-okāso guṇabhūtattā. Kiñca “catutthajjhāne rūpāvacare arūpāvacare”ti ettha rūpārūpabhūmiyā catutthajjhāne visesiyamāne tadekadesova okāsavasena gahito siyā, na sabbaṃ catutthajjhānaṃ. Tenāha “**sabbacatutthajjhānassa okāsavasena aggahitatāpattito cā**”ti. **Jhānabhūmokaśānanti** jhānokāsabhūmi-okāśānaṃ.

Nanu ca jhānabhūmi-okāse asaṅkarato yojyamāne na sabbasmiṃ paṭhamajjhānokāse kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro ca atthi, tathā sabbasmiṃ kāmāvacarokāseti codanuppattiṃ sandhāya tassa parihāraṃ vattuṃ seca. **Taṃdvayuppattī**ti tassa kāyavacīsaṅkhāradvayassa uppatti. Okāsadvayassa asaṅkarato gahaṇe ayañca guṇo laddho hotīti āha “**visuṃ -pa- na vattabbaṃ hotī**”ti. Tattha **aṅgamattavasena**ti vitakkādijhānaṅgamattavasena. Saṅkhāroyevāti āha “**avitakka -pa- gacchati**”ti. **Muddhabhūtaṃ dutiyajjhānanti** catukkanaye dutiyajjhānamāha. Tañhi sakalakkhobhakaradhammavigamena vitakkekaṅgappahāyikato sātisayattā “muddhabhūtan”ti vattabbataṃ labhati. **Assaṇṇasattā viyāti** idaṃ visadisudāharaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

37. Āvajjanato pubbe pavattaṃ sabbaṃ cittaṃ paṭisandhicittena samānagatikattā ekaṃ katvā vuttaṃ “**paṭhamato**”ti. Tenāha “**avitakka-avicārato**”ti-ādi. **Cittasaṅkhārassa ādidassanattanti** suddhāvāse cittasaṅkhārassa ādidassanattamaṃ. Tathā “**vacīsaṅkhārassa ādidassanattan**”ti etthāpi.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Saṅkhārayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Anusayayamaka

Paricchedaparinuḍḍesavāraṇṇanā

1. “Avijjāsamudayā rūpasamudayo, taṇhāsamudayā rūpasamudayo, kammāsamudayā rūpasamudayo.¹ Lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”²ti ca evaṃdinā kusalamūlakusalādīnaṃ paccayabhāvo vuttoti āha **“paccayadīpakena mūlayamakenā”**ti. “So ‘aniccaṃ rūpaṃ, aniccaṃ rūpaṃ’ti yathābhūtaṃ pajānāti. Cakkhu aniccaṃ, rūpā anicca”³ti ca ādinā bahulakhandhādīmukhena aniccānupassanādayo vihitāti vuttaṃ **“khandhādīsu tīraṇabāhullato”**ti. Kilesānaṃ samucchindanato paraṃ pahānakiccaṃ natthīti āha **“anusayapahānantā pahānapariññā”**ti. Yadi pi anusayehi sampayogato ārammaṇato vā pahānapariññā nappavattati, anusayābhāve pana tadārambho eva natthīti katvā vuttaṃ **“anusayehi pahānapariññānaṃ vibhāvetun”**ti. **Anusayabhāvena labbhamānānanti** anusayabhāvena vijjāmānānaṃ, anusayasabhāvānanti attho. **Tīhākārehīti** paricchedādīhi tīhi pakārehi. Anusayesu gaṇanasarūpappavattiṭṭhānato abodhitesu puggalokāsādivasena pavattiyamānā tabbisayā desanā na suviññeyyā hotīti dassento āha **“tesu tathā -pa- duravabodhattā”**ti.

Ettha purimesūti paduddhāro anantarassa vidhi paṭisedho vāti katvā sānusayavārādi-apekkho, na anusayavārādi-apekkho anusayavāre pālīvatthānassa pageva katattāti dassento **“etesu sānusayavārādīsu purimesūti attho”**ti āha. Sānusayavārādīsu hi tīsu purimesu okāsavāre yato tatoti desanā pavattā, na anusayavārādīsu. **Atthavisesābhāvatoti** “kāmadhātuyā cutassā”³ti-ādinā³ pālī-āgatapadassa, “kāmadhātuṃ vā pana upapajjantassā”³ti-ādinā yamakabhāvena aṭṭhakathā-ādigatapadassa ca atthavisesābhāvato. **Kathamayaṃ yamakadesanā siyā** dutiyassa padassa abhāvatoti attho. Yadi nāyaṃ yamakadesanā, atha kasmā idhāgatāti āha **“purimavāre hī”**ti-ādi. Tattha **anusayaṭṭhānaparicchedadassananti**

1. Khu 9. 53 piṭṭhe Paṭisambhidāmagge. 2. Saṃ 1. 133 piṭṭhe. 3. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

anusayaṭṭhānatāya paricchedadassanaṃ. Evampi kathamidam
 anusayayamakaṃ yamakadesanāsabbhāvatoti āha **“yamakadesanā -pa-
 nāmaṃ daṭṭhabban”**ti. **Atthavasena**ti paṭilomatthavasena. Paṭhamapadena hi
 vuttassa viparivattanavasenaṃ yamakadesanā hoti **“rūpaṃ rūpakkhando,
 rūpakkhando rūpaṃ”**ti-ādīsu¹, tattha pana atthaviseso atthi, idha natthi,
 tasmā na tathā desanā katāti dassento āha **“atthavisesābhāvato pana na
 vuttā”**ti. **Labbbhamānatāvasena**ti pucchāya labbbhamānatāvasena.

Uppatti-arahaṭaṃ dassetiti iminā nippariyāyena anusayā anāgatāti
 dassitaṃ hoti yato te maggavajjhā, na ca atītapaccuppannā uppattirahāti
 vuccanti uppannattā. Yaṃsabhāvā pana dhammā anāgatā anusayāti vuccanti,
 taṃsabhāvā eva te atītapaccuppannā vuttā. Na hi dhammānaṃ
 addhābhedenā sabbhāvabhedo atthi, tasmā anusayānaṃ
 atītapaccuppannabhāvā pariyāyato labbbhantīti **aṭṭhakathāyaṃ**² “atītopi
 hoti”ti-ādi vuttam. **Evampakārā**ti anusayappakārā, kāraṇalābhe sati
 uppajjanārahā-icceva attho. **So evampakāro** uppajjanavāre **uppajjatisaddena
 gahito** uppajjanārahātāya avicchinna bhāvadīpanatthanti adhippāyo. Tenāha
“na khandhayamakādīsu viya uppajjamānatā”ti, paccuppannatāti attho.
Tenevāti-ādinā yathāvuttamattham pākāṭataram karoti. Tattha
ninnānākaraṇoti nibbiseso. Uppajjanānusayānaṃ ninnānākaraṇattā eva hi
“etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisatī”ti **vibhaṅge**³
 āgataṃ. Anusayanaṃ hi ettha nivisananti adhippetam.

Idāni yena pariyāyena atītapaccuppannesu anusayavohāro. Tam
 dassetukāmo anāgatampi tehi saddhim ekajjham katvā dassento **“anurūpaṃ
 kāraṇaṃ pana -pa- vuccanti”**ti āha. Etena bhūtapubbagatiyā
 atītapaccuppannesu uppattirahatā veditabbāti dasseti. Uppatti-arahatā nāma
 kilesānaṃ maggena asamucchinnatāya veditabbā. Sā ca
 atītapaccuppannesupi atthevāti pakārantarenaṃ tesaṃ pariyāyatova
 anusayabhāvaṃ pakāseti. Tenevāha **“maggassa panā”**ti-ādi. **Tādisānanti** ye
 maggabhāvanāya asati uppattirahā, tādisānaṃ. **Dhammo eva ca uppajjati**, na
 dhammākāroti adhippāyo. Na hi dhammākārā

1. Abhi 5. 17 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭṭha 3. 319 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

aniccatādayo uppajjantīti vuccanti. Yadi pana te uppādādisamaṅgino siyūṃ, dhammā eva siyūṃ. Tena vuttaṃ “appahīnākāro ca uppajjatīti vattum na yujjati”ti.

Vuttampi thāmagamanam aggahetvā appahīnaṭṭhamattameva gahetvā codako codetīti dassento āha **“sattānusaya -pa- āpajjatīti ce”**ti. Na hi thāmagamane gahite codanāya okāso atthi. Tenāha **“nāpajjati”**ti-ādi. Vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ, na kevalamaṭṭhakathāyameva pāṭhagatovāyamattho, tasmā evameva gahettabboti dassento **“thāmagato -pa- huttan”**ti vatvā kiṃ pana taṃ thāmagamananti parāsaṅkaṃ nivattento **“thāmagatanti ca -pa- vuttā”**ti āha. Tattha **aññehi sodhāraṇoti** kilesavattu-ādīnaṃ kilesatādisabhāvo viya kāmārāgādito aññattha alabbhamāno tesamīyeva āveṇoko sabhāvo, yato te bhavabījāṃ bhavamūlnti ca vuccanti. Yasmā ca thāmagamanam tesamī anaññasādhāraṇo sabhāvo, tasmā anusayananti vuttaṃ hotīti dassento **“thāmagatoti anusa-ayasamaṅgīti attho”**ti āha.

“Yassa kāmārāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā”ti-ādinā¹ anusayavāre vutto eva attho “yassa kāmārāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjatīti? Āmantā”ti-ādinā² vuttoti anusayanākāro eva uppajjanavāre uppajjatisaddena gahitoti “uppajjanavāro anusayavārena ninnānākaraṇo vibhatto”ti yaṃ vuttaṃ, tattha vicāraṃ ārabhati **“anusaya-uppajjanavārānaṃ samānagatikattā”**ti-ādinā.

“Uppajjati”ti vacanam siyāti uppajjanavāre “uppajjati”ti vacanam appahīnākārādīpakam siyā. Tathā ca sati yathā “imassa uppādā”ti ettha imassa anirodhāti ayamatthopi ñāyati, evaṃ “uppajjati”ti vutte atthato “na uppajjati”ti ayamattho vutto hoti appahīnākārassa uppattirahabhāvassa anuppajjamānasabhāvattāti codanam dassento **“uppajjatīti vacanassa avuttatā na sakkā vattunti ce”**ti āha. **Vacanatthavisesena taṃdvayassa vuttattāti** etena dhammanānattābhāvepi padatthanānatthena vārantaradesanā hoti

1. Abhi 6. 56 piṭṭhe.

2. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

yathā sahaajātasamsaṭṭhavāresūti dasseti. **Anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā**ti-ādi tameva vacanatthavisesaṃ vibhāvetuṃ āraddhaṃ. **Uppattiyogganti** uppattiyā yoggaṃ, uppajjanasabhāgatanti attho. Yato anusayā uppattirahāti vuccanti, ekantena cetadeva sampañicchitabbaṃ “yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati? Āmantā”ti-ādivacanato¹. “Anusentīti anusayā”ti ettake vutte sadā vijjamānā nu kho te aparinipphannānusayanaṭṭhena “anusayā”ti vuccantīti ayamattho āpajjati tānnisedhanatthaṃ “**anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjanti**”ti vuttaṃ. Uppatti-arahabhāvena thāmagatatā anusayaṭṭhoti yaṃ tesaṃ uppattiyogavacanāṃ vuttaṃ, taṃ sammadeva vuttanti imamatthamāha “**anusayasaddassā**”ti-ādinā. Tena vāradvayadesanuppādikā anusayasaddatthaniddhāraṇāti dasseti. **Tampi suvuttameva iminā tantippamāṇenāti** idampi “abhidhamme tāvā”ti-ādinā āgataṃ tividhameva tantirā sandhāyāhāti dassento āha “**tantittayenapi hi cittasampayuttatā dīpitā hoti**”ti.

Paricchedapariicchinnuddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā

2. **Evam satīti** vedanānaṃ visesitabbabhāve kāmadhātuyā ca visesanabhāve sati. **Kāmadhātuyā anusayanaṭṭhānatā na vuttā hoti** appadhānabhāvato, padhānāppadhānesu padhāne kiccadassanato, visesanabhāvena caritabbatāya cāti adhippāyo. Hotu ko dosoti kadāci vadeyyāti āsaṅkamāno āha “**dvīsu panā**”ti-ādi. **Dvīsūti** niddhāraṇe bhummaṃ, tathā “**tīsu dhātūsū**”ti etthāpi. **Tasmāti** yasmā dhātu-ādibhedena tividhaṃ anusayaṭṭhānaṃ, tattha ca rūpārūpadhātūnaṃ bhavarāgassa anusayaṭṭhānatā vuttāti kāmadhātuyā kāmarāgassa anusayaṭṭhānatā ekantena vattabbā, tasmā. **tīsu dhātūsū tīsu vedanāsūti** ca niddhāraṇe bhummaṃ, **kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti** ca ādhāre.

1. Abhi 6. 274 piṭṭhe.

Dvīsvevāti dvīsu sukhopekkhāsu eva. **Sabbāsu dvīsūti** yāsu kāsuci dvīsu. **Tenāti** “kāmarāgo dvīsu vedanāsu anuseti”ti vacanasāmatthiyaladdhena visesanicchayeneva. **Bhavarāgānusayaṭṭhānaṃ** rūpārūpadhātuyo tadanurūpā ca vedanā. Na hi dvīsu vedanāsu kāmarāgānusayova anuseti avadhāraṇaṃ icchitaṃ, dvīsu eva pana vedanāsūti icchitaṃ. Tenevāha “**dvīsveva anuseti, na tīsū**”ti. **Aṭṭhānañca** anusayānaṃ, kiṃ taṃ apariyāpannaṃ sakkāye? Sabbo lokuttaro dhammo. **Ca-saddena** paṭighānusayaṭṭhānaṃ saṅgaṇhāti. Tena vuttaṃ “**yathā cā**”ti-ādi. **Aññāti** kāmarāgā-usayaṭṭhānabhūtā dve vedanā.

Aññesu dvīhi vedanāhi vippayuttesu. **Piyarūpasātarūpesūti** piyāyitabbamadhurasabhāvesu. Visenañcetaṃ rūpādīnaṃ sabbadvārasabbapurisesu iṭṭhabhāvassa aniyatatāya kataṃ. **Sātasantasukhagiddhiyāti** sātasukhe santasukhe ca gijjhanākārena abhikaṅkhanākārena. Tattha sātasukhaṃ kāyikaṃ, santasukhaṃ cetasikaṃ. Sātasukhaṃ vā kāyikasukhaṃ, santasukhaṃ upekkhāsukhaṃ. tathā cāhu “upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsita”ti¹. Parittaṃ vā oḷārikaṃ sukhaṃ sātasukhaṃ, anolārikaṃ santasukhaṃ. Parittaggaṇaṇācetttha kāmarāgānusayassa adhippetattā. **Aññatthāti** vedanāhi aññattha. **Soti** kāmarāgānusayo. **Vedanāsu anugato hutvā seti**ti vedanāpekkho eva hutvā pavattati yathā puttāpekkhāya dhātuyā anuggaṇhanappavatti, sayanasāṅkhātā pavatti ca kāmarāgassa nikāmanameva. Tenāha “**sukhamicceva abhilapati**”ti. Yathā tassa, evaṃ paṭighānusayādīnampi vuttaniyāmena yathāsakaṃ kiccakaraṇameva dukkhavedanādīsu anusayanaṃ daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ “**evaṃ paṭighānusayo cā**”ti-ādi. **Tīsu vedanāsu** anusayanavacanenaṃ tīsu vedanāsu yathārahaṃ anusayanavacanena. **Iṭṭhādibhāvena gahitesūti** iṭṭhādīsu ārammaṇapakatiyā vasena iṭṭhādibhāvena gahitesu viparītasāññāya vasena anīṭṭhādīsu iṭṭhādibhāvena gahitesūti yojanā. Na hi iṭṭhādibhāvena gahaṇaṃ viparītasāññā.

Tatthāti iṭṭhārammaṇādīsu. **Etthāti** anusayane. **Kāmassādādivatthubhūtānaṃ kāmabhavādīnanti** kāmassādabhavassādavatthubhūtānaṃ

1. Visuddhi 2. 203; Abhi-Ṭṭha 2. 171; Mahāniddeśa-Ṭṭha 198 piṭṭhesu.

kāmarūpārūpabhavānaṃ gahaṇaṃ veditabbanti yojanā. **Tatthāti** vedanāttayadhātuttayesu. Niddhāraṇe cetam bhummaṃ. **Dukkhaṇi** dukkhe anabhirati. **Yattha tatthāti** dukkhavedanāya taṃsampayuttesu anittarūpādīsu vāti yattha tattha. Mahaggaṭā upādinnaṃkhandhā **rūpārūpabhavā**, anupādinnaṃkhandhā **rūpārūpāvacaraḍḍhammā**. **Tatthāti** yathāvuttesu mahaggaṭaḍḍhammesu bhavaṛāgo-icceva veditabbo. Tena vuttaṃ “**rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti**”ti. **Diṭṭhānusayādīnanti ādi**-saddena vicikicchānusaya-avijjānusayādīnaṃ snāgaho daṭṭhabbo.

Dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhānaṃ na vuttanti suvuttametam diṭṭhānusayādīnaṃ uppatitiṭṭhānapucchāyaṃ “sabbaṣakkaṃyapariyāpannesu dhammesu” icceva viṣajjitattā. Kāmarāgo pana yattha nānuseti, taṃ dukkhavedanārūpārūpadhātuviniṃuttaṃ diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhānaṃ atthīti dassetuṃ “**nanu cā**”ti-ādi āṛaddham. Tattha **tadanusayanaṭṭhānato** tassa kāmarāgānusayassa anusayanaṭṭhānato. **Aññā**nekkhammassitasomanassupekkhāsaṅkhātā. Ayamettha saṅkhepattho—nekkhammassitadomanasse viya paṭighānusayo nekkhammassitasomanassupekkhāsu kāmarāgānusayo nānuseti “yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo nānuseti”ti sakkā vattunti tasmā taṃ uddharitvā na vuttanti. **Hontūti** tasmaṃ vedanānaṃ atthitaṃ paṭijānitvā uddharitvā avacanassa kāraṇaṃ dassento āha “**na pana -pa- taṃ na vuttan**”ti. **Tadanusayanaṭṭhānanti** tesam diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhānaṃ. **Tasmāti** yasmā satipi kāmarāgānusayanaṭṭhānato aññasmim diṭṭhānusayādīnaṃ anusayanaṭṭhāne taṃ pana dhātuttayavedanāttayavinimuttaṃ natthi vedanādvayaabhāvato, tasmā. **Tam** vedanādvayaṃ **na vutaṃ** viṣuṃ na uddhaṇanti attho. **Tasmāti** yasmā “yattha kāmarāgādayo nānuseti, tattha diṭṭhivicikicchā nānuseti”ti ayamattho “āmanta”ti iminā paṭivacanavissajjanena avibhāgato vuttoti “yattha kāmarāgādayo anusenti, tattha diṭṭhivicikicchā anusenti”ti ayampi attho avibhāgatova labbhati, tasmā. Avibhāgato ca dukkhaṃ paṭighassa anusayanaṭṭhānanti dīpitaṃ hoti. Tenāha “**avisesena -pa- veditabban**”ti. Tattha **avisesenāti** gehassitaṃ nekkhammassitanti viṣesaṃ akatvā.

Samudāyavasena gahetvāti yathāvutta-avayavānaṃ samūhavasena dukkhaṃveva gahetvā. “Avisesena samudāyavasena gahetvā”ti imamatthaṃ **tathā**-saddena anukaḍḍhati “dvīsu vedanāsū”ti etthāpi gehassitādivibhāgassa anicchittatā.

Yadi evaṃ “paṭighaṃ tena pajahati, na tattha paṭighānusayo anuseti”ti idaṃ suttapadaṃ kathanti codanaṃ sandhāya **“apicā”**ti-ādi vuttaṃ. **Tatthā**ti tasmim domanasse, taṃsāmpayutte vā paṭighe. **Nekkhammassitaṃ domanassanti**-ādinā neyyatthamidaṃ suttaṃ, na nītatthanti dasseti. Yathā pana suttaṃ udāhaṭṭaṃ, tathā idha kasmā na vuttanti āha **“paṭighupattirahatṭhānatāyā”**ti-ādi. Evampi suttabhidhammapāṭhānaṃ kathamavirodhoti āha **nippariyāyadesanā hesā, sā pana pariyāyadesanā**ti. **Evaṃ katvā**ti pariyāyadesanattā eva. **Rāgānusayo**ti kāmarāgānusayo adhippeto. Yato “anāgāmi maggena samugghātanaṃ sandhāyā”ti vuttaṃ, tasmā tassa na mahaggaṭṭhammā anusayanaṭṭhānanti taṃ paṭhamajjhānaṃ anāmasitvā **“na hi lokiya -pa- nānuseti sakkā vattun”**ti vuttaṃ. **Avatthubhāvatoti** sabhāveneva anuppattiṭṭhānatā. **Idhā**ti imasmim anusayayamake. **Vuttanāyena**ti “nekkhammassitaṃ domanassaṃ uppādetvā”ti-ādinā vuttena nāyena. **Taṃpaṭipakkhabhāvatoti** tesāṃ paṭighādīnaṃ paṭipakkhassa maggassa sabbhāvato. Na kevalaṃ maggasabbhāvato, atha kho balavavipassanāsabbhāvatopīti dassento āha **“taṃ samugghā -pa- bhāvato cā”**ti.

Idāni yadetāṃ tattha tattha “anusayanaṭṭhānaṃ”ti vuttaṃ, taṃ gahetabbadhammasena vā siyā gahaṇavisesena vāti dve vikappā, tesu paṭhamāṃ sandhāyāha **“ārammaṇe anusayanaṭṭhāne satī”**ti. Rūpādi-ārammaṇe anusayānaṃ anusayanaṭṭhānanti gayhamāne yamatthaṃ sandhāya “na sakkā vattun”ti vuttaṃ, taṃ dassetuṃ **“dukkhāya hī”**ti-ādimāha. **Yadi siyā**ti yadi kāmarāgānusayo siyā. **Etassapī**ti diṭṭhānusayasāmpayuttalobhassapi “sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū”ti kāmarāgassa ṭhānaṃ vattabbaṃ siyā, na ca vuttaṃ. **Atha panā**ti-ādi dutiyavikappaṃ sandhāya vuttaṃ. **Ajjhāsayavasena taṃninnatāyā**ti asatipi ārammaṇakaraṇe yattha kāmarāgādayo ajjhāsayato ninnā, taṃ tesāṃ anusayanaṭṭhā.

tena vuttam “anugato hutvā seti”ti. Atha pana vuttanti sambandho. **Yathāti-** ādi yathāvuttassa atthassa udāharaṇavasena nirūpanam. **Dukkhe paṭihaññanavaseneva pavattati**, nānammaṇakaraṇavasenāti adhippāyo. **Dukkhomeva tassa anusayanaṭṭhānam vuttanti** ajjhāsayaassa tattha ninnattā dukkhameva tassa paṭighassa anusayanaṭṭhānam vuttam, **nālambitam** rūpādi sukhavedanā cāti adhippāyo. **Evanti** yathā aññārammaṇassapi paṭighassa ajjhāsayaato dukkhaninnatāya dukkhameva anusayanaṭṭhānam vuttam, evam. **Dukkhādīsu -pa- vuttanti** “dukkhena sukham adhigantabbam. Natthi dinnan”ti ca ādinā kāyakilamanadukkhe dānānubhāvādi ke ca micchābhinivesanavasena uppajjamānena diṭṭhānusayena sampayutto aññārammaṇopi lobho “evam sukham bhavissati”ti ajjhāsayaato sukhābhisaṇḍavaseneva pavattatīti sukhupekkhābhedaṁ sātasantasukhadvayameva assa lobhassa anusayanaṭṭhānam vuttam pāliyam, na yathāvuttam dukkhādi, tasmā **bhavarāga -pa- na virujjhati. Ekasmimyeva cāti-** ādi dutiyavikappaṁyeva upabrūhanattham vuttam. Tattha rāgassa sukhajjhāsayaatā taṁsamaṅgino puggalassa vasena veditabbā, tanninnabhāvena vā cakkhussa visamajjhāsayaatā viya. Esa nayo sesesupi. **Tesam** rāgapāṭighānam **nānānusayaṭṭhānatā hoti** ekasmimpi ārammaṇeti attho.

Evañca katvāti asatipi gahetabbabhede gahaṇavisesena anusayanaṭṭhānassa bhinnattā eva. **“Yattha -pa- no”ti vuttam**, aññathā virujjheyya. Gahetabbabhedena hi rāgapāṭighānam anusayanaṭṭhānabhede gayhamāne vipākamatte ṭhātabbam siyā, na ca tam vuttam, napi sabbesam purisadvārānam iṭṭhāniṭṭham niyatanti. Yadi pi yathāvuttalobhassa vuttanayena kāmarāgānusayaatā sambhavati, yathā pana sukhupekkhāsu iṭṭhārammaṇe ca uppajjantena domanassena saha pavatto doso dubbalabhāvena paṭighānusayo na hoti, evam yathāvuttalobhopi kāmarāgānusayo na hotīti imamattham dassetuṁ **“aṭṭhakathāyaṁ panā”**ti-ādi vuttam. **Na paṭighānusayoti** ettha **na-kāro** paṭisedhanattho, na aññattho, itarattha pana sambhavo eva natthīti dassento **“yaṁ panetan”**ti-ādimāha. Tattha **“na hi domanassassa paṭighānusayabhāvāsāṅkā atthi”**ti iminā **na-** kārassa aññatthatābhāvadassanamukhena abhāvatthataṁ samattheti.

Desanā saṁkiṇṇā viya bhaveyyāti ettha desanāsaṅkaraṁ dassetuṁ “**bhavarāgassapi -pa- bhaveyyā**”ti vuttaṁ. Tassattho—yathā kāmarāgassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ārammaṇakaraṇavasena uppatti vuttā “kāmarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti”ti, evaṁ yadi “bhavarāgo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anuseti”ti vucceyya, bhavarāgassapi -pa- bhaveyya. Tato ca kāmarāgena saddhiṁ bhavarāgassa desanā saṁkiṇṇā bhaveyya, kāmarāgato ca bhavarāgassa viseso dassetabbo. So ca saha-jātānusayavasena na sakkā dassetunti ārammaṇakaraṇavasena dassetabbo. Tena vuttaṁ “**tasmā ārammaṇa -pa- adhippāyo**”ti. Tattha **ārammaṇavisesenāti** rūpārūpadhātusaṅkhāta-ārammaṇavisesena. **Visesadassanatthanti** kāmarāgato bhavarāgassa visesadassanattham. **Evaṁ desanā katāti** “rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anuseti”ti evaṁ visaye bhummaṁ katvā desanā katā. Tenāha “**sahajātavedanāvisesābhāvato**”ti.

Uppattiṭṭhānavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Mahāvāra 1. Anusayavāraṇṇanā

3. **Pavattāvirāmavasenāti** anusayappavattiya avirāmavasena, avicchedavasenāti attho. Kathaṁ pana kusalābyākatacittakkhaṇe anusayānaṁ pavattīti āha “**maggeneva -pa- pubbe**”ti.

20. Cittacetasi-kānaṅca ṭhānaṁ nāma cittuppādoti āha “**ekasmiṁ cittuppāde**”ti. **Tesaṁ tesaṁ puggalānanti** puthujjanādīnaṁ puggalānaṁ. **Pakatiyā** sabhāvena. Sabhāvasiddhā hi dukkhāya vedanāya kāmarāgassa ananusayanaṭṭhānatā. Evaṁ sesesupi yathārahaṁ vattabbaṁ. Vakkhati hi “pakatiyā dukkhādīnaṁ kāmarāgādīnaṁ ananusayanaṭṭhānataṁ sandhāya vuttan”ti. **Pahānenāti** tassa tassa anusayassa samucchindanena. **Tiṇṇaṁ puggalānanti** puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṁ. **Dvīnaṁ puggalānanti** anāgāmi-arahantānaṁ. **Etthāti** etasmiṁ puggalokāsavāre. **Purimanayeti** “tiṇṇaṁ puggalānan”ti-ādike purimasmiṁ vissajjananaye. **Okāsanti** uppattiṭṭhānaṁ, idha pana

dukkhavedanā veditabbā. **Pacchimanayeti** “dvinnam puggalānan”ti-ādike vissajjananaye. **Anokāsata** ananusayanaṭṭhānatā.

Anusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sānusayavāravaṇṇanā

66-131. “**Sānusayo, pajahati, parijānāti**”ti puggalo vuttoti “kāmarāgena sānusayo, kāmarāgaṃ pajahati, kāmarāgaṃ parijānāti”ti-ādīsu anusayasamaṅgibhāvena pahānapariññākiriyaṃ kattubhāvena ca puggalo vutto, na dhammo. **Bhavavisesena vāti** kevalena bhavavisesena vā. **Itaresūti** paṭighānusayādīsu. **Bhavanusayavisesena vāti** kāmabhavādibhavavisiṭṭhānusayavisesena vā. **Sānusayatāniranusayatādikāti** ettha **ādi**-saddena pahānapariññā saṅgayhanti. Nanu ca bhavavisesa kesañci anusayānaṃ appahānanti? Na taṃ anusayakataṃ, atha kho paccayavekallato anokāsataṃ cāti nāyaṃ virodho. **Dvīsu vedanāsūti** sukha-upekkhāsu vedanāsu dukkhāya vedanāya kāmarāgānusayena niranusayoti yojetabbaṃ. **Idampi natthi** puggalavasena vuccamānattā. Tenāha “**na hi puggalassa -pa- anusayānan**”ti. Yadihi puggalassa anusayanokāso anokāso, tassa pana sānusayatādiheṭu hotīti dassento “**anusayassa panā**”ti-ādimāha. **Niranusayatādinanti ādi**-saddena appahānapariññā saṅgaṇhāti. **Parijānanam** samatikkamananti pariññāvārepi “apādāne nissakkavacanan”ti vuttam.

Anusayanaṭṭhānatoti anusayanaṭṭhānaheṭu. “**Ananusayanaṭṭhānato**”ti etthāpi eseṃ nayo. **Nimittāpādānabhāvadassanattanti** sānusayavāre nimittabhāvadassanattam, pajahanapariññāvāresu apādānabhāvadassanattañcāti yojetabbaṃ. **Pajahatīti** ettha “rūpadhātuyā arūpadhātuyā tato mānānusayam pajahatī”ti paḷipadam āharitvā yojetabbaṃ, **na pajahatīti** ettha pana “dukkhāya vedanāya tato kāmarāgānusayam nappajahatī”ti. **Evamādisūti ādi**-saddena pariññāvārepi saṅgaṇhāti. **Bhummaniddeseneva** heṭu-attheneva niddiṭṭhāti attho.

Catutthapaṇṇavissajjanenāti “yato vā pana mānānusayena sānusayo, tato kāmārāgānusayena sānusayo”ti etassa paṇhassa vissajjanena. Tattha hi “rūpadhātuyā arūpadhātuyā”ti-ādinā sarūpato anusayanaṭṭhānāni dassitāni. **Tadattheti** taṃ anusayanaṭṭhānadassanaṃ attho etassāti tadattho, tasmim̐ tadatthe. “Anusayassa uppattiṭṭhānadassanattham̐ ayaṃ vāro āraddho”ti-ādinā “yato”ti etena **anusayanaṭṭhānam̐ vuttanti imamattham̐ vibhāvetvā**. **Pamādalikhitaṃ viya dissati** uppanna-saddena vattamānuppanne vuccamāne. Yathā pana uppajjanavāre uppajjatisaddena uppattiyogadīpakattā uppattirahā vuccanti, evamidhāpi uppatti-arahe vuccamāne na koci virodho. Yaṃ pana vakkhati “na hi apariyāpannānam̐ anusayuppattirahaṭṭhānatā”ti, sopi na doso. Yattha yattha hi anusayā uppattirahā, tadeva ekajjham̐ gahetvā “sabbatthā”ti vuttanti. **Tattheva dissatī**ti taṃ pamādalikhitaṃ viya dissatīti attho.

Yato uppannena bhavitabbanti yato anusayanaṭṭhānato kāmāgārānusayena uppannena bhavitabbaṃ, tena kāmārāgānusayena uppattirahaṭṭhāne nissakkavacanāṃ kataṃ “yato”ti. **Tathāti** ettha **tathā**-saddo yathā “yato uppannenā”ti ettha uppattirahaṭṭhānato anusayassa uppattirahatā vuttā, tathā “uppajjanakenā”ti etthāpi sā eva vuccatīti dīpetīti āha “sabbadhammesu -pa- āpannenā”ti. Tattha “uppajjanako”ti vutte anuppajjanako na hotīti ayamattho viññāyati, tathā ca satī tena anuppatti nicchitāti uppannasabhāvatā ca pakāsītā hotīti. Tenāha “sabbadhammesu -pa- apanetī”ti. “Yo yato kāmārāgānusayena niranusayo, so tato mānānusayena niranusayo”ti pucchāya “yato tato”ti āgatattā vissajjane “sabbatthā”ti padassa nissakkavaseneva sakkā yojetuntid assento “sabbatthāti -pa- na na sambhavatī”ti āha. **Bhummato aññatthāpi saddavidū icchanti**, yato sabbesaṃ pādakaṃ “sabbatthapādakan”ti vuccati, idha pana nissakkavasena veditabbaṃ.

Sānusayavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Pajahanavāravaṇṇanā

132-197. **Appajahanasabbhāvāti** appahānassa, appahīyamānassa vā sabbhāvā. **Tasmāti** yasmā yo kāmarāgānusayaṃ pajahati, na so mānānusayaṃ niravasesato pajahati, yo ca mānānusayaṃ niravasesato pajahati, na so kāmarāgānusayaṃ pajahati pageva pahīnattā, tasmā “yo vā pana mānānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No”ti vuttanti vedittabbari. Yadi evaṃ paṭhamapucchāyaṃ kathanti āha “**yasmā pana -pa-vuttan**”ti. Tattha **pahānakaraṇamattamevāti** pahānakiriyāsambhavamattameva, na niravasesappahānanti adhippāyo. **Te ṭhapetvāti** diṭṭhivicikicchānusayādīnaṃ niravasesapajahanake aṭṭhamakādike ṭhapetvā. **Avasesāti** tassa tassa anusayassa niravasesappajahanakehi avasiṭṭhā. Tesu yesaṃ ekacce anusayā ahīnā, tepi **appajahanasabbhāveneva nappajahantīti vuttā. Na ca yathāvijjamānenāti** maggakiccabhāvena vijjamānappakārena pahānena vajjitā rahiṭā eva vuttāti yojanā.

Kesañcīti sotāpannasakadāgāmimaggasamaṅgisakadāgāmīnaṃ. Puna **kesañcīti** anāgāmi-aggamaggasamaṅgi-arahantānaṃ. **Ubhayanti** kāmarāgavicikicchānusayadvayaṃ. **Sesānanti** “sesā”ti vuttānaṃ yathāvuttapuggalānaṃ. **Tesanti** vuttappakārānaṃ dvinnāṃ anusayānaṃ. **Ubhayāppajahanassāti** kāmarāgavicikicchānusayāppajahanassa. **Kāraṇaṃ na hotīti** yesaṃ vicikicchānusayo pahīno, tesaṃ tassa pahīnatā, yesaṃ yathāvuttaṃ ubhayappahīnaṃ, tesaṃ tadappajahanassa kāraṇaṃ na hotīti attho. Tenāha “**tesaṃ pahīnattā ‘nappajahantī’ti na sakkā vattun**”ti. Atha pana na tattha kāraṇaṃ vuttaṃ, yena kāraṇavacanena yathāvuttadosāpatti siyā, kevalaṃ pana sanniṭṭhānena tesaṃ puggalānaṃ gahitatādassanattamā vuttaṃ “**kāmarāgānusayañca nappajahantī**”ti, evampi pucchitassa smāsayatthassa kāraṇaṃ vattabbari. Tathā ca sati “sesapuggalā tassa anusayassa pahīnattā nappajahantī”ti kāraṇaṃ vattabbamevāti codanaṃ sandhāyāha “**na vattabban**”ti-ādi. Tattha **na vattabbanti** vuttanayena kāraṇaṃ na vattabbari kāraṇabhāvasseva abhāvato. “Ubhayāppajahanassa kāraṇaṃ na hotī”ti vuttaṃ, yathā pana vattabbari, taṃ dassetuṃ “**yo kāmarāgānusayaṃ -pa- vattabbattā**”ti āha. Tena

pahīnāppahīna kāraṇaṃ na vattabbaṃ, pahīnānaṃyeva pana vasena vattabbanti dasseti. **Saṃsayatthasaṅgahiteti** saṃsayatthena padena saṅgahite. Sannitṭhānapadasaṅgahitaṃ pana pahīyamānattā “nappajahatī”ti na sakkā vattunti.

Pajahanavāraṇṇanā niṭṭhitā.

5. Pahīnavāraṇṇanā

264-273. **Phalattṭhavaseneva desanā āradhā**, na maggaṭṭhavasena, kuto puthujjanavasena. Kasmā? Phalakkhaṇe hi anusayā pahīnāti vuccanti, maggakkhaṇe pana pahīyantīti. Tenevāha “**maggasamaṅgīnaṃ aggahitataṃ dīpetī**”ti. **Paṭilome hi puthujjanavasenapi desanā gahitā** “yassa dīṭṭhānusayo appahīno, tassa vicikicchānusayo appahīnoti? Āmanta”ti-ādinā.

Anusayaccantapaṭipakkhekacittakkhaṇikānanti anusayānaṃ accantaṃ paṭipakkhabhūta-ekacittakkhaṇikānaṃ. **Maggasamaṅgīnanti** maggaṭṭhānaṃ. Ettha ca anusayānaṃ accantapaṭipakkhatāggahaṇena uppattirahataṃ paṭikkhipati. Na hi te accantapaṭipakkhasamuppattito parato uppattirahā honti. Maggasamaṅgitāggahaṇena anuppattirahatāpāditataṃ paṭikkhipati. Na hi maggakkhaṇe te anuppattirahataṃ āpāditā nāma honti, atha kho āpādiyantīti. Ekacittakkhaṇikatāggahaṇena santānabyāpāraṃ. Tenāha “**na koci**”ti-ādi. Tattha **teti** maggasamaṅgino. Na kevalaṃ pahīnavāreyyeva, atha kho aññesupīti dassento “**anusaya -pa- gahitā**”ti āha.

275-296. Yattha anusayo uppattiraho, tatthevassa anuppattirahatāpādananti “**attano attano okāse eva anuppattidhammataṃ āpādito**”ti āha. Tathā hi vuttaṃ “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati, ettha nivisaṃmānā nivisatī”ti¹ vatvā puna vuttaṃ “cakkhum loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, etthesā taṇhā pahīyamānā pahīyati, ettha nirujjhamānā nirujjhati”ti². **Tasmāti** yasmā tadokāsattameva kāmādhātu-ādi-okāsattameva anusayānaṃ dīpenti pahīnāppahīnavacanāni, tasmā. **Anokāse tadubhayāvattabbatā vutthāti** yasmā kāmāragapaṭighānusayānaṃ dvinnāṃ uppattiṭṭhānaṃ, so eva

1. Abhi 2. 106 piṭṭhe.

2. Abhi 2. 109 piṭṭhe.

pahānokāsoṭi svāyaṃ tesaṃ aññamaññaṃ anokāso, tasmim anokāse tadubhayassa pahānāppahānassa navattabbatā vuttā. Kāmarāgānusayokāse hi paṭighānusayassa appahīnattā so “tattha pahīno”ti na vattabbo, aṭṭhitattā pana “tattha appahīno”ti ca, tasmā anokāse tadubhayāvattabbatā vuttāti. **Tena saddhiṃ samānokāseti** tena kāmarāgena saddhiṃ samānokāse. “Sādhāraṇaṭṭhāne”ti vutte kāmadhātuyaṃ sukhupekkhāsu pahīno nāma hoti, na samānakāle pahīno tatiyacatutthamaggavajjhattā kāmarāgamānānusayānaṃ.

Pahīnavāraṇṇanā niṭṭhitā.

7. Dhātuvāraṇṇanā

332-340. Appahīnuppattirahabhāvā idha anugamanasayanānīti dassento “**yasmim -pa- attho**”ti āha. **Idhāpi yuttāti** pubbe vuttamevatthaṃ parāmasati. Tathā hi vuttaṃ “kāraṇalābhe uppatti-arahataṃ dasseti”ti¹. **Cha paṭisedhavadanānīti** tissannaṃ dhātūnaṃ cutūpapātavisitṭhānaṃ paṭisedhanavasena vuttavacanāni, tato eva dhātuvisesaniddhāraṇāni na honti. Paṭisedhoti hi idha sattāpaṭisedho vuttoti adhippāyena vadati. Aññatthe pana na-kāre nāyaṃ doso. **Imaṃ nāma** dhātum. **Taṃmūlikāsūti paṭisedhamūlikāsu.** **Evañhīti** “na kāmadhātuyā cutassa kāmadhātum uppajjantassā”ti-ādinā paṭimayojanāya sati. Nakāmadhātu-ādīsu upapattikittaneneva nakāmadhātu-ādiggahaṇenapi dhātuvisesasseva gahitatāya atthato viññāyamānattā. Tenāha “**na kāmadhātu -pa- viññāyatī**”ti. **Bhañjitabbāti** vibhajitabbā. Vibhāgo panettha duvidho icchitoti āha “**dvidhā kātabbāti attho**”ti. Pucchā ca vissajjanāni ca **pucchāvissajjanāni**. Yathā avutte bhaṅgābhāvassa aviññātattā “anusayā bhaṅgā natthī”ti vattabbaṃ, tathā tayidaṃ “kati anusayā bhaṅgā”ti etadapekkhanti tadapi vattabbaṃ. Pucchāpekkhaṃ hi vissajjananti.

Dhātuvāraṇṇanā niṭṭhitā.

Anusayayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlaṭi 3. 141 piṭṭhe.

8. Cittayamaka

Uddesavāraṇṇanā

1-62. **Sarāgādī**ti ettha **ādi**-saddena “yassa sarāgaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī”ti ārabhitvā yāva “yassa avimuttaṃ cittaṃ”ti vāro, tāva saṅgaṇhāti. **Kusalādī**ti pana **ādi**-saddena “yassa kusalaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī”ti ārabhitvā yāva “yassa saraṇaṃ cittaṃ uppajjati, na nirujjhatī”ti vāro, tāva saṅgaṇhāti, tasmā **sarārādīkusalādīhī**ti sarāgādīhi avimuttantehi, kusalādīhi araṇantehi padehi **missakā** vārā. **Suddhikā**ti kevalā yathāvuttasārāgādīhi kusalādīhi ca amissakā. **Tayo tayoti** puggaladhammavasena tayo tayo mahāvārā. Yadi evaṃ kathaṃ soḷasa puggalavārāti āha “**tattha tattha pana vutte sampiṇḍetvā**”ti. **Tattha tattha** soḷasavidhe sarāgādīmissakacitte **vutte** puggale eva ekajjhaṃ **sampiṇḍetvā** saṅgaṇhetvā “soḷasa puggalavārā”ti vuttaṃ. “Dhammapuggaladhammavārā”ti etthāpi eseṇa nayo. **Na niraṇṭaraṃ vutteti** dhamme puggaladhamme ca anāmasitvā soḷasasupi ṭhānesu niraṇṭaraṃ puggale eva vutte sampiṇḍetvā soḷasa puggalavārā na vuttāti attho.

Saṃsaggavasenati saṃsajjanavasena desanāya vimissanavasena. Aññathā hi uppādanirodhā paccuppannānāgatakālā ca kathaṃ saṃsajjīyanti. **Sesānampi vārānanti** uppāduppannavārādīnaṃ. **Taṃtaṃnāmatā**ti yathā “yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ uppannaṃ”ti-ādinā uppāda-uppannabhāvāmasanato uppāda-uppannavāroti nāmaṃ pālito eva viññāyati, evaṃ sesavārānampīti āha “**taṃtaṃnāmatā pālī-anusārena veditabbā**”ti.

Uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Niddesavāraṇṇanā

63. **Tathārūpassevāti** pacchimacittasamaṅgīno eva. **Taṇca cittanti** taṇca yathāvuttakkhaṇaṃ pacchimacittaṃ. “**Evaṃpakāraṇa**”ti imassa atthaṃ dassetuṃ “**bhaṅgakkhaṇasamaṅgimevā**”ti vuttaṃ nirujjhamānākārassa “evaṃpakāraṇa”ti vuttattā.

65-82. **Dvayametanti** yaṃ “khaṇapaccuppannameva cittaṃ uppādakkaṇāpagamena uppajjittha nāma, tadeva uppādakkaṇe uppādaṃ pattattā uppajjittha, anātittattā uppajjati nāmā”ti vuttaṃ, etaṃ ubhayampi. **Evam na sakkā vattunti** iminā vuttappakārena na sakkā vattuṃ, pakārantarena pana sakkā vattunti adhippāyo. Tattha “**na hī**”ti-ādinā paṭhamapakkhaṃ vibhāveti. **Vibhajitabbaṃ siyāti** “bhaṅgakkhaṇe taṃ cittaṃ uppajjittha, no ca uppajjati, uppādakkaṇe taṃ cittaṃ uppajjittha ceva uppajjati cā”ti vibhajitabbaṃ siyā, na ca vibhattaṃ. “**Āmantā**”ti **vattabbaṃ siyā** khaṇapaccuppanne citte vuttanayena ubhayassapi labbhamānattā, na ca vuttaṃ. Idāni yena pakārena sakkā vattuṃ, taṃ dassetuṃ “**cittassa bhaṅgakkhaṇe**”ti-ādimāha. **Puggalo vutto**, puggalavāro hesoti adhippāyo. **Tassāti** puggalassa. **Na ca kiñci cittaṃ uppajjaticittassa** bhaṅgakkhaṇasamaṅgibhāvato. **Taṃ pana cittaṃ uppajjati**, yaṃcittasamaṅgi so puggaloti **evamettha attho daṭṭhabbo**. Yadi anekacittavasenāyaṃ yamakadesanā pavattāti codanā sandhāyāha “**cittanti hi -pa- tiṭṭhati**”ti. **Sanniṭṭhānavasena niyamo veditabbo**, aññathā “no ca tesāṃ cittaṃ uppajjati”ti-ādinā paṭisedho na yujjeyyāti adhippāyo. **Tādisanti** tathārūpaṃ, yadavattho uppanna-uppajjamānatādi-pariyāyehi vattabbo hoti, tadavatthanti attho.

83-113. **Imassa puggalavārattāti** “yassa cittaṃ uppajjamānaṃ”ti-ādinayappavattassa imassa atikkantakālavārassa puggalavārattā. **Puggalo pucchitoti** “yassa cittaṃ uppajjamānaṃ -pa- tassa cittaṃ”ti cittasamaṅgipuggalo pucchitoti **puggalasseva vissajjanena bhavitabbaṃ**, itarathā aññaṃ pucchitaṃ aññaṃ vissajjitaṃ siyā. **Na koci puggalo na gahito** sabbasattānaṃ anibbattacittatābhāvato. **Te ca pana** sabbe puggalā. **Nirujjhamānakkhaṇātītacittāti** nirujjhamānakkhaṇā hutvā atītacittā. **Tathā dutiyatatiyāti** yathā paṭhamapañho anavasesapuggalavisayattā paṭivacanena vissajjetabbo siyā, tathā tato eva dutiyatatiyapañhā “āmantā” icceva vissajjetabbā siyunti attho. Catuttho pana pañho evaṃ vibhajitvā puggalavaseneva vissajjetabboti dassento “**pacchimacittassa**”ti-ādim vatvā tathā avacane kāraṇaṃ dassento “**cittavasena puggalavavattānato**”ti-ādimāha. “Bhaṅgakkhaṇe citta

uppāḍakkhaṇaṃ vītikkantaṃ”ti iminā **vattamānassa cittassa vasena puggalo uppāḍakkhaṇātītacitto**, “atītaṃ cittaṃ uppāḍakkhaṇaṃ vītikkantaṃ bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ”ti iminā pana **atītassa cittassa vasena puggalo uppāḍakkhaṇātītacitto vutto**.

Tatthāti tesu dvīsu puggalesu. **Purimassā**ti paṭhamam vuttassa sanniṭṭhānapadasaṅgahitassa cittaṃ na bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ. “No ca bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ”ti hi vuttaṃ. Pacchimassa vītikkantaṃ cittaṃ bhaṅgakkhaṇanti sambandho. “Bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ”ti hi vuttaṃ. **Evamā**diko puggalavibhāgoti dutiyapañhādīsu vuttaṃ sandhāyāha. **Tassa cittassa taṃtaṃkhaṇavītikkamāvītikkamadassanavasena**ti tassa tassa uppāḍakkhaṇassa bhaṅgakkhaṇassa ca yathārahaṃ vītikkamassa avītikkamassa ca dassanavasena dassito hoti puggalavibhāgoti yojanā. **Idhā**ti imasmim atikkantakālavāre. **Puggalavisitṭhaṃ cittaṃ pucchitaṃ** “yassa cittaṃ tassa cittaṃ”ti vuttattā. **Yadipi puggalappadhānā pucchā** puggalavārattā. **Athāpi cittappadhānā** puggalaṃ visesaṇabhāvena gahetvā cittassa visesitattā. **Ubhayathāpi dutiyapucchāya “āmantā”ti vattabbaṃ siyā** anavasesapuggalavisayattā. Tathā pana avatvā “atītaṃ cittaṃ”ti vuttaṃ, kasmā nirodhakkhaṇa -pa- dassanattanti daṭṭhabbanti yojanā. **esa nayo “na nirujjhamānaṃ”ti etthāpī**ti nirujjhamānaṃ khaṇaṃ nirodhakkhaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantakālaṃ kim tassa cittaṃ na hotīti attho.

114-116. **Sarāgapacchimakittassā**ti sarāgacittesu pacchimassa cittassa, ekassa puggalassa rāgasampayuttacittesu haṃ sabbapacchimaṃ cittaṃ, tassa. So pana puggalo anāgāmī veditabbo. **Na nirujjhati** nirodhāsamaṅgiyāta. **Nirujjhissati** idāni nirodhaṃ pāpuṇissati. Appaṭṭisaṇḍhikattā pana tato aññaṃ **nuppajjissati. Itaresanti** yathāvuttasaraṅgapacchimakittasamaṅgiṃ vītarāgacittasamaṅgiṇa ṭhapetvā avasesānaṃ itarasekkhānaṇceva puthujjanānaṇca.

Niddesaṇḍavāṇṇanā niṭṭhitā.

Cittayamaṇḍavāṇṇanā niṭṭhitā.

9. Dhammayamaka

1. Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1-16. **Yathā Mūlayamake kusalādidhammā desitāti** kusalākusalābyākātā dhammā kusalakusalamūlādivibhāgato mūlayamake yamakavasena yathā desitā. **Aññathāti** kusalakusalamūlādivibhāgato aññathā, khandhādivasenāti attho.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Pavattivāraṇṇanā

33-34. Taṃ pana kammamuṭṭhānādirūpaṃ¹ aggahetvā. **Kecīti** dhammasiriththeraṃ sandhāyāha. So hi “cittasamuṭṭhānarūpavasena vuttan”ti aṭṭhakathaṃ āharitvā “imasmim pañhe kammamuṭṭhānādirūpaṃ labbhatī”ti avoca. Tathā ca vatvā paṭilomapāḷim dassetvā “cittasamuṭṭhānarūpameva idhādhippetam. Kammamuṭṭhānādirūpe na vidhānam,² nāpi paṭisedho”ti āha. **Tathāti** yathā vuttappakāre pāṭhe cittasamuṭṭhānarūpameva adhippetam, tathā etthāpīti attho. Noti vuttanti vadantīti sambandho. **Tam panetanti** yathā uddhaṭassa pāṭhassa atthavacanam, evam na sakkā vattum. Kasmāti āha “**cittassa bhaṅgakkhaṇe -pa- paṭisedhasiddhito**”ti. Svāyam paṭisedho heṭṭhā dassitoyevāti adhippāyo.

Ye ca vadantīti ettha **ye cāti** vajirabuddhittheraṃ sandhāyāha. So hi “sotāpattimaggakkhaṇe”ti-ādinā paṭisambhidāmaggapāḷim āharitvā “yathā tattha satipi kammajādirūpe ṭhapetvā cittasamuṭṭhānarūpanti cittapaṭibaddhattā cittajarūpameva ṭhapetabbabhāvena uddhaṭam, evamidhāpi cittajarūpameva kathitan”ti vadati. **Tañca** nesam **vacanam tathā na hoti**, yathā tehi udāhaṭam, visamoyam upaññāsoti attho. Yathā ca tam tathā na hoti, tam dassetuṃ “**yesaññhi**”ti-ādi vuttam. **Tesanti** kammajādīnam. **Tassāti** maggassa. **Teti** abyākātā, ye uppādanirodhavanto. **Avijjamānesu ca** uppādanirodhesu nibbānassa viya.

1. Kammamuṭṭhānarūpaṃ (Ka)

2. Adhīnavidhānam (Ka)

Sanniṭṭhānena gahitesu puggalesu. Tesu hi keci akusalābyākatacittānaṃ uppāḍakkhaṇasamaṅgino, keci abyākatacittassa, keci kusalābyākatacittassa, tesu purimā dve paṭhamakoṭṭhāsena saṅgahitā tassa kusaluppatipattisaddhāparattā, te pana bhavavasena vibhajitvā vattabbāti dassento “**pañcavokāre**”ti-ādimāha. **Evanti** yathāvuttanayena. **Sabbatthāti** sabbapañhesu.

79. **Tatoti** ekāvajjanavīthito. **Purimatarajavanavīthi** yāya vuṭṭhānagāminī saṅgahitā, tattha uppannassapi cittassa. **Kusalānāgatabhāvapariyosānenāti** kusaladhammānaṃ anāgatabhāvassa pariyosānabhūtena aggamaggānantarapaccayattena **dīpitaṃ hoti samānalakkhaṇaṃ sabbam**. Kena? **Tāya eva samānalakkhaṇatāya**. **Esa nayoti** yathā kusalānuppadō kusalānāgatabhāvassa pariyosānabhūtato vuttaparicchedato orampi labbhatīti so yathāvuttaparicchedo lakkhaṇamattanti svāyaṃ nayo dassito. Esa nayo akusalātītabhāvassa ādimhi “dutiye akusale”ti vuttaṭṭhāne, abyākātātītabhāvassa ādimhi “dutiye citte”ti vuttaṭṭhānepīti yojanā. Idāni “Esa nayo”ti yathāvuttamatidesaṃ “**yathā hī**”ti-ādinā pākaṭataraṃ karoti. **Bhāvanāpahānāni dassitāni honti** “aggamaggasamaṅgī kusalañca dhammaṃ bhāveti, akusalañca pajahatī”ti. **Idhāti** imasmiṃ pavattivāre. **Tam tanti** akusalātītabhādi kusalānāgatatādi ca. **Tena tenāti** “dutiye akusale aggamaggasamaṅgī”ti evamādinā antena ca.

100. **Paṭisandhicittatoti** idaṃ mariyādaggahaṇaṃ, na abhividhiggahaṇaṃ, yato “**soḷasaman**”ti āha. Abhividhiggahaṇameva vā soḷasacittakkhaṇāyukameva rūpanti imasmiṃ pakkhe adhippete paṭikkhittovāyaṃ vādoti dassento “**tato parampi vā**”ti āha. Ayañca vicāro heṭṭhā dassito eva. **Na tato oranti viññāyati** tato oraṃ akusalanirodhasamakāraṃ abyākatanirodhassa asambhavato.

Pavattivāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

10. Indriyayamaka

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā

1. **Indriyayamake vibhaṅge viyāti** yathā indriyavibhaṅge purisindriyānantaraṃ jīvitindriyaṃ uddiṭṭhaṃ, na manindriyānantaraṃ, evaṃ imasmiṃ indriyayamake. Tañca suttadesanānurodhenāti dassento “**tīṇimāni -pa- sutte desitakkamenā**”ti āha. So yaṃ yadatthaṃ tassa sutte desitakkamena uddeso, taṃ dassetuṃ “**pavattivāre hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā “jīvitindriyaṃ”ti idaṃ rūpajīvitindriyassa arūpajīvitindriyassa ca sāmāññato gahaṇaṃ, evaṃ upādinnaṃ anupādinnaṃ cāti āha “**kammajānaṃ akammajānañca anupālakaṃ**”ti. Atha vā sahaḍḍhammānupālakampi jīvitindriyaṃ na kevalaṃ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇaṃ, atha kho pabandhānupacchedassapi kāraṇameva. Aññathā āyukkhayamaraṇaṃ na sambhaveyya, tasmā “**kammajānañca anupālakaṃ**”ti avisesato vuttaṃ, cutipaṭisandhīsu ca pavattamānānaṃ kammajānaṃ anupālakaṃ. **Iti**ti tasmā. **Taṃmūlakāni**ti jīvitindriyamūlakāni. **Cutipaṭisandhipavattivāsenāti** cutipaṭisandhivasena pavattivāsenā ca. Tattha yaṃ upādinnaṃ, taṃ cutipaṭisandhivaseneva, itaraṃ itaravāsenapi vattabbaṃ. Yasmā cakkhundriyādīsu purisindriyāvasānesu ekanta-upādinnesu atamsabhāvattā yaṃ manindriyaṃ mūlameva na hoti, tasmā taṃ ṭhapetvā **avasesamūlakāni** cakkhundriyādimūlakāni. **Āyatanayamake viyāti** yathā āyatanayamake paṭisandhivasenāyatanānaṃ uppādo, maraṇavasena ca nirodho vutto, evamidhāpi cuti-upapattivāseneva vattabbāni, tasmā atamsabhāvattā jīvitindriyaṃ **tesaṃ** cakkhundriyādīnaṃ majjhe anuddisitvā **ante** purisindriyānantaraṃ uddiṭṭhaṃ. Yaṃ pana cakkhundriyādimūlakesu manindriyaṃ sabbapacchā eva gahitaṃ, tattha kāraṇaṃ aṭṭhakathāyaṃ vuttameva.

Paṇṇatti-uddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā

94. **Koci sabhāvo natthī**ti koci sabhāvadhammo natthi. Yadi evaṃ “natthī”ti paṭikkhepo eva yuttoti āha “**na ca rūpādī**”ti-ādi. “Sukhā

dukkhā adukkhamasukhā”ti-ādīsu sukhadukkhasaddānaṃ
sāmaññavacanabhāvepi indriyadesanāyaṃ te visiṭṭhavisayā evāti dassento
“sukhassa -pa- gahitoyevā”ti āha. **Dukkhassa ca** bhedaṃ katvā.

140. **Paññindriyāni** hontīti **āmantāti vuttanti** pajānanaṭṭhena
adhipateyyaṭṭhena ca paññindriyāni honti, dassanaṭṭhena pana cakkhūni cāti
cakkhu, indriyanti pucchāya “āmantā”ti vuttanti adhippāyo.
“**Taṇhāsotamevāhā**”ti vuttaṃ, “yassa chattiṃsati sotā”ti-ādīsu¹ pana diṭṭhi-
ādinampi sotabhāvo āgato.

Paṇṇattiniddesavāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pavattivāraṇṇanā

186. **Aññadhammanissayenāti** “yo tesaṃ rūpīnaṃ dhammānaṃ āyu
ṭṭhiti”ti-ādinā² aññadhammanissayena gahetabbaṃ. **Pavattiṇca gahetvā**
gatesu vissajjanesu, cutipaṭisandhiyo gahetvā gatesu yojanā na labbhatīti
adhippāyo. Alabbhamānā ca sukhadukkhadomanassindriyeheva na labbhati.
Taṃmūlakā ca nayāti sukhindriyādīmūlakā ca nayā. **Tehīti** sukhindriyādihi.
Yojanāti “pavatte sukhindriyavippayuttacittassa uppādakkaṇe”ti-ādinā
uppajjamānehi yojanā. **Taṃmūlakā ca** tathāyojanāmūlabhūtā ca nayā
jīvitindriyādīmūlakā ca nayā. **Pākāṭāyevāti** pālīgatiyā eva
viññāyamānayojanattā suviññeyyā eva.

Taṃ vacanaṃ.

Somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhinidassanavasenaṭi
somanassavirahitasacakkhukapaṭisandhiyeveva nidassananti yojetabbaṃ.
Kathaṃ panetaṃ jānitabbaṃ “nidassanamattametaṃ, na pana
gaṇanaparicchindanan”ti āha “**na hi catunnaṃyevāti niyamo kato**”ti.
Taṃsamānalakkhaṇāti tāya sacakkhukapaṭisandhitāya samānalakkhaṇāti
parittavipākaggahaṇaṃ. Tattha sasomanassapaṭisandhiyo sandhāya
upekkhāpaṭisandhiyo nidassanabhāvena vuttāti keci. Parittavipākapaṭisandhi
ca kuslavipākāhetukapaṭisandhi veditabbā. Sāpi hi sacakkhukā siyā.
Taṃsamānalakkhaṇāti vā

1. Khu 1. 62 piṭṭhe Dhammapade.

2. Abhi 1. 168 piṭṭhe.

tāya upekkhāsahagatāya samānalakkhaṇā yathāvutta-ahetukapaṭisandhi ca pañcamajjhānapaṭisandhi ca. Yadi evaṃ “catunna”ti kasmā gaṇanaparicchedoti āha **“kāmāvacare -pa- nidassanaṃ katan”**ti. Tenāti upekkhāsahagatamahāvīpākanidassanena, yehi samānatāya ime nidassanabhāvena vuttā, te ekaṃsena taṃsabhāvā evāti ayamettha adhippāyo. Tenāha **“yathā sasomanassa -pa- to hoti”**ti.

Nanu ca gabbhaseyyakesu ayamattho ekaṃsato na labbhatīti āsaṅkaṃ sandhāyāha **“gabbhaseyyakānaṃ -pa- dassitā hoti”**ti. Tenāha **“sacakkhukānaṃ”**ti-ādi. Tattha yadi sahetukapaṭisandhikānaṃ kāmāvacarānaṃ niyamato sacakkhukādibhāvadassanaṃ gabbhaseyyakavasena labbheyya, yuttametam siyāti codanaṃ sandhāyāha **“gabbhaseyyakepi hī”**ti-ādi. **Tathā āyatanayamake dassitanti** idam āyatanayamakavaṇṇanāyaṃ attanā vuttaṃ “evaṃ katvā indriyayamake”ti-ādi vacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha hi somanassindriyuppadakakamassa ekantena cakkhundriyuppadanato gabbhepi yāva cakkhundriyupatti, tāva uppajjamānatāya “abhinanditabbatā”ti vuttaṃ. **Sanniṭṭhānena saṅgahitānanti** “yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjati”ti etena sanniṭṭhānena saṅgahitānaṃ. **Itthīnaṃ aghānakānaṃ upapajjantīnanti** ādisūti ādi-saddena “itthīnaṃ acakkhukānaṃ upapajjantīnaṃ”ti-ādim saṅgaṇhāti. **Te evāti** gabbhaseyyakā eva.

Taṃsamānalakkhaṇanti sopekkha-acakkhukapaṭisandhibhāvena samānalakkhaṇaṃ. **Tatthāti** ahētukapaṭisandhicitte. **Samādhilesa** dubbalasamādhī yo cittaṭṭhitimatto. **Tasmāti** yasmā cittaṭṭhiti viya dubbalaṃ vīriyaṃ natthi, yo “vīriyaleso”ti vattabbo, tasmā, lesamattassapi vīriyassa abhāvāti attho. **Aññesūti** ahētukapaṭisandhicittato aññesu. **Kesucīti** ekaccesu. Ubhayenapi manodvārāvajjanahasituppadacittaṃ vadati. **Idhāti** ahētukapaṭisandhicitte. **Samādhivīriyāni indriyappattāni ca na hontīti** samādhikiccaṃ paṭikkhipati, na samādhimattaṃ, na vīriyalesassa sabbhāvatoti yojetabbaṃ. Tenevāha **“vissasañhi visesitabbe pavattati”**ti. Yasmiṃ vīriye sati indriyupatti siyā, tadeva tattha natthīti attho.

Apāye opapātikavasenāti idaṃ sugatyaṃ opapātikaṃ vikalindriyo na hotīti katvā vuttaṃ, “labbhanteva nāṇavippayuttānaṃ”ti pana vuttattā “duhetukapaṭisandhikānaṃ vasenā”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. **Tesanti** itthipurisindriyasantānānaṃ. Itthipurisindriyānaṃ pana uppādanirodhā abhiṇhasova hontīti. **Paṭhamakappikādīnanti** ettha **ādi**-saddena gahitānaṃ parivattamānālīṅgānaṃ vasena uppādanirodhaggaṇaṃ veditabbaṃ. Paṭhamakappikānaṃ pana vasena uppādo eva labbhati. **“Cutti-upapattivaseneva dutiyapucchāsūpi sanniṭṭhānehi gahaṇaṃ veditabbaṃ”**ti idaṃ uppādinna-indriyehi niyamitattā vuttaṃ.

190. **Santānuppattinirodhadassanatoti** santānavasena uppādanirodhānaṃ dissamānattā. Etena rūpajīvitindriyassa cakkhundriyādisamānagatikataṃ yuttito sādheti. Āgamato pana “vinā somanassenā”ti-ādinaṃ parato sādhesati. **Chedoti nāmaṃ daṭṭhabbaṃ** sarūpadassaneneva saṃsayachedanato.

Tassāti rūpajīvitindriyassa. **Te ca** asaṇṇasattā. Nanu ca uppādova jīvitindriyassa cutti-upapattivasena vattabbo, na anuppādoti āha **“anuppādo -pa- na pavatte”**ti. Ayaṇca nayo na kevalaṃ purimakotṭhāse eva, atha kho itarakotṭhāsepi gahito evāti dassento **“pacchimakotṭhāsepi”**ti-ādimāha.

“Upapatticittassa uppādakkhaṇe”ti kasmā vuttanti yenādhippāyena codanā katā, tamadhippāyaṃ vivarituṃ **“nanu suddhāvāsan”**ti-ādi vuttaṃ. **Na vattabbanti** “upapajjantānaṃ”ti na vattabbaṃ, “upapatticittassa uppādakkhaṇe” icceva vattabbanti attho. Idāni yathā “upapajjantānaṃ”ti na vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Somanassamanindriyānanti somanassindriyamanindriyānaṃ, ayameva vā pāṭho. **Tadāti** paṭhamassa rūpajīvitindriyassa dharamānakāle. **Tasmāti** yasmā rūpārūpajīvitindriyānaṃ attheva kālabhedo, ubhayañcettha jīvitindriyabhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā gayhati, tasmā. **Ubhayanti** somanassindriyajīvitindriyanti idaṃ ubhayaṃ. **Uppādakkhaṇena nidassitanti** etena “upapatticittassa uppādakkhaṇe”ti idaṃ nidassanamattanti dasseti. Idāni tamevatthaṃ udāharaṇena pākaṭataraṃ kātuṃ **“yathā hī”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha yathā tādisānaṃ anekesaṃ cittānaṃ bhaṅgakkhaṇe labbhamānaṃ tadekadesena sabbapaṭhamassa upapatticittassa bhaṅgakkhaṇena nidassitaṃ, evamidhāpi khaṇadvaye labbhamānaṃ tadekadesena uppādakkaṇena nidassitanti evaṃ nidassanatto veditabbo.

Tesanti jīvitindriyādīnaṃ. **Aññatthā**ti pavatte. **Idhā**ti anāgatakālabhede. **Na na sambhavati** upapattikkhaṇassa viya tato paraṃ pavattikkhaṇassapi anāgatakālabhāvato. **Tasmā**ti upapattito aññatthāpi yathādhippeta-uppādasambhavato. Ayañca attho vārantarepi dissatīti dassento āha “**evañca katvā**”ti-ādi. **Na hī**ti-ādinā tamevattham samattheti. **Tattha api pacchima-pa-** **sandhikassā**ti api-saddena “ko pana vādo apacchimabhavikassa somanassasahagatapaṭisandhikassā”ti dasseti. Apacchimabhavikassa cutito pacchā “somanassindriyaṃ nirujjhissatī”ti vattabbameva natthīti āha “**cutito pubbevā**”ti. **Ettha hi paṭhamapucchāsu sanniṭṭhānatthoti**-ādīsu ayaṃ saṅkhepattho—ettha “yassa cakkhundriyaṃ uppajjissatī”ti evamādīsu yamakesu yā paṭhamapucchā, tāsu sanniṭṭhānapadasaṅgahito attho. **Pucchitabbatthanissayoti** “tassa somanassindriyaṃ uppajjissatī”ti-ādikassa pucchitabbassa atthassa nissayabhūto **mādisova** mayā sadiso eva attho **upapatti-uppādindriyavā** upapattikkhaṇe uppādāvattha-indriyasahito, **ubhayuppādindriyavā** paṭisandhipavattīsu uppādāvattha-indriyasahito vā. **Paṭinivattitvāpi pucchitabbatthassa nissayoti** “yassa vā panā”ti-ādinā paṭinivattitvā pucchitabbassapi saṃsayatthassa nissayoti **evaṃ** iminā viya ajjhāsayena “yassa vā pana somanassindriyaṃ uppajjissatī”ti-ādīsu **dutiyapucchāsu sanniṭṭhānatthameva** sanniṭṭhānapadasaṅgahitameva attham niyameṭi. **Tattheva** tāsu eva pubbe vuttapaṭhamapucchāsu eva. **Pucchitabbaṃ** “tassa somanassindriyaṃ uppajjissatī”ti-ādīsu **anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ uppādaṃ** uppādasāṅkhātāṃ, “tassa somanassindriyaṃ nirujjhissatī”ti-ādīsu **anāgatabhāvamattena sarūpato gahitaṃ nirodhaṃ vā** nirodhasāṅkhātāṃ vā saṃsayattham na niyameṭīti. **Evanti** vuttappakārena sanniṭṭhānatthassa niyamo hoti, na saṃsayatthassa, tasmā “yassa vā pana -pa- āmantā”ti vuttaṃ. **Esa nayoti** yvāyaṃ uppādavāre vicāro vutto, nirodhavārepi eseṃ nayo. Tathā hi

“yassa vā pana somanassindriyaṃ nirujjhissati, tassa cakkhundriyaṃ nirujjhissatīti? Āmantā”ti vuttaṃ.

Evaṃ avuttattāti uppādanirodhānaṃ anāgatānaṃ sarūpena avuttattā. Na hi tattha te sarūpena vuttā, atha kho “nuppajjissatī”ti paṭikkhepamukhena vuttā. **Tatthāti** anulome. **Na evaṃ yojetabbā** paṭilome. tameva ayojetabbataṃ “**yathā hī**”ti-ādinā vivarati. Uppādanirodhe atikkamitvā uppādanirodhā sambhavanti yojetuṃ, tathā uppādanirodhe appatvā uppādanirodhā sambhavanti yojetuṃ yojanā. Idañca dvayaṃ yathānulome sambhavati, na evaṃ paṭilome. Tenāha “**na evaṃ -pa- sambhavatī**”ti. Tattha kāraṇamāha “**abhūtābhāvassa -pa- sambhavā-upapattito**”ti. **Abhūtābhāvassāti** abhūtassa abhāvassa, abhūtassa uppādassa nirodhassa ca abhāvassāti adhippāyo. Tenāha “**abhūtuppādanirodhābhāvo ca paṭilome pucchito**”ti, tasmā “āmantā”ti ca vuttaṃ, na vuttaṃ vissajjananti sambandho. **Assa visesarahitassa abhūtābhāvassāti** imassa yathāvuttassa yathā rūpābhāvo vedanābhāvoti koci abhāvopi visesasahito, na evamayanti visesarahitassa abhūtābhāvassa.

Kālarayogābhāvatoti kālavisesayogābhāvato. **Yādisānanti** yāni bhūtāni na vattamānāni satī paccaye uppajjanārahāni, tesaṃ anāgatānanti attho. **Uppādanirodhābhāvena pucchitabbassāti** “nuppajjissati na nirujjhissatī”ti evaṃ uppādassa nirodhassa ca abhāvena pucchi tabbassa atthassa. **Sannissayo**¹ nissayabhūto **sanniṭṭhānena sannicchito** sanniṭṭhānapadasaṅgahito. So yathāvutto attho nissayo etesanti **tannissayā**. **Tādisānaṃyeva** anāgatānaṃyeva **upapatticuti-uppādanirodhānaṃ** upapatticutisaṅkhāta-uppādanirodhānaṃ anuppādānirodhānaṃ paṭikkhepavasena. **Jivitādinampi** jīvitamanindriyādinampi. **Anuppādānirodhā smāsayapadena pucchitā hontī** “yassa somanassindriyaṃ nuppajjissati, tassa somanassindriyaṃ na nirujjhissatī”ti. “**Āmantā**”ti vuttaṃ vibhajitvā vattabbassa abhāvato. Tenāha “**na vuttaṃ -pa- vissajjanan**”ti.

1. Nissayo (Mūlaṭṭikāyaṃ)

Ye sopekkhapaṭisandhikā bhavissanti rūpaloke, te saṅgahitāti yojanā.
Taṃsamānalakkhaṇatāyāti tena sopekkhapaṭisandhikabhāvena
 samānalakkhaṇatāya. **Taṃ pamādalikhitaṃ** dhammayamake tādisasseva
 vacanassa abhāvato. Tatthapi yaṃ vattabbaṃ, taṃ cittayamake vuttaṃ “na
 hi khaṇapaccuppanne uppajjitthāti atītavohāro atthi”ti-ādinā.

Pavattivāraṇṇanā niṭṭhitā.

Pariññāvāraṇṇanā

435-482. **Lokiya-abyākatehī**ti phaladhammanibbānavinimuttehi
 abyākatehi. **Tāni upādāyā**ti tāni lokiya-abyākatāni upādāya.
 Taṃsamānagatikānaṃ manindriyādīnaṃ “so vedanākkhandhaṃ parijānātīti?
 Āmantā”ti-ādinā¹ vedanākkhandhādīnaṃ viya pariññeyyatā vuttā. Yaṃ hi
 parijānitabbaṃ, tadeva parijānātīti-ādinā vuttaṃ. Evamaviparīte atthe
 siddhepi codako “missakattā”ti ettha labbhamānaṃ lesaṃ gahetvā codeti
 “**yadi pariññeyyamissakattā**”ti-ādinā. Tassattho—yathā idha
 pariññeyyamissakānaṃ pariññeyyatā vuttā, evamaññatthāpi sā tesāṃ
 vattabbā, tathā bhāvetabbamissakānaṃ bhāvetabbatāti. Tenāha “**kasmā**
dhammayamake”ti-ādi. **Kusalākusalesu bhāvanāpahānābhiniveso hoti**, yena
 vuttaṃ “so taṃ akusalaṃ pajahati, kusalaṃ bhāveti”ti-ādi. **Na**
abyākatabhāvanti etena yathā phassadvārato viya viññāṇadvārato
 kusalādīnaṃ uppattipariyāyo, evaṃ vedanākkhandhādīnaṃ viya na
 abyākatādīnaṃ pariññeyyatāpariyāyoti dasseti.

Kusalākusalabhāvena aggahitāti samudayasabhāvena aggahitāti attho.
Kusalākusalāpīti kusalākusalabhāvāpi samānā.

1. Abhi 5. 68 piṭṭhe.

Bhāvetabbapahātabbabbhāvehi vināpi hoti, yo na maggasamudayasaccapakkhiyo. Yathā “aniccam rūpan”ti ettha “aniccameva rūpaṃ, na niccan”ti paṭiyogivinivattanameva eva-kārena karīyati, na tassa dukkhānattatādayo nivāritā honti, evaṃ “pahātabbamevā”ti ettha eva-saddena paṭiyogibhūtaṃ appahātabbameva nivattīyati, na tato aññavisesāti dassento āha “**etena pahātabbamevā**”ti-ādi. **Bhāvetabbabbhāvo eva tassa aññindriyassa gahito** ukkaṃsagativijānanato. “**Parato likhitabbaṃ uppaṭipāṭiyā likhitan**”ti kasmā vuttaṃ. **Dve puggalā**ti hi ādi anulome āgataṃ uddhaṭaṃ, **cakkhundriyaṃ na pari jānātī**ti-ādi pana paṭilome.

Domanassindriyaṃ na pajahanti nāmāti idaṃ “no ca domanassindriyaṃ pajahantī”ti pālīpadassa atthavacanāṃ. Yaṃ pana “cakkhundriyamūlakaṃ atikkamitvā domanassindriyamūlake idaṃ vuttan”ti vuttaṃ, paṭilome āgataṃ sandhāya vuttattā taṃ na yuttaṃ, na taṃ aṭṭhakathācariyā paṭhamam āgataṃ padaṃ laṅghitvā tādisasseva pacchā āgatapadassa atthavaṇṇanā karonti. Padānukkamato eva hi aṭṭhakathāyaṃ atthavaṇṇanā āraddhā, pariyoṣāpitā ca, tasmā anupaṭipāṭiyāva likhitaṃ, na uppaṭipāṭiyāti datṭhabbaṃ “dve puggalā”ti-ādikassa anulome āgatassa uddhaṭattā.

Etthāti etasmim pariññāvāre. **Cha puggalā**ti puthujjanena saddhim yāva anāgāmimaggaṭṭhā cha puggalā. **Abhinditvā gahito** tattha bhābbābhābbānaṃ kiccavisesassa aggahitattā. Yattha pana sati puthujjanaggahaṇasāmaññe bhābbānaṃ kiccaṃ gahitaṃ, yattha ca abhābbānaṃ, tattha te eva bhinditvā vuttā hontīti dassento “**ye ca puthujjanā maggaṃ paṭilabhissanti, ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti**”ti ca ādimāha. **Arahāti** ariyo, ayameva vā pāṭho. **Arahāti** ariyo, ayameva vā pāṭho.

Paṭhamamaggaphalasamaṅgīti purimamaggaphalasamaṅgī. **Itaroti** arahā. **Evaṃ puggalabhedam ña tvāti** idha puthujjano so ca abhābboti gahito, idha bhābboti idha ariyā, ye ca paṭhamamaggaphalasamaṅgino yāva aggamaggaphalasamaṅginoti evaṃ yathāvuttaṃ puggalavibhāgaṃ ña tvā. **Tattha tatthāti** tesam dve puthujjanā aṭṭha ariyāti imesaṃ yathāvuttapuggalānaṃ bhedato abhedato ca gahaṇavasena āgate tasmim tasmim āṭhapadese. **Sanniṭṭhānenāti** sanniṭṭhānapadavasena, nicchayavaseneva vā.

Niddhāretvāti nīharitvā. **Vissajjanam yojetabbanti** vissajjanavasena pavattapāḷiyā yathāvutta-atthadassanena sambandhato vibhāvetabboti.

Pariññāvāraṇaṇanā niṭṭhitā.

Indriyayamakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Yamakapakaraṇa-anuṭṭikā samattā.

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭṭikā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhavaṇṇanā

Kāmaguṇādīhīti kāmaguṇajhānābhiññācittissariyādīhi. **Laṇṭī**ti laṇṭitānubhavanavasena ramanti. **Tesū**ti kāmaguṇādīsu. **Viharantī**ti iriyāpathaparivattanādinā vattanti. **Paccatthiketi** bāhirabbhantarabhede amitte. **Issariyaṃ** tattha tattha ādhipeyyaṃ. **Ṭhānaṃ** seṭṭhisenāpatiyuvarājādīṭṭhānantaraṃ. **Ādi**-saddena parivāraparicchedādi saṅgayhati. **Puññayogānubhāvappattāyā**ti dānamayādipuññānubhāvādhigatāya samathavipassanā bhāvanāsaṅkhātayogānubhāvādhigatāya ca. **Jutiyā**ti sarīrappabhāya ceva ñāṇappabhāya ca. Ettha ca deva-saddo yathā kīḷāvijigisāvohārajutigati-attho, evaṃ satti abhittavakamanatthopi hoti dhātusaddānaṃ anekatthabhāvatoti “**yadicchitanipphādane sakkontīti vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Iddhividhādītāmattena bhagavato abhiññādīnaṃ sāvakehi sādharmaṇatāvacaṇaṃ, sabhāvato pana sabbepi buddhaguṇā anaññasādharaṇāyevāti dassento “**niratisayāya abhiññākīḷāya, uttamehi dibbabrahma-ariyavihārehi**”ti āha. Cittissariyasattadhanādīnaṃ dānaśaṅkhātena sammāpaṭipatti-aveccappasādasakkārānaṃ gahaṇasaṅkhātenāti yojanā. Gahaṇācettha tesu upalabbhamānasammāpaṭipatti-aveccappasādānaṃ tehi upanīyamānasakkārassa ca abhinandanāṃ anumodanāṃ sampañcchanaṇa veditabbaṃ. Dhammasabhāvānurūpānusāsānīvacaneneva ca pana sikkhāpadapaññattipi saṅgahitāti daṭṭhabbā vītikkamadhammānurūpā anusāsānīti katvā. **Ñāṇagati** ñāṇena gantabbassa ñeyyassa avabodho. **Samannāgatattā**ti idaṃ “abhiññākīḷāyā”ti-ādīsu paccekāṃ yojetabbaṃ, tathā **sadevakena lokenā**ti idaṃ “gamanīyato”ti-ādīsu. **Te deveti** sammutidevādike deve. **Tehi guṇehī**ti abhiññādiguṇehi. **Pūjanīyataro**

devoti idaṃ pūjanīyapariyāyo ayaṃ ati-saddoti katvā vuttaṃ. **Atirekataroti** adhikataro. **Upapattidevānanti** idaṃ tabbahulatāya vuttaṃ. Visuddhidevāpi hi tattha vijjanteva, tesupī vā labbhamānaṃ upapattidevabhāvamattameva gahetvā tathā vuttaṃ. **Paṭipakkhānaṃ** dussīlyamuṭṭhassaccavikkhepanaṃ, sīlavipatti-abhiijhādomanassa-avasitṭhanīvaraṇānaṃ vā.

Isīnaṃ sattamo, isīsu sattamoti duvidhampi atthaṃ yojetvā dassento “**catusaccāvabodhagatiyā -pa- vutto**”ti āha. Sapparasantānesu sīlādiguṇānaṃ esanattṭhena vā isayo, buddhādayo ariyā. Isi ca so sattamo cāti **isīsattamoti** evamettha attho daṭṭhabbo. “Nāmarūpanirodhan”ti ettha yaṃ nāmarūpaṃ nirodhetabbaṃ, taṃ dassento “**yato viññāṇaṃ paccudāvattati**”ti āha. Vaṭṭapariyāpannaṃhi nāmarūpaṃ nirodhetabbaṃ. Tasmiṃ hi nirodhite sabbaso nāmarūpaṃ nirodhitameva hoti. Yathāha “sotāpattimaggañāṇena-abhisāṅkhāraviññāṇassa nirodhena satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti -pa- arahato anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyantassa carimaviññāṇassa nirodhena paññā ca sati ca nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti vūpasamanti atthaṃ gacchanti paṭippassambhantī”ti¹. **Atigambhīranayamaṇḍitadesanaṃ** sātisaṃyaṃ paccayākārassa vibhāvanato. Sabhāvato ca paccayākāro gambhīro. Yathāha “adhigato kho myāyaṃ dhammo gambhīro”ti-ādi², “gambhīro cāyaṃ ānanda paṭicasamuppādo gambhīrābhāso”ti³ ca ādi. Tassa cāyaṃ anantanayapaṭṭhānadesanā atigambhīrāva.

Ganthārambhavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayuddesavaṇṇanā

Samānaneti samānanayane, samāharaṇe, samānakaraṇe vā atṭhakathādhippāyaṃ. Tattha “dve anulomāni dhammānulomañca paccayānulomañcā”ti-ādinā parato vaṇṇayissanti.

1. Khu 8. 31 piṭṭhe Cūḷaniddese.

2. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṃ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

3. Dī 2. 47; Saṃ 1. 318 piṭṭhesu.

Paṭṭhānanāmatthoti “paṭṭhānan”ti imassa nāmassa attho, taṃ pana yasmā avayavadvārena samudāye niruḷhaṃ, tasmā yathā avayavesu paṭiṭṭhitam, tameva tāva dassetum **“tikapaṭṭhānādīnam tikapaṭṭhānādīnāmattho”**ti vuttam. Atha vā avayavānameva paṭṭhānanāmattho niddhāretabbo taṃsamudāyamattattā pakaraṇassa. Na hi samudāyo nāma koci attho atthīti dassetum **“paṭṭhānam -pa- nāmattho”**ti vuttam. Tenevāha **“imassa pakaraṇassa -pa- samodhānatā cettha vattabbā”**ti. Vacanasamudāyatthavijānaneva viditapaṭṭhānasāmaññatthassa vitthārato paṭṭhānakathā vuccamānā sukhaggahaṇā hotīti dassento āha **“evaṃhi -pa- hoti”**ti. **Tatthāti** tāsū nāmatthayathāvuttasamodhānatāsu. **Sabbesādhāraṇassāti** sabbesaṃ avayavabhūtānaṃ tikapaṭṭhānādīnaṃ samudāyassa ca sādharmaṇassa. **Atthato āpannam nānāvidhabhāvanti** pakāraggahaṇeneva pakārānaṃ anekavidhatā ca gahitāva hotīti vuttam. Pakārehi ṭhānanti hi paṭṭhānaṃ, nānāvidho paccayo, taṃ ettha vibhajanavasena atthīti paṭṭhānaṃ, pakaraṇaṃ, tadavayavo ca. Etasmiṃca atthanaye saddatopi nānāvidhabhāvasiddhi dassitāti veditabbā. Tattha nānappakārā paccayatā, nānappakārānaṃ paccayatā ca nānappakārapaccayatāti ubhayampi sāmāññaniddhesena ekasesanayena vā ekajjhaṃ gahitanti dassento **“ekassapi -pa- veditabbā”**ti āha. **Anekadhammabhāvatoti** aneke dhammā etassāti anekadhammo, tabbhāvatoti yojetabbam. **Nānappakārapaccayatāti** nānappakārapaccayabhāvo, yo aṭṭhakathāyaṃ **“nānappakārapaccayaṭṭho”**ti vutto.

Kāmaṃ dhammasaṅgahādīsupi attheva paccayadhammavibhāgo, so pana tattha paccayabhāvo na tathā tapparabhāvena vibhatto yathā paṭṭhāneti dassento **“etena -pa- dasseti”**ti āha. **Sāṭisayavibhāgataṃ** imassa pakaraṇassa tathā tadavayavānaṃ.

Sabbaññūtaññāṇassa yathāvuttagamanaṃ yadadhikaraṇaṃ, taṃ dassetum **“etthāti vacanaseso”**ti. **Gamanadesabhāvatoti** pavattiṭṭhānabhāvato. **Aññehi gatimante**hīti tīsu kālesu appaṭihataññāṇādīhi. **Tassa** sabbaññūtaññāṇassa.

Tividhena paricchedena desitesu dhammesu tikavohāroti āha “**tikānanti tikavasena vuttadhammānan**”ti. Tīpi parimāṇāni etesanti hi tikā. Samantāti samantato sabbabhāgatoti vuttaṃ hotīti āha “**anulomādihi sabbappakārehi**”ti. Tatānīti pavattāni. **Samantacatuṣsatipatṭhānānīti** samantato anulomādisabbabhāgato samodhānavasena catuṣsatī patṭhānāni. **Anulomādisabbakoṭṭhāsatoti** anulomādicatukoṭṭhāsatō. **Tikādicachabhāvanti** tikādidukadukapariyosānehi chachabhāvaṃ. **Tenāti** yathāvuttadassanena. **Dhammānulomādisabbakoṭṭhāsatoti**¹ paccanīkādidukādisahajātavārādīpaccayapaccanīyādi-ārammaṇamūlādīnaṃ gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Yathāvuttato aññassa pakārassa asambhavato “**anunehi nayehe pavattānīti vuttaṃ hoti**”ti āha. **Tāni pana** yathāvuttāni samantapatṭhānāni. Ayañca atthavaṇṇanā aṭṭhakathāvacanena aññadatthu saṃsandatīti dassento āha “**tenevāha -pa- vasenā**”ti.

Hetunoti hetusabhāvassa dhammassa. Satipi hetusabhāvassa ārammaṇapaccayādibhāve savisesse tāva paccaye dassentena “**adhipatipaccayādibhūtaṃ cā**”ti vuttaṃ. “Hetu hutvā paccayo”ti vutte dhammassa hetusabhāvatā niddhāritā, na paccayavisesoti tassa adhipatipaccayādibhāvo na nivāritoti āha “**etenapi so eva doso āpajjati**”ti. **Tenāti** hetubhāvaggahaṇena. **Idhāti** “hetupaccayo”ti ettha. **Dhammaggaḥaṇanti** alobhādīdhammaggaḥaṇaṃ. **Sattiviseso** attano balaṃ sattikāraṇabhāvo², yo rasotipi vuccati, svāyaṃ anaññasādhāraṇatāya dhammato anaññoopi paccayantarasaṃvāyeyeva labbhamānattā añño viya katvā vutto. **Tassāti** hetubhāvasaṅkhātassa sāmattiyaṃ. **Hetu hutvāti** etthāpi hetubhāvavācako hetusaddo, na hetusabhāvadhammavācako āha “**hetu hutvā paccayoti ca vuttan**”ti.

Evañca katvāti-ādinā yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā samattheti. Yadi evaṃ aṭṭhakathāyaṃ dhammasseva paccayatāvacanaṃ kathanti āha “**aṭṭhakathāyaṃ**

1. Dhammānulomādiṭi ādi-saddena (Ka)

2. Attano phalaṃ titikāraṇabhāvo (Ka)

panā”ti-ādi. Teneva cettha amhehipi “dhammato anaññopi añño viya katvā”ti ca vuttaṃ. Yadi aṭṭhakathāyaṃ “yo hi dhammo, mūlaṭṭhena upakārako dhammo”ti ca ādisu dhammena dhammasattivibhāvanam katraṃ, atha kasmā idha hetubhāvena paccayoti dhammasattiyeva vibhavitāti codanam manasi katvā vuttaṃ **“idhāpi vā -pa- dasseti”**ti.

Dhammasattivibhāvanam panettha na sakkā paṭikkhipitunti dassento **“na hī”**ti-ādimāha. Attho etassa atthīti attho, atthābhidhāyivacananti vuttaṃ **“etīti etassa attho vattati”**ti, tasmā atthoti atthavacananti vuttaṃ hoti. Tenāha **“tañca uppattiṭṭhi tīnam sādharmaṇavacanam”**ti. **Tañcā**ti hi “vattati”ti vacanam paccamaṭṭham. Atha vā **etīti etassa atthoti** “etī”ti etassa padassa attho “vattati”ti ettha vattanakiriya. **Tañcā**ti tañca vattanam. Etasmiṃ panatthe **sādharaṇavacananti** ettha **vacana**-saddo atthapariyāyo veditabbo “vuccati”ti katvā. Yadaggena uppattiyā paccayo, tadaggena ṭhitiyāpi paccayoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanattham vuttaṃ **“koci hi -pa-hetu-ādayo”**ti. Ettha ca yathā uppajjanārahānam uppattiyā paccaye satiyeva uppādo, nāsati, evaṃ tiṭṭhantānampi ṭhitipaccayavaseneva ṭhānam yathā jīvitindriyavasena sahaṇatadhammānantī daṭṭhabbam. Ye pana arūpadhammānam ṭhitiṃ paṭikkhipanti, yaṃ vattabbam, taṃ heṭṭhā vuttameva.

Yathā adhikaraṇasādhano patiṭṭhattho hetu-saddo, evaṃ karaṇasāadhanopavatti-atthopi yujjatiṭṭhi dassento **“hinoti”**ti-ādimāha. “Lobho nidānam kammānam samudayāyā”ti-ādivacanato hetūnam **kammanidānabhāvo** veditabbo.

Etenāti hetupaccayato aññeneva kusalahāvasiddhivacanena. **Eke** ācariyā. **Sabhāvatovā**ti etena yathā aññesaṃ rūpagataṃ obhāsentaṃ padīpassa rūpagatobhāsakena aññena payojanam natthi sayam obhāsanasabhāvattā, evaṃ aññesaṃ kusalādhāvasādhakānam hetūnam aññena kusalādhāvasādhakena payojanam natthi sayameva kusalādisabhāvattāti dasseti. Na sabhāvasiddho alobhādīnam kusalādhāvo ubhayasabhāvattā taṃsampayuttaphassādīnam

vibhāti imamattham dasseti “**yasmā panā**”ti-ādinā. **Sā pana** aññapaṭibaddhā kusalādītā.

Na koci dhammo na hotīti rūpādibhedena chabbidhesu saṅkhatāsaṅkhatapaññattidhammesu kocipi dhammo ārammaṇapaccayo na na hoti, svāyaṃ ārammaṇapaccayabhāvo heṭṭhā dhātuvibhaṅgavaṇṇanāyaṃ vuttoveva.

Purimābhisāṅkhārūpanissayanti “chandavato”ti-ādinā vuttākārena purimasiddham cittaḥbhisāṅkhārakasaṅkhātāṃ upanissayaṃ. **Citteti** cittaśisenāyaṃ niddeso daṭṭhabbo. Na hi cittameva tathābhisāṅkharīyati, atha kho taṃsampayuttadhammāpi. **Sādhayamānāti** vase vattayamānā. Vasavattanañcetha tadākārānuvidhānaṃ. Chandādīsu hi hīnesu majjhimesu pañītesu taṃtaṃsampayuttāpi tathā tathā pavattanti. tenāha “**hīnādibhāvena tadanuvattanato**”ti. **Tenāti** attano vase vattāpanena, tesāṃ vā vase vattanena. **Tehi** chandādayo. **Adhipatipaccayā honti** attādhīnānaṃ patibhāvena pavattanato. **Garukātabbāṃ ārammaṇāṃ** mahaggatadhammalobhanīyadhammādi.

Tadanantaruppadaniyamoti tassa tasseva cittassa anantaraṃ uppajjamānataṃ¹. **Taṃtaṃsahakārīpaccayavisiṭṭhassāti** tena tena ārammaṇādinā sahakārīkāraṇena taduppādanasamatthatāsaṅkhātāṃ viśesaṃ pattassa. **Tāyayevāti** yā vekhādāne pupphanasamatthatā vekhāpagame laddhokāsā, tāyameva.

Upasaggavasenapi atthaviseso hotīti vuttaṃ “**saddatthamattato nānākaraṇa**”ti. **Vacanīyatthatoti** bhāvatthato. Bhāvatthopi hi vacanaggahaṇānusārena viññeyyattā “vacanīyo”ti vuccati. **Nirodhuppadantarābhāvatoti** purimanirodhassa pacchimuppadassa ca byavadhāyakābhāvato. **Nirantaruppadanasamatthatāti** etena nirodhānaṃ nirodhasamakāluppadavādaṃ nivāreti. Sati hi samakālatte byavadhānāsaṅkā eva na siyā saṅṭhānābhāvato. Idamito heṭṭhā uddham tiriyaṃti vibhāgābhāvā attanā ekattamiva upanetvāti yojanā. Saṅṭhānābhāvena hi appaṭighabhāvūpalakhaṇena vibhāgābhāvaṃ, tena ekattamivūpanayaṇaṃ suṭṭhu anantarabhāvaṃ sādheti, sahāvaṭṭhānābhāvena pana anantarameva uppadanaṃ.

1. Uppajjanaṃ (Ka)

Vibhāgato nāṇena ākarīyatīti **ākāro**, dhammānaṃ pavattibhedo. Nevasaññānāsaññāyatanaphalasamāpattīnaṃ nirodhuppadānantaratāyāti yojanā. **Purimacutī**ti asaññasattupattito purimacuti. Yadi kālantaratā natthi, kathamidam “sattāhaṃ nirodhaṃ samāpajjitvā pañca kappasatāni atikkamitvā”ti vacananti āha “**na hi tesam -pa- vucceyyā**”ti. Nanu tesam antarā rūpasantāno pavattatevāti anuyogaṃ sandhāyāha “**na ca -pa- aññasantānattā**”ti. Yadi evaṃ tesam aññabhinnasantānaṃ viya aññamaññūpakārenapi bhavitabbanti codanāya vuttaṃ “**rūpārūpa -pa- hontī**”ti. Tenetaṃ dasseti—yadipi rūpārūpadhammā ekasmiṃ puggale vattamānā visesato aññamaññūpakārahāvena vattanti, aññamaññaṃ pana visadisasabhāvatāya visumyeva santānabhāvena pavattanato byavadhāyakā na honti santativasena mithu apariyāpannattā, yato “aññamaññaṃ vippayuttā, viśamsaṭṭhā”ti ca vuttanti. Upakārako ca nāma accantaṃ bhinnasantānānampi hotiyevāti na tāvatā santānābhedoti bhiyyopi nesaṃ byavadhāyakatābhāvo veditabbo. Yathā samānajātikānaṃ cittuppadānaṃ nīrantaratā suṭṭhu anantarabhāvena pākātā, na tathā asamānajātikānanti adhippāyena “**javanānantarassa javanassa viya bhavaṅgānantarassa bhavaṅgassa viyā**”ti vuttaṃ.

Paccayabhāvo cetthāti ettha **ca**-saddo byatireko. So yena visesenettha uppadakkhaṇaṃ, taṃ visesaṃ joteti. **Anantarapaccayādīnanti ādi**-saddena samanantarapaccayaṃ saṅgaṇhāti. Purepacchābhāvā, tadupādikā vā uppadānirodhā **pubbantāparantaparicchedo**, tena **gahitānaṃ** khaṇattayapariyāpannānanti attho. Tenāha “**uppajjatīti vacanaṃ alabhantānaṃ**”ti. Uppadakkhaṇasamaṅgī hi “**uppajjatī**”ti vuccati. Tathā hi vuttaṃ “**uppadakkhaṇe uppajjamānaṃ, no ca uppannaṃ, bhaṅgakkhaṇe uppannaṃ no ca uppajjamānaṃ**”ti¹. **Soti** anantarādipaccayabhāvo. **Aparicchedanti** kālavasena paricchedarahitaṃ. **Yatoti** pubbantāparantavasena paricchedābhāvato. **Tenevāti** kālavasena paricchiḍḍa eva dhammānaṃ gahaṇato.

Uppattiyaṃ paccayabhāvena pākāṭenāti idaṃ tassa nidassanabhāvanidassanaṃ. Siddhaṃ hi nidassanaṃ. **Paccayuppannānanti** paccayanibbattānaṃ, attano

1. Abhi 6. 306 piṭṭhe.

phalabhūtānanti adhippāyo. **Sahajātabhāvenā**ti saha uppannabhāvena. Attanā sahuppannadhammānaṃ hi sahuppannabhāvena upakāraḥkatā sahaajātapaccayatā. Tena ṭhitikkhaṇepi nesaṃ upakāraḥkatā veditabbā. Evañhi “pakāsassa padīpo viyā”ti nidassanampi suṭṭhu yujjati. Padīpo hi pakāsassa ṭhitiyāpi paccayoti.

Aññamaññatāvasenevāti iminā sahaajātādibhāvena attano upakāraḥkassa upakāraḥkatāmattaṃ na aññamaññapaccayatā, atha kho aññamaññapaccayabhāvavaseṇāti lakkaṇasaṅkarābhāvaṃ dasseti, na sahaajātadipaccayehi vinā aññamaññapaccayassa pavatti. Tenevāha “**na sahaajātatādivaseṇā**”ti. Yadiapi aññamaññapaccayo sahaajātadipaccayehi vinā na hoti, sahaajātadipaccayā pana tena vināpi hontīti sahaajātatādividhureva pakārena aññamaññapaccayassa pavattīti dassento “**sahaajātādi -pa- hoti**”ti vatvā tamevatthaṃ pakāṭataraṃ kātuṃ “**na ca purejāta -pa- hontī**”ti āha. **Sahaajātatādī**ti ca **ādi**-saddena nissaya-atthi-avigatādīnaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ.

Pathavīdhātuyaṃ patiṭṭhāya eva sesadhātuyo upādārūpāni viya yathāsakakiccaṃ karontīti vuttaṃ “**adhiṭṭhānākārena pathavīdhātu sesadhātūnaṃ**”ti. Ettha **adhiṭṭhānākārenā**ti ādhārākārena. Ādhārākāro cettha nesaṃ sātisaṃ tadadhīnavuttitāya veditabbo, yato bhūtāni aniddisitaḥṭṭhānāni vuccanti. Evañca katvā cakkhādīnaṃ adhiṭṭhānākārena upakāraḥkatā suṭṭhu yujjati. Na hi yathāvuttaṃ tadadhīnavuttiyā viṣesaṃ muñcitvā añño cakkhādīsu adesakānaṃ arūpadhammānaṃ adhiṭṭhānākāro sambhavati. Yadiapi yaṃ yaṃ dhammaṃ paṭicca ye ye dhammā pavattanti, tesaṃ sabbesaṃ tadadhīnavuttibhāvo, yena pana paccayabhāvavisesena cakkhādīnaṃ paṭumandabhāvesu cakkhuviññāṇādayo tadanuvīdhānākāreneva pavattanti, svāyamidaṃ tesaṃ tadadhīnavuttiyā siddho viṣesoti vutto. Evañhi paccayabhāvasāmaññe satipi ārammaṇapaccayato nissayapaccayassa viṣeso siddhoti veditabbo. Svāyaṃ dhātuvibhaṅge vibhāvitoyeva. **Khandhādayo taṃtaṃnissayānaṃ khandhādīnanti** “upakāraḥkā”ti ānetvā sambandhitabbaṃ.

Yaṃ kiñci kāraṇaṃ nissayoti vadati, na vuttalakḥhaṇūpapannameva. Etena paccayaṭṭho idha nissayaṭṭhoti dasseti. **Tatthā**ti niddhāraṇe bhummaṃ. Tena vuttaṃ “**niddhāreti**”ti.

Suṭṭhukatataṃ dīpeti, kassa? “Attano”ti vuttassa pakatasaddena visesiyamānassa paccayassa. Kena katanti? Attano kāraṇehīti siddhovāyamattho. **Tathā**ti phalassa uppādanasamatthabhāvena. Atha vā **tathā**ti nipphādanavasena upasevanavasena ca. Tattha nipphādanam hetupaccayasamodhānena phalassa nibbattanam, taṃ suviññeyyanti anāmasitvā upasevanameva vibhāvento “**upasevito vā**”ti āha. Tattha **alliyāpanam** paribhogavasena veditabham. Tenāha “**upabhogūpasevanan**”ti. **Vijānanādivasenāti** vijānanasañjānanānubhavanādivasena. **Tenāti** yathāvutta-upasevitassa pakatabhāvena. **Anāgatānampi -pa- vuttā hoti**, pageva atītānam paccuppannānañcāti adhippāyo. Paccuppannassapi hi “paccuppannam utu bhojanam senāsanam upanissāya jhānam uppādentī”ti-ādivacanato¹ pakatūpanissayabhāve labbhatīti.

Yathā ye dhammā yesam dhammānam pacchājātapaccayā honti, te tesam ekaṃsena vippayutta-atthi-avigatapaccayāpi honti, tathā ye dhammā yesam dhammānam purejātapaccayā honti, te tesam nissayārammaṇapaccayāpi hontīti ubhayesu ubhayesam paccayākārānam lakḥhaṇato saṅkarābhāvaṃ dassetum “**vippayuttākārādīhi visiṭṭhā, nissayārammaṇākārādīhi visiṭṭhā**”ti ca vuttaṃ. Yathā hi pacchājātapurejātākārā aññamaññavisitṭhā, evaṃ pacchājātavippayuttākārādayo purejātanissayākārādayo ca aññamaññavibhattasabhāvā evāti.

Manosañcetanāhārasena pavattamānehīti iminā cetanāya sampayuttadhammānampi tadanugūṇam attano paccayuppannesu pavattimāha. **Tenevāti** cetanāhārasena upakārakattā eva.

Payogena karaṇīyassāti etena bhinnajāti yaṃ tādisaṃ payogena kātuṃ na sakkā, taṃ nivatteti. Anekavāram pavattiyā āsevanaṭṭhassa pākaṭabhāvoti katvā vuttaṃ “**punappunam karaṇan**”ti. Ekassa

1. Abhi 9. 415 piṭṭhe.

pana paccayadhammassa ekavārameva pavatti. **Attasadisassāti** arūpadhammasārammaṇatāsukkakaṇhādibhāvehi attanā sadisassa. Idam paccayuppannavisesanam, “**attasadisasabhāvatāpādanam**”ti idam pana paccayabhāvavisesanam, tañca bhinnajātiyatādimeva visadisasabhāvataṃ nivatteti, na bhūmantaratādi. Na hi parittā dhammā mahaggata-appamāṇānam dhammānam āsevanapaccayā na hontīti. **Vāsanam** vāsam gāhāpanam, idha pana vāsanam viya vāsanam, bhāvananti attho. **Ganthādīsūti** ganthasippādīsu. Visaye cetaṃ bhummaṃ, na niddhāraṇe. Tena ganthasippādivisayā purimasiddhā ajjhayanādikiriyā “**ganthādīsu purimā purimā**”ti vuttā, sā pana āsevanākārā idha udāharaṇabhāvena adhippetāti āha “**purimā purimā āsevanā viyāti adhippāyo**”ti. Niddhāraṇe eva vā etaṃ bhummaṃ. Ganthādivisayā hi āsevanā ganthādīti vuttā yathā rūpavisayajjhānam rūpanti vuttaṃ “rūpī rūpāni passatī”ti-ādīsu¹.

Attano viya sampayuttadhammānampi kiccasādhikā cetanā cittassa byāpārabhāvena lakkhiyatīti āha “**cittapayogo cetanā**”ti. **Tāyāti** tāya cetanāya. **Uppanakiriyatāvisiṭṭheti** cittapayogasaṅkhātāya cetanākiriyāya uppattiyā visiṭṭhe visesaṃ āpanne. Yasmiṃ hi santāne kusalākusalacetanā uppajjati, tattha yathābalaṃ tādisaṃ visesādhānam katvā nirujjhati, yato tattheva avasesapaccayasamavāye tassā phalabhūtāni vipākakaṭattārūpāni nibbattissanti. Tenāha “**sesapaccaya -pa- na aññathā**”ti. **Tesanti** vipākakaṭattārūpānam. **Tenāti** cittakiriyabhāvena. **Kirivattabbanti** asahajātānampi bhāvīnam upakārikā cetanā sahaajātānam upakārikāti vattabbameva natthīti attho.

Nirussāhasantabhāvenāti ussāhanam ussāho, natthi etassa ussāhoti nirussāho, so eva santabhāvoti nirussāhasantabhāvo, tena. Ussāhoti ca kiriyamayacittuppadassa pavatti-ākāro veditabbo, yo byāpāroti ca vuccati, na vīriyussāho. Svāyam yathā asamugghātītānusayānam kiriyamayacittuppadesu

1. Ma 2. 205; Ma 3. 264; Khu 9. 231; Abhi 1. 65 piṭṭhesu.

sāṭisayo labbhati, na tathā niranusayānaṃ. Tato eva te santasabhāvā vipākuppādanabyāpārarahitāva honti, kiriyamayacittuppadatāya pana sa-ussāhā evāti tatopi visesanatthaṃ “nirussāhasantabhāvenā”ti vuttaṃ. **Etenāti** nirussāhasantabhāvaggahaṇena. **Sārammaṇādibhāvenāti** sārammaṇa-arūpadhammacittacetasi-kaphassādibhāvena. **Visadisavipākabhāvaṃ dasseti** yathāvutta-ussāhamattarahitasantabhāvassa vipakkabhāvamāpannesu arūpadhammesu eva labbhanato. **Soti** vipākabhāvo. **Vipākānaṃ payogena asādhetaḍḍatāyāti** “chandavato kiṃ nāma na sijjhatī”ti-ādinā cittābhisaṅkhārapayogena yathā kusalākusalā nipphādiyanti, evaṃ vipākānaṃ payogena anipphādetabbattā. **Payogenāti** kammaphaluppattimūlahetubhūtena purimāpayogena. Yaṃ sandhāya vuttaṃ “payogasampattiṃ āgamma vipaccantī”ti-ādi. **Aññathāti** payogena vinā. **Sesapaccayesūti** kammaṣa vipākuppādane saha-kārīkaraṇesu. **Kammaṣa kaṭattāyeva** payoge sati asatipīti vuttamevatthaṃ avadhāraṇena dassento vipākānaṃ nirussāhataṃ pākaṭaṃ karoti. **Na kilesavūpasamasantabhāvo** yathā taṃ santānesu jhānasamāpattisūti adhippāyo. Ayaṅca vipākānaṃ santabhāvo nānumāniko, atha kho paccakkhasiddhoti dassento “santabhāvatoyevā”ti-ādimāha. Tattha abhinipātaggahaṇena kiccatto pañcaviññāṇāni dasseti. Tenevāha “**pañcahi viññāṇehi na kiñci dhammaṃ paṭijānāti aññatra abhinipātamattā**”ti. **Tappaccayavatanti** vipākapaccayavantānaṃ, vipākapaccayena upakattabbānanti attho. **Avipākānaṃ** rūpadhammānaṃ. **Vipākānukulaṃ pavattinti** santasabhāvaṃ paccayabhāvamāha.

Yathāsakaṃ paccayehi nibbattānaṃ paccayuppannānaṃ anubalappadānaṃ upatthambhakattaṃ, tayidaṃ āhāresu na niyataṃ tato aññathāpi pavattanato. Tathā sati tadeva tattha kasmā gahitanti codanaṃ manasi katvā āha “**satipi -pa- upatthambhakattenā**”ti. Tena padhānāppadhānesu padhānena niddeso ñāyagatoti dasseti. Kāmañcetha “rūpārūpānaṃ upatthambhakattenā”ti avisesato vuttaṃ, sāmāññajotanaṃ pana visese avatiṭṭhatīti yathārahaṃ paccayabhāvo niddhāretabbo. Svāyaṃ tesāṃ upatthambhakattassa padhānabhāvavibhāvaneneva āvi bhavatīti tameva

dassento “**upatthambhakattañhi**”ti-ādimāha. Phassamanosañcetanāviññāṇāni attanā saha-jātadhammānaṃ sahuppādanabhāvena paccayā hontīti āha “**satip janakatte arūpīnaṃ āhārānaṃ**”ti. **Upatthambhakattaṃ hoti** uppādato parampi nesaṃ paccayabhāvato. **Asatipi janakatte** upatthambhiyamānassa rūpassa aññehi yathāsakaṃ paccayehi janitattā. tenāha

“**catusamuṭṭhānikarūpūpatthambhakarūpāhārassā**”ti. Yadaggena rūpārūpāhārā attano phalassa uppattiyā paccayā honti, tadaggena ṭhitiyāpi paccayā hontiyevāti upatthambhakattaṃ janakattaṃ na byabharati, tasmā anupatthambhakassa āhārassa kuto janakatā. tenāha “**asati pana -pa- natthīti upatthambhakattaṃ padhānaṃ**”ti. Yasmā janako ajanakopi hutvā āhāro upatthambhako hoti, anupatthambhako pana hutvā janako na hotiyeva, tasmāssa upatthambhakattaṃ padhānanti attho. Idāni janakattampi āhārānaṃ upatthambhanavaseneva hotīti dassento “**janayamānopi hī**”ti-ādimāha. **Avicchedavasenāti** santatiyā ghaṭṭanavasena.

Yadi adhipatiyaṭṭho indriyapaccayatā, evaṃ sante adhipatipaccayato indriyapaccayassa kiṃ nānākaraṇanti codanaṃ manasi katvā taṃ tesāṃ nānākaraṇaṃ dasento “**na adhipatipaccayadhammānaṃ viyā**”ti-ādimāha. Tattha **pavattinivāraketi** attano adhipatipaccayapavattiyā nivārake aññe adhipatipaccayadhamme. **Abhibhavitvā pavattanenāti** purimābhisaṅkhārasiddhena dhoreyyabhāvena abhibhuyya pavattiyā.

Garubhāvoti jeṭṭhakabhāvo. Ayaṃ hettha saṅkhepattho—yena jeṭṭhakabhāvena chandādayo attano pavattivibandhake tulyayogīdhamme tadanñadhamme viya abhibhuyya pavattanti, na so indriyapaccayatāya adhipatiyaṭṭhoti adhippetoti. Atha ko carahīti āha “**atha kho**”ti-ādi.

Dassanādikiccesu nimittabhūtesu **cakkhuviññāṇādīhi** cakkhādīhi paccayehi cakkhādīnaṃ anuvattaniyatāti sambandho. **Jīvane** anupālāne **jīvantehi** saha-jātadhammehi jīvitassa, **sukhitādīhi** sukhitadukkhitasomanassitadomanassitupekkhitehi saha-jātadhammehi sukhādīnaṃ anuvattaniyatāti yojanā. **Taritamānādiccesūti** vuttameva dassanādikiccaṃ paccāmasati.

Cakkhādayo paccayā etesanti cakkhādipaccayā, cakkhuviññāṇādayo. Tehi **cakkhādipaccayehi. Cakkhādīnanti** cakkhādijīvitāsukhādisaddhādīnaṃ.

Tesu kiccesūti dassanādikiccesu. **Cakkhādīnaṃ issariyaṃ** adhipatiyaṭṭho, sā indriyapaccayatāti attho. **Tappaccayānaṃ** cakkhuviññāṇādīnaṃ **tadanuvattanena** tesāṃ cakkhādīnaṃ anuvattanena. **Tattha** dassanādikicce. **Pavattīti** ca idaṃ tassa adhipatiyaṭṭhassa pākāṭakaraṇaṃ. Anuvattakena hi anuvattanīyo adhipatiyaṭṭho pākāṭo hoti. Yathā cakkhādīnaṃ kiccavasena adhipatiyaṭṭho, na evaṃ bhāvadavayassa. Tassa pana tādisena kāraṇatāmattenāti dassento **“itthipurisindriyānaṃ panā”**ti-ādimāha. **Paccayehīti** kammādipaccayehi. **Tatoti** itthādiggahaṇapaccayabhāvato. **Tāmsahitasantāneti** itthindriyādisahitasantāne. **“Sukhindriyadukkhindriyānipi cakkhādiggahaṇena gahitānī”**ti idaṃ indriyapaccayameva sandhāya vuttaṃ, pacchājātādīhi pana tāni rūpadhammānampi paccayā hontiyeva.

Lakkhaṇārammaṇūpaniijhānabhūtānanti aniccatādilakkhaṇassa pathavīkaṣiṇādi-ārammaṇassa ca upaniijhānavasena pavattānaṃ. **Vitakkādīnanti** vitakkavicārapīti vedanācittakaggaṭānaṃ. **Upagantvā niijhānanti** upanikacca niijhānajiijhānārammaṇassa jhānacakkhunā byattataraṃ olokaṇaṃ atthato cintanameva hotīti vuttaṃ **“pekkhanaṃ cintanañcā”**ti. Tenevāha **“vitakkañādivasena”**ti. **Vitakkādīnaṃyeva sādharmaṇo**, yena teyeva jhānaṅgānī”ti vuccanti. **Sukhadukkhavedanādvayanti** sāmāññavacanampi upaniijhāyanaṭṭhassa adhikatattā anupaniijhānasabhāvameva taṃ bodhetīti āha **“sukhindriyadukkhindriyadvayan”**ti. Tañhi idhādhippetabbaṃ, na somanassadomanassindriyaṃ. Tena vuttaṃ **“adhippāyo”**ti. **Ajhānaṅgā upekkhācittakaggaṭā** pañcaviññāṇasahagatā daṭṭhabbā vitakkapacchimakkattā jhānaṅgānaṃ. **Yadi evanti** jhānaṅgavacaneneva ajhānaṅgānaṃ nivattanaṃ kataṃ, evaṃ sante. **Ekantena** na upekkhāya viya anekantena. Anekantikaṃ hi upekkhāya ajhānaṅgattaṃ. Yadi ekantena ajhānaṅgaṃ sukhadukkhindriyaṃ, atha kathaṃ pasaṅgoti āha **“jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā”**ti. Atha vā yadi ekantena ajhānaṅgataṃ vedanādvayaṃ, kathaṃ jhānaṅgavohāroti āha **“jhānaṅgaṭṭhāne niddiṭṭhattā”**ti. Satipi -pa-dassanattaṃ **“ṭhapetvā sukhadukkhindriyadvayan”**ti vuttanti

yojanā. Yadi evaṃ yathāvuttavedanādvayena saddhim tādīsā upekkhācitttekaggatā kasmā na ṭhapitāti āha **“upekkhā -pa- atthī”**ti, pañcaviññāṇasahagatānaṃ jhānapaccayabhāvo pana natthi, na itaresanti adhippāyo. Gahaṇaṃ kataṃ upekkhācitttekaggatānanti ānetvā yojanā.

Yato tato vāti duggatito vā sugatito vā saṃkilesato vā vodānato vā niyyānaṭṭho, svāyaṃ yathākkamaṃ sammā micchā vā hotīti āha **“sammā vā micchā vāti attho”**ti. **Ahetukacittesu na labbhantīti** ettha ahetukacittesu eva na labbhantīti evamavadhāraṇaṃ gahetabbaṃ, na ahetukacittesu na labbhanti evāti. Tasmā purimasmiṃ hi avadhāraṇe ahetukacittesu alābho niyatoti so patiyogīsu nivattito hoti. Tenāha **“sahetukacittesu alābhābhāvadassanattamaṃ vuttaṃ”**ti. Dutīye pana ahetukacittāni alābhe niyatānīti tesu anavasesato alābhena bhavitabbaṃ. Tathā sati yo kesuci ahetukacittesu jhānapaccayo labbhati, sopi nivārito siyā. Tena vuttaṃ **“na ahetukacittesū”**ti-ādi. Tattha **lābhābhāvadassanattanti** lābhābhāvasseva dassanattamaṃ na vuttanti attho. Tena ekaccālābho apaṭikkhitto hoti. Tenevāha **“katthaci kassaci lābho na nivārito”**ti. **Evaṃ atthe gayhamāneti** evaṃ vuttanayena paṭhamapadāvadadhāraṇavasena attha viññāyamāne. **Ettakameva viññāyeyyāti** ahetukacittesu kesuci cittesu jhānamaggapaccayesu kassaci paccayassa lābho na nivāritoti ettakameva viññāyeyya avisesena vuttattā. Kiṃ panettha upari kātābbanti āha **“na savitakka -pa- katan”**ti. Yadi pi na kataṃ, atthato pana taṃ katamevāti veditabbaṃ.

Ahetukacittesu vā lābhābhāvadassanattanti-ādi pacchimapadāvadadhāraṇavasena atthadassanaṃ. **Tasmāti** yasmā ahetukacittesu na labbhanti evāti evaṃ niyame kariyamāne yathāvutto attho sambhavati, tasmā. Ayañca attho pāṭhantarenapi saṃsandatīti dassetuṃ **“yena alābhenā”**ti-ādi vuttaṃ. **Tam alābhanti** taṃ dhamasaṅgaṇiyaṃ pakāsitaṃ alābhaṃ. **Esāti** esa idha paṭṭhānavañṇanāyaṃ **“ahetukacittesu na**

labbhanti”ti alābho vutto. Kīdiso pana alābhoti taṃ dassento “**yathā hī**”ti-
ādimāha. Tattha **sahetukesūti** sahetukacittesu. **Saṅkaḍḍhitvāti** avisaṭṭe katvā.
Ekattagatabhāvakaraṇanti ekabhāvāpādanam. **Imasmim̐ pana pakaraṇe**
jhānapaccayo vuttova yathālābhapaccayākāravibhāvane desanāya
tapparabhāvato.

Samanti avisamaṃ, sammā, saha vā. **Pakārehīti**
ekavattthukatādippakārehi. **Yuttatāyāti** saṃsaṭṭhatāya. Sā pana saṃsaṭṭhatā
yasmā sabhāvato anekesampi sataṃ ekattagamanam̐ viya hoti, tasmā vuttam̐
“**ekībhāvopagamanena viya upakārakatā**”ti. Evaṃ upakārakatā ca tesam̐
bahūnam̐ sahacca ekattakāritāya nidassetabbā.

Yuttānampi satanti vuttappakārena saṃsaṭṭhatāya
aññamaññasambandhatāya yuttānampi samānānam̐. Ayañca yuttatā na
sampayuttapaccayatāya viya paccayadhammesu paccayuppannadhammesu
ca veditabbā, kevalam̐ tattha arūpasabhāvattā ubhayam̐ samadhuraṃ, idha
rūpārūpasabhāvattā vidhuranti ayaṃ viseso. **Vippayuttabhāvenāti**
visaṃsaṭṭhabhāvena. Tena vuttam̐ “**nānattūpagamenā**”ti. Idam̐ hettha
vippayuttatāya visesanam̐ yā nānattūpagamanasaṅkhātā vippayuttatā, na sā
“**nāṇavippayuttan**”ti-ādīsu viya abhāvamattanti, ayañca upakārakatā vinā
saṃsaggena sahāvaṭṭhāyitāya kiccakāritādīhi nidassetabbā. **Na hīti**-ādi
“yuttānan”ti vuttassa atthassa samatthanam̐ “tādise yoge satiyeva
vippayuttapaccayatā”ti. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Tassattho—yathā “vatthu
khandhānam̐, saha-jātā kusalā khandhā cittasamuṭṭhānānam̐ rūpānam̐,
pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena
paccayo”ti-ādivacanato¹ vatthusahajātapacchājātavasena yuttānam̐ atthi
vippayuttapaccayatā, na evam̐ ayuttānam̐ vatthusahajāta -pa- atthīti. Yadi
evam̐ rūpānam̐ rūpehi kasmā vippayuttapaccayo na vuttoti āha “**rūpānam̐**
panā”ti-ādi. **Vippayogoyeva natthi** sampayogāsaṅkāya abhāvato.
Sampayujjamānānam̐ hi arūpānam̐ rūpehi, rūpānañca tehi siyā
sampayogāsaṅkā, sampayogalakkaṇam̐ pana natthīti tesam̐ vippayogo
vutto. Tenāha “**catūhi sampayogo catūhi vippayogo**”ti.

1. Abhi 8. 159 piṭṭhe.

Atthi me pāpakammaṃ katanti katabhāvavasiṭṭhā atthitā vuccamānā kiriyāya siddhabhāvameva dīpeti, na sijjhamānatanti āha **“nibbattatālakkhaṇaṃ atthibhāvan”**ti. Atthato pana kammassa anibbattaphalatāya evamettha atthitā veditabbā. **Atthi puggaloti** panettha tassā paññattiyā gahetabbatā, tadupādānassa vā pabandhāvicchedo labbhatevāti vuttaṃ **“upalabbhamānatālakkhaṇaṃ atthibhāvan”**ti. Paccayadhammassa yadipi uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā labbhamānatā atthibhāvo, tathāpi tassa yathā uppādakkhaṇato ṭhitikkhaṇe sātisayo byāpāro, evaṃ paccayuppannepīti vuttaṃ **“satipi janakatte upatthambhakappaṭṭhānā¹ atthibhāvena upakārakatā”**ti. **Vatthārammaṇasahajātādīnanti ādi-**saddena purejātapacchājātādīni saṅgaṇhāti. **Atthibhāveneva** na nissayādibhāvenāti **“sādhāraṇaṃ”**ti vuttaṃ upakārakattaṃ vibhāveti.

Phassādīnaṃ anekesaṃ sahabhāvo natthīti idaṃ na ekacittuppadapariyāpanne sandhāya, atha kho nānācittuppadapariyāpanneti dassento **“ekasmiṃ phassādisamudāye sati dutiyo na hotī”**ti āha. Svāyamatto **“sahabhāvo natthī”**ti sahabhāvapaṭikkhepeneva viññāyati. Ettāvatā pana anavabujjhantānaṃ vasena vivaritvā vutto. **Tenāti** anekesaṃ phassādīnaṃ sahabhāvābhāvena. Yadi natthi tāmattena upakārakatā natthipaccayatā, anānantarātītavasenapi siyāti codanaṃ sandhāyāha **“satipī”**ti-ādi. **Tānīti** purimataracittāni. **Dadamānaṃ viyāti** kasmā vuttaṃ, nanu okāsaṃ detiyeva. Tathā hi vuttaṃ **“pavatti-okāsadānena upakārakatā”**ti? Saccametam, evamajjhāsaya viya paccayadhammā abhāvaṃ gacchantīti dassanattaṃ viya-saddaggahaṇaṃ.

Natthitāvigamānaṃ satipi paccayassa dhammassa anupaladdhitāsāmaññe natthivigatapaccayesu labbhamānaṃ visesamatthaṃ vibhāvetum **“ettha cā”**ti-ādi vuttaṃ. **Abhāvamattenāti** hutvā abhāvamattena. tenettha nirodhānantaraṃ paccayadhammassa upakārakattaṃ āha, yathā² tam **“okāsadānaṃ”**ti vuttaṃ. **Sabhāvavigamenāti** etena nirodhato parampi yato **“vigatatā nirodhappattātā”**ti vuttaṃ. Paccayadhamme yāsaṃ natthitāvigatatānaṃ vasena natthivigatapaccayā vuttā, tāsāṃ visese dassite natthivigatapaccayānaṃ

1. Upatthambhitattapaṭṭhānā (Ka)

2. Yato (Ka)

viseso dassito hotīti **“natthitā ca nirodhānantarasuññatā vigatatā nirodhappattatā”**ti vuttaṃ, tattha nirodhānantarā na nirodhasamakālāti adhippāyo. **Tathāti** iminā yathā paccayadhammāvisesepi natthivigatapaccayabhāvaviseso niddhārito, tathā atthi-avigatapaccayabhāvavisesoti imamatthaṃ upasaṃharati. Yathā hi nirodhānantaranirodhappattīhi natthivigatatānaṃ bhedo lakkhito, evaṃ paccayadhammassa dharmānatānirodhānupagamehi atthi-avigatatānanti. Kathaṃ paṇāyaṃ dhammāvisese paccayabhāvaviseso duviññeyyarūpena ṭhito sammā vibhāvissatīti āha **“dhammānañhī”**ti-ādi. **Tadabhisamayāya** tesāṃ paccayavisesānaṃ adhigamatthaṃ.

Catūsu khandhesu ekassapi asaṅgahitattābhāvato anantarādīhīti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. **Aññanti** sukhumarūpaṃ. Na hi taṃ purejātapaccayo hoti. Nanu ca rūparūpampi purejātapaccayabhāvena kusalattike nāgataṃ āha **“rūparūpaṃ panā”**ti-ādi. **Aññattha āgatamevāti** yadipi kusalattike nāgataṃ, sanidassanattikādisu pana āgatattā na sakkā rūparūpassa purejātapaccayataṃ paṭikkhipitunti attho.

Paccayuddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesa

1. Hetupaccayaniddesavaṇṇanā

1. **Hetupaccayena paccayabhāvo hetupaccayoti uddiṭṭho**, na hetupaccayadhammoti attho. **Soti** hetubhāvena paccayo. Ettha ca paṭhamavikappe yo hetupaccayena paccayabhāvo vutto, yo ca dutiyavikappe hetubhāvena paccayo vutto, so yasmā atthato yathāvuttassa paccayadhammassa yathāvuttānaṃ paccayuppannānaṃ hetupaccayabhāvoyeva, tasmā vuttaṃ **“ubhayathāpi hetubhāvena upakārakatā hetupaccayoti uddiṭṭhoti dassitaṃ hotī”**ti. Yathā cettha, evaṃ **“ārammaṇapaccayena paccayabhāvo, ārammaṇabhāvena vā paccayo ārammaṇapaccayo”**ti-ādinā ārammaṇapaccayādisu attho netabboti

dassento “**esa nayo sesapaccayesupī**”ti āha. **Dhammasabhāvo eva, na dhammato aññā** dhammasatti nāma atthīti. **Upakāraṇaṃ dhammanti** paccayadhammaṃ āha. **Upakāratanti** paccayatam¹.

Paccattaniddiṭṭhoti paccattavasena niddiṭṭho, paṭhamāya vibhattiya niddiṭṭhoati attho. **Tenāti** paccayadhammaniddesabhūtena paccattaniddiṭṭhena paṭhamena hetusaddena. **Etassāti** hetusaddābhidheyyamatthamāha. So hi chabbidho navavidho dvādasavidhoti anekabhedena bhinnopi hetubhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā ekavacanena vutto. Dutīyo hetusaddoti ānetvā yojanā. **Hetunā sampayuttānanti** adhikatattā vuttaṃ “hetu sampayuttānaṃ paccayo honto hetunā sampayuttānameva paccayo hoti, na vippayuttānaṃ”ti evaṃ padametaṃ. Na hi sabbena sabbhaṃ hetuvippayuttadhammaṇaṃ hetupaccayo na hotīti. Sampayuttasaddassa sambandhīsaddattā “**sampayuttasaddassa sāpekkhattā**”ti vuttaṃ. Sampayuttoti hi vutte kena sampayuttoti ekantato sambandhi-antaraṃ apekkhitabbaṃ. Tenāha “**aññassa -pa- viññāyati**”ti. **Nāyaṃ ekantoti** yvāyaṃ “dutiye hetusadde avijjamāne”ti-ādinā vutto attho, ayamekanto na hoti, aññāpekkhopi saddo aññassa visesanaṃ hotīti idaṃ na sabbattheva sambhavaṭīti attho. “Paccattaniddiṭṭho”ti iminā paṭhamassa hetusaddassa sampayuttasaddānapekkhattaṃ āha. Tena vuttaṃ “**hehupaccayena paccayoti ettheva byāvaṭo**”ti. **Avisiṭṭhāti** na visesitā. **Evanti** yathā hetusaddena aññattha byāvaṭena sampayuttā na visesitayanti kiccantarapasutattā, evaṃ sampayuttasaddena hetusaddavisesanarahitena tadatthamattabyāvaṭattā avisesato sampayuttānaṃ gahaṇaṃ siyā. Tena vuttaṃ “**sampayuttasaddenā**”ti-ādi. **Āhārindriyāsampayuttassa abhāvatoti** āhārehi indriyehi ca nasampayuttassa dhammassa abhāvato. Na hi phassacetanāviññāṇavedanājīvitavirahito cittuppādo atthi. Tenāha “**vajjetabbā -pa- taṃ na katan**”ti. **Vajjetabbaṃ** hetuvippayuttaṃ.

Evampiti dutiyena hetusaddena gayhamānepi nāpajjati. Yadipi hetavo bahavo, sāmaññaniddeso cāyaṃ, tathāpi sāmaññajotanāya

visesaniddiṭṭhattāti adhippāyo. Tena vuttaṃ “**paccatta -pa- vuttattā**”ti. **Vināpi dutiyena hetusaddena hetusampayuttabhāve siddhepīti** iminā yaṃ vuttaṃ “nāyamekanto”ti, tameva ulliṅgeti. **Na pana hetūnanti** idaṃ hetussa paccayabhāvena gahitattā paccayuppannabhāvena gahaṇaṃ na yujjeyyāti āsaṅkamānaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenevāha “**evampi gahaṇaṃ siyā**”ti. **Soti** dutiyo hetusaddo. Apare pana “hetusampayuttakānaṃ”ti ettha hetūnañca sampayuttakānañcāti samāsaṃ vikappenti. **Paṭiṭṭhāmattādibhāvena nirapekkhāti** hetujhānamaggadhammā paṭiṭṭhāna-upanijjhānaniyyānamattena aññadhammanirapekkhā hetujhānamaggapaccayakiccaṃ karonti. **Sāpekkhā evāti** aññasāpekkhā eva. **Āharitabba-isitabbā** āhārindriyapaccayehi upakattabbadhammā. **Tasmāti** yasmā yehi sāpekkhā, te attano paccayuppannadhamme paccayabhāveneva paricchinditvā tiṭṭhanti, tasmā. Tenāha “**te vināpi -pa- na katan**”ti. **Paricchindanti** visesenti. **Tanti** dutiyaṃ āhārindriyaggahaṇaṃ. **Tatthāti** āhārindriyapaccayaniddese. Na kevalaṅca tattheva, **idha ca** hetupaccayaniddese **dutiyena hetuggahaṇena paccayuppannānaṃ puna visesanakiccaṃ natthi**, kasmā? Paccayabhūteneva hetunā sampayuttānaṃ aññesaṅca hetūnaṃ avicchinnattā.

Purimavacanāpekkho vuttasseva niddesoti taṃ-saddassa paṭiniddesabhāvamāha. **Pākaṭibhūte eva** atthe pavattati, pākaṭibhāvo ca aññānapekkhena saddena pakāsitattā veditabbo. **Anapekkhanīyo** atthantarabyāvaṭattā. **Aññoti** hetusaddato añño. **Niddisitabbapakāsako vutto natthi**, yo taṃ-saddena paṭiniddesaṃ labheyya.

Yadi evaṃ “taṃsamuṭṭhānānaṃ”ti ettha kathanti āha “**hetusampayuttakānanti iminā panā**”ti-ādi. Tattha **pana**-saddo satipi hetū hetusampayuttakānaṃ niddesabhāve hetusampayuttakasadde labbhamānānaṃ niddisitabbānaṃ pākaṭikaraṇasaṅkhātāṃ hetusaddato visesaṃ joteti. “Hetusampayuttakānaṃ”ti imassa samāsapadassa uttarapadatthappadhānattamāha “**paccayuppannavacanenā**”ti. Tena ca yathādhippetassa atthassa ekadesova vuccati dhammānaṃ visesanabhāvatoti āha “**asamattenā**”ti. Visesaṃ nāma visesitabbāpekkhanti āha “**paccayuppannavacanantarāpekkhenā**”ti. Vuttatāya vinā paṭiniddesatā natthīti “**pubbe vuttenā**”ti vuttaṃ.

Taṃ-saddena niddisitabbanti “taṃsamuṭṭhānānaṃ”ti ettha taṃ-saddena niddisitabbaṃ hetusampayuttakasadde pākaṭībhūtaṃ kiṃ panāti pucchati. Te hetū ceva -pa- hetusampayuttakā ca taṃ-saddena niddisitabbā hetusampayuttakasadde pākaṭībhūtāti sambandho. **Aññathāti** “yehi hetūhi”ti-ādinā vuttappakārato aññathā aññena pakārena. Taṃ aññaṃ pakāraṃ dassento “**te hetū -pa- sambandhe satī**”ti āha. **Idhāti** anantaraṃ vuttasambandhanaṃ bhummaniddesena parāmasati. **Tenevāti** paṭhameneva hetusaddena. **Taṃ-saddena niddisitabbāti** “taṃsamuṭṭhānānaṃ”ti ettha taṃ-saddena niddisitabbā yathā pākaṭā, evaṃ pubbe “taṃsampayuttakānaṃ”ti vuttacodanāyampi evameva teneva taṃ-saddena niddisitabbā pākaṭā bhavituṃ arahanti. Tathā ca satī niddisitabbassa -pa- na yujjeyya. **Duvidhampi vā hetuggahaṇaṃ apanetvāti** “hetū hetusampayuttakānaṃ”ti ettha kataṃ dvippakārahetuggahaṇaṃ avicāretvā “taṃsampayuttakānanti avatvā”ti-ādinā **taṃ-saddavacanīyataṃ codeti**, “niddisitabbassa apākaṭattā”ti-ādinā **pariharati ca. Hetū hi paccayāti** idaṃ ayaṃ hetupaccayakathāti katvā vuttaṃ.

Taṃ na vuttanti cittasamuṭṭhānavacanāṃ na vuttaṃ. **Tassāti** sahaajātapaccayassa. **Kaṭattārūpassa paccayabhāvo na vutto bhaveyya**, vuttava so “vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ sahaajātapaccayena paccayo, tayo khandhā ekassa khandhassa kaṭattā ca rūpānaṃ”ti-ādinā, tasmā cittacetāsikānaṃ kaṭattārūpapaccayabhāvo na sakkā nivāretuṃ. **Tatthāti** sahaajātapaccayaniddese. Tattha hi “cittacetāsikā dhammā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ sahaajātapaccayena paccayo”ti cittasamuṭṭhānarūpāni eva niddiṭṭhāni. **Idhāpīti** imasmiṃ hetupaccayaniddese. **Evaṃ bhavitabbanti** “cittasamuṭṭhānānaṃ”ti niddesena bhavitabbaṃ. Yadi evaṃ kasmā tathā na vuttanti āha “**cittasamuṭṭhānānanti panā**”ti-ādi. **Visesitaṃ hoti** sabbacittacetāsikāsamuṭṭhānabhāvena. **Vacanenāti** yathādassitena sahaajātapaccayaniddesavacanena. **Cittacetāsikānaṃ paccayabhāvo eva hi tattha paccayaniddese vutto**, na cittacetāsikānaṃ samuṭṭhānabhāvoti adhippāyo.

Hetu-ādipaṭibaddhatañca dasseti yadaggena tāni cittaapaṭibaddhavuttīni, tadaggena taṃsampayuttadhammapaṭibaddhavuttīnipi hontīti.

Ārammaṇametaṃ

hotīti yadetaṃ kusalākusalacetanāvasena manodvāre cetanaṃ sesadvāresu kāyavacīpayogavasena saṅkappanaṃ, yañca kāmarāgādīnaṃ santāne anusayanaṃ, etaṃ ārammaṇaṃ eso paccayo kammaviññāṇassa ṭhitiyā patiṭṭhānāya. **Patiṭṭhiteti** kammaṃ javāpetvā paṭisandhi-ākaddhanasamatthatāpatiṭṭhāpatte kammaviññāṇe viruḷheti tato eva kammaviññāṇato paṭisandhiviññāṇabije **viruḷhe** viruhanteti attho. Atha vā **patiṭṭhā viññāṇassa hotīti** kilesābhisankhārasankhāte kammaviññāṇassa ṭhitiyā pavattiyā ārammaṇe paccaye paṭisiddhe āyatipaṭisandhiviññāṇassa patiṭṭhā hoti, **tasmim** paṭisandhiviññāṇe punabbhavābhiniḍḍivasena **patiṭṭhite** patiṭṭhahante **viruḷhe** bījabhāvena viruhante nāmarūpassa avakkanti hotīti evamettha attho veditabbo. Tenāha “**paṭisandhināmarūpassa viññāṇapaccayatā vuttā**”ti.

Purimatarasiddhāyāti khettabhāvanibbattiyā puretameva siddhāya pathaviyā. Attalābhoyeva cettha patiṭṭhānaṃ, na paṭiladdhattabhāvānaṃ avaṭṭhānanti dassento “**patiṭṭhānaṃ kammaṃ kaṭattā uppattīti vuttaṃ hotī**”ti āha.

Sesarūpānanti paṭisandhikkhaṇe pathavīdhātu-ādīnaṃ sesarūpānaṃ, pavatte pana tisantirūpānampi. **Sahabhavanamattaṃ vā dasseti.** Sahabhāvenapi hi atthi kāci visesamattā. **Katthaci katthacīti** pakatikālabhavavisesādike. Tatiyapakatiyaṃ hi paṭhamakappikakāle ca bhāvakalāpo natthi, rūpabhāve kāyakalāpopi. **Ādi-saddena** tattheva ghāṇajivhākalāpā, kāmaḥ ca andhādīnaṃ cakkhādikalāpā saṅgayhanti. **Katthaci abhāvābhāvato**ti nāmarūpokāse katthacipi abhāvābhāvato.

Tesanti pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ. Na hi hetu pavattiyaṃ kaṭattārūpassa paccayo hoti, utu-āhārajanāṃ pana sambhavoyeva natthi. Tena vuttaṃ “**paccayabhāvappasaṅgoyeva natthī**”ti. Na pana labbhati paccayapaccanīye tādissa vārassa anuddhaṭṭā. **Idanti** “pavattiyaṃ kaṭattārūpādīnaṃ paccayabhāvapaṭibāhanato”ti idaṃ “hetu sahaṇājanānaṃ”ti adesānāya pariḥaravacanaṃ, īdisī pana codanā anokāsā evāti dassetuṃ “**bhagavā**

panā”ti-ādi vuttaṃ. Yo hi dhammo yathā bhagavatā desito, so tatheva gahetabboti.

Hetupaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā

2. **Uppajjanakkhaṇeyevā**ti ettha uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā uddham pajjanam gamanam pavattanam uppajjanam, tassa khaṇo, tasmim uppajjanakkhaṇeti evaṃ vā attho daṭṭhabbo. Evañhi sati uppajjanasaddena uppannasaddena viya sabbe pavattamānabhāvā saṅgahitā honti, na uppādamattaṃ. **Tenā**ti cakkhuviññāṇādīnam vattamānakkhaṇeyeva rūpādīnam ārammaṇapaccayattena. **Anālambiyamānānanti** sabbena sabbam nālambiyamānānanti attho. Aññathā hi yathāvuttānam rūpādīnam yadā ārammaṇapaccayattābhāvo, tadā anālambiyamānatāvāti. **Sabbarūpānī**ti sabbāni rūpāyatanāni, yattakāni tāni āpāthagatāni yogyadesa tṭhitāni, tāni sabbānīti attho. **Saha na hontī**ti ekajjham ārammaṇam na honti. Satipi hi anekesaṃ ekajjham āpāthagamane yattha yattha pubbābhogo, taṃ taṃyeva ārammaṇam hoti, na sabbam. Nīlādisaṅghātasena cetam vuttaṃ, na paccekaṃ nīlādirūpāyatanamattavasena. Samuditāniyeva hi rūpāyatanāni cakkhuviññāṇassa ārammaṇam, na visum visunti dhātuvibhaṅgavaṇṇanāyaṃ dassitoyaṃ nayo. Yaṃ pana aṭṭhakathāyaṃ “te te visum visum ārammaṇapaccayo hontī”tipi vuttaṃ, tampi yathāvuttamevattham sandhāya vuttaṃ. Aññathā rūpāyatanam manindriyagocaram nāma na siyā. Saddādīsupi eseva nayo. Tenevāha “**tathā saddādayopī**”ti. “Saha na hontī”ti vuttamattham pāḷiyā vibhāvetum “**yaṃ yanti vacanam rūpādīni bhindatī**”ti āha.

“Ye ete”ti-ādiko purimo attho, “na ekato hontī”ti-ādiko pana pacchimo, “sabbārammaṇatādivasena vā idhāpi attho gahetabbo”ti kasmā vuttaṃ. Na hi “yaṃ yaṃ vā panārabbhā”ti imissā pāḷiyā viya “yaṃ yaṃ dhammam ārabbhā”ti imassa pāṭhassa purato manoviññāṇassa sabbārammaṇatā nāgatā. Vuttañhi “sabbe dhammā manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānam ārammaṇapaccayena paccayo”ti.

Na hi anantameva pāliyaṃ sarūpato āgatamatthaṃ gahetvā padantaraṃ saṃvaṇṇetabbaṃ. Tattha hi “rūpārammaṇaṃ vā”ti-ādinā niyamavasena cha ārammaṇāni vatvā “yaṃ yaṃ vā paṇārabbhā”ti vacanaṃ sabbārammaṇatādidassananti yuttamevetanti, idha pana sabbārammaṇataṃ vatvā puna “yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabbhā”ti vuccamānaṃ sabbārammaṇatādidassananti kathamidaṃ yujjeyya? Kamābhāvopi “sabbe dhammā”ti avisesavacaneneva siddho ārammaṇānupubbiyāva aggahitattā. Na hi manodhātuyā viya manoviññāṇadhātuyā idha ārammaṇāni anupubbato gahitāni, tattha viya vā eteneva niyamābhāvopi saṃvaṇṇitoti vedītabbo. Tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayenevettha attho gahetabbo.

Pavattanti pavattanaṃ. Nadiyā sandanaṃ pabbatassa ṭhānanti hi vuttā aviratamavicchedanāyaṃ tathāpavattikiriyaṃ. Tenāha **“avirataṃ avicchinnaṃ sandanti”**ti. **Evanti** yathā “sandanti”ti vattamānavacanaṃ vuttaṃ¹, evaṃ “ye ye dhammā uppajjanti”ti sabbasaṅghavasena uppajjanassa gahitattā ārammaṇapavaggato “uppajjanti”ti vattamānavacanaṃ vuttanti attho. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ **“sabbakālasaṅghavasena”**ti-ādi. Tathā ca vuttaṃ **“atītānāgata -pa-adhippāyo”**ti, atītānāgatapaccuppannānaṃ cittacetāsikānanti attho. **Samudāyavasena**ti cittena rāsikaraṇavasena. **Adhippāyoti** iminā vattamānupacārena vināva “ye ye dhammā uppajjanti”ti ettha vattamānatthaṃ sakkā yojetunti imamatthaṃ ulliṅgeti. Tenāha **“ime panā”**ti-ādi. Yadiapi paccayadhammā keci atītā anāgatāpi honti, paccayuppannadhammo pana paccuppanno evāti āha **“atītānāgatānaṃ na honti”**ti. Uppāde vā hi paccayuppannassa paccayena bhavitabbaṃ ṭhitiyaṃ vāti. **Tasmāti** yasmā atītānāgatā paramatthato natthi, tasmā. **Tesūti** paccayuppannesu. **Taṃtaṃpaccayāti** taṃ taṃ rūpādi-ārammaṇaṃ paccayo etesanti taṃtaṃpaccayā. **Ayamatto dasito hotisamānasabhāvattā**. Na hi atthābhedenā sabhāvabhedo atthi. **Na pana taṃtaṃpaccayavantatā dassitā hoti** atītānāgatesu nipariyāyena tadabhāvato. Yasmā **paccayavanto** paccayuppannāyeva, te ca **paccuppannāyevāti**.

1. Vuttaṃ ārammaṇapavaggato (Ka)

Yaṃ yaṃ dhammaṃ te te dhammāti yaṃnimittāyaṃvacanabhedo, taṃ dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi āradhmaṃ. Rūpārūpadhammā hi kalāpato pavattamānāpi cittacetāsikānaṃ kadāci visuṃ visuṃ ārammaṇaṃ honti, kadāci ekajjhaṃ, na ettha niyamo atthi, purimābhogoyeva pana tathāgahaṇe kāraṇaṃ. Tayimaṃ dīpetuṃ bhagavatāyaṃvacanabhedo katoti ca sakkā vattuṃ, yasmā pana ekakalāpapariyāpannānampi dhammānaṃ ekajjhaṃ gahaṇe na samudāyo gayhati tadābhogābhāvato, atha kho samuditā dhammā evāti sahaggahaṇampi visuṃgahaṇagatikaṃ, tasmā visuṃgahaṇasabbhāvadīpanatthaṃ “yaṃ yaṃ”ti vatvā satipi visuṃgahaṇe te sabbe ekajjhaṃ ārammaṇapaccayo hontīti dassanatthaṃ “te te”ti vuttanti imamatthaṃ dassento “**cattāro hi khandhā**”ti-ādimāha. Tattha **vedanādīsū**ti vedanādīsū catūsu khandhesu abhinditvā gahaṇavasena, bhinditvā pana gahaṇavasena phassādīsū. **Yo ca rūpādikoti** idaṃ viññāṇantarassa sādharmaṇārammaṇavasena vuttaṃ, **ye ca aneke phassādayoti** idaṃ asādharmaṇārammaṇavasena. **Te sabbeti** te sādharmaṇasādharmaṇappabhede sabbepi ārammaṇadhamme. **Ekekameva ārabha uppajjantīti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. **Rūpārammaṇadhammā ca aneke** nīlādibhedato. **Tathāti** aneke. Tena bherisaddādi, mūlagandhādi, mūlarasādi, kathinasamphassādi, vedanādi ca saṅgaṇhāti. **Aneketi** hi iminā anekakalāpagatānaṃyeva vaṇṇādīnaṃ indriyaviññāṇārammaṇabhāvamāha. Sāmaññato hi vuttaṃ yathārahaṃ bhinditvā nidassitabbaṃ hotīti.

Kusalavipākassāti kusalassa vipākassa ca. **Na hi nibbānaṃ pubbe nivutthanti** idaṃ “diṭṭhanibbānoyevā”ti-ādinā vakkhamānameva atthaṃ hadaye ṭhapetvā vuttaṃ. Pubbenivāsānussatiñāṇena hi nibbānavibhāvanaṃ adiṭṭhasaccassa vā siyā diṭṭhasaccassapi vā. Tattha adiṭṭhasaccena tāvataṃ vibhāvetumeva na sakkā appaṭividdhattā, itarassa pana pageva vibhūtamevāti taṃ tena vibhāvitāṃ nāma hotīti adhippāyo. Ettha ca “**na ca taṃ vuttaṃ**”ti iminā pubbenivāsānussatiñāṇassa nibbānārammaṇakaraṇābhāvaṃ āgamato dassetvā “**na hi nibbānaṃ**”ti-ādinā yuttito dasseti. Tattha “**na pubbe nivutthamasāṅkhatattā**”ti kasmā vuttaṃ? Gocarāsevanāya āsevitassapi nivutthanti icchitattā. Diṭṭhasaccoyeva hi

pubbenivāsānussatiñāṇena nibbānaṃ vibhāveti, na aditṭhasacco. Taṃ pana ñāṇaṃ khandhe viya khandhapaṭibaddhepi vibhāvetīti nibbānārammaṇakhandhavibhāvane nibbānampi vibhāvetīti sakkā viññātum. Etena payoṇābhāvacodanā paṭikkhittāti daṭṭhabbā. **Evam anāgataṃsañāṇepi yojetabbanti** yathā pubbenivāsānussatiñāṇassa nibbānārammaṇatā dassitā, evaṃ anāgataṃsañāṇepi yathārahaṃ yojetabbam. Tattha pana “khandhapaṭibaddhavibhāvanakāle”ti-ādinā yojanā veditabbā. Tena vuttaṃ “**yathārahan**”ti. **Kassaci** abhiññāppattassapi rūpāvacarassa, pageva itarassa.

Ārammaṇapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā

3. Dhurasahacariyato dhoreyyo “dhuran”ti vuttoti āha “**dhuranti dhuraggāhan**”ti. Chandassa pubbaṅgamatāsiddhaṃ pāsāsabhāvaṃ upādāya aṭṭhakathāyaṃ “jeṭṭhakan”ti vuttanti tamevatthaṃ dīpento “**setṭhan**”ti āha. Tathā hi vuttaṃ **aṭṭhasālīniyaṃ** “chandaṃ pubbaṅgamaṃ katvā āyūhitaṃ”ti. **Purimachandassāti** “chandaḍhipatī”ti purimasmimṃ pade niddesavasena vuttassa chandasaddassa **samānarūpena** sadisākārena. **Tadanantaraṃ niddiṭṭhenā**ti tassa purimassa chandasaddassa anantaraṃ niddesavasena vuttana. Tato eva ca taṃsamānatthātāya ca **taṃsambandhena** “chandasampayuttakānaṃ”ti ettha chandasaddeneva adhipatisaddarahitenāti attho. **Paccayabhūtassāti** adhipatipaccayabhūtassa. **Sampayuttakavisesanabhāvoti** attanā sampayuttadhammaṃ so eva adhipatipaccayatāsaṅkhāto visesanabhāvo. **Esa nayoti** iminā “vīriyādhīpati vīriyasampayuttakānanti-ādīsu purimavīriyassa samānarūpenā”ti-ādinā vattabbaṃ atthavacanaṃ atidisati.

Kusalābyākātānaṃ pavattinti kusalābyākātānaṃ adhipatīnaṃ pavattanākāraṃ. **Aladdhaṃ** ārammaṇaṃ **laddhabbaṃ** labbhaṇīyaṃ, laddhum vā sakkuṇeyyaṃ, dutiye pana atthe lābhamarahatīti **laddhabbaṃ**. **Avaññātanti** pageva anavaññātanti attho.

Appanāppattā kusalakiriyadhammā mahābalā sādhipatikā eva honti, tathā micchattaniyatāpīti āha “**appanāsadisā -pa- nuppajjantī**”ti.

Appanāsadisāti appanāppattisadisā. **Kammakilesāvaraṇabhūtā ca teti** te micchattaniyatadhammā kammāvaraṇabhūtā, ye ānantariyappakārā kilesāvaraṇabhūtā, ye niyatamicchādīṭṭhidhammā, sampayuttacetanāya panettha kilesāvaraṇapakkkikatā daṭṭhabbā ānantariyacetanāsampayuttassa paṭighassa kammāvaraṇapakkkikatā viya. Paccakkhagati anantarātāya vinā bhāvinīti vuttaṃ “**paccakkhasaggānaṃ kāmāvacaradevānampī**”ti. Tena tesu ānantariyā viya asambhāvino ahetukābhinivesādayopīti dasseti.

Tividhopi kiriyārammaṇādhipatīti ettha ayaṃ kiriyārammaṇādhipatīti ajjhattārammaṇo adhippeto, udāhu bahiddhārammaṇoti ubhayathāpi na sambhavo evāti dassento “**kāmāvacarādibhedato panā**”ti-ādimāha. Tattha parasantānagatānaṃ sārammaṇadhammānaṃ adhipatipaccayatā natthīti sambandho. **Abhāvato**ti avacanato. Avacanāṃ hi nāma yathādhammasāsane abhidhamme abhāvo evāti eteneva anuddhaṭatāpi avuttato veditabbā. Ajjhattārammaṇabahiddhārammaṇadvayavinimuttassa sārammaṇadhammassa abhāvato natthīti viññāyatīti vattabbe tameva viññāyamānataṃ sambhāvento “**natthīti viññāyamānepī**”ti āha. Tena vuttaṃ “**bahiddhā khandhe**”ti-ādi. **Rūpe eva bhavituṃ arahati** edisesu ṭhānesu arūpe asambhavatoti adhippāyo. Asambhavato ca yathāvuttapāli-anusāratoti veditabbanti. “**Vicāritan**”ti kasmāvuttaṃ, nanu “atītārammaṇe anāgate khandhe garuṃ katvā assādeti”ti-ādivacanato arūpepi edisesu ṭhānesu khandhasaddo pavattateva. **Āvajjanakiriyasabbhāvato panāti** idaṃ yathādassitapāliyā virodhapariharaṇādhippāyena vuttaṃ, avacanāṃ pana katthaci vineyyajjhāsayena, katthaci nayadassanena hotīti kuto virodhāvasaro.

Adhipatipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā

4. Yathāvuttā nirodhānantarasuññatā nirodhappattatā **okāsadānaviseso**, attano anurūpacittuppādanasamatthatā cittaniyamahetutā,

tattha anantaruppādanasamatthātā ca saṅghānābhāvato suṭṭhutarāṃ
nirantaruppādanasamatthātā ca **cittaniyamahetuviseso** daṭṭhabbo.

Dhātuvasenāti viññāṇadhātumanodhātumanoviññāṇadhātuvasena. Ettakā eva
hi dhātuyo bhinnasabhāvā anantarapaccayatāya niyametvā vattabbā,
abhinnasabhāvā pana visesābhāvato purimatāmatamheva visesaṃ
purakkhatvā vattabbāti tā kusalādhedena tathā vuttā. Tenāha
“**kusalādivasena cā**”ti. Yā pana manodhātumanoviññāṇadhātuvasena
anantarapaccayatā vattabbā, tattha manoviññāṇadhātu manodhātuyā
anantarapaccayena paccayoti vuccamāno sammoho siyā, pure manodhātuyā
anantarapaccayabhāvena vuttā, idāni manoviññāṇadhātu manodhātuyāti
paccayapaccayuppannavisesā na viññāyeyya, manodhātuyā pana
cakkhuviññāṇādhātūnaṃ anantarapaccayabhāve vuccamāne niyamo natthi.
Tenāha “**manodhātu cakkhuviññāṇadhātuyāti cā**”ti. **Tathevāti**
niyamābhāvato evāti attho. **Tasmāti** yasmā ito aññathā desanāya
paccayapaccayuppannānaṃ visesābhāvo cittavisesadassanavicchedo
niyamābhāvo cāti ime dosā āpajjanti, tasmā. **Nidassanenāti** dhātuvasena
nidassanena. **Nayaṃ dassetvāti** “manoviññāṇadhātu taṃsampayuttakā ca
dhammā manodhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ
anantarapaccayena paccayo”ti evamādikassa anantarapaccayatāggahaṇassa
nayaṃ dassetvā. **Niravasesadassanatthanti** niravasesassa
anantarapaccayabhāvino cittuppādassa dassanattham.

Sadisakusalānanti samānakusalānaṃ, samānatā cettha
ekavīthipariyāpannatāya veditabbā. Tenevāha “**bhūmibhinnānampi**
paccayabhāvo vutto hoti”ti. Samānavīthitā ca yasmā samānavedanā
samānahetukā ca honti, tasmā “**vedanāya vā hetūhi vā sadisakusalānan**”ti
āha. **Vā-saddo** cettha aniyamattho. Tena ñāṇasaṅkhārādhedassapi
vikappanavasena saṅgaho daṭṭhabbo. **Cutipī gahitā** taṃsabhāvattā.
Bhavaṅgacittameva hi pariyoṣāne “cuti”ti vuccati. Kusalākusalānantarañca
kadāci sā uppajjati **tadārammaṇampi gahitanti** daṭṭhabbāṃ,
kiriyaḥajanānantaraṃ tadārammaṇupattiyanti adhippāyo.

Kāmāvacarakiriyāya āvajjanassāti ayamettha attho adhippetoti dassento “**āvajjanaggahaṇena kāmāvacarakiriyaṃ visesetī**”ti āha. Tameva hi atthaṃ pākaṭataraṃ kātum “**kāmāvacaravipāko**”ti-ādi vuttaṃ. **Voṭṭhabbanampi gahitaṃ** santīraṇānantarattāti adhippāyo.

Anantarapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sahajātapaccayaniddesavaṇṇanā

6. **Porāṇapāṭhoti** purātano aṭṭhakathāpāṭho. **Imassāti** imassa padassa. **Avuttassāti** pāḷiyaṃ avuttassa. Yadipi sahaḡatasaddassa atthasaṃvaṇṇanāyaṃ saṃsaṭṭhasaddassa viya samānathassapi katthaci saddantarassa attho vuccati pariyaṃvisesabodhanatthaṃ, tathāpi na mūlasaddassa attho vibhāvito hotīti dassento āha “**na ca -pa- hotī**”ti. “**Aññaamaññaṃ**”ti ca “**añña-aññaṃ**”ti vattabbe **ma-kārāgamaṃ** katvā niddeso, kammabyatihāre cetāṃ padaṃ, tasmā itaretaranti vuttaṃ hoti. Paccayapaccayuppannānaṃ ekasmiṃ yeva khaṇe paccayuppannapaccayabhāvassa icchitattā yo hi yassa paccayo yasmim khaṇe, tasmimyeva khaṇe sopi tassa paccayoti ayamettha aññaamaññapaccayatā. Tathā hi aṭṭhakathāyaṃ “**añño aññaṃ**”ti vatvā “**iminā -pa- dīpetī**”ti vuttaṃ. **Okkamaṇaṃ** pavisananti attho. Āsanakkhaṇe hi dhammā purimabhavato imaṃ bhavaṃ pavisantā viya honti. Tena vuttaṃ “**paralokato imaṃ lokaṃ āgantvā pavisantaṃ viya uppajjati**”ti. Tasmā avisesena paṭisandhi okkantisaddābhidheyyāti adhippāyena vuttaṃ “**okkanti -pa- adhippāyenāhā**”ti. **Tarānivāraṇatthanti** tassa khaṇantare rūpīnaṃ sahaajātapaccayabhāvassa “**kañci kāle na sahaajātapaccayena paccayo**”ti nivāraṇatthaṃ. Tena padadvayena samānesu paccayapaccayuppannadhammesu purimato pacchimassa visesamatthaṃ dasseti.

Evañca “**kañci kāle**”ti padassa “**keci kāleti vā, kismiñci kāle**”ti vā vibhattivipallāsenā attho gahetabboti adhippāyena paṭhamavikappaṃ dassetvā idāni pakārantarena dassetum “**kañci kāleti**

keci kismiñci kāleti vā attho”ti āha. tena “kañcī”ti ayaṃ sāmāññaniddesoti dasseti. Yo hi ayaṃ “keci”ti paccattabahuvacanābhidheyyo attho, yo ca “kismiñci”ti bhummekavacanābhidheyyo, tadubhayaṃ sati kālavantakālatāvibhāge kiṃ-saddassa vacanīyatāsāmāññena pana ekajjhaṃ katvā “kañcī”ti pāḷiyaṃ vuttanti taṃ vibhajitvā dassetuṃ **“keci kismiñci”**ti vuttaṃ. Aṭṭhakathāyaṃ pana “kismiñci”ti bhummaseneva vuttaṃ. **Tena** yathāvutta-atthavibhāgena padena. **Vatthubhūtāti** vatthusabhāvā. Hadayarūpameva sandhāya vadati. **Rūpantarānanti** hadayavatthuto aññarūpanaṃ. Arūpīnaṃ sahaajātapaccayatāṃ pubbe “okkanti kkhāṇe nāmarūpan”ti ettha anivāritaṃ nivāretīti yojanā, tathā vatthussa ca kālantare paṭisandhikālato aññasmaṃ kāle arūpīnaṃ nivāretīti. **Evañca katvāti**-ādinā yathāvutta-atthavaṇṇanāya pāḷiyaṃ vibhātiniddesassa rūpakabhāvamāha. Punapi purimato pacchimassa upacayena visesaṃ dassetuṃ **“purimena cā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **purimenāti** “okkantikkhāṇe nāmarūpan”ti iminā paccayaniddesavacanena. **“Eko khandho vatthu ca tiṇṇaṃ khandhānaṃ”ti-ādinā** paṭicavārādipāṭhena. Atthavivaraṇaṃhi paccayaniddesapāḷiyā sabbepi satta mahāvārā. Vatthussa vattabbatte āpanne kinti paccayoti tassa nāmassāti yojanā. **Etenāti** “rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ”ti etena vacanena. **Kevalassāti** nāmarahitassa vatthussa. **Tathāti** nāmassa paccayabhāvena.

Katthacīti “rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kañci kālāṃ sahaajātapaccayena paccayo”ti etasmaṃ niddese. Ettha hi aññamaññasahaajātapaccayabhāvo labbhati. **Vacanenāti** “aññamaññānaṃ”ti iminā vacanena pāḷiyaṃ sahaajātapaccayabhāvassa **asaṅgahitattā**, atthato pana labbhatevāti. Tenāha **“labbhamānepī”**ti. **Tassāti** aññamaññapaccayattassa. **Evanti** “na aññamaññavasenā”ti iminā pakārena. **Samudāyekadesavasena sāmivacananti** avayavāvayavisambandhe avayavini sāmivacananti attho, **niddhāraṇe vā** “kaṇhā gāvīnaṃ”ti-ādīsu viya.

Sahaajātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā

8. **Kismiñci kāleti idaṃ na labbhati** sabbadāpi nissayapaccayatāya labbhamānattā. Sahajaṃ purejanti hi vibhāgaṃ anāmasitvā nissayatāmattameva nissayapaccayatā. **Vatthurūpaṃ pañcavokārabhaveti** vatthurūpaṃ pañcavokārabhave cāti ca-saddo luttaniddiṭṭho daṭṭhabbo. **Tassāti** āruppavipākaṭṭhapanassa. **Pakāsetabbattāti** iminā apākaṭaṃ pākaṭaṃ katvā vacanena codanā anokāsāti dasseti.

Nissayapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

9. Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā

9. **Upanissaye tayoti** anantarārammaṇapakatūpanissayappabhede tayo upanissaye. **Anekasaṅgāhakatāyāti** anekesaṃ paccayadhammānaṃ saṅgahaṇato. **Ekanteneva honti** cittaniyamahetubhāvena pavattiniyamato. **Yesu padesūti** yesu kusalādipadesu. **Saṅgahitoti** saṅgahaṃ gato, kusalādipadesu yesaṃ padānaṃyeva anantarūpanissayo labbhatīti attho. **Tesu “kesañci”ti na vuttaṃ.** Kasmā? **Na sakkā vatturū** ekanteneva upalabbhanato. **Tesūti** kusalākusalapadesu. Na hi kusalo akusalassa anantarūpanissayo hoti, akusalo vā kusalassa, ārammaṇapakatūpanissayā pana anekantikā, tasmā tattha “kesañci”ti vuttaṃ. **Siddhānaṃ paccayadhammānanti** paccayabhāvena purimanipphannānaṃ kusalādīnaṃ kusalassa akusalassa vāti attho. **Akusalādīhīti** yathāsaṅkhyāṃ akusalena kusalena vā. **Avisesenāti** yathāvuttavisesaṃ niyamaṃ aggahetvā akusalādīsu akusalakusalānaṃ “kesañci”ti-ādinā.

Anārammaṇattā ārammaṇūpanissayaṃ pubbāparaniyameṇa appavattito anantarūpanissayaṃ na labhatīti yojanā. **Pakatassāti** nipphāditassa, upasevitassa vā. Na hi rūpasantānassa saddhādinipphādanāṃ atthi, utubhojanādi-upasevanaṃ vā sambhavati. Tenāha “**yathā hi -pa-rūpasantānenā**”ti. Nanu ca rūpasantāne pubbenāparaṃ viseso

labbhati, so ca na vinā samānajātiyena kāraṇenāti svāyaṃ
 pakatūpanissayaḷabhoti kadāci āsaṅkeyyāti āha **“yasmīṇcā”**ti-ādi. Tattha
tanti utubījādikaṃ kammādi ca **tena** rūpena purimanipphannena.
Uppādanam sābhisandhikaṃ daṭṭhabbam. Adhipatīsu pubbābhisāṅkhāro
 viya **pakappanam** saṃvidahanam. **Pakaraṇam** vuttalakkaṇena
 kāraṇabhāvena avatṭhānam, yato kāraṇaviseso “pakatī”ti vuccati. Yad evaṃ
 kasmā rūpasseva taṃ paṭikkhipīyatīti āha **“yathā ca -pa- daṭṭhabbā”**ti.
 Evampi utubījādīnam aṅkurādīsu katham paccayavisesabhāvoti āha
“utubījādayo pana -pa- bhāvato”ti. Upanissayoti ca yasmā balavatākāraṇam
 adhippetam, tasmā na ettha ekantena purimanipphatti icchitabbā. Yadi evaṃ
 pāliyaṃ katham purimaggahaṇanti āha **“purimapurimānamyeva panā”**ti-ādi.
 Tepi vā parikappanavasena purimanipphannāyeva nāma honti. Na hi
 asaṃviditākāre vatthusmiriṃ patthanāpavattīti. Tenāha
“taṃsamānalakkhaṇatāyā”ti.

Dhammeti puggalasenāsanapaññattīnam upādānabhūte dhamme. **Ayam**
nayoti paññattimukhena paññapetabbā tadupādānabhūtā dhammā gayhantīti
 yathāvutto nayo. **Etthevāti** “senāsanampi upanissayapaccayena paccayo”ti
 etasmiṃyeva vacane. Katham paccuppannassa pakatūpanissayabhāvoti
 codanāya “vakkhati”ti-ādinā āgamaṃ dassetvā yuttim dassetuṃ
paccuppannānampi ca tādisānam pubbe pakatattā”ti vuttam. **Tādisānanti**
 yādisā utu-ādayo paccupaṭṭhitā, tādisānam tato **pubbe** puretaram **pakatattā**
 pakatūpanissayayogyatāyā āpāditattā.

Kasiṇādīnampi ārammaṇūpanissayatā sambhavatīti katvā vuttam **“iminā**
adhippāyena ‘ekaccāyā’ti āhā”ti. Tathā hi “kasiṇamaṇḍalam disvā”ti-ādinā
 tassa upanissayabhāvo aṭṭhakathāyaṃ vutto.

Arūpāvacarakusalampi upanissayo hoti, pageva
 kāmāvacararūpāvacarakusalanti adhippāyo. Taṃ pana yathā upanissayo
 hoti, taṃ dassetuṃ **“yasmim kasiṇādimhī”**ti-ādi vuttam.
Anuppannajjhānuppādaneti rūpāvacarajjhānam sandhāyāha,
 arūpāvacarajjhāne pana vattabbameva natthi. **Taduppādakakusalānanti** tassa
 rūpāvacaravipākassa uppādakakusalānam,

rūpāvacarakusalānanti attho. **Paṭisandhiniyāmakassāti** rūpāvacarapaṭisandhiniyāmakassa. **Cutitoti** rūpāvacarapaṭisandhiyā anantarapaccayabhūtāya cutiyā. **Purimajavanassa vasenāti** cutiyā āsannajavanabhāvena. **Rūpāvacarakusalāṃ arūpāvacaravipākassāti** etthāpi “taduppādakakusalānan”ti-ādinā ānetvā yojetabbaṃ. Yathā ca “rūpāvacarakusalāṃ arūpāvacaravipākassa upanissayo”ti vuttaṃ, evaṃ “kāmaṃ vacarakusalampi taduppādakakusalānan”ti-ādinā yojetabbaṃ. Lokuttaravipākassa tebhūmakakusalānampi pādakādivasena upanissayabhāvo pakaṭṭoyeva, tathā taṃtaṃbhūmakakusalānaṃ taṃtaṃbhūmakakiriyānaṃ, kāmaṃ vacarakusalassa rūpārūpāvacarakiriyānaṃ, rūpāvacarakusalassa arūpāvacarakiriyāya upanissayabhāvoti imamattamaṃ dassento “**evaṃ paccekāṃ -pa- veditabbo**”ti āha. “Saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti”ti-ādinā pakatūpanissayo uddesavaseneva pāṭho āgato, na vibhajana vasenāti āha “**pāḷiyampi -pa- vissajjito**”ti. Kusalattikādisu anulomādhedibhinnattā **pañhāvāresūti** bahuvacananiddeso.

Lokuttaranibbattaṃ upanissāya parassa sinehuppādane lokuttaradhammā upanissayo viya hontīti ayamettha lesa, bhāvino pana lokuttarassa akusalānaṃ upanissayatā sambhavatīti āha “**na idaṃ sārato daṭṭhabbanti adhippāyo**”ti. **Rūpāvacarādikusalānanti** rūpārūpāvacaralokuttarakusalānaṃ uppādiyamānassa rūpāvacarakusalassāti yojanā. Rūpāvacarakiriyassa ca arūpāvacaravipāko upanissayo yojanā. Rūpāvacarakiriyassa ca arūpāvacaravipāko upanissayo kathanti āha “**pubbe nivutthādīsu -pa- arahato**”ti. Taṃ taṃ vipākāṃ patthento tassa tassa vipākassa hetubhūtaṃ kusalāṃ nibbattetīti vipākānaṃ kusālūpanissayatāti āha “**catubhūmakā -pa- upanissayo**”ti. Lokiyakusalānaṃ pana lokuttaravipākā upanissayo na hontīti dassento “**yadipī**”ti-ādimāha. Teneva hi “tathā tebhūmakavipāko”ti tebhūmakaggahaṇaṃ kataṃ. Tattha **tenāti** anāgāminā. **Tanti** arahattaphalaṃ. **Tasmāti** adīṭṭhapubbattā. **Tāni viyāti** sotāpattiphalāni viya. **Tesanti** puthujjanādīnaṃ. **Imassāti** anāgāmino. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā puthujjanādīnaṃ santāne jhānādīnaṃ sotāpattiphalādīnaṃ na upanissayapaccayo anupaladdhapubbattā, evaṃ anāgāmino

jhānādīnaṃ aggaphalaṃ upanissayapaccayo adiṭṭhapubbattā. Tenāha **“upaladdhapubbasadisameva hi anāgatampi upanissayo”**ti. Aṭṭhakathāyaṃ pana heṭṭhimaphalānaṃ kusalūpanissayatā vuttā eva.

Yathā vipākā kusalānaṃ, evaṃ kiriyāpi tesaṃ upanissayo hotīti taṃ nayaṃ dassetuṃ **“kiriyaṃ atthapaṭisambhidādin”**ti-ādi vuttaṃ.

Yonisomanasikāre vattabbameva natthīti catubhūmakakusalassapi yonisomanasikāro upanissayo hotīti ettha vattabbameva natthi, tadatthaṃ yonisomanasikāraṃ pavattentassāti attho. **Tanti** yonisomanasikāraṃ. Akusalassa ca catubhūmakavipākassa upanissayo yonisomanasikāro ti yojanā. **evaṃ kiriyassapīti** yathā kusalassa yonisomanasikāraṃ vasena upanissayo vutto, evaṃ kiriyassapi yonisomanasikāraṃ vasena yojetabbanti attho. So hi taṃ upanissāya rāgādi-uppādane akusalassa vuttanayena kusalākusalūpanissayabhāvamukhena catubhūmakavipākassa upanissayo hotiyeva. Yadi kiriyasaṅkhāto -pa- hotiyeva, atha kasmā pakatūpanissayavibhajane kiriyā na gahitā, utubhojanasenāsanāniyeva gahitānīti āha **“nevavipākanavipākadhammadhammesu -pa-nayadassanamattamevā”**ti. **Evamādikanti ādi-saddena** “kusalaṃ dhammaṃ sahaajāto abyākato dhammo uppajjati na upanissayapaccayā”ti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. Upanissayapariyāyo upanisasaddoti katvā vuttaṃ **“viññāṇūpanisaṃ nāmarūpaṃ, nāmarūpūpanisaṃ saḷāyatananti-ādikenā”**ti. Ettha hi viññāṇassa nāmarūpānaṃ phassarūpādīnaṃ cakkhāyatanādīnaṃ upanissayabhāvo vuttoti.

Upanissayapaccayaniddesavaṇṇanā nīṭṭhitā.

10. Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā

10. Dassitameva nayadassanavasenā ti yojanā. Yadi dassitameva, kasmā vuttaṃ “sāvasesavasena desanā katā”ti āha **“sarūpena adassitattā”**ti. “Yaṃ yaṃ dhammaṃ purejātaṃ ārabha ye ye dhammā uppajjanti

cittacetasikā dhammā, te te dhammā tesam tesam dhammānam purejātapaccayena paccayo”ti evaṃ **sarūpena** pāliyaṃ **adassitattā**. **Iddhividhābhiññāya cāti ca**-saddena cutūpapātañāṇassapi saṅgaho daṭṭhabbo. Tassapi hi rūpadhammārammaṇakāle **aṭṭhārasasu yaṃ kiñci ārammaṇapurejātaṃ hoti** paccuppannārammaṇattā. “Cavamāne upapajjamāne”ti hi vuttaṃ. Dibbacakkhudibbasotañāṇesu ca vattabbameva natthi.

Itarassapi abhāvāti ārammaṇapurejātassapi abhāvā aggahaṇaṃ paṭisandhibhāvinoti yojanā. Satipi kassaci paṭisandhibhāvino ārammaṇapurejāte vibhūtaṃ pana katvā ārammaṇakaraṇābhāvato avijjamānasadisanti katvā vuttaṃ **“itarassapi abhāvā”**ti. Tenevāha **“paṭisandhiyā viya aparibhāyassa ārammaṇassa ārammaṇamattabhāvato”**ti. Santīraṇabhāvino manoviññāṇadhātuyāpi ekanteneva purejātapaccayo rūpādīni pañcārammaṇānīti yojanā. Ettha ca “manodhātūnañcā”ti-ādi “tadārammaṇabhāvino”ti padassa purato vattabbo, uppaṭipāṭiyā likhitaṃ.

Purejātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

11. Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā

11. Niravasesadassitapurejātadassanavasenāti

“catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikarūpakāyassā”ti evaṃ niravasesato dassitassa purejātassa paccayuppannassa dasanavasena. Paccayā hi idha kāmāvacararūpāvacaravipākā, tesu kāmāvacaravipāko ca catusamuṭṭhānikarūpakāyassa paccayo, na itaro. Tenevāha **“rūpāvacaravipāko pana āhārasamuṭṭhānassa na hoti”**ti, tasmā “tassevā”ti vuttepi yathārahamattho veditabbo.

Pacchājātapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

12. Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā

12. Pakārehi guṇitaṃ **paguṇaṃ**, bahukkhattum pavattiyā bhāvanti attho. Atisayena paguṇaṃ **paguṇataraṃ**, tatoyeva **balavataraṃ**. Tassa bhāvo, tena paguṇatarabalavatarabhāvena **visiṭṭhaṃ** visesappattam. Svāyaṃ viseso vipāke natthīti āha “**etena vipākābyākatato viseseti**”ti.

Āsevanapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

13. Kammapaccayaniddesavaṇṇanā

13. **Evaṃsabhāvā**ti kammapaccayena upakāraśabhāvā. **Samatthatā**ti ānubhāvo. **Tassā**ti vipākakkhandhakaṭattārūpasāṅkhātassa phalassa. **Kammapaccayabhāvo vuttoti** kammapaccayena paccayabhāvo vutto. **Ekavokāre rūpampī**ti ekavokārepi rūpaṃ na janeti, pageva catuvokāreti attho.

Kammapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

14. Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā

14. Yathā hi rūpabhava saññīnaṃ taṃnibbattitapuññābhisaṅkhāreṇeva rūpuppatti, evaṃ asaññīnampīti tattha kāmāvacarakammunā yathā vipākānurūpānaṃ paccayo honto kesañciyeva hoti, na sabbesaṃ, katthaciyeva hoti, na sabbattha, na evaṃ vipākānanti āha “**ekantenā**”ti. **Tesaṃ vasaṇā**ti tesaṃ vipākapaccayaalābhīnaṃ vipākakkhandhānaṃ vasaṇa. **Na hīti-ādinā** “ekantenā”ti vuttamatthaṃ byatirekato vibhāveti. **Bhūmidvayavipākoti** kāmāvacararūpāvacaravipāko ārupperūpassa na hi paccayoti yojanā.

Vipākapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

15. Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā

15. Kevalāya ojāya ajjhoharaṇassa abhāvā “**asitapītādivatthūhi saha ajjhoharitovā**”ti vuttaṃ. Khādanīyabhojanīyappabhede asite tāva kabalīkārātā hotu, pātabbādike pana kathanti āha “**pātabba -pa- hontī**”ti. Yebhuyyavasena vā evaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Anupālakoti upatthambhako. **Cittasamuṭṭhānassa** kāyassa **āhārapaccayabhāvo** kabalīkārāhārassa vicāretvā gahetabbo. Kasmāti ce? Ettha kāraṇamāha “**na hī**”ti-ādīnā. Sati hi paccayabhāve “cittasamuṭṭhāno kabalīkārāhāro cittasamuṭṭhānassa kāyassa āhārapaccayena paccayo”ti-ādi vattabbaṃ siyā, na pana vuttaṃ, nocittasamuṭṭhānassa pana vuttaṃ. Tenāha “**tividhopi -pa- vutto**”ti.

Āhārapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

16. Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā

16. “Missakattā”ti idaṃ indriyatāya¹ rūpārūpajīvitindriyānaṃ ekajjhaṃ katvā desitattaṃ sandhāya vuttaṃ, tasmā **missakattāti** rūpajīvitindriyamissakattāti attho. **Jīvitindriyanti** arūpajīvitindriyaṃ. **Na sabbena sabbaṃ vajjitabbanti** yathā pañhāpucchake arūpajīvitindriyaṃ missakattā na gahitaṃ, na evamidha arūpajīvitindriyaṃ aggahitanti attho.

Arūpānaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ **paccayantarāpekkhāni** āvajjanārammaṇādi-aññapaccayasāpekkhāni **indriyapaccayā siyūṃ** cakkhādīnaṃ rūpārūpānaṃ aññamaññaṃ kadāci avinibbhuttabhāvassa abhāvato, paccayantarasamodhānāpekkhatāya ca. **Yo pana nirapekkhoti** yathā cakkhādīni paccayantaresu sāpekkhāni, evaṃ sāpekkho ahutvā yo tattha nirapekkho indriyapaccayo hoti avinibbhuttadhammānaṃ yathā duvidhampi jīvitindriyaṃ, so attano -pa- natthīti yojanā. **Avinibbhuttānaṃ tesampi** liṅgādīnaṃ **siyūṃ** vinibbhuttānaṃ paccayuppannānaṃ indriyapaccayatābhāvassa adiṭṭhattā. Nanu cakkhu-ādīnaṃ

1. Indriyakatāya (Ka)

vinibbhuttānaṃ indriyapaccayabhāvo diṭṭhoti? Saccaṃ diṭṭho, na pana so samānajātiyāti dassento “**na hī**”ti-ādimāha. **Sati cevanti** evaṃ vuttappakāre samānajātiyaṃyeva avinibbhuttassa indriyapaccayabhāve sati **itthipurisindriyehi** saddhim. Sahayoge hi idaṃ karaṇavacanaṃ. Yadi pi itthipurisindriyāni līṅgādīnaṃ kalalādikāle indriyapaccayatāṃ na phareyyuṃ tesāṃ tadā abhāvato. Ye pana rūpadhammā tadā santi, tehi avinibbhuttāva, tesāṃ kasmā na pharantīti āha “**aññesaṃ panā**”ti-ādi. **Abījabhāvato** animittabhāvato. **Tadanurūpānanti** kalalādi-avatthānurupānaṃ **atthitaṃ icchanti**, yato “itthī, puriso”ti pakativibhāgo viññāyatīti tesāṃ adhippāyo.

Kusalajātiyanti niddhāraṇe bhummaṃ. Ye pana “kusalajātikan”ti paṭhanti, tesāṃ paccattekavacanaṃ. **Visuṃ ekajāti vā bhūmi vā na hoti** tadekadesabhāvato. **Hetu-ādisupīti ādi**-saddena “akusalāhāresupi ese va nayo”ti evamādikaṃ saṅgaṇhāti. **Esa nayo**ti yvāyaṃ “bhūmivasena vuttessū”ti-ādinā arūpe alabbhamānassa indriyapaccayassa aṭṭhapane atthanayo vutto, esa nayo yojetabboti. **Tathā apariyāpannakusalahetu, tathā akusalahetū**ti etthāpi paṭhamāpariyāpannakusalahetu domanassasahagatākusalahetu ca visuṃ ekajāti bhūmi vā na hontīti āruppe alabbhamānāpi visuṃ na ṭhapitāti yojetabbo. Esa nayo “akusalāhāresupi ese va nayo”ti evamādisu.

Sati saha jātapaccayatte uppādakkhaṇepi indriyapaccayatā siyāti katvā vuttaṃ “**sahajātapaccayattābhāvaṃ sandhāyā**”ti. Vuttañhi “uppajjamāno saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo saha jātapaccayo”ti¹. Tassa pana saha jātapaccayattābhāvo yadi pi aṭṭhakathāyaṃ “sahajātapaccayatā pana tassa natthī”ti sarūpeneva dassito, tathāpi taṃ ananujānanto “**uppāda -pa-nivāretūn**”ti vatvā “**vakkhatī**”ti-ādinā tamatthaṃ samattheti.

Kammappaccayasadisanti hi etena tassa uppādakkhaṇe paccayabhāvo pakāsito. **Pavatte cāti ca**-saddena paṭisandhiyañca kaṭattārūpassa rūpajīvitindriyato añño indriyapaccayo na hi atthīti yojanā.

1. Abhi-Ṭṭha 3. 346 piṭṭhe.

paṭiccavārādayo sampayuttavārapariyosānā **cha** vārā **uppādakkhaṇameva gahetvā pavattā** “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā”ti-ādinā, na ṭhitikkhaṇanti adhippāyo. **Evañca katvāti** uppādakkhaṇameva gahetvā pavattattā. **Etesūti** yathāvuttesu chasu vāresu. Keci pana “rūpajīvitindriyassa anupālanaṃ uppādakkhaṇe na pākaṭaṃ balavañca yathā ṭhitikkhaṇe pacchājātādipaccayalābhato thirabhāvappattiyāssa taṃ pākaṭaṃ balavañca, tasmā ‘ṭhitikkhaṇe’ti vuttaṃ”ti vadanti.

Indriyapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

17. Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā

17. **Somanassadomanassasaṅkhātānīti** somanassadomanassapariyāyena vuttāni, jhānaṅgabhāvavisesanato vā somanassadomanassabhūtāneva sukhadukkhāni jhānaṅgāni, na itarasukhadukkhānīti jhānaṅgabhūtānaṃyeva sukhadukkhānaṃ jhānaṅgabhāvadassanattamaṃ **somanassadomanassaggahaṇaṃ kataṃ**. Idāni yathāvuttameva **“dvipaṇcaviññāṇesū”**ti-ādinā vitthārato vibhāveti, taṃ suviññeyyameva. **Tenāti** visesanabhūtenasomanassadomanassaggahaṇena.

Abhinipātamattattāti ārammaṇakaraṇamattabhāvato. **Cintanāpavattiyā** upanijjhāyanapavattiyā. **Yathāvutteneva kāraṇenāti** “upanijjhānākārassa abhāvato”ti etena kāraṇena. **Pubbeti** ādito. **Cattāri aṅgāni vajjitānīti** sattasu aṅgesu dassiyamānesu cattāri aṅgāni vajjitāni. **Aṭṭhakathā hesāti** lesena apakāsetabbatāya kāraṇamāha. **Tīsupi ekameva vattabbaṃ siyā**, taṃsamānalakkhaṇatāya itaresaṃ tiṇṇampi gahaṇaṃ hotīti. **Tiṇṇaṃ pana vacanenāti** upekkhāsukhadukkhānaṃ ajhānaṅgatādassanattathena vacanena. **Tato upekkhādito aññassa** dhammassa cittekaggaṭāya **jhānaṅganti uddhaṭabhāvo āpajjati** ajhānaṅgesu aggahitattā. **Yathāvuttakāraṇatoti** “upanijjhānākārassa abhāvato”ti vuttakāraṇato **aññena kāraṇena anuddhaṭabhāvo vā āpajjati** anupanijjhāyanasabhāvehi saddhiṃ aggahitattā upanijjhāyanākārabhāvato aññeneva kāraṇena

cittekaggatāya pāliyaṃ anuddhaṭabhāvo āpajjati. **Taṃdosapariharaṇatthanti** yathāvuttadosavinimocanattam.

Ye panāti-ādi padakāramattadassanaṃ. **Somanassādīhi**ti somanassadomanassajhānaṃ upekkhāhi. **Avibhūtabhāvo** upekkhanaṃ. Upekkhā hi avibhūtakiccā vuttā. **Samānānaṃ kesam? Sukhādīnaṃ**, kehi? **Somanassādīhi**, katham? **Sukha -pa-** yuttatāti yojanā. **Na cittekaggatāyāti** sukhādīhi, tadanñehi abhiniropanādīhi ca anindriyakiccatāya ca anupanijjhāyanakiccatāya ca asamānatāya pañcaviññāṇesu cittekaggatāya jhānāṅanti anuddhaṭabhāve kāraṇaṃ na vattabbanti. **Sāti** cittekaggatā. **Etthāti “upekkhāsukhadukkhāni”**ti etasmimattṭhakathāvacane na gahitā. **Vicikicchāyuttamanodhātu-ādīsūti** vicikicchāsampayuttacitte manodhātuyā sampañcchanādīsu ca. **Tassāpi** cittekaggatāyapi.

Jhānapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

18. Maggapaccayaniddesavaṇṇanā

18. **Duvidhampi saṅkappanti** sammāsaṅkappomicchāsaṅkappoti ca evaṃ anavaṃjasāvajjabhedena duvidhampi. **Vīriyaṃ samādhinti** etthāpi eseṇa nayo. **Saṅgaṇhitvā** vitakkādibhāvasāmaññena saha gahetvā, ekekameva katvā gahetvāti attho. **Tehi** micchāvācākammantājīvehi. **Idhāti** imasmiṃ maggapaccayaniddese **labbhamānāni ca** maggapaccayabhāvato, ca-saddena **alabbhamānāni ca** maggapaccayattābhāvā. Yadi evaṃ kasmā vuttānīti āha “**maggaṅgavacanasāmaññenā**”ti. Evaṃ pariyāyaniddeso idha kimatthiyoti codanaṃ sandhāyāha “**evaṇhi suttavohāropi dassito hoti**”ti. **Evaṃ pana dassentenāti** paramatthato amaggaṅgānīpi sutte maggaṅgavohārasiddhiyā idha maggaṅgehi saha dassentena. **Uddhāritvāti** paduddhāraṃ katvā. Idāni micchāvācādīhi saddhiṃ dvādasāṅgāni na dassetabbāni, kasmāti ceti āha “**na hi pāliyaṃ -pa-** vattabbo”ti. **Tappaṭipakkkhabhāvatoyeva micchāmaggaṅgāni**, na micchādīṭṭhi-ādayo viya sabhāvatoti dhippāyo.

Pariyāyanipariyāyamaggaṅgadassanattṭhepi atthavacane evaṃ na vattabbamevāti dassento “**pariyāya -pa- adhikaraṇāni**”ti āha. Tassāttho—

yathā “aññabhāgiyassa adhikaraṇassā”ti ettha pāligata-adhikaraṇasaddapatirūpako añño adhikaraṇasaddo pāligatatadaññasādhāraṇatāya ubhayapadattho uddhaṭo “dhikaraṇaṃ nāma cattāri adhikaraṇāni”ti, evamidhāpi nippariyāyaṃ itarañca maggaṅgaṃ dassetukāmena pāligatatadaññasādhāraṇo maggaṅgasaddo uddharitabbo siyā, tathā na katanti. **Tasmā**ti yasmā pāligatoyeva maggaṅgasaddo uddhaṭo, na tadaññasādhāraṇo, na ca atthuddhāramukhena adhippetattho niyamito, tasmā. **Tesū**ti ahetukacittuppadesu. “Sammādiṭṭhi -pa- samādhayo”ti ettha saṅkappavāyāmasamādhayo sammāmicchāsaddehi viseṣetvā vuttāti āha “**sammādiṭṭhi-ādayo yathāvuttā santi**”ti. Saṅkappavāyāmasamādhippattā pana tattha keci santiyevāti. Atha vā **sammādiṭṭhi-ādayoti** vuttappakāre sammādiṭṭhi-ādike anavasese sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**yathāvuttā**”ti. **Uppattiṭṭhānaniyamanatthattā** na visesanatthattāti dhippāyo.

Maggapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

20. Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā

20. **Sampayogāsaṅkāvatthubhūtoti** sampayogāsaṅkāya adhiṭṭhānabhūto. Tenāha atṭhakathāyaṃ “arūpino hi khandhā cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ abbhantarato nikkhamantā viya uppajjanti”ti.

Vippayuttapaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

21. Atthipaccayaniddesavaṇṇanā

21. Yasmim sati yaṃ hoti, asati ca na hoti, so tassa paccayoti yadidaṃ samāsato paccayalakkhaṇaṃ yaṃ sandhāya sutte vuttaṃ “imasmiṃ sati idaṃ hoti, imasmiṃ asati idaṃ na hoti”ti, tayidaṃ atthipaccaye yojetvā dassento “**yo hī**”ti-ādimvatvā ayaṅca nayo nibbāne na labbhati, tasmā nibbānaṃ atthipaccayabhāvena na uddhaṭanti dassetuṃ “**nibbānaṅca -pa-upakāraṃ hoti**”ti āha. Tena

paccayadhammānaṃ paccayabhāvo visesato byatirekamukhena pākaṭo hotīti dasseti. **Natthibhāvopakāraḥatāvīruddho**ti natthipaccayabhāvaviruddho. Vigatāvigatapaccayā viya hi aññamaññaṃ ujuṇpaccaṇikabhāvena ṭhitā natthi-atthipaccayā. **Na nibbānaṃ atthipaccayo** natthibhāvopakāraḥatā-avirodhato. Ye hi atthipaccayadhammā, te natthibhāvopakāraḥatāvīruddhā eva diṭṭhāti adhippāyo.

Sati ca uppannatteti sambandho. Yesaṃ paccayā honti āhārindriyāti yojanā. **Ekatoti saha. Sahajātādipaccayattābhāvatoti** sahajātapurejātapacchājātapaccayattābhāvato. **Tadabhāvoti** sahajātādipaccayattābhāvo. **Etesanti** atthipaccayatāvasena pavattamānānaṃ āhārindriyānaṃ. **Dhammasabhāvavasenāti** dhammatāvasena. Dhammatā hesā, yadidaṃ paccayuppannehi saha puretaraṃ pacchā ca labbhamānā āhārindriyā tesāṃ atthipaccayā honti, na sahajātādipaccayāti. Yathā vā cakkhādidvārānaṃ rūpādi-ārammaṇānaṃ satipi niyatavuttitāya dvārārammaṇato viññāṇassa chabbidhabhāve ārammaṇamanāmasitvā, dvārato dvārāmanāmasitvā ārammaṇato chabbidhatā vuccati, evamidhāpi āhārindriyānaṃ paccayuppannehi satipi sahajātādibhāve arūpakkhandhādivasena sahajātādibhedabhinnassa atthipaccayassa dassitattā pañhāvāre āhārindriyānaṃ vasena āgate catutthapañcamakoṭṭhāsabhūte atthipaccayavisesa sahajātādibhedānaṃ āmasitumaṃ na labbhatīti dassetumaṃ atṭhakathāyaṃ “āhāro indriyāṇa sahajātādibhedānaṃ na labhati”ti vuttaṃ, na pana āhārindriyesu sahajātādibhāvassa abhāvato. Evampettha attho daṭṭhabbo.

Atthipaccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

22-24. Natthivigata-avigatapaccayaniddesavaṇṇanā

22-24. **Etthāti** natthipaccaye. **Nānanti** nānattaṃ. **Etenāti** anantarapaccayato natthipaccayassa visesamattadīpanena “paccayalakkhaṇameva hettha nāna”ti iminā vacanena. **Atthoti** dhammo. **Byañjanasaṅgahiteti**

“natthipaccayo vigatapaccayo”ti evamādi byañjanena saṅgahite.

Paccayalakkhaṇamatteti ettha pavatti-okāsadānena upakārakā arūpadhammā, vigatabhāvena upakārakāti evamādike paccayānaṃ lakkhaṇamatte.

Paccayaniddesavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayaniddesa pakiṇṇakaviniccha yakathāvaṇṇanā

Ādimapāṭhoti purimapāṭho. **Tathā ca satī**ti dosassapi sattarasahi paccayehi paccayabhāve sati. Adhipatipaccayabhāvopissa anuññāto hotīti āha **“dosassapi garukaraṇaṃ pāliyaṃ vattabbaṃ siyā”**ti. “Sesānaṃ”ti vacaneneva nivāritoti kadāci āsaṅkeyyāti taṃnivattanatthamāha **“na ca sesānaṃ”**ti-ādi. **Purejātādīhi**ti purejātakammāhārajhānindriyamaggavipākapaccayehi. **Tannivāraṇatthanti** tassa yathāvuttadosassa nivāraṇattham. **Visuñca aggahetvāti** lobhamohā vipākapaccayāpi na honti, tathā dosoti evaṃ visuñca aggahetvā. **Phoṭṭhabbāyatanam** kāyaviññāṇadhātuyā ārammaṇādipaccayo hontaṃyeva pathavī-ādisabhāvattā attanā saha-jātānaṃ saha-jātādipaccayā hontiyevāti vuttaṃ **“phoṭṭhabbāyatanassa saha-jātādipaccayabhāvaṃ dasseti”**ti. “Sabbadhammānaṃ”ti “sabbe dhammā manoviññāṇadhātuyā taṃsampayuttakānaṃ dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo”ti ettha vutte sabbadhamme sandhāyāha “sabbadhammānaṃ yathāyogaṃ hetādipaccayabhāvaṃ dasseti”ti. **Na hi etaṃ -pa- bhāvadassanaṃ**, atha kho ekadhammassa anekapaccayabhāvadassanaṃ, tasmā “etena phoṭṭhabbāyatanassā”ti-ādi vuttanti adhippāyo. **Rūpādīnanti** rūpāyatanādīnaṃ.

Bhedāti visesā. **Bhedam anāmasitvāti** cakkhuviññāṇadhātu-ādivisesaṃ aggahetvā. **Te evāti** yathāvuttavisesānaṃ sāmāññabhūte khandhe eva. Yaṃ sandhāya “evaṃ na sakkā vattun”ti vuttaṃ, taṃ vibhāvetuṃ **“na hī”**ti-ādi vuttaṃ. **Paṭṭhānasaṃvaṇṇanā hesāti** etena sutte vuttapariyāyamaggabhāvenettha na sakkā micchāvācādīnaṃ maggapaccayaṃ vattunti dasseti. **Sesapaccayabhāvoti** maggapaccayaṃ ṭhapetvā yathāvuttehi sesehi

aṭṭhārasahi paccayeti paccayabhāvo. **Adhipatipaccayo na hotīti** ārammaṇādhipatipaccayo na hoti. **Tanti** vicikiccham. **Tatthāti** yathāvuttesu ahirikādīsu.

Dasadhā paccayā honti, puna tathā hadayavattthunti idaṃ atthamattavacanam. Pāṭho pana “hadayavattthu tesañceva vippayuttassa ca vasena dasadhā paccayo hotī”ti veditabbo.

Rūpasaddagandharasāyatanamattamevāti idaṃ rūpādīnam saha-jātapaccayatāya viya nissayapaccayatāya ca abhāvato, purejātapaccayatāya ca bhāvato vuttam. **Etānīti** yathāvuttāni rūpasaddagandharasārammaṇāni. **Sabbātikantapaccayāpekkhāti** “ekadhammassa anekapaccayabhāvato”ti etasmim vicāre hetu-ādi-atikkantapaccayāpekkhā **etesam** rūpādīnam **apubbatā natthi**, atha kho ārammaṇa-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapaccayāpekkhā. Na hi rūpādīni hetusahajātādhipati-ādivasena paccayā hontīti. **Tassāti** rūpajīvitindriyassa **purejātapaccayabhāvato apubbatā**, tasmā taṃ ekūnavīsatividho paccayo hotīti vuttam hoti. **Sattadhā paccayabhāvo yojetabbo**, na hi oṇā purejātapaccayo na hotīti.

Atthoti vā hetu-ādidhammānam sabhāvo veditabbo. So hi attano paccayuppannehi araṇīyato upagantabbato, ñāṇena vā ñātabbato “attho”ti vuccati. **Ākāro**ti tasseva pavatti-ākāro, yena attano paccayuppannānam paccayabhāvam upagacchatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tam pana** vippayuttam. “Sattahākārehi”ti paṭhānassa kāraṇamāha “**ukkaṭṭhaparicchedo hī**”ti-ādinā.

Yam kammappaccayo -pa- daṭṭhabbam āsevanakammappaccayānam paccayuppannassa anantarattānātāya. Sahajātampi hi anantaramevāti. **Koci panetthāti** ettha etasmim pakatūpanissayasamudāye koci tadekadesabhūto kammabhāvo pakatūpanissayoti attho. **Tatthāti** “yadidaṃ ārammaṇapurejāte panettha indriyavippayuttapaccayatā na labbhatī”ti vuttam, tasmim, tasmim vā ārammaṇapurejātaggaṇe. **Vatthussa vippayuttapaccayatā labbhatīti na vattabbā**. Na hi ārammaṇabhūtam vatthu vippayuttapaccayo hoti, atha kho nissayabhūtamevāti. **Ito uttarīti** ettha “**ito**”ti idaṃ paccāmasanam purejātam vā sandhāya ārammaṇapurejātam vā. Tattha paṭhamanayam apekkhitvā

vuttaṃ “**purejātato paratopi**”ti. Tena kammā dipaccayesupi vakkhamānesu labbhamānālabbhāmānaṃ veditabbanti vuttaṃ hoti. Dutiyāṃ pana nayāṃ anapekkhitvā aṭṭhakathāyaṃ āgatavasena vuttaṃ “**ito vā indriyavippayuttato**”ti, attanā vuttanayena pana “**nissayindriyavippayuttato vā**”ti. Tattha vattabbaṃ sayamevāha “**ārammaṇādhipatī**”ti-ādi. **Kammādisu labbhamānālabbhāmānaṃ na vakkhati** “ito uttari”ti-ādinā pageva atidesassa katattā, tasmā purimoyeva purejātatoṇi vutta-atthoyeva adhappeto.

“Maggapaccayataṃ avijahantovā”ti iminā ca maggapaccayo vuttoti “maggavajjānaṃ navannaṃ”ti vuttaṃ **pacchimapāṭhe, purimapāṭhe** pana “maggapaccayataṃ avijahantovā”ti vuttattā eva maggapaccayena saddhim saha-jātādipaccayā gahetabbāti “dasannaṃ”ti vuttaṃ. Tattha pacchimapāṭhe “ekādasahākārehi”ti vattabbaṃ, purimapāṭhe “dvādasahi”ti.

Samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena cāti vijjamānampi visesamanāmasitvā kevalaṃ samanantaraniruddhatāya ārammaṇabhāvena, na ca samanantaraniruddhatā-ārammaṇabhāvasāmaññenāti attho. “Iminā upāyenā”ti paccayasabhāgatādassanena paccayavisabhāgatādassanena ca vuttaṃ padadvayaṃ ekajjhaṃ katvā paduddhāro katoti dassento “**hetu-ādināṃ saha-jātānaṃ -pa- yojetabbā**”ti āha. Hetu-ārammaṇādināṃ saha-jātāsaha-jātābhāvena aññamaññavisabhāgatāti yojanā. **Evamādināti ādi-**saddena purejātānaṃ cakkhādināṃ rūpādīnaṃca purejātābhāvena sabhāgatā, pavattiyāṃ vatthukhandhādināṃ purejātapacchājātānaṃ purejātapacchājātābhāvena visabhāgatāti evamādinampi saṅgaho daṭṭhabbo. Hetunahetu-ādibhāvatopi cettha yugaḷakato viññātabbo vinicchayo. Hetupaccayo hi hetubhāvena paccayo, itare tadanñabhāvena. Evamita-resupi yathārahaṃ yugaḷakato veditabbo.

Ubhayappadhānatāti jananopatthambhanappadhānatā. **Ṭhānanti** padassa atthavacanāṃ **kāraṇabhāvoti** vināpi bhāvapaccayaṃ bhāvapaccayassa attho nāyatīti. **Upanissayaṃ bhindantenāti** anantarūpanissayapakatūpanissayavibhāgena vibhajentena. **Tayopi upanissayā vattabbā** upanissayavibhāgabhāvato. **Upanissayaggahaṇameva kātābbaṃ** sāmāññarūpena. **Tatthāti** evamavaṭṭhite

anantarūpanissayapakatūpanissayoti **bhindanaṃ** vibhāgakaraṇaṃ yadi **pakatūpanissayassa rūpānaṃ paccayattābhāvadassanattamaṃ**, nanu ārammaṇūpanissaya-anantarūpanissayāpi rūpānaṃ paccayā na hontiyevāti? Saccaṃ na honti, te pana dassitanayāti tadekadesena itarampi dassitameva hotīti imamatthaṃ dassento “**ārammaṇaṃ -pa- daṭṭhabban**”ti āha. **Tamsamānagatikattāti** tehi anantarādihi samānagatikattā arūpānaṃyeva paccayabhāvato. **Tanti** purejātapaccayaṃ. **Tatthāti** anantarādīsu paṭhitvā.

Paccayaniddesapakiṇṇakanicchayakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 1. Paccayānulomavaṇṇanā

Ekekaṃ tikaṃ dukañcāti kusalattikādīsu bāvisatiyā tikesu hetudukādīsu sataṃ dukesu ekekaṃ tikaṃ dukañca. **Na tikadukanti** tulyayogīnaṃ na tikadukanti attho. Tikavisiṭṭhaṃ pana dukam, dukavisiṭṭhañca tikaṃ, tikavisiṭṭhatikadukavisiṭṭhadukesu viya nissāya upari desanā pavattā evāti.

Ye kusalādidhamme paṭiccāti vuttā “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā”ti-ādīsu, **te** kusalādidhammā **paṭiccatthaṃ pharantā** hetu-ādipaccayaṭṭhaṃ sādhentā kusalādidipaccayā cevāti attho. **Tenevāhāti** yasmā paccayadhammānaṃ paccayuppannesu paṭiccatthapharaṇaṃ ubhayesaṃ tesam sahabhāve sati, nāññathā. Teneva kāraṇenāha “**te ca kho sahajātāvā**”ti. **Teti** hetu-ādipaccayā. Tesu hi hetusahajāta-aññamaññanissayādayo sahajātā, anantarasamanantarādayo asahajātā paccayā hontīti. Etehi dvīhi vārehi itaretaratthabodhanavasena pavattāya desanāya kiṃ sādhitam hotīti āha “**evañca niruttikosallaṃ janitaṃ hoti**”ti.

Te te pañhe uddharitvāti “siyā kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo”ti-ādayo ye ye pañhā vissajjanaṃ labhanti, te te pañhe uddharitvā. **Pamādalekhā esāti** idaṃ “kusalo hetu hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ”ti likhitaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭिकासahajātavāresu sahajātapaccayo, paccayanissayavāresu nissayapaccayo,

saṃsaṭṭhasampayuttavāresu sampayuttapaccayo ekantikoti katvā vuttoti āha “**purimavāresu -pa- niyametvā**”ti. **Tatthāti** tesu purimavāresu chasu.

Naviññāyanti sarūpato anuddhaṭattā. **Evamādīhi** pañhehi.

Hetā dipaccayapaccayuppannesūti hetu-ādīsu paccayadhammesu sampayuttakkhandhādibhedesu tesam paccayuppannesu. Niddhāraṇe cetam bhummaṃ. **Hetā dipaccayānaṃ nicchayābhāvatoti** “ime nāma te hetu-ādayo paccayadhammā”ti nicchayābhāvato sarūpato aniddhāritattā. Yathā hi nāma nānājaṭājaṭitaṃ gumbantaragatañca taṃsadiṣaṃ sarūpato adissamānaṃ idarṃ tanti na vinicchiniyati, evaṃ ñātuṃ icchitopi attho sarūpato aniddhārito nijjaṭo nigumbo ca nāma na hoti nicchayābhāvato, sarūpato pana tasmim niddhārite tabbisayassa nicchayassa vasena puggalassa asambuddhabhāvāppattiya¹ so pañho nijjaṭo nigumbo ca nāma hotīti āha “**nicchayābhāvato te pañhā nijjaṭā nigumbā ca katvā na vibhattā**”ti, “**na koci pucchāsaṅgahito -pa- vibhattā**”ti ca. **Tanti** pañhāvissajjanaṃ **sandhāya nijjaṭatā na vuttā**, atha kho nicchayuppādananti adhippāyo.

Thapanam nāma idha vineyyasantāne paṭiṭṭhapanam, taṃ pana tassa atthassa dīpanam jotananti āha “**pakāsitattā**”ti. **Pakārehīti** hetu-ā dipaccayappakārehi, kusalā dipaccayapaccayuppannappakārehi vā.

25-34. Parikappanam vidahananti katvā āha “**parikappapucchāti vidhipucchā**”ti. **Siyāti** bhavyeyyāti attho. **Eso vidhi kiṃ atthīti** etena “siyā”ti vidhimhi kiriyāpadaṃ. Pucchā pana vākyatthasiddhā veditabbā. Tameva hi vākyatthasiddham puccham dassetuṃ aṭṭhakathāyampi “**kiṃ so kusalam dhammam paṭicca siyā**”ti vuttaṃ. **Sāmpucchanaṃ parikappapucchāti** tasmim pakkhe hi kiriyāya padeneva pucchā vibhāvīyatīti vuttaṃ hotīti. “Siyā kusalam dhammam paṭicca kusalo dhammo uppajjeyya hetupaccayā”ti ettha “kusalam dhammam paṭicca hetupaccayā”ti ubhayamidaṃ paccayavacanaṃ, “kusalo dhammo uppajjeyyā”ti paccayuppannavacanaṃ. Tesu paccayadhammassa paccayabhāve vibhāvite paccayuppannassa uppatti atthato vibhāvītāyeva hotīti paccayadhammova pucchitabbo. Tattha ca paccayadhammavisiṭṭho paṭiccattho vā pucchitabbo siyā paccayavisiṭṭho vāti duvidhā pucchitabbāyeva atthavikappā aṭṭhakathāyaṃ vuttā. Tesu paṭhamasmim

1. Asammulhabhāvāppattiya (Ka)

pucchā sadosāti dassento “**yo kusalo dhammo uppajjeyyā**”ti-ādimāha. Tattha **sabbapucchānaṃ pavattitoti** kusalamūlādīnaṃ sattasattapucchānaṃ pavattanato, **uppajjamānaṃ** kusalaṃ. **Tehi paccayehīti** pacchājātavipākapaccayehi **uppatti anuññātāti āpajjati**, na ca taṃ yuttanti adhippāyo. **Taṃtaṃpaccayāti** tato tato yonisomanasikārādipaccayato. **Bhavanamatthitā ettha na ca pucchitāti** “kiṃ siyā”ti vuttayojanāya dosamāha. **Evañca katvāti** uppattiyā eva pucchitattā.

Tatthāti “atha vā”ti-ādinā vutte atthantare. **Uppajjeyyāti uppattim anujānitvāti** “uppajjeyyā”ti ettha vuttaṃ kusalapaccayaṃ uppattim anujānitvā. **Tassāti** uppattiyā. **Bhavanapucchananti** hetupaccayā bhavanapucchānaṃ na yuttanti sambandho. Puna **tassāti** hetupaccayā uppattiyā. **Bhavanapucchananti** kevalaṃ bhavanapucchanam. **Tasmāti** yasmā vuttanayena ubhayatthāpi uppatti-anujānanamukhena bhavanapucchānaṃ ayuttaṃ, tasmā. Anujānanañca aṭṭhakathāyaṃ vutte atthavikappadvaye atthato āpannaṃ, taṃ ananujānanto āha “**ananujānitvāvā**”ti-ādi. **Sam̐pucchanamevāti** iminā sam̐pucchane “uppajjeyyā”ti idaṃ kiriyāpadanti dasseti. Yadi evaṃ “siyā”ti idaṃ kathanti āha “**siyāti -pa- pucchati**”ti. **Ayaṃ nayoti** “siyā”ti-ādinā anantaravutto atthanayo. **Na viññāyati** anāmatṭhavisessatā. **Dvepi pucchāti** sambavanapucchā tabbisesapucchā cāti duvidhāpi pucchā **ekāyeva pucchā** sam̐pucchanaabhāvato ekādhikaraṇabhāvato ca.

Gamanussukkavacananti gamanassa ussukkavacanaṃ. Gamanakiriyāya yathā attano kattā upari kattabbakiriyāya yogyarūpo hoti, evameva ṭhānaṃ gamanussukkanam tassa bodhanaṃ vacanaṃ. Evaṃbhūtā ca kiriyā yasmā atthato kiriyantarāpekkhā nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**gamanassa -pa- attho**”ti. Kathaṃ panetasmiṃ saha-jātapaccayapaṭṭhāne paṭicavāre paṭiccasaddassa pacchimakālakiriyāpekkhatāti codanaṃ manasi katvā āha “**yadipi**”ti-ādi. Tenetaṃ dasseti “asatipi paṭi-ayanuppajjanānaṃ kālabhede aññatra hetuphalesu dissamānaṃ purimacchimakālatarāṃ hetuphalatāsāmaññato idhāpi samāropetvā ruḥhīvasena purimacchimakālavohāro kato”ti. Tenāha “**gahaṇappavatti-ākāravasena -pa- datṭhabbo**”ti. Tattha **attapaṭilābho** uppādoti attho.

Gamananti “paṭiccā”ti ettha labbhamānaṃ ayanakiriyaṃ pariyāyantarenāha. Sā panatthato pavatti, pavatti ca dhammānaṃ yathāpaccayaṃ uppattiyeva. Sabhāvadhammānañhi uppattiyaṃ loke sabbo kiriyākāraṇakavohāro, tasmā “paṭiccā”ti ettha labbhamānaṃ yaṃ paṭi-ayanāṃ paṭigamaṇaṃ atthato paṭi-uppajjamānaṃ, tañca gacchantādi-apekkhāya hotīti āha “**gacchantassa paṭigamaṇaṃ, uppajjantassa paṭi-uppajjanaṃ**”ti. Tayidaṃ gamanapaṭigamaṇaṃ, uppajjanapaṭi-uppajjanaṃ samānakiriyaṃ. Kathaṃ? Yasmā **paṭikaraṇaṃ paṭisaddattho**. Tasmāti yasmā saha-jātapaccayabhūtaṃ uppajjantassa paṭi-uppajjanaṃ “paṭicca uppajjati”ti ettha attho, tasmā. **Tadāyattuppattiyāti** sahayoge karaṇavacanaṃ, karaṇatthe, hetutthe vā, tasmim̐ uppajjamāne kusaladhamme āyattāya paṭibaddhāya uppattiyā saheva paṭigantvāti attho. Tena paṭi-ayanattalābhānaṃ samānakālataraṃ dasseti. Tenevāha “**sahajātapaccayaṃ katvāti vuttaṃ hoti**”ti-ādi. Nanu ca samānakālakiriyaṃ idiso saddappayogo natthi, purimakālakiriyaṃ eva ca atthīti? Nāyamekanto samānakālakiriyaṃ pi kehici icchitattā. Tathā hi—

“Nihantvā timiraṃ loke, udito sataraṃsami.

Lokekacakkhubhūtoya-matthameti divākaro.

Sirīvilāsarūpena, sabbasobhāvibhāvinā.

Obhāsetvādito buddho, sarataṃsi yathā paro”ti—

ca payogā dissanti.

35-38. **Tāsūti** dukamūlakanaye hetārammaṇaduke ekūnapaññāsapucchā, tāsū. **Hetārammaṇaduketi** “hetupaccayā ārammaṇapaccayā”ti evaṃ hetupaccaya-ārammaṇapaccayānaṃ vasena āgate paccayaduke. **Dvinnam̐ pucchānaṃ dassitattāti** yasmim̐ vācanāmagge kusalapadamūlā kusalapadāvasānā, kusalādipadattayamūlā kusalādipadattayāvasānā ca ekūnapaññāsaṃ pucchānaṃ ādipariyosānabhūtā dve eva pucchā dassitā, taṃ sandhāya vuttaṃ. **Etthāti** etasmim̐ paṇṇattivāre **pucchānaṃ vutto** na paccayānanti attho. Pucchāya hi vasena hetupaccaye hetupaccayasāṅkhātaraṃ ekamūlaṃ etassāti ekamūlako, nayasaddāpekkhāya cāyaṃ pulliṅganiddeso. Evaṃ ārammaṇapaccayamūlakādīsu. Tathā

hetu-ārammaṇapaccayasāṅkhātāni dve mūlāni etassāti dvimūlakoti-ādinā
yojetabbā. Paccayānaṃ pana vuccamāne paṭhamanayassa ekamūlakatā na
siyā. Na hi tattha paccayantaraṃ atthi, yaṃ mūlabhāvena vattabbaṃ siyā.
Tenāha “**paccayānaṃ pana vasenā**”ti-ādi. **Hetārammaṇadukādīnanti** avayave
sānivacanaṃ, adhipati-ādīnanti sambandho. **Tato paraṃ mūlassa abhāvato**
sabbamūlakaṃ anavasesānaṃ paccayānaṃ mūlabhāvena gahitattā. Na hi
mūlavantabhāvena gahitā paccayā mūlabhāvena gayhanti. **Paccayagamanāṃ**
pālīgamananti viññāyati abhidheyānurūpaṃ līṅgavacanānīti katvā. **Idhāti**
anulome. **Ca-saddo** upacayattho. So tevīsati mūlassa sabbamūlabhāvaṃ
upacayena vuccamānaṃ joteti.

39-40. **Evam satīti** “ārammaṇapaccayā hetupaccayā”ti ārabhitvā
“ārammaṇapaccayā avigatapaccayā, ārammaṇapaccayā hetupaccayā”ti evaṃ
vācanāmagge sati. Cakkabandhanavasena pālīgati āpajjatu, ko dosoti kadāci
vadeyyāti āha “**heṭṭhimasodhanavasena ca idha abhidhamme pālī gatā**”ti.
Tathā hi khandhavibhaṅgādīsopi pālī heṭṭhimasodhanavasena pavattā.
Gaṇanacārena tamatthaṃ sādhetuṃ “**evañca katvā**”ti-ādi vuttaṃ.
Ārammaṇādīsūti ārammaṇamūlakādīsū nāyesu. **Tasmiṃ tasmini** tasmiṃ
tasmiṃ ārammaṇādīpaccaye. **Suddhikatoti** suddhikanayato. **Tasmāti**
ārammaṇamūlakādīsū suddhikanayassa alabbhamānattā. **Ekamūlakanayo**
datṭhabbo ārammaṇamūlaketi adhippāyo. “**Ārammaṇapaccayā -pa-**
avigatapaccayāti vā”ti-ādi tādisaṃ vācanāmaggaṃ sandhāya vuttaṃ. Yattha
“ārammaṇapaccayā hetupaccayā, ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā,
ārammaṇapaccayā -pa- avigatapaccayā”ti evaṃ ārammaṇamūlake
anantarapaccayamūlabhūtā ārammaṇapaccayapariyosānameva ekamūlakaṃ
dassetvā upari avasiṭṭha-ekamūlakato paṭṭhāya yāva sabbamūlake
vigatapaccayā, tāva saṃkhipitvā avigatapaccayova dassito. Tenāha
“**ekamūlakesū**”ti-ādi. Ito paresupi edisesu ṭhānesu eseva nayo. **Mūlameva**
dassetvāti adhipatimūlake ekamūlakassa ādimeva dassetvā. **Na**
suddhikadassananti na suddhikanayadassanaṃ. “Suddhikanayo hi¹
visesābhāvato ārammaṇamūlakādīsū na labbhatī”ti hi vuttaṃ. **Nāpi**

1. So ca (Mūlaṭṭikāyaṃ)

sabbamūlake katipayapaccayadassanaṃ upari sabbamūlake ekamūlakassa āgatattā.

41. **Ekasmiñcāti** avigatamūlakādike ca naye. **Saṅkhepantaragatoti** saṅkhepassa saṅkhipitassa abbhantaragato, saṅkhipitabboti attho. **Majjhimānaṃ dassananti** majjhimānaṃ nayato dassanaṃ, aññathā saṅkhepo eva na siyā. **Gatidassananti** antadassanaṃ akatvā pāḷigatiyā dassanaṃ, tañca ādito paṭṭhāya katipayadassanameva. **Tena** vigatapaccayuddhāraṇena **osānacatukkaṃ dasseti** avigatamūlake vigatapaccayassa osānabhāvato. **Sabbamūlakassa avasānena** “vigatapaccayā”ti padena.

Yathā hetu-ādīnaṃ paccayānaṃ uddesānupubbiyā dukatikādiyojanā katā, evaṃ tattha ārammaṇādipaccaye laṅghitvāpi sakkā yojanaṃ kātum, tathā kasmā na katā? Yadi pi anavasesato paccayānaṃ mūlabhāvena gahitattā kesañci kehici yojane atthaviseso natthi, ārammaṇamūlakādīsu pana ārammaṇādhipatidukādīnaṃ hetumūlake ca hetu-adhipati-anantaratikādīnaṃ taṃtaṃnavasiṭṭhapaccayehi yojanāya attheva viseso, evaṃ santepi yasmā uppaṭipāṭiyā yojanā na sukhaggahaṇā, sakkā ca ñāṇuttarena puggalena yathādassitena nayena yojitunti uppaṭipāṭiyā paccaye aggahetvā paṭipāṭiyāva te yojetvā dassitāti imamattamāha “**ettha cā**”ti-ādīnā.

Tañcā gamaṇaṃ yuttanti yaṃ sabbehi tikehi ekekassa dukassa yojanāvasena pāḷigamaṇaṃ, taṃ yuttaṃ tikesu dukānaṃ pakkhepabhāvato. **Tatthāti** dukesu. **Ekekasminti** ekekasmim dukatike. **Nayāti** anulomanayādayo vāre vāre cattāro nayā, **pucchā** pana sattavīsati. Yadi evaṃ kasmā hetudukena samānāti? Taṃ tikapadesu paccekam hetudukassa labbhamānassa hetudukabhāvasāmaññato vuttaṃ.

Vuttanayenāti “na hī”ti-ādīnā dukatike vuttanayena. Tattha hi na dukassa yojanā atthi, atha kho dukānaṃ ekekena padena tikassa yojanā. Tenāha “**ekeko tiko dukasatena yojito**”ti. **Ekekasminti** tikaduke.

Tikādayo cha nayāti “tikañca paṭṭhānavaran”ti-ādinā gāthāyaṃ vuttā tikapaṭṭhānādayo cha nayā. **Sattavidhampīti** vārabhedena sattadhā bhinditvā vuttampi. **Anulomanti** paccayānulomaṃ anulomabhāvasāmaññena **saha gahetvā**. Tathā **catubbidhampi tikapaṭṭhānaṃ** tikapaṭṭhānatāsāmaññena, **dukapaṭṭhānādīni** ca cattāri cattāri taṃsāmaññena **saha gahetvā**. **Imamatthaṃ gahetvā** “tikañca paṭṭhānavaran”ti gāthāya adhippāyavibhāvanavasena **“anulomamhi”**ti-ādinā vuttaṃ imamatthaṃ gahetvā. **Sattappabhedeti** paṭiccavārādivasena sattappabhedo. **Chapi ete** tikādibhedena catucatupabhedā dhammānulomādivasena cha uddharitabbāti idaṃ dassetīti yojanā. Ayañhettha saṅkhepattho—
dhammānulomādivibhāgabhinnaṃ tikādibhāvasāmaññena ekajjhaṃ katvā vuttā tikapaṭṭhānādisaṅkhātā tikādayo cha dhammanayā paṭiccavārādivasena vibhajyamānā tattha tattha niddhāriyamāne anulomatāsāmaññena anulomanti ekato gahite paccayānulome suṭṭhu ativiya gambhīrāti. Aṭṭhakathāyaṃ pana “idha pana ayaṃ gāthā tasmīṃ dhammānulome paccayānulomaṃ sandhāya vuttā”ti dhammānulomo paccayānulomassa viśesanabhāvena niyametvā vutto. Esa nayo paccanīyagāthādīsupi. tikapaṭṭhānassa dukapaṭṭhānassa ca pubbe attho vuttoti āha **“dukatikapṭṭhānādīsū”**ti. **Tikehi paṭṭhānanti** tikehi nānappakārato paccayavibhāvanam, tikehi vā nāṇassa pavattanaṭṭhānam. Dukasambandhi tikapaṭṭhānam, dukavisiṭṭhānam vā tikānam paṭṭhānam dukatikapaṭṭhānanti imamatthaṃ dassento **“dukānan”**ti-ādimāha. **Dukādivisesitassāti** dukādīpadavisesitassa **dukādibhāvo daṭṭhabbo** “hetum kusasaṃ dhammaṃ paṭicca, na hetum kusalaṃ dhammaṃ paṭicca”ti-ādivacanato.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 2. Paccayapaccanīyavaṇṇanā

42-44. **Yāvāti** pālīpadassa atthavacanam **yatthakoti** āha **“pabhedo”**ti. **Atthi** tevīsati-mūlakassāti attho. **Tāva tattakam** pabhedam. **Tatthāti** anulome āgatanti attho. **Nayadassanavasena**

dassitaṃ, kinti? **Ekekassa padassa vitthāraṃdasseti. Avasesassa paccayassa mūlavantabhāvena gahitassa.**

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāra 3. Anulomapaccanīyavaṇṇanā

45-48. Puna **tatthā**ti anulome. **Paccayapadānī**ti paccayā eva padāni paccayapadāni. **Idhā**ti anulomapaccanīye. **Suddhikapaccayānanti** paccayantarena avomissānaṃ paccayānaṃ, anulomapaccanīyadesanaṃ vakkhamānaṃ sandhāyāti attho.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pucchāvāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Kusalattika 1. Paṭiccavāravaṇṇanā

1. Paccayānuloma 1. Vibhaṅgavāravaṇṇanā

53. Tikapadānaṃ tikantarapadehi visadisatā pākaṭāyevāti vuttam “**tikapadanānattamattena vinā**”ti. **Mūlāvasānavasena**ti “ekamūlekāvasānaṃ navā”ti-ādinā vuttamūlāvasānavasena. “Na tāyeva vedanāttikādīsū”ti ettha yā sadisatā paṭikkhittā, taṃ dassetuṃ “**sadisataṃ sandhāya ‘na tāyevā’ti vuttan**”ti āha. **Yā**ti yā pucchā. **Sabbapucchāsamāharaṇanti** sabbāsaṃ ekūnapaññāsāya pucchānaṃ samuccayanaṃ anavasesetvā kathanāṃ. **Idha** imasmiṃ paṭiccavāruddese **kattabbaṃ**. Ādito hi anavasesato vutte pacchā yathārahaṃ tadekadesavacanaṃ yuttam. **Na hi tattha ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṃ labhantī**ti tattha tasmiṃ dhammānulomapaccanīye pītittike ekūnapaññāsa pucchā vissajjanaṃ na hi labhanti, aṭṭhavise pana labhantīti attho.

Tena sahajātapaccayabhūtenāti tena vedanādibhedena ekena dhammena sahajātapaccayo hontena, sahajātapaccayataṃ vā pattena

pāpuṇantenāti attho. **Anuññātaṃ viya hotīti** yadipi aṭṭhakathāyaṃ “yāva nirodhagamanā”ti-ādivacanehi **khaṇattayasamaṅgī** uppajjatīti **anuññātaṃ viya hoti, uppādakkhaṇasamaṅgiyeva pana uppajjatīti vutto** paṭiccavārādīnaṃ channaṃ vārānaṃ uppādameva gahetvā pavattattā. Tathā hi tesu pacchājātapaccayo anulomato na tiṭṭhati.

Idha kusalavacanena gahite khandhe sandhāya vuttanti imasmim paṭiccavāre “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati”ti kusalasaddena gahite khandhe sandhāya vuttaṃ catūsupi kusalakhandhesu ekato uppajjamānesu sāmāññato vuttesu saha-jātādisādhāraṇapaccayavasena avisesato sabbe sabbesaṃ paccayāti ayameva imassa paccayo, imasseva ayaṃ paccayoti ca niyametvā vuttuṃ na sakkā. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “ekasseva dvinnāmyeva vā”ti-ādi. “Sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca”ti-ādīsu pana visesanabhāvena vedanādīnaṃ visuṃ gahitattā “ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā”ti-ādi vuttaṃ sakkā. Tena vuttaṃ “**vedanāttikādīsu panā**”ti-ādi. **Tathāti** iminā “ekekassapi dukādibhedānañcā”ti imaṃ anukaḍḍhati.

Etasminti “vipākābyākataṃ kiriyābyākatan”ti evaṃ vipākakiriyābyākataggahaṇe. “**Sabbasmim na gahetabban**”ti vuttaṃ, kattha pana gahetabbanti āha “**cittasamuṭṭhānañca rūpanti etthevā**”ti. Evaṃ paṭhame vākye atibyāpitaṃ pariharitvā dutiye abyāpitaṃ pariharituṃ “**na kevalan**”ti-ādi vuttaṃ. **Etthāti** “vipākābyākataṃ kiriyābyākatan”ti ettha **na gahetabban** tassapi āruppe uppajjamānassa rūpena vinā uppattito. Ettha ca yathā hetupaccayaggahaṇeneva ahetukaṃ nivattitaṃ, evaṃ cittasamuṭṭhānañca rūpanti rūpaggaṇeneva āruppe vipākopi tattha uppajjamānena cittuppādena saddhiṃ na gahito. Taṃ panetaṃ atthasiddhameva akatvā sarūpato pākaṭataraṃ katvā dassetuṃ aṭṭhakathāyaṃ “**vipākābyākatan**”ti-ādi vuttaṃ. Paṭisandhipacchimacittāni panettha satipi rūpassa anuppādane vavatthānābhāvato na gahitānīti daṭṭhabbān.

Paccayabhūtassāti khandhānaṃ paccayabhūtassa vatthussa **aggahitatāpattim nivāretuṃ**, kathaṃ? **Paccayuppannabhāvena**, kattha? “**Kaṭattā ca rūpan**”ti etasmim sāmāññavacane “**khandhe paṭicca vatthū**”ti **vuttaṃ**, evañhissa pacayuppannatā

dassitā hotīti. **Aññaamaññāpekkhaṃ vacanadvayanti** “khandhe paṭicca vatthu, vatthum paṭicca khandhā”ti padadvayaṃ sandhāya vuttaṃ. **Sāmaññaena gahitanti** “kaṭattā ca rūpaṃ”ti iminā sāmaññavacanena, kaṭattārūpasāmaññaena vā gahitaṃ.

Upādārūpaggaḥaṇena vinā “upādārūpaṃ”ti aggahetvā kevalaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ “kaṭattārūpaṃ” icceva gahetvāti attho. **Etasmiṃ pana dassaneti** “mahābhūtepi paṭicca uppattidassanatthan”ti vutte etasmiṃ atthadassane. **Khandhapaccayasahitanti** paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpaṃ, pavattiyaṃ cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ vadati. **Asahitanti** pana pavattiyaṃ kaṭattārūpaṃ āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānaṃ anindriyabaddhaṃ asaññabhavaśaṅgahitañca rūpaṃ. **Paṭisandhiyampīti pi-saddena** pavattiyampi kaṭattārūpaṃ aññañca tattha uppajjanakaṃ upādārūpanti attho daṭṭhabbo. Kathaṃ panettha bhūte paṭicca uppajjamānassa rūpassa hetupaccayā uppajjati? “Khandhe paṭicca hetupaccayā uppajjamānaṃ rūpaṃ bhūtepi paṭicca uppajjati”ti evaṃ padametaṃ, bhūtānaṃ vā hetupaccayato nibbattatā evaṃ vuttaṃ. Kāraṇakāraṇampi hi kāraṇantveva vuccati yathā “corehi gāmo daḍḍho”ti.

Bhūte paṭicca upādārūpanti paduddhāro kato, “mahābhūte paṭicca upādārūpaṃ”ti pana pāṭhoti aṭṭhakathāyañca tameva vuttaṃ. Ayaṃ hetthattho—“mahābhūte paṭicca upādārūpaṃ”ti imasmiṃ pāṭhe vuttanayena upādārūpampi kusale khandhe mahābhūte ca paṭicca uppajjati. Ko pana so nayoti taṃ dassetuṃ **“mahābhūte -pa- sandhāyāhā”**ti vuttaṃ. Tattha **atthato ayaṃ nayo vuttoti** “mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ”ti iminā abyākate khandhe mahābhūte ca paṭicca upādārūpānaṃ uppattivacanena kusale khandhe mahābhūte ca paṭicca upādārūpānaṃ uppatti atthato vutto hotīti attho.

54. **Rūpena vinā paccayuppannaṃ na labbhatīti** etena yā pucchā arūpamissakāvasānā, tāpi idha na gayhanti, pageva rūpāvasānāti dasseti.

57. **Tāya samānalakkhaṇāti** pañcakkhandhapaṭisandhitāya gabbhaseyyakapaṭisandhiyā samānalakkhaṇā. **Paripuṇṇadhammānanti** pariyaṭṭivibhāgānaṃ pañcakkhandhadhammānaṃ. **Etthāti** etasmiṃ sahaṇātapaccayaniddese.

Cittakammasamuṭṭhānarūpaṇi cittasamuṭṭhānarūpaṇi kammasamuṭṭhānarūpaṇi. **Puna āhārasamuṭṭhānanti** ettha punagahaṇaṃ utusamuṭṭhānāpekkhaṃ. Na hi taṃ pubbe bāhiraggahaṇena aggahitaṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ pana aggahitameva, utusamuṭṭhānassa kasmā punagahaṇanti āha “**etehi**”ti-ādi. **Tatthāti** asaṇṇasattesu. **Tassāti** utusamuṭṭhānassa. **Ādimhīti** bāhira-āhārasamuṭṭhāna-utusamuṭṭhāna-asaṇṇasattavasena āgatavārehi paṭhamavāre. **Avisesavacananti** bāhirādivisesaṃ akatvā vuttavacanaṃ, arūpampi paccayaṃ labhantaṃ atthaṃ hetādiḥ paccaye labhantaṃ saha saṅgaṇhitvāti yojanā. **Tassāti, tatthāti** ca padadvayena yathāvuttaṃpaṭhamavārameva paccāmasati. **Taṃsamānagatikanti** cittasamuṭṭhānagatikaṃ. **Idhāpīti** imasmiṃ saha-jātapaccayaniddese. **Kammapaccayavibhaṅge viyāti** nānākkhaṇikakammapaccayaniddese viya. Tathā hi vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “taṃsamuṭṭhānanti iminā paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpampi saṅgaṇhātī”ti. Ayaṇca atthaviseso ettha ekaṃsena icchitabboti dassento “**na hi -pa- atthī**”ti āha.

Avisesetvāti “utusamuṭṭhāna”ti-ādinā visesaṃ akatvā. Upādārūpaṇi visesetvāva kasmā pana vuttānīti yojanā. **Hetupaccayādīsūti ādi-**saddena saha-jātapaccayādiṃ saṅgaṇhāti. **Sahāti** cittasamuṭṭhānarūpaṇi kaṭattārūpaṇi evaṃ ekato. **Visunti** cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṇi kaṭattārūpato visesetvā. **Tattha bāhiraggahaṇādīhi viyāti** yathā “bāhiraṃ ekaṃ mahābhūtaṃ”ti-ādīsu bāhira-āhārasamuṭṭhāna-utusamuṭṭhānaggahaṇehi mahābhūtāni visesitāni, evaṃ **ettha** “mahābhūte paṭiccā”ti etasmiṃ niddese **mahābhūtānaṃ kenaci** visesanena **avisesitattā** cittasamuṭṭhānarūpabhāvakaṭattārūpabhāvehi visesetvāva vuttānīti yojanā.

Idāni aññenapi kāraṇena tesaṃ visesitabbataṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **na koci paccayoti** idaṃ paṭṭhāne āgataniyāmena rūpaṇi upanissayapaccayaṃ na labhatīti katvā vuttaṃ. Tenāha “**hethādīsū**”ti. Tadvinābhāvato pana tassa cittakammānaṃ kāraṇabhāvo veditabbo, yato iddhicittanibbattāni kammapaccayāni cāti vuttāni. Nanu cittaṃ āhāra-utusamuṭṭhānānaṃ paccayo hotīti? Saccam hoti, so pana upatthambhakattena, na janakattenāti dassento āha “**āhāra -pa-**

janakan”ti. Kiṃ pana tesaṃ janakanti āha “**mahābhūtāneva -pa- janakānī**”ti. **Cittena kammunā ca vinā abhāve** yathākkamaṃ cittakammasamuṭṭhāna-upādārūpānanti attho. **Cittasamuṭṭhānarūpakaṭattārūpabhūtānevāti** cittakammasamuṭṭhānamahābhūtanibbattāneva mahābhūtānaṃ tesaṃ āsannakāraṇattā. **Aññānī**ti utu-āhārasamuṭṭhānāni upādārūpāni vadati. **Visesanaṃ kataṃ** “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti. **Samānajātikena rūpena** utunā āhārena cāti attho. **Pākaṭavisesanānevāti** idaṃ yehi mahābhūtehi tāni nibbattāni, tesaṃ “āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānaṃ”ti visesitattā vuttaṃ. **Na visesanaṃ arahanti** na visesitabbāni kāraṇavisesaneneva visesassa siddhattā, “mahābhūte paṭicca upādārūpan”tveva vattabbanti attho. **Etāni pana** cittajakammajarūpāni.

Savisesenāti yena visesena visesitā, taṃ dassento cittaṃ sandhāyāha “**sahajātādipaccayabhāvato**”ti, itaraṃ pana sandhāya “**mūlakāraṇabhāvato**”ti, kammūpanissayapaccayabhāvatoti attho. **Itarānī**ti āhāra-utusamuṭṭhānānipi upādārūpāni. **Mahābhūtavisesaneneva visesitānī**ti “āhārasamuṭṭhānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca utusamuṭṭhānaṃ ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca”ti mahābhūtavisesaneneva janakapaccayena āhārena utunā ca visesitāni. **Idhāti** “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti imasmim vacane. Ettha hi upādārūpānaṃ cittakammasamuṭṭhānatāvacaṇena taṃnissayānampi tabbhāvo pakāsitoti. **Aññataravisesanaṃ ubhayavisesanaṃ hoti** ubhayesaṃ avinibbhogena pavattanato.

58. **Pubbeti** hetupaccayādīsu. **Visuṃ paccayabhāvenāti** “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā kaṭattā ca rūpan”ti-ādinā vatthussa visuṃ paccayabhāvena. Ettha ca visuṃyeva paccayabhāvena dassitānīti na sakkā vattuṃ, “khandhe paṭicca vatthu, vatthuṃ paṭicca khandhā”ti paccayuppannabhāvo viya khandhānaṃ **ekatopi paccayabhāvo dassito**. Teneva hi tasmim atthe attano aruciṃ vibhāvento āha “**iminā adhippāyenāhā**”ti. Yo panattho attano ruccati, taṃ dassetuṃ “**khandhe paṭicca vatthūti idaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Khandhānaṃ** paccayabhūtānaṃ

paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanaṃ¹, **vatthussa** paccayabhūtaṃ
 paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanaṃ, na khandhānanti sambandho. **Idhevāti**
 imasmiṃ aññamaññapaccaye eva. **Hetupaccayādīsupi ayameva nayo**, tattha
 hi paṭiccaṭṭhapharaṇassa samānatā. **Dassitāya** paṭiccaṭṭhadvayapharaṇatāya.
Khandhavatthūnañca dassitāyevāti khandhavatthūnañca ekato
 paṭiccaṭṭhapharaṇatā dassitāyeva.

Evamāditi ādi-saddena “akusalaṃ dhammaṃ paṭiccā”ti evamādi
 saṅgayhati. Nanubhavitabbanti yojanā. **Hetupaccayādīhi viyāti**
 sadisūdharaṇanti taṃ dassento “**na hī**”ti-ādimāha. **Yaṃ “ekaṃ, tayo, dve**
ca khandhe paṭiccā”ti vuttaṃ paccayaḷātanti attho. Paccayaṭṭho hi
 paṭiccaṭṭho. Tenāha “**te hetupaccayabhūtā eva na hontī**”ti. Etena na
 paṭiccaṭṭhapharaṇakassa ekantiko hetu-ādi-paccayabhāvoti dasseti. Tenāha
 “**esa nayo ārammaṇapaccayādīsū**”ti. Na hi ārammaṇapaccayabhūto dhammo
 paṭiccaṭṭhaṃ pharati. Vuttañca “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo
 uppajjati ārammaṇapaccayā”ti.

Paccayantarenapi upakāra-katāmattampi gahetvā paṭiccavāre vārantare
 ca hetu-ādi-paccayā dassitāti upacayena yathāvuttaṃ vibhāvento
 “**paccayavāre cā**”ti-ādimāha. **Taṃpaccayāti** vatthupaccayā, yathārahaṃ
 paccayabhūtaṃ vatthum labhitvāti attho. **Teti** kusale khandhe paṭicca.
Tesanti mahābhūtānaṃ khandhānaṃ. **Paccayabhāvābhāvatoti** idaṃ
 khandhānaṃ hetusahajātādi-paccayabhāvassa mahābhūtesu diṭṭhattā vuttaṃ.
 Yadi evaṃ aññamaññapaccayāpi te tesaṃ bhaveyyunti parassa
 āsaṅkanirāsaṅkaṃ karonto “**aññamaññasaddo hī**”ti-ādimāha. **Nirapekkhoti**
 aññanirapekkho. Na hi hetudhammo dhammantarāpekkho hutvā
 hetupaccayo hoti, saddasīsenettha attho vutto. **Aññatarāpekkhoti** attanā
 saha-kārikāraṇabhūtaṃ, itaraṃ vā yaṃ kiñci aññataraṃ apekkhatīti
 aññatarāpekkho. **Yathāvuttetaretarāpekkhoti** arūpak-khandhādibhedam
 pāḷiyaṃ vuttappakāraṃ itaretaraṃ mithu paccayabhūtaṃ apekkhatīti
 itaretarāpekkho. **Paccayapaccayuppannā ca khandhā mahābhūtā idha**
yathāvuttā bhaveyyunti kasmā vuttaṃ. Na hi khandhā mahābhūtā
 aññamaññaṃ aññamaññapaccayabhāvena vuttā, atha khandhā ca mahābhūtā
 cāti visum visum gayheyyum, evaṃ sati “mahābhūtā khandhānaṃ na koci
 paccayo”ti na vattabbaṃ.

1. Paṭiccaṭṭhapharaṇatādassanatthaṃ (Mūlaṭikāyaṃ)

Yassa sayam paccayo, tato tena tannissitena vāti yassa dhammassa sayam attanā paccayo hoti, tato dhammato sayam uppajjamānam katham tena dhammena tannissitena vā aññamaññapaccayena evambhūtam tam dhammajātam aññamaññapaccayā uppajjatīti vattabbatam arahatīti vuttamevattham udāharaṇena vibhāveti “yathā”ti-ādinā. Tattha “**khandhe paṭicca khandhā**”ti idam “**tena aññamaññapaccayena uppajjamānan**”ti imassa udāharaṇam, **vatthum paccayā khandhā**”ti idam pana “**tannissitena aññamaññapaccayena uppajjamānan**”ti etassa. Tasmāti vuttameva attham kāraṇabhāvena paccāmasati. **Attano paccayassa paccayattābhāvatoti** attano paccayabhūtassa arūpakkhandhassa paccayabhāvābhāvato. Na hi mahābhūtā yato kandhato uppannā, tesam paccayā honti. **Tadapekkhattāti** itaretarapaccayabhāvāpekkhattā. **Khandhe paṭicca paccayā cāti** paṭiccavāre vuttaniyāmeneva khandhe paṭicca, paccayavāre vuttaniyāmena khandhe paccayā ca. **Na-aññamaññapaccayā ca vuttāti** aññamaññapaccayato aññasmā nissayapaccayādito mahābhūtānam uppatti vuttā cāti attho. **Vatthum paccayā uppajjamānāti** vatthum purejātapaccayam katvā uppajjamānā. **Tannissitena ca aññamaññapaccayenāti** tam vatthum nissitena khandhe aññamaññapaccayabhūtena uppajjanti, **tasmā** yathāvuttena kāraṇena **vatthum paccayā -pa- vuttā**, iminā pariyāyena pana ujukam pavattiyam vatthussa aññamaññapaccayabhāvoti-attho.

59. **Sā na gahitāti** yā “cakkhāyatanam nissāyā”ti-ādinā cakkhāyatanādīnam nissayapaccayatā vuttā, sā idha paṭiccavāre na vuttāti attho saha-jātatto paṭiccatthoti katvā. tenāha “**cakkhāyatanādīni -pa-adhippāyo**”ti. Yesam pana arūpakkhandhamahābhūtanāmarūpacittacetasikamahābhūtarūpidhammānam vasena chadhā nissayapaccayo icchito, tesam vasena idha vibhatto eva. Katham rūpivasena vibhattoti ce? “**Vatthum paṭicca khandhā**”ti hadayavatthuvaseṇa sarūpato dassito eva. Itaresampi vasena “abyākataṁ dhammaṁ paṭicca abyākato dhammo uppajjati nissayapaccayā”ti ettha dassito. Yathā hi “kusalam dhammaṁ paṭicca kusalo dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā”ti-ādīsu rūpāyatanādīnam asatipi paṭiccatṭhapharaṇe ārammaṇapaccayabhāvo dassito hoti, evamidhāpi cakkhāyatanādīnam nissayapaccayabhāvo dassito hoti. Tena vuttam “**nassaya -pa- na gahitāni**”ti.

60. **Dvīsu upanissayesūti** anantarapakatūpanissayesu. **Kusalāpi pana mahaggatāti pi-saddena** abyākate mahaggate ākaḍḍhati “kusalāpi mahaggatā ārammaṇūpanissayaṃ na labhanti, pageva abyākatā”ti. **Kadāci na labhanti**, yadā garuṃ katvā na pavattantīti attho.

61. **Aññattha** hetupaccayādīsu. **Paccayaṃ aniddisitvāti** paccayaṃ dhammaṃ sarūpato aniddisitvā. Na hi hetupaccayaniddesādīsu alobhādikusalādisarūpavisesato hetu-ādidhammā dassitā. **Kusalādīsūti** idaṃ alobhādivisesanaṃ. Tena yathā alobhādīsu ayameva paccayoti niyamo natthi, evaṃ tabbisesesu kusalādīsūti dasseti. **Idha pana** purejātapaccaye. **Vatthunavatthudhammesūti** niddhāraṇe bhummaṃ. **Purejātapaccayā uppajjamānānanti** iminā paṭisandhikkhaṇe, āruppe uppajjamāne ca khandhe nivatteti. Kasmā panettha vatthupurejātameva gahitaṃ, na ārammaṇapurejātanti codanaṃ manasi katvā āha “**ārammaṇapurejātampi hi vatthupurejāte avijjamāne na labbhati**”ti. **Tassāti** paṭisandhivipākassa. **Na uddhaṭoti** vuttamevatthaṃ pākaṭaṃ kātuṃ “**nevavipāka -pa- tīṇīti vuttan**”ti vuttaṃ. **Alābhatoti** yadi labbheyya, “cattārī”ti vattabbaṃ siyāti dasseti. **Tatthāti** vipākattike. **Tīṇīti** “vipākaṃ dhammaṃ paṭicca vipāko dhammo uppajjati purejātapaccayā, vipākadhammadhammaṃ, nevavipākanavipākadhammadhammaṃ paṭiccā”ti imāni tīṇi.

63. **Tadupādārūpānanti** te mahābhūte nissāya pavatta-upādārūpānaṃ. **Vadatīti** ekakkhaṇikanānākkhaṇikakammapaccayaṃ vadati avinibbhogavasena pavattamānānaṃ tesaṃ paccayena visesābhāvato. **Pavattiyaṃ kaṭattārūpānanti** visesanaṃ paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpānaṃ ekakkhaṇikassapi kammapaccayassa icchitattā. Teneva hi aṭṭhakathāyaṃ “tathā paṭisandhikkhaṇe mahābhūtānaṃ”ti duvidhopi kammapaccayo vutto.

64. **Yaṃ yaṃ paṭisandhiyaṃ labbhatīti** cakkhundriyādīsu yaṃ yaṃ indriyarūpaṃ paṭisandhiyaṃ labbhati, **tassa tassa vasena** indriyarūpaṇca vatthurūpaṇca “kaṭattārūpan”ti vuttaṃ.

69. **Kesañcīti** pañcavokāre paṭisandhikkhandhādīnaṃ. Tesañhi vatthu niyamato vippayuttapaccayo hoti. **Samānavippayuttapaccayāti** sadisavippayuttapaccayā. Kusalākusalā hi khandhā ekacce ca abyākatā

yassa vip̐payuttapaccayā honti, na sayam̐ tato vip̐payuttapaccayam̐ labhanti cittasamuṭṭhānānam̐ vip̐payuttapaccayābhāvato vatthunāva vip̐payuttapaccayena uppajjanato. Ekacce pana abyākatā yassa vip̐payuttapaccayā honti, sayampi tato vip̐payuttapaccayam̐ labhanti yathā paṭisandhikkhaṇe vatthukkhandhā. Tena vuttam̐ “**kesañci khandhā -pa-nānāvip̐payuttapaccayāpī**”ti. **Paccayam̐ paccayam̐ karotīti** paccayadhammam̐ vatthum̐ khandhe ca attano paccayabhūtam̐ karoti, yathāvuttam̐ paccayadhammam̐ paccayam̐ katvā pavattatīti attho. **Tam̐kiriyaḱaraṇatoti**¹ vip̐payuttapaccayakiccakaraṇato². **Paṭicca uppatti natthīti** paṭiccaṭṭhapharaṇam̐ natthi sahaḱātataṭṭho paṭiccaṭṭhoti katvā. “Paṭicca uppajjanti”ti ettakamevāha, kim̐ paṭicca? Khandheti pākaṭoyamatthoti. Tenāha “**kim̐ pana paṭiccā**”ti-ādi. Paccāsattiñāyena anantarassa vidhi paṭisedho vā hotīti gaṇheyyāti tam̐ nivāretum̐ vuttanti dassento “**anantarattā -pa- vuttam̐ hotī**”ti āha.

71-72. **Saṅkhipitvā dassitānam̐ vasenetam̐ vuttanti** saṅkhipitvā dassitānam̐ paccayānam̐ vasena etam̐ “ime tevīsati paccayā”ti-ādivacanam̐ vācanāmaggam̐ dassentehipi pāḱiyam̐ vuttanti aṭṭhakathāyam̐ vuttam̐. **Ekenapīti** kusalādīsu ca padesu ekenapi padena, tasmim̐ tasmim̐ vā paccayaniddese vākyasaṅkhātena ekenapi padena. **Tayo paccayāti** hetu-ārammaṇādhipatipaccayā. **Te cattāro pacchāḱātāñca vajjetvāti** ettha yathāvutte cattāro paccaye vitthāritattā “vajjetvā”ti vuttam̐, pacchāḱātam̐ pana sabbena sabbam̐ aggahitattā. Ettakā hi ekūnavīsati paccayā yathāvutte paccaye vajjetvā avasiṭṭhā. **Ye panāti** padakārake vadati. **Saṅkhipitvāti** padassa “pāḱiyam̐ vitthāritam̐ avitthāritañca sabbam̐ saṅgahetvā vuttan”ti attham̐ vadanti. “**Tevīsati paccayā**”ti **pāṭhena bhavitabbam̐** “sabbam̐ saṅgahetvā”ti vuttattā. Pacchāḱātapaccayoyeva hi vajjetabboti. Evam̐ vāvantare vattabbam̐ vatvā idāni pāḱiyā aviparītam̐ attham̐ dassetum̐ “**ādimhi panā**”ti-ādi vuttam̐.

Vibhaṅgavāraṇṇanā niṭṭhitā.

1. Mūlaṭikāyam̐ na dissati.

2. Vip̐payuttapaccayakaraṇato (Mūlaṭikāyam̐)

1. Paccayānuloma 2. Saṅkhyāvāra

73. **Yathā aññamaññapaccaye viseso vibhaṅge atthīti** idaṃ hetupaccayādivibhaṅgato visesabhāvasāmaññena vuttaṃ. Na hi yādiso aññamaññapaccayavibhaṅge viseso, tādiso purejātapaccayavibhaṅge. Tathā hi aññamaññapaccaye paṭisandhi labbhati, na purejātapaccaye.

“**Vipākābyākataṃ¹ ekaṃ khandhaṃ paṭicca**”ti-ādike vibhaṅgeti iminā yasmim paccaye vipākābyākataṃ uddhaṭaṃ, taṃ nidassanavasena dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti—yathā hetupaccayādisu “vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca”ti-ādinā vibhaṅge vipākābyākataṃ uddhaṭaṃ atthi, evaṃ vipākābyākatabhāvaṃ āsevanapaccaye visesaṃ dassetīti.

74. **Etasmim anulometi** imasmim paṭiccavāre paccayānulome. **Suddhikanayeti** paṭhame naye. **Dassitagaṇanatoti** “nava, tīṇi, ekaṃ”ti evaṃ saṅkhepato dassitagaṇanato. **tato paresu navesūti** tato paṭhamanayato paresu dutiyādinayesu. **Aññissāti** navādibhedato aññissā gaṇanāya. **Abahugaṇanena yuttassa** bahugaṇanassa paccayassa, **tena** abahugaṇanena. **Samānagaṇanatā cāti ca-saddo** byatireko. Tena paccanīyato anulome yo viseso vuccati, taṃ joteti. Tenāha “**anulomeyeva daṭṭhabbā**”ti. **Anulomeyevāti** avadhāraṇena nivattitaṃ dassetuṃ “**paccanīye -pa- vakkhatī**”ti vuttaṃ.

76-79. Te pana terasamūlakādike naye sāsevanasavipākesu dvīsu dvāvīsati-mūlakasu sāsevanameva gahetvā itaraṃ pajahanto āha “**pacchājātavipākānaṃ parihīnattā**”ti. **Virodhābhāve satīti** idaṃ “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca-akusalo dhammo uppajjeyyā”ti-ādīsu viya parikappavacanaṃ sandhāya vuttaṃ. Tenāha “**pucchāya dassitanayenā**”ti. **Tassa ca** tevīsati-mūlakassa. **Nāmaṃti** tevīsati-mūlakanti nāmaṃ. **Dvāvīsati -pa- vuttanti** etena dvāvīsati-mūlakova paramatthato labbhati, na tevīsati-mūlakoti dasseti.

1. Kiriya-byākataṃ (Mūlaṭṭikāyaṃ)

Aññāpadānīti hetu-adhipatipadādāni. **Suddhikanayoti** paṭhamanayo, yaṃ aṭṭhakathāyaṃ “ekamūlan”ti vuttaṃ. **Āramaṇamūlakādīsu na labbhatīti** dumūlakādīsu taṃ na yojīyati. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ sodhetvā eva hi abhidhammapāli pavattā, tasmā “ārammaṇe -pa- pañhā”ti vuttanti sambandho. **Tatthāti** “tīṇīyeva pañhā”ti pāṭhe. “Vattu adhippāyānuvidhāyī saddappayogo”ti katvā adhippāyaṃ vibhāvento āha “**tato uddham gaṇanaṃ nivāreti, na adho paṭikkhipatī**”ti. Gaṇanāya upanikkhittapaññattibhāvato heṭṭhāgaṇanaṃ amuñcitvāva uparigaṇanā sambhavatīti āha “**tīsu ekassa antogadhatāya ca ‘tīṇīyevā’ti vuttan**”ti. **Attano vacananti** “tatridaṃ lakkhaṇaṃ”ti-ādinā vuttaṃ attano vacanaṃ.

80-85. **Avigatā -pa- vuttepi** vipallāsayojanaṃ akatvāti adhippāyo. **Sā dassitā hotīti** sā vipallāsayojanaṃ akatvā dassiyamānā yadipi dassitā hoti, **na evaṃ āvikaraṇavasena dassitā hoti** tādissa liṅganassa abhāvato yathā vipallāsayanāyanti adhippāyo. Tenāha “**vipallāsa -pa- hotī**”ti. **Evameva adhippāyo yojetabboti** “Ye -pa- taṃ dassetun”ti ettha “yadipi avigatānantaran”ti-ādinā yathā adhippāyo yojito, evameva “tenetaṃ āvikarotī”ti etthāpi adhippāyo yojetabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yathā tattha “ūnataragaṇanehi samānagaṇanehi ca saddhiṃ saṃsandane ūnatarā samānā ca gaṇanā hotī”ti ayamatto nāpanavasena dassito, evamidhāpīti. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ “ārammaṇapaccayo yena yena bahutaragaṇanena vā samānagaṇanena vā paccayena saddhiṃ tikadukādibhedanā gacchati, sabbattha tīṇeva pañhavissajjanāni veditabbānī”ti. Na kevalamatthavisesāvikaraṇatthamevettha tathā yojanā katā, atha kho desanākkamoyeva soti dassetuṃ “**paccanīyādīsupi panā**”ti-ādimāha. Tattha **mūlapadanti** ārammaṇapaccayādikaṃ tasmīṃ tasmīṃ naye mūlabhūtaṃ padaṃ. **Tatthāti** paccanīyādīsu. **Etaṃ lakkhaṇanti** “tatridaṃ lakkhaṇaṃ”ti-ādinā vuttalakkaṇaṃ. **Tasmāti** yasmā pubbenāparaṃ pāli evameva pavattā, tasmā eva. Tena mūlapadaṃ ādimhiyeva ṭhapetvā desanā nāyāgatāti dasseti. Yadi-evaṃ liṅganena atthavisesāvikaraṇaṃ

kathanti āha “**na ca viññāte atthe vacanena liṅgena ca payojanaṃ atthī**”ti.

Paccayānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyavaṇṇanā

86-87. **Rūpasamuṭṭhāpakavaseneva veditabbanti** idaṃ aṭṭhakathāvacanaṃ anantaraṃ “cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ”ti pāḷiyaṃ āgatattā vuttaṃ, pañcaviññāṇaṃ pana ahetukapaṭisandhicittānaṃ vasena yojanā sambhavaṭṭi katvā vuttaṃ “**sabbasaṅgāhikavasena panetaṃ na na sakkā yojetun**”ti.

93. **Sahajātapurejātapaccayā**ti idaṃ paccayena paccayadhammopalakkhaṇanti dassetuṃ “**sahajāta ca hetu-ādayo -pa- attho daṭṭhabbo**”ti vatvā “**na hī**”ti-ādinā tamevatthaṃ samattheti.

94-97. **So paccayoti so paṭiccaṭṭhapharaṇako paccayo.**

99-102. **Cittasamuṭṭhānādayoti ādi-**saddena bāhira-rūpa-āhārasamuṭṭhānādayo rūpakotṭhāsā saṅgayhanti. **Tassā**ti maggapaccayaṃ labhantassa rūpassa. **Evameva panā**ti iminā yathā namaggapaccaye vuttaṃ, evameva na hetupaccayādīsu yaṃ hetupaccayaṃ labhati, tassa parihīnattāti imamatthaṃ upasaṃharati. Tenāha “**ekaccarūpassa paccayuppannatā daṭṭhabbā**”ti.

107-130. **Sabbatthā**ti pannarasamūlakādīsu sabbesu nāyesu. Kāmaṃ suddhikanayādīsu visadisavissajjanā, idhādhippetatthaṃ pana dassetuṃ “**etesū**”ti-ādi vuttaṃ. **Idhā**ti etesu nāhāramūlakādināyesu. **Gaṇanāyeva na sarūpadassananti** suddhikanāye viya gaṇanāya eva na sarūpadassanaṃ adhippetanti attho.

Paccayapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā

131-189. **Tiṇṇanti** hetu adhipati maggoti imesaṃ tiṇṇaṃ paccayānaṃ. **Sādhāraṇānanti** ye tesaṃ tiṇṇaṃ sādharmaṇā paccayā paccanīkato na labbhanti, yasmā tesaṃ saṅgaṇhanavasena vuttaṃ, tasmā. **Maggapaccayeti** maggapaccaye anulomato ṭhite. **Itarehīti** hetu-adhipatipaccayehi. **Sādhāraṇā sattevāti** maggapaccayavajje satteva. **Hetupaccayopi paccanīyato na labbhatīti** heturahitesu adhipatino abhāvā. **So panāti** hetupaccayo **asādhāraṇoti katvā na vutto** sādharmaṇaṃ alabbhamānānaṃ vuccamānattā. Na hi hetupaccayo maggapaccayassa sādharmaṇo. **Yehīti** yehi paccayehi. **Teti** anantarapaccayādayo. **Ekantikattāti** avinābhāvato. **Arūpaṭṭhānikāti** arūpapaccayā arūpadhammānaṃyeva paccayabhūtā anantarapaccayādayo. **Tenāti** “ekantikānaṃ arūpaṭṭhānikā”ti idhādhippetattā. **Tehīti** purejātāsevanapaccayehi. **Tesaṃ vassenāti** tesaṃ ūnataragaṇaṇānaṃ ekakādīnaṃ vasena. **Tassa tassāti** paccanīyato yojitassa tassa tassa dukādikassa bahugaṇanassa. **Gaṇanāti** ūnataragaṇanā. **Anulomato ṭhitassapīti pi-saddena** anulomato ṭhito vā hotu paccanīyato yojito vā, ūnataragaṇanāya samānanti dasseti. **Nayidaṃ lakkhaṇaṃ ekantikanti** iminā yathāvuttalakkaṇaṃ yebhuyyavasena vuttanti dasseti.

Paccayānulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāra paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā

190. **Sabbesupīti** pacchājātaṃ ṭhapetvā sabbesupi paccayesu. So hi anulomato alabbhamānabhāvena gahito “sabbesū”ti ettha saṅgaṇaṃ na labhati. Arūpāvacaravipākassa āruppe uppannalokuttaravipākassa ca purejātāsevanānaṃ alabbhanatoti **“kiñci nidassanavasena dassento”**ti āha.

Avasesānaṃ lābhamattanti avasesānaṃ ekaccānaṃ lābhaṃ. Tenāha **“na sabbesaṃ avasesānaṃ lābhan”**ti. **Pacchājāte pasaṅgo natthīti**

pacchājāto anulomato tiṭṭhatīti ayaṃ pasaṅgo eva natthi. **Purejā -pa-labbhatīti** iminā vippayutte paccanīyato ṭhite purejāto labbhatīti ayampi atthato āpanno hotīti taṃ niddhāretvā tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ dassetuṃ “**purejāto pana vippayutte paccanīyato ṭhite anulomato labbhatīti idampī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha “**avasesā sabbepīti atthe gayhamāne āpajjeyyā**”ti idaṃ tassā atthāpattiyā sabbhāvadassanamattarūpaṃ daṭṭhabbaṃ, attho pana tādiso na upalabbhatīti ayamettha adhippāyo. Tenāha “**yampi kecī**”ti-ādi.

Tattha **kecīti** padakāre sandhāyāha. Te hi “arūpadhātuyā cavitvā kāmādhātum upapajjantassa gatinimittaṃ ārammaṇapurejātaṃ hotīti nāpetum ‘navippayuttapaccayā purejāte’ti ayamattho niddhārito”ti vadanti, taṃ na yujjati āruppe rūpaṃ ārabba cittuppādassa asambhavato. Tathā heke asaṇṇābhavānantarassa viya āruppānantarassa kāmāvacarapaṭiṣandhiviññāṇassa purimānupaṭṭhitārammaṇaṃ icchanti. Tenevāha “**tampi tesāṃ rucimattamevā**”ti-ādi.

Yujjamānakapaccayuppannavasena vāti yasmiṃ yasmiṃ paccaye anulomato ṭhite yaṃ yaṃ paccayuppannaṃ bhavītuṃ yujjati, tassa tassa vasenāti attho. **Na vicāritaṃ** suviññeyyattāti adhippāyo. **Navāti** ārammaṇa-anantarasamanantarūpanissayapurejātāsevanasampayuttanatthivigatapaccayā . **Tampi** tesāṃ navannaṃ paccayānaṃ anulomato alabbhamānataṃ.

191-195. **Na aññamaññena ghaṭitassa mūlassāti** aññamaññapaccayena paccanīyato ṭhitena yojitassa sattamassa mūlassa vitthāritattā. **Sabbaṃ sadisanti** sabbapāligamaṇaṃ sadisaṃ.

Imasmiṃ -pa- veditabboti ettha **imasmiṃ etthāti** dve bhummaniddesā. Tesu paṭhamassa visayo paccanīyānulometi aṭṭhakathāyameva dassitoti adassitassa visayaṃ dassetuṃ “**etesū**”ti-ādi vuttaṃ. **Pi-saddenāti** “imesampī”ti ettha pi-saddena. **Kismiñci** paccaye. Kammapaccayaṃ labhantānīpi cakkhādīni vipākaviññāṇādīni ca indriyaṃ na labhantīti katvā “**yebhuyyenā**”ti vuttaṃ, katipayāṃ na labhatīti vuttaṃ hoti. **Maggapaccayanti**-ādīsupi eseva nayo. **Yathāvuttānīti** pañcavokārapavatti-asaṇṇābhavapariyāpannāni kaṭattārūpāneva vadati, na

cittasamuṭṭhānarūpānīti adhippāyo. **Ye rūpadhammānaṃ paccayā hontīti** ye hetu-adhipatisahajātādipaccayā rūpadhammānaṃ paccayā honti, ete yeva hetu-adhipati-ādike cha paccaye na labhanti. **Ete yevāti** vacanena aññe katipaye labhantīti siddham hotīti taṃ dassento **“pacchājātā -pa- labhati”**ti āha. Ayañca paccayalābho na janakavasena veditabboti dassetuṃ **“labbhamānā -pa- dassanan”**ti vuttaṃ. **Dhammavasenāti** paccayuppannadhammavasena. **Indriyanti** indriyapaccayaṃ. **Yadi evanti** kaṭattārūpaṃ yaṃ yaṃ na labhati, taṃ taṃ yadi vattabbaṃ, evaṃ sante rūpadhammesu bhūtarūpāniyeva aññamaññapaccayaṃ labhantīti āha **“upādārūpāni -pa- vattabban”**ti. **Taṃ pana** upādārūpānaṃ aññamaññapaccayālābhavacanāṃ. **Arūpindriyālābhanti** arūpīnaṃ indriyānaṃ vasena indriyapaccayālābhaṃ.

196-197. Bahugaṇanampi ūnataragaṇanena yojitaṃ ūnataragaṇanameva hotīti katvā vuttaṃ **“yadipi tikādīsu ‘hetuyā pañcā’ti idaṃ natthi”**ti. **Anuttānaṃ** duviññeyyatāya gambhīraṃ. Yathā ca bhūtarūpāni nārammaṇapaccayā aññamaññapaccayā uppajjanti, evaṃ paṭisandhikkhaṇe vatthurūpanti āha **“vatthupi pana labhati”**ti. Yathā heṭṭhā ekamūlakaṃ “dumūlakan”ti vuttaṃ, evaṃ idhāpi dumūlakaṃ **“timūlakan”**ti vadanti.

203-233. **Cetanāmattasaṅgāhake**ti cetanāmattaṃ yeva paccayuppannaṃ gahe tvā ṭhite pañhe. Tattha hi “nakammaṇapaccayā hetupaccayā”ti vattuṃ sakkā. **Evaṃ pakāre**ti idaṃ “tīṇīti-ādīsū”ti ettha ādi-saddassa atthavacananti dassento **“ādi-saddo hi pakāratthova hoti”**ti āha. **Rūpampi labbhati** cetanāmattameva asaṅgaṇhanato.

Paccayapaccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭiccavāraṇṇanā niṭṭhitā.

2. Sahajātavāraṇṇanā

234-242. **Sahajātapaccayakaraṇanti** sahajātaṃ paccayadhammaṃ paccayaṃ katvā pavatti. **Sahajātāyattabhāvagamaṇanti** sahajāte paccayadhamme

āyattabhāvassa gamanaṃ paccayuppannassa attanā
 sahajātapaccayāyattavuttitā. Ettha ca sahajātapaccayasāṅkhātāṃ sahajātāṃ
 karotīti sahajāto, tathāpavatto paccayuppannadhammo. Tattha pavattamāno
 sahajātasaddo yasmā tassa paccayuppannassa attano sahajātāṃ
 paccayadhammaṃ paccayaṃ katvā pavattiṃ tadāyattabhāvūpagamanañca
 vadatīti vuccati, tasmā vuttaṃ **“sahajātasaddena -pa- vuttan”**ti. **Tassa**
karaṇassa gamanassa vāti tassa yathāvuttassa sahajātapaccayakaraṇassa
 sahajātāyattabhāvūpagamanassa vā. “Kusalāṃ dhammaṃ sahajāto”ti imassa
 kusalaṃ dhammaṃ sahajātāṃ taṃsahabhāvitañca paccayaṃ katvāti
 ayamatthoti āha **“kusalādīnaṃ kammabhāvato”**ti.
 Sahajātapaccayasahabhāvīnaṃ paccayānaṃ saṅgaṇhatthaṃ hettha
 “sahajātāyattabhāvagamanaṃ vā”ti vuttaṃ.

Taṃkammabhāvatoti tesam

yathāvuttapaccayakaraṇatadāyattabhāvagamanaṃ kammabhāvato.
 Aṭṭhakathāyaṃ pana “kusalaṃ dhammaṃ sahajātoti kusalaṃ dhammaṃ
 paṭicca tena sahajāto hutvā”ti paṭiccasaddaṃ āharitvā attho vutto, taṃ
 “paṭiccattho sahajātattho”ti katvā vuttaṃ. Sahajātasaddayoge kusalaṃ
 dhammanti upayogavacanassa yutti na vuttā, “tena sahajāto hutvā”ti pana
 vuttattā karaṇatthe upayogavacananti dassitanti keci. Nissayavāre pana
 kusalaṃ dhammaṃ nissayatthena paccayaṃ katvāti vadantena idhāpi
 “kusalaṃ dhammaṃ sahajātattheva paccayaṃ katvā”ti ayamattho vuttōyeva
 hoti, paṭiccasaddāharaṇampi imamevatthaṃ nāpetīti daṭṭhabbaṃ.
 Upādārūpaṃ kiñci bhūtarūpassa anupālakaṃ upatthambhakañca hontampi
 sahajātalakkhaṇena na hoti, tasmā paṭiccatthaṃ na pharati āha **“paṭiccāti**
iminā vacanena dīpito paccayo na hoti”ti. Nidassanavasena vuttanti
 udāharaṇavasena vuttaṃ, na anavasesatoti attho. **Yathā vuttoti**
 paṭiccatthapharaṇavasena vutto. Yathā ca upādārūpaṃ bhūtarūpassa
 upādārūpassa ca paccayo na hoti, evaṃ ṭhapetvā cha vatthūni sesarūpāni
 arūpadhammānaṃ paccayo na hotīti dassento **“vatthu vajjāni rūpāni ca**
arūpānaṃ”ti āha.

Sahajātavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Paccayavāraṇṇanā

243. **Pati-saddo patiṭṭhattham dīpeti** “sāre patiṭṭhito”ti-ādīsu, **aya-saddo gatiṃ dīpeti** “eti etthāti ayo”ti.

Bhūtopādārūpāni saha saṅgaṇhitvā vuttaṃ upādārūpānaṃ viya bhūtarūpāni nissayo hotīti katvā. Yadi evaṃ kasmā aṭṭhakathāyaṃ “mahābhūte nissāya cittasamuṭṭhānaṃ upādārūpan”ti upādārūpaṃyeva dassitanti āha “**aṭṭhakathāyaṃ panā**”ti-ādi.

255. **Paṭiccavāre sahaajāteti** paṭiccavāre sahaajātapaccayavaṇṇanāyaṃ. **Kamma-utuajānanti** kammajānaṃ utujānaṃca vasena attho vuttoti yojanā. Tathā hi tattha vuttaṃ “dvisantatisamuṭṭhānabhūtavasena vuttan”ti¹. **Kamme cāti** kamme janakakammapaccaye gahite. **Ekantānekantakammajānanti** ekantena kammajānaṃ na ekantakammajānaṃca. Tattha asaṇṇābhavā ekantakammajānaṃ nāma jīvitindriyaṃ, itaraṃ upādārūpaṃ bhūtarūpaṃca na ekantakammajānaṃ, tadubhayampi tattha ekajjhaṃ katvā vuttaṃ, “mahābhūte paṭicca kaṭattārūpan”ti idaṃ pana kammāsamuṭṭhānavaseneva vuttanti. **So nādhīppetoti** yo yathādassito paṭiccavāre sahaajātapaccaye attho vutto, so idha na adhippeto. Kasmāti ce, āha “**kaṭattā -pa- gahitattā**”ti. **Taṃ pahāyāti** taṃ paṭiccavāre vuttamatthaṃ pahāya aggahetvā. **Yathāgahitassāti** “asaṇṇā -pa- kaṭattārūpaṃ upādārūpan”ti pāliyaṃ eva gahitassa. **Paṭicca paccayāti** idaṃ dvinnāṃ vārānaṃ upalakkhaṇaṃ. Paṭiccavāre āgatanayena mahābhūte paṭicca, paccayavāre āgatanayena mahābhūte paccayā mahābhūtānaṃ uppatti na nivāretabbā, tasmā “upādārūpasāṅkhātaṃ kaṭattārūpan”ti evaṃ upādārūpaggaḥaṇena kaṭattārūpaṃ avisesetvā upādārūpānaṃ nivattetabbānaṃ utucittāhārasamuṭṭhānānaṃ atthitāya kaṭattā **-pa-** visesaṇaṃ daṭṭhabbanti evamettha yojanā veditabbā.

286-287. **Ekaccassa rūpassāti** ahetukacittasamuṭṭhānassa. Ito paresupi ekaccarūpaggaḥaṇe eseṇa nayo. **Cakkhādidhammavāsenāti** cakkhāyatanādirūpadhammavāsena. **Cittasamuṭṭhānādikoṭṭhāsavāsenāti** cittajādirūpadhammabhāgavāsena. **Sabbaṃ labbhatīti** satipi imassa nayassa

1. Abhi-Ṭṭha 3. 414 piṭṭhe.

nahetumūlakatte nonatthinovigatesu ekanti gaṇanaṃ sabbaṃ rūpaṃ
sabbassa rūpassa vasena gaṇanā labbhati catusantativasena vattamānesu
pañcavīsatiyā rūpadhammesu vajjitabbassa abhāvā.

Paccayavāraṇṇanā niṭṭhitā.

4. Nissayavāraṇṇanā

329-337. **Nissayapaccayabhāvanti** nissayavāre vuttassa
sahajātapurejātassa ca nissayaṭṭhassa dhammassa paccayabhāvaṃ
paccayavārena niyametunti yojanā. Tathā paccayavāre “paccayā”ti vuttassa
paccayadhammassa sahajātapurejātabhāvaṃ nissayavārena niyametunti
yojanā. Niyamanañcetha paccayaṭṭhanissayaṭṭhānaṃ pariyāyantaarena
pakāsītattā atthato bhedābhāvadassananti veditabbo. Tena vuttaṃ
“paccayattaṃ nāma nissayattaṃ, nissayattaṃ nāma paccayattan”ti.

Nissayavāraṇṇanā niṭṭhitā.

5. Saṃsaṭṭhavāraṇṇanā

351-368. **Sāti** savatthukā paṭisandhi. **Idhāpī**ti imasmim saṃsaṭṭhavārepi.
Adhipatipurejātāsevanesu anulomato
nakammanavipākanajhānanavippayuttesu paccanīyato ṭhitesu na labbhati,
aññesu sahajātādisu anulomato hetu-ādisu accanīyato ca anulomato ca
ṭhitesu labbhatīti. Tenāha “**labbhamānapaccayesū**”ti. **Imassa visesassāti**
imassa yathāvuttassa visesassa dassanatthaṃ uddhaṭā, tasmā tādisassa
visesassa dassetabbassa abhāvato vatthuvirahitā paṭisandhi anuddhaṭā, na
vippayutte paccanīyato ṭhite abhāvatoti attho.
Hetupaccayavirahitamattadassanatthanti iminā bhūtakathanāṃ
ahetukaggahaṇaṃ na byaticāranivattananti dasseti.
“**Ahetukavipākakiriyavasenā**”ti bhavitabbaṃ hetupariyantattā maggassa.

369-391. “Hetumhi anulomato ṭhite jhānamaggā paccanīyato na
labbhantī”ti-ādi yaṃ idha aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ, taṃ hetupaccayādivasena

uppajjamāno dhammo cattāro sabbatṭhānikā āhārindriyajhānamaggā cāti ime
 atṭhapaccaye alabhanto nāma natthīti iminā paṭiccavāre
 anulomapaccanīyavaṇṇanāyaṃ vuttena nayena vedituṃ sakkāti āha
“paṭiccavāre -pa- nayenā”ti. **Sesesūti** ahetukamohavajjāhetukesu
pañcaviññāṇā -pa- jhānapaccayaṃ labhanti, tasmā “ahetukamohova
 jhānamaggapaccayaṃ labhati”ti na sakkā vuttuṃ, **kiñca paccanīyānulome**
dvinnāṃ paccayānaṃ anulomena anulomavasena **saha yojanā natthi**
 ekekasappa yojanāya āgatattā, tasmā ahetukamohova maggapaccayaṃ
 labhatīti evamettha yojanā veditabbā.

Saṃsatṭhavāraṇṇanā niṭṭhitā.

6. Sampayuttavāraṇṇanā

392-400. **Sadisāṃ sampayuttanti** “yaṃ sadisāṃ, taṃ saṃsatṭhan”ti
 vuccamānaṃ sampayuttaṃ na hoti “saṃsatṭhā yojitā hayā”ti-ādīsu.
Asaṃsatṭhaṃ vokiṇṇananti yaṃ na saṃsatṭhaṃ antaranāraṇṇā upajjamānena
 vokiṇṇampi vimissatāya sampayuttanti vuccamānaṃ, taṃ saṃsatṭhaṃ na
 hoti “yā sā vīmaṃsā -pa- kosajjasampayuttā”ti-ādīsu. Evaṃ
 asampayuttassapi saṃsatṭhapariyāyo asaṃsatṭhassa ca sampayuttapariyāyo
 atthīti tadubhayaṃ itaretaraṃ niyameṭīti dassanattāṃ vāradvayadesanāti
 dassento āha **“ubhayaṃ -pa- niyāmakam hoti”**ti, saṃsatṭhasaddo hi
 vokiṇṇatṭho natthi, sampayuttasaddo ca sadisattho, tasmā yathā
 saṃsatṭhasaddo sampayuttasaddāpekkho sadisatthato vinivattitvā
 ekuppādādisabhāvameva atthaṃ bodheti, evaṃ sampayuttasaddopi
 saṃsatṭhasaddāpekkho vokiṇṇatṭhato vinivattitvāti aññamaññāpekkhassa
 saddadvayassa aññamaññānīyāmakatā veditabbā.

Sampayuttavāraṇṇanā niṭṭhitā.

7. Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā

401-403. **Te paccayeti** te hetu-ādike paccaye. **Paṭipāṭiyāti** ettha paccayapaṭipāṭiyā kusalāḍipadapaṭiyā vāti āsaṅkāyaṃ ubhayavasenapi attho yujjati dasseto paṭhamam tāva sandhāyāha “**yathākkamenā**”ti-ādi. Tassattho—“hetupaccayo ārammaṇapaccayo”ti-ādinā nayena desanākkamena yāya paṭipāṭiyā paṭiccavāre paccayā āgatā, tadanurūpaṃ te dassetunti. Dutiyam pana dassetum “**kusalo kusalassā**”ti-ādi vuttam. Sā panāyam padapaṭipāṭi yasmā na kusalapadadassanamattena dassitā hoti, tasmā taṃ ekadesena sakalam nayato dasseto āha “**kusalo kusalassāti -pa-hoti**”ti. **Tenāti** nidassanamattena “kusalo kusalassā”ti padena. **Sabbo pabhedoti** yaṃ tattha tattha paccaye “kusalo kusalassā”ti-ādiko yattako pabhedo vissajjanam labhati, so sabbo pabhedoti attho. **Te paccaye paṭipāṭiyā dassetunti** te hetu-āḍipaccaye kusalāḍipadapaṭipāṭiyā dassetum.

404. Phalavisesam ākaṅkhaṇṭā paṭiggāhakato viya dāyakatopi yathā dakkhiṇā visujjhati, evam dānam dentīti āha “**visuddham katvā**”ti. **Tesanti vattabbatārahanti** iminā vodānassa sakadāgāmi-ādinam āveṇikataṃ dasseti. Kāmaṃ aggamaggapurecārikampi vodānameva, asekkho pana hutvā taṃ paccavekkhatīti na taṃ idha gahitaṃ. **Tanti** vodānam. **Gotrabhucittanti** aṭṭhamakassa uppajjanakāle “gotrabhū”ti vattabbatāraham cittam. Gotrabhusadisanti vā sotāpannādigotrābhibhāvīti vā **gotrabhucittanti** evamettha attho veditabbo. **Paccayuppannam bhūmito vavatthapeti**, “tebhūmakakusalamevā”ti ettha viya na paccayadhammanti attho. **Desanantarattāti** “kusalacittasamaṅgissā”ti-ādinā puggalāmasanadesanato aññattā, aññathā gahitaṃ puna na gaṇheyyāti adhippāyo.

405. Rāgarahitassa viya somanassarahitassa ca rāgassa na ārammaṇe assādanavasena pavatti ajjupekkhanatoti vuttam “**assādanam -pa- kiccan**”ti. Sahasākārappavattāya uppilāvitasabhāvāya pītiyā āhitavisesāya taṇhāya taṃ taṇhābhinandananti vuccatīti taṃ

sandhāyāha “**pītikiccasahitāya taṇhāya kiccan**”ti. Yathā ca yathāvuttakiccavisesāya pītiyā āhitavisesā taṇhā taṇhābhinandanā, evaṃ diṭṭhābhinandanā veditabbā. Yasmā pana sā atthato paccayavisesavisiṭṭhā diṭṭhiyeva, tasmā vuttaṃ “**diṭṭhābhinandanā diṭṭhiyevā**”ti. **Ettha panā**ti “abhinandatī”ti padassa taṇhādiṭṭhivasena vuttesu etesu pana dvīsu atthesu. **Abhinandantassā**ti idaṃ diṭṭhābhinandanānyeva sandhāya vuttanti adhippāyena “**pacchimattameva gahetvā**”ti vuttaṃ. **Abhinandantassā**ti pana avisesato vuttattā taṇhāvasena diṭṭhivasena abhinandantassāti ayamettha attho adhippeto, tasmā “**abhinandanā -pa- na sakkā vattun**”ti idamidha vacanamanoḁāsāṃ. Kasmā? Diṭṭhirahitepi santāne abhinandanassa vuttattā. **Taṇhāvasena nandatī**ti taṇhābhinandanavaseneva vutto attho purimo attho. **Dvīsu pana somanassasahagatacittuppādesū**ti diṭṭhirahitāni somanassasahagatacittāni sandhāyāha. **Yathāvuttenā**ti “sarāgassa somanassassā”ti-ādinā vuttena somanassena assādentassa, rāgena ca tesuyeva yathāvuttesu dvīsu cittesu assādentassa, catūsupi somanassasahagatacittesu sappītikataṇhāya abhinandantassa, catūsupi diṭṭhisampayuttesu diṭṭhābhinandanāya abhinandantassa diṭṭhi uppajjati evamettha yojanā veditabbā. Tena vuttaṃ “**itipi sakkā yojetun**”ti. Yathā diṭṭhūpanissayato diṭṭhābhinandanā sambhavati, evaṃ taṇhūpanissayato taṇhābhinandanāpi sambhavatīti daṭṭhabbaṃ. “Abhinandati rāgo uppajjati”ti vacanato sappītikataṇhāya abhinandantassa rāguppatipī vattabbā, na vā vattabbā taṇhābhinandanāya eva rāguppatiyā vuttattā.

406. “Tadārammaṇatāyā”ti vattabbe “**tadārammaṇatā**”ti vuttanti āha “**vibhattilopo hettha kato**”ti. **Tadārammaṇatā**ti ettha tā-saddābhidheyyo attho bhāvo nāma, so pana tadārammaṇasaddāhidheyyato añño natthīti dassento āha “**bhāvavantato vā añño bhāvo nāma natthī**”ti. Etena sakatthe ayaṃ tā-saddoti dasseti. tenāha “**vipāko tadārammaṇabhāvabhūtoti attho**”ti. Etasmiṃcatthe “tadārammaṇatā”ti paccattekavacanāṃ daṭṭhabbaṃ. **Viññāṇañcāyatana -pa- na vuttanti** yadipi kāmāvacaravipākānampi

kammaṃ ārammaṇaṃ labbhati, taṃ pana
 viññāṇaṇcāyatananevasaññānāsaññāyatanavipākānaṃ viya na ekantena
 imassa vipākacittassa idaṃ kammaṃ ārammaṇanti vavatthitaṃ
 kāmāvacaravipākacittānaṃ bahubhedattā, tasmā taṃ labbhamānampi na
 vuttanti attho. Yadi evaṃ kiṃ taṃ labbhamānampi na dassitamevāti
 āsaṅkāyaṃ āha “**tadārammaṇena panā**”ti-ādi. **Anulomato samāpajjane
 yebhuyyena āsannasamāpattiyā ārammaṇabhāvo dassito**, aññathā
 “paṭilomato vā ekantarikavasena vā”ti vacanaṃ niratthakaṃ siyāti
 adhippāyo. **Bhaveyyā**ti anāsannāpi samāpatti ārammaṇaṃ bhaveyya, na
 sakkā paṭikkhipitunti attho. Teneva hi “**yebhuyyenā**”ti vuttaṃ. **Evaṃ satī**ti
 yadi āvajjanāya eva ārammaṇabhāvena kusalānaṃ khandhānaṃ
 abyākatārammaṇatā adhippetā, evaṃ sante. **Vattabbaṃ siyāti**
 “iddhividhañāṇassā”ti ca pāliyaṃ vattabbaṃ siyā tassāpi āvajjanāya
 ārammaṇabhāvato. **Taṃ na vuttanti** taṃ abyākataṃ iddhividhañāṇaṃ
 “kusalā khandhā iddhividhañāṇassā”ti na vuttaṃ. **Hontī**ti ārammaṇaṃ honti.
Tānīti cetopariyañāṇādīni. **Yāya kāyacī**ti cetopariyañāṇādīnaṃ aññesaṅca
 kusalānaṃ ārammaṇakaraṇavasena āvajjantiyā.

407-409. Ādīnavadassanena sabhāvato ca anīṭṭhatāmattavasena ca
 domanassassa uppatti veditabbāti yojetabbaṃ. Āghātavatthu-ādibhedena
akkhantibhedā veditabbā.

410. **Sabbassāti** pakaraṇaparicchinne gayhamāne sabbassa abyākatassa,
 atthantaravasena pana gayhamāne sabbassa ñeyyassāti attho.
Asakkuṇeyyattāti idaṃ vattabbassa anantāparimeyyatāya vuttaṃ, na
 aññāṇapaṭighātato.

417. Vodānasāṅkhātaṃ vuṭṭhānaṃ apubbato na hotīti vuttaṃ “**apubbato
 cittasantānato vuṭṭhānaṃ bhavaṅgamevā**”ti. Tañhi yathāladdhassa visesassa
 vodāpanaṃ paguṇabhāvāpādanaṃ apubbaṃ nāma na hoti. Tathā hi vuttaṃ
 “heṭṭhimaṃ heṭṭhimaṃ hi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa
 padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā vodānampi vuṭṭhānanti vuttan”ti¹. **Avajjetabbattā
 vattabbaṃ natthī**ti

1. Abhi-Ṭṭha 2. 444 piṭṭhe.

kusalabhāvena samānattā vajjetabbatāya abhāvato vibhajitvā vattabbaṃ natthi, tasmā yadettha visesanaṃ labbhati, taṃ dassento

“nevasaññānāsaññāyatanam -pa- samāpattiya”ti āha. **Cittuppādakaṇḍe vuttamevā**ti paṭṭhāne pana “kusale niruddhe vipāko tadārammaṇatā uppajjati”ti-ādinā “kiriyaṇantaraṃ tadārammaṇabhāve”ti yaṃ vattabbaṃ, taṃ cittuppādakaṇḍavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

Tā ubhopīti yā “kusalavipākāhetukasomanassasahagatā upekkhāsahagatā cā”ti dve manoviññāṇadhātuyo vuttā, tā ubhopi somanassasahagatamanoviññāṇadhātuvaseṇa vuttā. Kasmā? Dasannaṃ kāmāvacarabhavaṅgānaṃ attano tadārammaṇakāle santīraṇakāle ca voṭṭhabbanassa anantarapaccayabhāvato. Upekkhāsahagatā pana yathāvuttānaṃ dasannaṃ vipākānaṃ manoviññāṇadhātūnaṃ attano tadārammaṇādikāle voṭṭhabbanakiriyaṃ santīraṇakāle manodhātukiriyaṃ bhavaṅgakāleti yojetabbaṃ.

423. **Paṭivijjhiti**vāti jānitvā. **Dalham na gahetabbanti** dalhaggāhaṃ na gahetabbaṃ. **Balavato -pa- vipaccanatoti** etena balavatā dubbalatā ca appamāṇaṃ, katokāsataṃ pamāṇanti dasseti. Katokāsataṃ ca avasesapaccayasamavāye vipākābhimukhatāti daṭṭhabbaṃ. **Yaṃ kiñcīti** ca balavaṃ dubbalaṃ vāti attho. **Vipākajanakampi kiñci kammaṃ upanissayapaccayo na hotīti sakkā vattum**¹. Sati hi kamma-upanissayapaccayānaṃ avinābhāve vipākattike upanissayapaccaye gahite kammappaccayo visuṃ na uddharitabbo siyā, vedanāttike ca upanissaye paccanīyato ṭhite kammappaccayena saddhiṃ aṭṭhāti na vattabbaṃ siyāti adhippāyo. Paccayadvayassa pana labbhamānatapparāya desanāya upanissaye gahitepi kammappaccayo uddharitabbo evāti sakkā vattum. Labbhamānassa hi uddharaṇaṃ ñāyāgataṃ, tathā upanissaye paccanīyato ṭhitepi kammappaccayo vattabbova upanissayassa anekabhedatā, vipākāṃ janentaṃ kammaṃ vipākassa upanissayo na hotīti na vattabbamevāti veditabbaṃ.

1. Viññātum (Ka)

Parassa pavattaṃ omānanti parasantāne attānaṃ uddisa pavattaṃ avamānaṃ. **Tesūti** yo anena pubbe hatō, tassa ñātimittesu. Mātughātanatthaṃ pavattitatāya purimacetanāya **mātughātakammena sadisatā**, yathā ca **āṇattiyaṃ pahārepi** eseva nayo. Tena vuttaṃ “**esa nayo dvīhi pakārehīti etthāpī**”ti.

Vaṭṭanissito dānādivasena saddhaṃ uppādentō rāgaṃ upanissaya dānādivasena saddhaṃ uppādeti nāma, na vivaṭṭanissito avisesena vuttattāti āha “**iminā adhippāyena vadatī**”ti. **Etesanti** kāyikasukhadukkhānaṃ. **Ekatopīti** idaṃ yadipi ekasmiṃ santāne sukhadukkhānaṃ ekasmiṃ khaṇe uppatti natthi, paccayasamāyogo pana tesāṃ ekajjhampi hotīti katvā vuttaṃ.

425. **Purimavāresu viyāti** paṭiccavārādīsu purimesu viya. **Imasminti** pañhāvāre. **Paccayena uppatti vuccatīti** hetu-ādinā tena tena paccayena taṃtaṃpaccayuppannaṃ uppatti na vuccati. **Tesaṃ tesaṃ dhammānanti** hetu-ādināṃ tesaṃ tesaṃ paccayadhammānaṃ. **Taṃtaṃpaccayabhāvoti** “hetu-ādināṃ taṃtaṃpaccayabhāvo vuccati. Teneva purimesu chasu vāresu “kusalo dhammo uppajjati”ti-ādinā tattha tattha uppādaggaṇaṃ kataṃ, idha pana “kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo”ti-ādinā paccayabhāvo gahito. **Tenāti** upatthambhakattena paccayabhāvena. **Idhāti** pañhāvāre.

427. **Paṭiṭṭhābhūtassāti** nissayabhūtassa. **Kammapaccayoti** saha-jātakammapaccayo. **Dukamūlakadukāvasānāti** “kusalo ca abyākato ca dhammā kusalassa ca abyākatassa ca dhammassā”ti evaṃ dukamūlakadukāvasānā katvā vuttapañhā. **Tatthāti** paccayavāre. **Kusalo ca abyākato ca dhammāti** kusalābyākatappabhedā paccayuppannā dhammā. **Yato tato vāti** paccayadhammaniyamaṃ akatvā yato tato vā kusalābyākatavasena **ubhayapaccayato uppattimattameva tattha** paccayavāre **adhippetarṃ, ubhayassa** yathāvuttassa paccayuppannaṃ **ubhinnaṃ** yathāvuttānaṃyeva paccayadhammānaṃ **paccayabhāvo na adhippeto** uppādapadhānattā tassā desanāyāti adhippāyo. **Nissayādibhūtāti** nissaya-atthi-avigatabhūtā paccayadhammā na labbhanti, tasmā kusalo ca -pa- na vuttanti yojanā.

Pañhāvāravibhaṅgavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā

439. **Etthāti** abyākatamūlake. **Yadi evanti** yadi kusalākusalamūlehi alabbhamānampi labbhati, evaṃ sante. **Gaṇanamattasāmaññato**, na paccayasāmaññatoti adhippāyo.

440. **Nidassanavasena daṭṭhabbo** yebhuyyena indriyamaggapaccayānañca hetupaccayassa visabhāgatā.
Indriyamaggapaccayā ca visabhāgāti visesanena yo tattha sabhāgabhāvo, taṃ nivatteti. **Tathā bhāvābhāvatoti** tasmim̐ hetupaccayākāre sati bhāvato, hetudhammānaṃ hetupaccayabhāve sati saha-jātādipaccayabhāvatoti attho. **Adhipatipaccayādīnanti** adhipatindriyamaggapaccayānaṃ. **Visabhāgatā** hetupaccayassa. **Kusalādihetūnanti** kusalākusalakirisābyākatahetūnaṃ. **Hetupaccayabhāveti** hetupaccayatte hetubhāvena upakārakatte. **Vipākapaccayabhāvābhāvatoti** vipākapaccayabhāvassa abhāvato. Na hi vipākānaṃ vipākapaccayatā atthi. Vipākahetūnaṃ itarahetūhi hetupaccayatāya atthi sabhāgatāti āha “**hetuvajjānaṃ**”ti. **Vipākānaṃ visabhāgatāya bhavitabbaṃ**, na hi vipākadhammadhammanevavipākanavipākadhammadhammānaṃ vipākehi sabhāgatā atthi rāsantarabhāvatoti adhippāyo. **Ubhayapaccayasahiteti** hetuvipākapaccayasahite. **Hetupaccayabhāve vipākamhīti** hetupaccayabhāvena vattamāne vipākadhamme. **Vipākapaccayattābhāvābhāvatoti** vipākapaccayabhāvābhāvassa abhāvato. Na hi vipāko vipākassa vipākapaccayo na hoti, tasmā natthi hetuvipākapaccayānaṃ visabhāgatāti adhippāyo.

Idāni vuttamevatthaṃ udāharaṇena samatthento “**yathā hī**”ti-ādimāha. **Hetusahajātapaccayasahiteti** hetupaccayasahajātapaccayasahite, ubhayapaccayayutteti attho. **Hetūnanti** idaṃ “**sahajātapaccayattābhāvo**”ti imināpi sambandhitabbaṃ. Hetūnaṃ hi hetupaccayasahite rāsimhi hetupaccayabhāvo viya saha-jātapaccayabhāvopi atthīti. Tattha Hetuvajjānaṃ saha-jātadhammānaṃ hetudhammassa ca na sabhāgatā vuccati saha-jātapaccayena sabhāgabhāvato. **Evamidhāpīti** yathā hetusahajātapaccayesu vuttappakārena natthi visabhāgatā,

evamidhāpi hetuvipākapaccayesu natthi visabhāgatāti attho. **esa nayo vippayuttapaccayepīti** yvāyaṃ nayo hetusahajātapaccayesu visabhāgatābhāvo vutto, esa nayo hetusahite vippayuttapaccayepīti attho. Tatthāpi hi “hetuvippayuttapaccayasahite rāsimhī”ti-ādi sakkā yojetunti. Paccuppanno eva paccayuppanno, paccayo pana atītopi anāgatopi kālavinimuttopi hotīti paccuppannakkhaṇe hetupaccayabhāve sahajātādipaccayabhāvaṃ sandhāya tathābhāvābhāvavasena sabhāgatāya vuccamānāya nānākkhaṇikānaṃ kusalādīnaṃ hetūnaṃ vipākānaṃca vasena visabhāgatā tasseva hetussa na vattabbāti imamatthaṃ dasseti **“apicā”**ti-ādinā.

Aggahitavisesato sāmāññato viseso na suviññeyyo hotīti adhippāyenāha **“kusalā vīmaṃsādhipatīti evaṃ vattabban”**ti.

441-443. **“Itarāni dve labhatī”**ti evaṃ vattuṃ na sakkā, hetādhipatidukehi dassitāni yāni “kusalo dhammo kusalassa dhammassa, kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa ca, abyākato dhammo abyākatassā”ti cattāri vissajjanāni, tesu hetusahajātanissaya-atthi-avigata-indriyamaggapaccayesu sampayuttapaccaye paviṭṭhe **“kusalo dhammo kusalassa, abyākato dhammo abyākatassā”**ti imāni dve labhati. Yaṃ sandhāya aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ “sace tehi saddhim -pa- tāneva dve labhatī”ti, tehi pana itarāni nāma “kusalo dhammo abyākatassa, kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā”ti imāni dvepi siyūṃ. Na hi kusalo dhammo kusalassa vippayuttapaccayena paccayo hoti. Tena vuttaṃ **“itarāni dve labhatīti purimapāṭho”**ti-ādi¹. **Itarāni** dveti vā aññāni dve, yāni sampayuttapaccayavasena dve vissajjanāni, vippayuttapavese pana tato aññāni aññathābhūtāni dve vissajjanāni. Yāni sandhāya vuttaṃ **“kusalo abyākatassa, abyākato abyākatassāti dve labhatīti paṭhantī”**ti. **Tesūti** ūnataragaṇanāhetūsu vipāka-aññamaññādīsu.

1. Labhatīti yaṃ sandhāya purimapāṭhoti-ādi (Ka)

Anāmaṭṭhavipākānīti aggahitavipākapaccayāni, ghaṭanam apekkhitvā ayam napumsakaniddeso. **Na vipākaheturahitāni** sādharmaṇavasena vuttattā. Tena vuttam aṭṭhakathāyam “sāmaññato navannampi hetūnam vasena vuttānī”ti, “vipākahetupi labbhatī”ti ca.

Tatthāti pañcamaghaṭanato paṭṭhāya pañcasu ghaṭanesu. tena vipākena saha samam vā uṭṭhānam etassāti **samuṭṭhānanti** ayampi attho sambhavatīti vuttam “**paṭisandhiyam kaṭattārūpampi tam samuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātī**”ti. **Eseva** nayoti iminā kaṭattārūpampi tam samuṭṭhānaggahaṇeneva saṅgaṇhātīti imamevattham atidisati.

Evampīti “etesu panā”ti-ādinā saṅkhepato vuttappakārepīti attho. Tenāha “**etesu pana -pa- vuttanayenapī**”ti. **Yo yo paccayoti yo yo** hetu-ādipaccayo **mūlabhāvena ṭhito** paresam paccayānam. **Tappaccayadhammānanti** tehi hetu-ādipaccayehi paccayabhūtānam hetu-ādidhammānam. **Niravasesa-ūna-ūnatara-ūnatamalābhakkamenā**ti te dhammā yesu vissajjanesu yathāraham niravasesā labbhanti, yesu ūnā ūnatara ūnatamā ca labbhanti, tena kamena ghaṭanāvacanato paccayuppannāpi yathākkamam niravasesādikkameneva labbhanti. Tenāha “**niravasesalābhe ca -pa- veditabbo**”ti.

Hetumūlakam niṭṭhitam.

445. **Pañcame ekanti sanissayato abyākatamūlam akusalanti** idam sandhāyāha “**vatthuvaseṇa sanissayam vakkhatī**”ti. **Na idanti** idam catuttham ghaṭanam labbhamānassapi vatthussa vaseṇa ghaṭanam na hoti tassa vakkhamānattā, tasmā “ārammaṇavasenevā”ti ekaṃso gahitoti atthayojanā.

446. **Sahajātapurejātā eko nissayapaccayoti** iminā satipi paccayadhammabhede paccayabhāvabhedo natthīti dasseti, tathā “**atthipaccayo**”ti imināpi. Avigatapaccayopettha atthipaccayeneva saṅgahitoti daṭṭhabbo. “**Atthi-avigatapaccayo**”ti pāṭho. Sahajātārammaṇādhipati pana na kevalam paccayadhammappabhedova, atha kho paccayabhāvabhedopi atthevāti āha “**evam -pa- abhāvato**”ti. Vuttamevattham

pākaṭataraṃ kātuṃ “**nissayabhāvo hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sahajātapurejātanissayādīnanti** sahajātanissayapurejātanissayādīnaṃ. **Ādi-**saddena sahajātapurejāta-atthi-avigatabhāve saṅgaṇhāti. **Na panevanti-**ādinaṃ vuttamevatthaṃ vivaranto “**sahajāto hī**”ti-ādimāha. **Bhinnasabhāvāti** samānepi adhipatisaddavacanīyabhāve paccayabhāvavasiṭṭhena sabhāvena bhinnasabhāvā, na hetupaccayādayo viya sabhāvamattena. **Tenevāti** bhinnasabhāvattā eva. Aññathā “kusalo kusalassa sahajātavasena, abyākato ārammaṇavasena adhipatipaccayena paccayo hotī”ti tadubhayaṃ ekajjhaṃ katvā vattabbaṃ siyā, na ca vuttanti dassento āha “**pañhāvāravibhaṅge -pa-na vuttan**”ti.

447-452. **Sādhāraṇavasenāti** adhipatindriyabhāvasāmaññena. Tathā ceva cha ghaṭanāni yojetvā dasseti “**adhipatī**”ti-ādinaṃ. **Dve paccayadhammāti** vīriyavīmaṃsānaṃ vasena dve paccayadhammā, **ekoyeva** cittādhipativasena. **Samaggakāni pubbe vattabbāni siyurū** adhipatipaṭipāṭiyāti adhippāyo. Paṭhamam hi vīriyādhipati pacchā cittādhipatīti. **Tesam** āhāramaggapaccayānaṃ **pacchā vuttāni** samaggakāni. **Sadisattāti** idaṃ parato “hetuvasena vuttaghaṭanehi sadisattā”ti-ādivacanāṃ sandhāya vuttaṃ.

457-460. **Dumūlakanti** kusalābyākatamūlakaṃ. Taṃ kusalamūlakesu kasmā vuttanti codanāyaṃ āha “**abyākatasahitassa kusalassa paccayabhāvadassanavasenā**”ti. **Etthāti** anulomagaṇane. **Yathāvuttesūti** “sahajāta-aññamaññanissayavipākasampayuttavippayutta-atthi-avigatamūlakesū”ti evaṃ vuttesu sahajātādīmūlakesu. **Atthi-avigatamūlakavajjesūti** atthi-avigatamūlakāni ṭhapetvā avasesesu **āhārena** āhārapaccayena ghaṭanāni na yojitānīti sambandho. Adhipatindriyehi ca nissayādivajjesu sahajātādīsū ghaṭanāni na yojitānīti yojanā. **Tesūti** hetukammajhānamaggesu āhāre adhipatindriyesu ca taṃtaṃghaṭanavasena yathāvuttesu yojiyamānesu. **Tenāti** hetu-ādi-arūpadhammānaṃyeva labbhanato. **Tehi ghaṭanānīti** hetu-ādīhi yojiyamānāni ghaṭanāni. **Rūpamissakattābhāvenāti** idaṃ vuttasadisatāya kāraṇavacanāṃ. Kasmā panettha atthi-avigatamūlakāni

nissayavippayutta-atthi-avigatāni tehi vajjitānīti āha **“atthi-avigatehi panā”**ti-ādi. Nissayādihi yojyamānāni adhipatindriyāni rūpamissakāni hontīti na vuttānīti sambandho. Yadi evaṃ kasmā atthi-avigatamūlakesu āharena, nissayādimūlakesu ca adhipatindriyehi yojanā katāti codanaṃ sandhāyāha **“adhipatāhārindriyamūlakesū”**ti-ādi.

473-477. Edisesu ṭhānesu khandha-saddo arūpesveva niruḷhoti katvā vuttaṃ **“na pavatte viya khandhāyeva paccayuppannabhāvena gahetabbā”**ti. **Kaṭattārūpampi pana labbhatīti** iminā **“ekakkhaṇikakammavasena vuttānī”**ti vacanaṃ paṭikkhipati. Yamatthaṃ sandhāya **“kasmā na vuttan”**ti vuttaṃ, taṃ pākaṭataraṃ karonto **“nanū”**ti-ādiṃ vatvā puna taṃ udāharaṇena vibhāvetuṃ **“yathā cā”**ti-ādi¹ vuttaṃ. **Ārammaṇanissaya-accayabhāvenāti** ārammaṇapaccayabhāvena nissayapaccayabhāvena ca. Kammasa ca paccayabhāvo pākaṭoyevāti āha **“kammampi ārammaṇapaccayabhāvena vattabban”**ti. **Dvinnam paccayabhāvānanti** kammārammaṇapaccayabhāvānaṃ. **Aññamaññaṇapaṭikkhepatoti** iminā dvinnam paccayabhāvānaṃ bhinnattā pavatti-ākārassa ekakkhaṇe ekasmiṃ paccayadhamme ayujjamānataṃ dasseti. Yathādassitassa nidassitabbena asamānataṃ dassento **“paccuppannañhi -pa- yuttam vattun”**ti āha. **Kammaṃ panāti**-ādinā kammārammaṇapaccayānaṃ pavatti-ākārassa bhinnattā ekajjhaṃ hutvā appavattimeva vibhāveti. Yato te aññamaññaṇaṃ paṭikkhepakā vuttā, kasmā pana taṃyeva vatthu ārammaṇapaccayo hoti nissayapaccayo ca, na taṃyeva kammaṃ ārammaṇapaccayo ca kammapaccayo cāti? Na codetabbametam, dhammasabhāvo esoti dassento **“esa ca sabhāvo”**ti-ādimāha. Tattha **vattamānānanti** paccuppannānaṃ. **Yanti** idaṃ **“vattabbatā”**ti iminā sambandhiyamānaṃ **“yā”**ti itthiliṅgavasena vipariṇāmetabbaṃ. **Yathāti**-ādinā tamevatthaṃ udāharaṇadassanena vibhāveti.

478-483. Yaṃ viññāṇaṃ adhipatipaccayo na hoti, taṃ **anāmaṭṭhādhipatibhāvaṃ** daṭṭhabbaṃ. **Vatthussa vasenāti** hāpetabbassa vatthussa vasena.

484-495. Arūpindriyāni rūpānaṃ paccayattena labbhantīti yojanā. Yadiapi evaṃ vuttaṃ rūpindriyānaṃ arūpānaṃ paccayattañca labbhatīti āha **“cakkhādāni ca pana cakkhuviññāṇādānaṃ labbhantī”**ti. Taṃsamānagatikāti vīriyena samānagatikā maggapaccayatāya.

511-514. Vip̐payuttamūlake “dasame kusalādayo cittasamuṭṭhānānaṃ”ti idaṃ pavattivasena aṭṭhakathāyaṃ vuttanti āha **“paṭisandhiyaṃ pana ‘khandhā kaṭattārūpānaṃ vatthu ca khandhānaṃ’ti idampi labbhantī”**ti. Tassa **dassanavasena**ti tassa vatthussa dassanavasena, na anavasesato paccayadhammassa dassanavasena. Tenāha **“khandhā ca vatthussāti idampi pana labbhate vā”**ti. **Na vajjetabbā**ti tesampi paccayuppannabhāvena yojetabbatā.

515-518. **Arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṃ** paccayadhammānanti attho. **“Āhārindriyapaccayā cā”**tipi **pana vattabbaṃ**. Kasmā? **Na hi indriyāhārānaṃ vasena saha-jātādayo labbhanti**, indriyāhārānaṃ pana vasena indriyāhārapaccayāva labbhanti. “Sahajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyaṃ”ti hi uddisitvā atthipaccayo vibhattoti. Keci panettha “āhāraggaṇaṇa kabalīkāro āhārova gahito, indriyaggaṇaṇa ca rūpajīvitindriyameva, sesāhārindriyāni saha-jātādīsveva antogadhāni katāni. Yāni tadantogadhāni, te sandhāya aṭṭhakathāyaṃ ‘arūpavatthārammaṇamahābhūta-indriyāhārānaṃ vasena’ti ettha indriyāhāraggaṇaṇaṃ katanti ‘sahajātapurejātapacchājātapaccayā labbhantī’ti vuttan”ti vadanti.

Tattha arūpānaṃ saha-jātapacchājātāhārindriyapaccayabhāvo yathārahaṃ veditabbo. Vatthu saha-jātaṃ purejātañca, ārammaṇaṃ purejātameva, abhiññāṇaṇassa pana kadāci saha-jātampi ārammaṇapaccayo hotiyeva. Sahajātaggaṇaṇaṇa panettha saha-jātapaccayabhūtova gayhati, so ca ekuppādādilakkhaṇayuttovāti yo dhammo saha-jāto hutvā ārammaṇaṃ hoti, na so idha adhippeto. Yadi saha-jātapi ārammaṇaṃ hoti, kasmā pāḷiyaṃ tathā na vibhattanti? Ekakalāpapariyāpannassa ekuppādādilakkhaṇayuttassa bhinnakalāpapariyāpannato saṅkaramocanattamaṃ. Apica appacurabhāvato apākaṭabhāvato ca taṃ na

gahitaṃ. **Tatoti** navamatoti attho, na dasamatoti adhippāyo. Na hi ekādasame adhipati atthīti. **Tathā cuddasameti** ettha **tathā**-saddena vatthuggahaṇena cakkhādivatthūnīpi gahitānīti imamatthaṃ upasaṃharati. **Tadevāti** ārammaṇameva.

519. **Sahajātāni viyāti** sahajātapaccayasahitāni viya ghaṭanāni. **Sahajātenāti** sahajātapaccayena. **Tānīti** “pakiṇṇakaghaṭanāni”ti vuttaghaṭanāni. Yāni hi sahajātapaccayena na yojitāni, tānettha pakiṇṇakaghaṭanānīti vuttāni. **Purejāta -pa- vasenāti** ettha ayaṃ yojanā—purejātassa pacchājātassa āhārassa indriyassa ca sahajātena aññamaññaṇca sāmāññavasena, tesamīeva sahajātena aññamaññaṇca asāmāññavasena cāti vuttaṃ hoti. Yathā purejātassa pacchājātassa ca sahajātena asāmāññaṃ bhinnasabhāvattā, tato eva āhārindriyānampi tena asāmāññaṃ, evaṃ purejātādīnaṃ catunnampi aññamaññaṃ asāmāññaṃ bhinnasabhāvattā. Evaṃ asāmāññavasena asamānatāvasena yathāvuttāni ghaṭanāni vipakiṇṇāni. Yathā pana sahajātapaccayadhammā arūpakkhandhādayo teneva sahajātapaccayatāsaṅkhātena mithūnaṃ samānabhāvena aññchi asaṃkiṇṇā attano paccayuppannānaṃ paccayo hontīti asāmāññavasena tesamī pavatti, evaṃ purejātādipaccayadhammāpīti tesamī sahajātena aññamaññaṇca yathāvuttassa sāmāññassa asāmāññassa ca vasena tāni ghaṭanāni vipakiṇṇānīti pakiṇṇakāni vuttāni. Evaṃ sante sahajātānampi ghaṭanānaṃ pakiṇṇakabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati tesamī sahajātātāya eva avippakiṇṇabhāvasiddhito. Tena vuttaṃ **sahajātaṃ aggahetvā vuttāni pakiṇṇakāni nāmā**”ti.

Tānīti pakiṇṇakaghaṭanāni. **Kusalavipākāti** kusalā ca vipākā ca, ye abhinnaḷakkhaṇā hutvā kusalasabhāvā vipākasabhāvā cāti attho. Evaṃsabhāvaṇca ekaṃ aññindriyamevāti āha **“idaṃ -pa- labbhatī**”ti. Nanu ca saddhindriyādivasenapi ayamatto labbhatīti? Tesamī kiriyasabhāvatāpi atthevāti. **Dukkanti** cetasikadukkhaṃ. Tenāha **“akusalamevā**”ti. Vipākassa dukkhassāti yojanā. Tena vuttaṃ **“ajhānaṅgattā**”ti. **Akusalavipākakiriyāti** vicikicchācittapañcaviññāpakiriyāmanodhātūsu pavattanato akusalavipākakiriyāva hoti

cittatṭhitīti attho. Yasmā akusalavipākāti evamatthe gayhamāne dukhassa cittatṭhitiyā ca vasena yathā jhānesu, evaṃ aññesaṃ vasena aññesu ca na labbhati, tasmā akusalassa vipākāti evamatthe gayhamāne dukkhindriyassa vasena indriyesu labbhatīti dassento āha “**akusalassa -pa- labbheyyā**”ti. Imasmiṃ kusallattike vipāko vipākābyākatamicceva gayhati, na akusalādipadehi visesetvāti imamatthaṃ dassento “**kusalavipākā -pa- natthi**”ti āha.

Pañhāvārassa ghaṭane anulomagaṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyuddhāraṇṇanā

527. **Nahetupaccayenā**ti ettha **na-kāro** aññatthoti dassento “**hetupaccayato aññena paccayenā**”ti āha. **Aggahitaggahaṇenā**hi sahaṇādisaṅgahavasena aggahitānaṃ gahaṇena. **Aṭṭha hontī**ti imissā pāḷiyā āgatā ārammaṇādayo aṭṭha paccayā honti. **Tesūti** aṭṭhasu paccayesu. **Tīhīti** ārammaṇasahaṇā-upanissayapaccayehi. **Dvīhīti** ārammaṇapaccaya-upanissayapaccayehi. **Tasmim tasmim paccayeti** tasmim tasmim hetu-ādike paccaye. **Tato** hetu-ādipaccayato. **Yathāyogaṃ yojetabbāti** yasmim paccaye paccanīyato ṭhite ye paccayā anulomato yojanaṃ labhanti, te yojetabbāti attho.

Dvinnanti anantarūpanissayassa pakatūpanissayassāti imesaṃ dvinnam. **Vatthupurejātassa vasena purejātam** ārammaṇapurejātassa ārammaṇena saṅgahitattā. **Aññissā cetanāyāti** nānākkhaṇikakammapaccayabhāveneva pavattāya cetanāya. Arūpāhārā apariccattasahaṇātabhāvā eva āhārapaccayo honti, rūpāhāro ṭhitippattoyevāti vuttam “**sahajātato aññassa kabalīkārāhārassa vasena āhāro**”ti. **Sahajātato aññassāti** ca idaṃ arūpāhāranivattanatthaṃ vuttam, na kabalīkārāhāravisesanivattanatthaṃ tādissasseva tassa abhāvato. Na hi rūpāhāro sahaṇātapaccayo hoti, nāpi purejātapaccayo

hoti. Yathā saha-jātānaṃ saha-jātapaccayo na hoti, evaṃ pure-jātānaṃ pacchā-jātapaccayo na hoti, pacchā-jātānaṃ pure-jātapaccayo na hoti. Kasmā? Tādisassa paccayalakkhaṇassa abhāvato. Yesaṃ hi yo janako, na tehi tassa saha-jātataṃ atthi, nāpi pure-jātataṃ pure-jātapaccayalakkhaṇayuttā, pacchā-jātapaccayatāya pana vattabbameva natthi rūpadhammattā. Upatthambhakattepi eseva nayo, tasmā saha-jātādividhuro eva tassa paccayabhāvo veditabbo. Teneva hi “sahajātaṃ purejātaṃ pacchājātaṃ āhāraṃ indriyaṃ”ti ettha rūpajīvitindriyaṃ viya rūpāhāro visum gahito. Tathā cāha **“rūpāhāro -pa- āhārapaccayova hoti”**ti. **Sahajātato purejātato ca aññassa rūpajīvitindriyassāti** ettha rūpāhāre vuttanayeneva attho veditabbo.

Evañca katvāti purimapurimehi asaṅgahitasaṅgaṇhanavasena pacchimapacchimānaṃ gahitattā tathā rūpāhārassa jīvitindriyassa ca vasena idha āhārindriyapaccayānaṃ gahitattāti attho, aññathā “āhārapaccayena paccayo, indriyapaccayena paccayo”ti vattabbaṃ siyāti adhippāyo. Tenevāha **“ārammaṇa -pa- icceva vuttan”**ti. **Tadaññābhāvāti** tato ārammaṇādipaccayato aññassa idhādhippetakammādipaccayassa kusale abhāvā. **Tasmāti** yasmā ārammaṇato aññesaṃ dvinnāṃ vasena upanissayo vutto, tasmā “ārammaṇādhipati ārammaṇapaccaye saṅgaṇhaṃ gacchatī”ti vattabbaṃ, na ārammaṇūpanissayeti adhippāyo. Yadi evaṃ kasmā parittattikapañhāvārapaccanīye ārammaṇaṃ na vuttaṃ. Upanissayena hi asaṅgahitatte taṃ vattabbameva siyāti codanaṃ sandhāyāha **“yaṃ panā”**ti-ādi. Tattha **purimehi asaṅgahitavasena vuttānanti** purimehi paccayehi asaṅgahitavasena vuttānaṃ pacchimānaṃ paccayānaṃ.

Saṅgahitavivajjanābhāvatoti attanā samānalakkhaṇatāya saṅgahitassa paccayassa vivajjanābhāvato, vivajjane kāraṇaṃ natthīti attho. **Upanissayato aññārammaṇābhāvato**ti appamāṇo dhammo appamāṇassa dhammassa ārammaṇaṃ honto ārammaṇūpanissayova hoti ārammaṇādhipatibhāvato ti attho. Yathā ārammaṇe gahite ārammaṇūpanissayo gahitova hoti

balavārammaṇabhāvato, evaṃ ārammaṇūpanissaye gahite ārammaṇaṃ gahitameva hoti taṃsabhāvattāti tathā taṃ visuṃ na uddhaṭanti daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**na pana ārammaṇūpanissayassa ārammaṇe asaṅgahitattā**”ti.

Pacchājāta-āhārānanti attano paccayuppannato purejātakāyato pacchājātānaṃ arūpāhārānaṃ. Te hi attanā sahaajāta-arūpadhammānaṃ taṃsamuṭṭhānarūpadhammānampi sahaajāta-atthipaccayā honti, purejātānaṃ pana vatthūnaṃ pacchājāta-atthipaccayo. **Pacchājātindriyānanti** pacchājātānaṃ arūpindriyānaṃ. Sesāṃ āhāre vuttanayena yojetabbaṃ. Yasmā ete āhārindriyā yasmaṃ khaṇe purejāta-atthipaccayaṃ labhanti, tasmaṃyeva khaṇe taṃtaṃpaccayuppannānaṃ sahaajāta-atthipaccayo pacchājāta-atthipaccayo ca honti, tasmā vuttaṃ “**sahāpi atthi-avigatapaccayabhāvo hoti**”ti. **Tiṇṇanti** sahaajātādīnaṃ tiṇṇaṃ. **Chahi bhedeḥīti** visuṃ gahitehi sahaajātādīhi pañcahi yathārahaṃ ekajjhaṃ gahitabhedena cāti chahi atthipaccayabhedeḥi. **Ekekaṃ saṅgahetvāti** atthipaccayalakkaṇaṃ avigatapaccaya-akkaṇaṇca visuṃ visuṃ chahi bhedeḥi saṅgahetvā vuttaṃ.

Ajjhattikabāhirabhedaṭṭoti vattabbaṃ cakkhādīnaṃ jīvitindriyassa ca adhippetattā, saparasantānikānaṃ indriyānaṃ anadhippetattā. **Nissayapurejātavippayutta-atthivigatānaṃ** purejātabhūtānanti adhippāyo. Tesaṃhi purejāte saṅgaho. **Tadekadesassāti** ārammaṇekadesassa, ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayānanti attho. **Tesanti** nissayādīnaṃ. **Upanissayādīsūti** upanissayapurejātapaccayādīsu. **Taṃ pana** purejātabhūtaṃ ārammaṇaṃ. **Tatthāti** upanissayapaccayapaccayasāṅgahe. Yathāvuttanayo cettha ekantena gahetabboti dassetuṃ “**atha panā**”ti-ādi vuttaṃ.

Eva-saddo ānetvā yojetabbo, aññathā tesu pañhesu ekasabhāvatova paccayassa āgamaṇaṃ vuttaṃ siyā. **Tenāti** “ekovā”ti avadhāraṇena aggahitena. **Tesūti** sahaajātapurejātapaccayesu. **Ukkaṭṭhavasenāti** “eko dve”ti-ādinā vutta-ukkaṃsavasena. **Te te paccaye saṅgahetvāti** te hetu-ādi-paccaye sahaajātādipaccayehi saṅgahetvā. **Dassitapaccayaparichedoti** soḷasādibhedena saṅgahetvā dassitapaccayaparichedo.

Pabhedaparihānīsūti saha-jātapaccayādīhi saṅgahitapaccayappabhede taṁtaṁpaccayapaṭikkhepe pañhāparihāniyañcāti attho. **Nahetupaccayāti** iminā hetupaccayato aññe paccayā gahitāti katvā vuttaṁ “**nahetupaccayāti ettha labbhamāna paccaye sandhāya vuttan**”ti. **Evañca** katvāti sabbapaccanīyasādhāraṇalakkhaṇavasena vuttattā eva **na vattabbaṁ siyā**, na hi hetupaccaye paccanīyato ðhite hetudhammo hetussa dhammassa saha-jātapaccayena paccayoti sakkā vuttum. **Vīsati paccayāti** hetupaccayena saddhim vīsati paccayā. Parihānīyaṁ vitthārakathaṁ dassentoti yojanā.

528. **Tehi tehi paccayehīti** saha-jātapaccayādīhi tehi tehi saṅgāhakabhūtehi paccayehi. **Te te paccayāti** saṅgahetabbā aññamaññapaccayādayo hetupaccayādayo vā te te paccayā. **Aññesaṁ abhāvaṁ sandhāya vuttaṁ**, na tesaṁ sabbesaṁ sambhavanti adhippāyo. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Tattha **dveyevāti** ārammaṇādhipatim apanetvā āha. **Abyākatassapīti pi**-saddena na kevaḷaṁ kusalasseva, atha kho abyākatassapīti kusalaṁ sampiṇḍeti.

530. **Tena saddhinti** vatthunā saddhim. **Suddhānanti** kevalānaṁ vatthunā vinā ca gahitānaṁ kusalakkhandhānaṁ. Yadipi vatthunā saddhim saha-jātattḥo natthi, nissayādibhāvo pana atthevāti dassento “**vatthunā panā**”ti-ādimāha.

Saha-jātapurejātapacchājāta-āhārindriyānaṁ atthipaccayena saṅgahetabbattā saha-jātādīhi saṅgahetabbānaṁ taṁsaṅgaho sukaroti dassetuṁ upanissayena saṅgahetabbānaṁ saṅgaho vuttanayo evāti vuttaṁ “**catūsu sabbapaccaye saṅgaṇhitvā**”ti. Kammaṁ pana saha-jātūpanissayehi asaṅgahetabbatāpi atthīti sarūpato gahitaṁ, aññathā “**tīsu paccayesū**”ti vattabbaṁ siyā. **Missakāmissakassāti** saha-jātapurejātādibhāvehi missakassa tathā amissakassa ca. Vuttamevattham vitthārato dassetuṁ “**na hī**”ti-ādi vuttaṁ. **Tenāti** atthipaccayavibhāgasāṅgāhakānaṁ saha-jātādīnaṁ gahēṇena. **Sabbapaccayānaṁ -pa-** hotīti iminā “**imasmim pana paccayuddhāre**”ti-ādinā vuttopi paccayasāṅgaho idha atthato dassitoyevāti imamattham dasseti.

Nissayo kasmā na vutto? Sahajātanissayo purejātanissayoti hi sakkā vibhajitunti adhippāyo. **Vippayutto vā kasmā na vutto?** Purejātavippayutto pacchājātavippayuttoti vibhajitum sakkāti attho. Yaṃ missakāmissakabhāvaṃ manasi katvā “avattabbattā”ti vuttaṃ, taṃ dassento “**nissayo tāvā**”ti-ādimāha. **Visesitabbo** “vippayuttapaccayo”ti avisesena pāliyaṃ vuttattā. **So viyāti** atthipaccayo viya, nissayapaccayo viya vā atthipaccayavisesābhāvena vippayuttapaccayo na vattabbova. Dvinnāṃ paccayānaṃ viya pabhedasabbhāvatoti dassento “**sahajātapurejātānañcā**”ti-ādimāha. **Tathāti**-ādinā vuttamatthaṃ pāliyā samatthetum “**vakkhatī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha maggaphaladhammānaṃ maggaphalataṃsamuṭṭhānarūpavasena sahajāta-atthipaccayo tesāmyeva purejātacatusantirūpavasena pacchājāta-atthipaccayo vutto, na pana vippayuttapaccayabhāvo vakkhatīti yojanā. **Soti vippayuttapaccayo.**

Hetu-ādināṃ sahajātantogadhattā hetu-ādayo tabbisesā hontīti katvā vuttaṃ “**sahajātapaccayo ca hetu-ādīhi visesetabbo**”ti. **Soti sahajātapaccayo.** **Viruddhapaccayehīti** sahajātapurejātassa sahajātādibhāvena viruddhehi paccayehi. Tenāha “**uppattikālaviruddhehi paccayehī**”ti.

Paccanīyuddhāraṇaṇā niṭṭhitā.

Paccanīyagaṇanavaṇṇanā

Nahetumūlakavaṇṇanā

532. **Adhipatipaccayādhībhūto ārammaṇapaccayoti** ārammaṇa-ārammaṇādhīpati-ārammaṇūpanissaye vadati. te ca yasmā ārammaṇasabhāvā eva, tasmā vuttaṃ “**parihāyatiyevā**”ti. **Pannarasasūti** dutiye sahajātapaccaye “hetupaccayo”ti-ādinā vuttessu pannarasasu. **Ekādasannaṃ vassenāti** sahajātapaccayo, sahajātātāvisiṭṭhā adhipatinissayakammāhārindriyatthi-avigatahetujhānamaggā cāti imesaṃ

ekādasannaṃ vasena. **Sahajāte antogadhā** hetu-ādayo. **Tasmim paṭikkhitteti** tasmimsahajāte paṭikkhitte paccanīyato ṭhite. **Anantogadhā** sahajāte, ke pana teti āha “**ārammaṇādhipatipurejātanissayādayo**”ti. **Ārammaṇādi-ākārenāti** ārammaṇapurejātanissayanānākkhaṇikakammādi-ākārena.

Tasmim paṭikkhitteti tasmim sahajātapaccaye paṭikkhitte. **Ime vārāti** sahajātaṃ purejātanti vissajjitavārā. **Ete nissayādayoti** sahajātatāvisiṭṭhe nissayādi ke vadati, na itare. Tenāha “**yasmā ca -pa- paṭikkhepena paṭikkhittā**”ti.

Nissayādhībhūtaṇca sahajātapaccayaṃ ṭhapetvāti etena “ṭhapetvā sahajātapaccayan”ti ettha antogadhanissayādhībhāvoyeva sahajātapaccayo gahitoti dasseti. **Nissayādīti ādi-saddena** hetu-ādīnaṃ saṅgho daṭṭhabbo. **Aññamaññapaccayadhammavasena pavattisabbhāvatoti** aññamaññapaccayadhammavasena sahajātādīhi pavattisabbhāvato aññamaññe paṭikkhitte “kusalo kusalābyākatassā”ti vā ro parihāyati. **Tesaṃ tesaṃ paccayuppannānanti** idaṃ sāmāññavacanampi “aññamaññapaccayasaṅgahaṃ gatā”ti vacanato aññamaññapaccayaḷābhīnaṃyeva gahaṇaṃ siyāti āsaṅkaṃ nivattetuṃ “**kusalo ca kusalassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Samudāyabhūtoti** catukkhandhasamudāyabhūto. **Ekadesabhūtehi** tasseeva ekadesabhūtehi. “**Kusalo panā**”ti-ādi “na-aññamaññapaccayena -pa- parihāyatī”ti imassa aṭṭhakathāvacanassa samādhānavacanāṃ.

Rūpakkhandhekadesova honti rūpāhārarūpindriyavasena, “ekantena vippayuttapaccayadhammehī”ti vuttadhammā “te”ti paccāmaṭṭhāti āha “**tehi te vippayuttapaccayadhammā**”ti.

533. **Paccanīyagaṇanaṃ dassetunti** vuttepi nanu paccayagaṇanameva dassitaṃ hotīti kassaci āsaṅkā siyāti taṃ nivattento āha “**paccanīyavāragāṇanā hi dassitā**”ti. Balavakammaṃ vipākassa upanissayo hoti, itaraṃ kammaṃ paccayo evāti āha “**vipākassapi pana -pa- kammaṃ paccayo hoti**”ti.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

534. **Paricchinnaḡaṇaṇāṇī**ti idaṃ na ḡaṇaṇāpekkhaṃ, atha kho viṣṡaḡṇaṇāpekkhanti āha “**paricchinnaḡaṇaṇāṇi viṣṡaḡṇaṇāṇī**”ti. Paccanīyato ṭhitopi hetu naṡāṇaṃ mūlabhāveṇeva ṭhitoti āha “**hetumūlake**”ti, aṭṭhakathāyaṃ pana “**nahetumūlakam**”icceva vuttaṃ.

538. **Mūlaṃ saṅkhipitvā**ti sattamūlakam aṭṭhamūlakam navamūlakaṇca saṅkhipitvā. **Dvīsūti** “tīṇī”ti vuttasu tīsu viṣṡaḡṇaṇesu purimesu dvīsū “kusalo dhammo abyākatassa, akusalo dhammo abyākatassā”ti imesu. Tenāha “**vīpāko paccayuppanno hotī**”ti. **Tatīyeti** “abyākato dhammo abyākatassā”ti imasmim. **Tesamuṭṭhāṇikakāyoti** utucittāhārāṇaṃ vasena tesamuṭṭhāṇikakāyo.

545. **Etaṃ dvayaṃ sandhāya vuttaṃ**, yathā arūpaṃ arūpassa, evaṃ rūpampi rūpassa vippayuttapaccayo na hotīti. **Rūpābyākato arūpābyākatassāti** idaṃ vatthukhandhe sandhāya vuttaṃ. **Arūpābyākato rūpābyākatassāti** idaṃ pana cittasamuṭṭhāṇarūpaṇcāti tesam ekantiko vippayuttapaccayabhāvoti āha “**sahajāta -pa- hotīyevā**”ti. **Sahajātāhārindriyavasenāti** sahaajāta-arūpāhārindriyavasena.

546. **Ekamūlakekāvasāṇā anantarapakatūpanissayavasena labbhantīti** idaṃ yathārahavasena vuttanti taṃ yathārahaṃ paṭikkhepāpaṭikkhepavasenapi dassetabbanti “**atthipaccaye paṇā**”ti-ādi vuttaṃ. **Purimesūti** nārammaṇādīsu. **Navāti** ekamūlakāvasāṇā nava. **Dveyevāti** “kusalo dhammo abyākatassa, akusalo dhammo abyākatassā”ti ime dveveva.

Paccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā

550. **Imehevāti** “kusalo kusalassa, akusalo akusalassā”ti imehi eva samāṇā honti kusalādītāsamaṇṇena. Tena vuttaṃ “**atthābhāvato pana na anurūpā**”ti. “Kusalo

kusalassā”ti-ādinā satipi uddesato sāmaññe yebhuyyena siyā vibhaṅge visesoti āha “**yathāyogaṃ niddesato cā**”ti.

551. **Hetunāmanti** hetu ca taṃ nāmañcāti hetunāmaṃ. **Paccayanti** tameva paccayabhūtaṃ sandhāyāti yojanā.

552. **Dvinnampi adhipatīnanti** sahaajātārammaṇādhipatīnaṃ vasena, taṃ “kusalaṃ kusalassa sahaajātato ceva ārammaṇato cā”ti-ādinā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Nārammaṇe sattāti** sahaajātādhipatissa vasena vuttaṃ, **na sahaajāte sattāti** ārammaṇādhipatissa vasena vuttanti yojanā. **Evanti** yathā adhipatimhi vuttaṃ, evaṃ sabbattha sabbapaccayesu. “**Tasmim tasmim -pa- uddharitabbā**”ti vatvā tassa gaṇanuddhārassa sukarataṃ upāyañca dassento “**anulome -pa- viññātun**”ti āha.

Anulomapaccanīyavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccanīyānulomavaṇṇanā

631. **Parihāpanagaṇanāyāti** parihāpetabbagaṇanāya **samānattañca na ekantikam** ūnatamabhāvassapi sambhavatoti adhippāyo. Tenāha “**nahetunārammaṇadukassā**”ti-ādi. Tattha saddhim yojiyamānena ūnataragaṇanena adhipatipaccayena parihīnāpīti yojanā. **Saddhim parihīnāpīti** vā imasmim pakkhe “adhipatipaccayenā”ti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. **Etanti** lakkhaṇaṃ.

Aṭṭhānanti anulomato aṭṭhānaṃ atiṭṭhanaṃ. **Titṭhantīti** anulomatoti yojanā. **Tesanti** hetu-ādīnaṃ. **Itaresūti** yādisā adhippetā, te dassetuṃ “**adhipatī**”ti-ādi vuttaṃ. **Imāni dve**ti “kusalābyākataṃ abyākatassa, akusalābyākataṃ abyākatassā”ti imāni ca dve.

Nahetumūlakavaṇṇanā niṭṭhitā.

636. **Hetuyā vuttehi tīhīti** hetupaccayā vuttehi tīhi vissajjanehi saddhim. **Vārasāmaññameva vadati**, na atthasāmaññanti adhippāyo. **Tathā kamme tīṇīti hetuyā vuttānevāti cāti** “kamme tīṇī”ti ettha “hetuyā vuttānevā”ti imasmiṃ atthavacanepi tathā vārasāmaññameva sandhāya vadatīti attho.

644. **Ekekamevāti** ekekameva vissajjanam.

650. **Sakatṭhāneti** attanā ṭhitatṭhāne. **Tato paretarāti** tato aggahitapaccayato paretarā paccanīyato. **Nāhāre -pa- lābho hotīti** āhārapaccaye paccanīyato ṭhite indriyapaccayaṃ, anulomato indriyapaccaye ca paccanīyato ṭhite āhārapaccayaṃ anulomato yojetvā yathā pañho labbhatīti attho. **Tesūti** āhārindriyesu. **Dvidhā bhinnāni** paccanīyato anulomato ca yojetabbabhāvena.

Paccanīyānulomavaṇṇanā niṭṭhitā.

Kusalattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vedanāttikavaṇṇanā

1. Vedanāttike **paṭiccadiniyamanti** tikapadasambandhavasena paṭiccavārādīsu vattabbaṃ paṭiccasahajātatṭhādiniyamanam **na labhanti** vedanārūpanibbānāni. Kasmā? Tikamuttakattā. Tathā **paccayuppannavacanam**. Na hi sakkā vattum vedanam rūpaṃ nibbānañca sandhāya “sukhāya vedanāya sampayuttam dhammam paṭicca sukhāya vedanāya sampayutto uppajjati”ti. **Tikadhammānanti** vedanāttikadhammānam. **Tatthāti** hetupaccayādīsu. **Yathānurūpatoti** vedanādīsu yo yassa vedanāya sampayuttadhammassa ārammaṇādipaccayo bhavitum yutto, tadanurūpato. **Ārammaṇādīti ādi-**saddena ārammaṇādhi pati-ārammaṇūpanissayādike saṅgaṇhāti.

10. **Kusalattikepi parihīnanti** idam paccanīyam sandhāya vuttam. **Rūpārūpadhammapariggāhakattāti** idam anādibhūtassapi sahajātassa ādimhi

ṭhapane kāraṇavacanam. **Ādi-saddenā**ti “sahajātādayo”ti ettha ādi-saddena. Yathārahaṃ ārabha uppattivaseṇa sabbe arūpadhammā ārammaṇādīnaṃ paccayuppannā hontīti vuttaṃ “**paccayuppannavaseṇa sabbārūpadhammapariggāhakānaṃ ārammaṇādīnaṃ**”ti. **Ādi-saddena** ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayādike saṅgaṇhāti. **Tenā**ti “sabbārūpadhammapariggāhakā paṇā”ti-ādivacanena. **Sabbatṭhānikānaṃ -pa- dassitā hoti** sahajātadassanena attho. Ekadesaparihānidassaneneva hi samudāyaparihāni dassitā hotīti. **Sahajātādayovā vā** ādi-saddena sabbatṭhānikā cattāropi dassitā hontīti. **Sahajātamūlakā**ti sahajātapaccaye sati bhavantā na sahajātaṃ purato katvā pāliyaṃ āgatā. Tenāha “**sahajātanibandhanā -pa- vuttaṃ hoti**”ti. So pacchājāto kasmā pana na parihāyatīti sambandhā. **Tatthā**ti yathāvuttāya parihāniyaṃ aparihāniyaṇca. **Sahajātanibandhanehi**ti sahajātadhammanimittēhi paccayabhāvehi idha paccayadhammahetuko vutto. **Etthevā**ti parihāniyaṃyeva. Sā hi idha adhiatā. Sahajātanibandhanānameva parihānīti vutte “kim sabbesaṃyeva nesaṃ parihānī”ti āsaṅkāya āha “**sahajāta -pa- dassitameta**”ti.

17. **Nayadassanameva karotī**ti yathā ahetukakiriyacetanaṃ sandhāya “nahetupaccayā nakammapaccayā”ti vuttuṃ labbhā, evaṃ navipākapaccayātipi labbhā. Ahetukamohaṃ pana sandhāya “nahetupaccayā navipākapaccayā”ti labbhā, na “nakammapaccayā”ti. Tenāha “**na ca paccayapaccayuppannadhammasāmaññadassanaṃ**”ti-ādi.

25-37. **Yathā kusalattikaṃ, evaṃ gaṇetabbanti** idaṃ yaṃ sandhāya pāliyaṃ nikkhittaṃ, taṃ dassetuṃ vuttaṃ “**hetumūlakānaṃ -pa- nagaṇanasāmaññaṃ**”ti. Na hi kusalattike anulomapaccanīye gaṇanāhi vedanāttike tā samānā. **Parivattetvāpi yojitā**ti ettha “nahetupaccayā napurejātapaccayā ārammaṇe ekaṃ”ti ārammaṇaṃ paṭhamam vattvā vattabbampi purejātaṃ parivattetvā paṭhamam vuttanti vadanti. Tathā **nahetupaccayā kamme tīṇī**ti idameva padaṃ parivattetvā “nakammapaccayā hetuyā tīṇīti vutaṇ”tipi vadanti.

39. **Taṃsāmpayutteti** tena domanassena sampayutte domanassasīsenā sampayuttadhammā vuttā. **Saddhāpaṇṇakesūti** saddhāsīlasutacāgapaññāsu. **Katthabbati** vā yojanā kātabbāti attho. **Avasesesūti** rāgādīsu. **Pāligatidassanattanti** “evaṃ pāḷi pavattā”ti pāḷiyā pavattidassanattam. **Rāgādīhi** upanissayabhūtehi. **Anuppattitoti** na uppajjanato. Taṃ pāligatim tikantarapāḷiyā dassento “**kusalattikepi hī**”ti-ādimāha. **Idhāpīti** imasmim vedanāttikepi.

62. **Anaññattanti** abhedam. Sukhavedanāsāmpayutto hi dhammo sukhavedanāsāmpayuttasseva dhammassa hetupaccayena paccayo, na itaresam. Esa nayo sesapadesu sesesu ca “tīṇi”ti āgataṭṭhānesu. Tena vuttam “**sabbāni tīṇi suddhānam tiṇṇam padānam vasena veditabbāni**”ti. “Pacchājātā arūpadhammānam paccayo na hontī”ti yuttametam, purejātā pana arūpadhammānam paccayā na hontīti kathamidam gahetabbanti codanam sandhāyāha “**purejātā**”ti-ādi, purejātā hutvā paccayo na hontīti attho. Purimataram uppajjitvā ṭhitā hi rūpadhammā pacchā uppannānam arūpadhammānam purejātapaccayo hontī, na cāyam nayo arūpadhammesu labbhati. Tena vuttam “**purejātattābhāvato**”ti. **Tathā pacchājātattābhāvatoti** yathā imasmim tike kassaci dhammassa purejātattābhāvato purejātapaccayo na hontīti vuttam, tathā pacchājātattābhāvato pacchājātā hutvā paccayo na hontī, pacchājātapaccayo na hontīti attho. Na hi ekasmim santāne kesuci arūpadhammesu paṭhamataram uppajjitvā ṭhitesu pacchā keci arūpadhammā uppajjanti, yato te tesam pacchājātapaccayo bhavēyyum.

83-87. **Avasesesu aṭṭhasūti** “sukhāya vedanāya sampayutto dhammo”ti-ādinā ekamūlakekāvasānā ye nava nava vārā ārammaṇapaccayādīsu labbhanti, tesu yathāvuttamekam vajjetvā sesesu aṭṭhasu. **Tisvevāti** suddhesu tisveva sahajātakammapaccayo labbhati.

Vedanāttikavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Vipākattikavaṇṇanā

1-23. **Soyevā**ti akatasamāsehi padehi yo attho vuccati, soyeva attho vutto hoti.

24-52. **Tanti** taṃ vacanaṃ, **taṃ** vā kaṭattārūpaṃ. Yasmā cittasamuṭṭhānassa upādārūpassa yathā khandhe paṭicca uppatti, tathā mahābhūte ca paṭicca uppatti. Na hi tassa tadubhayaṃ vinā uppatti atthi, na evaṃ kaṭattārūpassa. Tañhi kammassa kaṭattā uppajjamānaṃ mahābhūte paṭicca uppajjati, tasmā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpassa taṃ visesaṃ dassetuṃ tadeva vuttaṃ, na kaṭattārūpaṃ vuttanti imamatthaṃ dassetuṃ “**khandhe paṭiccā**”ti-ādimāha. Yadi pi kaṭattārūpaṃ “mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ upādārūpan”ti ettha na gahitaṃ, vacanantarena pana gahitamevāti dassento “**pavattiyaṃ panā**”ti-ādimāha. **Evañca katvāti** khandhe paṭicca uppattiyā abhāvatoyeva. **Nāhārapaccayeti** āhārapaccaye paccanīyato ṭhite. **Tampīti** kaṭattārūpampi. Ṭhitikkhaṇe kaṭattārūpassa āhāro upatthambhako hotīti katvā vuttaṃ “**uppādakkhaṇe**”ti.

Vipākattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

4. Upādinnattikavaṇṇanā

51. Adhipatidhammoyeva lokuttaradhammesu nādhīpatipaccayā uppajjatīti āha “**nādhīpatipaccayāti sayam adhipatibhūtatā**”ti. Nanu adhipatidhammopi ārammaṇādhīpativasena adhipatipaccayena uppajjatīti codanaṃ sandhāyāha “**avirahitā -pa- dasseti**”ti.

Avirahitārammaṇādhīpatīsūti lokuttare sandhāyāha. Te hi nibbānārammaṇattā evaṃ vuccati. **Pi-saddena** ko pana vādo virahitārammaṇādhīpati-anekantārammaṇādhīpatīsūti dasseti.

72. **Anupālanupatthambhanavasenāti** jīvitindriyaṃ viya kaṭattārūpānaṃ anupālanavasena oṇā tasseva kammajakāyassa upatthambhanavasena paccayo hoti, na janakavasenāti yojanā. **Etasmim pana at the**

satiti kammajakalāpe oṇā tasseva kammajakāyassa upatthambhakavasena paccayo hotīti etasmim atthe labbhamāne. **Āhārantipi vattabbanti** yathā jīvitindriyavasena “upādinnaupādāniyo dhammo upādinnaupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo”ti vuttaṃ, evaṃ yathāvutta-āhārassapi vasena vattabbanti attho. Ettha ca yasmiṃ kalāpe kammajā oṇā kadāci tasseva upatthambhanapaccayo hotīti ayamatto aṭṭhakathāyaṃ dassito. Yadi kammajā oṇā ekaṃsato sakalāparūpupatthambhanavaseneva pavattati, tathā sati imāya pāḷiyā virodho siyāti dassento “**yadi ca -pa- hoti**”ti aṭṭhakathāvacanaṃ uddharitvā tattha dosaṃ vibhāvento “**evaṃ sati**”ti āha. Tattha **tanti** taṃ vacanaṃ. **Anajjhohaṭṭāya** attano paccayato nibbattāya, paccayo cettha kammaṃyeva. Tenāha “**sasantānagatāya upādinnoṇāyā**”ti.

Ayampi pañho, na kevalaṃ pubbe vutta-āhāroyevāti adhippāyo. **Uddharitabbo siyā**, na ca uddhaṭo. **Tasmāti** etassa “vādo balavataro”ti etena sambandho. Kasmā pana yathāvuttesu dvīsu pañhesu āhāro na uddhaṭoti āha “**ajjhohaṭṭassā**”ti-ādi. Tattha **dutiyapañho**ti dukamūlake dutiyapañhoṇi yojanā. **Dutiyapañho ca na uddhaṭoti** etthāpi “ajjhohaṭṭassa -pa- abhāvato”ti idaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Itarassāti** anajjhohaṭṭassa. **Ajjhohaṭṭameva** na anajjhohaṭṭaṃ, yathāvuttojanti adhippāyo. “**Balavataro**”ti vatvā tassa balavatarabhāvaṃ dassento “**na hi**”ti-ādimāha. Katipayālope ajjhoharitvā vasitvā ṭhitassa viya ajjhohaṭṭamattāhi maṇḍūkādīhi ajjhohārakassa sarīre visesādhānaṃ veditabbaṃ.

Idha vuttehīti imasmiṃ upādinnaṭṭike vuttehi. **Ekamūlakadukatikāvasānapañhavissajjanehīti** ekapadamūlakehi dukāvasānehi tikāvasānehi ca pañhavissajjanehi. Te pana “anupādinnaupādāniyo dhammo upādinnaupādāniyassa anupādinnaupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo, anupādinna-anupādāniyo dhammo upādinnaupādāniyassa anupādinnaupādāniyassa anupādinna-anupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo”ti evaṃ veditabbo. **Idhāti** imasmiṃ upādinnaṭṭike. **Dutiyadukāvasāne viyāti** dutiyadukāvasāne pañhavissajjane viya,

“anupādinupādāniyo dhammo upādinupādāniyassa
 anupādinupādāniyassa ca dhammassa atthipaccayena paccayo, sahaajātaṃ
 pacchājātaṃ”ti etassa vissajjane viyāti attho. Ayañca attho
 tatiyapadamūlakesu dukatikāvasānapañhesupi labbhateva. Yadi pana te
 pañhā kusalattikepi labbhanti, atha kasmā tattha na uddhaṭṭi āha
“sukhāvabodhanatthaṃ pana tattha sahaajātavaseneva vissajjanaṃ katan”ti.
Sahaajātavasenevāti sahaajāta-atthipaccayavaseneva. **Ekamūlakadukāvasānāti**
 “kusalo dhammo kusalassa ca abyākatassa cā”ti evaṃpakārā pañhā. **Tattha**
 kusalattike uddhaṭṭi. **Idha pana** imasmim upādinattike. **Etehi** yathāvutthehi
 vissajjanehi. **Eko dhammoti** eko vedanādiko paccayadhammo. **Anekehi**
 sahaajātapacchājātādihi anekehi atthipaccayavisesehi. **Anekesaṃ**
dhammānanti anekesaṃ paccayuppannadhammānaṃ. **Eko atthipaccayoti**
 idaṃ atthipaccayatāsāmaññato vuttaṃ.

Idāni yathāvuttaṃ avuttañca atthipaccaye labbhamānaṃ visesaṃ
 vitthārato dassento **“eko hī”**ti-ādimāha. Tattha **ekoti** atthipaccayavisesesu
 eko. **Ekassāti** tādissasseva ekassa. Aññathā hi eko dhammo ekassa
 dhammassa paccayo nāma natthi. **Ekenevāti** sahaajāta-atthipaccayeneva yathā
 okkantikkhaṇe vatthu. Taṃ hi¹ attanā sahaajātassa nāmassa sahaajāta-
 atthipaccayeneva paccayo hoti, na purejātādinā. **Eko** sahaajātānaṃ **anekesaṃ**
 attanā sahaajātānaṃ arūpakkhandhānaṃ **ekena** sahaajāta-atthipaccayena,
anekahi sahaajātapacchājāta-atthipaccayehi yathākkamaṃ attanā sahaajātānaṃ
 cittasamuṭṭhānarūpānaṃ purejātānaṃ tesamuṭṭhānikarūpānaṃ. **Aneko**
 purejātavatthurūpañceva sahaajāta-arūpakkhandhā ca **ekassa**
 arūpakkhandhassa yathākkamaṃ purejātasahaajāta-atthipaccayehi. **Aneko**
 arūpadhammo **anekesaṃ** sahaajāta-arūpadhammānaṃ
 purejātarūpadhammānañca sahaajātapacchājāta-atthipaccayehi. **Aneko** vā
 āhārindriyappakāro **anekesaṃ** rūpadhammānaṃ yathārahaṃ
 sahaajātapurejātapacchājātāhārindriyavasena atthipaccayena paccayo hoti.
 Evaṃ paccayuppannānaṃ asamānattepi ayamatto sambhavati,

samānatte pana vattabbameva natthi. Tenāha “**samānatte paccayuppannadhammānan**”ti. **Sahajātaṃ purejāteneva saha atthipaccayo hotī**ti sahajāta-atthipaccayadhammo purejāta-atthipaccayadhammena saheva atthipaccayo hoti. Yathā vatthunā purejāta-atthipaccayaṃ labhantā eva kusalādidhammā sahajātānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ sahajāta-atthipaccayo honti, tathā te purejātassa kāyassa pacchājātapaccayopi hontiyeva. Tenāha “**pacchājātena cā**”ti. Atthipaccayo hotīti sambandho. Ayaṃ sahajātapacchājātānaṃ atthipaccayabhāvo paccayadhammānaṃ abhede eva icchito, na bhede. Tenāha “**anaññadhammattena -pa- nānādhammatte**”ti.

Idāni tassa nānādhammatte abhāvaṃ pāḷiyā vibhāvento “**yadi siyā**”ti- ādimāha. Tattha **eko atthipaccayabhāvo natthī**ti ekasseva paccayadhammassa vasena labbhamāno eko atthipaccayabhāvo natthi. Kasmā? Virodhato. Tena vuttaṃ “**sahajāta -pa- na vuttan**”ti. **Evañca katvāti** sahajātapacchājātānaṃ ekadhammavasena saha alābhato eva. **Ekadhammavasenāti** ekasseva paccayadhammassa vasena. Tenāha “**nānādhammānaṃ viruddhasabhāvattā**”ti. Viruddhasabhāvatā ca sahajātapacchājātavasena veditabbā, idha pana lokiyalokuttarādibhāvatoti. **Aññathāti** tesāṃ sahajātapacchājātānaṃ ekajjhaṃ lābhe. **Indriyapaṭikkhepepī**ti indriyapaccaye paccanīkato ṭhitepi. **Tassa pañhassa lābhatoti** “upādinnupādāniyo ca anupādinnupādāniyo ca dhammā upādinnupādāniyassa dhammassa atthipaccayena paccayo”ti etassa pañhassa lābhato. **Bāvīsāti** ekamūlakāvasānā nava, ekamūlakadukāvasānā pañca, ekamūlakatikāvasānamekaṃ, dukamūlakekāvasānā cattāro, dukamūlakāvasānā dve, dukamūlakatikāvasānamekanti evaṃ bāvīsati. Yathā pubbe sahajātaṃ purejātena saheva atthipaccayo hotīti vuttaṃ, evaṃ purejātampi tenāti dassento āha “**purejātaṃ sahajāteneva saha atthipaccayo hotī**”ti. Tattha **sahajāteneva sahāti** sahajātena saheva. Aṭṭhānappayutto hi ayaṃ eva-saddo, sahajātena na vinā purejāta-atthipaccayoti attho. Itaresu pana atthipaccayadhammesu niyamo natthi

tehi sahāpi vināpi bhāvato. Tenāha “**na itarehī**”ti. **Tampi vatthu taṁsahitapurejātamevā**ti yaṁ “purejātaṁ sahaajāteneva saha atthipaccayo hotī”ti vuttaṁ, tampi vatthupurejātañceva taṁsahitārammaṇapurejātameva ca, na kevalaṁ ārammaṇapurejātaṁ. Tenāha “**na itaran**”ti.

Idāni yathāvuttamatthaṁ pāṭhantarena vibhāvetuṁ “**kusalattike hī**”ti-ādi vuttaṁ. Yadi purejātaṁ taṁsahajātena vināpi atthipaccayo siyā, “navippayuttapaccayā atthiyā pañcā”ti vattuṁ na sakkā, vuttañcetāṁ, tasmā viññāyati “purejātaṁ sahaajātena saheva atthipaccayo hotī”ti. **Navippayutte bāvisā**ti etthāpi eseva nayo. **Tatthā**ti sanidassanattike. **Atthivibhaṅgeti** atthipaccayassa vibhajane. **Tikamūlakekāvasānanti** “sanidassanasappaṭigho ca anidassanasappaṭigho ca anidassana-appaṭigho ca dhammā anidassanasappaṭighassa dhammassa atthipaccayena paccayo”ti evaṁ tikamūlako ekāvasāno pañho uddhaṭo. **Paccayuddhāreti** ca tattheva paccayuddhāre. Tathā ca so pañho uddhaṭo. Tayidaṁ kathaṁ, yadi purejātaṁ sahaajāteneva saha atthipaccayo hotīti codanāyaṁ āha “**taṁ vatthusahitassa -pa- paccayabhāvato**”ti. Tassattho—yadipi tattha sanidassanasappaṭighaggahaṇena ārammaṇapurejātassa atthipaccayabhāvo vutto, tathāpi anidassana-appaṭighaggahaṇato vatthumpi gahitanti vatthusahitassa ārammaṇapurejātassa sahaajātena saheva atthipaccayabhāvo vuttoti. **Pacchājātaṁ āhārindriyeheva saha atthipaccayo hoti**, na purejātenāti adhippāyo. **Anaññadhammatteti** paccayadhammassa anaññatte. Sahaajātena saha atthipaccayo hotīti yojanā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Tatthāpi paṭiyogipurejātaṁyeva daṭṭhabbaṁ. “Atthipaccayavisesesu panā”ti-ādinā attanā dassitaṁ vicāraṁ “**evametan**”ti nigamanavasena paccāmasati.

Upādinattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Vitakkattikavaṇṇanā

22. Vitakkattike **sattasu mūlakesūti** “savitakkasavicāraṃ dhammaṃ paṭicca”ti-ādinā āgatāni tīṇi ekakāni, tīṇi dukāni, ekaṃ tikanti evaṃ ekamūlakāni yāni sattamūlakāni, tesu. **Yathākkamanti** pāḷiyam āgatānukkamena. **Sattāti** paṭhame ekake satta. **Pañcāti** dutiye pañca. Tānimāni hetupaccaye vuttanayena veditabbāni. Idha pana pavattivaseneva yojetabbari. **Tīṇīti**-ādīsu tayaie tīṇi, catutthe ekaṃ, pañcame tīṇi, chaṭṭhepi tīṇi, sattame ekaṃ. Tāni pana yathākkamaṃ tatiyapadaṃ paṭicca tatiyapadadutyapadatadubhayavasena, paṭhamapadatatiyapadāni paṭicca tatiyapadavasena, paṭhamapadadutyapadāni paṭicca paṭhamapadatatiyapadatadubhayavasena, paṭhamadutyatatiyapadāni paṭicca tatiyapadavaseneva veditabbāni. **Aññamaññe atṭhavīsāti**-ādīsupi imināva nayena gaṇanā veditabbā. **Evanti** yathāvuttaṃ gaṇanaṃ paccāmasati. **Dutyatatiyamūlakesu ekaṃ ekanti** dutyamūlake ekaṃ, tatiyamūlake ekanti yojetabbari. **Tathā āsevaneti** yathā purejāte ekādasa, tathā āsevaneti attho. **Aññānīti** adhipati-aññamaññapurejātāsevanato aññesu paccayesu gaṇanāni. **Hetu-ārammaṇasadisānīti** hetu-ārammaṇapaccayesu gaṇanāsadisāni.

31. **Avisesenāti** “vipākan”ti visesanaṃ akatvā na pana vissajjanaṃ katanti yojanā. Tattha kāraṇaṃ vattum **“kasmā”**ti-ādimāha. **Itaresanti** lokiyavipākānaṃ. **Te visum niddhāretvā vuttāti** te yathāvuttalokiyavipākā avitakkavicāramattasāmaññato visum nīharitvā vuttā. “Avitakkavicāramatte khandhe paṭicca avitakkavicāramattā adhipatī”ti vuttarāsi **purimakotṭhāso**.

38. **Etanti** “avitakkavicāramattaṃ avitakka -pa- saha gacchantenā”ti āgatapālipadaṃ. Tassa atthaṃ dassetuṃ **“mūlaṃ -pa- vuttaṃ hotī”**ti āha. Tattha **avitakka -pa- yojentenāti** avitakkehi avitakkapariyāyena vuttehi avitakkavicāramatta-avitakka-avicārapadehi saha

mūlapadam, āsevanamūlakameva vā gacchantena yojentena **napurejātasadisam**¹ nāsevane **pāḷigamanam kātabbam**, paṭhitabbanti attho. Potthakesu pana “avitakkavicāramattam vipākena saha gacchantenā”ti dissati, vipākena visesanabhūtena saha yojentenāti attho. Tenevāha **“vipākam avitakkavicāramattanti ādi yojetabban”**ti.

Ekamūlake pāḷiyam yojitamevāti **“dumūlakesu paṭhame”**ti vuttam.

49. **Mūlapadameva avasānabhāvenāti** “savitakkasavicāram dhammam paccayā savitakkasavicāro dhammo uppajjati nahetupaccayā”ti-ādinā mūlapadameva avasānabhāvena yojitam. **Satta mohā uddharitabbāti** idam nahetupaccayam sandhāya vuttam. Paṭiccavāre hi ahetukamoho tikkhattumeva āgato. Idha pana **“vatthum paccayā”**ti-ādinā catūsupi mūlakesu āgato, tasmā sattakkhattum āgamanam sandhāya “satta mohā”ti vuttanti veditabbam.

Upanissayena saṅgahitattāti upanissayapaccayeneva kammappaccayassa saṅgahitattā. Sabbassapi rūpārūpāvacarakammassa balavabhāvato upanissayattābhāvo natthi, yato tam “garū”ti vuccati, kammakkhayakarassa pana kammassa balavabhāve vattabbameva natthīti imamattham pāḷiyā eva vibhāvetum vuttam **“upādinnattikapañhāvārapaccanīye hi -pa- viññāyati”**ti.

Vitakkattikavaṇṇanā niṭṭhitā.

8. Dassanenapahātabbattikavaṇṇanā

Paṭtīcasamuppādavibhaṅge vicāritanayena vicāretabbanti idam “na ca puthujjanānam dassanena pahātuṃ sakkuṇeyyo, itaresam na kenaci paccayena paccayo na hontīti sakkā vattun”ti-ādinā attanā

1. Purejātasadisam (Ka)

ānītaṃ amataggaṭṭhavinicchayaṃ sandhāya vuttaṃ. Tattha yaṃ vattaḃbaṃ,
tampi paṭiccasamuppādaṭṭikāya atthavivaraṇe vuttameva, tasmā tattha
vuttanayeneva veditaḃbaṃ.

Dassanenaṭṭhāṭṭabbattikaṇṇaṇā niṭṭhitā.

Paṭṭhānapakaraṇa-anuṭṭikā samattā.

Iti pañcapakaraṇamūlaṭṭikāya līnatthavaṇṇaṇā anuṭṭikā samattā.

Abhidhammassa anuṭṭikā samattā.

Pañcapakaraṇa-anuṭṭikāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Aggavijjā	47	Aneke	246
Aṅgamattavasena	194	Anokāsatā	204
Ajjhoharitova	258	Antaraṭṭhānāni	120
Aññanirapekkho	185	Antarā	135
Aṭṭhapetvā	6	Anto	48, 81
Atirekataro	224	Aparicchedaṁ	229
Attavajjehi	119	Appajahanasabbhāvā	206
Attā	82	Appaṭiggahaṇato	143
Atthavasena	163	Appanāsadisā	248
Attho	263	Appavattinirodhaṁ	131
Adīpetvā	191	Abījato	143
Adhamme	92	Abījabhāvato	259
Adiṭṭhānākārena	230	Abyākatattā	75
Anantaraṁ	137	Abyākatānaṁ	119
Anabhisametāvīnaṁ	189	Abhāvato	248
Anāgatabhāvena	182	Abhinanditabbattā	182
Anāgāmī	87	Abhisamayo	189
Anānattaṁ	94	Ayogo	30
Anāmasitvā	264	Arahā	221
Anālambiyamānānaṁ	244	Arūpo	83
Aniccaṭṭhena	143	Aladdhavipākavārānaṁ	142
Anupālako	258	Avacanato	182
Anulomaṁ	273	Avattabbuttaraṁ	102
Anulomapakkho	69	Avatthāviseso	36
Anusayanavacanena	199	Avicchedavasena	234
Anekadhammabhāvato	225	Avijjamānapaññatti	38

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[U]	
Avijjamānassa	38	Uddharitvā	261
Aviññātattā	191	Upakārakataṃ	240
Avibhajitabbataṃ	77	Upacayena	131
Avibhūtabhāvo	261	Upanissayo	119
Avisiṭṭhā	240	Upapattidevānaṃ	224
Avisesena	125	Uparimaggatthāya	85
Asaññasattāpi	177	Upaladdhi	38, 75
Asamayavimokkheṇa	44	Upādāya	36
Asammissaṃ	19	Uppajjanakkhaṇeyeva	244
Asahitaṃ	276	Uppattiyoggaṃ	198
[Ā]		[E]	
Ākārehi	195	Ekato	263
Ākāro	229	Ekatobhāve	155
Ākāsasupinaṃ	154	Ekatte	77
Ānubhāvo	109	Ekattena	39
Āpannavasenapi	81	Ekadesānaṃ	152
Ārammaṇappakāraggaṇaṃ	130	Ekadhammatopi	76
Āropite	104	Ekantikattā	193
Āropetvā	108	Ekasabhāvaṃ	90
Āvattā	160	Ekārammaṇā	119
[I]		Ekekasappa	81
Ichite	104	Evamladdhikattā	78
Itthipurisindriyehi	259	Evamsabhāvā	257
Indriyaṃ	288	[O]	
Isisattamo	224	Okāsaṃ	203
Issariyaṃ	223	Okāsattā	192
Issariyena	156	Okāsabhāvena	125
		Okāse	40

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[O]		[Ca]	
Okkamaṇaṃ	250	Cittekaggatāya	261
Odhiso	87	Cintanāpavattiyā	260
Opapātikavasena	217	Cīvarādidānena	118
Olubbhaṭṭho	127	Cutito	254
Oḷāriko	82	Cuddasavidhena	3
[Ka]		[Ja]	
Katabalādhānaṃ	109	Janakatte	234
Katasanniṭṭhānassa	85	Jīvane	234
Kammānaṃ	80	Jīvitindriyaṃ	258
Kammūpanissayabhūtaṃ	119	Jutiyā	223
Kāmaguṇādīhi	223	[Jha - Ña]	
Kāyānupassanāya	78	Jhānabhūmokaśānaṃ	194
Kāraṇaṃ	120	Ñāṇagati	223
Kāraṇaṭṭhena	116	[Tha]	
Kāraṇabhāvo	266	Thapanaṭṭhena	133
Kāraṇena	175	Thapitatāya	37
Kirīṭaṃ	39	Thitatā	133
Kusalamūlehi	164	Thitena	131
Kusalavipākassa	246	[Ta]	
[Ga]		Taṃtaṃanicchāya	81
Gatāni	226	Taṃtaṃpaccayā	245
Gatidassanaṃ	272	Taṃdvayuppatti	194
Gamanussukkavacanāṃ	269	Taṃpaṭipakkhabhāvato	201
Gahaṇaṃ	144	Taṃsamānalakkhaṇā	215
Gahitānaṃ	229	Tatīyakoṭṭibhūtaṃ	82
Guṇehi	223	Tadavatthassa	182
Gocaro	109		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ta - Da]		[Na]	
Tanuruhā	160	Nidassanabhāvena	180
Tannivāraṇatthaṃ	264	Nidassanena	249
Tannissito	7	Nidassitā	193
Tappaccayavataṃ	233	Niddesato	107
Tiṭṭheyya	46	Niddhāretvā	222
Tebhūmakā	136	Ninnānākaraṇo	196
Dassane	105	Nirapekkho	258
Dassentena	261	Nirussāhasantabhāvena	232
Diṭṭhatāya	37	Nissaraṇaṃ	125
Dutiyayamake	162	[Pa]	
Dutiye citte	188	Pakatattā	253
Dubbiññeyyaṃ	143	Pakappayamānā	125
Dvippakārāṇaṃ	193	Pakāsitattā	6
[Dha]		Paguṇaṃ	257
Dhammaggaḥaṇaṃ	226	Paguṇataraṃ	257
Dhammantarassa	8	Paccattaniddiṭṭho	240
Dhammantarena	8	Paccatthike	223
Dhammavācako	161	Paccayadhammāṇaṃ	252
Dhammasabhāvamattattā	32	Paccayapadāni	274
Dhammasabhāvavasena	263	Paccayalakkhaṇamatte	264
Dhātukathā	2	Paccayavanto	245
Dhātuvasena	249	Paccayuppannāṇaṃ	229
[Na]		Paccayehi	235
Nayā	272	Pacchimabhavikāṇaṃ	177
Nāṇaṃ	263	Pajahati	204
Nigūhitvā	82	Paññattiparicchedaṃ	37
Nicchitattā	165	Paññāpetukāmo	37
Nijjhāṇaṃ	235	Paṭikkhittanayena	92

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Paṭikkhepe	120
Paṭikkhepo	107
Paṭiggāhakanirapekkhā	143
Paṭijānantassa	107
Paṭiññātabbattā	182
Paṭipakkhānaṃ	224
Paṭilābhapaññattiyā	129
Paṭilābho	82
Paṭisandhicittato	213
Paṭisandhibījaṃ	180
Patiṭṭhite	243
Pattinā	112
Pathaviyādirūpesu	155
Paḍānaṃ	3
Padhānabhāvo	161
Pabhedato	36
Pabhedanidassanamatthaṃ	41
Pamattā	111
Payirupāsitaḍḍattā	46
Pariggahetabbā	8
Paricchindanti	241
Pariññātaṃ	151
Paripuṇṇadhammānaṃ	276
Parihāyati	84
Pavattaṃ	245
Pahīnānaṃ	89
Pākaṭāyeva	215
Pāramīpūraṇaṃ	113
Piyarūpasātarūpesu	199
Puggalapaññatti	36

Paḍānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]	
Puññayogānubhāvappattāya	223
Pubbadevā	111
Purimakathāyaṃ	125
Purimakiriyā	47
Purimacuti	229
Purimajavanakkhaṇe	153
Purimatarasiddhāya	243
Purimapaṭiññāya	120
Purejātādīhi	264
[Pha]	
Phalacittena	108
Phaladānabhāvadīpanatthaṃ	117
Phalaparopariyattaṃ	116
Phuṭṭhānaṃ	48
[Ba]	
Bandhitvā	172
Balena	116
Byantībhāvaṃ	142
[Bha]	
Bhaṅgānupassanānaṃ	115
Bhañjitabbā	208
Bhavissantassa	182
Bhāvaṃ	146
Bhūtā	121
Bhedadīpakehi	9
Bhedā	264

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[Ma]

Maggaphaluppādasamaṅgīsu	186
Maggasamaṅgīnaṃ	207
Maggo	110
Majjhimaṇṭikāle	73
Matta	162
Manomayo	82
Mahāvisayā	2
Missakattā	258
Moghapucchako	32

[Ya]

Yathādassitā	174
Yathāsambhavaṃ	4
Yamakasamūhassa	161
Yamakānaṃ	181
Yuttatāya	237
Yogarahitaṃ	90

[Ra]

Rāgavigamo	132
Rāgānusayo	201
Rūpantarānaṃ	251
Rūpapaññatti	91
Rūpavajje	76
Rūpādīnaṃ	264
Rūpārūpabhavā	200
Rūpāvacaramaggena	86
Rūpīdhammaheva	124

Padānukkamo Piṭṭhaṅko

[La]

Lakkhaṇaṃ	130
Laṇṭhi	223
Lokiya-abyākatchi	220
Lokuttaramaggakkhaṇe	104

[Va]

Vacanena	242
Vajjettabbā	188
Vaṇṇanibhā	120
Vatṭabbapaṭiñṇā	115
Vatṭhubhūtā	251
Vavatthito	140
Vāyanaṃ	179
Vārānaṃ	209
Vikiṇṇabhāvena	4
Vikkhambhitarāgāva	103
Vijjamānena	206
Vinārūpabhāvo	82
Vinibbhujjivā	11
Viparītaggahaṇaṃ	159
Viparītehi	9
Vibhāgābhāvato	23
Virūḷhe	243
Vividhakappanato	8
Visayasseva	106
Visayo	109
Visiṭṭhaṃ	257
Visesanabhāvo	170
Visesavataṃ	161
Visesavantāpekkhānaṃ	161

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Va]		[Sa]	
Visesānaṁ	161	Sabhāvantarena	8
Visesābhāvaṁ	127	Samāṇaṁ	237
Visesitabbabhāvo	170	Samannāgatapaññattiyā	129
Vissajjanaṁ	163	Samānakkhandhādibhāvo	15
Viharanti	223	Samānane	224
Vuccamānaṁ	171	Samāyā	111
Vohāravasena	100	Samucchedo	32
[Sa]		Samudāyapadassa	169
Saṁsaggavasena	209	Samudāyavasena	245
Saṁsārakhāṇukabhāvo	147	Samudāyena	28
Sakalavācakena	19	Samūho	36
Saṅkaḍḍhitvā	237	Sampaṭicchanaṭṭhapaṇaṁ	126
Saṅkarabhāvamocanaṭṭhaṁ	118	Sampiṇḍetvā	209
Saṅgaṇhitvā	261	Sambhavesī	121
Saṅgahitā	117	Sammāvācā	138
Saṅgahito	252	Sarāgapacchimacittassa	211
Saccañāṇaṁ	151	Sallakkhento	137
Saccānulomaṁ	114	Sahajātabhāvena	230
Saṇṭhānaṁ	120	Saharūpabhāvo	82
Sato	38	Sātasantasukhagiddhiyā	199
Saddadhātusambandhānaṁ	184	Sātisayaṁ	2
Santāno	36	Sādhayamānā	228
Sandanti	245	Sāpekkhā	241
Sanniṭṭhānena	177	Sāmaññaṇa	6
Sabbasādhāraṇassa	225	Sāvajjane	119
Sabbākāraṁ	107	Suttāharaṇaṁ	100
Sabhāvato	36	Suddhā	12
Sabhāvatova	227	Suddhāvāsā	188

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Sa]		[Sa]	
Suddhikato	271	Sesarūpānaṃ	243
Suddhikanaye	283	Somanassādīhi	261
Suddhikapaccayānaṃ	274	[Ha]	
Suddhikā	209	Hetuno	226
Suddhena	171	Hontaṃ	91
Surāpānaṃ	111		